

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

ACTA UNIVERSITATIS
LATVIENSIS

Sociālās zinātnes Social Sciences

665

ISSN 1407-2157

**LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI**

665. SĒJUMS

Sociālās zinātnes

**ACTA UNIVERSITATIS
LATVIENSIS**

VOLUME 665

Social Sciences

**ACTA UNIVERSITATIS
LATVIENSIS**

VOLUME 665

Social Sciences

Doctoral Students' Papers

University of Latvia

**LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI**

665. SĒJUMS

Sociālās zinātnes

Doktorantu raksti

LUE

Latvijas Universitāte

UDK 33+34

Galvenā redaktore Elena Dubra, LU EVF Zinātņu prodekāne, Dr.oec., prof.

Redkolēģija

Žans Davids Avenels (Jean David Avenel) – Evrī Universitāte (Francija), prof.
Džovani Balcets (Giovanni Balcet) – Itālija, Dr.oec., prof.
Elena Dubra – galvenā redaktore, LU EVF Zinātņu prodekāne, Dr.oec., prof.
Ludmila Frolova – LU EVF Studiju programmas direktore, Dr.habil.oec., prof.
Dītrihs Andrejs Lēbers – Vācija, Dr.iur. Dr.h.c., prof.emeritus
Dirks Linovskis (Dirk Linowski) – Berlīnes Universitāte (Vācija), Dr.oec., prof.
Baiba Rivža – LR Augstākās izglītības padomes priekšsēdētāja, Dr.habil.oec., prof.
Arild Saeters (Arild Sæther) – Agderas Universitāte (Norvēģija), Dr.oec., prof.
Kalvis Torgāns – galvenā redaktora vietnieks, LU JF, Dr.habil.iur., LZA akadēmiķis
Edvīns Vanags – LU EVF, Dr.habil.vad.zin., prof.
Pauls Varuls (Paul Varul) – Igaunija, Ph.D., prof.
Edgars Vasermanis – LU EVF dekāns, Dr.habil.oec., prof.
Elmārs Zelgalvis – LU EVF Institūta direktors, Dr.habil.oec., prof.
Pēteris Zvidriņš – LU EVF Katedras vadītājs, Dr.habil.oec., prof.
Redkolēģijas sekretāre Agnese Krūmiņa, LU EVF Zinātņu prodekānes sekretāre

Visi raksti recenzēti.

Recenzenti

prof. Ē.Šumilo, prof. I.Ciemiņa, prof. L.Kavale, as.prof. M.Dzelmīte,
as.prof. D.Daņēviča, as.prof. M.Volodina, prof. B.Sloka, prof. I.Ludboržs,
prof. N.Nečvals, prof. A.Sproģis, doc. J.Brencis, LZA akadēmiķis T.Jundzis,
prof. I.Čepāne, prof. V.Liholaja, as.prof. S.Osipova

Ināras Jēgeres vāka mākslinieciskais noformējums

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes
Ekonomikas un vadības fakultātes atļauja.
Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Saturs / Contents

Sergejs Babuskins. Mazo un vidējo uzņēmumu finanšu rādītāju caurskatāmība un pieeja kapitālam Latvijā/Transparency of Small and Medium Sized Enterprise Financials and Availability to Capital in Latvia	9
Brigita Baltača. Finanšu kooperatīvu pievienotā vērtība/Financial Co-operative Value-Added	19
Ingmara Bergmane. Nekustamais īpašums kā laulāto kopīga manta/ Separate Property of Spouses	27
Aivars Bergmanis. Cilvēku tirdzniecība – tiesiskais regulējums/ The Sex Trafficking and Its Legal Control	42
Kristīne Bērziņa. Application of Analytical Macro-segmentation for the Analyses of Foreign Tourists Coming to the Destination Latvia/Analītiskas makrosegmentēšanas pielietojums Latvijā ierodošamies ārvalstu tūristu datu analīzei	54
Agris Bitāns. Privātuma tiesiskā aizsardzība/Legal Protection of Privacy	64
Larisa Bule. Latvian System of Pensions Provision and Its Development Perspectives after Joining the EU/LR pensiju sistēma un tās attīstības perspektīvas pēc iestāšanās Eiropas Savienībā	73
Jānis Caune. Konkurētspējīgās priekšrocības loma uzņēmuma vadīšanā Latvijā: aptaujas rezultāti/The Role of Competitive Advantage in Managing the Enterprise in Latvia: Survey Results	82
Andrejs Cekuls. Uzņēmējdarbības informācijas spiegošanas ētiskais aspekts/Ethical Aspect of the Surveillance of Entrepreneurship Information	92
Sandra Eglīte. Monetārās politikas nozīme valsts ekonomikā un tās attīstība Latvijā/The Meaning of Monetary Policy in Economics and Its Development in Latvia	99
Eli Fel. Profiles of Demand and Interests in the (UMTS-) Wireless Telecommunications Market/Bezvadu telekomunikāciju tirgus – pieprasījums un intereses	109

Ritvars Grīviņš. Kapitāls kā resurss, tā atdeves palielināšanas problēmas/ Capital as a Resource and Difficulty of the Increase of Its Devotion	122
Diāna Hamkova. Neslavas celšanas krimināltiesiskie aspekti/ Criminal Legal Aspects of Defamation	129
Aina Joppe. ES likumdošanas ietekme uz Latvijas nodokļu sistēmu/ Influence of the EU Legislation on the Latvian Tax System	140
Inese Kalnmeiere. Nabadzības pētīšana – Lielbritānijas un Īrijas pieredze/ Poverty Measurement Experience of Great Britain and Ireland	152
Aigars Kivliņš. Vides aizsardzības prasībām piemērotas eļļas (bioeļļas) – solis ceļā uz Latvijas ekonomikas ilgtspējīgu attīstību/Environmentally Adapted Lubricants (Bio-Lubricants) – A Way for Sustainable Development of the Economy of Latvia	167
Mārtiņš Knite, Gundars Bērziņš. “Izpētes un attīstības” (R&D) struktūras ieviešanas izvērtējums akciju sabiedrībā “Latvenergo”/ Evaluation of the Implementation of the Structure R&D in the Joint Stock Company "Latvenergo" Project	173
Inta Kotāne. Valsts finansiālais atbalsts lauksaimniecības nozares attīstības veicināšanai/State Financial Support for the Promotion of Agricultural Branch	181
Jurgis Kreilis. Pieprasījuma prognozēšanas kritēriju un apgādes metodes izvēle preses tirdzniecības loģistikā Latvijā/Selection of Demand Forecasting Criteria and Supply Method in Trading Logistics of Press Issues in Latvia	193
Ieva Kudapa. Ar profesionālo ētiku saistītās problēmas personālvadības kontekstā/The Problems of Business Ethics in the Context of Human Resource Management	204
Irina Lando. Personāla mācību intensifikācija/Intensification of the Process of Training	210
Diāna Ļubimova. Management of Transfer Pricing in the International Transactions/Transferta cenu vadība starptautiskajos darījumos	219
Aija Melngāile. Food Marketing Management at School/ Pārtikas mārketinga menedžments skolā	230

Līga Menģele. Valsts meža zemes atsavināšanas tiesiskās problēmas/ Alienation of the State-Owned Forest Land	240
Juris Nazarenko. Mārketinga aktivitāšu efektivitātes mērīšana un analīze, lietojot neirona tīklus/Marketing Activities Efficiency Measurement and Analysis Using Neural Networks	254
Iveta Pavlina. Dzimstības un ģimeņu veidošanās tendences Latvijā un Eiropā pirms Eiropas Savienības paplašināšanās/Fertility and Formation of Families in Latvia and Europe before the Enlargement of EU	266
Vita Pilsuma. Centrālo banku iesaistīšanās finanšu sektora stabilitātes sekmēšanā/Central Bank Involvement in Safeguarding Financial Sector Stability	273
Māris Pūķis. Publisko pakalpojumu unifikācijas ideja kā varas un finanšu centralizāciju veicinošs faktors/The Idea about Public Services Unification as a Factor Facilitating Centralization of Finances and Powers	287
Aldis Pundurs. Neprocesuālie jeb brīvie pierādījumi kriminālprocesā/ Non-Procedural Evidence or Free Proof at Criminal Trial	297
Anita Puzule. Nodokļu administrēšanas procesu pilnveidošana Latvijā/ Perfection of Tax Administration Process in Latvia	306
Галина Роя. Обоснование методов определения пороговых значений экономической безопасности на примере гражданской авиации/ Ekonomiskās drošības sliekšņa nozīmju noteikšanas metožu izstrāde pēc civilās aviācijas piemēra/The Substantiation of Methods of Determination of the Economic Safety Threshold Values on the Example of Civil Aviation	317
Kristīne Rozīte. Peļņas un zaudējuma sliekšņa pielietojuma iespējas un problēmas uzņēmējdarbības analizē/Advantages and Problems of Use of Cost-Volume-Profit Analyses in Business	329
Anna Saltikova. Donora piekrišana transplantāta izņemšanai <i>ex-mortuo</i> : “informētā” vai “prezumētā” piekrišana/Consent to the Organ Donation <i>ex-mortuo</i> : “Informed” or “Presumed” Consent	336
Ieva Sloka. Darba samaksas atšķirību novērtējums Latvijā/ The Evaluation of the Differences in the Wage Payment	347

Maksims Smagins. Grāmatvedības uzskaites starptautiskais regulējums, SFPS un GAAP pielietojums nacionālās uzskaites sistēmās/Regulations of International Bookkeeping System, International Accounting Standards and Generally Accepted Accounting Principles Application in the International Accounting System	358
Irina Solovjova. Komerčbanku stabilitātes teorētiskie aspekti un tās novērtēšanas metodes/Theoretical Aspects of Stability of Commercial Banks and Its Assessments Methods	370
Ilze Sprōge. Iedzīvotāju ienākumu aplikšana ar nodokli/ Taxation of Inhabitant Incomes	380
Deniss Titarenko. Būvniecības nozares attīstības tendences Latvijā/ Construction Development Trends in Latvia	388
Einārs Ulnicāns. Iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes strukturālās pārmaiņas Latvijā/Population Economic Activities Structural Changes in Latvia	400
Inga Vilka. Rezultatīvo rādītāju izmantošana pašvaldību reformu un teritoriju attīstības izvērtēšanā/Use of Resultative Indicators in Evaluation of Local Government Reforms and Development of Territories	413
Evija Vīnkalna. Cēloņsakarības loma noziedzīgos nodarījumos pret personas veselību un dzīvību/A Role of Preconditions in Criminal Offence to Person's Health and Life	424
Inese Vītola. Latvijas ekonomiskā un sociālā attīstība integrācijas procesā Eiropas Savienībā/Latvian Economical and Social Development in Integration Process to EU	432
Ligita Začesta. Eiropas Savienības struktūrfondu vienotā programmdokumenta ietekme uz reģionu attīstību Latvijā/ The Impact of the Single Programming Document of the Structural Funds of EU on Regional Development in Latvia	441
Vita Zariņa. Starptautisko Grāmatvedības Standartu ietekme uz Latvijas grāmatvedības sistēmas attīstību/International Accounting Standards Influence to the Normative Regulation of the Latvian Accounting System	451

Mazo un vidējo uzņēmumu finanšu rādītāju caurskatāmība un pieeja kapitālam Latvijā

Transparency of Small and Medium Sized Enterprise Financials and Availability to Capital in Latvia

Sergejs Babuskins

University of Latvia

Department of Economics and Management

Institute of Finance, Doctoral Student

Aspazijas boulevard 5, Riga, Latvia, LV-1050

Phone +371 9 695 480

E-mail: sergejs.babuskins@nordea.lv

In this report author analyses development of small and medium sized enterprises (SMEs) in Latvia. SMEs have poor access to capital market as a result they cannot develop using external financing. There are many reasons for that: weak collateral, poor real estate market outside capital, no credit history, not transparent financials. In author opinion the latter is the core reason for poor access to capital. Many enterprises in Latvia including SMEs are using the so-called double accounting: for own needs and for tax reasons. The latter is tax evasion by not reporting real earnings or showing fictitious costs. If SME cannot provide reliable financials then banks have fewer reasons to provide loans. SME is not a synonym for risk free lending. As a result SMEs face problems in access to capital for their development.

Author investigated and tried to find empirical evidence to prove aforesaid argument using data about companies' performance and made investments. It was found that the bigger was enterprise the more transparent financials it had and vice versa.

Key words: small and medium sized enterprises, profit, investments, Latvia

1. INTRODUCTION

Small and medium sized enterprises play important role in every economy by providing bulk of job opportunities and creating more than a half of GDP. In many transition economies SMEs give higher value added per employee than the rest of the economy. As a result production factors move to SME sector, thus, increasing its size as a fraction of the economy and an increase in the size of the SME sector is likely to increase the growth rate of the economy (TFTY, 2002).

There are more than 40,000 active enterprises in Latvia, of which 99% are classified as SMEs. Half of them operates in Riga where 2/3 of economic activities are concentrated. Latvia cannot shine with high amount of SMEs per 1000 residents: 17.1 in 2001 versus 40-60 in European Union member states (REDL, 2002). According to Latvia's legislation small and medium sized enterprise is the company, which turnover is 3.6mEUR or balance sheet value – 1.8 mEUR and employs not less than 250 persons.

As one can see from Table 1 then according to existing definition of SME, almost 99% of Latvian enterprises can be treated as small and medium sized ones by size of turnover or balance sheet assets. Average turnover (2001) is 345,000 EUR, which falls to 230,000 EUR in group of enterprises with employees below 49. These figures are very small ones and indicate that most likely such enterprises are not always target for financial institutions as in absolute numbers each of them gives smaller return compared to bigger ones. It corresponds with survey data about SME environment in Latvia finding that only 17% of questioned entrepreneurs used external financing as bank loans. It does not mean that they do not need loans because 29% of respondents replied that they would need a loan in the next 2-3 years and 38% hesitated to answer on this question (*ESMEEL, 2002*).

2. SME FACED PROBLEMS

SMEs face problems in their development not only in transition economies but as well in developed countries. Similar problems can be seen starting from Latvia's neighbour Lithuania and finishing with so distant country like Australia (*Aidis, 2002*), (*Gibson, 2000*), (*Levitsky, 1997*).

Table 1

General Statistics of Latvian Enterprises in 2001

	Number of enterprises	Number of enterprises, %	Number of employees	Employees per enterprise	Net turnover, tEUR	Average net turnover, tEUR	Assets, tEUR	Average assets, tEUR
Number of employees								
- under 49	38,210	95	251,558	7	8,781,764	230	5,436,666	142
- 50-249	1,629	4	161,027	99	4,974,290	3,054	4,149,909	2,548
- 250 and over	251	1	171,505	683	4,173,884	16,629	4,999,165	19,917
Total	40,090	100	584,090	15	17,929,938	447	14,585,740	364

Source of data: Central Statistical Bureau of Latvia

Development of SMEs is more important in Latvia's backward regions where unemployment level has reached even 20%. Despite growing volumes of disbursed credits and increase of credit maturity, which is important for financing of investments, it is a problem to get credit for SMEs. Banks consider that risk associated with them is very high. There is:

- not sufficient collateral coverage;
- poor real estate market outside capital;
- financial data about past performance is not always transparent and high degree of not showing real earnings persists;
- no credit history.

As a result relatively speaking high interest rates are applied for them to cover potential risks. It is proved by questionnaire of SME where 49% of respondents reckoned that high interest rates are the biggest problem in their

business (*ESMEEL, 2002*). Latvia's government in this regard tries to mitigate aforesaid. For instance, special Regional Development Fund is covering interest payments of SMEs. Nevertheless only enterprises from backward regions are eligible for such support. Latvian Mortgage and Land Bank (only one 100% owned by state) is implementing crediting programme of SMEs as well. Nevertheless aforesaid is not enough due to lack of resources. Closure of Latvia's Export Credit Agency, which was great support for SMEs and in which financial institutions trusted, does not foster development of SMEs. Passive performance of Guarantee Agency could be blamed as well.

It must be noted that SMEs are applying for relatively speaking small amount of loan. As a result aggregate risk is smaller for the banks in the portfolio consisting from several small loans than just a few big loans because in the former case due to the law of large numbers the total return is more stable and the overall risk is smaller (*Maaso, 2002*). Nevertheless many small loans incur higher credit administration costs. As a result it is not always profitable for banks to look at such cases. Because there is the same amount of work for appraising of credit application for 300,000 EUR or 30,000 EUR. But front-end fee in absolute numbers, which bank earns, differs significantly. For instance average bank in Latvia charges 0.5%-1% front-end fee from disbursed loans. In given example it constitutes 1,500-3,000 EUR from 300,000 EUR or 150-300 EUR from 30,000 EUR. This is a big difference. One can argue that banks should simplify credit procedure for SMEs. In effect, this simplification should allow to appraise ten cases using the same resources (10x150-300 EUR). Will the credit institutions be able to manage it? Small enterprise is not a synonym to risk free lending. As majority of credit institutions are private owned then their shareholders always demand maximisation of profit and good managers should follow aforesaid. In this case crediting of SMEs will be possible at higher interest margins. But it will be expensive and may choke many investment plans. As a result problem still persists. Above mentioned shows market failure and where it happens state should play a key role. It may be done by using state owned bank, which aim is not profit boosting (although it must operate in a profitable way) but growth fostering of SMEs via crediting process.

Author thinks that developing of Latvian Mortgage and Land Bank into instrument specialising in lending to SMEs (at least with maturity ten years) and enterprises from backward regions is necessary. This institution has already been involved in various crediting programmes of SMEs and has accumulated valuable know how. Functions of former Export Credit Agency should be assigned to it as well. Otherwise crediting process of SMEs will continue to stagnate.

3. SUBJECT OF INVESTIGATION: TRANSPARENCY OF SME FINANCIALS

Author agrees that above mentioned problems give in a result slower development of SMEs. Nevertheless as the main problem not transparent accounting practise must be mentioned as the most serious one. This issue is analysed more detailed in this report. Author argues if company's financials are transparent then it gives bigger access to capital market and reduces risk of lender. There have been

many researches made indicating that SMEs lack resources for development. Banks are not willing to lend and it is hard to rise equity capital. They have built up a reputation of inflexibility and risk avoidance regarding SMEs. Absence of collateral is used as a motive to refuse access to credit or to make it too expensive (*Denis, 1999*). Author argues that key role is transparency of company's financials to get access to capital. It is especially true in countries in transition and in emerging economies. In this report Latvia's experience is analysed. Author argues that weak transparency of SMEs financials is the main reason why they are poor developed and lacks capital for future development in Latvia.

4. DATA DESCRIPTION AND METHODS

In this report are analysed big, medium and small sized companies' performance in terms of net profit before taxes and after taxes and their ability to make investments.

Investments are made using own resources and borrowed ones. Nevertheless loans are disbursed if company's financial performance is good. As the key indicator of it is profit. The higher it is the higher investment opportunities company has. As a result there must be correlation between investments made and company's profit.

Author used following approach. Investments in year t (I_t) depend on profit in year $t-1$ (P_{t-1}). If P_{t-1} is good then enterprises are more inclined to undertake investment projects in the coming year. They are optimistic about future: loan will be withdrawn or new shareholder resources will be attracted or own resources will be used. If P_{t-1} is weak then opposite is true: smaller inflow of loans or shareholder equity or spending of accumulated cash from the previous years. Moreover companies will be more cautious about return from investments. All above can be named as expectation effect.

P_t may have impact on amount of investment in year t . Nevertheless it is limited. Main reasons for that are the following:

Main decisions about investments in year t are made before profit in year t is reported. If the first signs of total profit in this year are good (the first quarters profit) then it increases assurance that investment decision was correct. It may even increase planned investments in year t . Nevertheless the main decision about investments in year t was made before first indications about total profit in year t appeared.

If the first signs of P_t are not good it is unlikely that investment project will be halted. Because it may be hard task as the main construction work has been started and it may result serious fines. Moreover weak first quarters profit may be only temporary results. If negative trends persist then it will affect more amounts of investments in year $t+1$. It must be noted that above mentioned is true if there are no shocks caused by systematic risk, which affects all economy.

Financial institutions usually use profit before depreciation, interest and taxes added (EBITDA) as one of the key indicator in appraising company's performance. Nevertheless such data were not available as a result net profit and profit before taxes were used in this report. Both are closely linked with the

previous indicator and deviation must be limited. Moreover many Latvian enterprises use profit and loss statement form, in which depreciation is not shown separately.

When financial institutions are making their decision about disbursing a loan they use data of the previous years. Special attention is paid to the last year performance. Of course interim results of the current year are used as well. Nevertheless the most important ones are from the latest financial year. Therefore author analysed performance of enterprises and made investments with one year lag.

Research was made using data of Statistical Bureau of Latvia (SBL), which were retrieved from balance sheets of enterprises and profit or loss account. All enterprises were divided in three groups by industry: with the number of employees from 0-49, from 50-249 and more than 250 employees. This division corresponds to small, medium and big enterprise classification.

An investment of enterprises implies a long-term investment in intangible assets and investments in fixed assets (purchase, reconstruction, modernisation or own account new reconstruction).

SBL makes survey of all enterprises which turnover exceeds 300,000 LVL and where 20 or more persons are employed (the group of large enterprises). For the remaining enterprises (the group of small enterprises) the method of sampling is used. The most complete and diversified data was available for period 2000 and 2001, which were chosen for the research. Moreover these years were not affected by any crisis, which might distort or misrepresent results. In 2000 37,527 enterprises were surveyed, of which 7,675 were large ones, 29,852 small ones and 4,102 were from sample.

Author used linear regression in data analyses: independent variable – net profit or profit before taxes by the sector in year t and dependent variable – made investments by sector in the year $t+1$. Correspondingly data of 2000 and 2001 were used. Following sectors were used: agriculture (plus hunting and forestry), fishing, mining and quarrying, manufacturing, energy (electricity, gas and water supply), construction, trade, hotels and restaurants, transport (plus storage and communications), real estate.

Hypothesis is that correlation coefficient must tend to 1 if companies' financials are transparent and vice versa.

Slope coefficient can be described as external financing coefficient. It indicates how many additional resources without profit were attracted to finance investments. Intercept coefficient can be described as minimal amount of investments made if profit is zero. These investments are made using companies' resources or loans, which are against good collateral like in pawnshops. In the latter company's business viability is ignored and creditors do not rely on company's cash flow.

It is not a secret that many enterprises in Latvia are using double accounting: for own needs and tax purposes. The former is actually tax evasion by not reporting all income or including fictitious costs in profit and loss statement. For instance one enterprise during the year produces and sells 150 units of end products. 300 of inputs were consumed during production process. One unit sale price without value added tax is 3 money units but input unit prime cost is 1 money unit. In profit and loss statement entrepreneur shows that it was sold

only 100 units. As a result net turnover is 300 money units ($100 \cdot 3$). In cost side all consumed units are included for 300 money units ($100 \cdot 3$) that gives net result of zero. Nevertheless company's real profit is 150 money units if all sold units are taken into account in profit and loss statement. If the company reports such financials to credit institutions there is no surprise that credit request is rejected as the bank has no reliable information to judge about credit risk.

5. RESULTS

The following findings were obtained. The bigger was enterprise the more transparent financials it had. That means that for this group of companies correlation coefficient was higher if compared to the groups of medium and small enterprises. The latter showed obvious contradiction that they had high (relatively speaking) investments made but small or even negative profit in many sectors. That leads to irrational decision made by enterprise managers. Nevertheless author doubts that managers of these companies are irrational (at least overwhelming majority of them). More reasonable explanation is that double accounting practice is used in these enterprises that leads to misleading financials.

Correlation coefficients of relationship are shown in Table 2. Correlation is closer if profit before taxes is taken. This is reasonable as this figure is closer to earnings before taxes and depreciation added, which is one of the key financials, which determines company's ability to pay interests and principal.

As one can see from Figure 1, there is a very weak relationship in enterprise group with employees from 0-49 if profit before taxes is taken. Moreover the slope is negative showing that the bigger are losses the more investments are made. This is controversial and indicates that profit figures are wrong. Nevertheless data used are coming from audited financial reports of enterprises. Amount of made investments indicates that investors ignored poor performance what is not logical. Moreover relationship becomes closer if profit after taxes is taken as independent variable. This leads to even bigger confusion (taking into account that slope is negative). Author argues that real total profit for many industries and the representing enterprises is positive, which allowed to make investments. But many small enterprises use doubtful accounting practise and by this they must blame themselves why they have poor access to capital market or conditions are too strict. If the bank receives such unreliable financial statements there are no doubts that rational and prudent bank must reject credit request as too many unknowns exist.

Table 2

Relationship between profit before taxes in 2000 and made investments in 2001 and profit after taxes in 2000 and made investments in 2001 by enterprise size

	Number of employees		
	0-49	50-249	>250
Pearson correlation coefficient			
– before taxes	0,0375	0,3310	0,9828
– after taxes	0,6072	0,0704	0,9756

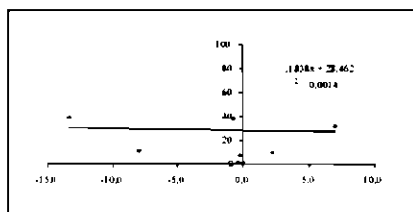
There is similar story in the enterprise group of 50-249 employees. Despite weak correlation coefficients slope in regression equation is positive which is more logical if compared to the enterprise group of 0-49 employees. Despite positive slope relationship is weak anyway.

In analysing enterprises with employees between 0-49 author found that almost all sectors reported negative total profit before taxes. Moreover negative profit was even bigger after taxes. In order to be correct profit before taxes actually is profit before corporate income tax, extraordinary income or expenses and property tax. Property tax must not be the main reason to explain why negative result increases. Corporate income tax is not charged if company's result is negative¹. As a result extraordinary expenses are blamed for this difference. Total profit (in fact losses) before taxes of all enterprises with employees between 0-49 is - 12.1 mLVL in 2000. After taxes this result leads to even higher losses of - 44.9 mLVL. Difference of 32.8 is too suspicious to be classified as just simple extraordinary expenses.

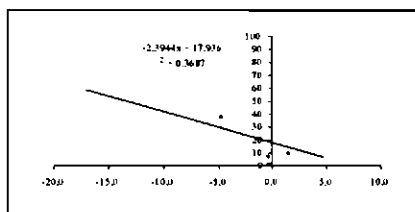
The similar story repeats with enterprises with employees between 50-249. Total profit before taxes in investigated sectors was 23.7 mLVL but after taxes it was - 3.5 mLVL. Taking into account that corporate income tax was 25% then author estimates that some 10-15 mLVL appear as extraordinary expenses.

The highest relationship was found in the group of enterprises with employees above 250 persons. Correlation coefficient was 97-98% if profit before taxes or after taxes were taken. Author argues that these enterprises have the most transparent financials, which allow judging about their performance and making decisions about external financing possibilities. Moreover the difference between total profit before taxes and after taxes is explainable: corporate income tax of 25% and property tax. There is little room for big extraordinary expenses or gains.

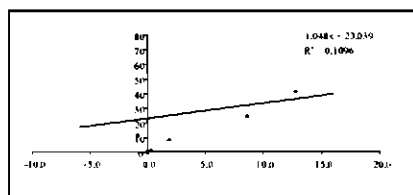
The managers of these companies understand very well if they want to attract financing of banks or new equity they must report sound profit. There is no reason to hide it as the bigger profit the bigger external financing possibilities the company has. As one can see then slope in regression equation (after taxes) is 2 (see Figure 1). As previously it was mention this coefficient may indicate how many additional financing the company may attract. In general if it invests 1 LVL then 2 LVL external financing are available. As in Latvia stock market is undeveloped then initial public offering are not popular in attracting new shareholder capital. As a result banks play important role in providing external resources for financing of investment projects. Slope coefficient 2 indicates that company must participate in investment project with 33% of total costs and banks provide 67%. This is very reasonable, as banks always put as a covenant for the companies to participate in the investment project with own resources. In the author opinion proportion close to 30:60 is the average break-even point in investment project financing.

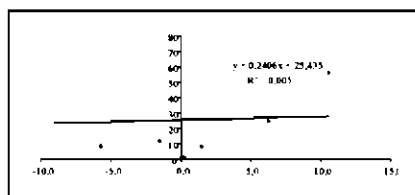
a) before taxes (employees 0-49)

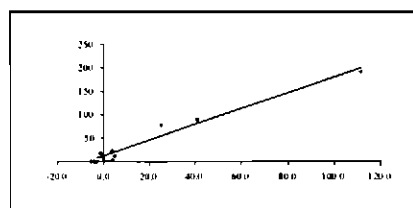
b) after taxes (employees 0-49)

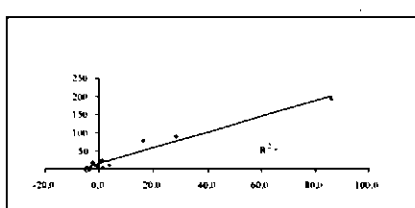
c) before taxes (employees 50-249)

d) after taxes (employees 50-249)

e) before taxes (employees >250)

f) after taxes (employees >250)

Figure 1. Relationship between profit before taxes and after taxes in 2000 and investments made in 2001 by enterprise size

5. CONCLUSIONS

Small and medium sized enterprises play an important role in every economy by providing bulk of job opportunities and creating more than a half of GDP. In many transition economies SMEs give higher value added per employee than the rest of the economy. Development of SME is troubled in Latvia. As a result there is small amount of SMEs per 1000 residents: 17.1 in 2001 versus 40-60 in European Union member states.

SMEs face problems in their development not only in transition economies but as well in developed countries too. As one of the key obstacles insufficient access to financing is mentioned. SMEs have poor access to capital market as a result they cannot develop using external financing. There are many reasons for that: weak collateral, poor real estate market outside capital, no credit history, not transparent financials. In author opinion the latter is the core reason for poor access to capital. Many enterprises in Latvia including SMEs are using the so-called double accounting: for own needs and for tax reasons.

If company's financials are transparent then it gives bigger access to capital market and reduces risk of lender.

Research about Latvia's enterprises showed that the bigger was enterprise the more transparent financials it had. That means that for this group of companies correlation coefficient was higher if compared to the group of medium and small enterprises. Weak correlation coefficient in the latter group indicates that these companies are not reporting all earnings or are including fictitious costs in order to avoid tax paying. As a result there is no surprise why SMEs have poor access to capital market and why conditions towards them are very strict. If SME cannot prove financial stability and viability of the business then how the credit institutions can make decision on issuing loans?

The faster SMEs managers will understand this truth that trustful financial accounts count the more opportunities they will have to attract external financing, especially as credit.

NOTES

There can be some exceptions from taxing point of view. If the company is reporting negative profit before taxes it can be subject to pay corporate income tax. Because in State Revenue Service declaration corrections are made by excluding various costs, which are not allowed to decrease taxable income. Nevertheless its impact must be limited in described case.

LITERATURE

1. *Aidis R. Why don't we see more Small and Medium Sized Enterprises (SMEs) in Lithuania?*, Tinbergen Institute Discussion Paper (Netherlands), 2002. Obtainable electronically on <http://www.tinbergen.nl/discussionpapers/02038.pdf>.
2. *BFIFA0* (Basic Financial Indicators of Business Activity in 2000, 2001), Central Statistical Bureau of Latvia.
3. *BFIFA1* (Basic Financial Indicators of Business Activity in 2001, 2002) Central Statistical Bureau of Latvia.
4. *CIT* (Law of Republic of Latvia on Corporate Income Tax), available from database NAIS.
5. *Denis A. SMEs and Structural Funds 2000-2006*, Second REACTE Annual Conference Workshops Background and Network Working Document, 1999. Obtainable electronically on <http://www.reactecerrm.com/Doc/Conf%2099/N3/expert3.pdf>.
6. *ESMEEL* (Environment for Small and Medium sized Enterprises in Latvia, 2002), SKDS (Market and Public Opinion Research Centre).
7. *Gibson B. Closing the Finance Gap for Small Firms*, Department of Accounting and Finance, University of Newcastle, Australia, 2000, pp. 1-12.
8. *Levitsky J. SME Guarantee Schemes: A Summary*, *The Financier*, Vol.4.-No1&2.- February/May, 1997. Obtainable electronically on <http://www.the-financier.com/finance/v4n1re-1.pdf>.
9. *LSMESDP* (Latvian Small and Medium sized Enterprises Development Programme 2002-2006). Ministry of Economy of Republic of Latvia.
10. *Maaso J. The Impact of Financing Constraints on Investments: the Case of Estonia*, *Finance*, Tsenov Academy of Economics, Bulgaria, 2002, pp. 471-498.
11. *MB* (Monthly Bulletin of Latvian Statistics, 2002, No 9), Central Statistical Bureau of Latvia
12. *Paiders J. Pelēkā ekonomika*, Zvaigzne ABC, Dienas Bizness, 2001, pp.1-120.

13. *REDL* (Report on Economic Development of Latvia, 2002, June). Ministry of Economy of Republic of Latvia.
14. *SYL* (Statistical Yearbook of Latvia, 2002). Central Statistical Bureau of Latvia.
15. *TFTY* (Transition: The First Ten Years). World Bank; *obtainable electronically on* [http://lnweb18.worldbank.org/ECA/eca.nsf/Attachments/Transition1/\\$File/complete.pdf](http://lnweb18.worldbank.org/ECA/eca.nsf/Attachments/Transition1/$File/complete.pdf).

Mazo un vidējo uzņēmumu finanšu rādītāju caurskatāmība un pieeja kapitālam Latvijā

Kopsavilkums

Šajā rakstā tiek analizētas Latvijas mazo un vidējo uzņēmumu iespējas iegūt finansējumu investīciju projektu īstenošanai. Neskatoties uz straujo kreditēšanas pieaugumu ekonomikā un kredīta procenta likmju kritumu, MVU tas ir devis salīdzinoši nedaudz. Tam ir sekojoši iemesli: nav pietiekamas ķīlas, vājš nekustamā īpašuma tirgus ārpus Rīgas, 'necaurskatāmi' uzņēmumu finanšu pārskati, kas neuzrāda visus reāli gūtus ienākumus, nepietiekama kredītvēsture. Tā rezultātā MVU tiek attiecinātas augstas kredīta likmes. Tomēr viens no galvenajiem šķēršļiem MVU attīstībai ir to 'necaurskatāmā' grāmatvedība. Lai to apstiprinātu, darbā tika analizēta sakarība starp peļņu pirms un pēc nodokļu maksājumiem (un ārkārtas posteņiem) un nefinanšu investīcijām uzņēmumiem ar darbinieku skaitu līdz 49 cilvēki, ar darbinieku skaitu no 50 līdz 250 cilvēkiem un darbinieku skaitu lielāku par 250 cilvēkiem pa tautsaimniecības nozarēm. Uzņēmuma spēju veikt investīcijas nosaka tā peļņa, kas ir arī pamatā banku izsniegto kredītu lielumam. Jo lielāka ir uzņēmumam peļņas norma, jo vairāk līdzekļus tas var ieguldīt jaunu pamatlīdzekļu iegādei, kā arī vairāk aizņemto līdzekļu tas spēs piesaistīt savu investīciju plānu īstenošanai. Pētījums parādīja, ka pastāv cieša sakarība starp lielu uzņēmumu gūto peļņu un to veiktām investīcijām. Tomēr maziem un vidējiem uzņēmumiem sakarība starp peļņu un veikto investīciju apjomu netika atrasta, lai gan tie investēja savā attīstībā, neskatoties uz negatīviem peļņas rādītājiem.

Finanšu kooperatīvu pievienotā vērtība

Financial Co-operative Value-Added

Brigita Baltača
Latvijas Universitātes doktorante
Hipotēku banka
Doma laukums 4, Rīga, LV-1977
E-pasts: brigitab@hipo.lv

Neskatoties uz Latvijas tautsaimniecības izaugsmes tempiem, mūsu iedzīvotāju dzīves līmenis ievērojami atpaliek no attīstīto valstu rādītājiem. Eiropas Savienības kontekstā arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta līdzdalību veicinošai uzņēmējdarbībai, kas sekmētu kandidātvalstu ekonomisko integrāciju. Tiek meklēti modeļi, kas nodrošinātu iespēju atstumtajiem sabiedrības locekļiem piedalīties sev nepieciešamo pakalpojumu veidošanā. Raksta autore, pamatā izmantojot empīrisko pieredzi, kā vienu no šādiem modeļiem, apskata kooperatīvo krājaizdevu sabiedrību lomu Latvijas ekonomikā.

Atslēgvārdi: sociālie mērķi, kooperatīvs, krājaizdevu sabiedrība, sadarbība, līdzdalība

Pēdējo gadu Latvijas attīstība raksturojama ar strauju ekonomisko augšupeju un krasu sociālo noslāņošanos. Tautsaimniecības izaugsmes tempi pēdējos gados ir bijuši vieni no augstākajiem Eiropas Savienības (ES) kandidātvalstu vidū, tomēr iedzīvotāju dzīves līmenis aizvien atpaliek no attīstīto valstu rādītājiem un 2002.gadā IKP uz vienu iedzīvotāju veidoja tikai 35% no ES vidējā.

Labklājības ministrijas Sociālajā ziņojumā par 2001.gadu iekļautie mājsaimniecības budžeta pētījumi liecina, ka iedzīvotāju rīcībā esošais vidējais ienākums uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī bija 69,19 lati. Neraugoties uz vidējo rādītāju pieaugumu, sabiedrībā vērojama mazturīgo mājsaimniecību ienākumu samazināšanās. 2000.gadā 20% trūcīgāko mājsaimniecību, kurās dzīvoja 27% iedzīvotāju, rīcībā bija 9,2% no visu mājsaimniecību rīcībā esošās ienākumu masas. Savukārt 20% turīgāko rīcībā bija 39% no visu mājsaimniecību rīcībā esošās ienākumu masas un tajās dzīvoja tikai 17% no kopējā personu skaita valstī.

Šie rādītāji liecina, ka ievērojama sabiedrības daļa joprojām nav pratusi vai arī nav spējusi izmantot pārejas perioda ekonomikas sniegtās iespējas un nav notikusi efektīva vietējās sabiedrības aktivizēšana sociālo un ekonomisko problēmu risināšanai.

Sabiedrības sociālās situācijas izvērtēšana rāda, ka cilvēki ar augstāku izglītības un ienākumu līmeni vieglāk pielāgojas jaunām tirgus attiecībām, bez īpašām problēmām uzsāk savu biznesu, izmanto banku pakalpojumus. Tajā pašā laikā noteikta iedzīvotāju daļa ar grūtībām pieņem jaunās iespējas, kuras piedāvā tirgus ekonomika, viņu uztverē iesaistīšanās jaunajās attiecībās saistīta ar lielu individuālo risku un iespējamo negatīvo ietekmi uz pašu nākotni, no šo cilvēku puses pastāv arī liela neuzticēšanās uzņēmējsabiedrībām, tajā skaitā arī bankām. Šī iedzīvotāju daļa labprātāk iztiec ar saviem spēkiem, radu vai kaimiņu atbalstu.

Bieži vien šim uzvedības modelim par pamatu kalpo arī viņu nepietiekoša mobilitāte un informācijas trūkums. Tāda situācija ir īpaši raksturīga mazpilsētu un lauku iedzīvotājiem. Tāpēc vērojams pieprasījums un iespēju meklēšana problēmu risināšanai vietējā līmenī, kas būtu vērsts uz iedzīvotāju un organizāciju ciešāku sadarbību, nolūkā aktivizēt vietējo sabiedrību. Kā viens no efektīviem modeļiem cilvēku iesaistīšanai savu problēmu risināšanā tiek uzskatīta kooperatīvu veidošana.

Kooperatīvu kustība balstās uz savstarpēju sadarbību. Sadarbība galvenokārt nozīmē atsevišķu cilvēku vai grupu sapratni, vienošanos, arī uzticēšanos un savstarpēju atbalstu kopīgu mērķu sasniegšanai. Tā ir darbojošos personu brīvi izvēlēta rīcība, kas vērsta uz spēku, prasmju un zināšanu apvienošanu, lai realizētu konkrētas idejas. Tā ir darbošanās, kur ikviens ir ieinteresēts rezultāta sasniegšanā. Kooperatīvi veido sistēmu, kas vērsta uz kopēja labuma gūšanu.

Kooperācijas ideja ir sena, bet kooperatīvi, kādus tos pazīstam mēs, darbojas vairāk nekā simts piecdesmit gadus. To attīstības vēsture ļauj secināt, ka tiem bijusi un ir nozīmīga loma kā tirgus integrācijas institūcijai atsevišķu tautsaimniecību un sabiedrību attīstībā. Starptautiskās kooperatīvu alianses (*The International Co-operative Alliance (ICA)*) kooperatīvu definē kā: „neatkarīgu apvienību, kurā brīvprātīgi apvienojušās personas, lai apmierinātu savas kopējās ekonomiskās, sociālās un kultūras vajadzības un vēlmes, izmantojot demokrātiski pārvaldītu, kopējā īpašumā esošu uzņēmumu.” Kooperatīvus raksturo savstarpējā palīdzība, savstarpējā atbildība, demokrātija, vienlīdzība, taisnīgums un solidaritāte. Kooperatīvi atšķiras no citiem uzņēmumiem, jo tie veidojas un dibinās, lielākoties pamatojoties uz vērtībām nekā uz resursiem. Šīs vērtības ir: lepnums par atbilstoši labākajiem standartiem radīto produktu vai pakalpojumu; vēlēšanās strādāt sadarbībā ar citiem; līdzcilvēku līdzdalības veicināšana; solidaritāte.

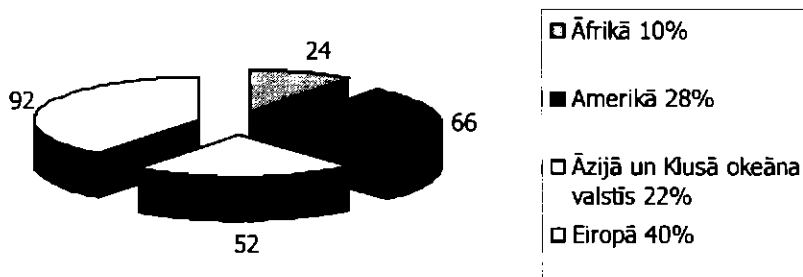
Kooperatīvs kā neatkarīgs, dzīvotspējīgs un novatorisks uzņēmums ir nozīmīgs modernās tirgus ekonomikas komponents. Kooperatīvi ir neatkarīgi, jo to īpašnieki un pārvaldītāji ir kooperatīva biedri, tas nozīmē, ka kooperatīvi nav atkarīgi no publiskā sektora atbalsta. Tie ir dzīvotspējīgi, jo spēj darboties tirgus apstākļos bez subsīdijām. Tie spēj piedāvāt novatoriskus pakalpojumus, jo tieši iesaista ieinteresētās personas lēmumu pieņemšanas procesā. Kooperatīvi ir vērā ņemams spēks ne tikai nacionālā līmenī, bet arī starptautiskā. I.attēlā parādīta ICA biedru organizāciju sadalījums pasaulē pa reģioniem.

ICA apkopotā informācija liecina, ka kooperatīvu ekonomiskā aktivitāte Eiropas Savienības dalībvalstīs 20.gadsimtā strauji palielinājusies. Eiropas ekonomikā kooperatīvi ieņem nozīmīgu vietu. 2001.gada Eiropas Savienības komisijas konsultatīvajā ziņojumā minēts, ka Eiropas Savienības teritorijā darbojas 132 tūkstoši kooperatīvo uzņēmumu ar kopējo biedru skaitu 83,5 miljoni, tajos nodarbināti 2,3 miljoni cilvēku. Kooperatīvu darbība vislielākajā mērā ietekmē to biedru un citu cilvēku dzīves Eiropā. Tie sekmē cilvēku labklājību un tautsaimniecības attīstību, veicina iedzīvotāju līdzdalību un uzņēmējdarbības attīstību. Dažādās valstīs ir dažādi sociālie modeļi, bet visu Eiropas Savienības dalībvalstu mērķis ir apvienot ekonomisko efektivitāti ar sociālo taisnīgumu.

Kooperatīvu jautājums Eiropas Komisijas uzmanības lokā nonācis arī sakarā ar to, ka vairumā Eiropas Savienības kandidātvalstu pēdējos gados notiek aktīva kooperatīvu kustības attīstība. Eiropas Savienības pozitīvo attieksmi pret

kooperatīvo uzņēmējdarbības formu raksturo Eiropas Komisijas uzsāktā diskusija „Kooperatīvi Eiropas uzņēmējdarbībā” un Eiropas kooperatīvu statūtu pieņemšana. Kooperatīvi aktīvi darbojas arī finanšu sektorā. Pēc Pasaules krājaizdevu sabiedrību padomes (*World Council of Credit Unions – WOCCU*) datiem finanšu kooperatīvu jeb krājaizdevu sabiedrību (KS) kustība pastāv 12 Eiropas valstīs. Kopējais KS skaits ir 6100 un tās apvieno 5,3 milj. biedru, no kuriem 3,3 ir Eiropas Savienības dalībvalstīs un 2 milj. kandidātvalstīs. KS kopējie aktīvi sastāda 8,8 miljardus eiro, no kuriem 8,3 ir Eiropas Savienības dalībvalstīs un 0,5 kandidātvalstīs.

ICA dalīborganizācijas (kopējais biedru organizāciju skaits 234)

1. att. ICA biedru organizāciju sadalījums pasaulē pa reģioniem, 2002. gada jūnijs
Regional distribution of ICA member organisations, June 2002

Šobrīd Latvijā kooperatīvu skaits ir neliels. Saskaņā ar LR Uzņēmumu reģistra datiem no kopējā 134499 darbojošos uzņēmumu skaita 2213 kooperatīvi veido 1,6%.

Viens no pēdējo gadu veiksmīgiem savstarpējās sadarbības piemēriem Latvijā ir no jauna izveidotā KS kustība. KS ir demokrātiski pārvaldīta kooperatīva finanšu organizācija, tās galvenais uzdevums ir attīstīt savos biedros spēju darboties kopīgi, lai uz savstarpējas palīdzības un pašpārvaldes principiem, veicinot taupību, veidot kredītresursus biedru personisko, kā arī saimniecisko un sadzīves vajadzību apmierināšanai.

Šobrīd Latvijā darbojas 27 KS un tajās ir iesaistīti gandrīz 17000 iedzīvotāji. Neskatoties uz to, ka Latvijas KS kopējie aktīvi 2003.gada otrajā ceturksnī sasnieguši 3,4 miljonus latu, kas sastāda tikai 0,07% no komercbanku aktīviem, KS ieņem nozīmīgu vietu mūsu sabiedrībā. KS attīstības vēsture pasaulē ir pierādījusi šo organizāciju dzīvotspēju un to, ka tās pilda ne tikai finanšu institūciju funkcijas, bet arī kalpo kā sociālās attīstības instruments, kas, kā pierāda Latvijas pieredze, nav mazsvarīgāk par finanšu pakalpojumu sniegšanu.

Finanšu līdzekļu pieejamība mudina cilvēkus aktīvi iesaistīties uzņēmējdarbībā, nebaudīties no finanšu attiecībām, palīdz justies vajadzīgiem un

spējīgiem. Lai gan Latvijā ir izveidojies plašs kredītresursu tirgus, tomēr komercbankas nevar apmierināt mazo uzņēmēju un arī fizisko personu vēlmes. Latvijai, turpinot ekonomiskās reformas, iedzīvotājiem arvien vairāk rodas nepieciešamība pēc finanšu pakalpojumu dažādības. Pašlaik finanšu tirgū palikuši galvenokārt cilvēki ar maziem ienākumiem, kuriem tomēr ir vēlēšanās uzkrāt un saņemt nelielas naudas summas personīgo vajadzību apmierināšanai.

Kopš 1995. gada KS kustība Latvijā galvenokārt attīstījies, pateicoties vietējo cilvēku entuziasmam un ārvalstu attīstības programmu finansējumam. KS uzkrājušas pieredzi gan lielu uzņēmumu nozaru līmenī, gan arī vietējo pašvaldību līmenī, tomēr to kā reģionālās attīstības veicinātāju loma vairāk izteikta tieši pagastu pašvaldību līmenī. Krājaizdevu sabiedrību likuma 2.nodaļā 8. pantā ir noteikts, ka minimālais KS dibinātāju skaits ir 20. Par biedriem var būt:

pilngadīgas rīcībspējīgas fiziskas personas, kuras vai nu dzīvo vienas pašvaldības teritorijā ar pastāvīgo iedzīvotāju skaitu līdz 10000 iedzīvotāju, vai ir nekustamā īpašuma īpašnieki, vai veic komercdarbību vai aroddarbību šajā teritorijā. KS biedrs var būt arī tā pašvaldība, kuras iedzīvotāji ir attiecīgās krājaizdevu sabiedrības biedri. Lauku apdzīvotajās teritorijās var veidot vienu krājaizdevu sabiedrību, ja vairākas blakus esošas pašvaldības noslēgušas attiecīgu sadarbības līgumu.

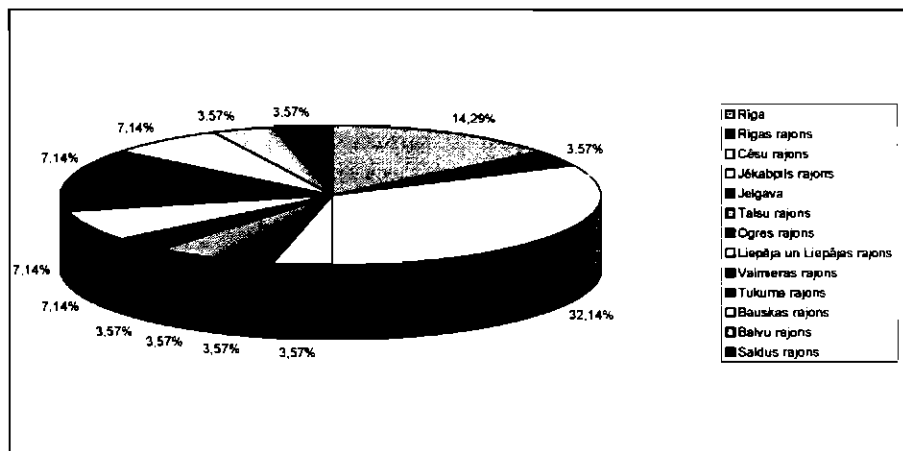
pilngadīgas rīcībspējīgas fiziskās personas, kuras nodarbinātas pie viena darba devēja.

pilngadīgas rīcībspējīgas fiziskās personas, kuras ir vienas korporācijas vai profesionālas radošas sabiedriskās organizācijas, vai arodbiedrības, vai sporta sabiedriskās organizācijas dalībnieki. Šādas krājaizdevu sabiedrības biedrs var būt arī attiecīgā sabiedriskā organizācija vai arodorganizācija.

Krājaizdevu sabiedrības statūtos var paredzēt, ka par tās biedriem var kļūt arī jau uzņemto biedru laulātie.

2. attēlā parādīta KS izplatība Latvijā pa rajoniem. Tikai 4 no 27 jeb 14,29% no visām Latvijas KS darbojas Rīgā. Vislielākais KS skaits ir Cēsu rajonā – 9 jeb 32% no kopējā KS skaita.

Pagaidām Latgalē ir nodibināta tikai viena KS, kas licenci saņēma 2003.gada oktobrī. Varbūt tas izskaidrojams ar cilvēku kūtumu ņemt aizdevumus, jo sabiedrībā vēl joprojām valda uzskats, ka aizņemties ir slikti, vai arī sabiedrība nav informēta par šādu KS esamību. Nozīmīga ir arī pašu iedzīvotāju aktivitāte un vēlme aktīvi iesaistīties vietējās sabiedrības ekonomiskajās aktivitātēs. Svarīgi ir arī atrast entuziastus, kas nodibinās KS un apņemsies iepazīties ar likumiem, dokumentu kārtošanu licences saņemšanai. Lielais KS skaits Cēsu rajonā izskaidrojams ar to, ka rajona padome atbalsta šo sabiedrību dibināšanu, piešķirot pusi no dibināšanas pamatkapitāla, tas ir 1000 latu. Pēc Cēsu rajona izpilddirektora Māra Niklasi novērojumiem, Cēsu rajonā salīdzinājumā ar citiem Vidzemes rajoniem ir liels mazo un vidējo uzņēmumu skaits, kuri dibināšanai un darbības uzsākšanai nepieciešamos finanšu līdzekļus aizņemas KS. Vidzemes attīstības aģentūras rīkotajā konferencē 2003.gada maijā Māris Niklass atzīmējis, ka pat rajona attīstības plānā ir akcentēta KS nepieciešamība kā viens no uzņēmējdarbību veicinošiem faktoriem. KS veicina finanšu resursu pieejamību iedzīvotājiem. Tādējādi tiek sekmēta Latvijas reģionālā attīstība un aktivizējas Latvijas iedzīvotāju līdzdarbošanās tautsaimniecībā.

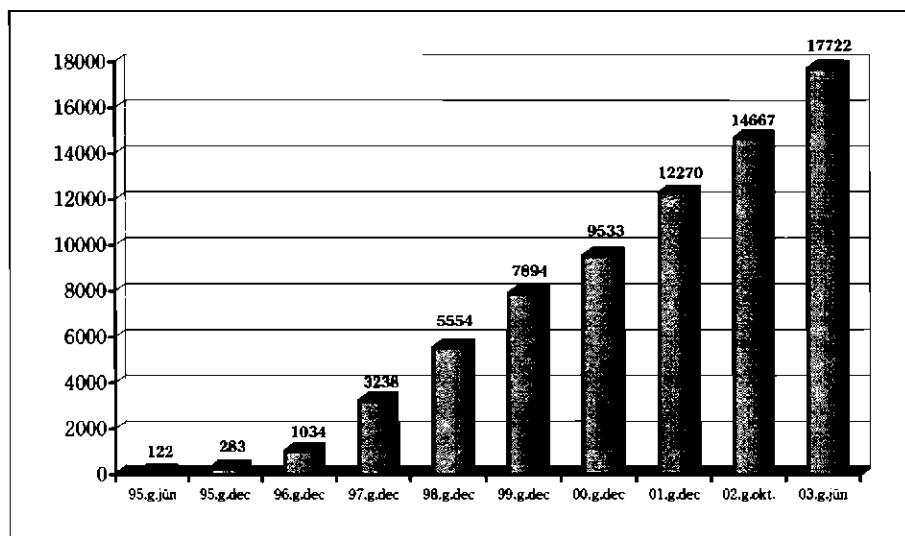
2. att. Krājaizdevu sabiedrību izplatība pa rajoniem 2003. gada oktobrī
Credit Union development in regions, October 2003

Pārsvārā laukos darbojošās krājaizdevu sabiedrības ir pagastu KS, un ar to palīdzību tiek veicināta pagasta iedzīvotāju līdzdalība vietējā mērogā ne tikai, ieguldot savu kapitālu, bet arī savu darbu, kā rezultātā uzlabojas ekonomiskā situācija pagastā. Pateicoties KS, tiek radītas jaunas darbavietas gan pašā KS, gan arī ar sabiedrības palīdzību izveidotajos jaunajos uzņēmumos, kā arī pieaug individuālo darba darītāju skaits. Lauku KS cenšas paplašināt savu darbību. KS veicina arī blakus esošo pagastu sadarbību. Piemēram, Kauguru KS noslēgusi sadarbības līgumus ar blakus esošajiem pagastiem ar nolūku paplašināt savu darbību un biedru loku. Par šīs sabiedrības biedru var kļūt Valmieras, Kocēnu, Mārsnēnu un Brenguļu pagastu iedzīvotāji.

Pārsvārā KS kā maza biznesa attīstītājas kalpo tikai lauku teritorijās, jo Rīgā esošās KS apvieno kādas organizācijas, arodbiedrību biedrus, kas jau ir strādājošie. Lauku iedzīvotāju izvēle aizņemties no KS nevis no bankām varētu būt skaidrojama ar to, ka kredīta piešķiršanas procedūra bankās ir sarežģītāka un dārgāka nekā tā ir KS. Nelielus aizņēmumus savā KS var saņemt ātri, nokārtojot mazāk formalitāšu nekā tas ir bankām, jo KS aizdod saviem biedriem, kurus pazīst. Nomaļu pagastu iedzīvotājiem kārtot kredītu bankā ir sarežģītāk arī attāluma dēļ. KS salīdzinājumā ar bankām ir priekšrocības nelielo kredītu piešķiršanā, jo bankas nav ieinteresētas šādu kredītu izsniegšanā to administrēšanas izmaksu dēļ. Tajā pašā laikā KS kredītportfelī lielākā daļa jeb 61,5% ir īstermiņa kredīti līdz 1000 latiem.

Kopš 2002.gada sākuma Latvijā savu darbību uzsāka 7 jaunas KS (Rundāles KS, Vecpiebalgas KS, Cēsu KS, KS „LAKRS KS”, Nīgrandes KS, Nītaures KS, Vecumnieku KS). Tikai viena no jaundibinātajām KS atrodas Rīgā.

2001.gada beigās Latvijas KS kustība apvienoja 5554 biedrus un 540 tūkstošus latu kopējo aktīvu. 2003.gada jūnijā – 16 722 biedri ar 3,7 miljonu latu kopējo aktīvu. 3.attēlā parādīts KS biedru skaita pieaugums kopš KS sabiedrību kustības atjaunošanās 90. gados.

3. att. Biedru skaita pieaugums Latvijas KS laika posmā no 1995. gada jūnijam līdz 2003.gada jūnijam
Membership growth in Latvian CUs during time period June 1995 – June 2003.

KS galvenokārt apvieno iedzīvotājus ar zemiem, bet regulāriem ienākumiem, kuriem šobrīd nav iespējas saņemt kredītus bankās, tādējādi KS darbība mazina to cilvēku skaitu, kuriem līdzekļu trūkuma dēļ dažādās situācijās pastāv risks iejūgt nabadzībā. Tieši pretēji līdzdalība KS veicina šo jutīgo iedzīvotāju kategoriju (maznodrošinātie invalīdi, jaunieši bez darba pieredzes, sievietes, pirms pensijas vecuma cilvēki) ekonomisko aktivitāti, tādējādi nodrošinot to līdzdalību savu sociālo un ekonomisko vajadzību apmierināšanā. Piemēram, Raunas KS vadītāju novērojumi liecina, ka ar KS palīdzību cilvēki atgūst optimismu, atrod sevī spēkus cīnīties par labāku izglītību, labākiem dzīves apstākļiem. Jaunas prasmes un profesiju ar KS kredīta starpniecību sākuši apgūt pat pensionāri, kas pārmaina un padara spraigāku visu viņu dzīvi. Tādēļ jāvērtē ne tikai KS kustības šā brīža sociālais efekts, bet arī tās ilgtermiņa ekonomiskā liederība.

Neskatoties uz vairāk nekā septiņu gadu pieredzi, KS joprojām ir samērā jauna finanšu struktūra šodienas Latvijas sabiedrībā. KS kā kustība tikai sāk attīstīties un veidot attiecības ar likumdevējiem, izpildvaru un uzraudzības institūciju. KS kustības attīstības augšupeju var ietekmēt vairāki apstākļi, piemēram:

nav noteiktas valsts politikas KS kustības atbalstam Latvijā;

nepietiekama vispārēja sabiedrības informētība par tirgus ekonomikas darbības principiem un pieredzes trūkums finanšu pakalpojumu lietošanā ikdienā, kā arī zināšanu trūkums par KS kustības lomu un nozīmi, kā arī joprojām pastāvošā daļas iedzīvotāju neticība finanšu institūcijām un to pakalpojumiem;

lai arī kopš 2002.gada 1.janvāra KS dibināšanu un darbību regulē Krājaizdevu sabiedrību likums, KS darbības tiesisko vidi kopumā nevar uzskatīt par labvēlīgu KS kustības attīstībai. Tāpēc viens no riskiem ir likumdevēju un valdības nevēlēšanās veikt nepieciešamās izmaiņas tiesību normās;

pilsoniskas un demokrātiskas sabiedrības tradīciju trūkums Latvijas sabiedrībā kavē KS kā demokrātiski pārvaldītas uzņēmējdarbības formas attīstību;

neskaidrība par to, kā administratīvi teritoriālās reformas rezultātā mainīsies pašvaldību teritorijas un iedzīvotāju skaits;

nelabvēlīgi ekonomiskie apstākļi lauku rajonos un relatīvi zemie iedzīvotāju vairākuma ienākumi apgrūtina biedru noguldījumu piesaistišanu;

vietējo līderu trūkums, kas, strādājot kā brīvprātīgie, uzņemtos KS dibināšanas darbu;

Latvijas Kooperatīvo krājaizdevu sabiedrību savienības kā KS nacionālās vienojošās organizācijas ierobežotās iespējas atbalstīt atsevišķu KS attīstību;

KS kustības nespēja kompensēt kvalificētu finanšu speciālistu un profesionālu vadītāju darbu neveicina KS kustības attīstību.

SECINĀJUMI

Kooperatīvi savu lomu un vietu ekonomikā saglabās arī turpmāk, jo arvien vairāk cilvēku uzskata ka kooperatīvi var būt viens no risinājumiem šodienas problēmām. Cilvēki ir noguruši no egoistiskās attieksmes un vēlas paši uzņemties atbildību par savas nākotnes veidošanu, kas būtu balstīta uz savstarpējas sadarbības nevis norobežošanās principiem.

Finanšu kooperatīvi kā brīvprātīga personu apvienība piedāvā papildu labumus vai pievienoto vērtību kā saviem biedriem, tā plašākai sabiedrībai. Tie iedrošina iedzīvotājus, kuriem, īpaši lauku rajonos, ir grūtības līdzekļu piesaistišanā, organizēt nepieciešamo finansējumu dažādu vajadzību apmierināšanai, izmantojot savstarpējās palīdzības principus. Latvijas krājaizdevu sabiedrību darbības pieredze pierādījusi, ka finanšu kooperatīvi:

aktivizē iedzīvotājus pilsoniskas sabiedrības veidošanai;

rosina iedzīvotājus saimnieciskai darbībai;

iesaista iedzīvotāju uzkrātos naudas līdzekļus valsts naudas apritē, reinvestējot tos vietējā ekonomikā;

palīdz saglabāt esošās darba vietas un veidot jaunas;

pilnveido finanšu pakalpojumu tirgu;

aizpilda "tukšās vietas" finansu pakalpojumu jomā fiziskām personām;

popularizē demokrātisku vadības stilu;

veic izglītojošu darbu.

LITERATŪRA

1. Latvijas Republikas likums "Kooperatīvo sabiedrību likums" *Latvijas Vēstnesis*, 24.02.1998, Nr. 48/49.
2. Latvijas Republikas "Krājaizdevu sabiedrību likums", *Latvijas Vēstnesis*, 18.04.2001., Nr.60.
3. Vietējo iniciatīvas grupu veidošana un organizēšana laukos: pieredze un idejas. R.: VARAM ieteikumi. 1999, 60. lpp.
4. Pasaules krājaizdevu sabiedrību padomes npublicētie materiāli, 1995, 2003.

5. Latvijas Kooperatīvo krājaizdevu sabiedrības nepublicētie materiāli par krājaizdevu sabiedrību darbību, 1998-2003.
6. LR Labklājības ministrijas Sociālais ziņojums par 2001.gadu, LR LM 2002.g. – Pieejas veids: http://www.lm.gov.lv/doc_upl/lv.pdf.
7. International Conference "Social Economy 2002": proceedings of the conference, Praha, 24-25/10/2002.
8. Uzņēmumu reģistra informatīvā lappuse: [Elektroniskais resurss]. Pieejas veids: <http://www.ur.gov.lv/mil>.
9. Latvijas statistikas ikmēneša biļetens 1(104)/2003. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2003.
10. <http://www.fktk.lv>.
11. <http://www.bank.lv>.
12. <http://www.financenet.lv>.
13. <http://delfi.home/lkkss>.
14. <http://www.coop.org/europe/aura.html>.
15. <http://europa.eu.int/comm/enterprise/entrepreneurship/coop/social-history/social-history.htm>.

Financial Co-operative Value-Added

Summary

The economic and social significance of cooperatives as Social Economy enterprises is widely recognised also within the European Union because it contributes to the integration of the economies of the candidate countries. They provide effective way to respond to specific local needs and to involve people excluded from the mainstream economic activities in provision of services they need. The author, through empiric method, in particular focuses on the role of cooperative credit unions in Latvian economy. Credit unions enable individuals in regions that have difficulties in attracting capital to satisfy their own needs by self-help.

Nekustamais īpašums kā laulāto kopīga manta

Separate Property of Spouses

Ingmara Bergmane

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijas

Juridiskā departamenta direktora vietniece

Tālr. 9423312

E-pasts: ingmara.bergmane@if.gov.lv

Rakstā apskatītas nekustamā īpašuma kā laulāto kopīgas mantas tiesiskā regulējuma problēmas, analizējot Vietējo civillikumu kopoījuma, 1937.gada Civillikuma un Civillikumu mūsdienu redakcijas likumisko un līgumisko mantas kopības sistēmu, un, izdarot secinājumus par Civillikuma prasībām nekustamā īpašuma kā laulāto kopīgas mantas tiesiskajā statusā.

Rakstā tiek izvirzīti galvenie apskatītās tēmas problēmjaudājumi, kuru vienota izpratne Latvijas tiesību zinātnē un tiesu praksē attiecībā uz nekustamajiem īpašumiem ir nepieciešama un aktuāla.

Atslēgvārdi: nekustamais īpašums, kopīpašums, laulāto manta: atsevišķa, kopīga

1. NEKUSTAMĀIS ĪPAŠUMS KĀ LAULĀTO KOPĪGA MANTA LAULĀTO LIKUMISKAJĀS MANTISKAJĀS ATTIECĪBĀS

1937.gada Civillikums paredzēja vienu laulāto likumisko mantisko attiecību sistēmu, tā saukto vīra pārvaldības sistēmu ar vīram piešķirtām tiesībām pārvaldīt un lietot visu sievas mantu, kā pirms laulības viņai piederējušo, tā arī laulības laikā iegūto, izņemot viņas atsevišķo mantu. Ja pēc Vietējo civillikumu kopoījuma laulāto pilnīgu mantas šķirtību vai kopību apsprieda pēc vietām, tad 1937.gada Civillikumā šis princips pilnīgi atmests un laulāto mantiskās attiecības šķiro pēc gadījumiem, raugoties uz to, vai pastāv likumā noteiktā kārtībā noslēgts un reģistrēts līgums par atkāpšanos no likumiskajām mantiskajām attiecībām, vai arī laulāto mantiskās attiecības ir balstītas uz likumiskiem pamatiem.¹

1937.gada Civillikums noteica, ka katrs laulātais patur to mantu, kas viņam piederējusi pirms laulības, tāpat arī to mantu, ko viņš iegūst laulības laikā. Viss, ko laulības laikā laulātie iegūst kopīgi vai viens no viņiem, bet ar abu laulāto līdzekļiem vai ar otra laulātā darbības palīdzību, ir abu laulāto kopīga manta; šābu gadījumā jāpieņem, ka šī manta pieder abiem līdzīgās daļās, taču šī manta atrodas vīra pārvaldībā un lietošanā².

Civillikuma 89.panta otrā daļa ir saglabājusies nemainīga no 1937.gada Civillikuma: "viss, ko laulības laikā laulātie iegūst kopīgi vai viens no viņiem, bet ar abu laulāto līdzekļiem vai ar otra laulātā darbības palīdzību, ir abu laulāto kopīga manta; šābu gadījumā jāpieņem, ka šī manta pieder abiem līdzīgās daļās".

Nekustamais īpašums, kas tiek iegādāts laulības laikā un atbilst kādam no Civillikuma 89.panta otrajā daļā minētajiem mantas iegūšanas veidiem, kļūst par laulāto kopīgu īpašumu. Visos pārējos gadījumos nekustamais īpašums ir jāatzīst par laulātā atsevišķu vai "atsevišķi iegūtu"³ mantu.

Civillikuma 89.panta otrā daļa nosaka, ka "šaubu gadījumā jāpieņem, ka šī manta (laulāto kopīga manta) pieder abiem līdzīgās daļās". Civillikuma 89.panta otrā daļa nosaka, kā dalāma laulāto kopīgā manta. Mantai, par kuras statusu rodas šaubas – vai tā ir kopīga vai atsevišķa manta, nav piemērojama Civillikuma 89.panta otrā daļa.

Prasītājam strīdus gadījumā, lūdzot atzīt nekustamo īpašumu par laulāto kopīgu mantu, savā prasībā būtu jāpierāda sekojoši apstākļi: ka konkrēto nekustamo īpašumu laulības laikā ir ieguvuši 1) abi laulātie kopīgi – kopīga tiesiska darījuma rezultātā vai viens laulātais, bet 2) ar abu laulāto līdzekļiem vai 3) ar otra laulātā darbības palīdzību.

Ne viss, kas tiek iegādāts laulības laikā automātiski kļūst par abu laulāto kopīgo mantu. Tādēļ nevar piekrist pašlaik tiesu praksē tik populārajam pamatprincipam, ka viss, ko laulātie iegādājas laulības laikā, kļūst par abu laulāto kopīgo mantu. Pat tiek prezumēts, ka "otra laulātā darbības palīdzība" ir gadījumā, ja vīrs (vai sieva) strādā algotu darbu, savukārt, sieva (vai vīrs) nodarbojas ar mājražniecību, tad tas būtu uzskatāms par "otra laulātā darbības palīdzību" Tomēr šajā gadījumā šī nekustamā īpašuma iegāde neatbildīs Civillikuma 89.panta otrajai daļai, bet gan Civillikuma 89.pantam. Tā būs viena laulātā atsevišķi iegūtā manta.

Īpašums par laulāto kopīgu mantu kļūst tikai tad, ja tā iegāde atbilst kādam no Civillikuma 89.panta otrās daļas kritērijiem. Pārējos gadījumos laulātais nevar prasīt atzīt nekustamu īpašumu par kopīgu, ja viņš nav piedalījies tā iegādē ar saviem finanšu līdzekļiem vai tiesisku darījumu, un īpašumu laulības laikā iegādājies otrs laulātais.

Arī Augstākās tiesas Plēnuma lēmums ir norādījis, ka "kopīgi" nozīmē kopīga tiesiska darījuma rezultātā un tiesai manta jādala atbilstoši laulāto ieguldītajiem līdzekļiem.⁴

Lai noteiktu, vai nekustams īpašums ir laulāto kopīga vai atsevišķa manta (vai atsevišķi iegūta), jāskatās uz strīdus nekustamā īpašuma iegūšanas kvalifikāciju, vai šī īpašuma iegūšana atbilst Civillikuma 89.panta pirmajai daļai, 91.pantam vai 89.panta otrajai daļai.

Civillikuma 89.panta otrajā daļā tiek lietots jēdziens laulāto "kopīga manta" Civillikuma Ģimenes tiesību daļā netiek lietots jēdziens "kopīpašums", "kopmanta", ar to norādot, ka starp šiem jēdzieniem Civillikuma Ģimenes tiesību daļā un Lietu tiesību daļā nav liekama vienādības zīme. Laulāto kopīgais īpašums nav identisks kopīpašumam Civillikuma Lietu tiesību daļas izpratnē. Civillikuma Lietu tiesību daļā noteiktais kopīpašums ir vispārīga norma, bet Civillikuma Ģimenes tiesību daļā subjekti ir savstarpēji saistīti arī ar laulības institūtu, un līdz ar to ģimenes tiesībās kā speciāla norma ir lietojams termins "kopīga manta", "kopīgais īpašums"

Ja laulātie iegūst mantu kopīgi, tad starp laulātiem nodibinās kopīgs īpašums, bet tas atšķiras no vispārējā kopīpašuma (*condominium*) jēdziena ar to, ka sadalīšanu sastāvdaļās sieva vai vīrs nevar prasīt jebkurā laikā, ja viņi nemaina

savas laulības kā līguma vispārīgos mantiskos noteikumus. Ja mantu iegūst viens no laulātiem, bet ar abu laulāto kopīgiem līdzekļiem, tad šādas mantas piederības pierādīšana parasti problēmas nerada. Arī 1937.gada Civillikumā vīra valdījuma tiesības bija ierobežotas attiecībā uz mantas kopībā ietilpstošā nekustamā īpašuma atsavināšanu, iekļāšanu vai apgrūtināšanu ar lietu tiesībām.

Jo, saskaņā ar kopīpašuma vispārīgajiem principiem, ikkatrs kopīpašnieks jebkurā brīdī var prasīt kopīpašuma sadali, turpretim, Civillikuma Ģimenes tiesību daļā ir atsevišķi noteikumi, pastāvot kuriem tikai laulātais var prasīt, vai laulātie var vienoties par kopīgās mantas sadali.

Šādi gadījumi ir:

- 1) tiek atceltas laulāto likumiskās mantiskās attiecības un slēgts laulības līgums par visas laulāto mantas šķirtību vai mantas kopību (ja laulāto kopējā manta tiek noteikta kā viena laulātā atsevišķā manta);
- 2) pastāvot likumiskajām mantiskajām attiecībām, laulātie slēdz līgumu par laulāto kopīgās mantas sadali;
- 3) laulība tiek šķirta, izbeigta vai atzīta par neesošu;
- 4) ja laulātie atsavina kopīgo īpašumu (ar abu laulāto piekrišanu), kā arī, dāvināšanas vai testamenta (mantojuma līguma) sastādīšanas gadījumā;
- 5) laulības laikā tiesas ceļā sadalot kopīgo mantu, bet, nešķirot laulību.

Uz šīm terminu atšķirībām norāda arī Civillikuma Ģimenes tiesību daļā lietotais termins "kopīga manta", nevis "kopmanta" vai "kopīpašums".

Var secināt, ka laulāto mantisko attiecību tiesiskajā regulējumā Civillikuma Ģimenes tiesību daļas normas ir speciālās normas attiecībā pret Civillikuma Lietu tiesību daļas normām, kas ir vispārīgās normas.

Nekustams īpašums var piederēt vienai personai vai vairākām personām kopīgi (kopīpašums), kurām arī attiecīgi jābūt ierakstītām kā īpašniekiem zemesgrāmatā. Tomēr ne vienmēr zemesgrāmatā kā kopīpašnieki ir ierakstīti abi laulātie, lai gan juridiskajā praksē tiek prezumēts, ka tas ir laulāto kopīgs īpašums. Vai tas būtu izņēmums no zemesgrāmatu publiskās ticamības principa, kā arī Civillikuma Lietu tiesību noteikumiem?

Trešajai personai, iegādājoties nekustamo īpašumu no laulībā sastāvošas personas, pastāv risks, ka viņa var tikt atzīta par ļaunticīgu ieguvēju un iegādātais īpašums atsavināts. Pie tam, pasēs vairs netiek likti spiedogi par personas sastāvēšanu laulībā.

Pašlaik Latvijā ir izveidojusies situācija, ka ne vienmēr tas, kas noteikts publiskajos reģistros atbilst nekustamā īpašuma patiesajam īpašnieku sastāvam. Līdz ar to zemesgrāmatu publiskās ticamības princips praksē nedarbojas.

Tomēr J.Rozenfelds raksta: "zemesgrāmatu publiskas ticamības un negrozāmības princips attiecināms uz visiem gadījumiem, tajā skaitā arī uz tiem, kad ieraksts neatbilst faktiskajam stāvoklim".⁵

Zemesgrāmatu publiskas ticamības principam ir jāatbilst objektīvajai īstenībai, pretējā gadījumā mēs varam runāt tikai par "atmirušu" principu. Savukārt, ja šis princips eksistēs tikai uz papīra, tiks sagrauts zemesgrāmatu funkcionēšanas pamats, tas, ka ikviens var tajās ieskatīties un izziņāt, kādai konkrētai personai vienai vai vairākām kopīgi pieder attiecīgais nekustamais īpašums.

2. LAULĀTO MANTISKĀS ATTIECĪBAS REGULĒJOŠI LĪGUMI, PASTĀVOT LAULĀTO LIKUMISKAJĀM MANTISKAJĀM ATTIECĪBĀM

Laulāto savstarpēji noslēgtie līgumi ir jāšķiro pēc to regulēšanas priekšmeta un objekta. Tādēļ jāmin, ka, neatceļot Civillikumā noteiktās laulāto likumiskās mantiskās attiecībās, laulātie var arī noslēgt savstarpējus līgumus, kas regulētu laulāto mantiskās attiecības, t.i., laulāto mantas statusu. Taču šos līgumus nekādā gadījumā nedrīkst jaukt un uzskatīt par laulības līgumiem, jo ar šiem līgumiem tiek saglabāts laulāto likumisko mantisko attiecību režīms, bet tajā pašā laikā papildus tiek regulētas laulāto mantiskās attiecības attiecībā uz atsevišķiem konkrētiem mantas objektiem – kustamu vai nekustamu mantu.

Šādi līgumi pārsvarā tiek slēgti attiecībā tieši uz nekustamajiem īpašumiem, tādēļ to sīkāka analīze ir būtiska. Šādus līgumus reģistrē laulāto mantisko attiecību reģistrā un tie iegūst publiska dokumenta spēku.

Šādi līgumi, kas nav laulības līgumi, bet attiecas uz laulāto mantiskajām attiecībām, pastāvot laulāto likumisko mantisko attiecību režīmam, ir:

- 1) par laulātiem piederošas kopīgas mantas sadali;
- 2) par vairāku konkrētu īpašuma objektu apvienošanu laulāto kopīgā īpašumā bez laulāto mantas kopības režīma noteikšanas;
- 3) par mantas pārvaldīšanu (attiecas gan uz kopīgā īpašumā esošās mantas pārvaldīšanu, gan arī uz viena laulātā mantas nodošanu pārvaldīšanā otram laulātam).⁶

Katru no šiem minētajiem līgumiem laulātie var slēgt, pastāvot laulāto likumiskajām mantiskajām attiecībām. Tie, tāpat, nav laulības līgumi, bet gan līgumi, kas regulē laulāto mantiskās attiecības, saglabājot likumisko mantisko attiecību režīmu.

Tādēļ jāievēro, ka ar šāda veida līgumiem netiek atcelts laulāto likumisko mantisko attiecību režīms. No otras puses, laulātie var sadalīt viņiem piederošo mantu savā starpā, pārvērst par atsevišķo mantu konkrētus viņiem piederošos kopīgā īpašuma objektus. Tas var notikt laulāto likumisko mantisko attiecību ietvaros un ar to vēl netiek atcelts laulāto likumisko mantisko attiecību režīms. Tātad, laulātajiem ir iespējams noslēgt savstarpēji dažādus līgumus, kas attiecas uz rīcību ar viņiem jau piederošo mantu – kustamu vai nekustamu, tās apvienošanu, sadalīšanu, pārvaldīšanu, bet kas nenosaka laulāto mantisko attiecību režīmu kā tādu. Sadalīt vai apvienot var tikai to mantu, kas reāli pastāv. Bet noslēgt laulības līgumu var arī tad, ja laulātiem vēl nekādas mantas nav. Ar to būtiski atšķiras Civillikumā reglamentētie laulības līgumi kā specifiski līgumi par laulāto mantisko attiecību režīmu no citiem līgumiem, kas attiecas uz rīcību ar konkrētu laulāto mantu. Izprast atšķirību starp šiem līgumiem un laulības līgumiem ir būtiski, jo pretējā gadījumā trešās personas var pieņemt, piemēram, ka līgumā par laulātajiem piederošas konkrētas mantas sadali tiek noteikts visas laulāto mantas šķirtības režīms un attiecināt arī šo visas laulāto mantas šķirtības režīmu uz nekustamā īpašuma objektiem, kurus laulātie nākotnē iegādājas. Bet šādi nekustamā īpašuma objekti vairs netiek pakļauti šim līgumam, bet gan likumiskajam mantisko attiecību režīmam.

No iepriekš apskatītā var secināt, ka laulātie var noslēgt arī citus līgumus, galvenokārt, lai modificētu savas likumiskās mantiskās attiecības, tomēr jāērēķinās ar to, ka:

- 1) šādam līgumam, ja ar to būs noteikts laulāto mantisko attiecību režīms (nevis tas būs līgums, kas saistīts ar laulāto īpašuma attiecībām), atkāpjoties no likumā paredzētajiem diviem laulāto līgumisko mantisko attiecību režīma veidiem, nebūs juridiska spēka attiecībā pret trešajām personām;
- 2) ar šādu līgumu var regulēt tikai mantiskās, bet ne personiskās attiecības;
- 3) ar šādu līgumu nedrīkst pārkāpt laulāto vai citu personu, piemēram, bērnu, mantinieku un citu tiesībspēju.⁷

Jāatzīmē arī Civillikuma 115.panta prasība, ka šie līgumi nedrīkst ierobežot vai aizskart trešo personu tiesības. Tādi līguma noteikumi, kas aprobežo trešo personu iegūtās tiesības uz laulāto mantu, šīs trešās personas nesaista. Un nav svarīgi, vai laulātie šādu līgumu ir slēguši ar nodomu ierobežot, mazināt kādas trešās personas tiesības, vai arī tie rīkojušies bez šāda nodoma. Un, ja šāda stingra likuma prasība attiecas uz laulības līgumiem, tad vēl jo vairāk tas jāievēro, slēdzot citus iepriekš minētos līgumus par laulāto savstarpējo rīcību ar mantu.

Lai panāktu šādu līgumu publisku spēkā esamību un saistošu spēku attiecībā pret trešajām personām, tie laulātajiem jāreģistrē laulāto mantisko attiecību reģistrā, ja līgums attiecas uz mantu, kas prasa publisku reģistrāciju, tad tas nosūtāms arī attiecīgā reģistra turētājam iestādei.

2.1. Līgums par laulātajiem piederošas kopīgas mantas sadali

Jautājums par to, kā laulāto starpā sadalāma viņu kopīgā manta, katrā konkrētā gadījumā apspriežams atbilstoši tiem īpašiem apstākļiem, kādos viens vai otrs mantiskais labums faktiski iegūts.⁸

Protams, vienmēr ir iespējami gadījumi, kad viena laulātā ieguldījuma apjoms laulāto kopīgajā mantā procentuāli vairākkārt pārsniedz otra laulātā ieguldījumu – šādos gadījumos kopīgās mantas vienlīdzīgs sadalījums viņu starpā nav taisnīgs. Saskaņā ar Civillikuma 89.panta otro daļu, laulāto kopīgā manta sadalāma samērīgi ar katra laulātā ieguldījumu tajā. Ja, no vienas puses, nav grūti aprēķināt katra laulātā ieguldīto līdzekļu un ieguldītās mantas vērtības samēru, tad, no otras puses, tas, kā attiecībā pret laulāto kopīgo mantu noteikt katra laulātā ieguldītā darba samēru, visos gadījumos nav viennozīmīgi atrisināms ne teorētiski, ne arī praktiski, nemaz nerunājot par pierādīšanas grūtībām.

Mūsdienās, pastāvot laulāto likumiskajām mantiskajām attiecībām, ja laulātie vēlas panākt publisku pieejamību viņu atsevišķajai mantai, kuras publiska reģistrācija nav nepieciešama, laulātie var slēgt atsevišķu līgumu, kurā atrunā konkrētu mantu un tās piederību vienam vai otram laulātajam. Šādus līgumus par laulāto konkrētas mantas statusa noteikšanu ir iespējams reģistrēt laulāto mantisko attiecību reģistrā, lai nodrošinātu to publicitāti. Šādas reģistrācijas mērķis ir laulāto atsevišķās mantas aizsardzība pret trešajām personām. Šādā gadījumā tas nav laulības līgums. Jāpiebilst, ka laulāto mantisko attiecību reģistru Latvijā ved Tieslietu ministrijas pārraudzībā esoša valsts pārvaldes iestāde – Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs (turpmāk – Uzņēmumu reģistrs).

Pastāvot likumiskajām mantiskajām attiecībām, laulātie laulāto mantisko attiecību reģistrā var ierakstīt savu atsevišķo mantu, atbilstoši Civillikuma 91.panta 1.punktam.

Tomēr, slēdzot šādu līgumu, to būtu jānosauc atbilstoši tā regulēšanas priekšmetam, t.i., līgums par laulāto kopīgās mantas sadali, nevis laulības līgums. Pretējā gadījumā šāds līgums gan tiks reģistrēts laulāto mantisko attiecību reģistrā, bet tas nevarēs būt spēkā esošs attiecībā pret trešajām personām, jo laulības līgumam ir obligāti Civillikuma noteikumi par laulāto līgumisko mantisko attiecību režīmiem – visas mantas šķirtību vai mantas kopību.

Latvijas laulības un ģimenes kodekss, kas bija spēkā līdz 1993.gada 1.septembrim, noteica, ka laulāto kopīpašuma sadales gadījumā laulātajiem pienākas vienādas daļas.⁹ Prasībai par šķirto laulāto kopīpašuma sadali tika noteikts trīs gadus ilgs prasības noilguma termiņš.¹⁰ Izbeidzot nedalīta kopīpašuma tiesības uz nedalāmiem priekšmetiem, laulātajiem uz tiem radās daļēja kopīpašuma tiesības. Laulāto mantas daļu vienlīdzības princips bija neatkarīgi no tā, kāds bijis katra laulātā ieguldījums kopīpašuma iegādē. Tāpat nebija svarīgs katra laulātā darba ienākumu lielums un tā izlietošanas veids. Sadalot kopīpašumu, daļas lielumu vispirms noteica naudas izteiksmē.¹¹

Likumā bija paredzēta arī atkāpšanās no laulāto mantas daļu vienlīdzības principa tikai divos gadījumos: ievērojot nepilngadīgo bērnu intereses un pamatotas viena laulātā intereses. Sadalīt varēja tikai to īpašumu, kas pastāv vai nu kopīpašuma sadales brīdī (ja sadale notiek laulības laikā), vai kas bijis tajā brīdī, kad laulātie izbeiguši laulības attiecības. Sadalāmās mantas sastāvā ietilpa manta, ko laulātie ieguvuši laulības laikā, un kas atrodas pie viņiem vai trešām personām. Var secināt, ka Latvijas laulības un ģimenes kodeksā laulāto mantas sadalē bija noteikta vienlīdzīgu daļu noteikšanas prioritāte un mantas sadales natūrā prioritāte.

Pēc Civillikuma, turpretim, abas šīs prioritātes ir atkritušas nav vairs mantas sadales natūrā prioritāte un sadales vienādas daļās prioritāte, kā arī atšķirīga ir īpašuma tiesību pierādīšana uz kustamu un nekustamu mantu, un uz kustamu mantu, kas prasa publisku reģistrāciju. Tātad, par nekustama īpašuma īpašnieku atzīstams tas, kas ierakstīts zemesgrāmatā, otram laulātajam, ja tas apstrīd šo ierakstu, ir jāiesniedz pierādījumi, ka šis īpašums atbilst Civillikuma 89.panta otrās daļas statusam, tātad ir laulāto kopīga manta.

Jāpiezīmē, ka kustamas mantas, kas neprasa publisku reģistrāciju, īpašuma tiesības laulātajam ir jāpierāda, pierādot, ka šī kustamā manta ir viņa atsevišķa manta (pēc Civillikuma 91.pantā minētā iedalījuma), vai arī tā ir šī laulātā atsevišķi iegūtā manta, jo neatbilst Civillikuma 89.panta otrajai daļai un 91.pantam.

Uz kustamu mantu, kas prasa publisku reģistrāciju, īpašuma tiesības ir tam laulātajam, uz kā vārda šī manta reģistrēta, otram laulātajam, ja viņš apstrīd šo ierakstu, ir jāpierāda, ka šī manta atbilst Civillikuma 89.panta otrajai daļai.

2.2. Līgums par vairāku īpašumu apvienošanu kopīgā īpašumā

Līdzīgi kā iepriekš apskatītajā līgumā laulātie varēja kādu kopīgu mantu noteikt kā atsevišķu, tāpat laulātie var apvienot kopīgā īpašumā to mantu, kas viņiem katram uz konkrēto brīdi pieder kā atsevišķā manta. Arī tas var notikt

likumisko mantisko attiecību ietvaros, neslēdzot laulības līgumu un, neatceļot likumisko mantisko attiecību režīmu.

Ir izteikts viedoklis, ka laulāto mantas kopībā var iekļaut arī tās mantas, kas iegūtas dāvinājuma vai mantošanas rezultātā. Agrāk šīs mantas bija tikai viena laulātā īpašums, un otram nebija nekādas daļas un nekādas teikšanas par to, kas notiek ar šo mantu tālāk. Laulātais, kuram šī manta piederēja, drīkstēja viens pats ar to rīkoties; otrs laulātais par to varēja arī netikt informēts.¹²

Tomēr nevar piekrist iepriekš citētā darba autora paustajam viedoklim, ka agrāk manta, kas iegūta dāvinājuma vai mantošanas ceļā, bija viena laulātā īpašums. Laulātā atsevišķo mantu noteica 1937.gada Civillikuma 91.pants un dāvinājums kļuva par sievas atsevišķo mantu tikai tad, ja kāds to sievai bija piešķīris tieši ar nosacījumu lietot un pārvaldīt pašai. Ja šī nosacījuma nebija, tad dāvinātā manta ietilpa kopējā mantas masā. Arī attiecībā uz mantojumu – par sievas atsevišķo mantu kļuva tikai tas mantojums, ko sieva bija pieņēmusi pret vīra gribu. Tādi bija nosacījumi pie likumiskajām mantiskajām attiecībām, kā arī pie līgumiskajām mantiskajām attiecībām, un tikai šādā veidā iegūtā manta kļuva par atsevišķo mantu. Nevis, kā raksta iepriekš minētā darba autors, ka visa manta, kas tika iegūta dāvinājuma vai mantošanas ceļā, 1937.gada Civillikumā, bija katra laulātā atsevišķa manta.

Tālāk raksta autors norāda, ka toties tagad, ja laulātajiem ir dāvināta vai mantota manta, laulātie savā līgumā var vienoties, ka šī manta ir vai nu laulāto nedalītā kopīpašumā, mantas kopībā vai var noteikt, ka šī manta tiek nodota otra laulātā rīcībā un īpašumā.¹³

Arī šim viedoklim nevar piekrist, jo tieši mūsdienās situācija ir pretēja – dāvinātā vai mantotā manta kļūst par viena laulātā mantu, saskaņā ar Civillikuma 91.panta 3.punktu. Ja šo mantu laulātais grib noteikt par laulāto kopīgo mantu, tad viņam jāslēdz līgums ar otru laulāto par īpašuma apvienošanu laulāto kopīgā īpašumā un kopīgās mantas noteikšanu. Šāds līgums neatceļ laulāto likumiskās mantiskās attiecības, bet gan tikai nosaka konkrētas mantas statusu. Tas nav laulības līgums.

Tāpat iepriekš minētā autora darbā maldīgi tiek runāts par laulības līgumiem, bet jāuzsver, ka konkrētas mantas statusa maiņas noteikšana ar līgumu nav laulības līgums, bet gan līgums, ar kuru tiek regulētas laulāto likumiskās mantiskās attiecības attiecībā uz konkrētiem īpašuma objektiem.

Var secināt, ka laulātajiem, pastāvot laulāto likumiskajām mantiskajām attiecībām, ir tiesības konkrētu viena laulātā mantu (atsevišķo vai atsevišķi iegūto) ar līgumu apvienot abu laulāto kopīgā mantā. Šāds līgums nav laulības līgums, jo ar laulības līgumu nenotiek īpašuma tiesību pāreja, t.i., viena laulātā nekustamais īpašums nekļūst par otra laulātā vai abu laulāto kopīgu īpašumu, un, lai tas iegūtu publiska dokumenta spēku, tas ir jāreģistrē laulāto mantisko attiecību reģistrā.

2.3. Līgums par mantas pārvaldīšanu

Pēc Vietējo Civillikumu kopojumā noteiktā – Vidzemes pilsētās, kur pastāvēja laulāto mantas kopība, tiesība laulības laikā pārvaldīt un lietot visu mantu, kas ietilpst kopējās mantas sastāvā, piekrita vīram, bet viņam nebija tiesības bez sievas piekrišanas ne atsavināt, ne apgrūtināt ar hipotēkām un citām nastām tos

nekustamos īpašumus, kuri zemes grāmatās bija ierakstīti uz sievas vārda, vai kurus laulības laikā pirkuši abi kopīgi. Visa vīra rīcība, kuru viņš, pretēji minētajam, bija vienpusīgi izdarījis, nebija spēkā.¹⁴

1937.gada Civillikumā noteikts, ka tiesība pārvaldīt sievas mantu vienā laikā ir arī vīra pienākums pret sievu un pret ģimeni vispār, jo pārvaldība izriet ne tikai no varas, bet arī no rūpēm par ģimenes labklājību.

1939.gadā Augstākās tiesas Senāts atzīmēja,¹⁵ ka, pēc Civillikuma 90.panta, vīra lietojuma tiesībās neietilpst ne tiesība pieņemt vai noraidīt sievas mantojumu, nedz arī tiesība rīkoties pie šī mantojuma sadalīšanas.

1937.gada Civillikums runā par parastās pārvaldības un lietošanas robežām, un vīrs tās var pārkāpt tikai ar sievas piekrišanu (1937.gada Civillikuma 94.panta trešā daļa). Parastās pārvaldīšanas un lietošanas robežās neietilpa vīra tiesība rīkoties savā vārdā mantojuma dalīšanas lietā, kurā noskaidrosies, kādu mantu sieva saņems no viņai piekrišošā mantojuma. Tikai tad, kad sieva mantojumu būs ieguvusi, mantojumā ietilpstošās mantas nonāk vīra pārvaldīšanā un lietošanā, bet pašu mantojuma iegūšanu, kurā ietilpst arī mantojuma dalīšana, izdara sieva.¹⁶

Kas attiecas uz mantas pārvaldīšanas un lietošanas veidu un rūpību, tad 1937.gada Civillikumā nebija panta, kas paredzētu un formulētu rūpības veidu un raksturu. Tā kā šajā gadījumā vīra tiesības un pienākumi nosakāmi pēc lietojuma tiesībām, tad nav šaubu, ka jāņem vērā Civillikuma 1212.pants, kas nosaka, ka "lietotājam jāuztur un jālieto kalpojošā lieta atbilstoši tās uzdevumiem, ar čakla un kārtīga saimnieka rūpību." Ja lietotājs šādu rūpību ievēro, tad viņš neatbild ne par lietas bojāšanos, ne par tās bojā eju, ja tā notikusi lietu pareizi lietojot. Tiesības, kas pieder pie vīra pārvaldībā un lietošanā esošās sievas mantas, viņš var aizstāvēt tiesā savā vārdā. Sievas nekustamu īpašumu vīrs varēja izīrēt, bet ne ilgāk kā uz trim gadiem, neievedot šo līgumu zemes grāmatās.

Lai vīrs ar viņa pārvaldībā un lietošanā esošo sievas mantu varētu rīkoties tā, ka viņa rīcība pārsniegtu parastās pārvaldības un lietošanas robežas, viņam bija jāizprasa sievas piekrišana. Trešo personu interesēs pieņemams, ja pretējais nav ierakstīts laulāto mantisko attiecību reģistrā, ka šāda piekrišana bijusi, izņemot gadījumus, kad trešās personas zinājušas vai tām vajadzējis zināt, ka piekrišanas nav bijis, vai kad manta, ar kuru vīrs rīkojies, ir tāda, kas acīmredzami pieder sievai.

1937.gada Civillikums prezumēja, ka visiem vīra noslēgtiem darījumiem ar trešām personām ir sievas piekrišana. Izejot no šīs prezumpcijas, likums uzlika sievai par pienākumu gadījumā, ja tā grib atsvabināties no darījumu sekām, paziņot laulāto mantisko attiecību reģistram, ka vīra tiesības attiecībā uz viņas mantu ir ierobežotas. Iepriekš minētā likumiskā prezumpcija neaizsargāja sievas mantisko stāvokli. Likums labticīga ieguvēja intereses nostādīja pirmajā vietā un sieva baudīja tikai regresa tiesības pret vīru. Ja vīrs sievas mantas pārvaldnieka pienākumus nepilda pēc labas ticības, tad sievai ir prezumējamas tiesības tiesas ceļā panākt vīra pārvaldīšanas un lietošanas tiesību izbeigšanu, bet to sieva varētu ar labām sekmēm panākt tikai tad, kad iestājas kāds no 1937.gada Civillikuma 104.pantā paredzētiem gadījumiem:

- 1) kad sievas manta, paliekot turpmāk vīra rokās, var izputēt vai ciest ievērojamu zaudējumu, un vīrs šādā gadījumā viņa pārvaldībā esošo sievas mantu nenodrošina;
- 2) kad vīrs nepilda savu pienākumu uzturēt sievu vai bērnus;

- 3) kad vīrs bez sievas piekrišanas savā rīcībā pārkāpj parastās pārvaldības un lietošanas robežas;
- 4) kad vīrs nonāk aizgādībā.¹⁷

Bez šiem minētajiem gadījumiem, saskaņā ar 1937.gada Civillikumu, vīra tiesības pārvaldīt un lietot sievas mantu izbeidzās arī uz likuma un vīra pieprasījuma pamata. Likumiskie pamati bija – laulātā nāve, laulības šķiršana, laulības atzīšana par neesošu, viena laulātā atzīšana par maksātnespējīgu parādnienu un laulības līguma par visas mantas šķirtību noslēgšana. Kad sievas parādi pārsniedza viņas atsevišķās mantas vērtību, tad vīram bija tiesība pieprasīt sievas mantas lietošanas un pārvaldības izbeigšanos. Šis bija vienīgais gadījums, kad vīram bija tiesības prasīt to atbrīvot no mantas pārvaldīšanas pienākuma.

Laulātais var otra laulātā mantu pārvaldīt vai citādā kārtā ar to rīkoties tikai ar otra laulātā piekrišanu. Vīra pārvaldīšanas tiesības, kuras sieva var piešķirt vīram pie visas mantas šķirtības sistēmas nav identificējamas ar pārvaldīšanas un lietošanas tiesībām pie likumiskās mantisko attiecību sistēmas. Pirmajā gadījumā ir runa par vīra pārvaldības tiesībām (bez lietošanas) uz vispārēja pamata ar pienākumu dot norēķinu. Turpretim, otrajā gadījumā vīrs pārvalda un lieto sievas mantu uz likuma pamata, un vīra pārvaldīšanas un lietošanas tiesības var izbeigt tikai likumā paredzētos gadījumos. Vīra pārvaldības un lietošanas tiesībām izbeidzoties, aktuāls kļuva jautājums par mantas sadalīšanu starp laulātiem. Mantas sadalīšanas kārtība noteikta 1937.gada Civillikuma 89., 107. un 111.pantā. Sieva, vīra pārvaldībai izbeidzoties, saņēma mantu, kas tai piederēja pirms laulības; mantu, ko sieva ieguva laulības laikā, bet kas nav viņas atsevišķa manta; no laulības laikā kopīgi iegūtas mantas attiecīgo daļu; mantu, kas iegūta citas, sievai piederošas mantas, vietā; iztrūkstošās daļas no vīra pārvaldībā un lietošanā bijušās mantas; laulībā ienesto pūru un pieaugumus, kas laulības laikā radušies pie sievas mantas.

No iepriekš apskatītā var secināt, 1937.gada Civillikumam bija tendence dot priekšroku mantas šķirtības sistēmai pret mantas kopības sistēmu.

Primāri laulātais, kura pārvaldībā un lietošanā atrodas otra laulātā manta, atbild par šā laulātā saistībām ar viņa mantas ienākumiem, bet, ja ar to nepietiek, tad arī ar viņa pārvaldībā un lietošanā esošo mantu. Papildus tam, laulātais, kas uzņēmies saistības, atbild ar savu pārējo atsevišķo mantu, ja iepriekš minētās mantas nepietiek.²³

Var secināt, ka no Civillikumā noteiktā nav skaidrs laulāto mantas pārvaldības un lietošanas tiesību saturs un pilnvarojuma apjoms. Tādēļ laulātie varētu slēgt savstarpēju līgumu, ar kuru viņi visu vai daļu kopīgās mantas nodod pārvaldīšanā vīram vai sievai, atbilstoši Civillikuma 90.pantam vai laulātais var savu atsevišķo mantu nodot pārvaldīšanā otram laulātajam.

Var secināt, ka Civillikums vairāk aizsargā labticīgo ieguvēju, nekā otru laulāto un tādēļ, lai laulātais aizsargātu savas mantiskās intereses, slēdzot mantas pārvaldības līgumu, tajā jāiekļauj noteikumi par laulātā vai laulāto pārvaldības un lietošanas tiesību saturu un pilnvarojuma apjomu. Šāds līgums ir reģistrējams laulāto mantisko attiecību reģistrā un, ja tas attiecas uz mantu, kas prasa publisku reģistrāciju, tas nosūtāms arī attiecīgā reģistra turētājam iestādei.

3. NEKUSTAMĀIS ĪPAŠUMS KĀ LAULĀTO KOPĪGA MANTA LAULĀTO LĪGUMISKAJĀS MANTISKAJĀS ATTIECĪBĀS PIE MANTAS KOPĪBAS REŽĪMA

Noslēdzot laulības līgumu par laulāto mantas kopību, visa katram laulātajam jau pirms laulības noslēgšanas piederējusi manta un laulības laikā iegūtā manta tiek apvienota vienā kopīgā, nedalāmā masā, kas laulības laikā nepieder nevienam laulātajam atsevišķā daļā (124.pants). Izņemta no šīs kopīgās mantas masas ir vienīgi laulāto atsevišķā manta. Tas ir neatkarīgi no tā, kā katrs no laulātajiem ir mantu ieguvis – nopircis, saņēmis mantojumā vai dāvinājumā, vai ieguvis kādā citā veidā. Laulātajiem nav atļauts atsevišķus objektus izslēgt no mantas kopības režīma, izņemot tikai tos gadījumus, ja laulātie, saskaņā ar Civillikuma 125.pantu, kādus noteiktus mantas objektus ir noteikuši par katra laulātā atsevišķo mantu.

Pie mantas kopības laulātā manta, neatkarīgi no tās izcelšanās un apmēra, pazūd kā atsevišķa saimnieciska vienība un tās vietā no abu laulāto mantas rodas kopīga masa, kas visa pieder kopīgi abiem laulātiem.¹⁸

Pēc Vietējo Civillikumu kopojuuma, kas paredzēja laulāto mantas kopību kā likumisku mantisko attiecību sistēmu Vidzemes pilsētās, mantas kopībā ietilpa arī tā manta, kas laulības laikā piekritusi kaut kādā likumīgā kārtā vienam no laulātiem, vai abiem laulātiem kopā. Nevarētu uzskatīt, ka Vidzemes pilsētu tiesību mantas kopības jēdziens būtu bijis plašāks kā pie Civillikuma līgumiskās mantas kopības, jo jēdzienā "laulības laikā iegūtā manta" ietilpst arī tā manta, kas laulātiem piekritusi kaut kādā likumīgā kārtā laulības laikā. Pēc Vidzemes pilsētu tiesībām no mantas kopības bija izslēgti nekustami īpašumi, kas atradās ārpus pilsētas robežām. Saskaņā ar 1937.gada Civillikuma 124.pantu visa kopībā ietilpstošā manta atradās vīra valdīšanā un lietošanā. Vīrs rīkojās un lietoja sievas mantu bez pienākuma dot norēķinu sievai.

Šeit saskatāma būtiska atšķirība no mūsu dienām, kad par kopīgās mantas valdītāju var būt viens no laulātajiem – vīrs vai sieva, nenosakot vīra prioritāti. Vīra valdījuma tiesības bija ierobežotas attiecībā uz mantas kopībā ietilpstošā nekustamā īpašuma atsavināšanu, ieķīlāšanu vai apgrūtināšanu ar lietu tiesībām. Iepriekš minētajos gadījumos vīram bija vajadzīga sievas piekrišana.

Pastāvot līgumiskajam mantas kopības režīmam, laulātiem var piederēt šāda manta:

- 1) vīra atsevišķā manta;
- 2) sievas atsevišķā manta;
- 3) laulāto mantas kopībā ietilpstošā manta.

Reizē ar šo mantu veidiem ir būtiski noskaidrot, kura manta un kādā kārtībā atbild par viena vai otra laulātā saistībām. Civillikuma 128. līdz 138.panti nosaka, ka atbildības pienākums svārstās no viena laulātā atsevišķās mantas uz mantas kopībā ietilpstošo mantu. Civillikuma 130.pantā noteikti gadījumi, kad laulātais vispirms atbild ar savu atsevišķo mantu, savukārt, 128. un 129.pantā noteikti gadījumi, kad atbildības pienākums vispirms skar laulāto kopīgo mantu.

Vispārējs noteikums ir tas, ka visas laulāto saistības vispirms apmierināmas no viņu kopīgās mantas, vienīgi saistības, kam ir personīgs raksturs, t.i., kas radušās no neatļautas darbības (delikta), vai pirms laulības, apmierināmas

vispirms no katra laulātā atsevišķās mantas, bet, ja tās nepietiek, tad no laulāto mantas kopībā ietilpstošās mantas. Salīdzinot laulāto atbildību pret trešām personām pēc līgumiskās mantas kopības pēc 1937.gada Civillikuma, ar likumisko mantas kopību pēc Vidzemes pilsētu tiesībām, var secināt, ka vīra atbildība pēc 1937.gada Civillikuma ir lielāka nekā pēc Vietējo Civillikumu kopojuma. Saskaņā ar Vietējo Civillikumu kopojuma 89.pantu, par sievas parādiem, kas cēlušies pirms laulības, atbild vispirms sievas atsevišķā manta, bet, ja tās nepietiek, tad vīrs atbild par parādiem tikai tik tālu, cik tālu tie nepārsniedz mantu, ko sieva ienesusi laulībā un kas nonākusi kopējā mantas masā. Pēc 1937.gada Civillikuma, turpretim, vīrs atbild ar mantas kopībā ietilpstošo mantu neatkarīgi no tā, vai sievas mantas kopībā ienesā manta ir pietiekoša parāda apmierināšanai vai nē. Kā redzams, 1937.gada Civillikums šajā ziņā trešo personu intereses nodrošina labāk nekā Vietējo Civillikumu kopojums.

Par saistībām, kas izriet no vīra neatļautas darbības pēc Civillikuma (domāts 1937.gada Civillikums), mantas kopībā ietilpstošā manta atbild tikai subsidiāri, t.i., tā atbild tikai tajā gadījumā, kad vīram nav atsevišķas mantas, vai kad atsevišķas mantas nepietiek.

Turpretim, pēc Vidzemes pilsētu tiesībām mantas kopības atbildība bija primāra. Tikai attiecībā uz sievas neatļautu darbību mantas kopībā ietilpstošās mantas atbildība, līdzīgi Civillikumam, bija subsidiāra, jo vispirms saistības tika apmierinātas no sievas atsevišķās mantas, bet pēc tam – no kopīgās mantas masas.¹⁹

Par saistībām no viena laulātā neatļautas darbības primāri atbild viņa atsevišķā manta, bet subsidiāri – mantas kopībā ietilpstošā manta (133.pants). Katrs laulātais atbild tikai ar savu atsevišķo mantu par saistībām no mantojuma, ko viņš pieņēmis bez otra laulātā piekrišanas (131.pants). Pakāpeniska atbildība paredzēta, ja nepietiek atsevišķās mantas, tad atbild mantas kopībā ietilpstošā manta (130.pants).

Katra laulātā pienākums ir atlīdzināt to, ko viņš no mantas kopībā ietilpstošās mantas izdevis savas atsevišķās mantas labā. Taču likums neprecizē, kad šāds pienākums iestājas – vai pēc pārvaldības un lietošanas tiesības izbeigšanās, ja līgumā kādam no laulātajiem šāda tiesība saskaņā ar Civillikuma 124.pantu ir pielīgta, vai arī šo tiesību izmantošanas laikā. 1937.gada Civillikumā laulāto mantas kopības izbeigšanas veidi bija likumiski; pēc viena laulātā pieprasījuma vai pēc laulāto savstarpējas labprātīgas vienošanās.

Slēdzot laulības līgumu par mantas kopību, nav nepieciešams atkārtot visus vai daļu no Civillikuma 124. līdz 139.pantu noteikumiem. Līgumā jānorāda, ka laulātie ar šo līgumu izbeidz laulāto likumisko mantisko attiecību režīmu vai arī līgumisko visas laulāto mantas šķirtības režīmu. Jānorāda, kādi laulāto mantas objekti paliek kā katra laulātā atsevišķa manta. Jāmin konkrēti objekti, jo vispārēji nosacījumi par mantu, kas tiks iegūta laulības laikā un kļūs par laulātā atsevišķo mantu, ir pretrunā ar Civillikuma noteikumiem, šāda vispārīgi noteikta manta kļūst par laulāto kopīgo īpašumu, saskaņā ar Civillikuma 124.pantu. Līgumā nav jānorāda, kāda līdz laulības līguma noslēgšanai iegūtā manta nonāk laulāto mantas kopībā. Obligāti jānorāda kurš būs laulāto mantas kopības valdītājs: vai nu abi laulātie kopīgi, vai arī viens no laulātajiem – vīrs vai sieva.

Likumā principā ir stingri noteiktas tiesības un pienākumi tam laulātajam, kurš tiek iecelts par mantas kopības valdītāju. Viņš bez norēķina otram laulātajam lieto un rīkojas ar mantas kopībā ietilpstošo mantu savā vārdā. Izņēmums ir nekustamā īpašuma atsavināšana, iekļāšana vai apgrūtināšana ar lietu tiesībām. Laulātais, kurš iecelts par mantas kopības valdītāju, sedz arī ģimenes un kopīgās mājsaimniecības izdevumus. Tomēr šī sistēma var radīt abiem laulātajiem bīstamas mantiskas sekas, jo abi laulātie atbild par otra laulātā saistībām gadījumā, ja ar tā atsevišķo mantu šīs saistības nevar nokārtot:

- 1) par savām saistībām, kas cēlušās pirms laulības;
- 2) par savām saistībām, kas ceļas no pienākuma dot uzturu saviem trūcīgajiem radniekiem;
- 3) par saistībām, kas ceļas no mantojuma, ko viņš pieņēmis ar otra piekrišanu;
- 4) par savām saistībām, kas ceļas no viņam piederoša patstāvīga uzņēmuma, kas ir viņa atsevišķā manta vai patstāvīgas nodarbošanās;
- 5) par visām citām saistībām, ko viņš uzņēmis ar otra laulātā piekrišanu.

Šie likumā paredzētie noteikumi par mājsaimniecības izdevumu segšanu ir imperatīva rakstura, un citādu to noteikšanu līgumā likums neatļauj.²⁰

Pie laulāto mantas kopības sistēmas laulāto atsevišķā manta 1937.gada Civillikumā bija paredzēta 125.pantā, kas noteica, ka "tiklab vīra, kā sievas atsevišķā manta ir tā, kas paredzēta 91.panta 1.-4., 6. un 7.punktā". Tātad, var konstatēt, ka 91.panta 5.punkts "manta, ko sieva nopelna ar savu patstāvīgu darbu", un kas pie likumiskajām mantiskajām attiecībām ir sievas atsevišķā manta, pie līgumiskajām mantiskajām attiecībām vairs neeksistē. Līdz ar to līdzekļi, ko sieva ieguva ar savu patstāvīgu darbu, ieplūda laulāto kopīgā mantas masā. 1937.gadā jau tika konstatēts, ka sarežģījumi var rasties ar nekustamiem īpašumiem. Tādēļ stingri tika noteikta arī to pāreja: par to, ka nekustams īpašums ietilpst mantas kopībā, bija jāieraksta zemes grāmatā (127.pants).

No šejienes var secināt, ka tādām ierakstam neesot, nekustams īpašums kļūst par tā laulātā atsevišķu mantu, uz kura vārda tas reģistrēts zemesgrāmatā. Tāds secinājums, savukārt, ir pretrunā ar Civillikuma 91.panta otrās daļas noteikumiem par laulāto likumisko mantisko attiecību sistēmu, pēc kuras nekustams īpašums skaitās laulātā atsevišķa manta tikai tad, ja par to ir ieraksts zemesgrāmatā. Taču šī panta noteikumi nav piemērojami laulāto atsevišķai mantai pēc Civillikuma 125.panta noteikumiem. Pēc Civillikuma 124.panta noteikumiem, mantas kopības sistēmā abu laulāto kopīgo mantu veido kā pirmslaulības manta, tā laulības laikā iegūtā un iegādātā manta, arī attiecībā uz nekustamu īpašumu, ja tiek noslēgts mantas kopības režīms, tad zemesgrāmatā attiecīgi izdarāma atzīme par šāda režīma noteikšanu starp laulātajiem. Tātad, attiecībā uz nekustamu mantu pēc laulāto mantas kopības sistēmas vispārējā principa, kas iekļauts Civillikuma 124. un 125.pantā, visa manta, kas nav noteikta par laulātā atsevišķo mantu, ieplūst mantas kopībā.

Līgumi par laulāto mantas kopību var radīt visai smagas mantiskas sekas. Pirmkārt, tad, ja laulība tiek šķirta. Otrkārt, ja, piemēram, kāds no laulātajiem ir ieguldījis mantas kopībā lielu savu pirmslaulības mantu un pēc līguma to nodevis otra laulātā – uzņēmēja valdījumā, kā arī tad, ja saistības radušās no mantas kopības valdītāja – laulātā neatļautas darbības (130.-133.pants).

4. KOPSAVILKUMS

Rakstā apskatīti nekustamā īpašuma kā laulāto kopīgas mantas tiesiskā regulējuma problēmas Civillikumā, analizējot šīs normas arī 1937.gada Civillikumā un, izdarot secinājumus par Civillikuma prasībām laulāto kopīgās mantas tiesiskajā regulējumā likumiskajā un līgumiskajā laulāto mantas kopības sistēmā.

Tālāk autore piedāvā īsu ieskatu šajā rakstā analizētajos problēmjaudājumos un piedāvātajos problēmu risinājumos.

Nekustamais īpašums, kas tiek iegādāts laulības laikā un atbilst kādam no Civillikuma 89.panta otrajā daļā minētajiem mantas iegūšanas veidiem, kļūst par laulāto kopīgu īpašumu. Civillikuma 89.panta otrā daļa definē gadījumus, kad iegūstot laulības laikā mantu, tā kļūst par laulāto kopīgu mantu. Tas notiek trijos gadījumos, kad nekustamo īpašumu laulības laikā ir ieguvuši 1) abi laulātie kopīgi – kopīga tiesiska darījuma rezultātā vai viens laulātais, bet 2) ar abu laulāto līdzekļiem vai 3) ar otra laulātā darbības palīdzību.

Lai noteiktu, vai nekustams īpašums ir laulāto kopīga vai atsevišķa manta, jāskatās uz strīdus nekustamā īpašuma iegūšanas kvalifikāciju, vai šī īpašuma iegūšana atbilst Civillikuma 89.panta pirmajai daļai un 91.pantam vai 89.panta otrajai daļai.

Laulāto mantisko attiecību tiesiskajā regulējumā Civillikuma Ģimenes tiesību daļas normas ir speciālās normas attiecībā pret Civillikuma Lietu tiesību daļas normām, kas ir vispārīgās normas.

Ja laulātie iegūst mantu kopīgi, tad starp laulātiem nodibinās kopīgs īpašums, bet tas atšķiras no vispārējā kopīpašuma (*condominium*) jēdziena ar to, ka sadalīšanu sastāvdaļās sieva vai vīrs nevar prasīt jebkurā laikā, ja viņi nemaina savas laulības kā līguma vispārīgos mantiskos noteikumus.

Laulātajiem ir iespējams noslēgt savstarpēji dažādus līgumus, kas attiecas uz rīcību ar viņiem jau piederošo mantu – tās apvienošanu, sadalīšanu, pārvaldīšanu, bet kas nenosaka laulāto mantisko attiecību režīmu kā tādu. Sadalīt vai apvienot var tikai to mantu, kas reāli pastāv, bet noslēgt laulības līgumu var arī tad, ja laulātiem vēl nekādas mantas nav. Ar to būtiski atšķiras Civillikumā reglamentētie laulības līgumi kā specifiski līgumi par laulāto mantisko attiecību režīmu no citiem līgumiem, kas attiecas uz rīcību ar konkrētu laulāto mantu.

Laulātajiem, pastāvot laulāto likumiskajām mantiskajām attiecībām, ir tiesības konkrētu viena laulātā mantu (atsevišķo vai atsevišķi iegūto) ar līgumu apvienot abu laulāto kopīgā mantā. Šāds līgums nav laulības līgums, jo ar laulības līgumu nenotiek īpašuma tiesību pāreja, t.i., viena laulātā nekustamais īpašums nekļūst par otra laulātā vai abu laulāto kopīgu īpašumu, un, lai tas iegūtu publiska dokumenta spēku, tas ir jāreģistrē laulāto mantisko attiecību reģistrā.

No Civillikumā noteiktā nav skaidrs laulāto mantas pārvaldības un lietošanas tiesību saturs un pilnvarojuma apjoms. Tādēļ laulātie var slēgt savstarpēju līgumu, ar kuru viņi visu vai daļu kopīgās mantas nodod pārvaldīšanā vīram vai sievietei, atbilstoši Civillikuma 90.pantam vai laulātais var savu atsevišķo mantu nodot pārvaldīšanā otram laulātajam. Slēdzot mantas pārvaldības līgumu, tajā

jāiekļauj noteikumi par laulātā vai laulāto pārvaldības un lietošanas tiesību saturu un pilnvarojuma apjomu.

Laulāto līgumiskajās mantiskajās attiecībās pie mantas kopības režīma saskaņā ar Civillikuma 124.panta, abu laulāto kopīgo mantu veido kā pirmslaulības manta, tā laulības laikā iegūtā un iegādātā manta, arī attiecībā uz nekustamu īpašumu, ja tiek noslēgts līgums par laulāto mantas kopību, zemesgrāmatā attiecīgi ir izdarāma atzīme par šāda režīma noteikšanu starp laulātajiem ar laulības līgumu. Attiecībā uz nekustamu īpašumu, pēc laulāto mantas kopības sistēmas vispārējā principa, kas iekļauts Civillikuma 124. un 125.pantā, visa manta, kas nav noteikta par laulātā atsevišķo mantu, ietilpst mantas kopībā. Pirmslaulības manta, noslēdzot līgumu par laulāto mantas kopību, turpmāk ietilpst laulāto mantas kopībā, nevis tikai tā manta, kas iegādāta vai iegūta laulības laikā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- Laulāto mantiskās attiecības pēc Civillikuma. *Mūsu Īpašums*. 1937, nr.40., 4.lpp. Civillikums. Kodifikācijas nodaļas 1937.gada izdevums. Trešais iespiedums. Rīgā, 1938, 89.panta otrā daļa.
- Sikāk par atsevišķi iegūto mantu skatīt: Bergmane I. Laulāto atsevišķa manta. *Latvijas Universitātes raksti. Juridiskā zinātne*. Rīga: LU; Zinātne, 2003, nr.657, 48.-67.lpp.
- Augstākās tiesas Plēnuma 10.06.1996 lēmums Nr.3 "Par likuma piemērošanu, izskatot lietas, kas izriet no ģimenes tiesiskajām attiecībām", *Latvijas Vēstnesis*, 1996, Nr.102., 15.punkta otrā daļa.
- Rozenfelds J. *Lietu tiesības*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2000, 25.lpp.
- Vēbers J. Laulību līgumi, *Latvijas Vēstnesis*, 08.03.1996, nr.43/44.
- Vēbers J. Laulību līgumi, *Latvijas Vēstnesis*, 08.03.1996, nr.43/44.
- Schilling C.V., *op. cit.*, 217.lpp.
- Latvijas PSR laulības un ģimenes kodeksa komentāri. Rīga: Avots, 1985, 67.lpp.
- Latvijas PSR AP Prezidija 27.03.1980 dekrēts, *Latvijas PSR AP un Valdības Ziņotājs*, 1980, nr.14.
- Latvijas PSR laulības un ģimenes kodeksa komentāri. Rīga: Avots, 1985, 68.lpp.
- Krūmiņa Sk. Laulāto mantiskās attiecības un laulības līgums, *Mans Īpašums*, Nr.2, 1994, 4.lpp.
- Krūmiņa Sk. Laulāto mantiskās attiecības un laulības līgums, *Mans Īpašums*, Nr.2., 1994, 4.lpp.
- Brīvmanis V. Laulāto mantiskās tiesības, *Mūsu Īpašums*, Nr.46, 1938, 6.lpp.
- Ozoliņš O. Senāta Civildepartamenta prakse 1939.gadā, *Tieslietu ministrijas Vēstnesis*, Nr.2, 1940, 249.lpp.
- 1939.gada Senāta CKD kopsēdes 39/1011.
- Civillikums. Kodifikācijas nodaļas 1937.gada izdevums, Trešais iespiedums. Rīgā, 1938, 22.lpp.
- Role E. *Laulāto atsevišķa manta*. Rīga: A/S "Rota" III spiestuve, 1940, 19.lpp.
- Fridenberga L. *Laulības līgumi pēc Latvijas Civillikuma*. Rīga: A/S "Rota", 1940, 10.lpp.
- Fridenberga L. *Laulības līgumi pēc Latvijas Civillikuma*. Rīga: A/S "Rota", 1940, 12.lpp.
- Dzelme J. Par laulāto atsevišķās mantas tiesisko stāvokli Latvijas Civillikumā, *Latvijas Vēstnesis*, 25.02.1999., Nr.54.

Separate Property of Spouses

Summary

The article describes the origination of spouses' immovable property institute and deals with its development issues, as well as analyses the legal acts regulating spouses' property relations. The article also offers some conclusions about the Civil Law provisions regulating spouses' immovable property as a part of the legal and contractual property relations system.

The article provides a survey of developments of spouses property relation legal regulation over different periods in Latvian history, up to nowadays. The options of different typer of contracts have been reviewed.

The recommendations and amendments to the Civil Law are necessary in order to introduce a uniform understanding in Latvian judicial science and court practice. Practical solution of the issue is of paramount theoretical and practical significance.

Cilvēku tirdzniecība – tiesiskais regulējums

The Sex Trafficking and Its Legal Control

Aivars Bergmanis

LU Juridiskās fakultātes doktorants
LR Organizētās noziedzības un citu nozaru
specializētās prokuratūras prokurors

Tāl. 7044436

E-pasts: aivarsb@tvnet.lv

Latvijas valdības veiktie pasākumi pilnībā neatbilst minimālajām cilvēku tirdzniecības samazināšanas prasībām, taču Latvijas valdība pašlaik cenšas uzlabot situāciju. Pagājušajā gadā veikts neliels skaits izmaiņu, un ir daži jauni pasākumi, kurus izmanto šajā jomā.

Latvijas valdība vērsās pret cilvēku tirdzniecību ar valsts plāna par organizēto noziedzību palīdzību, taču valdībai ir maz līdzekļu, ko veltīt cilvēku tirdzniecības novēršanai veltītām programmām. Dažādu ministriju un likumsargājošo iestāžu atbildība un pienākumi vēl joprojām nav skaidri noteikti, trūkst arī koordinācijas no valdības puses.

Normatīvie akti paredz cilvēku tirgotāju saukšanu pie kriminālatbildības un cilvēku tirgotāju mantas konfiskāciju. Par nepilngadīgu personu tirdzniecību maksimālais piemērojamais sods ir 15 gadi apcietinājumā. Neskatoties uz to, daži prokurori un tiesneši vēl joprojām neuzskata cilvēku tirdzniecību par smagu noziegumu un apelācijas procesā ir samazinājuši piespriesto sodu ilgumu.

Lai arī likumsargājošās iestādes neuzskata cilvēku tirdzniecības upurus par noziedzniekiem, dažas amatpersonas par vainīgo uzskata upuri. Lielākā daļa upuru nesadarbojas, baidoties no atmaksas vai nelabvēlīga sociāla statusa iegūšanas.

Atslēgvārdi: cilvēku tirdzniecība, kriminālatbildība, organizētā noziedzība, cilvēktiesības

1. CILVĒKU TIRDZniecības STARPTAUTISKI TIESISKAIS REGULĒJUMS

Sieviešu tirdzniecību ar mērķi viņu tālākai seksuālai izmantošanai nevar uzskatīt par mūsdienu pasaules parādību. Kā zināms, prostitūcija tiek uzskatīta par vienu no vissenākajām profesijām, bet ar tās parādīšanos parādījās arī personas, kas izpildīja starpnieka funkcijas starp prostitūtām un viņu klientiem, proti, izmantoja prostitūtu darbu ar mērķi gūt sev ienākumus. Pārdodot viņas. Sieviešu tirdzniecība strauji sāka izplatīties XIX gs. beigās – XX gs. sākumā sakarā ar to, ka šī parādība, prostitūcija, kļuva par starptautiskās sabiedrības uzmanības objektu. Tā, 1899.gadā Londonā notika starptautisks kongress cīņai ar sieviešu tirdzniecību, kas saistīta ar šo sieviešu iesaistīšanu prostitūcijā. Kongresa dalībnieki griezās pie visām valstīm ar aicinājumu noslēgt daudzpusēju vienošanos, izveidot atbilstošas nacionālas komitejas šīs problēmas risināšanai. 1902.gadā pēc Francijas valdības iniciatīvas tika sasaukta starptautiska konference, kurā piedalījās pārstāvji no 16 valstīm. Šī konference pirmo reizi

izstrādāja rindu konkrētu tiesību normu cīņai ar sieviešu tirdzniecību. Piemēram, katrai valstij bija jāizveido valsts institūcija, kas nodarbošies ar ziņojumu, kas saistīti ar cilvēku tirdzniecības faktu vākšanu un analīzi, kā arī katrai valstij bija jāveic attiecīgi pasākumi, lai noskaidrotu personas, kas nodarbojas ar sieviešu tirdzniecību. 1904.gada 18.maijā Starptautiskais Līgums par Balto Vergu Tirdzniecības apkarošanu, labots ar 1948.g. 3.decembrī apstiprinātu Apvienotu Nāciju Ģenerālasamblejas Protokolu.

1910.g. 4.maija Starptautiskā Balto Vergu Tirdzniecības apkarošanas Konvencija, ar labojumiem iekļautiem iepriekš minētā protokolā, kas valstīm-dalībniecēm uzlika par pienākumu, konkrēti, ieviest kriminālatbildību par tirdzniecību ar sievietēm un bērniem, tajā skaitā, ja atsevišķas noziedzīgas darbības, kas ietilpst nozieguma sastāvā, tika izdarītas dažādu valstu teritorijās. Saskaņā ar šo dokumentu pati cilvēku tirdzniecība tika pielīdzināta noziedzīgu nodarījumu kategorijai, par kuru izdarīšanu noziedzniekus izraida no tās valsts, kurā pret viņu ir uzsākta krimināllieta.

1921.g. 30.septembra Starptautiskā Sieviešu un Bērnu tirdzniecības apkarošanas Konvencija, labota ar 1947.g. 20.oktobra apstiprinātu Apvienotu Nāciju Ģenerālasamblejas Protokolu, kas jau lika valstīm izstrādāt likumprojektus par kriminālatbildību personām, kas nodarbojas ar sieviešu iesaistīšanu prostitūcijā un nodarbojas ar sieviešu un bērnu tirdzniecību.

1933.g. 11.oktobrī tika parakstīta Starptautiskā pieaugušo sieviešu tirdzniecības apkarošanas Konvencija, tā ir labota ar iepriekšminēto protokolu, saskaņā ar kuru konvenciju parakstījušās puses apņemas informēt viena otru par profesionālajiem sieviešu tirgoņiem.

Nozīmīgs solis starptautiskās sabiedrības cīņā ar cilvēku tirdzniecību kļuva ANO Ģenerālās asamblejas 1949.gada 2.decembra Konvencija Par cīņu ar cilvēku tirdzniecību un prostitūcijas ekspluatēšanu no trešo personu puses.

Minētās konvencijas Preambula konstatē to, ka prostitūcija, un to pavadošs cilvēku tirdzniecības ļaunums prostitūcijas mērķos, nav savienojami ar cilvēka būtnes godu un vērtību un apdraud indivīda, ģimenes un kopienas labklājību.

1. pants nosaka

Šīs Konvencijas Puses vienojas par to personu sodīšanu, kuri citu personu kaislību apmierināšanai:

(1) sagādā, ievilina vai aizved prostitūcijas mērķos citu personu, pat ar šīs personas piekrišanu;

(2) izmanto citas personas prostitūciju, pat ar šīs personas piekrišanu;

2. pants nosaka

Šīs Konvencijas Puses turpmāk vienojas par jebkuras personas sodīšanu, kurā:

(1) uztur vai vada, vai tieši finansē vai piedalās bordeļa finansēšanā;

(2) tieši atļauj vai izīrē ēku vai citu vietu vai tās daļu sakarā ar citu personu mērķi nodarboties ar prostitūciju.

3. pants

Iekšzemes likuma ietvaros tiek sodīti arī mēģinājumi nodarīt 1. un 2. pantos minētus likumpārkāpumus kā arī sagatavošanas darbības sakarā ar to izdarīšanu.

4. pants

Iekšzemes likuma ietvaros tiek sodīta arī tīšā līdzdalība 1. un 2. pantos paredzētajās darbībās.

Iekšzemes likuma ietvaros līdzdalības darbības tiek izskatītas kā atsevišķi likumpārkāpumi, kad vien tas ir nepieciešams nesodāmības novēršanai.¹

Nākošais solis pasaules sabiedrības cīņai ar sievietšu tirdzniecību bija ANO Ģenerālās asamblejas 1979.gada 18. decembrī pieņemtā konvencija – Par visa veida sievietšu diskriminācijas likvidēšanu, kas noteica, piemēram, veikt attiecīgos pasākumus, tajā skaitā arī likumdošanas līmenī, lai novērstu visa veida sievietšu tirdzniecību un sievietšu prostitūcijas ekspluatēšanu. 1993.gada tika pieņemta deklarācija par vardarbības izskaušanu attiecībā pret sievietēm, kas pie vardarbības pret sievietēm pieskaita tieši vardarbību, kas saistīta ar sievietšu ekspluatāciju, tirdzniecību, piespiešanu nodarboties ar prostitūciju.

1989.gada 20.novembrī ANO Konvencija par bērna tiesībām.

Eiropas Padomes rekomendācija R(2000)11 “Cilvēku tirdzniecība seksuālas izmantošanas nolūkos”, pieņemta Eiropas Padomes Ministru komitejā 2000.gada 19.maijā.

1997. g. 24. februārī Eiropas Savienības Padome ir pieņēmusi Vienotu Rīcības programmu, kas, pamatojoties uz K 3. pantu, Eiropas Savienības Līgumā par pasākumiem cīņā pret cilvēktirdzniecību, bērnu seksuālo izmantošanu, kā arī citiem Eiropas Padomes un starptautiskiem aktiem, pieprasa īstenot noteiktus pasākumus, lai novērstu cilvēktirdzniecību un bērnu seksuālo izmantošanu.

2000.gada 15.novembra ANO Konvencija “Par transnacionālo organizēto noziedzību”

2000.gada 15.novembra ANO Konvencijas “Par transnacionālo organizēto noziedzību” Protokols “Pret migrantu nelikumīgu ieviešanu pa zemes, jūras un gaisa ceļiem”

2000.gada 15.novembra ANO Konvencijas “Par transnacionālo organizēto noziedzību” Protokols “Par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to”

Kā viens no minētā Protokola mērķiem ir noteikts protokola 2.panta

(a) apakšpunktā – novērst un apkarot cilvēku tirdzniecību, īpašu uzmanību pievēršot sievietēm un bērniem;²

Protokola 3.panta (a) apakšpunktā dots skaidrojums terminam “Cilvēku tirdzniecība”, kas nozīmē ekspluatācijas nolūkos izdarītu cilvēku savervēšanu, pārvadāšanu, nodošanu, slēpšanu vai saņemšanu, izmantojot spēka pielietošanas draudus vai pielietošanu vai arī citas piespiešanas, aizvešanas ar varu, krāpšanas, maldināšanas vai viltus formas, izmantojot varas pozīcijas, vai arī cilvēku neaizsargātību, vai arī dodot vai saņemot maksājumus vai labumus, lai panāktu kādas tādas personas piekrišanu, kurai ir vara pār citu personu. Ekspluatācija ietver, kā minimumu, citu personu prostitūciju vai citas seksuālas ekspluatācijas formas, piespiedu darbu vai pakalpojumus, verdzību vai verdzībai laidzīgas formas, kalpību vai orgānu izņemšanu;

(b) cilvēku tirdzniecības upuru piekrišana paredzētajai ekspluatācijai, kas minēta šā panta (a) apakšpunktā, netiek ņemta vērā, ja ir ticis pielietots jebkurš no (a) apakšpunktā minētajiem līdzekļiem;

(c) bērna vervēšana, pārvadāšana, nodošana, slēpšana vai saņemšana ekspluatācijas nolūkos tiek uzskatīta par “cilvēku tirdzniecību” arī tādā

gadījumā, ja tā nav saistīta ar jebkuru šī panta (a)apakšpunktā minēto līdzekļu izmantošanu;

(d) “ bērns “ nozīmē jebkuru personu, kas jaunāka par astoņpadsmit gadiem.³

Minētā Protokola Preambulā teikts, ka šī Protokola Dalībvalstis, paziņojot, ka efektīvu pasākumu veikšanai, lai novērstu un apkarotu cilvēku tirdzniecību, jo sevišķi sieviešu un bērnu, ir nepieciešama visaptveroša starptautiska pieeja izcelsmes, tranzīta un galamērķa valstīs, kura ietver pasākumus, lai novērstu šādu tirdzniecību, sodītu personas, kas ar to nodarbojas un aizsargātu šādas tirdzniecības upurus, kā arī viņu starptautiski atzīto cilvēktiesību aizsardzību.⁴

Tādā veidā, starptautiski – tiesisko dokumentu pārskats, kas saistīts ar problēmām par sieviešu un bērnu tirdzniecību, pierāda, ka minētā problēma pēdējā simtgadē pastāvīgi atradās starptautiskās sabiedrības uzmanības lokā un starptautiskā sabiedrība ievieš dažādas starptautiskas cilvēktiesību normas un instrumentus un aktīvi vēršas pret cilvēku tirdzniecību.

2. CILVĒKU TIRDZNIECĪBAS TIESISKAIS REGULĒJUMS LATVIJĀ

Sekojoši Latvijas Satversmes 89.pants paredz, ka “Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo satversmi, likumiem un Latvijai saistošajiem starptautiskajiem līgumiem” Latvija, būdama pārliecināta par indivīda pamattiesību un pamatbrīvību nodrošināšanas un aizsargāšanas prioritāti valstī, jau 1990.gadā atzina par sev saistošiem vairāk nekā 50 starptautiskus cilvēktiesību instrumentus. Satversmes VII.nodaļa “Cilvēka pamattiesības”, kuru Saeima pieņēma 1998.gadā, noteic, ka ikvienai personai, neatkarīgi no valstiskās piederības, Latvijā ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību; nevienai personai Latvijas valsts teritorijā nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu. Ar šo Latvijas valsts konsekventi nostājas pret indivīda brīvības ierobežošanas jebkādam izpausmēm un jebkādā nolūkā, un, vēl jo lielākā mērā, pret cilvēktirdzniecību Latvijā.

Ievērojot indivīda tiesības uz brīvību, kā arī cilvēktiesības un jebkādu indivīda ekspluatācijas aizliegšanu un šo aizliegto darbību iespējamās negatīvās sabiedriskās sekas attiecībā uz indivīdu, Satversme paredz, ka valsts aizsargā cilvēka godu un cieņu. Latvijā saskaņā ar Satversmes 95.pantu ir aizliegta cieņu pazemojoša izturēšanās pret jebkuru cilvēku.

Saskaņā ar Satversmes 106.pantu ikvienai personai “ir tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darba vietu atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai. Piespiedu darbs ir aizliegts” Savukārt, Satversmes 116.pants pieļauj ierobežot tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos, lai aizsargātu sabiedrības tikumību. Tādējādi ikvienai personai Latvijā konstitucionālā līmenī ir nodrošinātas tiesības brīvi izvēlēties sev piemērotu un spējām atbilstošu profesiju un nodarbošanos, un tajā pašā laikā tiek ievēroti sabiedrības morālie aspekti un vērtības.

Apzinoties, ka cilvēku tirdzniecība ir noziegums, kas apdraud kā atsevišķus indivīdus, tā visu sabiedrību kopumā, apzinoties apskatāmās problēmas nopietnību, Latvija ir ratificējusi un ir uzņēmusies starptautiskas saistības cilvēku ekspluatācijas novēršanā, pievienojoties vairākiem starptautiskiem līgumiem, kas attiecas uz cilvēku tirdzniecības apkarošanu, un, proti:

1990.gada 4.maijā apstiprināta ANO 1949.gada 2.decembra Konvencija "Par cīņu ar cilvēku tirdzniecību un prostitūcijas ekspluatēšanu no trešo personu puses"

1990.gada 4.maijā apstiprināta ANO 1979.gada 18. decembra Konvencija "Par visa veida sieviešu diskriminācijas likvidēšanu"

1992.gada 14.aprīlī pievienojusies ANO 1989.gada 20.novembra Konvencijai "Par bērna tiesībām"

2001.gada 17.maijā ratificēta ANO 2000.gada 15.novembra Konvencija "Par transnacionālo organizēto noziedzību"

2002.gada 10.decembrī Latvijas Republika parakstījusi ANO 2000.gada 15.novembra Konvencijas "Par transnacionālo organizēto noziedzību" Protokolu "Par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to"

2003.gada 10.aprīlī ratificēts ANO 2000.gada 15.novembra Konvencijas "Par transnacionālo organizēto noziedzību" Protokols "Pret migrantu nelikumīgu ievēšanu pa zemes, jūras un gaisa ceļiem"

Latvijai saistoša ir arī Eiropas Padomes rekomendācija R(2000)11 "Cilvēku tirdzniecība seksuālas izmantošanas nolūkos", pieņemta Eiropas Padomes Ministru komitejā 2000.gada 19.maijā.

Papildus konstitucionālajām normām Latvijas normatīvajos aktos ir iestrādāts ANO Konvencijā "Par cīņu ar cilvēku tirdzniecību un prostitūcijas ekspluatēšanu no trešo personu puses", noteikto tiesisko attiecību regulējums, it īpaši, attiecībā uz to personu sodīšanu, kuras ekspluatē citas personas prostitūcijas nolūkos vai vispārīgi veicina seksuālu pakalpojumu sniegšanu par samaksu, kā arī personas brīvības ierobežošanu un indivīda goda un cieņas aizskaršanu.

Krimināllikuma XV nodaļa paredz kriminālatbildību par noziedzīgiem nodarījumiem pret personas brīvību, godu un cieņu. Atbilstoši minētās Konvencijas 1.pantam Krimināllikuma 152.pants un 153.pants paredz kriminālatbildību par nelikumīgu brīvības atņemšanu un personas nolaupīšanu.

Krimināllikuma 152.pants "Nelikumīga brīvības atņemšana", paredz, ka "Par prettiesisku darbību, atņemot personai iespēju brīvi noteikt savu atrašanās vietu (nelikumīga brīvības atņemšana), ja nav valsts amatpersonas noziedzīga nodarījuma pazīmju, soda ar arestu vai ar naudas sodu līdz trīsdesmit minimālajām mēnešalgām" Par tādām pašām darbībām, ja tās izdarītas cietušo dzīvībai vai veselībai bīstamā veidā, vai ja tās saistītas ar fizisku ciešanu nodarīšanu, vai ja tās ilgūšas vairāk par vienu nedēļu, vai ja tās izdarītas atkārtoti, vai ja tās izdarījusi personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās, noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas var tikt sodītas ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem. Ja nelikumīga personas brīvības atņemšana ir izraisījusi smagas sekas, Krimināllikumā paredzēts sods – brīvības atņemšana uz laiku līdz desmit gadiem.

Krimināllikuma 153.pants "Personas nolaupīšana" nosaka šādus noziedzīgo nodarījumu sastāvus un sankciju apmērus. Par personas sagrābšanu, lietojot vardarbību vai aizvešanu ar viltu (personas nolaupīšana) atreibības, mantkārīgā vai šantāžas nolūkā – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz desmit gadiem, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas; par tādām pašām darbībām, ja tās izdarītas atkārtoti, soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no pieciem līdz divpadsmit gadiem, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas. Savukārt, par

personas nolaupīšanu, ja tā izraisījusi smagas sekas, noziedzīgo nodarījumu izdarījuši persona var tikt sodīta ar brīvības atņemšanu uz laiku no pieciem līdz piecpadsmit gadiem, konfiscējot mantu.

Saskaņā ar 2001.gada 22.maija Ministru kabineta noteikumu Nr.210 "Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi" 11.punktu Latvijā ir aizliegta jebkāda trešās personas darbība, kas veicina prostitūciju. Tādējādi persona, kura veicina prostitūciju, cilvēktirdzniecību prostitūcijas nolūkos, pat ar pašas prostitūcijā iesaistītās personas piekrišanu vai arī jebkurā citā veidā veicina prostitūciju apskatāmās Konvencijas 1.panta izpratnē, ir saucama pie atbildības saskaņā ar Latvijas nacionālajiem tiesību aktiem.

Latvijas tiesību akti nosaka divpakāpju atbildību par prostitūcijas veicināšanu jebkādā veidā un jebkādā nolūkā. Pirmkārt, par minētajām darbībām persona ir saucama pie administratīvās atbildības. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 177.4.pants "Prostitūcijas ierobežošanas noteikumu pārkāpšana " par prostitūcijas ierobežošanas noteikumu pārkāpšanu paredz naudas sodu līdz divsimt piecdesmit latiem.

Ja persona pēc administratīvā soda piemērošanas turpina veicināt prostitūciju, tad saskaņā ar Krimināllikuma 163.pantu personai iestājas kriminālatbildība. Krimināllikuma 163.pants nosaka, ka par prostitūciju ierobežojošo noteikumu pārkāpšanu, ja tā izdarīta atkārtoti gada laikā, soda ar arestu vai piespiedu darbu, vai ar naudas sodu līdz piecdesmit minimālajām mēnešalgām.

Papildus vispārīgajam aizliegumam veicināt prostitūcijas izplatību Krimināllikums atsevišķi paredz kriminālatbildību par citiem noziedzīgiem nodarījumiem prostitūcijas un ekspluatēšanas prostitūcijas nolūkos jomā.

Krimināllikuma 164.pants "Par piespiešanu nodarboties ar prostitūciju" nosaka sankciju – brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai arestu, vai naudas sodu līdz sešdesmit minimālajām mēnešalgām, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas. Par personas iesaistīšanu prostitūcijā, ļaunprātīgi izmantojot tās uzticēšanos vai tās bezpalīdzības stāvokli, ir paredzēts sods – brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem vai naudas sods līdz simt divdesmit minimālajām mēnešalgām, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas.

Krimināllikums īpaši regulē mazgadīgo un nepilngadīgo personu aizsardzību, nosakot bargākus sodus personām, kuras ir izdarījušas noziedzīgus nodarījumus pret mazgadīgajiem un nepilngadīgajiem. Tā par nepilngadīgā pamudināšanu vai piespiešanu nodarboties ar prostitūciju, vai par telpu nodošanu nepilngadīgajām personām prostitūcijai, vainīgā persona var tikt sodīta ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz sešiem gadiem, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas. Par mazgadīgā pamudināšanu vai piespiešanu nodarboties ar prostitūciju – ar brīvības atņemšanu uz laiku no pieciem līdz divpadsmit gadiem, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas.

Krimināllikuma 165.pants nosaka atbildību par sutenerismu. Par tādas personas izmantošanu iedzīvošanās nolūkā, kura nodarbojas ar prostitūciju, noziedzīgā nodarījuma izdarītājs var tikt sodīts ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz četriem gadiem, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas. Par tādām pašām darbībām, ja tās izdarījuši personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās, vai arī tās izdarītas attiecībā uz nepilngadīgām personām, Latvijas tiesību akti kā sodu paredz brīvības atņemšanu uz laiku līdz astoņiem gadiem, konfiscējot

mantu. Savukārt par tādām pašām darbībām, ja tās izdarītas attiecībā uz mazgadīgām personām, – brīvības atņemšanu uz laiku no pieciem līdz divpadsmit gadiem, konfiscējot mantu.

Latvija, pildot starptautiskās saistības, kas uzliek par pienākumu kriminalizēt apskatāmos procesus, izpildot ANO Konvencijas “Par cīņu ar cilvēku tirdzniecību un prostitūcijas ekspluatēšanu no trešo personu puses”, prasības ir izdarījusi izmaiņas Krimināllikumā un 2000.gada 15.jūnijā stājās spēkā KL 165.-1.pants. Personas nosūtīšana seksuālai izmantošanai, kas paredz kriminālatbildību par sekojošām darbībām:

(1) Par personas nosūtīšanu ar tās piekrišanu uz ārvalsti seksuālai izmantošanai – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz 4 gadiem.

(2) Par tādām pašām darbībām, ja tās izdarītas iedzīvošanās nolūkā vai attiecībā uz nepilngadīgo, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz desmit gadiem, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas.

(3) Par šā panta pirmajā vai otrajā daļā paredzētajām darbībām, ja tās izdarījusi organizēta grupa, vai ja tās izdarītas attiecībā uz mazgadīgo, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no astoņiem līdz piecpadsmit gadiem, konfiscējot mantu.

165.-12.pants. Nosūtīšana uz ārvalsti

Ar nosūtīšanu šā likuma 165.-1.panta izpratnē jāsaprot jebkāda rīcība, kas veicina legālu vai nelegālu izbraukšanu no valsts vai iebraukšanu valstī, tranzītu vai uzturēšanos ārvalstī.⁵

Izpildot ANO Konvencijas “Par transnacionālo organizēto noziedzību” Protokola “Par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to”, prasības Latvija ir izdarījusi izmaiņas Krimināllikumā un 2002.gada 23.maijā stājās spēkā KL 154.-1.pants. Cilvēku tirdzniecība.

- (1) Par cilvēku tirdzniecību uz ārvalsti – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no trim līdz astoņiem gadiem, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas.
- (2) Par tādām pašām darbībām, ja tās izdarītas attiecībā uz nepilngadīgo, vai ja tās ir izdarījusi personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no pieciem līdz divpadsmit gadiem, konfiscējot mantu.
- (3) Par tādām pašām darbībām, ja tās izraisījušas smagas sekas, vai ja tās izdarītas attiecībā uz mazgadīgo, vai ja tās izdarījusi organizēta grupa, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no desmit līdz piecpadsmit gadiem, konfiscējot mantu.

154.-2.pants. Cilvēku tirdzniecības jēdziens

- (1) Cilvēku tirdzniecība ir ekspluatācijas nolūkā izdarīta personu savervēšana, pārvadāšana, nodošana, slēpšana vai saņemšana, lietojot vardarbību vai draudus, vai aizvešanu ar viltu, vai izmantojot personas atkarību no vainīgā vai tās bezpalīdzības stāvokli, vai arī dodot vai saņemot materiāla vai citāda rakstura labumus, lai panāktu tās personas piekrišanu tirdzniecībai, no kuras ir atkarīgs cietušais.
- (2) Nepilngadīgā vervēšana, pārvadāšana, nodošana, slēpšana vai saņemšana ekspluatācijas nolūkā atzistama par cilvēku tirdzniecību arī tādā gadījumā, ja tā nav saistīta ar jebkuru šā panta pirmajā daļā minēto līdzekļu izmantošanu.
- (3) Ekspluatācija šā panta izpratnē ir personas iesaistīšana prostitūcijā vai cita veida seksuālā izmantošanā, piespiešana veikt darbu vai sniegt

pakalpojumus, turēšana verdzībā vai citās tai līdzīgās formās (parādu verdzība, dzimtbūšana vai personas cita veida piespiedu nodošana citas personas atkarībā), turēšana kalpībā, vai arī personas audu vai orgānu nelikumīga izņemšana.⁶

3. CILVĒKU TIRDZNIECĪBAS RAKSTUROJUMS

Cilvēku tirdzniecība, īpaši sieviešu un bērnu tirdzniecība, pasaulē tiek uzskatīta par trešo ienesīgāko kriminālo biznesu pēc narkotiku un ieroču tirdzniecības. Ja salīdzina sieviešu tirdzniecības riska pakāpi un narkotiku tirdzniecības riska pakāpi, minēšu tikai vienu piemēru, ja uz ceļa policists apturēs automašīnu, kurā atradīsies persona, kura automašīnas salonā uz aizmugurējā sēdekļa pārvadās vienu vai vairākas jaunas sievietes, visticamāk, ka šī automašīna turpinās savu ceļu, bet, ja uz ceļa ceļa policists apturēs automašīnu, kurā atradīsies persona, kura automašīnas salonā uz aizmugurējā sēdekļa pārvadās kilogramu narkotiku, visticamāk, ka šī persona tiks aizturēta. Tādējādi no šī primitīvā piemēra ir redzams, ka peļņa, ko var iegūt ar narkotiku tirdzniecību ir gandrīz tāda pati kā tā peļņa, kuru var iegūt, nodarbojoties ar cilvēku tirdzniecību, bet risks, nodarbojoties ar cilvēku tirdzniecību, ir daudz mazāks. Latvijā cilvēku tirdzniecības problēma nav jauna problēma. 90. gados kriminogēnā situācija attiecībā uz sieviešu tirdzniecību Latvijā ir saasinājusies. Latvija ir kļuvusi par cilvēku tirdzniecības upuru sūtītājvalsti, tranzītvalsti, un arī saņēmējvalsti. Starptautisku organizāciju pētījumi liecina, ka sociālā atstumtība un ekonomiskā migrācija, meklējot labāku dzīvi turīgākās valstīs, ir galvenie cilvēku tirdzniecību veicinošie faktori.

Vairums upuru ir jaunas sievietes, kuras individuāli pircēji, suteneri un cilvēku tirgotāji vervē, transportē, pārdod un izmanto seksuālas ekspluatācijas nolūkos. Daļa sieviešu, atsaucoties darba piedāvājumiem ārzemēs, apzinās, ka tiks iesaistītas seksuālu pakalpojumu sniegšanā. Bieži vien arī citas sievietes, nonākot nekontrolētas vardarbības situācijā bez jebkādam cilvēktiesībām, kļūst par upuriem jeb precī, kas nes milzu peļņu organizētās noziedzības grupām. Tiek lēsts, ka gada laikā transnacionālās noziedzības struktūras gūst vairāk nekā 7 miljardu dolāru peļņu.

Cilvēku tirdzniecības slēptās darbības dēļ nav iespējams statistiski apkopot informāciju par upuriem, tāpēc pasaules praksē tiek izmantota policijas statistika un dažādu avotu aptuveni aprēķini. Saskaņā ar Statistiskās migrācijas organizācijas datiem katru gadu par cilvēku tirdzniecības upuriem kļūst aptuveni 2000 Baltijas valstu iedzīvotāju.

Statistika par reģistrētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem pēc Krimināllikuma 165.-1.panta, liecina, ka 2000.gadā ir reģistrēta 1 kriminālieta ar 5 noziedzīgiem nodarījumiem, no tiem atklāti 5 noziedzīgie nodarījumi; 2001.gadā reģistrētas 12 krimināllietas ar 40 noziedzīgiem nodarījumiem, no tiem atklāti 38 noziedzīgi nodarījumi; 2002.gadā reģistrētas 13 krimināllietas ar 17 noziedzīgiem nodarījumiem, no tiem atklāti 12 noziedzīgie nodarījumi; 2003.gada 8 mēnešos ir reģistrētas 10 krimināllietas ar 74 noziedzīgiem nodarījumiem, no tiem atklāts 71 noziedzīgs nodarījums.

Pēc Krimināllikuma 154.-1.p.stāšanās spēkā 2002.gada 25.maijā pēc 154.-1.p.reģistrētas 2 krimināllietas (apvienotas vienā) ar 1 noziedzīgu nodarījumu, kas ir atklāts.

Apskatot tiesu praksi Latvijā, izskatot krimināllietas, kas saistītas ar cilvēku tirdzniecību, var redzēt, ka 2002.gadā Kurzemes apgabaltiesa notiesāja divas personas, pirmo personu par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, kas paredzēti KL 165.-1.p.2.d., 164.p.2.d., nosakot b/a sodu uz 3 gadiem ar mantas konfiskāciju; otro personu par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, kas paredzēti KL 165.-1.p.2.d., 164.p.2.d., nosakot b/a sodu uz 2 gadiem 6 mēnešiem ar mantas konfiskāciju.

Augstākās tiesas Krimināllietu tiesas palāta, izskatot prokurora iesniegto protestu par soda mīkstumumu un tiesājamo iesniegtās apelācijas sūdzības, pirmajai personai noteica sodu par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, kas paredzēti KL 165.-1.p.2.d., 164.p.2.d.-b/a 2 gadiem, ar mantas konfiskāciju; otrajai personai atstāja spriedumu negrozītu.

Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa 2002.gadā notiesāja vienu personu par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, kas paredzēts KL 165.-1.p.2.d., nosakot b/a sodu uz 3 gadiem nosacīti ar pārbaudes laiku uz 2 gadiem, bez mantas konfiskācijas.

Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija, izskatot prokurora iesniegto protestu par soda mīkstumumu atstāja spriedumu negrozītu.

Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa 2003.gadā notiesāja divas personas, pirmo personu par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, kas paredzēts KL 165.-1.p.3.d., nosakot b/a sodu uz 1 gadu 7 mēnešiem ar mantas konfiskāciju; otro personu par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, kas paredzēta KL 165.-1.p.3.d., nosakot b/a sodu uz 2 gadiem nosacīti ar pārbaudes laiku uz 2 gadiem ar mantas konfiskāciju.

2003.g Kurzemes apgabaltiesa notiesāja divas personas, pirmo personu par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, kas paredzēti KL 165.-1.p.3.d., 159.p.3.d., 164.p.3.d., nosakot b/a sodu uz 13 gadiem ar mantas konfiskāciju, bet otru personu par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, kas paredzēti KL 165.-1.p.3.d.un 164.p.3.d., nosakot b/a sodu uz 8 gadiem ar mantas konfiskāciju.

Augstākās tiesas Krimināllietu tiesas palāta, izskatot tiesājamo iesniegtās apelācijas sūdzības, nolēma atcelt pirmās instances tiesas nolēmumu, nododot lietu jaunai izskatīšanai. Šobrīd minētā krimināllieta nodota izskatīšanai Kurzemes apgabaltiesai.

2003.gadā Kurzemes apgabaltiesa notiesāja vienu personu par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, kas paredzēts KL 165.-1.p.3.d. un, piemērojot KL 49.p. nosacījumus, noteica viņai b/a sodu uz 4 gadiem.

2003.gadā Latgales apgabaltiesa notiesāja trīs personas par analogisku noziegumu, nosakot vienai no notiesātajām personām b/a sodu un izraidīšanu no Latvijas Republikas, bet pārējām personām noteica b/a sodus nosacīti ar pārbaudes laiku.

No rakstā analizētās tiesu prakses Latvijā, iztiesājot lietas, kas saistītas ar cilvēku tirdzniecību, ir jānonāk pie tā paša secinājuma, pie kura nonāk ASV Valsts Departaments savā ikgadējā ziņojumā par cilvēku tirdzniecības apkarošanu pasaulē, kas sastādīts 2003.gada 12.jūnijā un kura sadaļā par Latviju ir teikts:

LATVIJA (2. kategorija)

Latvija ir gan donorvalsts, gan tranzīvalsts, no kuras un caur kuru sievietes un aizvien lielāku skaitu jaunu meiteņu pārdod uz Somiju, Zviedriju, Norvēģiju, Dāniju, Spāniju, Vāciju un Portugāli, kur tiek pakļautas seksuālai izmantošanai. Pieaug arī zēnu, kurus pārdod uz Spāniju seksuālas izmantošanas un piespiedu darba nolūkos, skaits. Latvijā pastāv arī sieviešu un meiteņu tirdzniecība valsts teritorijā seksuālas izmantošanas nolūkos, un sievietes un meitenes no lauku rajoniem, kuros ir augsts bezdarba līmenis, nonāk valsts galvaspilsētā.

Latvijas valdības veiktie pasākumi pilnībā neatbilst minimālajām cilvēku tirdzniecības samazināšanas prasībām, taču Latvijas valdība pašlaik cenšas uzlabot situāciju. Pagājušajā gadā veikts neliels skaits izmaiņu, un ir daži jauni pasākumi, kurus izmanto šajā jomā.

Cilvēku tirdzniecības novēršanas pasākumi

Latvijas valdība vērsās pret cilvēku tirdzniecību ar valsts plāna par organizēto noziedzību palīdzību, taču valdībai ir maz līdzekļu, ko veltīt cilvēku tirdzniecības novēršanai veltītām programmām. Dažādu ministriju un likumsargājošo iestāžu atbildība un pienākumi vēl joprojām nav skaidri noteikti, trūkst arī koordinācijas no valdības puses. LR Labklājības ministrija piedāvā bezmaksas apmācību sievietēm-bezdarbniecēm, un ļoti bieži vietējās pašvaldības palīdz valdībai sponsorēt cilvēku tirdzniecības novēršanas programmas, dažreiz piesaistot ārvalstu finansējumu.

Krimināllietu ierosināšana

Latvijas valdība ir izstrādājusi likumus, kuri paredz cilvēku tirgotāju saukšanu pie kriminālatbildības, kā arī bargu sodu piemērošanu un cilvēku tirgotāju mantas konfiskāciju. Par nepilngadīgu personu tirdzniecību maksimālais piemērojamais sods ir 15 gadi apcietinājumā. Latvijas valdība atzīst, ka cilvēku tirdzniecība ir problēma, un ir lūgusi Latvijas Valsts policijas Tikumības policijai, Iekšlietu ministrijas pakļautībā esošajai Valsts robežsardzei, Labklājības ministrijas pakļautībā esošajai Sociālās politikas nodaļai un Ārlietu ministrijas konsulārajam departamentam katru gadu sagatavot ziņojumus par šo iestāžu darba attīstību cīņā pret cilvēku tirdzniecību. Ir uzlabojusies Tikumības policijas, kas ir galvenā likumsargājošā iestāde, kas cīnās pret cilvēku tirdzniecību, darba profesionalitāte, pieaudzis izmeklēšanu līmenis. Astoni cilvēki atzīti par vainīgiem ar cilvēku tirdzniecību saistītos noziegumos, sešiem no viņiem piespriests cietumsods uz četriem gadiem, bet vienam – uz septiņiem gadiem. Saistībā ar visnopietnāko cilvēku tirdzniecības lietu Latvijā, cilvēku tirgotājam tika piespriests trīspadsmit gadu ilgs cietumsods. Neskatoties uz to, daži prokurori un tiesneši vēl joprojām neuzskata cilvēku tirdzniecību par smagu noziegumu un apelācijas procesā ir samazinājuši piespriesto sodu ilgumu. Ir palielinājusies sadarbība starp Latvijas Valsts robežsardzi, Latvijas Valsts policiju un nevalstiskajām organizācijām, tādējādi veicinot efektīvāku kontroli pierobežu zonās. Izmeklēšanas un apsūdzību uzrādīšanas jomā laba sadarbība ir izveidojusies ar Dāniju un Vāciju. Diemžēl sadarbība ar Spāniju vēl joprojām ir problemātiska. Latvijas robežsardzei ir informatīva datu bāze, kurā uzrādītos cilvēku tirdzniecības tendences Latvijā.

Upuru aizsardzība

Uzlabojusās likumsargājošo iestāžu un nevalstisko organizāciju attiecības, tādējādi uzsākot sadarbību ar speciālistiem liecinieku aizsardzības un rehabilitācijas jomā. Lai arī likumsargājošās iestādes neuzskata cilvēku

tirdzniecības upurus par noziedzniekiem, dažas amatpersonas par vainīgo uzskata upuri. Valdība ir izveidojusi liecinieku aizsardzības centru, kuru sadarbībā ar nevalstiskajām organizācijām vada Latvijas Valsts policija, kā arī aicina cilvēku tirdzniecības upurus palīdzēt izmeklēšanas procesā un apsūdzību uzrādīšanā cilvēku tirgotājiem. Lielākā daļa upuru nesadarbojas, baidoties no atmaksas vai nelabvēlīga sociāla statusa iegūšanas. Latvijas valdība arī nodrošina nevalstisko organizāciju rīkotu apmācību par cilvēku tirdzniecības upuru identificēšanu konsuliem, jo Latvijas diplomātisko misiju ārvalstīs uzdevums ir arī izsniegt ceļošanas dokumentus cilvēku tirdzniecības upuriem.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

ANO Ģenerālās asamblejas 1949.gada 2.decembra konvencija – Par cīņu ar cilvēku tirdzniecību un prostitūcijas ekspluatēšanu no trešo personu puses.

ANO Konvencijas par transnacionālo organizēto noziedzību Protokols par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to. 2.panta (a) punkts.

ANO Konvencijas par transnacionālo organizēto noziedzību Protokols par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to. 2.panta (a)apakšpunkts;3.pants.

ANO Konvencijas par transnacionālo organizēto noziedzību Protokols par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to.

⁵ Krimināllikums 165.-1.pants.; 165.-2.pants.TNA, 2002.

⁶ Krimināllikums 154.-1.pants.; 154.-2.pants. TNA, 2002.

LITERATŪRA

1. ASV Valsts Departamenta ziņojums "Par cilvēku tirdzniecības apkarošanu pasaulē", sastādīts 2003.gada 12.jūnijā.
2. ANO Ģenerālās asamblejas 1949.gada 2.decembra Konvencija "Par cīņu ar cilvēku tirdzniecību un prostitūcijas ekspluatēšanu no trešo personu puses"
3. ANO Konvencijas "Par transnacionālo organizēto noziedzību" Protokols "Par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to"
4. Krimināllikums. TNA, 2002.

The Sex Trafficking and Its Legal Control

Summary

Summarizing the issues analysed in the article the following conclusions may be drawn on the current problems in the sex trafficking area.

At the moment the Government of the Republic of Latvia doesn't take all the necessary measures to repeal or abolish any existing law, regulation or administrative provision by virtue of which the persons who are engaged in or are suspected of being engaged in prostitution are subjected either to special

registration or have to possess a special document or they are to be put any exceptional requirements for supervision or notification.

To the extent permitted by the Law of the Republic of Latvia provides to punish any person, who, to gratify the passions of another procures, entices or leads away, for the purposes of prostitution, another person, even with the consent of that person or exploits the prostitution of another person, even with the consent of that person.

In spite of this, some prosecutors and judges don't consider the sex trafficking as a grave crime and at the appellation process are decreasing the punishment.

But at the moment the Government of the Republic of Latvia have not enough money to solve the sex trafficking programmes.

The responsibility and liability of institution are not to clearly defined, and the necessary coordination by the Government of the Republic of Latvia lacks, too.

Even though the Law protection institutions don't consider the victims of prostitution as criminals, but some officials consider the victim as offender. Majority of victims don't collaborate with institutions, being afraid of the revenge or procuring unfavourable social status.

Application of Analytical Macrosegmentation for the Analyses of Foreign Tourists Coming to the Destination Latvia

Analītiskas makrosegmentēšanas pielietojums Latvijā ierodošamies ārvalstu tūristu datu analīzei

Kristīne Bērziņa

Doctoral Student of University of Latvia

Faculty of Economics and Management

E-mail: evfl@lanet.lv

Every country as a tourism destination has a need for continuous analyses of tourist flows and changes in their trends and it is true especially in this time when tourism industry as many other industries are in the process of transition and global economy as such. A challenge in tourism analyses is to find some workable compromise between ignoring the great heterogeneity and being overwhelmed by that heterogeneity of tourism industry. One method that can be used to do it is markets segmentation. A cluster analysis is one of the methods that are suggested for tourism product segmentation analytically. Author in this paper applies analytical macrosegmentation method for analyses of foreign tourists that are coming to Latvia. Theoretical background as indicated in references is based on tourism analyses books – economic, statistical, marketing and strategic management books for tourism industry tacking into account tourism destination analyses specifics. An analysis is applied for national statistics of foreign visitors (non-resident) collected and published by Latvian Statistical office.

Key words: destination marketing, segmentation, macro segmentation, analytical segmentation, and cluster analyses

In time when tourism industry as many other industries are in the process of transition, there is a need for constant analyses of tourist flows and changes in their trends. Even if still there is global dominance of mass tourism, there are more and more cases indicating that more tailor made offerings will be required in future [1]. Travellers become more sophisticated – big part of tourists has several holidays spent in different countries, they have their competences, they need new and interesting experiences. Even the so-called mass tourist is becoming more educated with the experience of many travelling years. Therefore destinations with their suppliers and tour operators are required to develop a complex range of supply options to meet these changing more sophisticated needs of their consumers - target markets. And the tourism destination marketers need to know not only their destination as such, but to be able to compare it with other destinations, analyse it's competitive capacity, analyse and understand destination's current target markets and look for new target markets, too.

Destination marketers recognise that destination image is a major factor in destination success and hereof conclusion that resort marketers and tourist

boards should apply branding to destination marketing. Despite the superficial attraction of destination branding as a way of creating a differentiated image, concept has a number of fundamental problems because of intractable differences between destinations and other kinds of tourism products [6].

A challenge in tourism analyses is to find some workable compromise between ignoring the great heterogeneity and being overwhelmed by that heterogeneity of tourism industry. One method that can be used to do it is markets segmentation [3].

In order to have successful branding it is necessary to develop it for homogenous product [6] and to promote it to a defined market segment. But it is not easy to do it for the destination as a tourism product, because first of all destination as such is not homogenous product at all. Second- destination marketers have no or very little influence on tourism products and do not set the prices for these products, they can not control the distribution system through wide range of intermediates.

The destination marketers have two possibilities:

- 1) promote the destination to all market – for all potential tourists through a single brand,
- 2) or have more innovative approach and create multi-product destination branding, based on segmentation [6]

As a example for such creative destination segmented promotion campaign as Austria targeting specific products for example for specific nationalities (*L'Austria per Italia, Autriche pro France*), sport and family, special interest products.

The author emphases that there is a need to use available data of current markets for the destination as well as collect additional needed data for the analyses of these current trends in the destination development both at the governmental and regional levels as well as for the private companies. There was mentioned the need to analyse current markets in above listed number of different necessary analyses, so it is necessary to use research techniques that can help in this process of analyses.

One of the major problems in strategic marketing is to orderly classify this whole myriad of data that confront the researcher – destination investigator or destination marketer. Clustering analyses is one of the methods that reduce this information – the whole set of data – to information subgroups or segments and allows using it as the market segmentation tool.

The decision makers on destination-specific responsibilities can use such segmentation methodology for better understanding of their current markets and thereafter analyse target markets and trends.

Author acknowledges that analyses of national arrivals is just one part of the more complete analyses of necessary market segmentation for destination country, but it is as part that for further analyses can be used together with additional demographic data of consumers such as age and occupation, behavioural data – choice of accommodation type.

There are many definitions for market segmentation, one that will be used by author is from Cooper, Flecher, Gilbert Wanhill book market segmentation is process of dividing the total perceived market into subsets, in each of which the

potential customers have characteristics in common, which lead to similar demand needs for a product or services [4].

Classical segmentation analyses in strategic management proceeds through five steps:

- 1) identification of key segmentation variables and categories,
- 2) construction of segmentation matrix,
- 3) analyses of segment attractiveness,
- 4) identification of key success factors in each segment,
- 5) analyses of attractions of broad versus narrow segment scope [1].

The segmentation process as such can be divided by different parameters as imposed, elected, acquired market segmentation or consumer, organisational, channel segmentation [5]. Classifications of segmentation the author will use will be based on research system used to analyse data as well as dimension of segmented consumers [3, 5].

A distinction based on the large or small-scale analyses of consumers that are segmented can be made between:

- 1) microsegmentation,
- 2) macrosegmentation.

Microsegmentation is used more for enterprise demands analysing more narrow customer scale in opposition to macrosegmentation that is used to analyse large-scale consumer behaviour typically national or international travel patterns [5]. For the destination market segmentation process more appropriate of course is macrosegmentation.

As mentioned before tourism destination as heterogeneous product that has a heterogeneous demand can use different set of segmentation variables that can be divided in:

- 1) segmentation relating to customer characteristics, such as demographic and geographic variables as well as psychological and sociological variables,
- 2) segmentation relating to customer behaviour [5].

The macrosegmentation requires choosing for the analyses more broad variables as geographic area and destination, volumes, purpose of travel, mode of travel, length of stay, average spending power and other factors.

The segmentation methods that can be used for tourism industry can be divided in:

- 1) *a priori* segmentation based on intuitive belief of researcher,
- 2) analytic segmentation [3] based on statistical analyses of data..

In this paper author will analyse the analytical type of segmentation.

Segmentation does not explain or predict, but it defines groups who shares common sets of values and thus assist in the analyses of social forces by identifying homogenous group of customers [3].

A factor-cluster analysis is one of the methods that are suggested for tourism product segmentation analytically [3, 2]. The researcher within this method has a certain degree of control over formation of segments through selection of variables and use of different statistical cluster analyses methods.

Factor cluster segmentation method is a two-step analysis. The first step defines characteristics for the segmentation through factor analyses of large number of descriptive variables and after that these characteristics are used to cluster market into statistically homogenous segments. [3]. Through factor analyses the researcher can identify a hidden structure in a set of variables and thus combining these statistically independent factors. The correlation matrix can be used to develop the best combination of variables that will summarise the pattern – developing a new set of variables.

Several different types of cluster analyses can be used for tourism segmentation as one type of social science. The basic type for factor-cluster segmentation that is recommended in tourism analyses books [3, 2] is hierarchical clustering. Hierarchical clustering produces successively larger cluster by combining smaller cluster [3].

Market segmentation can improve the efficiency of destination promotion aimed at different groups of customers.

There are some critics of the factor-cluster segmentation analyses because this method as all analytical method requires more data as a simple a priori method and has more insignificant results and may produce less stable segments [3].

The goal of cluster analyses is to arrive at clusters of objects that display small within cluster variation relative to between cluster variations and thus cluster analyses attempts to reduce the information on the whole set of objects. [2]

In this paper author encompasses the analyses on the first steps of these strategic segmentation stages. Using geographic and economic criteria performs the segmentation.

The author for this paper analyses uses foreign visitor data from Latvian Statistical office national statistics. The data includes categorisation by 15 groups of countries of origin, their spending per day and length of stay in Latvia of non-residents crossing border of Latvia.

The identification and selection of segments will require judgment based on the analyses of different data.

Further mentioned information in Table 1 is summarised and calculated based on data Statistical Bulletin of Central Statistical Bureau of Latvia [18].

Table 1

Characteristics of non-resident travellers coming to Latvia

Country of residence	Total number of travellers (thsd)	Overnight travellers (thsd)	Average length of stay (visitor nights)	Average daily expenditure per person (Ls)	Total expenditure per person per trip (Ls)
United States	18.4	15.5	8.7	32.4	281.88
Belarus	45.3	18.6	2.9	7.6	22.04
Czech Republic	14.3	3.3	0.8	27.6	22.08
Denmark	19.6	14.6	4.3	32.5	139.75
Estonia	572.8	84.6	0.4	18.3	7.32
CIS countries	157.8	102.1	8.3	6.7	55.61
United Kingdom	17.9	16.7	8.8	38.6	339.68
Lithuania	675	87.7	0.5	12.7	6.35
Norway	19.4	16.2	2.1	77.2	162.12
Poland	87.1	21.3	0.7	21.8	15.26
Slovakia	9.5	0	1	18.6	18.6
Finland	150.2	63.7	1	34.7	34.7
Ukraine	7.4	4.3	6	10	60
Germany	89.6	48.5	2.8	30.8	86.24
Sweden	51.2	35.4	2.4	42.8	102.72

Objects that need to be clustered are scored on several dimensions and are grouped on the bases of the likeness of the score. Applying this principle to data of foreign visitors coming to Latvia we can develop simple scatter graph using two variables as shown in the following three diagrams.

The second and third diagram shows the grouping of foreign travellers upon the number of these travellers and their expenditures in Latvia per day for each country separately according to grouping of countries of Central Statistical Bureau of Latvia [18].

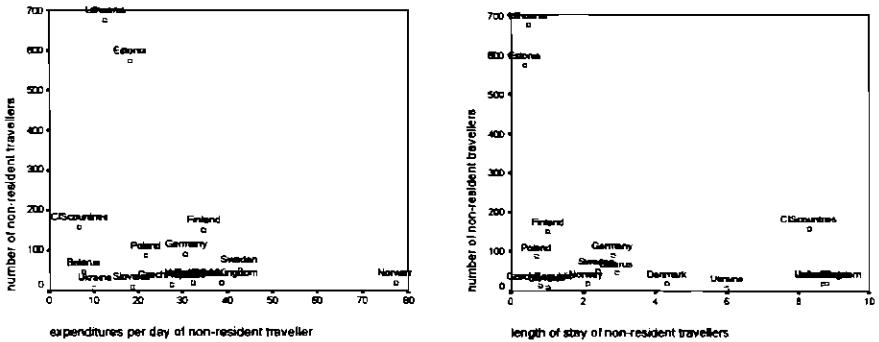

Figure 1 and 2. Grouping of foreign travellers upon the number of these travellers and their expenditures in Latvia per day and the length of stay.

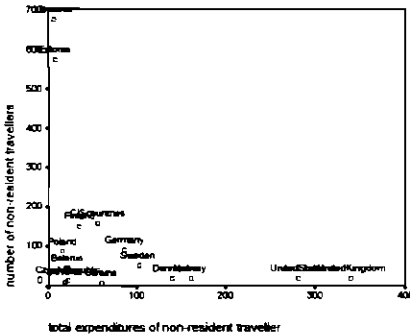

Figure 3. Grouping of foreign travellers upon the number of these travellers and their total expenditures in Latvia.

Graphically analyzed data using scatter diagram for data of foreign tourists coming to Latvia already shows the tendencies for possible groupings clustering of countries in smaller number of groups. We can clearly identify the separate cluster for Lithuania and Estonia, but other groupings are not the same for figures 1,2,3 using different variables for data analyses.

A hierarchical cluster analysis allows using several variables not just two comparing to three above diagrams number of these travellers and their expenditures in Latvia per day, total expenditures in Latvia, the length of stay. Hierarchical clustering techniques proceed by series of successive mergers or divisions [9] that can be displayed and analyzed in several patterns.

Table 2

Proximity Matrix

Case	Squared Euclidean Distance														
Case	1:United States	2:Belarus	3:Czech Republic	4:Denmark	5:Germans	6:CIS Countries	7:United Kingdom	8:Lithuania	9:Norway	10:Poland	11:Slovakia	12:Finland	13:Ukraine	14:Germany	15:Sweden
1:United States		1301.930	251.100	21.620	312401.805	2792.570	41.140	436791.729	232.010	4926.630	593.190	19798.017	755.490	6795.630	16791.700
2:Belarus	1301.930		1599.500	1294.460	282733.010	19336.471	1751.180	401326.656	932.170	1961.040	1752.290	13776.610	1656.270	3314.750	15613.610
3:Czech Republic	251.100	1599.500		192.040	319658.934	31946.750	377.520	443993.939	2654.270	937.610	114.970	22367.420	365.410	7727.370	28255.620
4:Denmark	21.620	1294.460	192.040		311147.694	27437.137	64.790	439356.250	3176.520	4728.590	5163.270	19482.910	764.770	6154.390	15491.610
5:Germans	312401.805	282733.010	319658.934	311147.694		172726.226	313117.163	10465.691	31442.236	234123.719	324464.910	17926.689	136225.510	234647.463	273914.038
6:CIS Countries	2792.570	19336.471	31946.750	27437.137	172726.226		279831.029	267901.010	31542.061	114912.911	32812.189	2399.610	32811.180	8165.330	173914.671
7:United Kingdom	41.140	1751.180	377.520	64.790	311147.693	279831.029		477561.132	1537.330	5157.610	681.250	19798.017	1096.810	6208.970	15111.140
8:Lithuania	436791.729	401326.656	443993.939	439356.250	10465.690	267901.010	477561.132		43916.403	379113.122	453101.064	270473.263	473922.905	344522.999	212712.144
9:Norway	232.010	932.170	2654.270	3176.520	31442.236	31542.061	1537.330	43916.403		7991.420	3795.620	21172.350	4916.690	8124.780	25623.030
10:Poland	4926.630	1961.040	567.480	4728.590	239121.719	11812.911	5157.690	379113.122	7991.420		6466.780	5046.050	6094.420	811.510	1371.510
11:Slovakia	593.190	1752.290	114.970	512.270	324464.910	32512.189	810.250	467626.254	3795.620	6466.780		24113.370	1234.910	8831.340	3676.610
12:Finland	19798.017	13776.610	22367.420	19482.910	17926.689	2399.610	19798.017	226475.263	21172.350	5046.050	24113.370		24655.296	3021.890	10880.680
13:Ukraine	755.490	1656.270	365.410	764.770	23825.510	3221.140	1096.810	453922.905	4916.690	6094.420	1234.910	24655.296		9153.910	3974.610
14:Germany	6795.630	3314.750	7727.370	6154.390	234647.463	8165.330	12398.970	344522.999	8124.780	811.510	8831.340	3021.890	9153.910		17412.010
15:Sweden	16791.700	15613.610	28255.620	15491.610	273914.038	173914.671	1517.180	302771.344	25623.030	1371.510	1679.610	10880.680	3974.610	17412.010	

Table 3

Vertical Icicle

Case	8:Lithuania	5: Estonia	12: Finland	6:CIS Countries	14: Germany	10: Poland	9: Norway	15: Sweden	2: Belarus	13: Ukraine	11: Slovakia	3: Czech Republic	7: United Kingdom	4: Denmark	1: United States
1	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
2	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
3	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
4	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
5	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
6	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
7	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
8	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
9	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
10	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
11	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
12	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
13	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
14	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

Proximity matrix (Table 2) shows the distances between cluster analyses items thus indicating similarities between them. The closer distance number is to 0, the bigger are similarities between them, where as the bigger is the proximity matrix number, the bigger are the differences between them, and 0 indicates identical items. The closes distance is between United Kingdom and United States as it was similarly indicated in scatter graphs indicated in figure 2 and 3.

Vertical icicle (Table 3) shows how the cases in cluster analyses are combined into separate clusters at each step of analyses.

In the hierarchical clustering at the beginning each country is forming separate cluster and by the first step two clusters are joined together as shown in table 4 where Estonia and Lithuania are the closest from observed countries using set of several variables such as number of these travellers, their

expenditures in Latvia per day and in total for each trip to Latvia, as well as the length of stay in Latvia for each country separately.

In cluster membership table we can see 4 different solutions for groupings from 2-5 clusters. As in the scatter diagrams (Figures 1-3) there was clear indication of separate characteristics for Lithuania and Estonia, it is indicated in 2-cluster grouping. The 3-cluster grouping forms separate cluster CIS countries and Finland. 4-cluster grouping separates in 2 different clusters Lithuania and Estonia. 5-cluster grouping additionally as in 4-cluster grouping additionally separates Poland from all the rest of countries.

Table 4

Cluster Membership

Case	5 Clusters	4 Clusters	3 Clusters	2 Clusters
1:United States	1	1	1	1
2:Belarus	1	1	1	1
3:Czech Republic	1	1	1	1
4:Denmark	1	1	1	1
5:Estonia	2	2	2	2
6:CIS countries	3	3	3	1
7:United Kingdom	1	1	1	1
8:Lithuania	4	4	2	2
9:Norway	1	1	1	1
10:Poland	5	1	1	1
11:Slovakia	1	1	1	1
12:Finland	3	3	3	1
13:Ukraine	1	1	1	1
14:Germany	5	1	1	1
15:Sweden	1	1	1	1

In Table 5 we can see the stages of clusters combined and the coefficients that describe cluster schedule and by that it can be determined optimal number of clusters, the biggest jump in coefficients emerge on stage 14.

Table 5

Agglomeration Schedule

Stage	Cluster Combined		Coefficients	Stage Cluster First Appears		Next Stage
	Cluster 1	Cluster 2		Cluster 1	Cluster 2	
1	1	4	21.620	0	0	2
2	1	7	52.450	1	0	5
3	3	11	114.970	0	0	4
4	3	13	253.635	3	0	5
5	1	3	592.087	2	4	8
6	10	14	831.500	0	0	11
7	2	15	1556.340	0	0	8
8	1	2	2024.668	5	7	10
9	6	12	2369.610	0	0	13
10	1	9	3118.278	8	0	11
11	1	10	5719.479	10	6	13
12	5	8	10485.820	0	0	14
13	1	6	20555.635	11	9	14
14	1	5	335921.219	13	12	0

Table 6 and Figure 4 show additional data and graphical explanation of used clustering that can be requested using SPSS statistical program for hierarchical Cluster analyses.

Table 6

Case Processing Summary

Cases		Missing		Total	
Valid		N	Percent	N	Percent
N	Percent	N	Percent	N	Percent
15	100.0	0	.0	15	100.0

a Average Linkage (Between Groups)

Dendrogram illustrates the mergers or divisions of clusters, which have been made at successive levels. Dendrogram is used to approach cohesiveness of formed clusters and show in graphical form appropriate number of clusters.

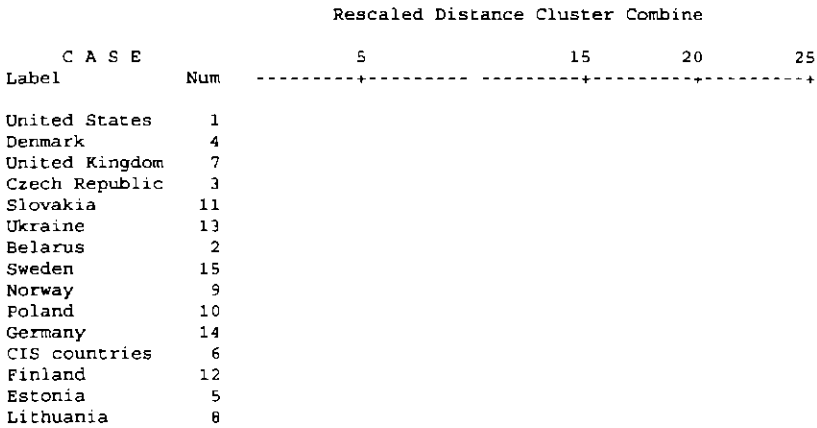

Figure 4. Dendrogram using Average Linkage between groups.

Thus in summaries of above mentioned cluster analyses for foreign visitors coming to Latvia we can indicate following results, conclusions and proposals.

For a more general segmentation of foreign tourists it is plenty with 2-cluster division separating from the rest of countries our neighbors Lithuania and Estonia that are characteristic with more one day visitors, so called visitors with mainly transit purposes for their travel. We can call this cluster then the close neighbor cluster and it is clear that for these two countries destination marketers of Latvia need to have separate promotion approach.

The 3-cluster segmentation we can separate next to close neighbor cluster CIS countries and Finland with alike total number of travelers and quite close average length of stay. Further more detailed clustering Lithuania is separated from Estonia and Poland is joined with Germany.

Author once more emphasizes that the above the analyses is just for the first steps of these strategic segmentation stages using only geographic and economic criteria to performs the macro segmentation. Author acknowledges that analyses of national arrivals is just one part of the more complete analyses of necessary

market segmentation for destination country Latvia, but it is as part of such segmentation system, and that for further analyses can it be used together with additional demographic data of consumers such as age and occupation, behavioural data – choice of accommodation type, purpose of travel and other data that needs to be collected additionally to annual data of Central Statistical Bureau of Latvia. This can be formulated as a proposal for further research within the contest of market segmentation for destination Latvia.

REFERENCES

1. T. Baum, R. Mudambi. *Economic and Management methods for tourism and hospitality research*. Wiley, UK, 1999, 282 p.
2. L. Mountinho. *Strategic Management in Tourism*. CABI publishing, UK 2000, 349 p.
3. S.L.J. Smith. *Tourism Analyses. A Handbook*. Great Britain: Longman 1997, 322 p.
4. C. Cooper, J. Flecher, D. Gilbert, S. Wanhill. *Tourism. Principle and Practice*. London: Pitman, 1993. 290 p.
5. F. Buttle: *Hotel and food service marketing: a managerial approach*. Great Britain: Mackays of Chatham plc, 1993. 414 p.
6. A.V. Seaton, M.M. Benenett. *Marketing Tourism products. Concepts, issues, cases*. Great Britain: International Thomson Business Press, 2000. 540.p.
7. J.J. Lenon. *Tourism statistics. International perspectives and current trends*. London: Continuum, 2003. 380 p.
8. E. Laws. *Tourism Marketing. Service and Quality management Perspectives*, Stanley Thornes Ltd. Leckhampton, 1991. 270 p.
9. J.P. Stevens. *Applied multivariate statistics for social sciences*. USA: Lawrence Erlbaum Associates, 2002, pp. 543-566.
10. R.A. Johnson, D.W. Wichern. *Applied multivariate statistical analyses*. USA: Prentice, 1998.
11. T. Knowles. *Hospitality management. An introduction*. 2nd edition. UK: Longman, 1998. 300 p.
12. A. Bull, Pitmann. *The Economy of Travel and Tourism*. Great Britain: Willey Halsted Press, 1994. 246 p.
13. E. Inskip. *Tourism Planning. An integrated and sustainable development approach*. New York: VNR, 1991. 508 p.
14. I. T. Balabanov, A. I. Balabanov. *Tourism Economy*. Moscow: Finances and Statistics 2000. 173 p.
15. V.S. Senin. *Organization of International Tourism*. Moscow: Finances and Statistics, 1999. 398 p.
16. W. Pompl. *Touristic-Management 2. Qualitaets-, Produkt-, Preismanagement*. Heidelberg: Springer Verlag, 1996. 340 p.
17. *National programme of tourism development in Latvia for 2001-2010*. Ministry for Environment Protection and regional development. Riga, 2001.
18. Statistical Bulletin, *Tourism in Latvia in 2001*, Central Statistical Bureau of Latvia, Riga, 2002. 76 p.

Analītiskas makrosegmentēšanas pielietojums Latvijā ierodošos ārvalstu tūristu datu analīzei

Kopsavilkums

Katrai valstij kā tūrisma mērķvalstij ir nepieciešamība pēc regulāras tūristu plūsmu analīzes, sekojot izmaiņām to attīstības tendencēs, un šī nepieciešamība kļūst vēl vairāk aktuāla šajā laikā, kas raksturīgs ar ātrām pārmaiņām ne tikai tūrisma nozarei kā tādai, bet globālai ekonomikai kopumā. Tūrisma nozares analīzes specifika izpaužas nepieciešamībā atrast veiksmīgu kompromisu starp nozares izteikti heterogēno raksturu ar tās dažādajiem produktiem un reizē izmantot to kā iespēju tūrisma mārketinga stratēģijas veidošanas procesā, kura ietvaros kā viens no veiksmīga mārketinga nodrošināšanas etapiem ir tirgus segmentēšanas process. Klastera analīze ir viena no analītiskajām metodēm, kas var tikt pielietota šai mārketinga operācijai, tajā skaitā arī mērķvalsts kā specifiska tūrisma produkta makrosegmentēšanai. Raksta autors teorētiskajā pamatojumā izmantojis tūrisma teorijas grāmatas – gan par tūrisma ekonomiku, tūrisma statistiku, tūrisma menedžmentu, tūrisma stratēģisko mārketingu, lai tādā veidā ņemtu vērā tūrisma mērķvalsts analīzes specifiku. Praktiskā pētījuma daļā tiek pielietota analītiskā makrosegmentēšana ar klastera metodes palīdzību, par pamatu ņemot Latvijas Republikas Centrālās Statistikas pārvaldes vāktos un apkopotos tūrisma nozares datus un tādā veidā piedāvājot vairākus segmentēšanas variantus Latvijas heterogēnā mērķa tirgus sadalīšanai vairākās homogēnākās grupās, uz šīs segmentēšanas pamata veicot papildu pētījumus, lai veidotu veiksmīgu mārketinga stratēģiju Latvijai kā tūrisma mērķvalstij.

Privātuma tiesiskā aizsardzība

Legal Protection of Privacy

Agris Bitāns

Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte
Civiltiesību zinātņu katedras lektors, zvērināts advokāts
E-pasts: agris.bitans@lv.landwellglobal.com

Šī pētījuma objekts ir tāds pasaulē plaši pazīstams tiesību institūts kā "privacy" Raksta mērķis šī termina latviskā apzīmējuma izveidošana un pamatošana, kā arī jēdziena "privātums" skaidrojuma sniegšanu un galveno tā veidu uzskaitījumu.

Normatīvā bāze privātuma aizsardzībai ir pietiekama. Piemēram, bērna privātuma normatīvās aizsardzības jomā Latvija ir priekšgalā. Privātuma tiesiskās aizsardzības nodrošināšanai ir nepieciešami tikai nelieli uzlabojumi, kurus var novērst arī ar paplašinātu CL 1635.p. iztulkojumu.

Atslēgvārdi: privacy, privātums, morālais kaitējums, tiesiskā aizsardzība

IEVADS

Personas un tās tiesību tiesiskās aizsardzības līmenis vienlaikus liecina par pašas sabiedrības attīstības pakāpi. Civiltiesības bez indivīdu mantiskajām tiesībām reglamentē arī nemantiskas (personiskas nemantiskas) tiesiskās attiecības¹. Šīs nemantiskās tiesības ir ļoti cieši saistītas ar cilvēku kā personu², piemēram, personības neaizskaramība, darījumu reputācija u.c.³

Šobrīd sabiedrībā arvien biežāk parādās informācija, ka cilvēki jūtas nepamatoti aizskarti sakarā ar preses pārāk lielu iejaukšanos privātajā dzīvē. Ļoti skarbas diskusijas par preses pārāk lielo un nepamatoto iejaukšanos personu dzīvē notika pēc Princeses Diānas nāves.

Arvien biežāk šajā sakarā mūsu presē tiek pieminēts angļu vārds "privacy"⁴. Pieaug cilvēku uztraukums par to, ka uz ielas tiek uzstādītas novērošanas kameras, ka prese publicē personām piederošo automašīnu vai nekustamā īpašuma fotogrāfijas u.c. Šī raksta mērķis ir veidot pasaulē tik plaši tiesiski akceptēta institūta kā "privātuma" juridiski pareizu izpratni un apzīmējumu Latvijā.

Neskatoties uz šī vārda ārejo vienkāršību, vēl uz šo brīdi nav panākts ne šī vārda tulkojums vai adaptācija latviešu valodā, ne arī dots tā jēdziens. Šis vārds tiek bieži lietots mūsu presē un ikdienas saziņā, pat netulkojot. Arī gadījumos, kad šis vārds tiek tulkots, varam sastapt dažādus tulkojumus – "privātība"⁵, tiesības uz privāto dzīvi⁶, privātā dzīve⁷ un privātums. Kurš no šiem terminiem vislabāk atbilstu angļu terminam "privacy"? Lai varētu dot atbildi uz šo jautājumu, ir vispirms jānoskaidro šī termina juridiskā būtība.

VĒSTURISKS JĒDZIENA APSKATS

Izpratne par šo tiesisko institūtu parādījās jau 19.gadsimtā. Vairums tiesību zinātnieku atzīst ka pats pirmais un “visietekmējošākais raksts, kurš jebkad ir parādījies juridiskajā žurnālā”⁸ Samuela Varnera (*Samuel Warren*) un Luisa Brandeisa (*Louis Brandeis*) raksts – “The Right to Privacy”⁹. Tiesas Lielbritānijā atzina, ka nepieciešams aizsargāt un nodrošināt personai tiesības būt atstātai vienai jeb liktai mierā (“*the right to be let alone*”)¹⁰. Tas bija saistīts ar 19.gadsimta atklājumu un tehnisko ierīču lielāku iespēju aizskart “svēti norobežoto personīgo no mājas dzīvi” (“*the sacred precincts of private and domestic life*”)¹¹. Arī citos avotos termins “privacy” tiek izskaidrots kā tiesības tikt atstātam vai būt vienam¹², brīvība no neattaisnojamas (nepamatotas) iejaukšanās citas personas personiskajā dzīvē, nevajadzīgas publicitātes, personiskās informācijas izplatīšanas¹³. Papildus tiek uzsverta personisko attiecību vai darbības intimitāte, indivīda brīvība izdarīt būtiskas, pamatizvēles sevis, savas ģimenes un savu attiecību saistīšanā ar citām personām¹⁴. Tāpat vārds “privacy” attiecas uz tādiem jēdzieniem kā noklusēšana, konfidencialitāte, slepenība, apslēpts, nesaistīšana, norobežotība, intimitāte, izolācija, noslēpums, nodalīšanās u.c.¹⁵ Būtībā par “privacy” tiek uzskatīta personas tiesība uz personisko autonomiju, t.sk., tiesība uz personas un tās īpašuma brīvību no nepamatotas publiskas iejaukšanās vai ekspozīcijas (izrādīšanas)¹⁶.

Tāpat, apkopojot iepriekš minēto, ir jāsecina, ka ar “privacy” ir jāsaprot personas autonomijas tiesības, kas sevi ietver tiesību uz savas personas, dzīves un sava īpašuma aizsardzību no jebkāda veida nepamatotas publiskas iejaukšanās tajā vai tās ekspozīcijas; tiesību uz personisko neaizskaramību un nošķirtību no citām personām vai sabiedrības. Faktiski ar “privacy” tiek saprasta personas netraucēta un brīva eksistence, kas ietver arī tiesību uz personiskās informācijas vai personiskā noslēpuma neizplatīšanu.

Pēc jēdziena “privacy” būtības noskaidrošanas ir jāmēģina atrast atbilstošs jēdziens latviešu valodā, jo nav pieņemami lietot kā tiesību literatūrā, tā arī normatīvajos aktos angļu vārdu. Termins “privātība” nevar tikt atzīts par veiksmīgu tulkojumu. Savukārt, acīmredzams, ka apzīmējums “privātā dzīve” ir saturiski pārāk šaurs.

KĀ TULKOT “PRIVACY” LATVIEŠU VALODĀ

Ar jēdzienu “privacy” visbiežāk apzīmē tos tiesiski aizsargājamus labumus un likumīgās intereses, kas ir cieši saistītas ar personu kā indivīdu, t.i., kā pretstats publiskumam. Šis termins ir cēlies no latīņu vārdiem – *privus*, *privatio*, *privatus* - kas nozīmē atdalīts, sevišķs, atbrīvots, kas attiecas uz atsevišķu personu, privāts kā pretstats *publicus*, *publice*¹⁷. Latviešu literārajā valodā šāds vārds ir “privāts” kas nozīmē “tāds, kas saistīts tikai ar atsevišķu personu individuāli, tāds, kas ir raksturīgs atsevišķam cilvēkam individuāli”¹⁸. Ar jēdzienu “privāts” tiek saprsts “privātpersonai piederīgs, noslēgts, neoficiāls, ārpus amata, mājas, personīgs. Tā pretstats ir publisks”¹⁹. Ir nepieciešams vispārināts “privātā” apzīmējums. Ja jau jēdziena “publisks” vispārinātu īpašību sauc par “publiskumu”²⁰, tad pretstats ir jāsauc par “privātumu”. Līdz ar to turpmāk latviešu valodā būtu jālieto termins

“privātums” kā angļu vārda “privacy” tulkojums. Autors šī jēdziena lietošanu uzsāk jau šajā rakstā.

PRIVĀTUMA NORMATĪVĀ AIZSARDZĪBA

Jānorāda, ka ārvalstu autori uzsver, ka ne konstitūcija, ne arī kāds cits likums tieši neaizsargā privātumu kā tādu, bet no tās izrietošās tiesības tiek aizsargātas kā atsevišķu tiesību vai interešu aizskārums²¹. Taču jebkurā gadījumā privātuma aizskārums tiek atzīts par deliktu²².

Lai izprastu šobrīd Latvijā esošo normatīvo regulējumu attiecībā uz privātuma aizsardzību, būtu vērts apkopot tos gadījumus un veidus, kā var izpausties privātuma aizskārums. Jānorāda, ka personas tiesības uz privātumu var tikt pārkāptas dažādos veidos, un uz šo brīdi nav radīts izsmelošs aizskārumu uzskaitījums. Privātuma pārkāpumu iespējamais loks ir ļoti plašs. Uzskaitīsim izplatītākos, iedalot vairākās lielākās grupās.

Pirmo grupu veido privātuma aizskārums, kas rodas sakarā ar tiesiski nepamatota iejaukšanos citas personas personiskajā dzīvē, t.i., iejaukšanās personas izteikti nošķirtā, privātā, intīmā sfērā, t.sk., neļaušana personai būt netraucētai vienai. Šajā grupā ietilpst, piemēram, prettiesiska iekļūšana īpašumā (trespass – angļu val.), personas un tās nekustamā un kustamā īpašuma atklāta vai slēpta fotografēšana vai filmēšana bez īpašnieka piekrišanas, personas privātās adreses izpaušana vai izmantošana, personas pasta, t.sk., elektroniskā pasta prettiesiska izmantošana, personas telefona numura izpaušana, tiesību uz “aizmirstību” pārkāpšana, vajāšana no preses puses (piemēram, *paparazzi* darbība), personas parašu izzināšana (piemēram, ar *Internet* palīdzību, izmantojot “cookies” un citu programmu ievietošanu svešā datorā u.c.

Otrajā grupā varētu iedalīt personas uz privātumu pārkāpumu saistībā ar personas kā personības raksturojošu atribūtu prettiesisku izmantošanu. Te būtu jāpiemin, piemēram, personas attēla vai fotogrāfijas publicēšana, vai tās ārējā izskata komerciālā izmantošana, t.sk., arī reklāmā, personas vārda, kā arī pseidonīma prettiesiska izmantošana, t.sk., komerciālos nolūkos, personas ārējās līdzības vai citu atribūtu komerciālā izmantošana, piemēram, balss, personiskā paraksta, iniciāļu izmantošana bez īpašnieka piekrišanas.

Trešo grupu sastāda tādi privātuma aizskārums, kas ir saistīti ar personas izteikti privātas informācijas prettiesisku atklāšanu, kā, piemēram, personisko sarunu noklausīšanās vai ierakstīšana, privātās sarakstes atklāšana, personiskā vai ģimenes noslēpuma izpaušana, personas koda un citu personas datu izpaušana vai prettiesiska apstrāde vai citāda izmantošana, ziņu par personas veselību, reliģiskās informācijas (grēksūdzes noslēpuma), profesionālā noslēpuma (piemēram, advokāta noslēpuma) izpaušana u.c.

Kā ceturto grupu varētu izcelt tos privātuma pārkāpumus, kas ir saistīti ar personas kā personības aizskārums. Pie tā attiecināmi goda un cieņas aizskārums, defamācija (*defamation* – angl.), autora darba reproducēšana pretēji autora gribai, personas biogrāfisko datu izpaušana vai prettiesiska izmantošana u.c. pārkāpumi.

Tas, protams, nav izsmelošs visu veidu uzskaitījums, bet tas dod ieskatu, ka personas tiesības uz privātumu var aizskart ļoti dažādos veidos. Pie tam šie

aizskārumi šobrīd tiek regulēti ļoti daudzos normatīvajos aktos, kā, piemēram, Civillikumā, Krimināllikumā, Administratīvo pārkāpumu kodeksā, Pasta likumā, likumā "Par arhīviem", Ārstniecības likumā, Bērnu tiesību aizsardzības likumā, Fizisko personu datu aizsardzības likumā, Informācijas atklātības likumā, likumā "Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm", Reklāmas likumā u.c. normatīvajos aktos. Šajā sakarā ir jāizceļ Satversme, kas pēc papildināšanas ar 8.nodaļu sniedz tiešu konstitucionālu privātuma aizsardzību. Apskatīsim tikai dažus piemērus.

Mājokļa privātums

Mājokļa privātumu normatīvi aizsargā kā Satversmes 96.p., tā arī Krimināllikuma 143.p. Kā mājoklis tiek aizsargāti – dzīvojamā māja, dzīvoklis, istaba vai vasarnīca, tā arī jebkura telpa, kas tiek izmantota dzīvošanai vai lietu glabāšanai.

Personiskās dzīves privātums

Bez jau pieminētā Satversmes 96.p., personas privāto dzīvi aizsargā vesela virkne speciālo aktu: Fizisko personu datu aizsardzības likums, Informācijas atklātības likums un likums "Par arhīviem" Informācijas atklātības likums (5p.2.d.4.app.) tieši nosaka, ka informācija par fiziskās personas privāto dzīvi ir uzskatāma par ierobežotas pieejamības informāciju. Jebkura dokumentāla informācija par personu, t.sk. informācija par personas privāto dzīvi, ir atzīstama personisko arhīvu. Saskaņā ar likumu "Par arhīviem" (2.p.3.d.) fizisko personu arhīvi (dokumenti) ir šo personu privātīpašums.

Jāņem vērā, ka personai personiskā dzīve nepastāv tikai tajā brīdī, kad tā atrodas mājās vai kā citādi nošķirta no sabiedrības. Persona saglabā savu personisko dzīvi un nezaudē sava privātuma tiesisko aizsardzību arī izejot sabiedrībā, piemēram, uz ielas. Protams, nav noslēpums, ka slavenībām vai politiķiem ir grūti saglabāt savu privāto dzīvi, tāpēc, ka tās ir ļoti labi pazīstamas sabiedrībā.

Privātums visbiežāk attiecībā uz privāto dzīvi tiek pārkāpts, masu saziņas līdzekļiem izplatot slavenu personu attēlus, kurus ir uzņēmuši slavenību mednieki jeb *paparazzi*. Ir saprotama preses interese publicēt kaut ko pikantu par kādu populāru cilvēku, jo tas piesaista auditoriju un palielina tirāžu, līdz ar to reklāmas devējus. Taču, lai gan likums "Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem" (7.p.) aizliedz iejaukties personiskajā dzīvē, masu mediji šo aizliegumu ļoti bieži ignorē.

No otras puses, ir jāapzinās, ka privātuma aizsardzība nav un nevar būt vienāda ikdienišķam cilvēkam salīdzinājumā ar valsts amatpersonu. Sabiedrībai ir likumīga interese zināt, par šo personu personisko dzīvi, jo šīs personas pieņem ļoti nozīmīgus lēmumus katru dienu, balstoties uz sabiedrības uzticēšanos. Tomēr, no tiesiskā viedokļa, ir būtiski nošķirt, kurā brīdī persona darbojas kā privātpersona un kurā kā valsts amatpersona, jo katra darbība var tikt pakļauta atšķirībai tiesiskai aizsardzībai.

Tiesības uz personisko noslēpumu

Katrai personai ir noslēpumi, t.i., tāda informācija, kas nav brīvi pieejama sabiedrībai. Piemēram, grēksūdzei ir nozīme tikai tad, ja tās saturs netiek izpausts citām personām. Arī attiecībās ar advokātu klientam ir būtiski, lai viņa teiktā informācija ne tikai netiek izmantota pret viņu, bet arī netiek izpausta nevienai citai personai.

Krimināllikuma 145.p. nosaka atbildību par sveša personiska noslēpuma tīšu izpaušanu, ja to izdarījusi persona, kam pēc sava amata vai nodarbošanās jāglabā slepenībā tai uzticētās vai kļuvušas zināmas ziņas. Bez šaubām, šādu ziņu izpaušana aiz neuzmanības arī būs personiskā noslēpuma pārkāpums, taču par šādu pārkāpumu būs tiesības pieprasīt civiltiesiskos aizsardzības līdzekļus.

Daudzām personām ir likumisks vai līgumisks pienākums saglabāt personisko noslēpumu. Piemēram, ziņas par pacienta ārstēšanu, slimības diagnozi un prognozi, kā arī ziņas, ko ārstniecības personas ārstniecības procesā ieguvušas par pacienta un viņa tuvāko radnieku privāto dzīvi, ir konfidenciālas saskaņā ar Ārstniecības likuma 50.p.1.d.. Arī masu informācijas līdzekļiem ir aizliegts publicēt informāciju par personas veselības stāvokli bez personas piekrišanas (likums par "Presi un citiem masu informācijas līdzekļiem" 7.p.). Tāds pats pienākums žurnālistam ir arī attiecībā uz personiskās sarakstes, telefona sarunu un telegrammu publicēšanu bez to adresāta piekrišanas. Personīgās korespondences noslēpuma glabāšanas pienākums ir uzlikts arī pasta darbiniekiem saskaņā ar Pasta likuma 8.pantū.

Jānorāda, ka arī šajā gadījumā Krimināllikums (144.p.) nosaka atbildību par personas korespondences, pa telekomunikāciju tīkliem pārraidāmās informācijas noslēpuma tīšu pārkāpšanu, kā arī par tādas informācijas un programmu noslēpuma tīšu pārkāpšanu, kas paredzētas lietošanai sakarā ar datu elektronisko apstrādi.

Gods un cieņas aizsardzība

Personas gods un cieņa ir ļoti būtiskas personas nemantiskās tiesības. To aizskārums reizē ir arī personas privātuma aizskārums. Masu informācijas līdzekļiem ir aizliegts publicēt informāciju, kura aizskar fizisko un juridisko personu godu un cieņu un ceļ tam neslavu (7.p.). Arī Civillikuma 2352^a.p. dod tiesības tiesai uzlikt pienākumu atsaukt nepatiesas un godu un cieņu aizskarošas ziņas vai apmainīt dokumentu, kā arī noteikt mantisku kompensāciju par morālo kaitējumu.

Bērnu privātuma aizsardzība

Rietumvalstīs sāka atzīt un aizsargāt bērnu kā atsevišķu tiesību subjektu. Ja jau bērns ir tiesību subjekts, vai viņam var būt arī savs privātums. Atbildei ir jābūt pozitīvai. Bērnam ir tādas pašas tiesības uz savu tiesību aizsardzību, t.sk., uz savas personības aizsardzību. Jānorāda, ka Latvija ir tā retā valsts, kur ir paredzēta normatīva aizsardzība bērna privātamam speciālā normatīvā aktā – Bērnu tiesību aizsardzības likumā, kas ir publicēts 07.08.1999. izdevumā "Latvijas Vēstnesis" Nr. 199/200.

Likums garantē bērnam tiesības uz individualitāti, nosakot, ka viņam jau kopš dzimšanas brīža ir tiesības uz vārdu, uzvārdu un pilsonības iegūšanu (8.p.1.d.), kā arī viņam ir tiesības uz savas identitātes saglabāšanu (8.p.2d.). Tāpat likums nosaka, ka bērnam ir tiesības uz savu privāto dzīvi, dzīvojamās telpas un korespondences noslēpumu, personas neaizskaramību un brīvību (9.p.1.d.) un ka nedrīkst, aizskart viņa cieņu un godu (9.p.2.d.). Šis pienākums ir attiecināms arī uz pašiem bērna vecākiem.

Likumdevējs ir noteicis veselu aizliegumu virkni attiecībā uz informācijas izplatīšanu par bērnu (71.p.), piemēram, attiecībā uz informāciju par bērnu, kurš kļuvis par nozieguma upuri vai liecinieku vai kurš pats ir izdarījis likumpārkāpumu.

PRIVĀTUMA TIESISKĀS AIZSARDZĪBAS PROBLĒMAS LATVIJĀ

Attiecībā uz tiesībām uz privātumu ir jāņem vērā, ka liela daļa no šīm tiesībām ir atzītas par cilvēktiesībām vai konstitucionālajām tiesībām. Līdz ar to par privātuma aizskārums var iestāties kā krimināltiesiskā, tā administratīvā atbildība. Tomēr normatīvās bāzes esamība pati par sevi negarantē sekmīgu privātuma aizsardzību.

Vispirms jau ir jānorāda, ka uz šo brīdi Latvijas tiesību teorijā juridiskā doma tikai iesāk apjaust šo tiesību un likumīgo interešu aizsardzības nepieciešamību. Savukārt tiesu praksē privātuma kā tāda izpratne un tiesiskā aizsardzība nav pat aizsākta. Diemžēl mūsu tiesas nav vēl gatavas privātuma juridiskās būtības izpratnei, nemaz nerunājot par tādām privātuma izpausmēm, kā tiesības uz aizmirstību vai būt aizmirstam ("*the right to oblivion or right to be forgotten*"²³).

Tāpat ir jānorāda, ka pašreizējā tiesu prakse nav atbilstoša sekmīgai privātuma civiltiesiskai aizsardzībai. No civiltiesībās citās valstīs piemērojamiem civiltiesiskiem aizsardzības līdzekļiem tikai attiecībā uz zaudējumu atlīdzību mēs varam runāt par noteiktu tiesu praksi.

Taču zaudējumu atlīdzināšana nav vienīgais civiltiesiskais aizsardzības līdzeklis. Blakus tiesību aizskārums atzīšanai, visbiežāk tiek piemēroti morālā kaitējuma mantiskā kompensācija un netaisnā iedzīvošanās, kā arī tiesas aizliegums veikt noteiktas darbības vai pienākums veikt noteiktas darbības²⁴.

Analizējot pašreizējo tiesu praksi, ir jāsecina, ka šobrīd ir apmierinošs privātuma vispārējais tiesiskais regulējums, taču bez tiesu izpratnes uzlabošanas par to, ir jāizvērtē iespējas nodrošināt adekvātu civiltiesisko aizsardzību privātuma aizskārums gadījumā ar visiem pieejamiem civiltiesiskiem aizsardzības līdzekļiem.

Protams, ka tiesai, izskatot šāda veida civillietas ir:

- 1) jāatzīst, ka ir noticis tiesībpārkāpums, kā rezultātā ir noticis tiesību uz privātumu aizskārums;
- 2) jāizceļ pretiltiesiskās darbības negatīvo novērtējumu;
- 3) jāpārtrauc tiesību pārkāpums;
- 4) jāuzliek pienākums turpmāk atturēties no šāda veida darbības veikšanas, vai arī veikt noteiktas darbības, lai neiestātos privātuma aizskārums;
- 5) jānodrošina ar savu spriedumu cietušajam iepriekšējā stāvokļa atjaunošana (restitūcija), piemēram, zaudējumu atlīdzība;
- 6) jānosaka mantisks apmierinājums par nemantisku kaitējumu;
- 7) jānodrošina, ka ar spriedumu tiek panākta prevencija (kā speciālā, tā arī vispārējā).

Šobrīd visaktuālākā problēma ir nemantiskā kaitējuma mantiska kompensācija²⁵. Protams, varētu mēģināt veikt Civillikuma 1635.p. paplašinātu tulkojumu, jo tiesiskais apmierinājums nav tikai aprobežots ar mantiska kaitējuma atlīdzināšanu. Ja mēs turpināsim atrasties pozīcijā, ko ir noteicis Latvijas Republikas Augstākās tiesas Prezidijs savā 13.03.1995. lēmumā uzraudzības lietā Nr. 2k-12-95²⁶

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Prezidija 13.03.1995. lēmums uzraudzības lietā Nr. 2k-12-95 un Latvijas Republikas Augstākās tiesas 26.02.1999. plēnuma lēmums Nr. 1 "Par Civillikuma 1635.panta piemērošanu,

izskatot prasības par morālo kaitējumu”²⁷, tad netiktu nodrošināta likumā “Par tiesu varu” 3.p.l.d. garantētās tiesības uz aizsardzību pret dzīvības, veselības, personiskās brīvības, goda, cieņas un mantas apdraudējumu.

Taču būtu jāapsver nepieciešamība izdarīt grozījumus Civillikuma 1635.p., par pamatu ņemot Vācu BGB 823 §.1.d., kas nosaka: “*Personai, kura ir nodarījusi tiši vai aiz neuzmanības tiesību aizskārumu citas personas dzīvībai, ķermenim, veselībai, brīvībai, īpašumam vai citām tiesībām, ir pienākums kompensēt citai personai tādējādi nodarīto kaitējumu*”²⁸. Saskaņā ar Vācijas Federālās Augstākās tiesas šīs normas iztulkojumu 1954.gadā, personai ir tiesība saņemt kompensāciju arī par morālo kaitējumu visos gadījumos, kad prasītāja personisko tiesību aizskārums ir bijis būtisks (svarīgs) un objektīvi nopietns²⁹. Attiecībā uz pašu terminu “citas tiesības” tiesību literatūrā tiek norādīts, ka šī tiesiskā aizsardzība attiecas uz absolūtām tiesībām, t.i., tiesībām un likumīgām interesēm, kuras var tikt aizskartas, no ikvienas personas puses, un kuras tiek aizsargātas attiecībā pret jebkuru personu, šādas tiesības, piemēram, ir tiesības uz vārdu, patentu, autortiesības u.c.³⁰

Civillikuma 1635.p. redakcija varētu būt sekojoša:

“1635. Katrs tiesību aizskārums, t.i., katra pati par sevi neatļauta darbība, dod tam, kam tā kaitējusi, tiesību prasīt apmierinājumu no aizskārēja par nodarīto kaitējumu dzīvībai, ķermenim, veselībai, brīvībai, īpašumam vai citām tiesībām, ciktāl viņu par šo darbību var vainot.

Piezīme. Darbība šeit pieņemta plašākā nozīmē, aptverot ne vien darbību, bet arī atturēšanos no tās, t.i., bezdarbību.

Apmierinājums par nodarīto morālo kaitējumu ir dodams likumā paredzētajos gadījumos, kā arī par aizskārumu, kas nodarīts personas absolūtām tiesībām”

NOBEIGUMS

Angļu termins “privacy” būtu latviešu valodā jālieto kā “privātums” Ar šo jēdzienu ir jāsaprot personas autonomijas tiesības, kas sevī ietver tiesību uz savas personas, dzīves un sava īpašuma aizsardzību no jebkāda veida nepamatotas publiskas (ārējas) iejaukšanās tajā vai tās ekspozīciju; tiesību uz personisko neaizskaramību un nošķirtību no citām personām vai sabiedrības, kas nodrošina personas netraucētu un brīvu pastāvēšanu.

Latvijā kā tiesību teorijā, tā tiesu praksē ir jāveicina privātuma kā tiesiski aizsargājama labuma izpratni, lai nodrošinātu tā kvalitatīvu tiesisko aizsardzību. Lai gan normatīvo bāzi privātuma aizsardzībai varētu atzīt par pietiekamu, taču ir nepieciešams pilnveidot morālā kaitējuma (sāpju naudas) kompensēšanas institūtu. To varētu panākt vai nu ar paplašinātu CL 1635.p. iztulkojumu, vai arī mainot šī panta redakciju. Tāpat ir jāuzlabo izpratne par netaisnas iedzīvošanās institūtu un tā piemērošanas iespējām privātuma aizskāruma gadījumā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- J.Vēbers. *Padomju Civiltiesības*. Vispārīgā daļa. Rīga: Zvaigzne, 1979, 5.lpp., 8.-9.lpp.;
 J.Vēbers, K.Torgāns. *Civiltiesības kā tiesību nozare*: Mācību līdzeklis kursam Civiltiesības. Vispārīgā daļa. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 1997, 14., 21.lpp.;
 M.Agarkovs, S.Bratuss, D.Genkins, V.Serebrovskis, Z.Škundins. *Civiltiesības*. I sējums.

- R.: Latvijas valsts izdevniecība, 1946, 12.lpp.; *Гражданское право/* Отв. редактор Е.А.Суханов. Москва: изд. БЕК, том 1,1994, с.17, 20-21, 47; Маленна М. *Защита личных неимущественных прав советских граждан*. Москва: Знание, 1991, стр. 6; *Гражданское право*. Часть первая. Москва: Издательство ИНФРА, 2001, стр. 2.
- Sinaiškis V. *Raksti*. Rīga: Sabiedrisko Zinātņu Veicināšanas Biedrības "Aequitas" izdevums, 1929, 14.lpp.
- Hvostovs V. *Vispārīgā tiesību teorija*. Rīga: Leta, 1924, 74., 129.lpp.; M.Agarkovs, S.Bratuss, D.Genkins, V.Serebrovskis, Z.Škundins. *Civiltiesības*. I sējums. R.: Latvijas valsts izdevniecība, 1946, 9.lpp.; *Гражданское право*. Часть первая. Москва: Издательство НОРМА, 2001, стр.6; *Советское гражданское право*, Том I. Москва: Юридическая литература, 1979, с.12-13.
- Skatīt: G.Kalniņš. Privātība un personas datu aizsardzība, *Diena*, 18.09.2001., P.Raudseps. "Privātā dzīve jāsargā no valsts, nevis no preses", www.delfi.lv/archive/index.php?id=3442464, L.Biksiniece, "Vārda brīvība vs. privātā dzīve", www.delfi.lv/archive/index.php?id=3359959.
- G.Kalniņš. Privātība un personas datu aizsardzība, *Diena*, 18.09.2001.
- ⁶ L.Biksiniece. "Vārda brīvība vs. privātā dzīve", www.delfi.lv/archive/index.php?id=3359959.
- P.Raudseps. "Privātā dzīve jāsargā no valsts, nevis no preses", www.delfi.lv/archive/index.php?id=3442464, *Cilvēktiesības Latvijā 1999.gadā*, Rīga: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs. 2000, 14.lpp.
- ⁸ Bingham T. *The Business of Judging: Select Essays and Speeches*. Oxford University Press, 2000, p.141.
- Harvard Law Review*, Vol. IV, December 15, 1890, No.5, p.195-220, skatīt pārpublicējumu – *Privacy*, Volume II/ Edited by Raymond Wacks, Dartmouth, 1993, p.5-30.
- ¹⁰ Skatīt: Warren D. Samuel, Brandeis D. Louis. *Harvard Law Review*, Vol. IV, December 15, 1890, No.5, p.195, pārpublicēts – *Privacy*, Volume II/ Edited by Raymond Wacks. Dartmouth, 1993, p.5.
- ¹¹ Ibid.
- ¹² Elizabeth A.Martin. *A Dictionary of Law*, Oxford: Oxford University Press, 1997, p. 354.
- ¹³ Steven H.Gifis. *Law Dictionary*. New York, Barron's Educational Series Inc., 1996, p.390-391; James E.Clapp. *Dictionary of the Law*. New York: Random House, 2000, p.340-341.
- ¹⁴ Steven H.Gifis. *Law Dictionary*. New York: Barron's Educational Series Inc., 1996, p.390-391.
- ¹⁵ William C. Burton. *Burton's Legal Thesaurus*. New York: McGraw-Hill, 1998, p.425.
- ¹⁶ Bryan A. Garner. *Black's Law Dictionary*. Minn., USA: St. Paul, 1999, p.1325.
- ¹⁷ *Latviešu konversācijas vārdnīca*, Septiņpadsmitais sējums. Rīgā: Grāmatu apgādniecība A.Gulbis, 1938, sleja 34058; Бартошек М. *Русское право. Понятия, термины, определения*. Москва: Юридическая литература, 1989, с. 259
- ¹⁸ *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, 6₂ sējums, Rīga: Zinātne, 1987, 393.lpp.
- ¹⁹ *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 17. sējums. Rīgā: Grāmatu apgādniecība A.Gulbis, 1938, sleja 34058.
- ²⁰ *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6₂ sējums. Rīga: Zinātne, 1987, 419.lpp.
- ²¹ Bryan A. Garner. *Black's Law Dictionary*. Minn., USA: St. Paul, 1999, p.1325; Steven H.Gifis. *Law Dictionary*. New York: Barron's Educational Series Inc., 1996, p.390-391; Elizabeth A.Martin. *A Dictionary of Law*. Oxford: Oxford University Press, 1997, p. 354. Skatīt, piemēram: *International Privacy, Publicity and Personality Law/* General Editor Michael Henry. London, 2001.
- ²² Steven H.Gifis. *Law Dictionary*, New York: Barron's Educational Series Inc., 1996, p.390-391; *Dictionary of the Law*. New York: Random House, 2000, p. 341; Basil S. Markesinis and Hannes Unberath. *The German Law of Torts: A Comparative Treatise*.

Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2002, pp. 438, 498. Markesinis B.S. and Deakin S.F. *Tort Law*. Oxford: Clarendon Press, 1999, pp.647-662.

- ²³ *International Privacy, Publicity and Personality Laws/* General editor M.Henry. Butterworths, 2001, p.4.
- ²⁴ Skatīt, piemēram: *International Privacy, Publicity and Personality Law/* General Editor Michael Henry. London, 2001; Dan B. Dobbs. *Law of Remedies*, Minn., USA: West Publishing Co., St.Paul, 1993, pp.622-645.
- ²⁵ Skatīt: Agris Bitāns, Vispārīgie principi, nosakot kompensāciju par nemantisku aizskārumu, "Latvijas Vēstnesim", Jurista Vārds: 14.10.2003 Nr. 37 (295), Agris Bitāns, Taisnības apziņa, nosakot kompensāciju par nemantisku aizskārumu, "Latvijas Vēstnesim", Jurista Vārds: 08.07.2003 Nr. 25/26 (283/284), Agris Bitāns, Par morālā kaitējuma izpratni Latvijā, "Latvijas Vēstnesis", Jurista Vārds: 18.09.2001. Nr.220, Agris Bitāns, Cik vērts ir gods un vai mēs protam to novērtēt? Likums un tiesības, 2001.gada jūlijs (nr.23) u.c.
- ²⁶ "CL 19.nodaļas pirmajā apakšnodaļā konkrēti norādīts uz gadījumiem un personām, kas var pretendēt uz morālā kaitējuma atlīdzināšanu"
- ²⁷ 1. Izkaidrot, ka Civillikuma 1635.pants paredz materiālo zaudējumu piedziņu cietušam no personas, kura vainojama tiesību aizskārumā. Morālā kaitējuma atlīdzināšanas pamatus nosaka tikai Civillikuma 19.nodaļas pirmās apakšnodaļas 2.daļa "Tiesība uz atlīdzību no nodarījumiem pret personisko brīvību, godu, cieņu un pret sieviešu nevainību".
2. Lūgt Tieslietu ministriju izskatīt jautājumu par iespēju iesniegt Saeimā likumprojektu ar sāpju naudas institūta ieviešanu kriminālajā un civilajā likumdošanā.
- ²⁸ Autora tulkojums no grāmatas Raymond Youngs. *Sourcebook on German Law*. Great Britain: Gavendish Publishing Limited, 1994, p. 361.
- ²⁹ Werner F.Ebke and Matthew W. Finkin. *Introduction to German Law*, Kluwer Law international, 1996, p.18-19.
- ³⁰ B.S. Markesinis. *The Law of Torts: A Comparative Introduction*. Volume II. Oxford: Clarendon Press, 1997, p.59; Norbert Horn, Hein Kötz, Hans G. Leser. *German Private and Commercial Law: an introduction*. Oxford: Clarendon Press, 1982, p.149.

Legal Protection of Privacy

Summary

From a legislative point of view Latvia has many statutory instruments that grant protection for an individual's rights of privacy. The English term "privacy" is best translated into Latvian as "privātums" This notion should be taken to denote an individual's autonomy rights, which include a right to have his own person, life and property protected against any kind of unwarranted public (external) interference or exposure, as well as a right to enjoy personal immunity, intimacy and separation from other individuals or society at large with a view to ensuring his undisturbed and free existence.

But we certainly need to develop our legal understanding of privacy as an important personal right and to improve it through court practice. We also have much to do in expanding pecuniary compensation for non-pecuniary loss as a general remedy in cases of invasion of privacy.

Whilst the legislation on privacy protection could be regarded as sufficient, there is a need to improve the institution of moral damages. This could be achieved either through an extended interpretation of CC article 1635 or by modifying its wording.

Latvian System of Pensions Provision and Its Development Perspectives after Joining the EU

LR pensiju sistēma un tās attīstības perspektīvas pēc iestāšanās Eiropas Savienībā

Larisa Bule

Institute of Humanities, University of Latvia, lecturer

5 Aspazijas Str., Riga, LV-1050, Latvia

Tel./Fax (+371)7034619

E-mail: larisabule@inbox.lv

One of the main problems in Latvia, as it is in most of the European countries, is the negative demographic situation. This is an important factor, which has an influence on the financial potentialities of the system of provision of pensions. The quantity of population in working age is constantly decreasing at the same time life expectancy is increasing thus increasing the quantity of people over working age. The tax payments of working population are not able to provide a sufficient level of pensions, therefore at present an average amount of pensions does not reach the crisis subsistence minimum.

All the above-mentioned substantiated the necessity to reform the system of provision of pensions in Latvia, which consists of three levels now and includes both the state and private structures. The reformers consider that this system will allow Latvian people to have retirement income adequate to an average level of pensions of developed European countries. But now the system is about to meet a new shock-joining the EU, thus higher international migration and higher correlation with European economies. During the reformation the final aims of the reform have not been obtained yet, now this fact will depend on the processes, which will follow Latvia's joining the EU.

Author's scientific research showed that the perspectives of development of the pension system after joining the EU depend on its model – more Beveridgean or Bismarckian. Thus the aim of this paper is to determine whether joining the EU creates a favourable environment for the development of Latvian pension's system.

The results of the analysis made the author to conclude that Latvian government tries to form a system which is more Beveridgean. The main factor which moves the system towards Bismarckian or Beveridgean is the government policy. It usually takes into account such factors as productivity and demography. The level of productivity after joining the EU will depend on common tendencies of development of the EU and Latvia's correlation with them, but EU itself does not develop actively at present.

After joining the EU a new demographic factor – migration will arise. It is possible that Latvia will achieve a negative balance of migration. Thus Latvian system of pension's provision will depend also on the decisions of the inhabitants where to settle down. At the same time it is necessary to remember that Beveridgean model itself tends to stimulate the migration of people with low income standard. That is why Latvian system will be attractive to such individuals and this fact can not be considered as a positive one.

Besides that Latvian Government stimulates the development of private pensions as the only opportunity to ensure the normal level of income replacement, but the prognosis of returns from the private pensions is too optimistic and consequently private pensions are not an alternative to state pensions, they are only a helpful addition. Therefore the main

conclusion of the paper is that joining the EU does not improve the perspectives of development for Latvia's system of pension's provision.

Key words: the system of pensions provision, Beveridgean and Bismarckian models, redistribution, income replacement

INTRODUCTION

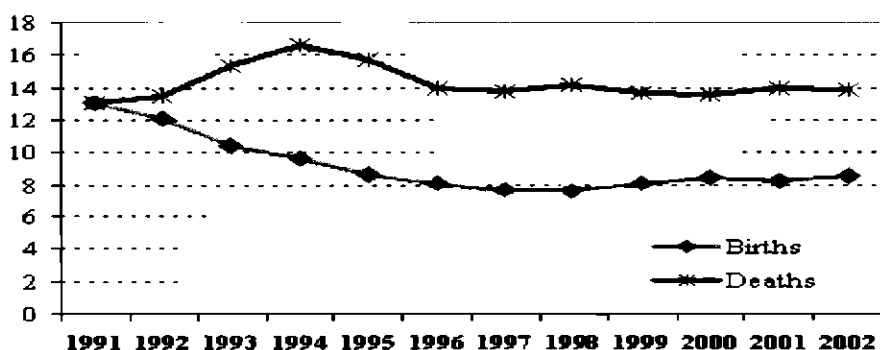
The system of pension assurance is a part of a social insurance system. Latvian system of pension assurance has been reformed recently since the previous system has failed. It has not been capable of providing effective protection against social risks. The main reasons which substantiated the necessity of reform (*LMW*):

the previous system did not satisfy the requirements of market economy: all pensions were provided by state and an individual did not take part in the accumulation of pension capital;

people were not interested in paying taxes, especially social insurance payments: the amount of pension did not depend on persons contributions, the main factor for calculating pension was the length of service;

complicated demographic situation influenced negatively the financial potentialities of the system of provision of pensions. The age of retirement was extremely low – 55 for women and 60 for men. The quantity of population in working age was constantly decreasing, at the same time life expectancy was increasing thus increasing the quantity of people over working age. The tax payments of working population were not able to form a budget necessary for providing a sufficient level of pensions.

The last reason is still topical: during a long period of time mortality in Latvia is higher than birth rate, that is why there is a natural decrease of population.

Source of data: CSBL

Graph 1. Number of births and deaths in Latvia in 1991-2002 (per 1000 population)

The aims of the reform were the following (*LMW*):

to create a system consisting of three levels and dividing pension assurance into state and private;

- to create a reliable system of state pensions when the amount of pension depends on persons contributions;
- to create effectively managed system and delegate its administration to autonomous institution – State Social Insurance Agency;
- to increase the retirement age thus ensuring a proportion of people in and over working age, which allows to decrease a financial load of the social insurance system;
- to stimulate the development of state economy by investing the contributions in financial and capital market.

The system of provision of pensions in Latvia consists of three levels now and includes both the state and private structures (*LRLPPF*, *LRVFPL*). The first level is State Obligatory Pension Assurance. The aim of it is to guarantee the minimum subsistence level. The second level of the pension assurance system is a System of Funded Pensions. In contrast to the first level the second level exercises real investments, all contributions give an opportunity to gain financial benefits as the means of the second level are managed by private investment companies. The third level is private insurance against social risks – private pension funds and insurance companies.

Author's earlier scientific research showed that the perspectives of development of the pension system after joining the EU depend on its model – more Beveridgean or Bismarckian. Thus the aim of this paper is to determine whether joining the EU creates a favourable environment for the development of Latvian pension's system. The author points out the following tasks to achieve the aim:

1. to determine the main characteristics of Beveridgean and Bismarckian models;
2. to determine Latvia's model, analyzing its main economic indicators;
3. to determine the factors which impact the development of a system;
4. to forecast the development of Latvian system after joining the EU.

1. THE MODELS OF THE SYSTEM OF PENSIONS PROVISION

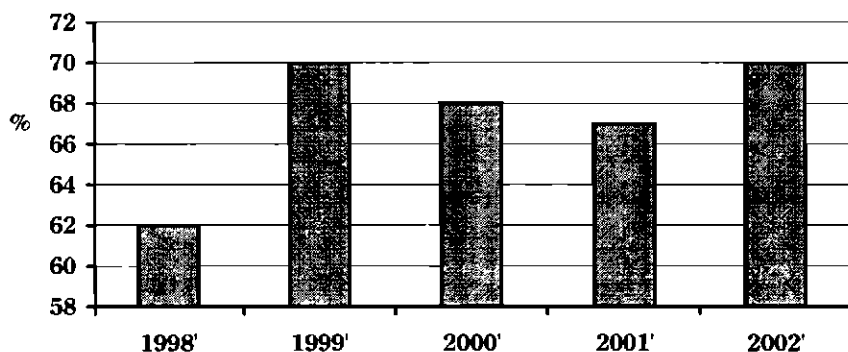
Together with the typical redistribution across generations, i.e. from young to old, PAYG social security systems may involve redistribution within the same generation across different income levels, i.e. from rich to poor. European social security systems differ in their degree of within – cohort redistribution. Italy, France and Germany have very high replacement rates at all income levels, while the UK and the Dutch systems provide lower replacement rates for higher earners than for lower earners (*Disney et al.*). Since contributions are typically proportional to earnings, this implies that the former countries have a social security system which does not redistribute within – cohort, while the latter ones appear to be quite redistributive. In other words, the former countries are of a “Bismarckian” type (there is a tight link between contributions and benefits, and thus low intergenerational redistribution) and the latter are “Beveridgean” (benefits are quite flat and contributions are proportional to earnings, thus intergenerational redistribution is large).

Countries with Bismarckian or Beveridgean systems differ in many other features additional to their degree of intergenerational redistribution. It is possible to calculate a “Beveridgean” index which determines if the system is closer to “Bismarckian” or “Beveridgean” type (*Ignacio et al.*). These data suggests that Beveridgean social security system tend to guarantee higher replacement rates to low-income individuals than Bismarckian ones. Additional evidence show that more Beveridgean countries are associated with lower public pension expenditures, a larger fraction of private pensions (second and third pillars) and higher returns from the private pensions in the capital market than countries that are more Bismarckian. Finally, the countries with Bismarckian systems have lower income inequality than Beveridgean ones.

2. THE ANALYSIS OF LATVIAN MODEL

Comparing the aims of Latvian pension reform and the signs of Beveridgean and Bismarckian models, it is possible to draw a conclusion that Latvian system is closer to Beveridgean. The model of a new Latvian system of pension assurance has been created by Swedish scientists. It is based on individual interest in forming the retirement benefits. The main principle of it is the following: pay more – get more, it means that the growth of contributions have positive effect on the size of person’s pension.

The system of provision of pensions in Latvia consists of three levels now and includes both the state and private structures. Every person has an opportunity to accumulate pension capital in many different ways.

Source of data: CSBL

Graph 2. Average Size of Pension in 1998-2002, % of subsistence minimum

The first level is State Obligatory Pension Assurance. The aim of it is to guarantee the minimum subsistence level. The capital of this level forms of obligatory social insurance payments (20% of a taxable income), but it is necessary to take into consideration that in practice only personal data about the amount of contributions but not the contributions themselves are accumulated. All the contributions of tax payers are paid to today’s pensioners. The reform envisages the decrease of contributions up to 10% of a taxable income by 2010.

The capital which accumulates according to the rules of the State Obligatory Pension Assurance is indexed each year. An index depends on the changes of a taxable gross income in the country. That is why the index may be lower than one and the amount of capital may decrease after the indexation. In spite of reformation its effect will appear at least after 10 years. At present the situation with the State Obligatory Pension Assurance is rather complicated. The expenses of a special budget of state pensions are huge but the average size of retirement benefits stays smaller than the subsistence minimum for many years.

There are no definite tendencies for the income replacement level in the comparison to subsistence minimum. The only problem is clear: the income replacement level does not reach the subsistence minimum.

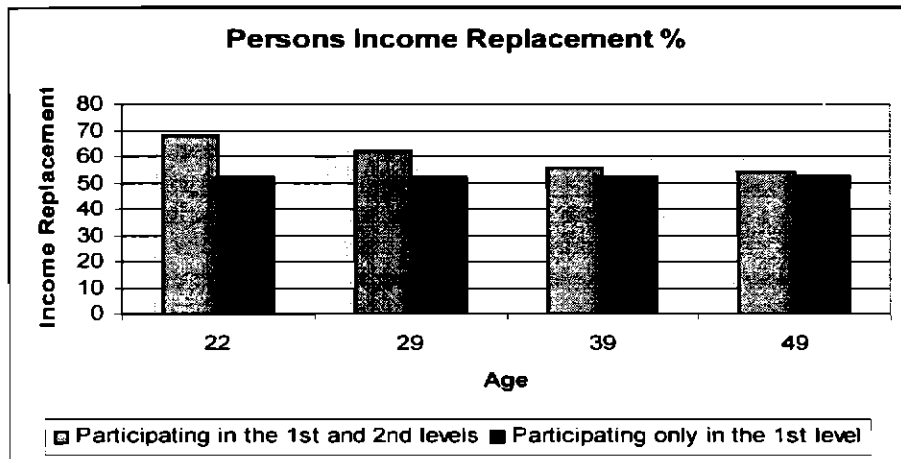
Table 1

Average Size of Pensions and Subsistence Minimum in 1998-2002

	1998	1999	2000	2001	2002
Pensions, EUR	85,43	96,97	96,32	96,93	103,5
Subsistence Minimum, EUR	136,9	138,6	140,7	144,8	147,9

Source of data: *LMW*

Analyzing the above mentioned, it becomes clear that the first level of the system as a rule is not capable of providing persons usual income as it can not provide even subsistence minimum.

Source of data: *LMW*

Graph 3. Persons Income Replacement, %

The second level of the pension assurance system in Latvia is a System of Funded Pensions. This level has started in 2001. Its financing source is the same as for the first level – obligatory social insurance payments. In contrast to the first level the second level exercises real investments, all contributions give an opportunity to gain financial benefits as the means of the second level are managed by private investment companies. The amount of contributions is 2% of

person's taxable income but till 2010 they will grow up to 10%. It does not mean that person's social insurance payments will become bigger too, such increase will be provided by changing the proportion of contributions between the first and the second levels: less to the first – more to the second one. The System of Funded Pensions weakens financial strength of State Obligatory Pension Assurance but at the same time it gives an opportunity to accumulate real capital and gain profits from investments thus increasing retirement benefits of the first level. But this statement does not fit to those who are over 49. From the point of view of authors of reform the System of Funded pensions will not have enough time to achieve a significant growth of capital for such person, that is why they are excluded from the members of the second level. Those who are 19-29 years old contribute to the System of Funded Pensions obligatory, 30-49 years old can contribute voluntary as the second level provides better opportunities to younger persons (*LRVFPL*).

Obviously that state system of pension assurance and the System of Funded Pensions are still not able to replace person's usual income. The worst chances have those who are over 49. That is why Latvian Government tries to stimulate the development of the third level- Private Pension Funds. It is too early to judge about the dynamic growth of this sector. The increase of participants is happening basically because of corporative clients when employers establish collective pension plans for their employees. Private Pension Funds are not extremely popular among individual members.

Table 2

The Main Indicators of Private Pension Funds in Latvia in 1998-2002

	1998	1999	2000	2001	2002
The number of private pension funds	1	3	4	4	4
The number of members, persons	167	5,657	6,991	17,359	20,064

Source of data: *LFCMC*

Thus in spite of governmental stimulation, the third level develops slowly. This is happening not only to Private Pension Funds, but also to other institutions which provide voluntary pension assurance (*LFCMC*).

CONCLUSIONS

The new system of pension assurance is orientated to long-term period but not to the instant multiplication of retirement benefits. At the same time, it is not able to accomplish all the functions at present, but the main aim of the system of pension assurance in Latvia is to provide in future the level of welfare close to an average level of well developed European countries. During the reformation the final aims of the reform have not been obtained yet, now this fact will depend on the processes, which will follow Latvia's joining the EU.

Comparing the aims of Latvian pension reform and its main indicators with the signs of Beveridgean and Bismarckian models, it is possible to draw a conclusion that Latvian system is closer to Beveridgean, since the prognosis of

replacement rate is rather low (*see Graph 3*), one of the main aims of pension reform is to decrease public pension expenditures and to form a larger fraction of private pensions (second and third pillars).

More Beveridgean system has some advantages and disadvantages. That is why forming more Beveridgean system has also positive moments. In an economy with three groups, which differ in income and their ability to invest in the capital market, low-income people support a Beveridgean system, which redistributes in their favor; middle-income favor an earning-related system, with a tight link between contributions and benefits (if the private pillar does not provide them with returns high enough), while people of high income prefer a redistributive system, which guarantees a pension to individuals of low income and is combined with a smaller size of the public system (and thus, of the contributions to be paid), so that they can invest more in the private system, which guarantees them higher returns. If income inequality is large, a coalition of the extremes emerges where high and low-income people form a voting majority which supports a small Beveridgean system, and a large private pillar may arise. If income inequality is small, middle-income and elderly people represent a majority which sustains a large Bismarckian system and the private pillar turns out to be small. When the capital market are more efficient and provide higher returns, Beveridgean systems are more likely to emerge. Therefore it is possible to draw a conclusion that the model of the system does not stay constant, it tends to change and Latvia's integration into the EU will determine the tendencies of system development towards Bismarckian or Beveridgean models.

The main factor which moves the system towards Bismarckian or Beveridgean is the government policy. It usually takes into account such factors as productivity and demography. At the same time some of the factors have different impact on the development of Beveridgean and Bismarckian systems. For example, the sign of Beveridgean system is a large extension of private pensions, if the productivity does not increase, person's welfare does not increase as well and there is no basis for the extension of a private insurance against social risks. Obviously if the government wants to form more Beveridgean system it will not be possible under the circumstances of slow economic development. The level of productivity after joining the EU will depend on common tendencies of development of the EU and Latvia's correlation with them: faster development will favour the realization of pension reform aims.

A concept of Latvian pension reform takes into account such demographic indicators as longevity and birth rate but after joining the EU a new factor-migration will arise. The long-run effect of immigration on receiving countries is generally neutral (*Brezis et. al.*), the effects of immigration on economic growth, labor markets and wage rates are subtle and not fully understood, but together with emigration it may be rather harmful to the system of pension provision, especially for the first level, due to the negative balance of migration when emigration is higher than immigration. Thus Latvian system of pension's provision will depend also on the decisions of the inhabitants where to settle down. At the same time it is necessary to remember that Beveridgean model itself tends to stimulate the migration of people with low income standard as it tends to guarantee higher replacement rate to low income individuals. That is

why Latvian system will be attractive to such individuals and this fact can not be considered as a positive one.

As it has been mentioned above, Latvia tends to form a larger fraction of private pensions (second and third funded pillars). But it is necessary to understand that the degree of funding does not have a material impact on productivity as it just reallocates the source of capital available for investments but does not generate more capital (SACSS).

Summarizing all the above mentioned it is possible to draw a conclusion that any pension's system, whether funded or not, in an economy that is not producing enough goods and services cannot meet the expectations of its retirees.

The tendencies of Latvia's economy will correlate with European economies more after joining the EU, but EU itself does not develop actively. For example, the experts of the Economist Intelligence Unit are not forecasting dynamic growth for European region, only about 1,7% in 2003 (*Bloomberg*). Consequently, analyzing the present situation in EU economies, it is possible to consider that joining the EU does not improve the perspectives of development for Latvia's system of pension's provision.

REFERENCES

1. *Bloomberg* (an information services, news and media company); obtainable electronically on: <http://www.bloomberg.com>.
2. *Brezis et al.*- Elise S. Brezis and Paul Krugman. Immigration, investment and Real Wages, *Journal of Population Economics*, Vol. 9, 1996, pp. 83-93.
3. *Disney et al.*- Disney R., Johnson P. Pension Systems and Retirement Incomes Across OECD Countries. 2001.
4. *Ignacio et al.*- J. Ignacio Conde Rios, Paola Profeta. What Social Security: Beveridgean or Bismarckian? Discussion Paper PI- 0316, Birkbeck College, University of London, 2003.
5. *CSBL* Central Statistical Bureau of Latvia; obtainable electronically on <http://www.csb.lb>
6. *LFCMC* - Latvian Finance and Capital Market Commission; obtainable electronically on <http://www.fk.lv>
7. *LMW* - Latvian Ministry of Welfare; obtainable electronically on <http://www.lm.gov.lv>
8. *LRLPPF*- LR likums "Par privātajiem pensiju fondiem", *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 150, 20.06.1997, *Zinotājs*, Nr.14, 24.07.1997.
9. *LRVFPL* - Valsts fondēto pensiju likums, *Latvijas Vēstnesis*, 08.03.2000.
10. *SACSS* - Social Security, Productivity and Demographics, *North American Actuarial Journal*, Vol. 3, 2002, pp. 144-150.

LR pensiju sistēma un tās attīstības perspektīvas pēc iestāšanās Eiropas Savienībā

Kopsavilkums

Pensiju sistēma ir viens no svarīgākajiem sociālās apdrošināšanas sistēmas elementiem. Latvijas pensiju sistēma nesen tika reformēta. Reformēšanas nepieciešamību pamatoja tas, ka iepriekšējā sistēma vairs neatbilda sociālekonomiskajiem nosacījumiem un nebija spējīga nodrošināt efektīvu aizsardzību no sociālajiem riskiem.

Jaunu pensiju sistēmu izstrādāja zviedru zinātnieki. Tā pamatojas uz individuālām interesēm pensijas uzkrājumu veidošanā, tas nozīmē, ka iemaksu pieaugums pozitīvi ietekmē personas pensijas apmēru.

Kopā ar tipisku ienākumu pārdalīšanu starp paaudzēm, PAYG sociālās drošības sistēmas ietver pārdalīšanu vienas paaudzes robežās, starp dažādiem ienākumu līmeņiem: no bagātājiem līdz trūcīgajiem. Sakarā ar to, ka iemaksas parasti ir proporcionālas ienākumiem, "vecākās" ekonomikas neatbalsta sociālās drošības sistēmas ar ienākumu pārdalīšanu vienas paaudzes ietvaros, "jaunākās" ekonomikas gluži otrādi – tādu pārdalīšanu atbalsta. Citiem vārdiem, "vecākās" ekonomikas pensiju sistēmas ir tuvākas Bismarka modelim (eksistē cieši sakari starp iemaksās un pensijām, tātad mazāka ienākumu pārdalīšana paaudzes ietvaros), "jaunākās" ekonomikas pensiju sistēmas ir tuvākas Beveridža modelim (pensijas ir noteiktas, iemaksas ir proporcionālas ienākumiem un notiek plaša ienākumu pārdalīšana paaudzes ietvaros).

Valstis ar Bismarka un Beveridža sistēmām atšķiras arī pēc vairākām citām pazīmēm. Piemēram, ir iespējams aprēķināt Beveridža indeksu, kurš nosaka valsts sistēmas piederību pie Beveridža vai Bismarka modeļa. Salīdzinājumā ar Bismarka modeli, Beveridža sociālās drošības sistēmām ir tendences garantēt augstāku ienākumu aizstāšanas līmeni iedzīvotājiem ar zemākiem ienākumiem. Turklāt Beveridža valstis asociējas ar zemākiem izdevumiem valsts pensijām un plašu privāto pensiju izmantošanu, kā arī privāto pensiju augstāku ienesīgumu kapitāla tirgū. Savukārt Bismarka sistēmās ir novērojama zemāka ienākumu nevienādība.

Salīdzinot Latvijas pensijas reformas mērķus, tās pamatrādītājus, Beveridža un Bismarka sistēmu pazīmes, kļūst iespējams izdarīt secinājumus par to, ka LR pensiju sistēmas modelis ir tuvāks Beveridža modelim.

Šī raksta mērķis ir novērtēt, vai iestāšanās ES veicinās LR pensiju sistēmas attīstību reformā paredzētajā virzienā.

Vērtējot demogrāfisko rādītāju ietekmi, var paredzēt, ka iestāšanās ES paaugstinās migrāciju un migrācijas saldo sasniegs negatīvus rādītājus, kuri arī nevar pozitīvi ietekmēt pensiju sistēmas attīstību, īpaši tās 1. līmeni. Turklāt, Beveridža modelim ir tendences stimulēt iedzīvotāju migrāciju ar zemu ienākumu līmeni sakarā ar to, ka tas garantē augstāku ienākumu aizstāšanas līmeni indivīdiem ar zemākiem ienākumiem. Tādējādi Latvijas sistēma būs pievilcīga šādiem indivīdiem, un šo faktu nevar atzīt par pozitīvu.

Pašlaik Latvijas valdība stimulē brīvprātīgo pensiju uzkrājumu veidošanu, t.k. tiek atzīti par vienīgu iespēju nodrošināt normālu ienākumu aizstāšanu. Savukārt, tiek uzskatīts, ka fondēšana stimulē ekonomikas attīstību, t.k. veido papildu līdzekļus investīcijām. Pētījumā autore atspoguļoja pasaules zinātnieku viedokli par to, ka fondēšana ir tikai investīciju līdzekļu avotu maiņa, bet nevis investīciju resursu papildināšana. No tā izriet, ka, iestājoties ES, fondēšana nebūs papildu attīstības stimuls vai priekšrocība Latvijai salīdzinājumā ar pārējām ES valstīm.

Pētījuma gaitā autore nonāca pie secinājumiem, ka esošajā brīdī iestāšanās ES nevar nozīmīgi palielināt LR pensiju sistēmas iespējas sasniegt plānotus mērķus. Šis fakts ir saistīts ar to, ka sistēmas attīstību galvenokārt nosaka ekonomiskās attīstības tendences, Latvijas ekonomika būs vairāk atkarīga no Eiropas ekonomiku stāvokļa, bet tās pēdējos gados necik strauji neattīstās, turklāt pasaules ekonomisti arī tuvākajiem gadiem strauju attīstību neprognozē.

Konkurētspējīgās priekšrocības loma uzņēmuma vadīšanā Latvijā: aptaujas rezultāti

The Role of Competitive Advantage in Managing the Enterprise in Latvia: Survey Results

Jānis Caune
BALTA eko, direktors
E-pasts: janis@balta-eko.lv

Uzņēmuma ilgtspējīgās attīstības pamatā ir uzņēmuma stratēģija, kura balstīta uz ilgtspējīgu konkurētspējīgo priekšrocību. Tomēr ir jāatdzīst, ka uzņēmēju vidū izpratne par šiem jautājumiem ir ļoti atšķirīga, tādēļ autors veica Latvijas uzņēmēju aptauju, lai noskaidrotu uzņēmēju viedokli. Aptaujas gaitā tika iegūta informācija par mazo un vidējo uzņēmumu darbības vispārējo raksturojumu, sociāli demogrāfisko profilu, uzņēmēju izpratni par uzņēmuma konkurētspējīgo priekšrocību, kukuļdošanu, uzņēmuma stratēģisko vadīšanu, nozares nākotnes redzējumu, sava uzņēmuma nākotnes redzējumu, nozares atbalsta vērtējumu, iekšējās vides analīzi, konkurētspējīgās priekšrocības elementu analīzi, minimālās prasības uzņēmumam, lai darbotos nozarē, izglītības ietekmi uz konkurētspējīgo priekšrocību. Šajā referātā tiks atspoguļots tikai viens šī pētījuma aspekts – uzņēmēju izpratne par konkurētspējīgo priekšrocību.

Atslēgvārdi: konkurētspējīgā priekšrocība, stratēģiskā vadīšana

IEVADS

Šī pētījuma mērķis ir noskaidrot mazo un vidējo uzņēmēju izpratni par konkurētspējīgās priekšrocības nozīmi un lomu uzņēmuma stratēģiskajā vadīšanā, uzņēmuma attīstības plānošanā, mērķu noteikšanā un iekšējās vides analīzē [2].

Pirmo reizi Latvijā tika veikts pētījums, lai noskaidrotu, cik lielā mērā uzņēmēji ir gatavi konkurencei, kā sekmēt uzņēmuma konkurētspēju un kas tiek saprasts ar vārdiem *konkurētspējīgā priekšrocība* katra uzņēmuma darbības vidē.

Lai raksturotu aptaujas problemātiku un izprastu jautājuma būtību, autors dod nelielu ieskatu aptaujas teorētiskajos pamatjēdzienos, kas ir konkurētspējīgā priekšrocība un kā tā veidojas.

Kad uzņēmuma peļņas līmenis ir augstāks par vidējo līmeni nozarē, kurā uzņēmums darbojas, tiek uzskatīts, ka uzņēmumam ir konkurētspējīgā priekšrocība [1, 64]. Ar peļņas līmeni saprot uzņēmuma rentabilitāti. Plašākā nozīmē konkurētspējīgā priekšrocība ir jebkas, ar ko uzņēmums ir pārāks par saviem konkurentiem.

Lai uzņēmuma peļņas līmenis būtu lielāks par vidējo peļņas līmeni dotajā nozarē, jāizpildās vienam no trim nosacījumiem:

Uzņēmuma vienas preces vienības pārdošanas cenai jābūt augstākai par vidējo cenu līmeni nozarē, un tā vienas vienības izmaksām jābūt ekvivalentām ar vidējā līmeņa uzņēmuma izmaksām.

Uzņēmuma vienas produkcijas vienības izmaksām jābūt zemākām nekā vidēja līmeņa uzņēmumam nozarē, un tā vienas vienības pārdošanas cenai jābūt ekvivalentai vidējā līmeņa uzņēmuma cenām.

Uzņēmuma preces pārdošanas cenai jābūt augstākai par vidējo nozarē, un izmaksām jābūt zemākām nekā vidējā līmeņa uzņēmumam.

Tādēļ, lai iegūtu konkurētspējīgo priekšrocību, uzņēmumā jābūt vai nu zemākām izmaksām nekā konkurentiem, vai arī tam kaut kādā veidā jāizceļ sava produkcija, lai varētu pieprasīt augstākas cenas. Var arī veikt abus pasākumus – nodrošināt zemākas izmaksas un panākt, lai klienti maksā augstāku cenu.

Šobrīd Latvijas ekonomikā arvien aktuālāks jautājums, ar ko saskaras un par ko nākas domāt uzņēmējiem, ir konkurētspējīgā priekšrocība. Sevišķi tas ir aktuāls brīdī, kad Latvija ir uzaicināta iestāties Eiropas Savienībā, kad Latvija noniecīga nacionāla tirgus kļūs par iespaidīga tirgus sastāvdaļu. Latvijas uzņēmējiem būs burtiski jāielaužas jau tā preču piesātinātajā Eiropas Savienības tirgū, kur valda kvotas un gadiem veidotas savstarpējas attiecības uzņēmumu starpā. Eiropas Savienības tirgus raksturojas ne tikai ar piesātinājumu preču jomā, bet arī ar salīdzinoši augstāku darba ražīgumu, t.i., zemākām ražošanas izmaksām, izņemot darbaspēka izmaksas. Kā norāda salīdzinošais pētījums par ražotājiem Latvijā un Austrumeiropā [3], viens no Latvijas uzņēmēju konkurētspējas trūkumiem ir zemā ražošanas efektivitāte. Neskatoties uz to, pētījumā var ievērot acīm redzamu paradoks – liela daļa aptaujāto uzņēmēju savu konkurētspēju cenšas balstīt uz zemākām izmaksām. Tātad paliek atklāts jautājums: kāpēc šāds paradokss veidojas?

Autors uzskata, ka Latvijas uzņēmumiem nav saprātīgi balstīt uzņēmuma konkurētspēju tikai uz atšķirībām darbaspēka izmaksu jomā, jo pastāvošā atšķirība šobrīd sāk un tuvāko gadu laikā strauji izlīdzināsies ar Eiropas vidējiem rādītājiem. Līdz ar to daudzu uzņēmumu pastāvēšanas nosacījumi vairs nebūs balstīti darba samaksas atšķirībā, jo uzņēmumam būs jāpiedāvā pircējiem kādas citas priekšrocības. Savukārt, lai piedāvātu citas pircējam vērtīgas priekšrocības, uzņēmējiem ir jāprot izanalizēt situāciju un pielāgoties pircēja vajadzībām. Citiem vārdiem sakot, jāprot konkurēt.

Nenoliedzami, tiekšanās Eiropas virzienā nenozīmē, ka pilnībā jāaizmirst otrs, ja ne vēl lielāks tirgus – Austrumu virzienā: Krievija un pārējās NVS valstis. Arī šajos tirgos pircēji kļūst izglītotāki un prasīgāki pret precēm un pakalpojumiem, ko tie iegādājas. Līdz ar to nākas secināt, ka uzņēmuma peļņitpēja ilgtermiņā ir balstīta uz uzņēmuma vadības izpratni par notiekošo tirgū un spēju pielāgoties izmaiņām, veidojot savu konkurētspējīgo priekšrocību.

Izmaiņas ekonomikā un personiskā pieredze pamudināja autoru izanalizēt mazo un vidējo uzņēmumu izpratni par konkurētspējīgo priekšrocību un noteikt uzņēmēju viedokļa veidošanās iemeslus. Izvēle analizēt mazos un vidējos uzņēmumus (turpmāk MVU) nav nejauša. MVU ir Latvijas ekonomikas mugurkauls, jo tie veido 99% no Latvijas uzņēmumu skaita, tajos nodarbināti 70% no Latvijas nodarbinātajiem iedzīvotājiem un MVU daļa iekšzemes kopproduktā pārsniedz 63,2% [4]. Neskatoties uz to, Latvijā ir salīdzinoši zema uzņēmējdarbības aktivitāte, ko raksturo MVU skaits uz 1000 iedzīvotāju: Latvijā tas ir 18,3, kas ir nedaudz vairāk nekā viena trešā daļa no ES vidējā rādītāja (ES vidēji – 51, Igaunijā – 27,) [4].

1. PĒTĪJUMA RAKSTUROJUMS

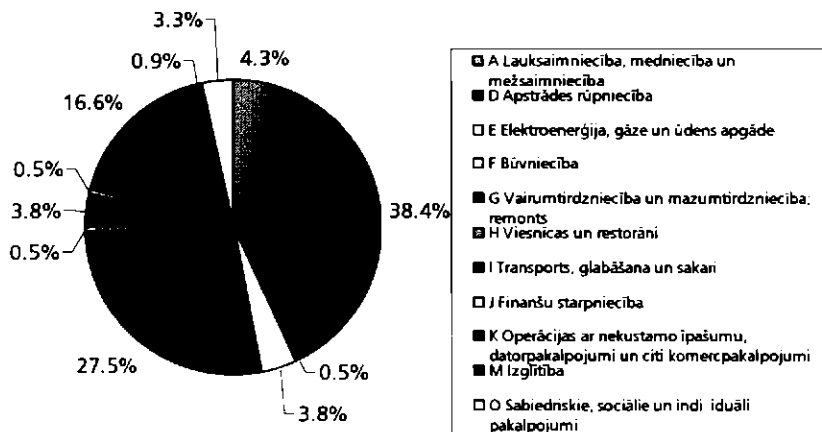
Lai rastu atbildi uz pētījuma galveno mērķi – kāda ir uzņēmēju izpratne par konkurētspējīgo priekšrocību, tika izstrādāti pētījuma jautājumi, kas detalizēti parādītu iespējamās iemeslus atbildei uz pētījuma galveno jautājumu, kā arī citu papildu informāciju. Izmantojot pētījuma jautājumus, – tika veidota anketa. Anketas nosūtīja Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras, EAN Latvija, Amatniecības kameras biedriem, Latvijas Banku augstskolas, Rīgas Ekonomikas augstskolas un Rīgas Biznesa institūta absolventiem. Minētā izlase ir pamatota ar pētījuma budžeta finansiāliem ierobežojumiem, jo reprezentatīvas izlases veidošana būtu pārāk dārga un laikietilpīga. Kopumā bija saņemtas 211 anketas, no kurām 92 aizpildītas rakstiskā veidā, 60 aizpildītas *Internet* tīklā un 59 aizpildītas elektroniski un atsūtītas pa e-pastu. 200 anketu tika saņemtas latviešu valodā, 9 krievu, 2 angļu valodā.

Sasniegtās izlases salīdzinājums ar pieejamajiem Latvijas Centrālās Statistikas pārvaldes datiem par uzņēmumu sadalījumu pēc darbinieku skaita un darbības veidiem (NACE kodi [5]) liecina, ka izlasē biežāk nekā caurmērā ir pārstāvēti vidējie uzņēmumi un rūpniecības jomās strādājošie, bet mazāk nekā caurmērā – mazie un mikro uzņēmumi un tirdzniecībā strādājošie. Šādas sasniegtās izlases īpatnības ir jāsaista ar minētajiem respondentu atlasē principiem (izlase ir veidota no personām, kuras vairumā gadījumu ir sabiedriski aktīvas: ir dažādu asociāciju biedri). Tāpēc, veicot iegūto rezultātu ekstrapolāciju attiecībā uz visiem Latvijas uzņēmējdarbībā iesaistītajiem cilvēkiem, jāņem vērā, ka dotā pētījuma respondentu izglītības un kopējais izpratnes līmenis par uzņēmējdarbību, visticamāk, ir virs vidējā līmeņa.

Aplūkojot pētījuma respondentu raksturojumu, veidojas sekojoša aina:

Dibināšanas gads. Aptaujā piedalījušies uzņēmumi, kas dibināti dažādos gados. Turklāt šis sadalījums ir izveidojies ļoti vienmērīgi. Ņemot vērā sadalījuma vienmērīgumu, var teikt, ka ir pārstāvēti visu vecumu uzņēmumi un nav izteikta kādas grupas pārsvara. Ir jāatzīmē, ka uzņēmumi, kas dibināti laika posmā no 1991. līdz 1994. gadam, t.i., Latvijas ekonomikas pirmsākumos, veido 44% no visiem respondentiem. **Darbinieku skaits.** Izmantojot Eiropas Savienības kritērijus, mazie uzņēmumi (<50 darbinieku) veido 67% no respondentiem, vidējie uzņēmumi veido 28% (50-249 darbinieki) no respondentiem un 5% (250 un vairāk) no respondentiem ir lielie uzņēmumi.

Darbības nozare. Pētījuma ietvaros respondentu nodarbošanos sadalīja, par pamatu ņemot NACE klasifikatoru [5]. Autora vērtējumā papildu grūtības respondentiem sagādāja jautājuma formulējums, kas ir uzņēmuma darbības pamatnozare. Reti kurš uzņēmums darbojas tikai vienā nozarē, līdz ar to uzņēmējiem rodas grūtības atbildēt uz šo jautājumu. Bieži vien respondenti, atbildot uz šo jautājumu, drīzāk izsaka savus uzskatus, kas var arī nesakrist ar realitāti. Tā, piemēram, var tikai minēt, kuru nozari atzīmēs uzņēmums, kas ražo noteiktu produkciju un kas nodarbojas gan ar savas produkcijas, gan citu ražotāju produkcijas realizāciju kā vairumtirgotājiem, tā mazumtirgotājiem. Uzņēmums ir savā ziņā izvēles priekšā, kādu darbības nozari uzrādīt – ražošanu vai tirdzniecību, jo bieži veidojas situācija, kad pārdošanas personāls ir daudz lielāks nekā ražojošais, un pārdevēji pārdod arī citu uzņēmumu produktus, ne tikai savu produkciju.

1. att. Respondentu sadalījums pa nozarēm, par pamatu ņemot NACE klasifikatoru
The division of respondents according to NACE classification

Respondenta statuss. Viens no būtiskākajiem šīs aptaujas veiksmes kritērijiem, autora skatījumā, ir respondentu statuss uzņēmumā. Jo augstāks ir respondenta statuss, jo reālāka situācija atspoguļosies pētījumā. Nenoliedzami, ka pastāv atšķirība starp atbildes nozīmīgumu, ko sniedz zemākstāvošs darbinieks, uzņēmuma vadītājs vai īpašnieks. Iegūstot atbildes no augstāk stāvošiem vadītājiem, ir iespējams kvalitatīvi precīzāk izanalizēt esošo situāciju uzņēmumā. Uzņēmuma vadītāji veido 76% no visiem respondentiem, un šāds īpatsvars ir vērtējams kā ļoti reprezentatīvs. Savukārt 54% no respondentiem ir savu uzņēmumu daļēji vai pilnīgi īpašnieki. Tātad var izdarīt pieņēmumu, ka, analizējot aptaujas rezultātus, tiks iegūta patiesā situācija uzņēmumu vadīšanā Latvijā.

Dzimums. Respondentu sadalījums pēc dzimuma ir šāds: 37% sievietes un 63% vīrieši.

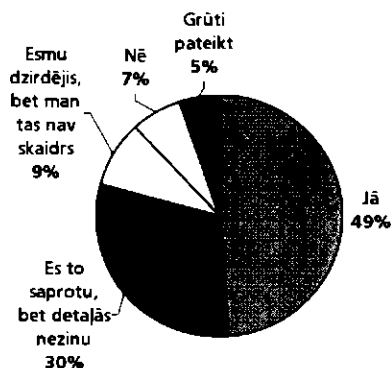
Izglītība. 92% no respondentiem apgalvo, ka viņiem ir augstākā izglītība un no tiem 57% ir bakalaura grāds. No visiem respondentiem tikai viens apgalvo, ka pēdējā pabeigtā izglītība ir pamatizglītība.

Biznesa izglītība. Aplūkojot, kā respondentu izglītība ir saistīta ar ekonomiku vai biznesa administrāciju, nedaudz mazāk nekā puse (46%) no respondentiem apgalvo, ka augstākā izglītība ir bijusi saistīta ar biznesu.

Respondentu vecums. Sadalījums pa vecuma grupām ir vienmērīgs un 50% no respondentiem ir vecumā no 31 līdz 45 gadiem. Jaunākajam respondentam bija 19 gadu un vecākajam respondentam uz aptaujas brīdi bija 72 gadi.

2. ATBILDE UZ PĒTĪJUMA GALVENO JAUTĀJUMU

Kā jau bija norādīts, šī pētījuma mērķis ir noskaidrot, kāda ir uzņēmēju izpratne par konkurētspējīgo priekšrocību, un galvenais jautājums ir šāds: cik lielā mērā uzņēmēji saprot konkurētspējīgās priekšrocības lomu uzņēmuma vadīšanā.

2. att. Vai Jūs zināt un saprotat, kas ir konkurētspējīgā priekšrocība
Do you know and understand what is competitive advantage

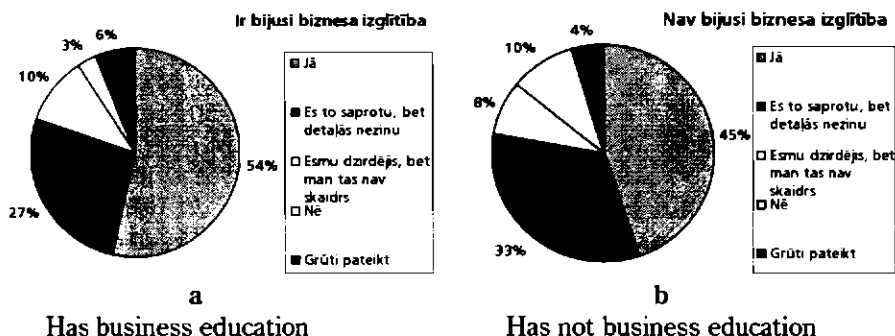
No atbilžu sadalījuma ir redzams (skat. 2. attēlu), ka gandrīz puse (49%) no respondentiem apgalvo, ka izprot, kas ir konkurētspējīgā priekšrocība. Iemesli, kādēļ tik salīdzinoši daudz respondentu ir izvēlējušies atbildi – es to saprotu, bet detaļās nezinu (30% no respondentiem), autora vērtējumā var būt vairāki.

Šī atbilde psiholoģiski ļauj respondentam parādīt sevi no labās puses, neskatoties uz to, ka patiešām zināšanu par šo jautājumu nav.

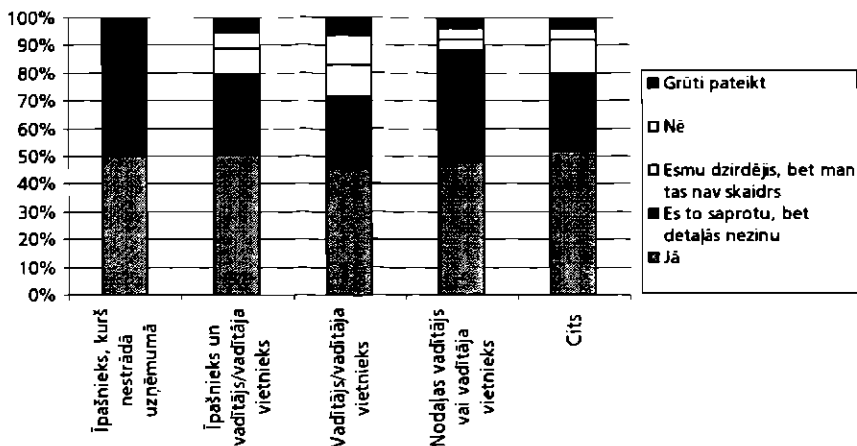
Iespējams, ka respondents tiešām konceptuāli saprot konkurētspējīgās priekšrocības vajadzību un tās jēdzienisko nozīmi, bet trūkst konkrētu zināšanu šajā jomā.

Konkurētspējīgā priekšrocība ir balstīta ne tikai uz šo vārdu jēdzienisko nozīmi, bet arī uz dziļu un detalizētu izpratni par tās veidojošiem elementiem. Minētā iemesla dēļ atbildi «Es saprotu, bet detaļās nezinu» var interpretēt kā «Nē». Šī pētījuma ietvaros minētā atbilde tiks interpretēta kā «Nē». Līdzīgi ir ar atbildi «Esmu dzirdējis, bet man tas nav skaidrs». Šajā gadījumā ir būtiski saprast, ka aptaujas mērķis nav noskaidrot pareizās vai nepareizās atbildes. Aptaujas mērķis ir analizēt uzņēmēju izpratni un censties izvērtēt tās cēloņus.

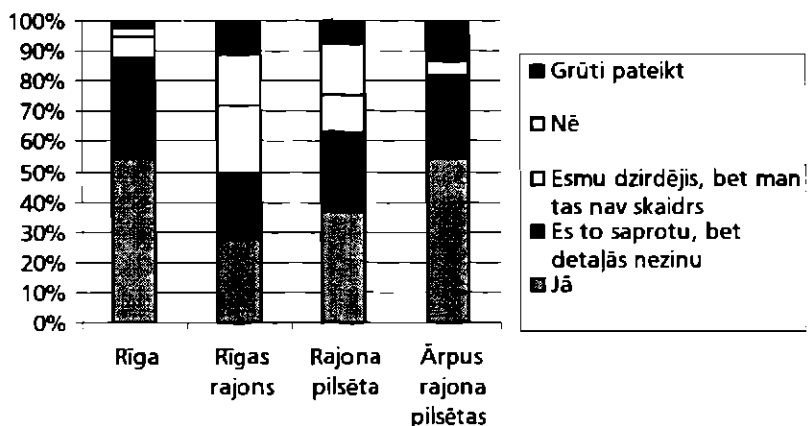
Līdz ar to pētījums parāda, ka gandrīz puse (51%) no respondentiem nesaprot, kas ir konkurētspējīgā priekšrocība. Izmantojot dažādos kritērijus, ir jānoskaidro, vai un kādās grupās pastāv novirzes no pētījuma vidējiem rādītājiem:

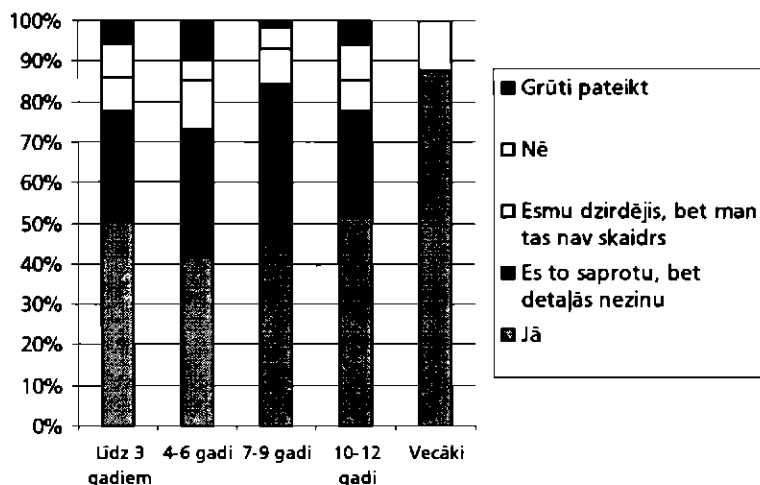
3. att. Biznesa izglītības ietekme uz izpratni par konkurētspējīgo priekšrocību
The impact of business education on understanding of the competitive advantage

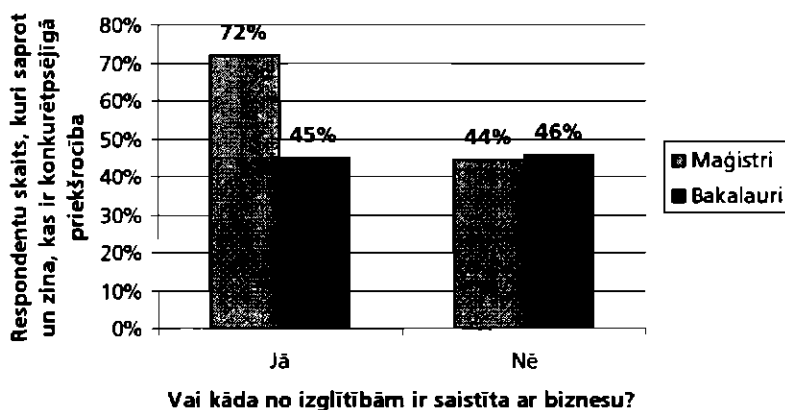
4. att. Izpratne par konkurētspējīgo priekšrocību atkarībā no respondenta statusa uzņēmumā
The understanding of competitive advantage depending on the position of the respondent

5. att. Respondentu apgalvojumi par izpratni, kas saistīta ar konkurētspējīgo priekšrocību, atkarībā no uzņēmuma atrašanās vietas
The division of respondents regarding the understanding of competitive advantage depending on location of the company

6. att. Respondentu apgalvojumi par izpratni, kas saistīti ar konkurētspējīgo priekšrocību, atkarībā no uzņēmuma vecuma
The division of respondents regarding the understanding of competitive advantage depending on the age of the company

7. att. Izglītības saistība ar izpratni par konkurētspējīgo priekšrocību
The link between the level of education and understanding of competitive advantage

Analizējot zīmējumus no 3 līdz 7, var izdarīt sekojošus secinājumus:

Ņemot vērā lielo respondentu īpatsvaru, kuru izglītība nav saistīta ar biznesu, iespējams iemesli ir meklējami teorētiskā jautājuma nezināšanā. Aptaujas rezultāti parāda, ka eksistē neliela (9%) atšķirība starp respondentiem, kuriem ir (3.a attēls) vai nav (3.b attēls) bijusi kāda izglītība, kas saistīta ar biznesu, par pamatu ņemot respondentu atbildes attiecībā uz izpratni par konkurētspējīgo priekšrocību. Tātad var apgalvot,

ka fakts vien, ka respondentam kāda izglītība ir bijusi saistīta ar biznesu, nenosaka to, vai uzņēmuma vadītāji saprot un izmanto konkurētspējīgās priekšrocības nostādnes sava uzņēmuma vadīšanā.

No atbilžu sadalījuma 4. attēlā ir redzams, ka arī respondenta statuss uzņēmumā nenosaka atšķirības respondentu apgalvojumos par konkurētspējīgās priekšrocības izpratni.

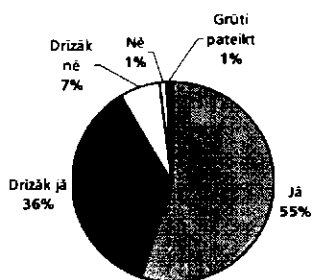
Vienīgā nelielā novirze no vidējā apgalvojumos ir vērojama rajona pilsētu un Rīgas rajonā strādājošo respondentu apgalvojumos, kur tikai attiecīgi 37% un 28% respondentu apgalvo, ka zina un saprot, kas ir konkurētspējīgā priekšrocība (skat. 5. attēlu).

Analizējot atbildes pēc respondentu vecuma sadalījuma, var ievērot, ka salīdzinoši zemāka ir izpratne divās vecuma grupās.

1. 41-45 gadu vecuma grupā (kuri veido 14% no visiem respondentiem) 27% no respondentiem apgalvo, ka zina un saprot, kas ir konkurētspējīgā priekšrocība,
2. 46-50 gadu vecuma grupā (kuri veido 11% no visiem respondentiem) 42% no respondentiem apgalvo, ka zina un saprot, kas ir konkurētspējīgā priekšrocība.

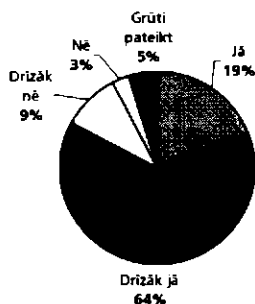
Kā jau iepriekš tika atzīmēts, biznesa izglītība kā tāda nenosaka izpratni par konkurētspējīgo priekšrocību. Aplūkojot, kā mainās atbilžu sadalījums attiecībā par izpratni, kas saistīta ar konkurētspējīgo priekšrocību, ņemot par pamatu bakalaura un maģistra izglītību, situācija kļūst skaidrāka (skat. 7. attēlu). Kā redzams attēlā, 72% visu maģistru, kuriem ir bijusi biznesa izglītība, apgalvo, ka zina un saprot, kas ir konkurētspējīgā priekšrocība. Tajā pašā laikā tikai 44% visu maģistru, kuriem nav bijusi biznesa izglītība, apgalvo, ka zina un saprot, kas ir konkurētspējīgā priekšrocība. Bakalauru vidū atšķirības apgalvojumos nav vērojamas. Nav vērojamas apgalvojumu atšķirības starp tiem maģistriem un bakalauriem, kuriem izglītība nav bijusi saistīta ar biznesu. Līdz ar to varam secināt – jo augstāka biznesa izglītība ir iegūta, jo ir vērojama lielāka izpratne par konkurētspējīgo priekšrocību.

Vadoties no jautājuma atbildēm par konkurētspējīgās priekšrocības izpratni, tiem, kuri atbildējuši «jā» vai «es to saprotu, bet detaļās nezinu», tika jautāts, vai uzņēmumam piemīt konkurētspējīgā priekšrocība. Kā redzams 8.a attēlā, lielākā daļa no respondentiem (55%), kuri apgalvo, ka saprot, kas ir konkurētspējīgā priekšrocība, apgalvo, ka viņu uzņēmumam piemīt konkurētspējīgā priekšrocība. Savukārt no tiem, kuri atbildējuši «saprotu, bet detaļās nezinu» (8.b attēls), lielākā daļa (64%) nespēj skaidri atbildēt uz jautājumu, vai viņu uzņēmumam ir konkurētspējīgā priekšrocība. Tas ir saprotami, jo, īsti nezinot, kas ir konkurētspējīgā priekšrocība, ir grūti novērtēt, vai uzņēmumam tā piemīt, vai ne. Tikai 19% (8.b attēls) apgalvo, ka uzņēmumam ir konkurētspējīgā priekšrocība.

a. Respondenti, kuri saprot, kas ir konkurētspējīgā priekšrocība

a. respondents who understand what is competitive advantage

b. Respondenti, kuri saprot, bet detaļās nezina

b. respondents who understand but not in details

8. att. Vai uzņēmumam piemīt konkurētspējīgā priekšrocība?
Does your company possess competitive advantage?

SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

Analizējot pētījuma respondentu atbildes, var izdarīt vairākus secinājumus, kā arī izteikt vairākus priekšlikumus.

Neraugoties uz salīdzinoši augsto izglītības līmeni, respondenti joprojām izsaka vēlmi turpināt izglītoties (tikai 17% respondentu apgalvoja, ka nevēlas turpmāk izglītoties)[2].

Autors secina, ka respondentu vājākā vieta ir stratēģiskās vadīšanas trūkums uzņēmumos. Autors vēlas uzsvērt, ka stratēģiskās vadīšanas trūkums izpaužas kā vadīšana, neizmantojot kopsakarības. Kā jau iepriekšējos secinājumos tika norādīts, respondenti labi pārzina gan situāciju uzņēmuma iekšienē, gan ārpus tā. Neskatoties uz to, respondenti šīs abas sfēras aplūko atrauti vienu no otras, nevis kopsakarībās. Citiem vārdiem sakot, netiek izmantotas zinātniskās atziņas, kas ir balstītas uz kopsakarībām. Uzņēmumu vadībai vairumā gadījumu trūkst, ja tā var teikt, konceptuāla redzējuma par savu uzņēmumu virzību. Autora vērtējumā lielai daļai vadītāju nav skaidrības par to, kas ir vai nav jādara uzņēmumam, lai būtu gatavi un nokļūtu tajā nākotnē, kuru viņi paši spēj paredzēt. Līdz ar to arī ir saprotams iemesls, kādēļ vairumā gadījumu atbildes uz pētījuma jautājumiem nav iepriecinošas. Protams, ka neatkarīgi no tā šodien uzņēmumā darbība notiek un tā ir rentabla. Bet kā būs nākotnē? Cik viegli vai grūti būs konkurēt ar Eiropas uzņēmējiem, kuriem, iespējams, ir minētās zināšanas?

Autora skatījumā rezultāts tam, ka lielai daļai vadītāju trūkst izpratnes par stratēģisko vadīšanu, ir respondentu neizpratne (51% respondentu) par to, kas ir konkurētspējīgā priekšrocība. Līdz ar to ir arī saprotami atsevišķi paradoksi un svārstīšanās respondentu apgalvojumos. Tiek uzsvēta tehnoloģiju nozīme un ietekme, bet jaunievedumus vērtē viszemāk. Uzņēmumi cenšas būt atšķirīgi, bet tikai 50% domā ieviest kaut ko unikālu, tas nozīmē, ka patiesībā nekāda atšķirība netiek nodrošināta un lielākā daļa orientējas uz zemām izmaksām [2].

Kā jau tika norādīts, uzņēmējiem trūkst izpratnes par uzņēmuma stratēģiskās vadīšanas jautājumiem, aplūkojot visus procesus kopsakarībās. Pēc autora domām, viens no iemesliem ir nezināšana. Zinātniski pamatotas kopsakarības tiek aplūkotas «Stratēģiskās vadīšanas» kursā, kuru ir iespējams apgūt magistratūrā. To apstiprina arī respondentu atbildes attiecībā uz biznesa izglītību. Tā kā trūkst izpratnes par stratēģisko vadīšanu, līdz ar to trūkst zināšanu par konkurētspējīgo priekšrocību, jo konkurētspējīgā priekšrocība ir viens no centrālajiem jautājumiem stratēģiskās vadīšanas procesā. Un tas ir saprotami, jo uzņēmējdarbības pirmsākumos uzņēmēji ir apguvuši funkcionāla līmeņa zināšanas (mārketinga, finanses, personāla vadība, ražošana u.tml.), ko sniedz bakalaura grāda apguve, dažādi kursi un pašmācība. Un jāatzīst, pagājušā gadsimta pēdējā desmitgadē ar to pietika, jo uzņēmuma vadīšanā liela loma bija kā intuīcijai, tā straujai rīcībai. Pieminētajā laika posmā ekonomikā bija ļoti daudz nenoteiktību un iespēju, kas noteica prasības pret vadītājiem. Tomēr situācija ekonomikā ir ļoti mainījusies, un šobrīd tikai ar intuīciju vien nepietiek. Uzņēmumu darbība kļūst arvien sarežģītāka, tādēļ tā ir vairāk un vairāk jābalsta uz zinātniskiem pamatiem, jābalsta uz zinātniski pamatotām atziņām par uzņēmumu un vidi, kurā tas darbojas.

Pēc autora domām, uzņēmējiem trūkst izpratnes par konkurētspējīgās priekšrocības veidošanos, tās elementiem un nozīmi uzņēmuma vadībā. Kā jau autors atzīmēja, šobrīd bez šīm zināšanām nekāda traģēdija nenotiks, tomēr paliek atklāts jautājums, kā būs tālāk? Vai uzņēmumi meklēs konkurētspējīgās priekšrocības aizstājējus?

LITERATŪRA

1. J. Caune, A. Dzedons, L. Pētersons. *Stratēģiskā vadīšana*. Rīga: Kamene, 2000. 232 lpp.
2. J. Caune *Konkurētspējīgās priekšrocības loma uzņēmuma vadīšanā Latvijā*. Latvijas uzņēmumu aptaujas rezultātu analīze (pilnais variants). Rīga, 2003. 40 lpp.
3. *Maintaining competitive edge*, Deloitte & Touche, 2002. 36 p.
4. *Latvijas Mazo un vidējo uzņēmumu attīstības programma (projekts) 2003.-2006. gadam*. Rīga: LR Ekonomikas Ministrija, 2003.
5. *Vispārējā ekonomiskās darbības aktivitātes klasifikācija NACE 1.1 red.* Rīga: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2003. 76 lpp.

The Role of Competitive Advantage in Managing the Enterprise in Latvia: Survey Results

Summary

The author in his paper presents the research results of surveying the owners and the managers of small and medium sized enterprises in Latvia. Survey is focused on many important aspects of the role of competitive advantage in managing the company. One of the key aspects of survey is to measure the level of understanding of what is competitive advantage and to understand the reasons of understanding or not understanding it. The aim of the survey is to measure common understanding and attitudes of entrepreneurs towards competition, market, long-term planning and understanding of the business as such.

Uzņēmējdarbības informācijas spiegošanas ētiskais aspekts

Ethical Aspect of the Surveillance of Entrepreneurship Information

Andrejs Cekuls
Rohde&Schwarz
Merķeļa iela 21, Rīga, LV-1050
E-pasts: rsdk@mailbox.riga.lv

Darbs ir veltīts uzņēmējdarbības informācijas spiegošanas ētisko aspektu izpētei starp uzņēmumiem. Darbs balstās uz Latvijas un ārvalstu informācijas iegūšanas ētisko kodeksu principu analīzi, pielietojot novērošanas metodes un strukturēto interviju. Rakstā ir apskatītas vairākas informācijas iegūšanas metodes, kas tiek analizētas no ētiskā viedokļa. Raksta autors izsaka priekšlikumu Latvijas uzņēmumiem ievērot ētikas principus ne tikai no morāles viedokļa, bet, izmantojot spēļu teoriju, aprēķināt ētikas normu neievērošanas rezultātā uzņēmumam radīto zaudējumu ekonomisko vērtību.

Atslēgvārdi: ētika, informācijas spiegošana, spēļu teorija, ētikas kodekss

Lai paaugstinātu uzņēmuma konkurētspēju un nodrošinātu tā stratēģisko attīstību, pēdējos gados liela uzmanība pasaulē tiek pievērsta biznesa informācijas iegūšanai un analītiskajai apstrādei, kas ļauj savas pozīcijas tirgū salīdzināt ar konkurējošo uzņēmumu vietu tirgū. Ņemot vērā straujo informācijas apjoma pieaugumu, biznesa informācijas analītiskā apstrāde uzņēmuma konkurētspējas nodrošināšanai ir ļoti aktuāla Latvijā. Jebkura Latvijas vai ārzemju uzņēmuma biznesa informācija ir konfidenciāla un nav brīvi pieejama. Konkurējošo uzņēmumu saimnieciskās darbības spiegošana mūsdienās ir kļuvusi par vienu no biznesa informācijas iegūšanas veidiem. Sakarā ar straujām ekonomiskajām pārmaiņām Latvijā, uzņēmējiem savlaicīgi jāiegūst visa informācija, lai nodrošinātu uzņēmuma stratēģisko plānu veiksmīgu īstenošanu. Biznesa informācijas izziņas process ir jāveic saskaņā ar pētniecības ētikas normām, kas palīdz uzņēmumiem kā Latvijā, tā arī citās pasaules valstīs izvairīties no zaudējumiem, kurus var radīt neētiska rīcība. Raksta mērķis ir analizēt uzņēmējdarbības informācijas spiegošanas ētikas vispārējos principus un, pielietojot novērošanas metodes, kā arī strukturālo interviju, pamatojoties uz starptautiskajiem pētījumiem, analizēt uzņēmējdarbības informācijas iegūšanas teorijas un metodes. Uzņēmējdarbības ētika ietver sevī personības iniciatīvu, naudas darījumus, komercdarbību un brīvo uzņēmējdarbību kultūras un ētikas jautājumus. Autors, meklējot robežas uzņēmējdarbības informācijas iegūšanas ētiskajos laukos, izmanto spēļu teorijas noteikumus, kas balstās uz teorētiku Džona Naša (*John Nash*), Džona Harsani (*John Harsanyi*) un Reinharda Seltena (*Reinhard Selten*) teoriju [1]. Ja radusies situācija, kad ētikas principi nonāk

pretrunā ar vispāratzītām morāles vērtībām, ir jāizdara tikumiskā izvēle saskaņā ar personīgiem ētiskiem apsvērumiem.

Izvēli starp ētisku un neētisku paņēmieni izmantošanu varētu modelēt, izmantojot spēļu teorijas paņēmienus. Spēļu teorijas paņēmienus sāk aktīvi izmantot pēc 1994. gada, bet to pirmsākumi meklējami ekonomikas teorijā saistībā ar metodoloģiju, kur tiek modelēta mijiedarbība starp diviem vai vairākiem spēlētājiem, pieņemot lēmumus vai izspēlējot specifiskas situācijas. Tādā veidā var matemātiski analizēt stratēģijas.

Veicot aprēķinus, ir iespējams noteikt riska pakāpi būt atklātam un sodītam, no kā var secināt, vai dotajā situācijā neētiska rīcība ir izdevīga. Aplūkojot piemēru, pieņemsim, ka G ir potenciālā izdevība, R_c – atklāšanas iespējamais risks un P – iespējamais sods. R_c un P mainās no 0 līdz 1, kur 0 norāda, ka risks vai sods nepastāv, bet 1 nozīmē 100% iespēju būt atklātam un sodītam, kas neparedz nekādu darījuma izdevību. Kopējais risks (R_cP) atrodas starp 0 un 1, izņemot, kad gan R_c gan P ir 1 vai 0, un tas vienmēr ir zemāks par katru atsevišķu elementu.

1. tabula

Iespējamā atklāšanas un sodīšanas riska koeficienta noteikšana Defining the Probable Risk Coefficient of Revealing and Punishment

	Ētiska organizācija	Neētiska organizācija
Ētiska organizācija	$0.5G$	GR_cP
Neētiska organizācija	$G(1-R_c)P$	$0.5G(1 - R_c)P$

Tas nozīmē, ja divas ētiskas organizācijas cīnās viena pret otru, potenciālā izdevība ir vienāda. Līdzīgs rezultāts tiks uzrādīts, ja sacenšas divas neētiskas organizācijas, bet atklāšanas risks un iespējamais sods rezultātu samazinās. Samazināšanās faktora rādītājs ir vienāds ar riska un soda reizinājumu. No tā var secināt, ka, ņemot vērā atklāšanas risku un sodu par neētisku rīcību, situācija ir izdevīgāka kompānijai, kas ievēro ētikas kodeksa principus, jo neētiska rīcība var radīt uzņēmumam nopietnus zaudējumus. Ja varbūtība būt atklātam un sodītam ir 100%, ētiskā organizācija iegūs visas priekšrocības. Ja šī varbūtība ir zema, palielinās neētiskas uzvedības iespējamība, līdz ar ko organizācijai rodas izdevība izmantot neētiskas metodes savu mērķu sasniegšanai, ņemot vērā, ka atklāšanas un sodīšanas risks ir pietiekami zems. Ja risks ir zem 1, tad dotajā situācijā pastāv iespēja rīkoties neētiski savu mērķu sasniegšanai. Tātad vienīgā iespēja, kas liek organizācijām darboties saskaņā ar ētikas pamatprincipiem, ir augsts iespējamais risks tikt atklātiem un sodītiem. Ja šie riska faktori ir zemi, ētiskiem uzņēmumiem var tikt radītas grūtības sasniegt savus izvirzītos mērķus.

Ētikas jēdziens pēc savas definīcijas attiecas uz formulētām morālām vērtībām. "Ētika asociējas ar morāli, dodot atbildi uz jautājumu, kas ir labi un kas ir slikti." [2].

Vairākas kompānijas, kas darbojas uzņēmējdarbības informācijas spiegošanas jomā, ir izstrādājušas savas ētikas normas kodeksus, lai sekmīgi vadītu savu darbinieku darbu. Vairākums no tiem ir minimālas prasības, kas paredz nepārkāpt dažādus noteikumus un likumdošanu. Piemēram,

⇒ Nelikumīgi iegūt svešu komercinformāciju,

- ⇒ Nelikumīga informācijas iegūšana no konkurentiem, izmantojot viltību vai spēku,
- ⇒ Telefona sarunu noklausīšanās,
- ⇒ Nodrošināt īpašniekam viņa konfidenciālā informācijas atgriešanu.

Svarīgi atzīmēt, ka par pārkāpumu netiek uzskatīta informācijas izmantošana, ja nav konstatēts, ka tā ir zagta vai konfidenciāla. Bet, tiklīdz tiek noskaidrots, ka dokuments vai informācija ir konfidenciāla, tā jāatgriež īpašniekam un tās izmantošana tiek uzskatīta par nelikumīgu.

Amerikas uzņēmējdarbības informācijas spiegošanas profesionāļu sabiedrības (Society of competitive intelligence professionals, SCIP) ētikas normas nosaka [3]:

- ⇒ Pastāvīgi centies palielināt cieņu un atzinību savai profesijai,
- ⇒ Centies izvairīties no neētiskas darbības, uzticīgi un ar cieņu pildīt savus dienesta pienākumus,
- ⇒ Būt uzticīgam savas kompānijas politikai, tās mērķiem. Pildīt savus solījumus,
- ⇒ Darboties saskaņā ar likumdošanu,
- ⇒ Pildot savus dienesta pienākumus, neslēpt savu piederību kompānijai,
- ⇒ Darboties saskaņā ar ētikas normām, veicot pienākumus kā kompānijas iekšienē, tā arī saskarsmē ar apkārtējiem.

Amerikas līderis uzņēmējdarbības informācijas spiegošanas jomā kompānija Fuld&Company ir noteikusi desmit pamatnoteikumus konkurējošo uzņēmumu saimnieciskās darbības informācijas iegūšanai. Noteikumi izsaka darbiniekiem sekojošus aizliegumus [4]:

1. Melot, stādoties priekšā.
2. Pārkāpt savas kompānijas politiku.
3. Ierakstīt sarunu, bez sarunas biedra informēšanas.
4. Piedāvāt kukuļus.
5. Ierīkot noklausīšanās ierīces.
6. Maldināt savu sarunas biedru ar neskaidru informāciju.
7. Saņemt un nodot konkurentam vērtīgu konfidenciālo informāciju.
8. Dezinformēt sabiedrību.
9. Zagt rūpnieciskos noslēpumus.
10. Nodarboties ar šantāžu.

Analizējot iepriekš minētos ētikas kodeksus un vispārējos pamatprincipus, varētu atzīmēt divas informācijas iegūšanas metodes.

Pirmā metode. Informācijas iegūšana ievērojot likumdošanu, bet neievērojot morāles normas. Piemēram, piedāvājot labākus nosacījumus, iegūt konkurējošā uzņēmuma speciālistu, vākt informāciju no konkurenta atkritumu kastēm. Bet vai tas šajā gadījumā tiek uzskatīts par ētisku rīcību? Šeit nevar atbildēt viennozīmīgi. Bieži vien darbinieki, kuri nodarbojas uzņēmējdarbības informācijas spiegošanas jomā, uzskata, ka ir atļauts viss, kas nav aizliegts, un rīkojas tikai saskaņā ar likuma normām.

Otrā metode. Informācijas iegūšana, ievērojot ētikas normas. Ir cilvēki, kuri nevēlas iesaistīties skandālos. Pasaulē ir daudzas organizācijas, kas nodarbojas ar uzņēmējdarbības informācijas spiegošanu, un tās darbojas saskaņā ar ētikas kodeksiem un uzvedības normām, jo citāda rīcība varētu kaitēt viņu organizācijai.

Ētikas normu ievērošana ne vien pasargā uzņēmumu no neslavas, bet arī dod ekonomisku labumu, jo tādā veidā uzņēmums tiek pasargāts no tiesāšanās varbūtības un ar to saistītiem izdevumiem. Ētikas normu ievērošana organizācijās atvieglo darbinieku savstarpējo saskarsmi. Ja ētikas normas uzņēmumā ir skaidri definētas, darbinieki ir pasargāti no lēmuma pieņemšanas kļūdām, jo rīkojas saskaņā ar organizācijas noteikumiem.

Lai gan izmantot konkurējošo uzņēmumu komerciālos noslēpumus ir pretlikumīgi, pastāv gadījumi, kad uzņēmumi neapdomīgas rīcības pēc zaudē tiesības, kādu informāciju dēvēt par komerciālu noslēpumu. To izraisa kļūdaina situācijas analīze, kā rezultātā uzņēmums var ciest zaudējumus un strauji samazināties tā konkurētspēja. Lai izvairītos no situācijām, kas var ietekmēt uzņēmuma stāvokli, amerikāņu kompānija *Egideria* ir izstrādājusi Uzņēmējdarbības informācijas spiegošanas ētikas kodeksu, kas tās darbiniekiem efektīvāk ļauj atrisināt dažādas sarežģītas situācijas.

2. tabula

**Izraksts no kompānijas Egideria uzņēmējdarbības
informācijas spiegošanas ētikas kodeksa [5]
An Extract of the Ethics Code of the Surveillance of the Company
Egideria entrepreneurship information**

	Iespējamā strīdīgā situācija	Ko nedarīt	Ko darīt
1.	Nodēvēt sevi par citu personu	Izmantot piegādātāja vai klienta identifikācijas karti, lai iegūtu konkurenta informāciju izstādes laikā	Lietot skaidri saredzamu identifikācijas karti, bet izmantot iespēju saņemt informāciju no piegādātājiem un klientiem. Izmantot iespēju aprunāties ar konkurentiem
2.	Dokumentu zādzība	Dokumentu vai somas zādzība no konkurenta galda	Sagaidīt pasākuma beigas un aplūkot konkurenta galdu pēc izstādes
3.	Ģimenes loceklis strādā pie konkurenta	Visu atklāt	Noteikt skaidras spēles noteikumus: Ko Jūs drīkstat pateikt un ko nē. Izrunāt šos noteikumus ar saviem kolēģiem un priekšnieku
4.	Uzdot potenciālajam darba ņēmējam jautājumus, kas saistīti viņa ar iepriekšējās darba vietas konfidenciālo informāciju	Melot un apsolt pieņemt viņu darbā	Atklāt savas kārtis. Ja nav ielānots pieņemt viņu darbā, skaidri to viņam pateikt, ka vēlaties aprunāties ar viņu par tirgus situāciju un konkurenci
5.	Jaunas darbinieks ierodas ar dokumentiem no iepriekšējā darba dēvēja	Publicēt un izmantot tos savā kompānijā	Izlasīt tos un noskaidrot, vai tie likumīgi varētu tikt izmantoti. Ja ne, tad, vai nu atdot tos konkurentam, paskaidrojot, ka tie ir nejausi nokļuvuši Jūsu rokās, vai nu iznīcināt tos

	Iespējamā strīdīgā situācija	Ko nedarīt	Ko darīt
6.	Konkurenta darbinieks ir ļoti plāpīgs, kas traucē viņa karjerai	Atsaukties uz viņu savās darba atskaitēs	Atskaitēs minēt avota būtību, bet ne vārdu (uz to varētu izdarīt tikai mutisks atsaucis)
7.	Sarunu ierakstīšana	Izmantot to, lai kompromitētu cilvēkus un ierakstus izmantotu šantāžai	Izmantot ierakstīšanu tikai kā līdzekli, lai sagatavotu rakstisku atskaiti. Iznīcināt tos, kad atskaitē ir gatava. Bīdīt cilvēku, ar kuru ir paredzēta saruna par to, ka tā tiks ierakstīta
8.	Ir zināms, ka kāds konkurenta darbinieks nav uzticīgs savam vīram/sievai	Draudēt vai šantāžēt	Nepieminēt to
9.	Izmantot informāciju par personu	Mēģināt atrast iespēju dabūt personīgo informāciju. Uzglabāt to datubāzē	Respektēt personas datu drošību un aizsardzību. Jāizvairās no konkurenta lēmuma pieņemēja psiholoģiskā portreta izveidošanas
10.	Starpnieku un informatoru izmantošana	Neizaicināt viņus pārkāpt likumus un atteikties no ētikas principiem savā darbā	Pieprasiet piegādātājus parakstīt vispārējos ētikas noteikumus. Aiciniet piegādātājus pieprasīt to arī no saviem sadarbības partneriem
11.	Izspiegot darbinieku e-pastu	Darīt to aizsegā	Ievērot likuma prasības. Paziņot darbiniekiem, ka kompānija patur sev šādas tiesības. Izveidot automatiskās drošības sistēmas

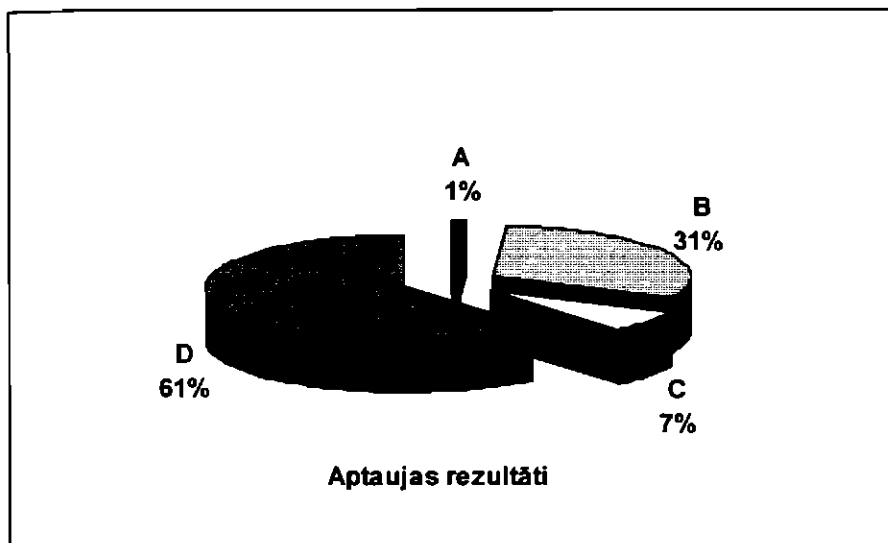
Ētika ir zona, kur bez tiesiskuma darbojas arī jūtas un sirdsapziņa. Vārds ētisks pats par sevi ir neitrāls, kas neliecina ne labu, ne sliktu, jo apzīmē tikai konkrētas personas vai cilvēku grupas attieksmi pret tradicionāli izveidojošos vai topošo vērtību sistēmu [6, 272]. Ētika vienmēr ir saistīta ar sabiedrību. Lai noteiktu attieksmi pret ētiskajām normām, raksta autors ir veicis aptauju LU Ekonomikas un vadības fakultātes Vadības teorijas, kā arī Vides un uzņēmējdarbības vadības apakšprogrammas studentu grupās, iesaistot 98 respondentus.

Tiek piedāvāta sekojoša situācija ar 4 iespējamajiem atbilžu variantiem.

Jūs esat pārdošanas speciālists un piedāvājat produktu X. Jūs apmeklējat savu potenciālo klientu ar savu piedāvājumu. Pārrunu laikā pamanāt, ka klientam uz galda ir Jūsu konkurenta piedāvājums, kurā ietverta informācija, kas Jums šķiet svarīga, lai izdarītu konkurētspējīgu piedāvājumu ar pozitīvu rezultātu. Pārrunu laikā Jūsu klients iziet no telpas, lai apspriestu kādu jautājumu ar savu priekšnieku. Kāda ir Jūsu turpmākā rīcība:

- Paņemam šo piedāvājumu, cerot, ka klients to neievēros
- Izmantojot situāciju, norakstāt svarīgāko informāciju
- Novērsaties, un mēģināt neielūkoties tajā
- Uzsākot sarunu, norādāt, ka, lai gan uz viņa galda atrodas konkurentu piedāvājums, Jums ir alternatīvs risinājums

Aptaujas rezultāti ir aplūkojami 1. attēlā.

1. att. Situācijas novērtējuma aptaujas rezultāti
Results of an interview

No datiem, kas redzami 1. attēlā, var secināt, ka dominē divi varianti. Tātad cilvēki šeit saskata divas rīcības iespējas – “pareizo” un “nepareizo” Tagad aplūkosim atbilžu variantus.

A. Paņemam šo piedāvājumu, cerot, ka klients to neievēros.

Secinājums A. Klienta dokumentu paņemšana ir tieša zādzība. Tas ne tikai ir neētiski, tas ir nelikumīgi.

B. Izmantojot situāciju, norakstāt svarīgāko informāciju.

Secinājums B. Šī pieeja neatbilst profesionālai rīcībai, un ir grūti paskaidrot, kādā veidā informācija ir iegūta. Tomēr vairāk nekā 30% respondentu ir izvēlējušies tieši šo atbildi.

C. Novērsaties, un mēģināt neielūkoties tajā.

Secinājums C. Šī ir viskonservatīvākā iespēja un atspoguļo savas pārlicības visaugstāko līmeni.

D. Uzsākot sarunu, norādāt, ka, lai gan uz viņa galda atrodas konkurentu piedāvājums, Jums ir alternatīvs risinājums

Secinājums D. Šī ir profesionāla pieeja. Jums ir izredzes iegūt konkurējošā uzņēmuma piedāvājuma nišes, ievērojot ētikas normas.

Šajā piemērā tiek aplūkota cilvēka profesionālā ētika, morāle, kas nosaka tikumisku raksturu tām cilvēku savstarpējām attiecībām, kuru avots ir viņu profesionālā darbība.

Visu morālo spriedumu uzdevums ir vadīt cilvēku reālo darbību ikdienā. No situācijas problēmu aktualitātes ir atkarīgs, kurš no ētikas principiem izvirzās ētikas risināmo problēmu priekšplānā.

KOPSAVILKUMS

Konkurējošo uzņēmumu saimnieciskās darbības spiegošana mūsdienās ir kļuvusi par vienu no aktuālākajiem biznesa informācijas iegūšanas veidiem. Biznesa informācijas izziņas procesam ir jābalstās uz pētniecības ētikas normām. Darba autors, pamatojoties uz starptautiskajiem pētījumiem, analizē uzņēmējdarbības informācijas iegūšanas teorijas un metodes. Meklējot robežas uzņēmējdarbības informācijas iegūšanas ētiskajos laukos, tiek izmantoti spēļu teorijas noteikumi, kas balstās uz šīs teorijas pamatlicēju izstrādātajiem secinājumiem. Izmantojot aptaujas rezultātus, autors analizē situāciju, kad ētikas principi nonāk pretrunā ar vispāratzītām morāles vērtībām, un ir jāizdara tikumiskā izvēle saskaņā ar ētiskiem apsvērumiem. Darba autors iesaka uzņēmumiem ievērot ētikas normas ne tikai no morāles viedokļa, bet, izmantojot spēļu teoriju, aprēķināt ētikas normu neievērošanas rezultātā uzņēmumam radīto zaudējumu ekonomisko vērtību.

LITERATŪRA

1. *CI Magazine*, vol.4, no.6, November-December 2001.
2. Earl I. *The Practice of Social Research*, 9th edition. Wadsworth, 2001.
3. <http://www.scip.org/cj/ethics.asp>, 01.11.2003.
4. <http://www.fuld.com/Tindex/IntelDict/record028.html>, 01.11.2003.
5. <http://www.egideria.com/ethique.html>, 01.11.2003.
6. Fleisher C.S., Bensoussan B.E. *Strategic and Competitive Analysis*. USA: Pearson Education, 2003. 457 p.

Ethical Aspect of the Surveillance of Entrepreneurship Information

Summary

The article deals with the ethical aspect of competitive intelligence between companies. It is based on the analyses of the codes of ethics applied to Latvian and foreign companies, employing structural-quantitative observation method, as well as structured interview. The paper provides analyses of data mining from ethical point of view. The author proposes to companies to behave ethically and calculate financial losses in case of unethical behaviour by using of game theory.

Monetārās politikas nozīme valsts ekonomikā un tās attīstība Latvijā

The Meaning of Monetary Policy in Economics and Its Development in Latvia

Sandra Eglīte

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 4-426, Rīga, LV-1050

E-pasts: esandra@lanet.lv

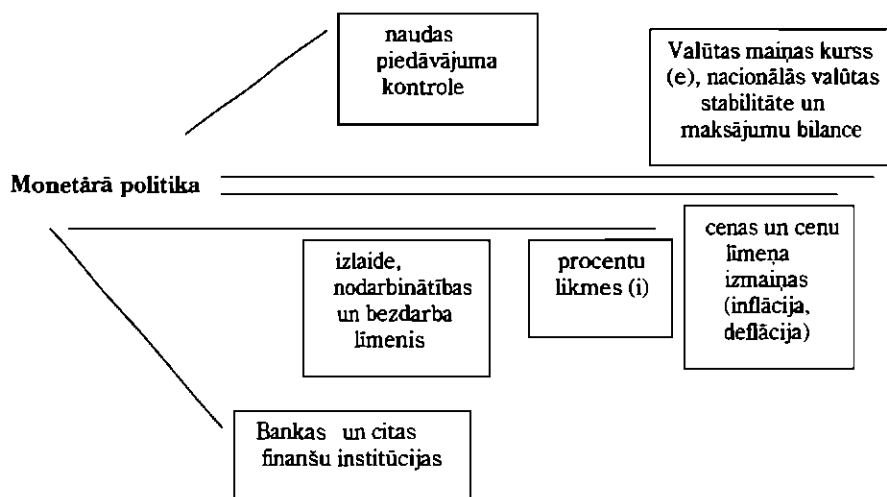
Dotajā rakstā ir parādīta monetārās politikas būtība un darbības principi, kā arī atklāta monetārās politikas nozīme valsts ekonomikā un ietekme uz tādiem svarīgiem ekonomiskās attīstības rādītājiem kā izlaide, nodarbinātība un bezdarba līmenis, cenu līmenis, valūtas maiņas kurss. Rakstā ir analizēti monetārās politikas kanāli un to efektivitāti ietekmējošie faktori, kā arī aplūkoti atsevišķi monetārās politikas instrumenti (valsts vērtspapīru pirkšana un pārdošana, valūtas pirkšana un pārdošana, valūtas mijmaiņas darījumi u.c.) un to izmantošanas iespējas naudas daudzuma regulēšanā. Tāpat rakstā ir pievērsta uzmanība monetārās politikas ierobežojumiem un izanalizēta Latvijas Bankas monetārā politika.

Pētījuma mērķis ir atklāt monetārās politikas darbības mehānismu un ietekmi uz valsts ekonomiku, kā arī raksturot monetārās politikas attīstību Latvijā. Dotā mērķa sasniegšanai ir izvirzīti sekojoši uzdevumi: dots monetārās politikas vispārējs raksturojums, analizēti monetārās politikas veidi, ekonomiskās sekas un monetārās politikas kanāli, raksturota Latvijas Bankas monetārā politika.

Darbā izmantotas ekonomiskās un statistiskās (salīdzināšanas, grupēšanas, korelācijas, grafiskās u.c.) analīzes metodes.

Atslēgvārdi: procentu likmes, valūtas maiņas kurss, monetārās politikas kanāli un instrumenti, naudas piedāvājums, Centrālā Banka

Monetārā politika ir ekonomiskās politikas daļa, ar kuras palīdzību tiek regulēts apgrozībā esošais naudas daudzums (naudas piedāvājums), procentu likmes un kredītu apjoms, ar mērķi nodrošināt sabalansētu valsts ekonomisko attīstību un izaugsmi zemas inflācijas un optimālas nodarbinātības apstākļos, kā arī panākt ārējo maksājumu (maksājumu bilances) līdzsvaru un nacionālās valūtas stabilitāti. Monetārā politika ietekmē ne tikai finanšu sektora attīstību un darbību, bet arī tādas svarīgas ekonomiskās attīstības rādītājus kā izlaide, nodarbinātība un bezdarba līmenis, cenu līmenis, valūtas maiņas kurss u.c. (1. attēls).

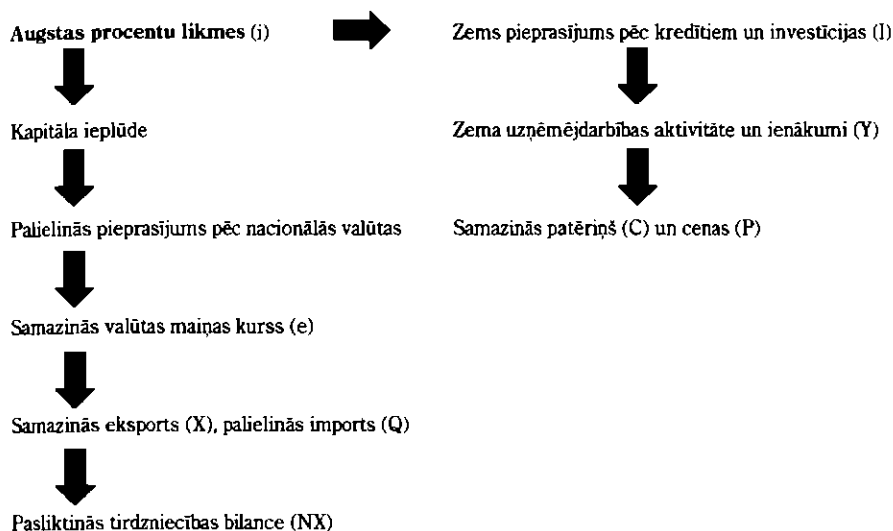
1. att. Monetārā politika un tās ietekme uz ekonomiku
Monetary policy and its influence on economics

Par monetāro politiku parasti ir atbildīga valsts centrālā banka (CB), kas ir neatkarīga savu lēmumu pieņemšanā un īstenošanā, tā nav pakļauta valdības vai tās institūciju lēmumiem un rīkojumiem. Latvijā monetāro politiku nosaka un realizē Latvijas Banka (LB). LB veic naudas emisiju un, izmantojot dažādus monetārās politikas instrumentus, kontrolē naudas piedāvājumu naudas tirgū. LB institucionāli nav atkarīga no valdības un tās uzraudzību veic Saeima. LB ir finansiāli neatkarīga, jo visi tās izdevumi tiek pilnībā segti no LB ieņēmumiem. Par monetārās politikas galveno mērķi, atbilstoši likumam "Par Latvijas Banku", ir noteikta cenu stabilitātes nodrošināšana [8, 51]. Lai sasniegtu minēto mērķi un nodrošinātu stabili ekonomikas attīstību, svarīgi ir saskaņot naudas daudzuma izmaiņas ar ekonomiskās aktivitātes svārstībām. Naudu izmanto visi ekonomiskie subjekti kā maiņas līdzekli, kā preču vērtības mēru, kā uzkrāšanas līdzekli, un tās daudzums ir cieši saistīts ar ienākumu un izdevumu plūsmām ekonomikā:

pieaugot ekonomiskai aktivitātei, palielinās arī pieprasījums pēc naudas, tāpēc, lai nepieļautu procentu likmju kāpumu naudas tirgū, jāpalielina naudas daudzums apgrozībā, samazinoties ekonomiskai aktivitātei, samazinās arī vajadzība pēc naudas, tāpēc atbilstoši tam jāierobežo naudas daudzuma pieaugums.

Kad CB palielina naudas daudzumu apgrozībā jeb kopējo naudas piedāvājumu, tiek realizēta stimulējoša monetārā politika, savukārt apgrozībā esošā naudas daudzuma samazināšanu sauc par ierobežojošu monetāro politiku. Palielinot naudas piedāvājumu, samazinās procentu likmes, kas paaugstina pieprasījumu pēc kredītiem, veicina uzņēmējdarbības aktivitātes un investīciju pieaugumu, tāpat arī veicina eksportu un uzlabo tirdzniecības bilanci (jo palielinās valūtas maiņas kurss), stimulē patēriņu un cenu pieaugumu. Ierobežojošas monetārās politikas rezultātā procentu likmes palielinās, rezultātā samazinās pieprasījums pēc kredītresursiem, uzņēmējdarbības aktivitāte un investīcijas, kā arī privātais

patēriņš un cenu līmenis. Augstas procentu likmes veicina kapitāla ieplūdi valsti un palielina pieprasījumu pēc nacionālās valūtas, kā rezultātā samazinās valūtas maiņas kurss un eksports, pasliktinās tirdzniecības bilance (2. attēls).

2. att. Ierobežojošas monetārās politikas sekas
The effect of the restricted monetary policy

Taču jāņem vērā, ka naudas masas izmaiņas ietekmē procentu likmi vispirms vienā virzienā, bet pēc tam pretējā. Sākumā stimulējošas monetārās politikas rezultātā procentu likme samazinās, bet vēlāk, līdz ar pieprasījuma pieaugumu pēc kredītiem un cenu līmeņa kāpumu, procentu likmes atkal aug. Ierobežojošas monetārās politikas rezultātā procentu likmes sākotnēji aug, bet vēlāk, samazinoties pieprasījumam pēc kredītiem un uzņēmējdarbības aktivitātei, kā arī patēriņa izdevumiem un inflācijai, procentu likme samazinās.

Centrālā banka naudas daudzumu var palielināt vai samazināt ar sekojošu instrumentu palīdzību:

- naudas emisiju,
- diskonta likmes izmaiņām,
- obligāto rezervju normas izmaiņām,
- atklātā tirgus operācijām.

Izmantojot iepriekš minētos monetārās politikas instrumentus, ir iespējams pietiekoši ātri reaģēt uz dažādām izmaiņām. Piemēram, samazinot obligāto rezervju normu, palielinās komercbanku rezervju apjoms un arī izsniegto kredītu daudzums, tas savukārt palielina kopējo naudas piedāvājumu un samazina kredītu procentu likmi. Lai gan obligāto rezervju normai ir tieša ietekme uz banku pārpalikuma rezervēm un izsniegto kredītu apjomu, tomēr tās aktīvi neizmanto naudas piedāvājuma regulēšanā, bet vairāk finanšu sektora likviditātes kontrolēšanai. CB var samazināt diskonta procentu likmi un veicināt komercbankas (KB) aizņemties naudu, tādējādi palielinās to aktīvi un arī kopējais izsniegto kredītu apjoms, taču arī šis instruments nav pārāk populārs un KB

aizņemas naudu no CB parasti tikai ārkārtējos gadījumos. Kā liecina dažādu valstu pieredze, visplašāk izmantotais naudas piedāvājuma regulēšanas instruments ir atklātā tirgus operācijas, pie kurām pieskaita:

- Valsts vērtspapīru pirkšanu un pārdošanu,
- Valūtas pirkšanu un pārdošanu,
- Valūtas mijmaiņas darījumus (pirkšanu ar atpārdošanu un pārdošanu ar atpirkšanu izsolēs no komercbankām),
- CB kredītus komercbankām (CB izsniedz kredītus KB, lai nodrošinātu starpbanku norēķinu sistēmas efektivitāti),
- Banku termiņnoguldījumus CB.

Latvijā galvenais monetārās politikas instruments ir ārvalstu valūtas pirkšana un pārdošana, ieskaitot latu mijmaiņas darījumus, kas ļauj LB regulēt iekšzemes naudas tirgu ar savām ārvalstu valūtas rezervēm, neietekmējot procentu likmju politiku. No 1992. līdz 2002. gadam LB tīrās valūtas operācijās (bez mijmaiņas darījumiem) iepirka ārvalstu valūtu par 374 milj. latu vairāk nekā to pārdeva, un to pamatā noteica valūtas ieplūde un augstais latu pieprasījums. Ārvalstu valūtas neto pārdošanu LB veica 1995. gadā, banku krīzes iespaidā, un 1998. gadā, kad uzticību latam iedragāja Krievijas finanšu krīze un a/s "Rīgas komercbanka" darbības apturēšana [5, 19].

LB veic arī darījumus ar valdības vērtspapīriem, rīkojot repo un revers repo izsoles. 1993. gadā Latvijas valdība sāka emitēt valsts vērtspapīrus (1.mēneša parādzīmes), vēlāk, 1997. gadā, tika izlaistas pirmās obligācijas (sākotnēji 2.gadu, pēc tam arī 3 un 5.gadu), 1999. gadā valdība izlaida eiroobligācijas (kopā ir veiktas divas 5 un 7 gadu emisijas), bet 2003. gada februārī pirmo reizi tika izlaistas 10.gadu obligācijas ar vidējo svērto likmi 5,19%. Kopumā 2003. gadā ir plānots emitēt valsts iekšējā aizņēmuma vērtspapīrus par 185,5 milj. Ls [5, 21].

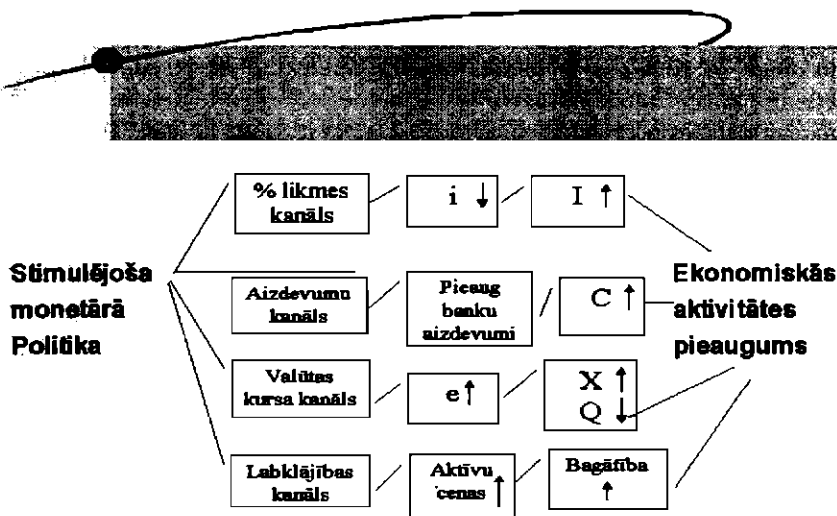
Obligātās rezerves netiek aktīvi izmantotas naudas piedāvājuma regulēšanai, tomēr tās nodrošina CB līdzekļu pieprasījuma stabilitāti. LB īsteno pakāpenisku obligāto rezervju prasību tuvināšanu Eiropas Centrālās bankas (ECB) noteiktajam 2% līmenim un kopš 2003. gada 24. janvāra obligāto rezervju norma Latvijā ir 3% [7, 52].

Analizējot monetārās politikas ietekmi uz valsts ekonomisko attīstību, īstermiņā izdala četrus kanālus [1, 5]:

1. procentu likmes (i) kanāls,
2. valūtas kursa (e) kanāls,
3. aizdevuma kanāls,
4. labklājības kanāls (3. attēls).

Katra šī kanāla nozīmīgumu nosaka atsevišķi tautsaimniecības sektori. Procentu likmes kanāla darbības efektivitāte atkarīga no tā, kā kopējā pieprasījuma komponenti (investīcijas (I), patēriņš (C), naudas pieprasījums) reaģē uz izmaiņām procentu likmēs, aizdevuma kanāla darbība atkarīga no banku sistēmas attīstības (banku lieluma, banku likviditātes un kapitalizācijas, nerezidentu īpašuma daļas banku sektorā un ārvalstu valūtā izsniegto aizdevuma īpatsvara), kā arī patērētāju vēlmes izmantot kredītus, labklājības kanāla efektivitāte atkarīga no vērtspapīru, zemes un nekustāmā īpašuma tirgus attīstības, savukārt valūtas kursa kanāls atkarīgs no ārējā sektora darbības (cik

liela nozīme valsts ekonomikā ir ārējai tirdzniecībai, cik lielā mērā iekšzemes pieprasījums ir atkarīgs no importa, kāda ir importa cenu elastība, kāds ir valūtas kursa režīms – peldošs vai fiksēts).

3. att. Monetārās politikas kanāli un to darbība stimulējošas monetārās politikas apstākļos
 Monetary policy channels and its work in the stimulating conditions of monetary policy

LB 2003.gada sākumā veica pētījumu (“Monetāro šoku transmisija Latvijā”), lai novērtētu monetārās politikas kanālu darbību un efektivitāti Latvijā. Tajā tika izmantots vektoranalīzes (VAR) modelis un noskaidrots, ka [1, 17-18]:

Valūtas kursa un % likmju pārmaiņām ir pārejoša ietekme uz produkcijas izlaides apjomu, tomēr valūtas kursa pārmaiņu radītais iespaids ir aptuveni 3 reizes lielāks un darbojas divas reizes ilgāk,

Fiksētā valūtas kursa dēļ LB nevar ietekmēt tautsaimniecības attīstību izmantojot valūtas kursa kanālu, tāpēc visi pa šo kanālu pārraidītie šoki ir eksogēni,

Iekšzemes procentu likmes nozīmi mazina fiksētā valūtas kursa režīms, kas kavē neatkarīgas monetārās politikas īstenošanu,

Iekšzemes patēriņa pieprasījums nereaģē uz % likmju pārmaiņām, tāpēc aizdevuma kanāls šobrīd nav nozīmīgs, taču finanšu sektora nostiprināšanās un tālāka attīstība nākotnē var palielināt šī kanāla nozīmīgumu,

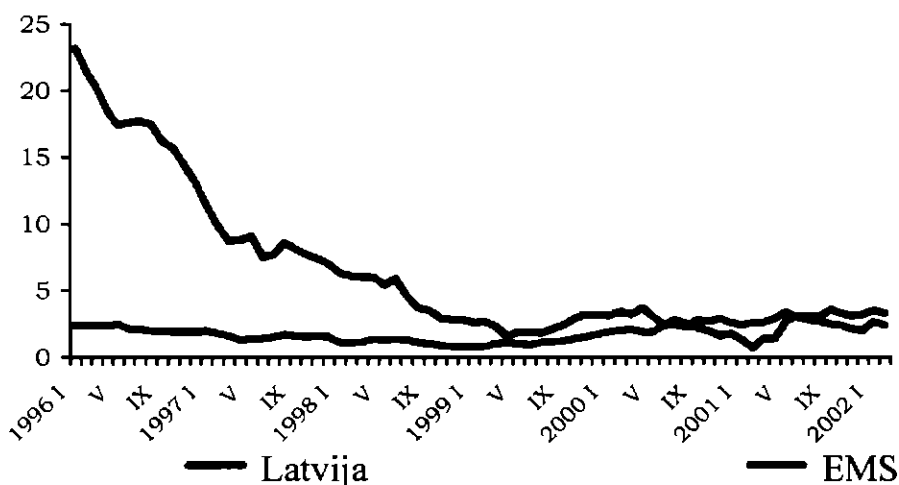
Investīcijas reaģē uz izmaiņām procentu likmēm, taču pret % likmēm jūtīgo uzņēmumu daļa ir salīdzinoši neliela un tas nomāc % likmes kanāla nozīmību,

Valūtas kurss ietekmē iekšzemes cenas tieši- ar importa un ražotāju cenu pārmaiņām,

izmaiņas nominālajā valūtas kursā tieši ietekmē reālo kursu un iekšzemes cenas, taču LB nespēj kontrolēt reālo valūtas kursu,

Valūtas kursa kanāla svarīgumu mazina importa cenu zemais elastīgums un tas, ka saskaņā ar pirktspējas paritātes aprēķiniem valūtas kurss Latvijā ir novērtēts pārāk zemu.

Apkopojot LB pētījuma rezultātus, var secināt, ka šobrīd monetārās politikas darbībā svarīgākais ir valūtas kursa kanāls, procentu likmes kanāls nav pārāk nozīmīgs, jo izmaiņas % likmēs būtiski neietekmē ne izlaidi, ne cenas un šī ietekme nozīmi zaudē aptuveni pēc 2. mēnešiem. Bez tam jāatzīmē, ka Latvijas tautsaimniecība pret dažādiem ārējiem šokiem ir daudz jutīgāka un uz tiem reagē ātrāk nekā attīstīto valstu tautsaimniecības, kā arī to, ka monetārās politikas autonomija Latvijā ir vāja, jo tautsaimniecība ir diezgan stipri atkarīga no ārvalstu kapitāla, ko tieši neietekmē iekšzemes procentu likmes. Jāņem vērā arī to, ka CB spēja kontrolēt kopējo naudas daudzumu apgrozībā nav pilnīga, jo naudas piedāvājumu būtiski ietekmē citu ekonomisko subjektu (mājsaimniecību, komercbanku, nefinansu uzņēmumu, valdības, ārvalstu sektora) darbības, kā arī to, ka monetārās politikas rezultāti ir jūtami tikai pēc noteikta laika perioda, kuru ir grūti precīzi noteikt (izmērit), jo tas var mainīties atkarībā no kopējās ekonomiskās vides un finansu tirgus struktūras.

4. att. Gada patēriņa cenu indeksa (PCI) izmaiņas (%) Latvijā un Eiropas Monetārajā Savienībā (EMS) 1996-2002. gadam [7]
Changes of CPI (% in year) in Latvia and EMU 1996-2002

Neskatoties uz iepriekšminēto, tomēr jāatzīst, ka monetārā politika Latvijā ir svarīgs ekonomiskās politikas instruments, jo tā ir nodrošinājusi ilgtermiņā cenu stabilitāti valstī un nav ierobežojusi ekonomiskās izaugsmes tempus. LB īstenoto monetāro politiku ir atbalstījušas visas līdzšinējās valdības un tās pamatprincipi ir [7, 51]:

brīva nacionālās valūtas konvertējamība,

kapitāla neierobežota plūsma,

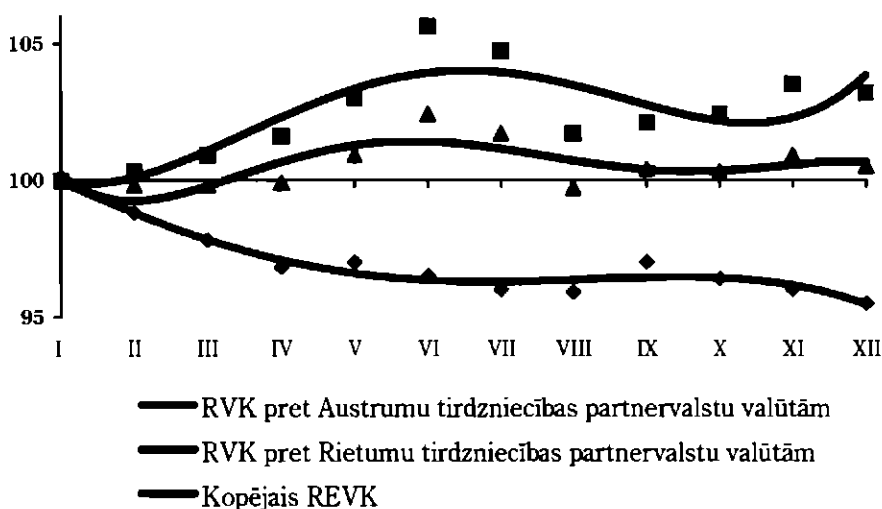
nacionālās valūtas ārējā stabilitāte,

iekšējā stabilitāte, nodrošinot iespējami zemu inflāciju,

- procentu likmju politika, kas sekmē likviditātes papildu kontroli.

Latvijā šobrīd ir viena no visstraujāk augošajām ekonomikām Eiropā, laika periodā no 1996-2002. gadam IKP Latvijā ir palielinājies vidēji gadā par 5,9%, kas ir aptuveni divas reizes straujāk nekā ES un pusotras reizes straujāk nekā vidēji ES kandidātvalstīs [2, 2]. Vienlaicīgi ar izaugsmi, inflācijas līmenis Latvijā tuvojas attīstīto Eiropas valstu līmenim (4. attēls).

Zemais inflācijas līmenis ir nodrošinājis arī lata reālā valūtas kursa (RVK) stabilitāti. Lai gan RVK attiecībā pret Austrumu tirdzniecības partnervalstīm ir nedaudz samazinājies, līdz ar to negatīvi ietekmējot arī eksportu, jo reālā kursa samazināšanās sadārdzina mūsu eksportējamās preces, taču attiecībā pret Rietumu tirdzniecības partnervalstīm lata RVK ir audzis, jo kāpa eiro, Zviedrijas kronas un Lielbritānijas sterliņu mārciņas kurss attiecībā pret latu, un tas pozitīvi ietekmēja Latvijas eksportu un Eiropas valstīm (5.attēls). Latvijas eksports uz ES valstīm 2003. gada 1. ceturksnī pieauga par 42,1 milj. Ls jeb 22,2%, nedaudz palielinājās arī šo valstu īpatsvars eksporta kopapjomā [5, 8].

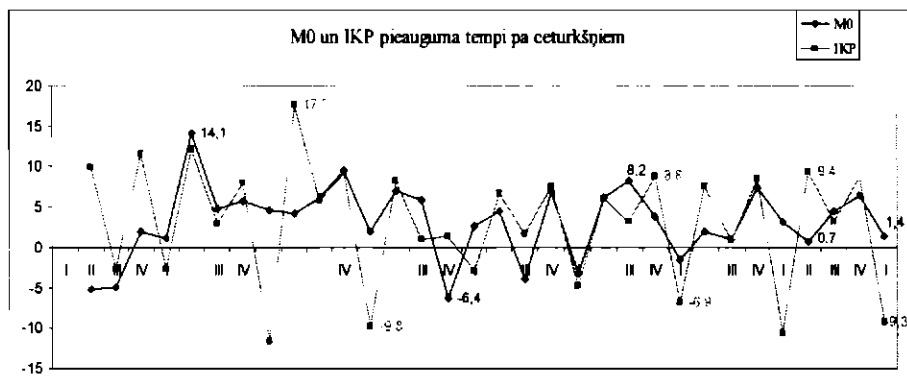
5. att. Reālais lata kurss pret galveno tirdzniecības partnervalstu valūtām, 2001. gada janvāris=100 [6]

Real exchange rates of lats (2001 January = 100)

Lata stabilitāti garantē arī LB tīrās ārējās rezerves (naudas bāzes segums pārsniedz 100% un tas ir līdzvērtīgs valsts preču un nefaktoriālo pakalpojumu importa 3-4 mēnešu apjomam) un samērā konservatīvā monetārā politika (6. attēls).

2003. gada 1.ceturksnī naudas bāze saruka par 51,6 milj. Ls, ko lielā mērā noteica krasais LB tiro ārējo aktīvu sarukums (par 84,7 milj. Ls), kritoties valūtas mijmaiņas darījumu atlikumam, ko tikai daļēji kompensēja bankām izsniegto LB kredītu atlikuma kāpums (par 30,1 milj. Ls) [5, 18]. Arī pārējo naudas rādītāju – M1, M2D un M2X pieauguma temps 2003.gada sākumā sezonālo faktoru ietekmē bija lēns, jo saruka naudas pieprasījums (līdz ar ekonomiskās aktivitātes kritumu) un banku noguldījumu atlikums LB. Samazinoties naudas pieprasījumam, kritās arī skaidrās naudas īpatsvars plašajā naudā (2003.gada martā skaidrās naudas īpatsvars M2X bija 27,7%), tāpēc saruka arī plašās naudas likvidākais komponents M1, bet kvazinauda palielinājās, ko galvenokārt noteica ārvalstu valūtas komponenta

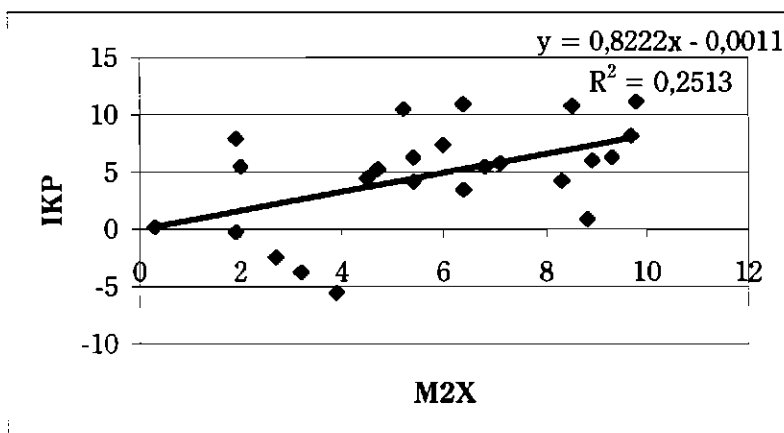
pieaugums plašajā naudā (sakarā ar eiro kursa kāpumu un Latvijas virzību uz ES palielinājās eiro īpatsvars rezidentu noguldījumos). 2003.gada 2. un 3. ceturksnī M2X pieauga straujāk un 2003.gada septembra beigās, salīdzinot ar iepriekšējā gada septembri, plašās naudas apjoms bija pieaudzis par 19%, skaidrā nauda apgrozībā par 11%, noguldījumu apjoms- par 22% [2,3].

6. att. Naudas bāzes (M0) un IKP pieauguma tempi Latvijā no 1995-2003. gadam [6]

Monetary base (M0) and GDP growth rate in Latvia 1995-2003

Izpētot plašās naudas un IKP izmaiņas Latvijā (7.attēls), var redzēt, ka starp izmaiņām M2X un IKP pieaugumu nav cieša saistība, jo korelācijas koeficients (R^2) nav liels. Tas ir izskaidrojams ar to, ka naudas piedāvājuma izmaiņas uzreiz neietekmē IKP, ir jāpaiet zināmam laika periodam, kuru, kā jau iepriekš minēts, izmērit ir ļoti grūti (parasti 3-6 mēneši).

7. att. IKP un plašās naudas (M2X) pieaugums (% pret iepriekšējā gada atbilstošo ceturksni) Latvijā no 1996-2001.gadam [3, 108-110]

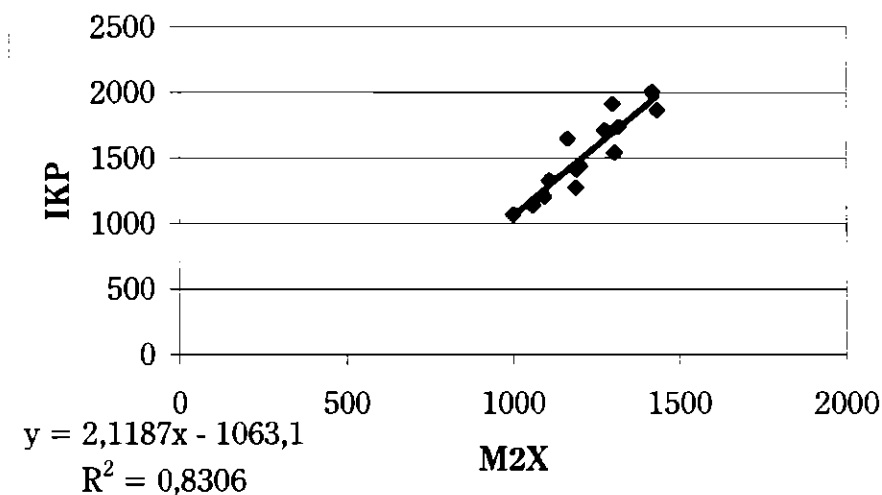
GDP and broad money (M2X) growth (quarter-on-quarter %) in Latvia 1996-2001

Taču, ja aplūko IKP un M2X absolūtos skaitļos (1. tabula), ir redzama cieša lineāra sakarība (8. attēls).

1. tabula

IKP un M2X Latvijā no 2002.-2003.gadam (tūkst. Ls, pa ceturkšņiem) [3, 4]
GDP and broad money (M2X) in Latvia 2002-2003 (thousand Ls, by quarter)

Laika periods	IKP (faktiskajās cenās)	M2X
1/2000	1000,8	1070,7
2/2000	1060,8	1137,9
3/2000	1095,1	1203,6
4/2000	1191,6	1275,9
1/2001	1109,7	1329,5
2/2001	1193,7	1413,1
3/2001	1203,5	1440,0
4/2001	1305,7	1541,4
1/2002	1167,1	1645,7
2/2002	1276,5	1711,6
3/2002	1318,0	1736,2
4/2002	1433,1	1864,9
1/2003	1300,5	1914,0
2/2003	1417,6	2005,9

8. att. M2X un IKP (faktiskajās cenās) lielums Latvijā no 2000-2003.gada 1.ceturksnim (tūkst. Ls, pa ceturkšņiem)
GDP and broad money (M2X) in Latvia (in actual price) 2002.-2003. (thousand Ls, by quarter)

Pēc 8. attēlā dotā regresijas vienādojuma varam secināt, ka naudas piedāvājuma pieaugums par vienu vienību, palielina IKP par 2,12 vienībām un tas apliecina ekonomikas teorijā pierādīto likumsakarību, ka naudas daudzuma un IKP izmaiņas ir savstarpēji saistītas un naudas daudzuma pieaugumam ir jābūt saskaņotam ar ekonomiskās aktivitātes (IKP) pieaugumu.

Izvērtējot Latvijas Bankas monetāro politiku, var secināt, ka tā atbilst noteiktajam mērķim un ilgtermiņa ir nodrošinājusi cenu un valūtas maiņas kursa stabilitāti Latvijā, taču līdz šim ir maz pētīts un domāts par monetārās politikas iespējām īstermiņa ekonomisko svārstību regulēšanai, izmantojot procentu likmes, aizdevumu u.c. kanālus. Kopumā LB monetārā politika līdz šim ir bijusi visai konservatīva un kā galvenais monetārās politikas instruments tiek izmantots ārvalstu valūtas pirkšana un pārdošana. Nākotnē LB vajadzētu aktīvāk izmantot procentu likmju politiku, kā arī ir stimulēt labklājības kanāla un vērtspapīru tirgus attīstību.

LITERATŪRA

1. Bitāns M., Stikuts D., Tillers I., *Monetāro šoku transmisija Latvijā*: Pētījums- Rīga: Latvijas Banka, 2003. 23 lpp.
2. *Latvijas tautsaimniecība: makroekonomiskais apskats 4/2003/* LR Ekonomikas ministrija, LR CSP. Rīga, 2003. 4 lpp.
3. *Latvijas statistikas ikmēneša biļetens 9/2003/* LR CSP. Rīga: LR CSP, 2003. 140.lpp.
4. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2002.* LR CSP. Rīga: LR CSP, 2003. 249.lpp.
5. *Monetārais apskats 1/2003/* Latvijas Banka. Rīga: LB, 2003. 95.lpp.
6. Latvijas Bankas mājas lapa – <http://www.bank.lv>.
7. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību/* LR Ekonomikas ministrija. Rīga: LR EM, 2003.g. jūnijs. 148 lpp.

The Meaning of Monetary Policy in Economics and Its Development in Latvia

Summary

Monetary policy is an important part of economic policy, it regulates the amount in free circulation (money supply), interest rates and credit volumes with the goal to guarantee harmonic economic development and growth of the country. National monetary policy is usually governed by the Central Bank (Bank of Latvia in Latvia) which can use different monetary instruments that can increase or decrease total money supply and thus stimulate or restrict national economic activity and the level of output, job rates and prices and other indicators. Monetary policy influences economy through the medium of four channels– interest rate channel, exchange rate channel, lending and wealth channel. In Latvian the most important is currency rate channel. The efficiency of monetary policy restricts several factors and the results are seen only after certain time period which can change because of general economic state and financial market structure. Latvian has a weak autonomy of economic policy because of fixed currency exchange rate (at SDR) and national economy is very dependent from foreign capital that is not influenced by in-country's interest rates.

Profiles of Demand and Interests in the (UMTS-) Wireless Telecommunications Market¹

Bezvadu telekomunikāciju tirgus – pieprasījums un intereses

Eli Fel

Doctoral Student at the University of Latvia
Faculty of Economics and Management
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

The objective of this article is to provide an overview over findings on consumer (future) demand for mobile telecommunications. A number of research projects were conducted from 1999 through 2002 to lay the ground for new developments. The present paper resumes market research findings and aggregates them, concluding that “killer applications” based on UMTS-technology will rather be the result of innovative ideas for applications and content based on behavioural routines, than deducible from present user expectations and demand.

Key words: wireless telecommunications, market, UMTS, demand

INTRODUCTION

Mobile phones are not only a part of our way of life. Mobile phones are extremely important for the economy. In macroeconomic terms and even more in microeconomic terms. All major mobile networks had to invest heavily into UMTS-licenses – now they are almost desperately looking for new market approaches that might pay back the investment made.

But what *is* a mobile phone in the eyes of users? And what will be a good-selling UMTS mobile phone? A 1993 handheld wasn't much more than a phone you could carry about with you. In 2003 mobile phones can take pictures and send them, have got organizer functionalities, video-games, sound machines etc. Yet none of these functionalities requires UMTS.

A new generation of UMTS-mobile phones will succeed only, if a “*killer application*” can be found. “Killer application” means: An application that “kills” the market attractivity of existing mobile phones by means of a service which will be a “must” for the majority of users.

Major players in the mobile market have conducted a number of research projects² to find desires that might be satisfied by an UMTS-killer application. In the following I will review the results of all studies available, for European and international markets.

As the data material is based on diverging approaches it was necessary to develop a conceptual framework into which all data might fit, even though the researched user-groups and demands were not defined in the same way, and even though the findings were not formulated in the same terminology. As a result I

will present *profiles of demand* and interests, which may be the starting point for new market approaches.

Profiles of demand will be described in three dimension: User requirements and related to (1) *handhelds*, (2) *networks*, and (3) *applications and content*. The motives for interests will be analysed from a different point of view: I will look at patterns of using mobiles, and at sociological groups that share certain behavioural patterns due to professional or private routines.

Differentiating between demand and interests has a rather pragmatic reason: As the methodology for establishing demographic user groups is extremely diverse in the studies available, composite profiles would render either arbitrary or tautological consumer images, and clustering by means of statistical methods is out of the way, given the degree of incongruency of the data. Hence understanding the implicit interests and motives of users is relevant for an evaluation of *explicitly mentioned* demands. Correlations between demand profiles and interest findings may be concluded by conceptual reasoning only, they will be instructive anyway.

REQUIREMENTS CONCERNING HANDHELDS

The findings of market research studies indicate four factors which are important for the evaluation of a *handheld*:

- Handling
- Functional features
- Product quality
- Product design

1.1 Handling

An "easy-to-use" handling is essential for the majority of the users³. But it seems difficult to translate this general statement into demand for concrete features. A "good keyboard" is the only feature that comes to mind. A "big display" is mentioned by part of the interviewed users, but rather in the way that present displays are hard to read. A majority of almost three thirds complains that mobiles are "too complicated"

Table 1

Handling of Handhelds

Handling of handhelds	Expectations	Sources
Easy to handle	67%	TNS EMINID 2001, Base: Germans over 14 years of age
Good keyboard	51%	ACTA 2001, Base: Germans aged 14-64
	Criticism	
Display too small, hard to read	62,%	TNS EMINID 2001, Base: Germans over 14 years of age
Product (too) complicated	62%	TNS EMINID 2001, Base: Germans over 14 years of age

1.2 Functional features

Mobiles work in three states: (1) *off-air*, (2) *on-air*, and (3) *on-air/online*. Off-air features such as "battery capacity" (93%), "phonebook" (88%), "diverting

calls" (about 70%) are essentials, comfort functionalities like "call waiting service/conference calls", "calculator", "games", and "timer" are desirable for about 60% of the interviewed. Comfort features are more often utilized by the younger generation. Significantly there is no criticism about off-air functions.

Table 2

Functional features off-air

Functional features off-air	Expectations	Sources
Battery capacity	93%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age
Phonebook	88%	NOKIA mE 2001, base: persons 16-45 from 14 countries
Diverting calls	73%	NOKIA mE 2001, base: persons 16-45 from 14 countries
Call waiting service/conference calls	66%	NOKIA mE 2001, base: persons 16-45 from 14 countries
Calculator	66%	NOKIA mE 2001, base: persons 16-45 from 14 countries
Games	66%	ACTA 2001, base: persons 14-64
Timer	64%	ACTA 2001, base: persons 14-64

On-air functional features other than making phone calls are appreciated predominantly by teenage users and professional users under the age of 40⁴. In short, these are services for which some menu navigation is necessary. SMS is the by far most interesting feature: almost every young user takes advantage of this service, and 80% of all users⁵.

Sending and receiving MMS-pictures is attractive for two thirds of all. This statement was made prior to the introduction of camera-mobiles⁶. It's worth mentioning that the interest stated in advance of product availability has led to real purchasing, once camera-mobiles were on the market (yet there are no data about the number of sales)⁷. There is an interest in email via mobile phone, too, but the results of research vary from under 30% to over 80%⁸, which reflects the impact of questionnaire designs, yet does not yield usable market insight. There was no criticism of on-air features, probably because of the lack of practical experience.

Table 3

Functional Features On-Air

Functional features on-air	Expectations	Sources
SMS	79%	Nokia mM 2001, base: persons 16-45 from 14 countries
MMS	67%	Nokia mM 2001, base: persons 16-45 from 14 countries

On-air/online features could be judged on a hypothetical base only. WAP is not seen as a true online feature, and hardly used because of poor performance⁹. Nonetheless about half of the interviewed users would like to surf the internet with their mobiles. "Home banking" is of interest for 44%, provided security were guaranteed. Other features like "traffic information", "listen to music", "play games online with friends" do not interest more than a minority. "Mobile online-shopping" is attractive

for no more than 23%. Expectations for e-commerce seem to have been frustrated by these findings. We will, however see further on that the response is a function of the question, as, asked for concrete applications and content, 70% say they are interested in e-commerce functionalities¹⁰.

Asked for handhelds, the results were the following:

Table 4

Fuctional features on-air/online

Functional features on-air/online	Expectations	Sources
Surf the web	55%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age
Homebanking	44%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age
Traffic information	33%	NOKIA mE 2001, base: persons 16-45 from 14 countries
Listen to music	28%	NOKIA mE 2001, base: persons 16-45 from 14 countries
Play online (with friends)	25%	TNS EMINID 2001, base: German over 14 years of age
Online-shopping	23%	TNS EMINID 2001, base: German over 14 years of age

1.3 Product quality

Dependability in terms of “product robustness”s and “customer service” are the main concerns as to *product quality*: over 90% of the users see them as extremely important quality criteria. True quality features, such as “sound quality”, do not reach the marks of anything related to basic functioning. Almost 80% complain about prices, 60% about the customer service. In a word: sales promises by networks are not being kept in the eyes of the users.

Table 5

Product quality

Product quality	Expectations	Sources
Good customer service	94%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age
Robustness	92%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age
Longtime guarantee	86%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years
High quality of sound	46%	ACTA 2001, base: persons 14-64
	Criticism	
Poor customer service	60%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years
(Too) expensive	79%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years

1.4 Product design

An attractive *product design* is seen as “very important” Most users have a clear cut image of the “ideal mobile”: light, small, good looking, with a large display. In short: They want a new mobile (even though only 32% explicitly say so), given that every new product generation is smaller, weighs less and has a larger display. Size of displays is the only significant criticism, but this is probably much more related to functional problems than to aesthetic considerations or personal taste.

Table 6

Product design

Product design	Expectations	Sources
Lightweight	84%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age
Small size	75%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age
Large display	69%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age
Aesthetic design	48%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age
Attractivity	"very important"	FRIEDRICH R 2001, base: Germans over 14 years of age
New model	32%	ACTA 2001, base: persons 14-64
	Criticism	
Too small display	62%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age

REQUIREMENTS CONCERNING MOBILE NETWORKS**1.5 Mobile networks in general**

User requirements related to *network providers* reflect expectations of services rather than of technical features. A "dependable, stable connection" is most important, followed by criteria such as "good performance", "low cost" and "good service" Users desire "availability on travel" They also require "transparency of fees and invoices" – an indication that tariffs are rather puzzling. This is the only hint to criticism¹¹.

Table 7

Network performance and quality

Network performance and quality	Expectations	Sources
Dependable, stable connection	94%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age
Good performance	93%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age
Low cost	93%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age
Good customer service	91%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age

1.6 UMTS-networks

Obviously evaluating *network performance* is a requirement too abstract for many users. This is reflected in the research done on expectations concerning UMTS. The data from interviews do not (or cannot?) quantify explicit demand, and provide nothing but a vague tendency in terms of statements more or less often made.

"Speed" is practically the only benefit associated with UMTS, a quality which is known from the media – as well as the "spendings for licences" Consumers seem to believe that UMTS is basically just a business for network providers, with themselves as cash-cows. With users, no other topic ever raised so much criticism as UMTS.

Applications related to UMTS are either unknown or unconvincing. Widely appreciated messaging services such as SMS and MMS perform well with GPRS. Demand for web-based applications via UMTS is absent or has been frustrated by WAP-experiences.

As a result, UMTS “killer applications” seemingly cannot be deciphered from user statements. UMTS will not be a “problem solver” as users do not feel they have problems without it. It may be predicted that successful innovation will not be about UMTS as such and the related hardware, but about applications and content which will provide new “mobile experience”

Table 8

Statements on UMTS

Statements on UMTS	Expectations	Sources
Higher speed	Frequently mentioned	T-MOBILE/ MR&S 2002; base: Germans over 14 years of age
Speed like PC	mentioned	T-MOBILE/ MR&S 2002; base: Germans over 14 years of age
DSL-speed	mentioned	T-MOBILE/ MR&S 2002; base: Germans over 14 years of age
Realtime	mentioned	T-MOBILE/ MR&S 2002; base: Germans over 14 years of age
Secure transaction	mentioned	NOKIA mCommerce 2001; base: persons 16-45 from 14 countries
	Criticism	
Trust in network providers lost because of WAP	mentioned	T-MOBILE/ MR&S 2002; base: Germans over 14 years of age
Scepticism conveying the benefit of UMTS	mentioned	T-MOBILE/ MR&S 2002; base: Germans over 14 years of age
Suspect of being too expensive due to licences	mentioned	T-MOBILE/ MR&S 2002; base: Germans over 14 years of age

APPLICATIONS AND CONTENT

Applications and content services are being offered in five categories:

- Information
- Entertainment
- Games
- Transaction
- Location based services

1.7 Information

Information, that is news from politics and economy, weather etc., are not focussed upon by users¹². Other media provide ample information, and due to formats they do this better than mobiles with their comparatively small displays. Young users are hardly interested in news and prefer entertainment. Professional users – mostly between 24 and 39 years of age – prefer economy news, if any¹³.

1.8 Entertainment

Listening to music is an attractive offer for 30% of all¹⁴, and even 60% of the young generation¹⁵. Visual applications are appreciated, too – by 40%. Complex downloads are viewed sceptically, even MP3-downloads from users' own PCs¹⁶. Ironically the interviewed persons seem to shy away from transmission fees but do not require faster download (which UMTS-bandwidth could provide).

Table 9

Mobile Entertainment

Entertainment	Interests	Sources
Listen to radio	60%	NOKIA mE 2001, base: persons 16-45 from 14 countries
Choose specific piece of music	55%	NOKIA mE 2001, base: persons 16-45 from 14 countries
Music	45%	IZT 2002, base: 700 professionals from Small and Medium Enterprises in Germany
Live TV	45%	NOKIA mE 2001, base: persons 16-45 from 14 countries
Watch movies	42%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age
Video	31%	IZT 2002, base: 700 professionals from Small and Medium Enterprises in Germany
Video Downloads	"Little interest"	IZT 2002, base: 700 professionals from Small and Medium Enterprises in Germany
	Criticism	
Not ready to pay per use	Frequently mentioned	SPECTRUM 2002, base: 636 members of "Ciao.com"

1.9 Games

Mobile games are interesting for over 40% of the core target group (under 40 years of age), and 25% of all users. Significantly, on-air spendings for games are perceived as less critical than downloads. One might conclude that wireless content is accepted under the condition of instant availability. Obviously, waiting time is not tolerated. Young users pronounce an explicit interest in "complicated online-games". This might be interpreted as a market opportunity for UMTS, because the broadband technology makes faster interactivity possible. Anyway, price is an important criteria, and fees on top of on-air costs are not likely to be accepted.

Table 10

Mobile Gaming

Games	Interests	Sources
Games	41%	IZT 2002, base: 700 professionals from Small and Medium Enterprises in Germany
Complicated online-games	42%	TNS EMINID 2001, base: Germans over 14 years of age
Betting	18%	IZT 2002, base: 700 professionals from Small and Medium Enterprises in Germany
Download games	low interest	SPECTRUM 2002, base: 636 members of "Ciao.com"
	Criticism	
Not ready to pay extra	frequently mentioned	SPECTRUM 2002, base: 636 members of "Ciao.com"

1.10 Transaction

Mobile transaction services, such as "paying at the POS", "money transfer to accounts", and "ticketing", are attractive for 70% of the persons interviewed for interests in applications and content.

This may encourage developing innovative e-commerce offers. But there is a serious restriction being made: only very few e-commerce partners are being trusted, basically banks, credit card-providers and telecom enterprises¹⁷ Online-shopping without the possibility of controlling paying processes right at the POS,

is not very popular (only 23% would like to do it¹⁸). Trust and security problems will have to be solved prior to offering broad-scale e-commerce services.

Table 11

Mobile Transactions

Transaction	Interests	Sources
Paying at POS	72%	IZT 2002, base: 700 professionals from Small and Medium Enterprises = SME)
Money transfer to accounts	70%	IZT 2002, base: 700 professionals from SME
Ticketing	70%	IZT 2002, base: 700 professionals from SME
Brokering	48%	IZT 2002, base: 700 professionals from SME
Auctions	31%	IZT 2002, base: 700 professionals from SME
Paying at cash-machines	58%	Nokia mCommerce (2001), base: persons 16-45 from 14 countries
Paying invoices	51%	Nokia mCommerce (2001), base: persons 16-45 from 14 countries
	Criticism	
Security of data	over 40%	Nokia mCommerce (2001), base: persons 16-45 from 14 countries
Abuse by third party	over 40%	Nokia mCommerce (2001), base: persons 16-45 from 14 countries
Control of cost	over 20%	Nokia mCommerce (2001), base: persons 16-45 from 14 countries

1.11 Location based services

Obviously *location based services* are genuine mobile applications. One might use the mobile to ask for assistance to find one's a way, for restaurants, cultural offers, and entertainment in reach. One-to-one marketing approaches could be developed, applying preference profiles of users and offering nearby recommendations on a priority scale. Networks might earn on top of fees charged to users by getting paid for taking commercial offers into their proposal lists. European networks predict business with location based services of 9 billion Euro in 2005¹⁹.

Ironically, no market research on this topic has come to knowledge, which may be due to legal restrictions: in many European countries "personal moving patterns" offend against privacy and human rights. Hence, before offering location based services, network providers would have to legally check, which kind of service may be offered and which may not.

INTERESTS

1.12 Behavioural interest groups

Up to here, questions about what users may want in the future have been answered for establishing profiles of explicit demand. In the present section research will be reviewed as to when, where, and in which way mobile services (other than voice calls) might be utilized by whom for private or professional purposes. The results may be instructive to adjust the findings of the previous section in that they provide insight about why users do want what they want (motivational approach), that is to find out about implicit interests.

There are many places in which mobiles are being used. From at home more than 80% use mobiles, resp. over 60% from their office. Just under 50% make mobile calls during their holidays, and more than 40% do so during public transportation²⁰.

Patterns of use do as well alter in daily routines. There is research about utilizing mobile services by professionals showing that a great number of applications and content-offers is interesting for this target group. As professional usage regularly foreruns patterns of private use, a behavioural investigation on professionals appears to be most instructive. The following time table exemplifies how an executive would use mobile services in a working day:

Table 12

Patterns of Use of Mobile services

Time	Activity	Demand	Mobile service
07:00	Get up	Waking call	Personal organizer
08:00	Breakfast Public transport	News Undergroup schedule Pay ticket Check appointments	Info/entertainment Access to database M-payment Personal organizer
09:00	Meeting	Receive new information Fix new meetings Exchange business cards	Info/entertainment Personal organizer Mobile office
12:00	Lunch	Meet friends for lunch	Utilize buddy-list
13:00	Planning travel	Make reservations Weather and city guide Availability of employees	Access to database Location based services Personal organizer/access to database
14:00	Correspondence	Write letters Dispatch letters	Mobile office Mobile office
16:00	Fly to customer	Order and pay taxi Check in at airport Read sports-headlines In-flight entertainment Rent a car Navigation to hotel	M-payment Access to database Info/entertainment Info/entertainment M-payment /access to database Location based services / telematics
22:00	Arrival at hotel	Hotel check-in Adjust waking call	M-Payment/ access to database Personal organizer

1.13 Interest groups

Group-related readiness to accept new offers is the subject matter of the "diffusion theory" approach²¹. It has been shown that the process of adapting innovations depends from a variety of parameters such as education, social status, media use, up to date-knowledge, and readiness to take risks²². Compatibility of innovations with norms and values of the society as well as consumer usage have to be taken into respect, too. There are three principal types of diffusion-groups, which in some studies have served for defining core target groups²³:

- Early adaptors
- Early majority
- Late majority

For the mobile market diffusion-groups the above split can be specified as²⁴:

- WAP/UMTS-interested
- Purchase planners
- Mobile users

“Early adaptors” are predominantly young males, command of an elevated level of education, are well informed, and dispose of a more than average income; they share a high degree of mobility, creativity, and trust in science and technology²⁵.

The members of the “early majority” decide about purchasing innovations only after disposing of experiences and opinions from early adaptors. They would rather wait for decreasing prices before buying a new product. In general, they share a significant need for security and react rather sceptical than euphoric to innovation²⁶.

The “late majority” do not react to innovation but in an intermediate way: They buy new products, just because “it is done”. Latecomers are conservative, earn less, and are not as well educated as early adaptors and the early majority²⁷.

Obviously, early adaptors act as the typical guinea pigs for market research on innovations – as a vanguard for early and, subsequently, late adaptors. Their affinity towards new technologies and services, however does not imply they were actively formulating new demand – their consumer attitude may be described as “try-and-choose” Because of the “try-and-choose” disposition of early adaptors, mobile providers will need to have innovations tested at a ready to use-state; development “to voiced demand” will hardly yield reliable business opportunities.

CONCLUSION

The overall profile of demand is featured by an emphasis on user preferences rather unspecific for mobile telecommunications products and services, but for products in general:

- Dependability
- Performance
- customer service
- easy handling
- low cost.

Majority statements on specific mobile telecommunication products and services are:

As to network providers the users remain very sceptical, and in as much UMTS is concerned, almost hostile

- Appreciated features are messaging services (SMS, MMS), and comfort phone functionalities
- Desirable applications are entertainment, namely music, and games
- E-commerce is seen as interesting, but security is raising concerns.

At first sight UMTS is not regarded as an exciting innovation, and no “killer application” needing UMTS has emerged. Understanding imply interests through behavioural analysis and the application of diffusion theory, however, hint at the necessity to confront test persons with ready to use-applications and content samples that fit the interest-driven routines, first of professionals, and after that of private users. Only concrete, innovative offers can be evaluated by the majority of the users.

Future market research – this is the methodological insight from this review of studies – should not ask “What do you want?” or “What are you interested in?” in first place, but rather: “What do you do?” Drawing consequences hereof and innovate will remain the entrepreneurial responsibility of suppliers

REFERENCES

- Abridged version of paper end of 2002 in German, references see there. [Fel, Eli: Nachfrageprofil und Interessen im (UMTS-) Mobilfunkmarkt. Flensburg, 2002].
 Contact: elifel@web.de.
 See "sources and literature" below.
 For references see following tables.
 ACTA 2001, p. 65.
 NOKIA mM, 2001, p. 5f.
 Ibid.
 Source and literature for the present report were published until 2002.
 EMNID 2001: 82,9%; ACTA 2001: 28,5%.
 AT KEARNEY 2002a, p.38.
 See table 11: Mobile Transaction
<http://www.cellular-news.com/story/8171.shtml>
 IZT 2002, p. 136.
 Ibid.
 EMNID 2001, 83, base: Germans over 14 years of age or older, p. 83.
 NOKIA mE 2001, base: persons 16-45, p. 17.
 SPECTRUM 2002, base: 636 members of „Ciao.com“
 NOKIA mCommerce 2001, p. 17.
¹⁸ EMNID 2001, base: Germans aged 14 years or older, living in private households.
¹⁹ T-MOBILE International 2002, excerpt from unpublished survey.
²⁰ EMNID 2001, p. 25 et passim.
²¹ For fundamentals of the diffusion theory see: ROGERS 1995.
²² MEFFERT/BRUHN 1997, p. 128.
²³ MEFFERT/BRUHN 1997, p. 128.
²⁴ Terms proposed by: STERN-MARKENPROFILE 2002.
 Ibid.
 Ibid.
 MEFFERT/BRUHN 1997, p. 138.

LITERATURE

Short titles printed in bold letters

1. **About media/Universität Flensburg (Hrsg.). Studie zur Mediennutzung und UMTS, Flensburg, 2002.**
2. **Andersen Business Consulting (Hrsg.) Lösungsansätze zur Ausschöpfung von UMTS-Erlöspotenzialen. Diskussionspapier zum Vortrag in der Universität Rostock vom 19. November 2001.**
3. **ATKearney (Hrsg.) Zukünftige Herausforderungen der Mobilfunk-Branche, Diskussionspapier, Universität Innsbruck, 19. Juni 2002.**
4. **ATKearney/ University of Cambridge-Judge Institute of Management (Hrsg.) (2002a): Mobinet Index #4.**
5. **BBDO Consulting (Hrsg.) Studie: mCommerce mit UMTS. Düsseldorf 2001.**
6. **BITKOM (Hrsg.) Netzbetreiber in Deutschland. Auszug aus dem Foliensatz von Dr. Manfred Breul (BITKOM) vom 21.10.2002.**
7. **Booz Allen Hamilton/GCI Hering Schuppener (Hrsg.) Delivering on the promise-Turning Wireless Data into Success, 2001.**
8. **Bilow R.: Der steinige Weg zu 3 G. In: Teletalk 06/2002, S.20-22.**

9. Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie (2001)(Hrsg.) Entwicklungstrends im Telekommunikationssektor bis 2010.
10. Convisual AG (Hrsg.) Konzepttest zur Mobile Picture Postcard. 2001
11. Durlacher Research (Hrsg.) Mobile Commerce Report, 2000.
12. Durlacher Research (Hrsg.) UMTS- An Investment Perspective. London, 2001.
13. Ericsson (Hrsg.) (2001): Von GSM zu UMTS- Information über neue Mobilfunktechniken, 2001.
14. Ericsson (Hrsg.) Ericsson Research 2001. Örebro 2001.
15. Friedrich R. Einhalten der Versprechen- Wie kann man das Mobilfunkgeschäft zum Erfolg bringen.In: Vortragspräsentation für Pfeiderer Event Berlin, 17.09.2002.
16. Gartner Dataquest (2002): Pressemitteilung vom 22.05.2002 In: cellular-news [<http://www.cellular-news.com>].
17. Geer R./Gross R. M-Commerce, Landsberg/Lech 2001.
18. Gruner + Jahr (Hrsg.) Stern Markenprofile 9- Mobile Telekommunikation. Hamburg, 2001.
19. Information Society: In the lead in the wireless world. In: RTD info Nr.26 [<http://europa.eu.int/comm/research/rtdinfo/en/26/infosoc.html>].
20. Institut für Demoskopie Allensbach (Hrsg.) Allensbacher Computer- und Telekommunikations-Analyse (ACTA), 2001. [http://www.acta-online.de/inhalte_2001/mobilfunk.html] vom 21.07.2002.
21. Institut für Demoskopie Allensbach (Hrsg.)(2001): Allensbacher Computer und Telekommunikationsanalyse (ACTA). Allensbach, 2001.
22. Institut für Zukunftsforschung und Technologiebewertung (IZT) et al. (Hrsg.) Entwicklung und zukünftige Bedeutung mobiler Multimedien. Werkstattbericht Nr. 49.Berlin, 2001.
23. Lehner F. Mobile Business und mobile Dienste- eine Positionsbestimmung. 3. Auflage 2001 [<http://www-mobile.uni-regensburg.de/publikationen.html>] vom 15.01.2003.
24. Metafachts (Hrsg.): Mobile devices zwischen Erfahrung und Erwartung. In: [<http://www.marketing-marktplatz.de/marktforschung/mobdevices.html>] vom 18.01.2002.
25. Micrologic Research (Hrsg.) (2002):Celular 2002.
26. Meffert H./Bruhn M. Dienstleistungsmarketing: Grundlagen-Konzepte-Methoden, 2. Auflage, Wiesbaden 1997.
27. NFO Infratest (2002): Monitoring Informationswirtschaft (Eine Sekundärstudie) 4. Faktenbericht 2002 im Auftrag des Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie. München 2002, S. 151-172 und 357-360.
28. Nokia 3G Market Research Centre (Hrsg.) (2001a): 3G Tariffing End User Study-Global Findings.
29. Nokia 3G Market Research Centre (Nokia mCommerce) (2001b): mCommerce:An end user perspective-Key Learning from Global Research.
30. Nokia Networks (2000): Make money with 3G services.
31. Nokia Networks (2001): Mobile Location Services.
32. Nokia Networks Customer Market Research (Hrsg.) (2001a): mMarketing: An end user perspective- Key Learnings from global market research.
33. Nokia Networks Customer Market Research (Nokia mE) (2001b): Mobile entertainment: An end user perspective- Key Learnings from global market research.
34. Nokia Networks Customer Market Research (Nokia mM) (2001c): Mobile messaging: An end user perspective- Key Learnings from global market research.
35. o.V.: Kostenfalle Handy- wie man wenig Geld ausgibt. In: Hamburger Abendblatt vom 16.09.2002.
36. Ritzer W. Mobile Data. Die Suche nach Killerapplikationen. In: Funkschau 2/2001, S.46-48.
37. Rogers E.M. Diffusion of Innovations, 4. Auflage, New York et al. 1995.
38. Schmitz U. Mobile Solutions- Mobilfunkdienste nach Maß. In: Funkschau 7/2001, S.36-38.

39. Sjurts I. Einfalt trotz Vielfalt in den Medienmärkten: Eine ökonomische Analyse, Diskussionsbeiträge, Nr. 2/2001, Flensburg.
40. Spectrum Strategy Consultants/ciao.com (Hrsg.). Win or Lose?: Nutzerverhalten und Kundenpräferenzen besser verstehen. Oktober 2001.
41. Strategy Analytics (Hrsg.). European business users. In: Pressemitteilung von cellular-news [www.cellular-news.com/story/7013.shtml] vom 28.10.2002.
42. The Boston Consulting Group (Hrsg.). Mobile Commerce- Winning the on-air consumer, 2000.
43. T-Mobile International (Hrsg.). Auszug aus der unveröffentlichten Foliensatz- Segmentation overview T-Mobile. 2002.
44. T-Mobile/MR&S (Hrsg.). Stimmungslage vor dem Start von UMTS- Auszug aus den unveröffentlichten Foliensatz der qualitativen Marktforschung von T-Mobile. 2002.
45. TNS EMNID 2001 / AOL Deutschland (Hrsg.). Mobiles Internet- Immer und überall im Netz zu Hause. Hamburg, 2001.
46. UMTS Forum (Hrsg.). The UMTS Third Generation-Market Study Update- Report No.17. London, 2001.
47. UMTS Forum (Hrsg.). IMS Service Vision for 3G Markets- Report No.20. London, 2002.
48. Waldleitner P.: Mobile Dienste im Kommen. In: Teletalk 06/2002, S.8.
49. Witzki A. Datendienste-Location Based Services. In: Funkschau: 5/2002, S.46-48.
50. Zobel J. Mobile Business und M-Commerce, München und Wien 2001.

Kapitāls kā resurss, tā atdeves palielināšanas problēmas

Capital as a Resource and Difficulty of the Increase of Its Devotion

Ritvars Grīviņš

Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola

Imantas 7. līnija 1, Rīga, LV-1083

Tālr. 9 142112

E-pasts: Ritvars.Grivins@inbox.lv

Jebkura uzņēmuma darbības pamatā ir pievienotās vērtības radīšana. Strauji attīstoties tehnoloģijām un pieaugot konkurencei kā vietējos tirgos, tā arī starptautiskajā tirgū, par jebkura uzņēmuma stabilas attīstīšanas pamatu var kalpot nemītīga efektivitātes palielināšana. Lai varētu veiksmīgi vadīt uzņēmuma vērtību, to vajag mācēt novērtēt. Tas nozīmē, ka ir nepieciešami instrumenti, kas ļautu izsvērt ieguldītā kapitāla atdevi. Pamatojoties uz minēto, var izšķirt pamatfaktoros, kas ietekmē uzņēmuma vērtību. Lai veiksmīgi apzinātos uzņēmuma ekonomisko pievienoto vērtību, ir jāapzina šādi ekonomiskie rādītāji: *EVA, MVA, SVA, CVA, CFROI*

Atslēgvārdi: vadība balstīta uz kapitāla vērtības palielināšanu, ekonomiskā pievienotā vērtība, tirgus pievienotā vērtība

Value-Based Management – šī termina piemērotākais tulkojums varētu būt "Vadība balstīta uz kapitāla vērtības palielināšanu" Uzņēmuma vērtības menedžments ir vadības pieeja, kas garantē, ka uzņēmums tiks vadīts, balstoties uz uzņēmuma jaunradītajām vērtībām. Šī vadība balstās uz trim pamatelementiem.

Vērtību radīšana (spēja faktiski palielināt uzņēmuma kapitāla vērtību, vai radīt vērtību palielināšanas stratēģiju nākotnē).

Vērtību vadīšana (vadīt organizāciju, kultūru un sadarbību ar valsts institūcijām).

Vērtību novērtējums.

Šī darba mērķis noteikt nepieciešamos instrumentus uzņēmuma ekonomiskās pievienotās vērtības noteikšanai. Lai varētu šo mērķi sasniegt, tika izvirzīti vairāki uzdevumi – apzināties pastāvošo instrumentu klāstu, noteikt to priekšrocības un trūkumus.

Lai pēc iespējas precīzāk varētu novērtēt VBM, ir jāpievērš uzmanība šādiem apstākļiem:

- kopējai misijai;
- kopējai stratēģijai;
- kopējai vadībai;
- kopējai kultūrai;

savstarpējām attiecībām;
 uzņēmuma darbu organizēšanai;
 atbildības kritērijiem un sistēmai.

To visu veikt ar kopēju mērķi – celt uzņēmuma pievienoto vērtību.
 No iepriekšēiktā izriet VBM piramīda.

1. att. VBM piramīda. [5]
 VBM pyramid

Vadības koncepcija virzīta uz stratēģisku un operatīvu lēmumu kvalitatīvu uzlabošanu visos organizācijas līmeņos, iesaistot visus darbiniekus, kuri darbojas vērtības faktora lēmumu pieņemšanā.

Organizācijas pastāvēšanas iemesls radīt pievienoto vērtību. Lai to sasniegtu, uzņēmumu vadība tērē ļoti daudz laika, spēka, investīcijas resursu. Lai to darītu labāk un spētu garantēt rezultātus, vadībai jāpievērš uzmanība kontrolei, atbildības sistēmai un ekonomiskai pievienotai vērtībai. Pielietojot VBM koncepciju, var gūt šādus labumus:

- palielināt uzņēmuma vērtību;
- palielināt uzņēmuma caurskatāmību;
- pielāgoties globālajam tirgum;
- saskaņot vadības un sabiedrības intereses;
- uzlabojas sadarbība starp investoriem un ekonomistiem;
- uzlabojas komunikācija ar sabiedrību;
- atvieglo vadības un kontroles darbu;
- veicina investīcijas jaunas pievienotās vērtības radīšanai;
- uzlabo plānošanas procesus un budžeta pieņemšanu;
- novērš uzņēmumu pārpirkšanu.

Alternatīvo funkciju daudzveidības koncepcijas ietvaros tiek pieņemta tāda (*Value-Based Management*) VBM, kura ir orientēta uz uzņēmuma vērtības maksimizāciju. Uzņēmuma vērtība ir atkarīga no uzņēmuma naudas plūsmu apjomu diskontēšanas, un jauna vērtība rodas tikai tad, kad uzņēmums saņem tādu atdevi, kas sedz investētā kapitāla izmaksas. Ienesīgumam jāsedz izmaksas, kas radušās, piesaistot šo kapitālu.

Aktīvu vērtības perspektīvas nodrošināšana ir viens no galvenajiem uzņēmuma uzdevumiem. Ja uzņēmuma efektivitāti mēra, pamatojoties uz tikai uz aktīvu vērtības palielināšanos, uzņēmuma veiksmē var tikt izmērīta kā akcijas daļas vērtība dividendēs un pievienotās vērtības veidā, var veidoties priekšstats, ka sociālā atbildība nav jautājums uzņēmumiem, bet uzņēmumu galvenais uzdevums ir gūt pēc iespējas lielāku peļņu. Bet no VBM viedokļa ir svarīgi ne tikai tas, ka uzņēmums gūst lielu peļņu, bet arī tas, lai uzņēmums pārstāvētu visas sabiedrības intereses. Tas nenozīmē to, ka uzņēmumam jāklūst par labdarības centru, bet darbībai vajadzētu būt tādai, kas pārstāvētu visas sabiedrības intereses, un cilvēki, kas strādā uzņēmumā, būtu apmierināti ar savu darbu un sociālajām garantijām. Tikai tādā gadījumā var runāt par ilgspējīgu attīstības stratēģiju, un maksimāli lielu pievienoto vērtību. Lai to visu nodrošinātu, ir nepieciešama VBM politika, kā arī EVA, kā radītās ekonomiskās pievienotās vērtības mērs.

Lai varētu veiksmīgi vadīt uzņēmuma vērtību, to vajag mācēt novērtēt. Tas nozīmē, ka ir nepieciešami instrumenti, kas ļautu novērtēt ieguldītā kapitāla atdevi. Pamatojoties uz iepriekš minēto, var izšķirt pamatfaktoros, kas ietekmē uzņēmuma vērtību, un tas obligāti jāievēro pie kritērijiem, atspoguļojot uzņēmuma vērtību – personīgā un aizņemtā kapitāla izmaksas un ieņēmumus, pie tam ieņēmumi varētu tikt izteikti kā peļņa, naudas plūsma utt. 80. un 90. gados ASV zinātnieku darba rezultātā radās jaunas vadības sistēmas, kuras balstītas uz ekonomisko pievienoto vērtību. Lai veiksmīgi apzinātos uzņēmuma ekonomisko pievienoto vērtību, ir jāapzina šādi ekonomiskie rādītāji:

ekonomiskā pievienotā vērtība – *Economic Value-Added (EVA)*;

tirgus pievienotā vērtība – *Market Value-Added (MVA)*;

akciju pievienotā vērtība – *Shareholder Value Added (SVA)*;

naudas pievienotā vērtība – *Cash Value Added (CVA)*;

naudas plūsmas ieņēmumi no ieguldījumiem – *Cash Flow Return on Investment (CFROI)*

EKONOMISKĀ PIEVIENOTĀ VĒRTĪBA. (EVA)

No visiem iepriekš minētiem rādītājiem, iespējams, EVA ir viens no efektīvākajiem un visaptverošākajiem rādītājiem, kuri paredzēti uzņēmuma kapitāla vērtības noteikšanai. Šis rādītājs ietver sevī aprēķina vienkāršību un iespēju noteikt kompānijas vērtību, kā arī dod iespēju noteikt uzņēmuma vērtību kopumā un izvērtēt atsevišķu nodaļu darbu. EVA var pielietot arī kā ekonomisko lēmumu kvalitātes indikatoru. Ja uzņēmuma darbības laikā ekonomiskās pievienotās vērtības rādītājs ir pozitīvs, tas nozīmē, ka uzņēmums attīstās pietiekoši strauji un dinamiski, bet, ja ekonomiskās pievienotās vērtības rādītājs kļūst negatīvs, tad tas liecina par kapitāla atdeves efektivitātes samazināšanos (1. formula).

$$EVA = NOPAT - (WACC \times TC), \quad (1)$$

kur NOPAT (Net Operating Profit After Taxes) – tīrā darbības peļņa pēc nodokļu nomaksāšanas;

WACC (weighted average cost of capital) – vidēji svērtā kapitāla cena;

TC (total capital) – kopējais kapitāls.

Parasti ekonomiskās pievienotās vērtības analīze tiek skatīta kā alternatīva pašreizējās vērtības analīzei. Tas nozīmē, ka kaut kāda projekta efektivitātes rādītājam ir jāsakrīt ar NPV rādītāju. To var pierādīt pēc 2. formulas. [5]

$$NPV_j = \sum_{t=1}^n \frac{EBIT_t(1-T) + Depr_t}{(1+WACC)^t} - Initial Investment(II) \quad (2)$$

kur EBIT (Earnings Before Interest & Tax) – peļņa pirms nodokļiem.
NPV (Net Present Value) – tirā pašreizējā vērtība

Izteiksim sākotnējās investīcijas šādā izteiksmē (3. formula). [5]

$$II = \sum_{t=1}^n \frac{WACC(II)}{(1+WACC)^t} + \frac{II}{(1+WACC)^n} \quad (3)$$

Šī sākotnējo investīciju formula atspoguļo to faktu, ka investors ieguldīs sākotnējo summu uzņēmumā tikai tad, kad minētā projekta ienākumi segs projekta izmaksas un perioda beigās nodrošinās ieguldīto līdzekļu atdevi.

Tādā gadījumā

$$NPV_j = \sum_{t=1}^n \frac{EBIT_t(1-T) + Depr_t}{(1+WACC)^t} - \sum_{t=1}^n \frac{WACC(II)}{(1+WACC)^t} - \frac{II}{(1+WACC)^n}$$

$$\sum_{t=1}^n \frac{EBIT_t(1-T)}{(1+WACC)^t} - \sum_{t=1}^n \frac{WACC(II)}{(1+WACC)^t} - \frac{II}{(1+WACC)^n} + \sum_{t=1}^n \frac{Depr_t}{(1+WACC)^t} \quad (4)$$

pieņemsim, ka visas amortizācijas summas esošā vērtība visā projekta pastāvēšanas laikā ir vienāda ar investētā kapitāla aprēķināto vērtību:

$$\frac{II}{(1+WACC)^n} = \sum_{t=1}^n \frac{Depr_t}{(1+WACC)^t} \quad (5)$$

Kapitāla rentabilitāte (ROC) tiek noteikta šādi: [7]

$$ROC = \frac{EBIT(1-T)}{Initial Investment(II)} \quad (6)$$

Pēc iepriekš minētā, NPV formulu var uzrakstīt šādā veidā:

$$NPV_j = \sum_{t=1}^n \frac{ROC * II}{(1+WACC)^t} - \sum_{t=1}^n \frac{WACC * (II)}{(1+WACC)^t} \quad (7)$$

vai arī

$$NPV_j = \sum_{t=1}^n \frac{(ROC - WACC) * II}{(1 + WACC)^t} = \sum_{t=1}^n \frac{EVA_t}{(1 + WACC)^t} \quad (8)$$

Būtiski ir tas, ka EVA aprēķināšanas gaitā tiek ieviesti vairāki grāmatvedības datu apstrādes uzlabojumi. Grāmatvedības uzskaites sistēma vairāk ir piemērota nodokļu lieluma aprēķināšanai, darījumu hronoloģiskai un secīgai uzskaitēi, nevis ekonomisko lielumu aprēķināšanai (EVA u.c.).

TIRGUS PIEVIENOTĀ VĒRTĪBA – MARKET VALUE-ADDED (MVA)

Kā nākošo rādītāju pēc EVA varētu minēt tirgus pievienoto vērtību – *Market Value-Added (MVA)* – acimredzamo radīto vērtību kritēriju, kas ietver sevī tirgus kapitalizāciju un uzņēmuma parādu tirgus vērtību.

MVA tiek aprēķināta kā starpība starp tirgus kapitāla cenu un investēto kapitālu uzņēmumā. [6]

$$MVA = \text{parāda tirgus vērtība} + \text{tirgus kapitalizācija} - \text{ieguldītais kapitāls} \quad (9)$$

Rādītājs, kas atspoguļots iepriekš minētajā uz vadību balstītā vadībā jeb (*Value-Based Management*) VBM sistēmā, parāda ne tikai kapitāla vērtību, bet arī vadības lēmumu efektivitāti visos vadības līmeņos.

Šo rādītāju ir grūti aprēķināt, jo uzņēmumu tirgus vērtību nosaka ļoti daudzi apstākļi, daļu no tiem uzņēmuma vadītājiem nav iespējams kontrolēt. Ja uzņēmuma vadība orientēsies tikai uz šo rādītāju, var tikt pieņemti lēmumi, kas atstāj īslaicīgu ietekmi uz VBM pieaugumu, bet ilgstošā laika periodā uzņēmuma ekonomiskā vērtība var samazināties. Viena no VBM pamatfunkcijām varētu būt – koordinēt un motivēt uzņēmuma vadītājus, pieņemt lēmumus, kas orientēti uz ilgtermiņa konkurētspējīgām priekšrocībām, veidot tirgū produktus, kuri būtu ar lielu pievienoto vērtību, tādējādi nodrošinot lielu naudas apriti un uzņēmuma ekonomiskās vērtības pieaugumu ilgstošā laika periodā.

AKCIJU PIEVIENOTĀ VĒRTĪBA – SHAREHOLDER VALUE-ADDED (SVA)

Alfrēda Rapaporta darbos SVA tiek noteikta kā atšķirība starp diviem rādītājiem – akciju vērtība pēc dažiem darījumiem un to pašu akciju vērtība pirms šiem darījumiem. Dažos ārzemju literatūras avotos SVA tiek traktēta citādi: atšķirība starp aprēķināto akciju kapitāla vērtību un bilances kapitāla vērtību. Neskatoties uz šīm atšķirīgajām pieejām, tām ir kopējas iezīmes: SVA noteikšanai jānosaka akciju kapitāla tirgus vērtība. Šim nolūkam tiek izmantota naudas plūsmas diskonta metode. Vienkāršotā veidā šai procedūrai tiek noteikti vairāki posmi:

1. Jānosaka naudas plūsmas plānošanas ietvaros.
2. Jānosaka diskonta likme, pamatā ņemot svērto vidējo kapitāla cenu.
3. Jānosaka nākotnes diskonta vērtību aiz plānošanas robežām.

4. Jānosaka summārā diskonta naudas plūsmas vērtība. Dotais lielums tiek izmantots, lai aprēķinātu uzņēmuma visa kapitāla kopējo vērtību.
5. Beigās šim rādītājam tiek piemērotas dažādas korekcijas, piemēram, tiek pieskaitītas nefunkcionējošo aktīvu vērtības, tā kā tiek pieņemts par pamatu, ka naudas plūsmas vērtību nosaka tikai apgrozībā esošie aktīvi.
6. SVA tiešs aprēķins.

$$\text{SVA} = \frac{\text{akciju kapitāla aprēķinātā vērtība}}{\text{akciju kapitāla bilances vērtība}} \quad [4] \quad (10)$$

NAUDAS PLŪSMAS IEŅĒMUMI NO IEGULDĪJUMIEM (CFROI)

Lai aprēķinātu (CFROI), nepieciešamas sekojošas darbības:

1. Atrast naudas pieplūdes avotus uzņēmuma darbības laikā. Dotais laiks tiek izskaitļots, kā summārā aktīvu cena, pret amortizācijas atskaitījumiem;
2. Izskaitļot summāros aktīvus, kuri būs naudas plūsmas pamatā;
3. Koriģēt naudas plūsmu atbilstoši inflācijai tā, lai plūsma tuvinātos tirgus cenām;
4. Veikt virkni labojumu aprēķinos (naudas plūsmas, kopējos aktīvos), lai samazinātu nobīdes ietekmi, kas varētu rasties uzskaites rezultātā. Bilances aktīvu vērtība tiek koriģēta uz uzkrāto amortizācijas aktīvu summu;
5. Izskaitļot CFROI kā likmi, pie kuras naudas summārie izdevumi būtu vienādi ar summāriem ieņēmumiem.

Ja CFROI rādītājs ir lielāks par nozarē vidējo, tad tas nozīmē, ka uzņēmums attīstās strauji un uzņēmuma pievienotā vērtība ar laiku palielinās, bet, ja rādītājs ir mazāks par vidējo, tas nozīmē, ka uzņēmums tirgū zaudē savas pozīcijas, un nākotnē uzņēmuma vērtība varētu samazināties.

Šī rādītāja trūkums varētu būt tas, ka rādītājs netiek aprēķināts reālās radītās vērtības izteiksmēs, bet gan savstarpēji salīdzināmā formā.

NAUDAS PIEVIENOTĀ VĒRTĪBA (CVA)

Bieži literatūrā šis rādītājs tiek saukts par (Residual Cash Flow) RCF.

Šī rādītāja pamatā ir formula, kas balstīta uz pārpalikuma labumu.

$$\text{CVA} = \text{AOCF} - \text{WACC} \times \text{TA} \quad [4] \quad (11)$$

kur AOCF (Adjusted Operating Cash Flows) – koriģēta operatīvās naudas pakete;
WACC (weighted average cost of capital) – vidēji svērtā kapitāla cena;
TA (total accounts) – kopējie aktīvi;

Lai noteiktu investīciju atdevi, tiek izmantots naudas plūsmas rādītājs, un šis rādītājs ņem vērā kapitāla piesaistes izmaksas no dažādiem avotiem.

Analizējot uzņēmuma ekonomiskās pievienotās vērtības 5 rādītājus – EVA, MVA, SVA, CVA, CFROI, nonākam pie secinājuma, ka neviens no šiem rādītājiem atsevišķi nav ideāli piemērots ekonomiskās pievienotās vērtības

rādītāja aprēķināšanai, bet, lai precīzi noteiktu uzņēmuma vērtību, būtu nepieciešams izmantot visus šos rādītājus kompleksi. Tādējādi mēs nonākam pie secinājuma, ka ir jāizstrādā komplekss un vienkāršots uzņēmuma ekonomiskās vērtības aprēķināšanas vienādojums, kuru varētu izmantot ne tikai lielie uzņēmumi, bet arī mazie un vidējie uzņēmumi savas uzņēmējdarbības ekonomiskās darbības aprēķinos. Latvijā vēl joprojām daudzi komersanti par sava uzņēmuma darbības efektivitāti spriež pēc ārējās grāmatvedības, kas vairāk paredzēta darījumu uzskaitē un nodokļu aprēķiniem.

LITERATŪRA

1. Emmanuel C., Otley D. *Readings in Accounting for Management Control*. Chapman and Hall, 1995.
2. Merchant K. *Control in Business Organizations*. Boston (Ma., USA): Harvard Graduate School of Business, 1985.
3. Chakravarthy B.S. Measuring strategic performance, *Strategic Management Journal*, 1986, N° 7, pp. 437-458.
4. S. David Young Stephen F.O'Byrne. *EVA and Value-Based Management*. McGraw-Hill, 2000. p. 493.
5. <http://www.businesssimulationsoftware.net/>.
6. <http://www.begin.ru/>.
7. <http://www.barloworld.com/valuebased>.
8. <http://www.sternstewart.com/>.

Capital as a Resource and Difficulty of the Increase of Its Devotion

Summary

Economic Value-Added (EVA) and Value-Based Management (VBM) are today's hottest management buzzwords. But written information has often been biased and clouded by the authors' hidden agendas. EVA and VBM. Covering both implementation and conceptual issues, with a strong emphasis on performance measurement, value drivers, and management compensation, it allows readers to come to their own informed conclusions.

EVA and its related data concepts are increasingly used by portfolio managers, institutional investors, academics, consultants and corporate managers for value-based analysis. All of our performance data are ranked in terms of a measure that we call MVA, for Market Value-Added. MVA is the difference between the market value of a company (both equity and debt) and the capital that lenders and shareholders have entrusted to it over the years in the form of loans, retained earnings and paid-in capital.

Neslavas celšanas krimināltiesiskie aspekti

Criminal Legal Aspects of Defamation

Diāna Hamkova

Krimināltiesisko zinātņu katedras doktorante

LU Juridiskās fakultātes lektore

Tāl. 7034552

Krimināllikumā likumdevējs līdzās citām valsts, sabiedrības un personas interesēm, aizsargā tādus nemantiskos labumus, pie kādiem pieskaitāmi personas gods un cieņa. Personas gods un cieņa ir nozīmīgas indivīda garīgās dzīves kategorijas. Šo vērtību garantē ir kā starptautiskie akti, tā nacionālo valstu konstitūcijas un arī nozaru likumi. Tieši personas goda un cieņas krimināltiesiskā aizsardzība (jo īpaši valsts amatpersonas) pēdējā laikā ir bijusi visai plašu diskusiju objekts. Dotā raksta mērķis ir pievērsties neslavas celšanas deliktam, tā jēdzienam un būtībai. Rakstā tiek apskatīti goda aizskaršanas un neslavas celšanas norobežošanas jautājumi, atspoguļotas problēmas, kas saistītas ar neslavas celšanas kā noziedzīga nodarījuma izpratni.

Atslēgvārdi: neslavas celšana, fakts, viedoklis, nepatiesums, izplatījums.

GODA AIZSKARŠANAS NOROBEŽOŠANA NO NESLAVAS CELŠANAS

Gods un cieņa ir noziedzīga nodarījuma objekts kā goda aizskaršanas tā neslavas celšanas gadījumā. Likumdevējs, nosakot atbildību par šo nemantisko interešu apdraudējumu Krimināllikumā, ir paredzējis trīs vispārīgās normas 156.pantu (goda aizskaršana), 157.pantu (neslavas celšana) un 158.pantu (goda aizskaršana un neslavas celšana masu saziņas līdzeklī). Bez tam Krimināllikums satur divas speciālās tiesību normas – 271.pantu (varas pārstāvja un citas valsts amatpersonas goda un cieņas aizskaršana) un 339.pantu (karavīra goda aizskaršana).

Krimināltiesībās ar neslavas celšanu saprot apzināti nepatiesu, otru personu apkaunojošu izdomājumu tīšu izplatīšanu iespīestā vai citādā veidā pavairotā sacerējumā, kā arī mutvārdos, ja tas izdarīts publiski.

Kā pamatoti norāda profesore V.Liholaja, par neslavas celšanu Krimināllikuma izpratnē var runāt tikai tad, ja:

„1) tiek izplatīti apzināti nepatiesi izdomājumi, t.i., informācija par kādu tagadnes vai pagātnes apstākli vai faktu, kas neatbilst īstenībai;

2) šiem izdomājumiem jābūt tādiem, kas apkauno otru personu, – to katrā konkrētā gadījumā izlemj tiesa;

3) apzināti nepatiesi, otru personu apkaunojoši izdomājumi tiek izplatīti tīši, proti, persona apzinās, ka par otru personu izplatāmās ziņas neatbilst īstenībai un apkauno viņu, un vēlas ar savu rīcību, iepazīstinot citas personas ar šādu informāciju, celt tai neslavu;

4) šādi izdomājumi tiek izplatīti pavairotā sacerējumā vai mutvārdos publiski.”¹

Iepriekš minētās pazīmes tiek uzskatītas par pietiekamām un nepieciešamām, lai konkrēto nodarījumu varētu atzīt par neslavas celšanas deliktu.

“Goda aizskaršana no neslavas celšanas atšķiras ar to, ka vainīgais nepieklājīgi izturas pret cietušo vai nepieklājīgā formā vērtē viņa īpašības vai ārieni, bet neizplata apzināti nepatiesus izdomājumus par cietušā uzvedību vai rīcību.”²

Attiecībā uz goda aizskaršanas norobežošanu no neslavas celšanas, par citēšanas cienīgu atzīstams F. Jaunbelzēja darbā ietvertais K. Marksa apgalvojums: “Tātad, kas atbilst neslavas celšanas kategorijai? Apmelojumi, kas apmelojamam inkriminē noteiktus faktus. Kas atbilst goda aizskaršanas kategorijai? Apsūdzība noteiktā notikumā un vispārēja rakstura apvainojoši izteicieni. Ja es teikšu: “Jūs nozagāt sudraba karoti”, tad es *Code penal* izpratnē ceļu jums neslavu. Ja es teikšu: “Jūs esat zaglis, jums piemīt tieksme zagt”, tad es aizskaršu jūsu godu.”³

Autoresprāt, šis visai kodolīgais citāts izsaka neslavas celšanas un goda aizskaršanas būtību.

Goda aizskaršana saskaņā ar Krimināllikuma 156.pantu ir tīša personas goda aizskaršana vai cieņas pazemošana mutvārdiem, rakstveidā vai ar darbību. No objektīvās puses tā ir rīcība, kas izpaužas aktīvās darbībās, nepieklājīgi apejoties ar cietušo, jeb, citiem vārdiem sakot – cietušā personības novērtējums tiek veikts veidā, kurš ir pretrunā ar vispārpieņemto morāli, sadzīves noteikumiem.⁴

Ja neslavas celšana izpaužas kā to vai citu cietušā morāles īpašību noliegums trešo personu acīs, tad goda aizskaršanas gadījumā var arī netikt noliegtas kādas morāles īpašības, bet tas vienmēr izpaudīsies nepiedienīgā attieksmē pret cietušo, kuras mērķis būs mazināt personas cieņu.

Pievēršoties neslavas celšanai un goda aizskaršanai, var konstatēt sekojošas atšķirības to objektīvās puses izpausmē:

1) neslavas celšanas gadījumā nepieciešams izplatīt par cietušo tādas ziņas, kas mazina viņa tukumisko cieņu, savukārt, lai personu sauktu pie atbildības par goda aizskaršanu, vainīgajam ir pietiekami paziņot vienkārši apvainojoša rakstura atsaukumi un nemaz nav nepieciešams cietušo apvainot kaut kādā amorālā uzvedībā,⁵

2) goda aizskaršanas gadījumā ir iespēja mazināt personas pašcieņu, ne tikai izsakot negatīva rakstura atzinumus par personas morālo stāju, bet arī par tās fiziskām un prāta spējām. Tāpēc goda aizskaršana būs arī tad, ja kāds otru nosauks par “muļķi”, “idiotu” u.tml.⁶

Šajā sakarībā var piebilst, ka rīcība, kuras rezultātā kāds tiek nodēvēts par “muļķi”, var būt krimināltiesiskā ziņā vienaldzīga, un otrādi – citā gadījumā tā var veidot noziedzīga nodarījuma sastāvu. Viss būs atkarīgs no tā, ar kādu mērķi un kādā formā dotais atzinums tiks izteikts.

Tādā veidā izšķirošā loma ir tā vai cita atzinuma izteikšanas formai, un tikai otršķirīga nozīme ir atzinuma saturam.

3) neslavas celšanas gadījumā izpaužamajai informācijai jābūt nepatiesai. Savukārt goda aizskaršanas gadījumā tā var būt arī patiesa. Cilvēks tik tiešām var būt apveltīts ar visai necilām prāta spējām, izskatu u.tml., tomēr likums aizliedz pasniegt to personai nepiedienīgā veidā, tādējādi aizskarot indivīda cieņu vai godu.

Pēc visai konspektīvas goda aizskaršanas un neslavas celšanas norobežošanas, autore pievēršas neslavas celšanas deliktam.

IZPLATĀMO FAKTU RAKSTUROJUMS

Neslavas celšana ir tādu ziņu izplatīšana, kas ir melīgas, nepatiesas pēc sava saturā, un ir otru personu apkaunojošas. Šajā sakarībā nav svarīgi, kādā formā ziņas tiek nodotas mutiski, rakstiski vai, izmantojot masu informācijas līdzekļus. Neslavas celšanas priekšmets ir izdomājums. "Svarīgi, lai ziņas attiektos pie izdomājumiem, kas ir spējīgi radīt kaitējumu personas reputācijai. Tas notiek tajos gadījumos, kad izdomājumam ir apkaunojošs, aizvainojošs raksturs un tas ir saistīts ar konkrētu cietušās personas rīcību."⁷ Neslavas celšanas rezultātā trešām personām rodas maldīgs, īstenībai neatbilstošs priekšstats par personu.

Literatūrā pastāv atšķirīgi viedokļi attiecībā uz izplatāmo faktu raksturu. Piemēram, A.Piontkovskis savā laikā akcentēja to, ka izplatījumā tiek norādītas konkrētas personas rīcības, kas raksturo individa iepriekšējo vai pašreizējo darbību. Šīs koncepcijas piekritēji uzskata, ka netiek apskatīta kā neslavas celšana vesela virkne rīcību, ja kaut vai viena no tām netiks konkretizēta. Savukārt citi autori ar neslavas celšanu saprot ne vien konkrētu faktu izplatīšanu, kas attiecas uz apmelotās personas uzvedību, bet arī uzskata par pietiekamiem vispārēja rakstura izteikumus. Tā, piemēram, profesors A.Zižilenko attiecībā uz izdomājuma kategoriju min sekojošo: "nav nepieciešamības norādīt uz kādu konkrētu faktu no cietušā dzīves un katra konkrētā gadījuma specifiku: vietu, laiku u.tml. Šie norādījumi var tikt izdarīti vispārējā formā."

Pie tāda paša viedokļa pieturas arī M.Grodzinskis, kurš uzskata, ka, lai minēto nodarījumu varētu atzīt par neslavas celšanu, pietiek nosaukt otru par suteneru u.tml. Pretēju uzskatu pārstāv E.Ļemirovskis, norādot, ka ar neslavas celšanu saprot vienīgi uz personu attiecinātu kādu apkaunojošu rīcību vai apstākli. Savukārt, nosaucot kādu par krāpnieku vai zagli bez norādes uz zādzības, krāpšanas faktu, nebūs neslavas celšana, bet gan goda aizskaršana.⁸

Pamatojoties uz to, ka neslavas celšanas priekšmets ir izdomājums, – izdomājumā, autoresprāt, jābūt norādei uz noteiktu apstākli, konkrētu nepatiesu faktu.

Ar faktu juridiskā nozīmē saprot visu to, kā pastāvēšanu var pierādīt.⁹ Lai runātu par neslavas celšanu, jābalstās uz konkrētu faktu analīzi, nevis vienkāršiem vispārēja rakstura faktiem. Izdomājums neslavas celšanas sastāvā var attiekties uz pagātnes vai tagadnes faktu, bet nevis uz faktiem, kas varētu notikt nākotnē. Nav nepieciešamības, lai, izplatot izdomājumu, vainīgais nepatieso faktu izklāstītu visās detaļās. Pietiek ar tā vispārēju raksturojumu. Tajā pašā laikā vispārēja rakstura paziņojums, kas gan apkauno cietušo, bet nesatur norādi uz noteiktu nepatiesu faktu, neveidos neslavas celšanas sastāvu.

FAKTA UN VIEDOKĻA NODALĪŠANA

Apskatīto jautājumu aktualitātei ir vistiesākā saikne ar tiem procesiem, kuru norise ir vērojama patlaban teorijas un prakses ietvaros. Iepriekš izskatīto jautājumu kontekstā, svarīgi ir noskaidrot tādu jēdzienu izpratni kā „fakts” un „viedoklis” Eiropas Cilvēktiesību tiesa Lingēna lietā norāda uz nepieciešamību nodalīt faktu no subjektīvā viedokļa: "fakta pastāvēšanu iespējams nodemonstrēt, tajā pašā laikā subjektīvā viedokļa patiesumu pierādīt nav iespējams."¹⁰

Informācija var tikt pasniegta divos veidos – kā fakta paziņojums (ziņas) un kā ieskats. Ar fakta paziņojumu saprot ziņas par kādu notikumu, parādību, kas notikusi pagātnē vai notiek patlaban. Ziņas var būt patiesas vai arī nepatiesas. Turpretī uz „viedokļa” kategoriju ir attiecināmi uzskati, koncepcijas, u.tml., kuru patiesumu pārbaudīt var būt visai apgrūtināši, bet dažkārt pat neiespējami. „Viedoklis ir noteiktas personas vai personu grupas subjektīvs vērtējums, uzskats.”¹¹ Viedoklis nevar būt ne paties, ne nepaties, tāpēc viedokļi nav pakļauti patiesības pārbaudei. Viedokļu pakļaušana patiesības pārbaudei var būt Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 10.panta pārkāpums. Viedoklis satur vērtējumu, tādēļ pierādīt tā patiesumu nav iespējams.¹² Autoresprāt, gadījumā, kad subjektīvais viedoklis ir izteikts fakta apgalvojuma formā, tam jābūt patiesam (kā arī to ir iespējams pārbaudīt), – pretējā gadījumā ir pamats runāt par neslavas celšanas deliktu. V.Liholaja, komentējot Krimināllikuma 157.panta saturu, starp citu norāda, ka dotajā tiesību normā paredzētais neslavas celšanas delikts jāsaprot ļoti šauri: „tas ietver tikai apzināti nepatiesu informāciju, nevis viedokli, un vainīgais apzinās, ka šī informācija ir nepatiesa.”¹³ Viedokļa nodalīšana no faktiem ir vērtējama izteikuma vai publikācijas kontekstā, savukārt aprobežošanās ar jēdzienu gramatisko tulkošanu var radīt kļūdainu situācijas novērtējumu. A.Kučs norāda uz tādiem apzīmējumiem, kad viedokļa norobežošana no faktiem ir visai problemātiska. Šajā sakarībā, autors min tādas epitētus kā „krāpnieks”, „blēdis”, „bandīts” vai „afērists”.¹⁴ Kā zināms, dotie jēdzieni var tikt lietoti kā juridiskā izpratnē, tā arī sadzīviskā līmenī. A.Kučs paredz, ka, pirmkārt, ir vērtējams publikācijas konteksts, otrkārt, nozīme, ko šādam izteikumam varētu piešķirt lasītājs, un, treškārt, arī paša izteikuma autora skaidrojumi. Ja no kopējā publikācijas konteksta izriet, ka tas vai cits iepriekš minētais jēdziens lietots, piedēvējot personai konkrētas krimināli sodāmas darbības, personai ir jāpierāda šo faktu atbilstība patiesībai. Savukārt, ja tas ir bijis indivīda viedoklis, tad tas nav pakļaujams patiesības pārbaudei.¹⁵ Protams, izsakot viedokli, ka konkrētā persona ir blēdis vai afērists, nekonkretizējot faktus, persona nav veikusi neslavas celšanas deliktu. Tomēr, ja viedoklis ir pausts nepiedienīgā, godu un cieņu aizskarošā formā, nodarījums (subjektīvā viedokļa paušana) var tikt kvalificēts kā goda aizskaršana.

KATEGORIJAS „NEPATIESS” IZPRATNE

Nepatiesums ir obligāts komentējamā nodarījuma objektīvās puses elements. Šī nostādne ir vērojama arī Latvijas Krimināllikuma 157.panta saturā. Līdz ar to patiesu, personu apkaunojošu ziņu izplatīšana neveidos noziedzīga nodarījuma sastāvu. Jāatzīst, ka kategoriju „paties” un „nepaties” izpratne būtisku nozīmi gūst kontekstā ar tādām personas pamattiesībām kā personas tiesības uz godu un cieņu, no vienas puses, un tiesībām uz vārda brīvību, no otras puses. Vārda brīvība ir tiesība, kas reglamentēta turpat vai visos starptautiskos aktos, kas ir attiecināmi uz cilvēktiesību jomu. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības Konvencijas 10.pants nosaka, ka “ikvienam ir tiesības paust savus uzskatus. Šīs tiesības ietver uzskatu brīvību un tiesības saņemt un izplatīt informāciju un idejas bez ierobežojumiem no valsts institūciju puses un neatkarīgi no valstu robežām”.¹⁶ Latvijas Republikas Satversmes 100.pants paredz, ka “ikvienam ir tiesības uz

vārda brīvību, kas ietver tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, paust savus uzskatus".¹⁷ Apskatāmās tiesību normas, starp citu, satur tiešu norādi uz personas tiesībām izplatīt informāciju. Tomēr, vārda brīvība nav absolūta, par ko liecina vārda brīvības ierobežojumi, kas ir paredzēti Latvijas Republikas Satversmē, Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības Konvencijā, nozaru normatīvajos aktos, likumā „Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem”, kā arī plašsaziņas līdzekļu ētikas kodeksos. Pievēršoties izplatāmajai informācijai, jāakcentē tas, ka likumdevējs, konstruējot tiesību normu, kas paredz atbildību par neslavas celšanu, par sodāmu ir atzinis tikai un vienīgi nepatiesas informācijas izplatīšanu. Kā norāda profesore V.Liholaja, izplatāmajai informācijai ir jābūt patiesai, jāatbilst īstenībai. Ja šis nosacījums tiek ievērots, izplatāmā informācija neveido neslavas celšanas priekšmetu ne tad, ja tā ir apvainojoša, šokējoša vai traucējoša. Taču likumdevējs zināmas prasības izvērza arī patiesas informācijas izplatītājam un viedokļa paudējam, lai viņa rīcība būtu tiesiska – lietotā izteiksmes forma nedrīkst būt otras personas godu un cieņu aizskarosa.¹⁸

Attiecībā uz „patiesuma” kategoriju jāpievēršas sekojošam jautājumam: kādu patiesību ir jāpierāda – “objektīvo patiesību” (ar kuru mēs saprotam pilnīgu izplatāmo ziņu atbilstību reālai īstenībai) vai arī “subjektīvo patiesību” (tādu, kur izplatāmās ziņas atbilst īstenībai no paša izplatītāja skatījuma)?

Krievijas Federācijas Kriminālkodeksa komentāros ir teikts, ka “ja persona ir pārliecināta, ka ziņas, kuras viņa izplata, satur patiesus datus, kaut arī īstenībā tās ir nepatiesas, viņa nav saucama pie kriminālatbildības par neslavas celšanu.”¹⁹

No šī skaidrojuma izriet, ka par pamatu tiek ņemta “subjektīvā patiesība” Domājams, ka tas ir pareizi, jo šādā veidā netiek ierobežotas personas tiesības uz vārda brīvību, kas ir būtisks demokrātiskas sabiedrības elements.

Ieskatoties vēsturē, jāpiebilst, ka Latvijas 1933.gada Sodū likuma 515.panta 1.punkts noteica, ka godu aizskarosu apstākļu izpaušana nav sodāma, ja apsūdzētais pierāda, ka izpaustais apstākļis ir patiess. Tas norāda uz to, ka tika prasīta “objektīvās patiesības” pierādīšana. Tomēr, uzskatot par nesodāmu vienīgi “objektīvai patiesībai” atbilstosu, otru personu apkaunojosu ziņu izplatīšanu, netiek ievērots katra cilvēka individuālais faktu vērtējums, jo tas, kas rada pārliecību vienā, nepārliecina otru. Pastāv iespēja, ka atsevišķos gadījumos, ņemot vērā dažādus apstākļus, indivīds var tikai pieņemt noteiktu faktu objektīvo esamību vai attaisnojami kļūdoties par to objektīvo pastāvēšanu (piemēram, indivīds var balstīties uz informāciju, ko satur viltoti dokumenti, par ko viņš nevarēja zināt). Sodū likuma 515.panta 2.punkts paredzēja arī subjektīvās patiesības pierādīšanu. Ja “ir bijis pietiekošs pamats uzskatīt izpausto apstākli par patiesu, un vainīgais tādu izpaušumu izdarījis valsts vai sabiedrības labā, vai sava pienākuma interesēs, vai, lai aizsargātu savu personīgo vai savas ģimenes godu.”²⁰

Šeit gan jāpiebilst, ka par pietiekošu pamatu dotā panta izpratnē var runāt tad, ja persona, kas izpaušusi nepatiesas, cietušo apkaunojošas ziņas, ir izpildījusi prasības, kuras likums nosaka – sargāties tīši vai aiz neuzmanības aizskart citu personu godu un labo slavu. Bez tam neslavas celšanas atzīšanai par nesodāmu nepietiek ar to, ka vainīgais tikai no sava subjektīvā viedokļa uzskatījis neslavas cēlājus apstākļus par patiesiem, ja vien šis viedoklis nav balstījies uz tādiem objektīviem datiem, kas ar loģisku nepieciešamību varējuši viņu novest kaut arī pie maldīgas pārliecības, ka izpaustie apstākļi saskan ar īstenību. Šādu objektīvo datu esamību pārbaudīja tiesa, kura varēja atzīt, ka vainīgajam bijis pietiekošs pamats

izpaust tikai dažus no otru personu apkaunojošiem apstākļiem, neatsvabinot viņu no atbildības par pārējo neslavas cēlēju apstākļu izpaušanu.²¹ Krimināllikumā likumdevējs nav ietvēris tiešu norādi ne uz subjektīvās patiesības, ne arī uz objektīvās patiesības pierādīšanas nepieciešamību. Tomēr, pamatojoties uz to, ka persona ir saucama pie atbildības tikai un vienīgi par apzinātu neslavas cešanu, var secināt, ka likumdevējs ir akcentējis tieši subjektīvās patiesības dominanti (kuru, acimredzot, konstatēs tiesa, izvērtējot arī lietas objektīvos apstākļus). Savukārt Nīderlandes Kriminālkodeksa 261.pantā, likumdevējs pozicionē subjektīvās patiesības nepieciešamību: persona nav saucama pie atbildības, ja ir labticīgi uzskatījusi, ka paziņojums ir patiess un nepieciešams sabiedrības interesēs.²² No Zviedrijas Kriminālkodeksa 5.nodaļas 1.panta izriet, ka persona netiek saukta pie atbildības, ja viņa pierāda, ka ir bijis saprātīgs pamats uzskatīt, ka informācija ir patiesa, vai arī tad, ja persona pierāda, ka informācija ir patiesa.²³ Kā redzams, Zviedrijā likumdevējs, izlemjot jautājumu par personas saukšanu pie atbildības, vienādi vērtē kā subjektīvo, tā arī ar objektīvo patiesību.

Neslavas celšanas delikta kontekstā, uzmanību piesaista vārdu savienojums *“nepatiesa izdomājumi”*. Domājams, šis savienojums nav visai precīzs. Latviešu literārās valodas vārdnīcā kategorija *“izdomājums”* tiek skaidrota sekojoši: *“Izdomājums ir īstenībai neatbilstošs nepatiesa apgalvojums, stāstījums”*.²⁴

Jēdziens izdomājums būtībā ir sinonīms vārdam nepatiesa. Pamatojoties uz augstāk minēto, autore sprāt, Krimināllikuma 157.pantā, termins *“izdomājums”* un *“nepatiesa”*, jāaizstāj ar vārdu savienojumu *“nepatiesas ziņas”*

JĒDZIENA „APKAUNOJOŠS” IZPRATNE

„Izdomājumam neslavas celšanas gadījumā jābūt tādām, kas cietušo apkauno. Vai izdomājums atzīstams par cietušo apkaunojošu, ir fakta jautājums, ko katrā konkrētā gadījumā izlemj tiesa.”²⁵

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Plēnums ir skaidrojis, ka *“ar aizskarošām jāsaprot ziņas, kuras mazina personas godu un cieņu atsevišķu personu vai sabiedrības acīs. Vērtējot, vai izpaustās ziņas aizskar personas godu un cieņu, tiesai jāņem vērā konkrētie lietas apstākļi un vispārāztītās ētikas un morāles normas.”*²⁶ Domājams, ka ar apkaunojošām ziņām saprot tādas, kas ir pretrunā ar morāles un ētikas normām. Esot pretrunā ar minētajām nostādnēm, šīs ziņas, protams, nonāk konfliktā ar likuma normām. Kā zināms, morāle atrodas *“virs”* jebkurām tiesībām. Tiesības sevī iestrādā morāles normas – būtībā pirmās konstruējas uz otrām.

Vēl ir svarīgi, lai ziņas būtu saistītas ar faktiem. Tās nedrīkst saturēt vērtējumu (piemēram, viņš ir vājš students/slikts pasniedzējs).²⁷

Saistībā ar iepriekš minēto precizējumu nepieciešams noskaidrot kategorijas *„kritika”* izpratni. Vai starp kritiku un neslavas celšanu (goda un cieņas aizskaršanu) var likt vienādības zīmi? Termins *“kritika”* tiek skaidrots kā *“iztirzājums, novērtējums no kāda viedokļa. Netiešā nozīmē par kritiku sauc arī kādas sabiedriskas vai politiskas darbības novērtējumu.”*²⁸ Kritika kā personas darbības novērtējums var izpausties arī indivīda negatīvā vērtējumā, izsaucot viņā aizvainojumu, neapmierinātību vai radot citas negācijas. Austrijas žurnālista Lingēna lietā tika kritizēts tā laika Austrijas kanclers. Kritikas pamatā bija

kanclera, kā politiskās varas īstenotāja, spēju apšaubīšana. Kanclers, griežoties tiesā ar civilprasību, guva uzvaru. Konkrētajā Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumā teikts, ka "pieņemamās kritikas robežas attiecīgi ir plašākas attiecībā uz politiķi nekā uz privātpersonu."²⁹ Problēmas rada kritikas robežu noteikšana, – kur beidzas kritika un kur „sākas” goda aizskaršana. Nenoliedzami, personas, kas darbojas publiskā kapacitātē, ir pakļaujamas plašākai kritikai, tomēr arī attiecībā uz šo personu loku pastāv saprātīgas kritikas robežas. Kritikas priekšmets var būt tikai un vienīgi personas rīcība vai uzvedība, kas notiek patlaban, vai arī ir notikusi pagātnē. Ja kritika tiek vērsta uz personu, tās īpašībām, tad pastāv iespēja, ka šāda kritika var tikt atzīta par goda aizskārumu saskaņā ar Krimināllikuma 156.pantu. Piemēram, dodot negatīvu vērtējumu personas intelektuālajām spējām, un nosaucot viņu par „idiotu” vai „stulbeni” – jāvērtē uz ko tieši šie epitēti tika vērsti, ja no situācijas konteksta var secināt, ka tie attiecināti uz cietušā darbību, uzvedības novērtējumu, iespējams, ka nebūs pamata atzīt, ka ir noticis goda aizskaršanas vai neslavas celšanas delikts, savukārt, ja izteikumi attiecināti uz personas īpašībām, ir pamats situācijas izvērtēšanai par goda aizskaršanas delikta esamību. Ja kritika nesatur norādes uz konkrētu faktu, – neslavas celšanas deliktam nav pamata.

Termins “aizskarošs”, “apvainojošs” kā neslavas celšanas elements krimināltiesībās ir adekvāts tādiem jēdzieniem, kā amorāls, bezgodīgs. Šīs kategorijas dotajā gadījumā var attiekties vienīgi uz personas uzvedību, rīcību, kas sabiedrībā tiek uzskatīta par netikumīgu. Šie jēdzieni juridiskā ziņā nevar attiekties uz apstākļiem, kas saistīti ar cilvēka fiziskām īpašībām (piemēram, kādu nosaucot par epileptiķi). Fizisks trūkums pats par sevi nevar mazināt personas cieņu un godu. Diskutabls ir jautājums par to, vai par apkaunojošām var atzīt ziņas, kas, piemēram, satur informāciju par personas slimību. Domājams, ka pati par sevi personas saslimšana ar to vai citu slimību nav uzskatāma par apkaunojošu apstākli, tomēr pastāv atsevišķu slimību loks, piemēram: alkoholisms, narkomānija, venēriskās slimības, – kas liecina par personas visai negatīvajām morālajām īpašībām. Nepatiesas ziņas par šāda veida slimībām rada kaitējumu personas sabiedriskajam novērtējumam, kā rezultātā var tikt izsaukta apkārtējo nepatika pret konkrēto personu.

V.Šmarions norāda uz to, ka praksē ir iespējamas situācijas, kad cietušais uzskata sevi par apvainotu ar tādu izdomājumu izplatīšanu, pie kādiem var attiecināt personas nodarbošanos ar burvestībām, maģiju, u.tml. Autors pamatoti akcentē, ka šāda veida apgalvojumi atsevišķos gadījumos var radīt apdraudējumu zināmām personu grupām.³⁰ Domājams, ka pie tādām personām varētu pieskaitīt, piemēram, ārstus, uz kuriem attiecas noteiktas uzvedības normas un korporatīvā morāle.

KATEGORIJAS „IZPLATĪŠANA” IZPRATNE

Literatūrā pastāv vienots viedoklis, ka neslavas celšanas gadījumā obligāts elements ir aizskarošo izdomājumu izplatīšana, t.i., attiecīgo faktu paziņošana citām personām.

Krimināllikums tieši nosaka, ka neslavas celšana ir apzināti nepatiesu, otru personu apkaunojošu izdomājumu tīša izplatīšana. Teorijā pastāv diskusija par to, vai ir pietiekoši, ja ziņas darītas zināmas vienai personai, vai arī ir noteikts kāds skaitlisks

minimums, kad mēs varam runāt par neslavas celšanu krimināltiesiskā izpratnē. Absolūtais vairākums uzskata, ka, lai realizētos neslavas celšana, ir pietiekami, ja nepatiesās un apkaunojošās ziņas tiek izplatītas vismaz vienai personai. Domājams, ka paustā nostāja ir pamatota, jo neslavas celšanas būtība ir dotā fakta publiskā paziņošanā. Tāpēc neslavas celšana būs arī tajā gadījumā, ja minētais nepatiesa un otru personu apkaunojošais fakts tiks paziņots kaut vai vienas personas klātbūtnē. Tomēr, pastāv arī pretējs viedoklis – nepatieso un apkaunojošo ziņu paziņošana vienīgi trešajai personai nav uzskatāma par izplatīšanu.³¹

Autoresprāt, šis viedoklis ir nepamatots, jo:

1) apvainojot kādu netikumīgā rīcībā kaut vai vienas personas klātbūtnē, atsevišķos gadījumos var radīt lielāku aizvainojumu, nekā šāda uzvedība vairāku personu klātbūtnē;

2) neslavas celšanas kaitīgums netiek izslēgts, ja ir noticis paziņojums tikai vienai personai. Nevēlamā fakta paziņošana kaut vai šai vienai personai nevar veidot "ierobežojumu" informācijas tālākai noplūdei, jo vainīgā persona nav spējīga šo situāciju novērst.

Līdz ar to ir pamats secināt, ka kvantitatīvā ziņā nav nekādas starpības, cik personu klātbūtnē dotā rīcība tiek veikta. Tomēr tā saucamai "klausītāju kvalitātei" gan būs nozīme. Netiks uzskatīta par "izplatīšanu" nepatiesu un apkaunojošu faktu paziņošana kurlmēmu personu klātbūtnē, mazgadīgu, garīgi atpalikušu, kā arī tādu personu klātbūtnē, kas nav spējīgas apzināties paziņojuma jēgu (piemēram, tādu personu klātbūtnē, kuras nepārvalda valodu, kurā ir veikts izdomājuma izplatījums). Neslavas celšanas gadījumā svarīgi, lai šis negatīvais paziņojums ne vien tiek novadīts līdz klausītājiem, bet arī saprasts no trešo personu puses. Diskutējams ir jautājums, vai vainīgā ģimenes lokā izpaustie citu personu apkaunojošie izdomājumi ir uzskatāmi par "izplatīšanu" Ir autori (A.Ķiseļevs, M.Vinogradskis), kas noliedz šādu iespēju, pamatojoties uz to, ka tā būtu ģimenes "intīmās sfēras" aizskaršana un, bez tam starp ģimenes locekļiem notiekošās sarunas nevar kontrolēt.³² Pievienojoties izteiktajam viedoklim, jāatzīmē, ka pretējā gadījumā var runāt par tiesību uz privāto un ģimenes dzīvi ierobežošanu. Tomēr pastāv arī uzskats, ka ģimene nav no pārējās sabiedrības nošķirta vienība, jo arī, izpaužot otru personu apkaunojošus izdomājumus savā ģimenē, vainīgais vairs nevar aizkavēt to tālāku izplatību un paredzēt savas rīcības sekas.³³

Ar izdomājuma izplatīšanu jāsaprot nepatiesa fakta vai faktu paziņošanu mutvārdos, rakstveidā vai citādā veidā nenoteiktam personu lokam, neieskaitot pašu cietušo. Saskaņā ar 1993.gada 25.oktobra Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu Nr. 9 "Par tiesu praksi lietās par goda un cieņu aizskarošu ziņu atsaukšanu" – "šādu faktu paziņošanu tikai tai personai, uz kuru tie attiecas, nevar uzskatīt par izplatīšanu"³⁴ Visai cieši ar „izplatījuma” kategoriju ir saistīts jēdziens "publiski" saturs. "Apvainojumiem ir publisks raksturs, ja tie izteikti ar masu informācijas līdzekļu starpniecību, kā arī trešo personu klātbūtnē. Vēstulē vai citā dokumentā izteikts apvainojums atzīstams par publisku gadījumos, ja tas pirms nonākt pie adresāta, kļuva zināms trešajai personai."³⁵ No Krimināllikuma 157.panta dispozīcijas redzams, ka analizējamā norma paredz arī *veidu*, kādā var tikt izplatītas negatīvās ziņas:

iespiestā vai citādā veidā pavairotā sacerējumā;

– mutvārdos (publiski).

Ar neslavas celšanu iespējama vai citādā veidā pavairota sacerējumā saprot otru personu apkaunojošu izdomājumu ievietošanu sacerējumā, kas pavairots mašīnrakstā, ar kseroksa palīdzību, tipogrāfiskā veidā, izmantojot datoru u.c. Būtiski – lai dotā procesa rezultātā ar to varētu iepazīties skaitliski lielāks personu loks. Izdomājumu izplatīšanai jānotiek veidā, kāds norādīts Krimināllikuma 157.pantā dispozīcijā.

Neslavas celšana ir izdarīta mutvārdos publiski, ja apzināti nepatīess izdomājums paziņots plašākam cilvēku lokam, uzstājoties sapulcē, konferencē, diskusijā, lasot lekcijas un tamlīdzīgos pasākumos.³⁶

Autoresprāt, formulējums “plašākam cilvēku lokam”, prezumē vismaz vairāk nekā divu personu klātbūtni. Tomēr tas ir diskutabls jautājums, cik plašam klausītāju lokam ir jābūt, lai to varētu attiecināt uz kategoriju „publiski” Latviešu literārās valodas vārdnīcā terminam “publiski” ir dots sekojošs skaidrojums:

tāds, kas pieejams daudziem vai visiem; tāds, kur var piedalīties daudzi vai visi; tāds, kas attiecas uz daudziem vai visiem;

tāds, kas netiek slēpts no citiem cilvēkiem.³⁷

SECINĀJUMI

Neslavas celšana ir tādu ziņu izplatīšana, kas atzīstamas par melīgām, nepatiesām un otru personu apkaunojošām. Ņemot vērā to, ka krimināltiesībā ar neslavas celšanu saprot apzināti nepatiesu, otru personu apkaunojošu izdomājumu tīšu izplatīšanu (likumā paredzētajā veidā), neslavas celšanas priekšmets ir izdomājums. Savukārt, izdomājumam jāsaturs norāde uz noteiktu apstākli, konkrētu nepatiesu faktu. Nepatiesās ziņas neslavas celšanas deliktā var attiekties uz pagātnes vai tagadnes faktu, bet nevis uz faktiem, kas varētu notikt nākotnē. Nav nepieciešamības, lai, izplatot izdomājumu, vainīgais nepatieso faktu izklāstītu detaļās, – pietiek ar tā vispārēju raksturojumu. Ar fakta paziņojumu saprot ziņas par kādu notikumu vai parādību, kas notikusi pagātnē vai notiek patlaban. Ziņas var būt patiesas vai arī nepatiesas. Izvērtējot apskatāmas kategorijas noziedzīgos nodarījumus, nepieciešams norobežot tādas jēdzienus kā „fakts” un „viedoklis”. Fakta pastāvēšanu ir iespējams pārbaudīt, turpretī viedoklis nevar būt nepatīess, ne arī nepatīess. Līdz ar to neslavas celšanas delikts jāsaprot šauri, – tas ietver tikai apzināti nepatiesu informāciju, nevis viedokli. Tomēr gadījumā, kad subjektīvais viedoklis ir izteikts fakta apgalvojuma formā, tam jābūt patiesam. Pretējā gadījumā ir pamats runāt par neslavas celšanas deliktu. Likumdevējs zināmas prasības izvirza arī patiesas informācijas izplatītājam un viedokļa pautējam, lai viņa rīcība būtu tiesiska – pausta uzskata izteiksmes forma nedrīkst būt otras personas godu un cieņu aizskaroša. Krimināllikuma 157.pantā lietotais vārds savienojums „nepatīess izdomājums” atzīstams par nekorektu, jo ar izdomājumu saprot īstenībai neatbilstošu, nepatiesu apgalvojumu. Autore sprāt, Krimināllikuma 157.pantā, definējot neslavas celšanu, būtu ietvertama norāde tikai uz „nepatiesu ziņu” izplatīšanu, izslēdzot kategoriju „izdomājums”

ATSAUCES UN PIEZĪMES

Liholaja V. Vēlreiz par to, kā aizsargāt godu un cieņu. *Latvijas Vēstnesis*. Jurista Vārds, Nr.27/29, 13.08.2003.

Jaunbelzējs F. *Pilsona goda un cieņas tiesiskā aizsardzība*. Rīga: Avots, 1985, 29.lpp.

- ³ Turpat.
- ⁴ Liholaja V. *Krimināllikuma komentāri*. Sevišķā daļa. 4.grāmata. Rīga: AFS, 1999, 100.lpp.
- ⁵ Ной И.С. *Охрана чести и достоинства в Советском уголовном праве*. Саратов: Саратовский Университет, 1959, стр. 59.
- ⁶ Turpat, 60.lpp.
Сергеев А.П. *Право на защиту репутации*. Ленинград: Знание, 1989, стр. 18.
- ⁸ Ной И.С. *Охрана чести и достоинства в Советском уголовном праве*. Саратов: Саратовский Университет, 1959, стр. 27.
- ⁹ Розин Н.И. *Об оскорблении чести*. Томск: Товарищество Печатная С.П.Яковлева, 1910. стр. 168.
- ¹⁰ Augstākās tiesas senāta spriedums lietā Nr.SK-102, 13.02.2002, *Latvijas Vēstnesis. Jurista Vārds*, Nr.9, 7.05.2002.
- ¹¹ Turpat.
- ¹² Kovaļevska A. Kad gods un cieņa saduras ar vārda brīvību, *Latvijas Vēstnesis. Jurista Vārds*, Nr.39, 28.10.2003.
- ¹³ Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr.2003-05-01, 29.10.2003.
- ¹⁴ Kučs A. Par Krimināllikuma piemērošanu un vārda brīvību, *Latvijas Vēstnesis. Jurista Vārds*, Nr.35, 30.09.2003.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ *Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības Konvencija*. Madona: TIC, 1998.
- ¹⁷ LR Satversme. [B.v.]: AFS, 2000, 15.lpp.
- ¹⁸ Liholaja V. Vēlreiz par to, kā aizsargāt godu un cieņu, *Latvijas Vēstnesis. Jurista Vārds*, Nr.27/29, 13.08.2003.
- ¹⁹ *Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации*./Под ред. Ю.И.Скуратова, В.М.Лебедева. Москва: Норма, 2000, стр. 298.
- ²⁰ Mincs P., Lauva J. *Sodu likums ar komentāriem*. Rīga: b.i., 1938, 263.-265.lpp.
- ²¹ Turpat.
- ²² *Уголовный Кодекс Голландии*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, стр. 368.
- ²³ *Уголовный Кодекс Швеции*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, стр. 50.
- ²⁴ *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 3.sējums. Rīga: Zinātne, 1975, 514.lpp.
- ²⁵ Liholaja V. *Krimināllikuma Komentāri*. 4.grāmata. Sevišķā daļa. Rīga: AFS, 1999, 101.lpp.
- ²⁶ Par Tiesu praksi lietās par personas goda un cieņu aizskarošu ziņu atsaukšanu: Latvijas Republikas Augstākās tiesas 1993.g.25.oktobra plēnuma lēmums Nr. 9.Grām.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums 1990-1995*. Rīga, 1995, 69.lpp.
- ²⁷ *Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации*/Под ред. Ю.И.Скуратова, В.М.Лебедева. Москва: Норма, 2000, стр. 298.
- ²⁸ *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 9.sējums.Rīga: A.Gulbja apgāds, 1933, 18188.sleja.
- ²⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Lingers v. Austria, 08.07.1986.
- ³⁰ Пшарион В.И. *Ответственность за преступления против чести и достоинства личности по Российскому уголовному законодательству*, диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Ростов-на-Дону:b.i., 2000, стр. 115.
- ³¹ Ной И.С. *Охрана чести и достоинства в Советском уголовном праве*. Саратов: Саратовский Университет, 1959, стр. 50.
- ³² Turpat, 54.-55. lpp.
- ³³ Turpat, 52.-54. lpp.
- ³⁴ Par Tiesu praksi lietās par personas goda un cieņu aizskarošu ziņu atsaukšanu: Latvijas Republikas Augstākās tiesas 1993.g.25.oktobra plēnuma lēmums Nr. 9.Grām.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums 1990-1995*. Rīga, 1995, 69.lpp.
- ³⁵ Сташис В.В., Бажанов М.И. *Преступления против личности в УК УССР и судебной практике*. Харьков: Вища шк., 1987, стр. 209.
- ³⁶ Liholaja V. *Krimināllikuma komentāri*. Sevišķā daļa. 4.grāmata. Rīga: AFS, 1999, 102.lpp.
- ³⁷ *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6.sējums. Rīga :Zinātne, 1987, 419.lpp.

Criminal Legal Aspects of Defamation

Summary

Defamation is considered to be spreading of information that is mendacious, untrue and disreputable for other person. The subject of defamation is figment. Figment has to have reference to definite condition, particular untrue fact. In defamation untrue information can refer to the past or present fact but not to fact that would take place in the future. Concepts "fact" and "point of view" have to be delimited during evaluation of criminal offences of the given type. Existing of "fact" can be tested but "point of view" can't be true or untrue. The term "untrue figment" used in Article 157 of the Criminal Law is considered to be indelicate because figment is irrelevant to reality, untrue declaration. In author's opinion while defining the defamation the reference to spreading of untrue information should be given excluding category "figment".

ES likumdošanas ietekme uz Latvijas nodokļu sistēmu

Influence of the EU Legislation on the Latvian Tax System

Aina Joppe

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 5-232, Rīga, LV-1050

E-pasts: aina.joppe@one.lv

Latvijas nodokļu sistēma galvenokārt ir balstīta uz pasaules attīstītāko valstu pieredzi un Eiropas Savienības (ES) prasībām. ES tiek regulētas netiešo nodokļu likmes, savukārt tiešo nodokļu politika ir pilnīgā dalībvalstu un kandidātvalstu pārziņā.

Lai noskaidrotu Eiropas integrācijas pozitīvo un negatīvo ietekmi uz Latvijas nodokļu sistēmu, darbā analizēta Latvijas esošā nodokļu sistēma, salīdzināta ar citām kandidātvalstīm un, pamatojoties uz analizējamo bāzi, izstrādāti ieteikumi Latvijas nodokļu sistēmas pilnveidošanā.

Atslēgvārdi: nodokļi, harmonizēšana, direktīvas, ES, likmes, PVN

1. IEVADS

Lai varētu runāt par Latvijas nodokļu politikas attīstības virzieniem un tendencēm, ir nepieciešama izpratne par valstī notiekošajiem procesiem politiskajā, ekonomiskajā un sociālajā jomā. Vispirms jāapzinās Latvijas vieta pasaules ekonomikā, jo kopš neatkarības atjaunošanas ir notikušas radikālas pārmaiņas saimniekošanas sistēmā. 90. gados, likvidējot veco sistēmu, valdība uzskats, ka vecās saimniekošanas sistēmas vietā automātiski izveidosies efektīva, uz tirgus attiecībām balstīta jauna sistēma un Latvija kā līdzvērtīgs partneris iekļausies brīvās pasaules attīstīto valstu pulkā [1,6]. Liela daļa uzņēmumu vadītāju tādos jaunos apstākļos nebija spējīgi strādāt. Ekonomisko procesu virzība Latvijā būtiski ietekmēja ārvalstu uzņēmēju intereses, to vēlme nostiprināties jauno valstu tirgū, piekļūt to dabas resursiem un augsti kvalificētam un maz apmaksātam darbaspēkam. Tādos apstākļos tika likti pamati arī Latvijas nodokļu sistēmai. Kopš tā laika jau ir pagājuši vairāk nekā 12 gadi.

2. LATVIJAS VIETA PASAULES EKONOMIKĀ

Raksturosim Latvijas pašreizējos ekonomiskos rādītājus un salīdzināsim tos ar ES valstīm.

Latvijas IKP uz vienu iedzīvotāju sastāda tikai 30% no vidējā ES līmeņa (1. tabula). Autore uzskata, ka tas ir saistīts ar to, ka Latvijā izzudušas nozares ar

augstu pievienoto vērtību, kā, piemēram, mašīnbūve, radio, elektrisko mašīnu ražošana. Tās bija nozares, kas budžetā iemaksāja lielākās nodokļu summas. Pašlaik Latvijā darbojas nozares, kam ir zema pievienotā vērtība, kā, piemēram: apstrādes rūpniecība, elektroenerģijas, gāzes un ūdens apgāde, būvniecības pakalpojumu, ieguves rūpniecība un lauksaimniecības nozare. Autore piekrīt pasaules ekonomistu uzskatiem, ka konkurenci pasaules tirgū var izturēt tikai tās nozares uzņēmumi, kuri izmanto attīstīto valstu tehnikas un tehnoloģijas sasniegumus. Daudzas pakalpojumu nozares ir orientētas uz vietējo tirgu un kvalitāte ļoti atpaliek no pasaules līmeņa [3, 101]. Latvijā ir iespējama arī neregistrēta uzņēmējdarbība un līdz ar to faktiskais IKP uz vienu iedzīvotāju var būt lielāks nekā tabulā uzrādītais.

1. tabula

Latvijas un ES ekonomiskie rādītāji 2002. gadā [2, 6]
Economic indices of Latvia with EU 2002. [2, 6]

Valstu grupas	Teritorija tūkst.km ²	Iedzīvotāji mlj.	IKP mlrd USD	IKP uz iedz. USD
Eiropas Savienība (kopā)	3121	376	9214	
Vācija	349	83	2200	26200
Francija	545	59	1500	25400
Itālija	294	57	1400	24300
Lielbritānija	241	59	1470	24700
Īrija	68	4	104	27300
Austrija	82	8	220	27000
Beļģija	30	10	267	26100
Nīderlande	33	16	413	25800
Luksemburga	2	0,5	19	43400
Dānija	42	5	149	28000
Zviedrija	410	9	219	24700
Somija	305	5	133	25800
Spānija	499	40	757	18900
Grieķija	130	11	189	17900
Portugāle	91	10	174	17300
Vidēji ES	208	25	614	25520
Latvija	64	2,3	18	7800
Latvijas daļa % no vidējā rādītāja	30	9	3	30

Meklējot savu īpašo vietu pasaules ekonomikā, ir maldīgs uzskats, ka Latvija no mazattīstītas valsts automātiski nokļūs industriālas, augsti attīstītas valsts statusā. Latvijai ir savas priekšrocības, kā, piemēram, izeja pie jūras un augsti kvalificēts darbaspēks, tomēr neliels iedzīvotāju skaits, ierobežoti dabas resursi, mazattīstīts agrārais sektors un neelastīga nodokļu sistēma, kas neveicina uzņēmējdarbības attīstību, it īpaši laukos, kur nepieciešamas investīcijas. 2004. gada budžeta cipari liecina par to, ka nākamajā gadā lauki investīcijas saņems uz pusi mazāk nekā iepriekšējā gadā. Bez investīcijām lauki nevarēs attīstīties, un līdz ar to tie aizaus arvien vairāk ar nezālēm un krūmiem.

Latvijā darbojas vairākas ministrijas un resori, kuri tiek finansēti no budžeta līdzekļiem, galvenokārt no nodokļu ieņēmumiem. Uz šodienu vēl nav skaidri Latvijas attīstības virzieni turpmākajiem 5-10 gadiem, bet budžeta izdevumi ministrijām nemaz nesarūk. Arī Latvijas uzņēmēji reālu atbalstu nesaskata ne no vienas ministrijas, jo birokrātija un nevajadzīgās procedūras liedz iegūt informāciju par biznesa iespējām un tas neveicina uzņēmējdarbības attīstību, un līdz ar to pie informācijas tiek tikai neatlaidīgākie uzņēmēji. Autore uzskata, ka ministriju ierēdņu iegūtā pieredze komandējumos un ārzemju braucienos nenēs īpašu labumu Latvijas attīstībai, jo tie domāti tikai ierēdņu personīgajam labumam un dažādu dokumentu sagatavošanai ministrijas iekšienē.

Katrā kandidātvalstī ir jau izstrādāta sava nodokļu sistēma, bet saskaņā ar ES direktīvām, tām jāievieš tālejošas izmaiņas nodokļu likumdošanā, atbilstošas Eiropas modelim [4, 12]. Nodokļu sistēma ir balstīta uz sociālu vienošanos, jo katrai valstij ir vajadzīgi līdzekļi dažādiem mērķiem, sākot jau no valsts aizsardzības līdz atbalsta sniegšanai iedzīvotājiem. Latvijas nodokļu sistēma sastāv no tiešajiem un netiešajiem nodokļiem. Līdz ar Latvijas izteikto vēlmi iestāties ES, nodokļu likumi tiek harmonizēti atbilstoši ES prasībām. Latvijā tiek īstenots PHARE projekts „Palīdzība Latvijas nodokļu sektoram” Tā ietvaros sniegta palīdzība likumu ”Par pievienotās vērtības nodokli” un ”Par akcīzes nodokli” saskaņošanā ar ES Padomes direktīvām un likuma ”Par nodokļiem un nodevām” grozījumu sagatavošanā. Arī Eiropas Līgumā ietverti panti, kas attiecas uz likumu saskaņošanu netiešo nodokļu jomā [5, 93].

Pasaules komercdarbībai raksturīga globalizācija, nacionālās ekonomikas integrācija un ir brīva iespēja jebkuram saimnieciskās darbības elementam (kapitālam, darbam, finansēm) brīvi pārvietoties. Kā viens no pirmajiem uzdevumiem Latvijā ir nodokļu harmonizācija, nacionālās nodokļu politikas koordinācija, nodokļa aplikšanas līmeņa tuvināšana, vienādu paņēmieni pielietošana nodokļu bāzes noteikšanai un nodokļu atlaižu noteikšanā. Jāatzīmē, ka ES ir pieņemti vairāki nozīmīgi tiesību akti, kuru mērķis ir novērst atsevišķu ienākumu veidu dubulto aplikšanu ar nodokli. Jau 1998. gadā Latvijai parakstītas nodokļu konvencijas ar vairākām valstīm.

Latvijā palaiķam izskan doma, ka mēs varētu veidot ekonomikas politiku, kas pamatprincipos būtu līdzīga Īrijas modelim, jo Latvijas IKP pieaug par pieciem līdz septiņiem procentiem gadā. Vēl pirms divpadsmit gadiem Īrija bija atpalikusi Rietumeiropas nomale, un tās vienīgais ekonomikas dzinējs bija lauksaimniecība. Pēdējo 12 gadu laikā Īrijas IKP palielinājās divas reizes, bet pēc savu izstrādājumu konkurētspējas šī valsts ieņēma 11. vietu pasaulē, apsteidzot pat kaimiņzemi Lielbritāniju. Īrija šo attīstību panāca, piesaistot tiešo ārvalstu investīciju, kas deva stimulu ražošanas attīstībai bez valsts ārējā parāda palielināšanas. Lai nodrošinātu investīciju piesaisti, tika samazināts juridisko personu peļņas nodoklis līdz 10%, kā arī tika izmantots kvalificēts darbaspēks. Šobrīd peļņas nodoklis Īrijā ir 12,5%, bet Lielbritānijā – 30% [2, 11].

Autore piekrist žurnāla ” Faktors” publikācijas ”Īrijas ekonomikas modelis” autora uzskatiem, ka Latvijai nav izredžu atkārtot Īrijas fenomenu vairāku iemeslu pēc. Minēšu dažus no tiem:

esam apveltīti ar pavisam citu mentalitāti. Īrijas iedzīvotāji gadsimtiem cīnījās pret Lielbritānijas jūgu, savukārt mēs cītīgi strādājam kā Vācemes, tā PSRS vadībā;

mēs nepārvaldām tik labi angļu valodu, lai varētu bez problēmām strādāt ar ārvalstu finanšu informāciju;

Latvijas darbspēkam ir tendence samazināties, tas ir, pametot Latviju; biznesā nepieciešami augsti kvalificēti inženieri, elektrotehniķi un matemātiķi, nevis nesamērīgs skaits juristu un ekonomistu, ko sagatavo mūsu augstskolas;

līdz pat šim brīdim valdībai nav skaidras un konkrētas ekonomiskās attīstības programmas turpmākajiem 5, 10, 20 gadiem;

Latvijai ir daudz konkurentu Centrāleiropas valstīs, kuru konkurences priekšrocības ir identiskas mūsējām;

Īrija vēl tikai gatavojas privatizēt stratēģiski svarīgus uzņēmumus, savukārt Latvijā no tiem maz kas palicis pāri;

Mums nav kompāniju, kas būtu tik spēcīgas, lai varētu iziet pasaules tirgū un efektīgi konkurēt ar ārvalstu uzņēmumiem. Mēs jau atpaliekam no mūsu kaimiņiem konkurences cīņā [2, 12].

Baltijas reģiona valstīm nepieciešams rīkoties, lai ierobežotu izvairīšanos no nodokļu maksāšanas un samazinātu nodokļu parādus. Latvijā pašlaik nodokļu parādi sasniedz 6% no IKP, Lietuvā kopējie nodokļu parādi sasniedz 4%, bet Igaunijā – 3%.

OECD Ekonomiskie pētījumu rezultāti Baltijas valstīs liecina, ka izvairīšanās no nodokļu maksāšanas veicina:

1) vāja starpinstiūciju sadarbība, īpaši starp nodokļu ievācēju instiūcijām. Arvien vairāk un vairāk Latvijas tirgū ienāk Lietuvas un Igaunijas uzņēmumi, bet joprojām nav sagatavota likumdošana starp Baltijas valstīm, kas sabalansētu bankas operāciju noslēpuma nepieciešamību un to ieguvumu, ko varētu sniegt finanšu instiūciju piekļuve bankas transakciju detaļām;

2) ir nepieciešama arī tāda likumdošana, kas varas iestādēm dotu iespēju ātri un efektīvi skatīt izvairīšanās no nodokļiem gadījumus tiesā; patlaban saskaņā ar esošo likumdošanu pat ļoti smagu nodokļu pārkāpumu atrisināšanas tiesas ceļā ir sarežģīta;

3) robežkontrolei arī jāsamazina iespējas izvairīties no nodokļiem, ņemot vērā pieaugušos muitas nodokļus un akcīzes nodokļus Baltijas valstīs, kas ieviesti ar nolūku integrēties ES [6].

Autore piekrīt ekonomistu domām, ka atšķirība nodokļu likmēs starp Baltijas valstīm un to austrumu kaimiņvalstīm pieaugs, kas var kaitēt mazā biznesa dinamikai un neoficiālajam sektoram. Tas var apgrūtināt mazā uzņēmēja iespēju nodibināt uzņēmumu. Tas ir ļoti svarīgs aspekts pārejas posmā.

Arī ES dalībvalstu nodokļu sistēmas ir diezgan dažādas un arī nodokļu likmes starp dažām dalībvalstīm ir atšķirīgas. Tradicionāli augstākas nodokļu un sociālās apdrošināšanas maksājumu likmes ir vērojamas Skandināvijas valstīs, kamēr Dienvideiropas valstīs tās ir zemākas. Kā viens no nodokļu sistēmas raksturlielumiem, var tikt izmantots nodokļu īpatsvars iekšzemes kopproduktā. Piemēram, tiešo nodokļu (iedzīvotāju un uzņēmumu ienākumu nodokļi) īpatsvars iekšzemes kopproduktā (IKP) Dānijā ir 32%, kamēr Grieķijā tikai 9%. Savukārt netiešie nodokļi (galvenokārt PVN) Spānijā veido 11% no IKP, bet Dānijā 19%.

ES Nodokļu politikas galvenie uzdevumi ir:

1) panākt, lai dalībvalstu dažādās nodokļu likmes un netiešo nodokļu sistēmas neizkropļotu konkurenci vienotajā ES tirgū un respektētu četras Eiropas Kopienas līgumos paredzētās pamatbrīvības, proti, brīvu personu, preču, pakalpojumu un

kapitāla kustību. Nodokļu politika ES joprojām ir ES dalībvalstu nacionālās suverenitātes simbols. Atbildība par nodokļu politikas realizāciju gulstas galvenokārt uz dalībvalstīm nacionālajā un reģionālajā līmenī. ES šajā ziņā spēlē tikai pakārtotu lomu, proti, tā nodrošina, ka dalībvalstu nacionālās nodokļu sistēmas ir savietojamas ar ES mērķiem, un raugās, ka tās netraucē preču, kapitāla un pakalpojumu brīvu pārvietošanos ES iekšējā tirgū. ES vienotā iekšējā tirgus veiksmīgai funkcionēšanai ir būtiski, ka dalībvalstu nodokļi neierobežo brīvu preču, pakalpojumu, kapitāla kustību, kā arī neizkropļo konkurenci. Līdz ar to ES tiesību aktu kopums (*acquis communautaire*) skar galvenokārt tos nodokļus, kas ES iekšējā tirgū ietekmē patēriņu, attiecas uz uzņēmējdarbību un tirdzniecību ar trešajām valstīm (tas ir, netiešie nodokļi: pievienotās vērtības nodoklis, akcīzes nodoklis, muitas maksājumi);

2) samazināt izvairīšanos no nodokļu maksāšanas un novērst dubulto aplikšanu ar nodokļiem. ES neiejaucas dalībvalstu sociālajā politikā, tā vienīgi raugās, lai nodarbinātajām vai pašnodarbinātajām personām, pārvietojoties ES iekšējā tirgū, neāktos maksāt sociālās apdrošināšanas maksājumus divreiz. ES neregulē arī dabas resursa nodokļa piemērošanu un iekasēšanu. Kas attiecas uz tiešajiem nodokļiem, ES *acquis* neliek uzsvāru uz to harmonizāciju vispār, ciktāl tas skar četras Eiropas Kopienas līgumos paredzētās brīvības;

3) kavēt nodokļu sacensību, kad uzņēmumi, meklējot izdevīgāko nodokļu režīmu, migrē no vienas dalībvalsts uz citu [7].

3. NETIEŠO NODOKĻU HARMONIZĀCIJA

Netiešie nodokļi ir nozīmīgākais valsts pamatbudžeta ieņēmumu avots. No nodokļiem vislielāko ieguldījumu no netiešajiem nodokļiem Latvijas pamatbudžetā dod PVN 44%. PVN radās salīdzinoši nesen. Franču ekonomists M.Lore 1954. gadā piedāvāja ieviest pavisam jaunu nodokli PVN apgrozījuma nodokļa vietā. Tas tika ieviests praksē kā eksperiments 1958.gadā, bet jau pēc 10.gadiem tas tiek ieviests vairākās valstīs un saglabāties līdz mūsdienām [8, 14]. Attiecībā uz pievienotās vērtības nodokli (PVN) Latvijas likumdošana gandrīz pilnībā jau ir harmonizēta saskaņā ar ES tiesību un pienākumu kopumu – *acquis communautaire*. Pilnībā ES likumdošanai atbilstošu pievienotās vērtības nodokli ir paredzēts Latvijā ieviest līdz iestāšanās ES brīdim. Darbs ES direktīvu prasību pilnīgā ieviešanā galvenokārt koncentrēts uz PVN piemērošanas precizēšanu preču un pakalpojumu piegādēm brīvostu un speciālo ekonomisko zonu teritorijā, PVN piemērošanas precizēšanu preču piegādēm un pakalpojumu sniegšanai ES iekšējā tirgū.

Pēdējo gadu laikā Latvija veikusi būtiskas izmaiņas likumā "Par pievienotās vērtības nodokli". Galvenās izmaiņas attiecas uz samazinātās PVN likmes ieviešanu (9% apmērā) un būtiskām izmaiņām ar nodokli neapliekamo preču sarakstā. Saskaņā ar ES prasībām, Latvijā turpmāk ar samazināto PVN likmi tiks aplikti vairāki, iepriekš no šī nodokļa atbrīvotie pakalpojumi un preces (medikamenti un medicīnas preču piegādes, grāmatas, bērnu pārtika, ūdens piegāde u.c.).

Viena no ES panāktajām vienošanām ir arī turpmāk Latvijā radošo profesiju pārstāvju autoratlīdzības neaplikt ar PVN. Starptautiskajiem pasažieru avio un jūras transporta pārvadājumiem arī tiek piemērota 0% PVN likme, kas, ņemot vērā līdzīgu nodokļa piemērošanas režīmu ES dalībvalstīs, ļaus saglabāt Latvijas transporta sektora konkurētspēju un neradīs sarežģījumus nodokļa administrēšanā. Tika panākta arī

vienošanās par pastāvīgā izņēmuma piešķiršanu attiecībā uz PVN maksātāju obligātai reģistrācijai nepieciešamā gada apgrozījuma sliekšni. Tas tiks saglabāts bez izmaiņām, tas ir, četras reizes augstāks nekā ES direktīvās paredzētais. Šajā jomā ieguvums ir abpusējs: vairākiem uzņēmējiem nevajadzēs iziet cauri reģistrācijas procedūrai PVN reģistrā un valstij neradīsies papildu administrēšanas izdevumi.

Latvijai būs iespējas izmantot tehnisko pārejas periodu PVN aprēķināšanas shēmai kokmateriāliem un pēc iestāšanās panākt tiesības izmantot to arī turpmāk, tādējādi efektīvi cīnoties ar izvairīšanos no nodokļu nomaksas.

Viens no smagākajiem nodokļu politikas sadaļas jautājumiem ir saistīts ar nodokļu piemērošanu brīvostās un speciālajās ekonomiskajās zonās (SEZ). Ar Eiropas Komisiju tika saskaņoti nepieciešamie tehniskie grozījumi šobrīd spēkā esošajā nodokļu likumdošanā, lai brīvostas un speciālās ekonomiskās zonas varētu efektīvi darboties arī pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā.

Visstingrāk ES tiek regulēti netiešie nodokļi – PVN, akcīzes nodoklis un muitas maksājumi. ES tiesību akti nosaka minimālo robežu PVN vispārējai likmei – 15%, maksimālie nodokļa likmes griesti nav noteikti. Tajā pašā laikā var tikt piemērota viena vai divas samazinātās nodokļa likmes, bet tās nevar būt zemākas par 5%. ES direktīvā ir stingri noteikts kādām precēm un pakalpojumiem iespējams piemērot samazināto nodokļa likmi.

Katrs risinājums par jautājumiem, kas saistīti ar aplikšanu ar nodokļiem, prasa vienādu visu ES valstu apstiprinājumu. Tabulā apkopoti pārejas noteikumi jaunajām dalībvalstīm attiecībā uz netiešajiem nodokļiem, kas panākti un saskaņoti sarunās ar ES.

2. tabula

Kandidātvalstu pārejas noteikumi sarunās ar ES [4, 13, 14]

Terms of transition for candidate states in negotiation with EU [4, 13, 14]

Valsts	Veicamie pasākumi
Latvija	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ar PVN aplikamo darījumu vērtības sliekšnis mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, kas piemērojams, nosakot personu pienākumu reģistrēties kā PVN maksātājiem dalībvalstī. 2. Zemāks akcīzes nodoklis cigaretēm. 3. Samazināta PVN likme apkurei. 4. Ar PVN neapliekami starptautiskie pasažieru pārvadājumi un autoratlīdzības.
Lietuva	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ar PVN aplikamo darījumu vērtības sliekšnis mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, kas piemērojams, nosakot personu pienākumu reģistrēties kā PVN maksātājiem dalībvalstī. 2. Zemāks akcīzes nodoklis cigaretēm. 3. Ar PVN neapliekami starptautiskie pasažieru pārvadājumi.
Igaunija	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ar PVN aplikamo darījumu vērtības sliekšnis mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, kas piemērojams, nosakot personu pienākumu reģistrēties kā PVN maksātājiem dalībvalstī. 2. Samazināta PVN likme apkurei. 3. Zemāks akcīzes nodoklis cigaretēm. 4. Pilnīga pielāgošanās koncerna un meitas uzņēmumu direktīvai. 5. Ar PVN neapliekami starptautiskie pasažieru pārvadājumi.

Valsts	Veicamie pasākumi
Polija	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ar PVN apliekamo darījumu vērtības sliekšnis mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, kas piemērojams, nosakot personu pienākumu reģistrēties kā PVN maksātājiem dalībvalstī. 2. Nulles PVN likme grāmatām. 3. Samazināta PVN likmes restorānu pakalpojumiem un būvniecībai. 4. Zemāks akcīzes nodoklis cigaretēm. 5. Tehniskis pārejas periods akcīzes nodokļu piemērošanā. 6. Īpaši zemas PVN likmes lauksaimniecības ražošanas līdzekļiem, ieskaitot mašīnas un iekārtas. 7. Ar PVN neapliekami starptautiskie pasažieru pārvadājumi.
Slovākijas republika	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ar PVN apliekamo darījumu vērtības sliekšnis mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, kas piemērojams, nosakot personu pienākumu reģistrēties kā PVN maksātājiem dalībvalstī. 2. Samazināta PVN likme apkurei, būvniecībai, elektrībai un gāzei. 3. Zemāks akcīzes nodoklis cigaretēm. 4. Īpašs akcīzes nodokļa režīms augļu audzētāju ražas pārstrādei personīgajam patēriņam. 5. Ar PVN neapliekami starptautiskie pasažieru pārvadājumi.
Slovēnija	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ar PVN apliekamo darījumu vērtības sliekšnis mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, kas piemērojams, nosakot personu pienākumu reģistrēties kā PVN maksātājiem dalībvalstī. 2. Samazināta PVN likme būvniecībai un restorānu pakalpojumiem. 3. Ar PVN neapliekami starptautiskie pasažieru pārvadājumi.
Čehijas republika	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ar PVN apliekamo darījumu vērtības sliekšnis mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, kas piemērojams, nosakot personu pienākumu reģistrēties kā PVN maksātājiem dalībvalstī. 2. Samazināta PVN likme apkurei un būvniecībai. 3. Samazināta akcīzes nodokļa likme cigaretēm līdz 2006.gadam. 4. Īpašs akcīzes nodokļa režīms augļu audzētāju ražas pārstrādei personīgajam patēriņam. 5. Ar PVN neapliekami starptautiskie pasažieru pārvadājumi.
Ungārija	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ar PVN apliekamo darījumu vērtības sliekšnis mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, kas piemērojams, nosakot personu pienākumu reģistrēties kā PVN maksātājiem dalībvalstī. 2. Samazināta PVN likme apkurei, elektrībai, gāzei un restorānu pakalpojumiem. 3. Ar PVN neapliekami starptautiskie pasažieru pārvadājumi. 4. Īpašs akcīzes nodokļa režīms augļu audzētāju ražas pārstrādei personīgajam patēriņam. 5. Zemāks akcīzes nodoklis cigaretēm.
Kipra	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ar PVN apliekamo darījumu vērtības sliekšnis mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, kas piemērojams, nosakot personu pienākumu reģistrēties kā PVN maksātājiem dalībvalstī. 2. PVN 0% likme pārtikas produktiem un medikamentiem. 3. Samazināta PVN likme restorānu pakalpojumiem. 4. Ar PVN neapliekami starptautiskie pasažieru pārvadājumu pakalpojumi un zemes apbūve.

Valsts	Veicamie pasākumi
Malta	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ar PVN apliekamo darījumu vērtības sliekšnis mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, kas piemērojams, nosakot personu pienākumu reģistrēties kā PVN maksātājiem dalībvalstī. 2. PVN 0% likme pārtikas produktiem un medikamentiem. 3. Ar PVN neapliekami ūdens, jaunas ēkas un apbūves zeme, vietējie pasažieru pārvadājumi un jūras pasažieru transports starp salām.

ES dalībvalstīs tiek piemērotas dažādas vispārējās un samazinātās PVN likmes. Mēģinājumi samazināt atšķirības starp dažādām ES dalībvalstīm vispārējo likmju un samazināto likmju piemērošanā līdz šim nav izdevušies. Dažas valstis atsevišķām precēm un pakalpojumiem vēl joprojām piemēro samazināto likmi 0% apmērā. Piemēram, Lielbritānijā šāda likme tiek piemērota atsevišķām farmācijas un pārtikas precēm, kā arī ūdens piegādei. Šobrīd kopumā sešas valstis atsevišķiem darījumiem piemēro samazināto PVN likmi, kas ir zemāka par 5%. Samazināto likmju lielums ES dalībvalstīs svārstās no 0% līdz 17%, bet vidēji tas ir virs 8% (Latvijā ar 2003. gadu – 9%). Savukārt PVN standartlikmes svārstās no 15% līdz 25% un vidējā standartlikme ir 19,5% (Latvijā – 18%).

ES Padomes direktīvās ir noteikts, kuras preces vai pakalpojumus dalībvalstīm var atļaut neaplikt ar nodokli. Šajā sarakstā ietilpst slimnīcu pakalpojumi un medicīniskā aprūpe, bērnu un jauniešu izglītība, universitāšu izglītība, ar kultūru un sportu saistītie pakalpojumi, derības un loterijas u.c.

Salīdzināsim, kādas PVN likmes tiek piemērotas kandidātvalstīs.

3. tabula

PVN likmes kandidātvalstīs un dalībvalstīs 2003. martā [4, 15]
VAT rates in candidate states in member states March, 2003 [4, 15]

Kandidātvalstis	Procentu likme
Latvija	18,0%
Lietuva	18,0%
Igaunija	18,0%
Polija	22,0%
Slovākija	20,0%
Slovēnija	20,0%
Čehijas republika	22,0%
Ungārija	25,0%
Kipra	15,0%
Malta	15,0%
ES dalībvalstis	Procentu likme(2003. martā)
Somija	22,0%
Zviedrija	25,0%
Dānija	25%
Austrija	20,0%
Beļģija	21,0%
Luksemburga	15,0%
Holande	19,0%
Portugāle	19,0%
Spānija	16,0%
Itālija	20,0%

Kandidātvalstis	Procentu likme
Īrija	21,0%
Apvienotā Karaliste	17,5%
Vācija	16,0%
Francija	19,6%
Grieķija	18,0%

Autore piekrīt profesora Tjutjurjukova N.N. uzskatiem, ka par nodokļu harmonizāciju mēs varam runāt tikai tad, ja tiek izpildīti trīs faktori:

Vienotas bāzes piemērošana, katra ES dalībvalsts apliek ar PVN vienas un tās pašas preces;

Vienotas kārtības piemērošana PVN aplikšanai;

Aptuveni vienādas PVN likmes.

Nodokļu harmonizācijas galvenie mērķi:

Nodokļu vienkāršošana, lai radītu vienādu konkurenci saimnieciskajiem subjektiem;

ES iekšējā tirgus apvienošana, lai veicinātu integrācijas procesus reģionos;

Nodokļu sistēmas struktūru sakārtošana.

Ja vienā no ES valstīm šī likme ir 15% (Luksemburga), bet otrā 25% (Zviedrija), tad tādā gadījumā nevar runāt par pilnīgu nodokļa harmonizācijas sistēmu. Šodien nevar runāt par PVN vienotu harmonizācijas sistēmu ES, jo pašlaik tādas nav. Netiešo nodokļu harmonizācija ir viens no priekšnoteikumiem iestāšanās ES.

Akcizes nodokļa piemērošanas pamatprincipus un preču, kurām piemērojams akcizes nodoklis, sarakstu nosaka 1992. gadā pieņemtā direktīva (92/12 EEC). Saskaņā ar to akcizes nodoklis ir piemērojams naftas produktiem, alkoholiskajiem dzērieniem, alum un tabakas izstrādājumiem. Direktīva nosaka arī akcizes nodokļa maksāšanas kārtību un vispārīgos atbrīvojumus no akcizes nodokļa. ES tiesību akti nosaka tikai minimālās akcizes nodokļa likmes. Dalībvalstis ir tiesīgas valsts teritorijā noteikt akcizes nodokli arī citām precēm.

Attiecībā uz naftas produktiem dalībvalsts var noteikt samazinātās likmes atsevišķiem tās produktiem, ja tie tiek patērēti stacionārās iekārtās, kā arī celtniecībā un sabiedriskos darbos izmantotās iekārtās. ES direktīvas paredz iespēju piemērot nodokļu atvieglojumus gadījumos, ja naftas produkti tiek izmantoti elektrības un siltuma ražošanai, kā arī ūdensceļu, ostu rakšanas un paplašināšanas darbos.

Kas attiecas uz tabakas izstrādājumiem, akcizes nodoklis tiek piemērots cigaretēm, cigāriem, cigarellām un smēķējamai tabakai. ES noteiktās minimālās nodokļu likmes iecerēts pārskatīt ik pēc četriem gadiem.

Attiecībā uz alkoholiskajiem dzērieniem direktīvas paredz iespēju dalībvalstīm atsevišķiem dzērieniem piemērot likmes, kas ir mazākas par minimālajām (piemēram, mazajās alus darītavās ražotajam alum, kurā alkohola saturs nepārsniedz 2,8%). Tāpat ir noteikti arī gadījumi, kad valstīm ir tiesības piemērot pilnīgu nodokļu atbrīvojumu, lai pakāpeniski sasniegtu Eiropas Savienības noteikto minimālo akcizes nodokļa likmi cigaretēm. Šajā jomā Latvija jau sākotnēji noteica stingru pozīciju, jo šī nodokļa likmes izmaiņas tieši skars plašu Latvijas iedzīvotāju slāņu ekonomiskās un sociālās intereses [2].

Paaugstinoties akcīzes nodoklim cigaretēm, ievērojami augs arī cigarešu cena, kas varētu veicināt smēķētāju skaita samazināšanos Latvijā.

Integrējoties ES, Latvijā tiks paaugstināts akcīzes nodoklis naftas produktiem un alkoholam, un līdz pat 2010.gadam turpināsies paaugstināties akcīzes nodoklis cigaretēm, kā rezultātā pieaugs šo produktu cena vietējā tirgū;

Latvijai iestājoties ES, fiziskajām personām vairs nebūs iespējas iegādāties preces par zemāku cenu beznodokļu (Tax-free) veikalos, izbraucot uz citu ES dalībvalsti.

Reformas Latvijā akcīzes nodokļa jomā tika aizsāktas jau 1997.gadā, un pašlaik nacionālajos tiesību aktos jau gandrīz pilnībā ir iestrādātas ES direktīvās noteiktās prasības attiecībā uz akcīzes nodokļa piemērošanu un maksāšanas kārtību.

Saskaņā ar likumu "Par akcīzes nodokli alkoholiskajiem dzērieniem" ES direktīvās noteiktās minimālās nodokļa likmes alkoholiskajiem dzērieniem jau ir pārsniegtas, izņemot alu, kam akcīzes nodokļa likme tika paaugstināta līdz ES noteiktajam līmenim ar 2003. gada 1. janvāri.

Attiecībā uz naftas produktiem minimālās akcīzes likmes jau ir pārsvarā ieviestas (izņemot dīzeļdegvielu) un pilnīgu atbilstību ES standartiem paredzēts sasniegt ar iestāšanās brīdi [9].

Līdz šim pašam laikam ir paredzēts sasniegt arī ES direktīvās noteikto minimālo akcīzes līmeni smēķējamai tabakai. Nenoliedzami būtiskākais panākums ir tas, ka Latvija varēs izmantot visgarāko pārejas periodu no visām kandidātvalstīm (līdz 2009.gada 31.decembrim), lai pakāpeniski sasniegtu Eiropas Savienībā noteikto minimālo akcīzes nodokļa likmi cigaretēm (jāatzīmē, ka cigarešu cenas ES ir trīsreiz augstākas). Te tika ieturēta stingra pozīcija, jo nodokļa likmes tieši skar plašu Latvijas iedzīvotāju slāņu ekonomiskās un sociālās intereses. Straujš cigarešu cenu kāpums ietekmētu Latvijas ekonomisko attīstību.

Autore piekrīt ekonomistu uzskatiem, ka ienākumi budžetā no nodokļu likmes paaugstināšanas neatsvērs izdevumus, kas būs nepieciešami, lai nodrošinātu šī nodokļa iekasēšanu un cīņu pret pieaugošo kontrabandu; Latvijas patērētāju pirktpēja pieaugs daudz lēnāk nekā cena cigaretēm, tādēļ šī cenu pieauguma izstiepšana garākā laika periodā arī patērētājam ļautu labāk piemēroties cenu kāpumam; straujais cenu kāpums var radīt arī negatīvu ietekmi uz tabakas industriju un tajā iesaistīto darbaspēku; cenas trīskārtīgs pieaugums nepilnu divu gadu laikā var atstāt negatīvu iespaidu uz inflācijas pieaugumu [9].

Eiropas Savienības prasību ieviešana muitas administrēšanas jomā ļaus pilnveidot muitas dienestu darbinieku profesionalitāti un celt muitas administrēšanas institūciju darba efektivitāti.

4. IENĀKUMA NODOKĻI LATVIJĀ

Latvijā ir divi ienākuma nodokļi iedzīvotāju ienākuma nodoklis un uzņēmuma ienākuma nodoklis, kas veido vienotu sistēmu. Jebkura persona, kas gūst ienākumus Latvijā, ir vai nu iedzīvotāju ienākuma nodokļa vai uzņēmuma ienākuma nodokļa maksātājs. Vienu un to pašu ienākumu vienlaikus neapliek ar abiem ienākuma nodokļiem.

Direktīvas, kas attiecas uz tiešajiem nodokļiem (direktīvas par kapitāla palielināšanas netiešo transakciju, par uzņēmumu apvienošanu, par mātes un meitas uzņēmumiem), Latvijas likumdošanā paredzēts iestrādāt un ieviest līdz iestāšanās ES brīdim. Tā kā šo direktīvu normas var tikt piemērotas tikai ES dalībvalstīs, to prasību praktiskā ieviešana tiks nodrošināta uz Latvijas iestāšanās brīdi ES. Arī daudzpusējai ES dalībvalstu arbitražas konvencijai, kas attiecas uz saistīto uzņēmumu peļņas izlīdzināšanu, Latvija var pievienoties tikai, kļūstot par ES dalībvalsti.

ES Konventa diskusijās, jautājumā par tiešo nodokļu iespējamo harmonizāciju, Latvijas pozīcija ir strikti noraidoša, jo šādas harmonizācijas rezultātā uzņēmumu ienākuma nodoklis Latvijā noteikti būtu jāpalielina, kas ir pretrunā ar pašreizējo valsts ekonomisko politiku. Nodokļa palielināšana nekādā ziņā neveicinātu Latvijas ekonomisko attīstību. Iestāšanās Eiropas Savienībā sarunu procesā attiecībā uz nodokļu politiku Latvijas puse izvirzīja vairākas prasības ar nolūku aizstāvēt nacionālās intereses. Neapšaubāmi būtiskākais panākums ir tas, ka Latvija varēs izmantot visgarāko pārejas periodu no visām kandidātvalstīm (līdz 2009.gada 31.decembrim). [9]

Mēģinājumi harmonizēt tiešos nodokļus ES norit jau vairākas desmitgades, tomēr līdz šim tie nav bijuši veiksmīgi. Saskaņā ar ES spēkā esošajiem tiesību aktiem dalībvalstīm nav noteikti nekādi ierobežojumi attiecībā uz uzņēmumu ienākuma un īpašuma nodokļiem. Dalībvalstīm ir tiesības piemērot atšķirīgas nodokļu likmes dažādiem nodokļu maksātājiem. Tāpat dalībvalstis var brīvi rīkoties, lai novērstu dažādus likumpārkāpumus nodokļu jomā.

Dalībvalstu nodokļu administrācijām ir pienākums sadarboties un novērst iespējamus šķēršļus, kas varētu traucēt transnacionālo uzņēmumu darbību. Tāpat dalībvalstis ir apņēmušās cieši sadarboties un sniegt nepieciešamo informāciju citu dalībvalstu nodokļu administrācijām, lai novērstu nodokļu nemaksāšanas gadījumus. [10]

Lai palielinātu budžeta ieņēmumus, valdība ierosina ieviest bezbērnu nodokli. Veicot šādus pasākumus tomēr jāņem vērā iedzīvotāju grupu ražīgo vecumu. Autore ierosina ieviest Pieaugušo nodokli, tas ir, no katra darbaspējīgā pieaugušā (no 21 gada vecuma) iekasēt Pieaugušo nodokli viena Ls apmērā, izņēmumi – pensionāri, nestrādājošie studenti, invalīdi. Var izmantot arī piespiedu darbu, lai nodrošinātu šī nodokļa iekasēšanu. Tāda prakse ir pārbaudīta jau Amerikā un tas deva budžetam diezgan lielu papildinājumu. Lai risinātu demogrāfisko situāciju valstī, interesanta ir Vācijas pieredze, kur likums paredz precētiem nodokļu maksātājiem iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmi piemērot divreiz lielākiem ieņēmumiem, salīdzinot ar neprecētajiem. Ārvalstu pieredze pierāda, ka uzņēmējdarbības attīstību veicina tā sauktās "nodokļu brīvdienas" – nodokļu maksātāju atbrīvošana no nodokļiem uz noteiktām precēm uz noteiktu laika periodu. [9]

Nodokļi ir galvenā budžeta ieņēmumu sastāvdaļa, tādēļ, realizējot efektīvu nodokļu politiku, valstij ir iespējams paaugstināt ieņēmumus, nodrošināt ekonomisko izaugsmi un paaugstināt iedzīvotāju vispārējo dzīves līmeni. Latvijas iesaistīšanās dažādās starptautiskās organizācijās uzliek pienākumu turpināt iesāktās reformas nodokļu jomā. Daudzu attīstītu valstu nodokļu sistēma balstīta uz ienākumu un īpašuma aplikšanu, jo tiek argumentēts, ka tā vienīgā iespēja ir ievērot maksātnespējas principu.

Autore uzskata, ka nodokļu modernizācija ir nepieciešama, un to varētu uzskatīt par nodokļu reformas daļu. Un svarīga ir nevis nodokļu palielināšana, bet samazināšana reformas ceļā, tās iekasēšanas uzlabošana, neregistrētas uzņēmējdarbības likvidēšana, informatīvās bāzes sakārtošana, nodokļu likumdošanas bāzes pilnveidošana un nodokļu maksātājos apziņas ieaudzināšana par nodokļu maksāšanas nepieciešamību.

Lai Latvijas nodokļu sistēma tuvinātos attīstītāko valstu nodokļu sistēmām, to ir nepieciešams vadīt, pārvaldīt un organizēt tā, lai tā būtu ekonomiski pamatota, lai tā radītu uzņēmēju ieinteresētību attīstīt ražošanu un ieguldīt līdzekļus uzņēmējdarbības attīstībai, nodokļu likmes radītu labvēlīgus apstākļus prioritārām nozarēm un ražotnēm, nodokļu atvieglojumi tiktu piemēroti uzņēmumiem, kas rada jaunas darba vietas, kas novirza līdzekļus izglītībai, veselībai, kultūrai, sportam, lai tiktu nodrošināta pilnīga nodokļu iekasēšana, mēģinot likvidēt ēnu ekonomikas cēloņus.

LITERATŪRA

1. Guļāns P. *Latvijas ekonomika laikmeta griežos*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts, 2003, 6.-7. lpp.
2. *Faktors*, 2003.janvāris, 6. lpp.
3. LZP Ekonomikas un juridiskās zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2002.gadā. Nr.8. Rīga: LZP ekonomikas un juridiskās zinātnes ekspertu komisija, 2003, 101.lpp.
4. *Latvijas Ekonomists*, Nr.10, 2003, 12.-15. lpp.
5. *Latvijas integrācija ES*. Rīga: BO SIA Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts, 2000, 93 lpp.
6. *OECD Ekonomiskie pētījumi Baltijas valstīs*, 13. lpp.
7. <http://www.vid.gov.lv>.
8. Tjutjurjukovs N.N. *Ārvalstu nodokļu sistēmas*. Maskava, 2002, 13.-16. lpp.
9. http://europa.eu.int/comm/internal_market/en/goods/.
10. <http://www.hbl.lv>.

Influence of the EU Legislation on the Latvian Tax System

Summary

To approach Latvian tax system to the level of the developed states' tax systems it is necessary to manage, administrate and organize it so that it would be economically grounded; so that it would stimulate entrepreneurs to develop manufacturing and to invest funds into development of their business. Tax rates should create favourable conditions for priority regions and production units. Tax allowances should be provided for enterprises creating new work places and reinvesting funds into education, health, culture, sports. Try to provide a complete tax collection should be made, eliminating causes of shadow economy.

Nabadzības pētīšana – Lielbritānijas un Īrijas pieredze

Poverty Measurement Experience of Great Britain and Ireland

Inese Kalnmeiere
Latvijas Universitātes
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: Kalnmeiere@sveiks.lv

Pētījums veltīts starptautiskās pieredzes izpētei nabadzības robežu konstruēšanā. Nabadzības jēdziena plašais diapazons un ierobežojumi rada grūtības nabadzības sliekšņa noteikšanā. Pielietojot dažādas metodikas un sliekšņus nabadzības jēdziena definēšanai, tiek iegūti atšķirīgi (bieži ļoti dažādi) rezultāti, tāpēc grūti salīdzināt dažādu valstu situācijas. Tā kā nav izstrādāti starptautiski standarti, definējot un nosakot nabadzību, svarīgi ir izstrādāt unificētu modeli, pēc kura varētu identificēt nabadzību. Tas paredz:

izstrādāt vienotu modeli, pēc kura varētu noteikt pārtikas groza konstruēšanas un vērtēšanas gaitu ģeogrāfiskā kontekstā;

noteikt standartu nepārtikas preču groza sastādīšanai, kas ietver kritēriju, atskaites punkta un novērtēšanas metodes izstrādi, atbilstošākās ekvivalences skalas izvēli.

Atslēgvārdi: nabadzība; nabadzības robeža; dzīves līmenis; ienākumu dinamika; alternatīvās pētījumu metodes

Nabadzības jēdziens ir uzmanības centrā jau vairākas desmitgades, tiek pilnveidotas pirmās definīcijas un aprēķini, jo rodas nepieciešamība bez primārām pamatvajadzībām atspoguļot arī šī jēdziena kvalitatīvo aspektu. Pētījuma objektam kā zinātniskai disciplīnai izcelšanās datējama 19.-20.gs. mijā, kad Rauntris (Rowntree) pirmais uzsāka pētījumu par nabadzīgajiem Lielbritānijā (Rowntree, 1901). Ideju par nabadzības relatīvo dabu un vajadzību sabiedrisko raksturu aizsācis Ādams Smīts 18.gs. (Smith, 1970), kurš izskaidro vajadzību un nabadzības būtības tendenci, mainīties atkarībā no laika un vietas. Smīta relativisma pieeja parasti tiek izmantota visos starptautiskos salīdzinājumos, runājot par valsts labklājības attīstību. Markss (Marx) 19.gs., raksturojot nabadzības robežu, galveno uzsvāru liek uz darbaspēka vēsturiskā un morālā elementa vērtēšanu, skaidri formulējot eksistences līdzekļus (Markss, 1973). Taunsends (Townsend) mēģinājis formulēt objektīvu nabadzības robežas definīciju, izvērtējot ienākumu līknes punktu, zem kura zaudējuma rādītāji samazinās straujāk (Townsend, 1979). Savukārt Piašo (Piachaud) kā absolūti nepareizus un iepriekš nolemtus sabrukumam uzskata Taunsenda (Townsend) objektīvās nabadzības robežas meklējumus (Piachaud, 1981).

Patlaban ar nabadzības robežu saprot ienākumu līmeni, ko uzskata par minimāli pietiekamu, lai nodrošinātu ģimeni ar pārtiku, mājokli, apģērbu,

ārstnieciskām vajadzībām utt. (Shim, Siegel, 1995) vai ienākumu/patēriņa līmeni, kas attiecināts pret jau dotu nabadzības sliekšni.

Jaunākie pētījumi piedāvā daudz uzlabojumu un plašu nabadzības rādītāju izvēles loku. Nosakot nabadzību, zinātnieki (Layte, Nolan, Whelan, 2000) attēlo pastāvošos sociālos priekšrakstus, tādā veidā netieši norādot uz standartu vai normu pastāvēšanu. Patlaban ir tendence dažas normas uzvert kā starptautiska rakstura pazīmes, ko ir pieņēmušas starptautiskas organizācijas. Daudzas normas tiek socializētas, dažreiz tiek iekļautas likumdošanā un/vai kļūst par sasniegšanas mērķi.

Šajā pētījumā autore centīsies pierādīt, ka, lietojot standarta nabadzības robežas, var noteikt stratēģiskus mērķus, salīdzināt situāciju dažādās valstīs. Tomēr vairākumā gadījumu:

- aprēķināto nabadzības sliekšni var uzskatīt par patvaļīgi pieņemtu (dzīves līmeņa pastāvošās atšķirības jaunattīstības valstīs un attīstītajās valstīs pieprasa atšķirīgu nabadzības robežu noteikšanu;
- netiek ievērotas atšķirības, vērtējot nabadzību laukos vai pilsētā;
- netiek ņemtas vērā nabadzīgo valstu dažādās situācijas;
- lai arī valstu salīdzināšanas procesā tiek lietots pirktspējas paritātes koeficients, aprēķinos neņem vērā iztikas minimuma vai dzīves dārdzības nepastāvēgumu kā valstīs ar augstiem, tā valstīs ar zemiem ienākumiem.

Kā metodoloģija nabadzības pētījumu un sociālās politikas ietvaros tiek izmantotas dažādas nabadzības definīcijas, kuras var pielāgot kādai no turpmāk uzskaitītajām kategorijām:

- Nabadzība ir saņemt mazāk nekā reāli tiek noteikts (absolūtā izteiksmē);
- Nabadzība ir saņemt mazāk nekā citi sabiedrības locekļi (relatīvā izteiksmē);
- Nabadzība ir sajūta, kad tev nav pietiekami līdzekļi, lai sevi uzturētu (absolūtās un relatīvās nabadzības kombinācija).

Definējot nabadzību dažādu minēto kategoriju ietvaros, iegūstam atšķirīgus skaitļus.

Mainīgo izvēle iespaido iegūto datu raksturu, kā arī nabadzīgo indivīdu skaitu. Tādēļ ir jāņem vērā četru veidu konceptuāli jautājumi, vērtējot nabadzību:

1. koncepcija: nabadzības rādītāju izvēle: ienākumi = dzīves līmenis

Problemātika:

- (1) ģimenes naudas ienākumi viennozīmīgi neparāda patieso mājāsaimniecības dzīves līmeni, jo netiek ņemti vērā citi resursi, kas atrodas indivīda rīcībā vai kāda palīdzība tiek saņemta no valsts;
- (2) pieaugot faktiskajiem ieņēmumiem, var mainīties minimālā preču un pakalpojumu groza saturs, mainās vajadzības, turpretim nabadzības robeža neņem vērā izdevumu izmaiņas, kā arī vajadzību mainīgo raksturu;
- (3) lai gan ienākumi natūrā var uzlabot dzīves līmeni, visbiežāk tie tiek ignorēti;
- (4) nabadzības sliekšni aprēķinot pēc bruto ienākumiem, netiek ņemti vērā nodokļi, lai gan ir skaidrs, ka indivīdu dzīves līmeni, kuru ienākumi ir zemi, iespaidos tieši ienākumu lielums pēc nodokļu nomaksas.

2. koncepcija: analīzes vienības izvēle: daži patēriņa posteņi ir tīri individuāli, kamēr citi tiek atzīti par kopīgiem

Problemātika:

- (1) mājsaimniecības atsevišķo indivīdu dzīves līmenis \neq ienākumiem;
- (2) ja par analīzes vienību pieņem mājsaimniecību, nabadzīgo indivīdu skaits būs mazāks.

3. koncepcija: ekvivalences skalas izvēle: patēriņš ir jākorrigē atkarībā no ģimenes lieluma, sastāva un ģimenes locekļu vecuma

Problemātika:

- (1) ekvivalences skalas izvēle var nebūt vispārpieņemta;
- (2) dažādi pētījumi, izmantojot dažādas ekvivalences skalas, var uzrādīt atšķirīgus rezultātus.

4. koncepcija: nabadzīgo iedzīvotāju skaita indeksa vai nabadzības dziļuma indeksa izvēle

Problemātika:

- (1) nabadzīgo indivīdu skaits neatspoguļo faktisko dzīves līmeni, proti, atšķirīga ir indivīdu, kas dzīvo zem nabadzības robežas, nabadzības pakāpe, viņu vajadzības un ekonomiskās bezcerības līmenis, kas tādējādi nepietiekoši novērtē nabadzību (Sen, 1976).

Atšķirīgo datu iegūšana atkarīga arī no dažādo nabadzības metožu izmantošanas (skat. pielikumā 1.tabulu). Ja vienkāršākās nabadzības noteikšanas metodes apskata tikai relatīvos ienākumus, tad starptautiskā līmenī apstiprinātās nabadzības definīcijas nesaistās tikai ar to, cik naudas ir cilvēka rīcībā, bet vai konkrētā naudas summa ir pietiekama, lai uzturētu minimāli pieļaujamo dzīves veidu. Kvalitatīvāku skatījumu sniedz budžeta normas metode (nosaka nepieciešamo ienākumu lielumu, lai varētu atļauties iegādāties iztikas minimuma preču un pakalpojumu grozu), lai gan arī tā neietver visus elementus, kas veido dzīves līmeni. Šajā gadījumā kā papildinošu faktoru varam apskatīt patēriņa struktūru vai izslēgšanas indeksu. Pēdējā laikā tiek apzināta iespēja vienlaikus izmantot vairāku nabadzības noteikšanas metožu kombināciju. Tālāk tiks apskatītas Lielbritānijā un Īrijā pielietotās alternatīvās nabadzības noteikšanas metodes.

1. LIELBRITĀNIJAS NABADZĪBAS ROBEŽAS

Lielbritānijā nav oficiāli noteikts nabadzības sliekšnis. Tāpēc izmanto divus gandrīz oficiālus nabadzības sliekšņus:

- nabadzības robežu, kas balstīta uz sociālās palīdzības saņemšanu no valsts;
- nabadzības robežu, kas noteikta 50% apmērā no vidējiem mājsaimniecības ienākumiem pēc nodokļu nomaksas, lai noteiktu nabadzības līmeni valstī un identificētu, kādus indivīdus varam pieskaitīt pie nabadzīgiem.

Tā kā valstī nepastāv oficiāli noteiktas nabadzības robežas, iepriekš minētās divas alternatīvas tiek uzskatītas par piemērotām, lai salīdzinātu situāciju ilgstošā laika periodā.

Pirmā nabadzības sliekšņa alternatīva paredz vērtēt *sociālās palīdzības lielumu* (ienākumu atbalstu¹, ko paredz nodrošināt valdība), ko izmanto kā bāzes līniju, nosakot nabadzību. Lielbritānijas sociālās apdrošināšanas departaments nosaka ienākumu

atbalsta lielumu, izmantojot budžeta normas metodi, kas ietver kā absolūto, tā relatīvo pazīmju salikumu. Valdība uzskata ienākumu atbalsta lielumu par iztikas līmeņa minimumu jebkurā laikā, kas tiek koriģēts atkarībā no ģimenes lieluma.

Trūkumi, izmantojot ienākumu atbalsta metodi nabadzības definēšanā:

(1) ienākumu atbalsta metode ir nepiemērota nabadzības sliekšņa noteikšanā;

Ja valdība paaugstinās ienākumu atbalstu, atbildot uz politisko spiedienu, lai mazinātu nabadzību, nabadzīgo indivīdu skaits šķietami var pieaugt. Ja valdība nolemj samazināt atbalsta lielumu, ar mērķi samazināt valdības izdevumus, nabadzīgo skaits var šķietami samazināties. Loģiski šai definīcijai vajadzētu strādāt pilnīgi pretēji.

(2) ienākumu vērtējums atkarībā no ģimenes tipa neatklāj informāciju par nabadzības izplatību vai ienākumu sadalījumu starp ģimenes locekļiem.

Šāda pieeja nabadzības vērtēšanai ir nepilnīga, jo aprēķini ignorē tādu iedzīvotāju grupu kā bezpajumtnieki.

Otrais nabadzības sliekšnis paredz vērtēt *vidējos mājsaimniecības ienākumus pēc nodokļu nomaksas*. Relatīvais sliekšnis ir noteikts 50% apmērā no vidējiem kopējiem mājsaimniecības ienākumiem pēc nodokļu nomaksas, tādējādi mājsaimniecība ar ienākumiem, zemākiem par noteikto summu, tiek uzskatīta par nabadzīgu. Šāda nabadzības sliekšņa izmantošana, pamatā izmantojot nabadzības relatīvo koncepciju, var izraisīt diskusiju par iedzīvotāju dominējošo dzīves līmeni, tā vietā, lai vērtētu iztikas vai pamatvajadzības.

Trūkumi, izmantojot vidējos mājsaimniecības ienākumus pēc nodokļu un citu maksājumu nomaksas, nabadzības robežas noteikšanā:

- (1) relatīvās atšķirības ir tikai nevienlīdzības pazīmes, kuras pastāv jebkurā sabiedrībā;
- (2) nabadzības robežas noteikšana 50% apmērā no vidējiem nacionāliem ienākumiem ir patvaļīgi noteikta vērtība, t.n., jebkurā gadījumā varam iebilst, ka nabadzības sliekšnis ir noteikts vai nu pārāk augsts, vai pārāk zems, kā rezultātā iespējama faktiskā nabadzības līmeņa pārvērtēšana vai nepietiekama novērtēšana;
- (3) izvēloties vidējo rādītāju izmantošanu nabadzības robežu noteikšanā, nozīmē, ka to ietekmē izmaiņas turīgo indivīdu ienākumos (Jantti, Danziger, 2000); par labāku atzīstama mediānas ienākumu izmantošana, nosakot relatīvo nabadzības sliekšni (Rainwater, Smeeding, Burtless, 2002);
- (4) jārēķinās, ka aprēķinu pamatā izmantotajiem datiem ir jābūt regulāri precizētiem, koriģētiem un pareizi aprēķinātiem;
- (5) relatīvu rādītāju izmantošana nevar atspoguļot informāciju par indivīdu dzīves kvalitāti;
- (6) nosakot mājsaimniecību ienākumus, neiegūstam informāciju par nabadzības un ienākumu sadalījumu starp mājsaimniecības locekļiem.

1.1. Alternatīva pieeja nabadzības robežu noteikšanā (TFR metode)

Vienkāršota sabiedrības dalījuma pieeja nabadzīgajos un bagātajos rada informācijas zudumu, jo netiek piedāvāti citi starpvarianti, kur būtu iekļautas visas labklājības grupas. Lai novērstu šādu datu vienkāršošanu, Lielbritānijā ir izstrādāta TFR² metode, kuras ietvaros tiek izmantoti 2 rādītāji – monetārie (fuzzy monetary) un papildus (fuzzy supplementary), attiecīgi balstīti uz tīrajiem

ienākumiem un beznaudas preču grozu (Cheli, Lemmi, 1995). TFR metode mēģina novērst tradicionālo nabadzības metožu radītos ierobežojumus:

- (1) netiek izmantotas nekādas kritiskās robežas;
- (2) TFR metode ir izmantojama, analizējot nabadzību no daudzspektu perspektīvas, kuras pamatā tiek pētīti dažādi dzīves apstākļu indikatori;
- (3) TFR metode pieļauj analizēt nabadzības parādību, neņemot vērā parādības ilguma un dziļuma saistību.

Analizējot situāciju, kuras pamatā tiek vērtēti tikai ienākumi, ko apzīmē kā pastāvīgo mainīgo y , mājsaimniecības, kuras uzskata par nabadzīgām pēc TFR metodes, var novērtēt pēc formulas:

$$\mu(y_i) = [1 - H(y_i)]^\alpha, \alpha \geq 1, \quad (1)$$

kur y_i – i -tās mājsaimniecības ienākumi;

H – mājsaimniecības sadales funkcija;

α – nosaka nabadzīgo relatīvo svaru.

Līdz ar koeficienta α pieaugumu nabadzīgo mājsaimniecību ieguvums samazinās. Tā kā α vērtība ir patvaļīgi izvēlēta, tā netieši norāda uz valsts politisko izvēli šajā jautājumā.

Kopš $H(y_i)$ atspoguļo to mājsaimniecību proporciju, kuras ir sliktākā situācijā salīdzinājumā ar i -tajām mājsaimniecībām, $\hat{i}(y_i)$ līdzinās tai mājsaimniecību daļai, kuras atrodas labākā situācijā. Šāds kritērijs netieši norāda uz sociālo izstumtību un starpslāņu pastāvēšanu.

Formula (1) dod informāciju par katras kopas izstumtības individuālo rādītāju, apkopojot visas vērtības, tiek iegūts kolektīvais rādītājs, ko var attiecināt uz visiem iedzīvotājiem:

$$FM = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \mu(y_i), \quad (2)$$

kur n – kopējais cilvēku skaits valstī;

$\mu(y_i)$ – parāda specifisku sociālās izstumtības pakāpi elementam i .

Jāpiebilst, ka šo indeksu nevaram interpretēt kā nabadzīgo proporciju, bet kā vidējo nabadzības rādītāju apskatītajā sabiedrības daļā.

Vispārējais nabadzības rādītājs tiek aprēķināts kā nabadzības rādītāja katras statistiskās vienības aritmētiskais vidējais:

$$P = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n f(x_i), \quad (3)$$

kur n – kopējais cilvēku skaits valstī;

$f(x_i)$ – individuālais sociālās izstumtības rādītājs attiecināts pret pārējo elementu kopumu.

Turklāt rādītāju P var novērtēt, izmantojot vai nu visus pieejamos nabadzības rādītājus, vai daļu no tiem, attiecīgi vērtējot dzīves apstākļus vai ipašumā esošās ilglietojamās preces (Betti, Verma, 1999):

- (1) Pirmās metodes pamatā tiek vērtēti dažādi monetārie mainīgie, kas sakrīt ar mājsaimniecības tīrajiem ienākumiem, savukārt jebkura indivīda izstumtības pakāpe periodā t , tiek definēta kā nabadzīgo kopas piederības funkcija, atbilstoši formulai (1). Turklāt parametrs α tiek izvēlēts tā, lai piederības funkcijas vidējā vērtība būtu līdzvērtīga nabadzīgo skaitam, ko iegūst tradicionālo aprēķinu ceļā, izmantojot starptautisko nabadzības robežu. Ar šīs metodes palīdzību iegūst vispārējās nabadzības pakāpi.
- (2) Otrās metodes pamatā ir dažādi mainīgie, kas saistīti galvenokārt ar dzīves apstākļiem, ilglietojamām precēm. Ar šīs metodes palīdzību iegūst vairāk specifisku sociālās izstumtības situācijas novērtējumu. Papildinošie nabadzības rādītāji ir apkopoti pielikuma 2.tabulā, no kuriem daži ir uzskatāmi par zināmiem mājsaimniecības atribūtiem, daži faktori uzskatāmi parāda indivīda tieksmi iegādāties dažādas ilglietojamās preces, bez kurām var iztikt.

TFR metodes ietvaros izmantotie funkcionālie rādītāji (gan monetārie, gan papildinošie) tiek aprēķināti katra gada ietvaros un, apvienojot apakšperiodos, tie tiek analizēti vairāku reģionu ietvaros, atkarībā no ļaužu grupas, dzimuma un izglītības līmeņa.

1.2. Nabadzības un sociālās izstumtības pētījumu pieeja nabadzības robežu aprēķināšanā (PSE pieeja)

PSE³ pārskatā, formulējot nabadzību, tiek izmantota vienprātības/sociālo indikatoru pieeja, lai to varētu atšķirt no citām empīriskām pieejām, kas balstās uz vispārpieņemto izpratni par nabadzību (Veit–Wilson, 1987). Vienprātības metodes pamatā ir sociāli nozīmīgu vajadzību analizēšana, tās mērķis ir atklāt, vai sabiedrībā ir indivīdi, kas dzīvo zem minimālā publiski pieņemtā standarta. PSE pārskatos nabadzība tiek definēta kā sabiedrības izpratnes viedoklis par pirmās nepieciešamības preču klāstu, bez kurām nevajadzētu iztikt nevienam.

PSE pētījumu pieejas 3 soļi:

- (1) saraksta sastādīšana, kurā apkopotas ikdienišķas mājsaimniecības preces un pasākumi, kuras pēc respondentu domām ir atzīstamas par nepieciešamām, bez kurām nevar iztikt neviena mājsaimniecība vai ģimene Lielbritānijas sabiedrībā;
- (2) tiek noskaidrots, kuri priekšmeti vai pakalpojumi respondentiem jau ir vai kurus var atļauties un kurus viņi vēlas, bet nevar atļauties. No nosauktajām vajadzībām tiek izvēlētas tās, kuras par nepieciešamām atzinuši vismaz 50% respondentu. Primāro izslēgšanas indeksu aprēķina no minētajām vajadzībām, kuras respondenti nav varējuši atļauties naudas trūkuma dēļ. Indekss tiek pārrēķināts, izmantojot standarta zinātniskās metodes, lai varētu nodrošināt visu komponentu ticamību un drošumu (skat.Gordon, Pantazis, 1997; Gordon, 2000).
- (3) nabadzības robežu nosaka, izmantojot daudzfaktoru (multivariate) metodi, lai noteiktu ienākumu lielumu dažādu tipu mājsaimniecībām, kas

maksimizē atšķirības starp nabadzīgajiem un bagātajiem un minimizē atšķirības divu grupu ietvaros (nabadzīgajos un bagātajos). Tiek iegūta objektīva nabadzības robeža un identificētas mājsaimniecības, kurām jāvar izdzīvot ar noteikto ienākumu līmeni.

2. ĪRIJAS OFICIĀLĀS NABADZĪBAS ROBEŽAS

Ekonomikas un sabiedriskās pētniecības institūts (ESRI) izmanto divas galvenās metodes, identificējot nabadzīgos individuus:

- relatīvās ienākumu nabadzības robežas;
- relatīvo ienākumu robežu un izstūmtības rādītāju kombinācijas (Layte, Nolan, Whelan, 2000).

Pēc *relatīvās ienākumu pieejas* indivīdi tiek uzskatīti par nabadzīgiem, ja viņi dzīvo mājsaimniecībās ar ienākumiem, kas ir zem noteiktas proporcijas no vidējiem mājsaimniecības ienākumiem.

ESRI aprēķina plašu diapazonu relatīvo ienākumu robežu, korigējot to atkarībā no mājsaimniecības izmēra un struktūras. Attiecīgā mainīgā robežas stratēģija dod iespēju lasītājam veidot savu viedokli par nabadzības pakāpi un izplatību. Visbiežāk šī metode tiek lietota, lai iegūtu konstatējumus, kas nav atkarīgi no nabadzības robežas sadales vai konkrētas atrašanās vietas.

ESRI piedāvātā pieejā, kur tiek izmantota mainīgās robežas stratēģija, ir divi trūkumi:

- (1) ienākumu robežu piedāvājums ir visai ierobežots;
- (2) uzmanība ir saistīta ar robežām, kas iegūtas, izmantojot relatīvo ienākumu metodi.

Lielākajā daļā pētījumu ESRI izmanto nabadzības robežas noteiktas 40%, 50% un 60% apmērā no vidējiem mājsaimniecības ienākumiem, piemērotu dažāda izmēra un struktūras mājsaimniecībām.

Tā kā atsevišķas relatīvās ienākumu robežas izvēle ir saistīta ar patvaļīgi pieņemtiem spriedumiem, jebkura izvēle no relatīvās ienākumu robežas ierobežotā klāsta arī var būt patvaļīgi pieņemta. Izmantojot dažādas nabadzības noteikšanas metodes, iegūtie rezultāti būs atšķirīgi, ienākumu robežas dažāda izvēle var mainīt sākotnējo spriedumu par to, kurā no divām situācijām nabadzība ir izteiktāka vairāk.

Pieeja, kas paredz *vairāku rādītāju kombināciju*, mājsaimniecību uzskata par nabadzīgu, ja mājsaimniecības ienākumi ir zem noteiktas relatīvās ienākumu robežas un mājsaimniecība izjūt vienu vai vairāku elementu trūkumu no astoņu elementu koprādītāja⁴. Šis koprādītājs ietver tādus elementus:

- kas tiek uzskatīti par sociāli nozīmīgām vajadzībām;
- kuri pieder lielākajai daļai mājsaimniecību;
- kas atspoguļo faktisko materiālo izstūmtību;
- kas atspoguļo sabiedrībā esošo dominējošo dzīves stilu.

Pielietojot kombinēto metodi, ESRI par sākumpunktu pieņem Taunsenda (Townsend) nabadzības definīciju, kas nabadzību saista ar indivīdu izslēgšanu no ikdienišķā dzīvesveida, resursu trūkuma dēļ (Townsend, 1979). ESRI pieņem Ringena (Ringen) sociālās izslēgšanas ideju, kur ar izstūmtību apzīmē sabiedriskā

stāvokļa vispārināšanu un Maka (Mack) un Lanslija (Lansley) viedokli par izstumtību, ar ko saprot sociāli nozīmīgu vajadzību trūkumu (Mack, Lansley, 1985). Kombinētās metodes lietderīgumu apstiprina pārliecība – ja nabadzība tiek definēta kā izslēgšana no sabiedriskajām aktivitātēm resursu trūkuma dēļ, identificējot nabadzīgos, ir nepieciešams izmantot kā izstumtības, tā ienākumu kritēriju (Callan, Nolan, Whelan, 1993).

Pie izstumtības kritērijiem tiek vērtēts, vai mājsaimniecība neizjūt trūkumu pēc kāda no astoņu elementu kopprādītājiem. Kopprādītājā iekļautie elementi tiek uzskatīti par sociāli nepieciešamām vajadzībām, kas atspoguļo drīzāk pašreizējās materiālās izstumtības pamataspektus, kas lielākajai daļai cilvēku pieder.

Izvēloties ienākumu kritēriju, ESRI parasti izvēlas vidējo mājsaimniecības ienākuma robežu 60% apmērā. Ienākumu robeža kopā ar vienu vai vairākiem pamatrādītājiem nosaka to mājsaimniecības kopumu, kurām ir īpatnēji zems uzkrājumu apjoms un īpatnēji augsts psiholoģisko ciešanu un fatālisma līmenis (Callan, Layte, Nolan, Watson, Whelan, Williams, Maitre, 1999).

ESRI definē nabadzību kā izstumtību, kas pieaug līdz ar resursu trūkumu, savukārt, aprēķinot nabadzību, tiek definēta izstumtība, ko izraisa piemērotu resursu, proti, naudas ienākumu trūkums. Tādējādi ESRI pieeja nodrošina veselu loģiskās dedukcijas ķēdi starp definīciju un mēru sistēmu.

Galveno uzsvaru liekot uz ienākumu kritēriju, tiek atzīts, ka ir neiespējami noteikt kādas konkrētas robežas absolūto pārkāpumu. Ar ienākumu robežu ESRI identificē individuus ar zemiem ienākumiem, nevis tādas, kuru ienākumi ir nepietiekami, lai izvairītos no sociālās izstumtības.

3. EMPĪRISKIE REZULTĀTI

3.1. Lielbritānija

Ar TFR alternatīvo nabadzības noteikšanas metodi iegūtie dati faktiski neatšķiras no tiem, kas iegūti tradicionālo aprēķinu ceļā. Īpaši akcentētais TFR metodes papildinošais faktors (*fuzzy supplementary*) parādās arī Lielbritānijas mājsaimniecību pētījumā „Poverty and social exclusion in Britain”, nosakot modernās dzīves vajadzību veidojošos elementus.

Kā TFR metodes, tā arī tradicionālo pētījumu iegūto datu empīriskā analīze atklāj interesantus faktus (skat. pielikuma 3. un 4. tabulu):

īsilaicīgā nabadzība (1-3 gadi) ir būtiskāka par ilglaicīgo;

jebkura ilguma nabadzība pirmā perioda pusē ir izteiktāka salīdzinājumā ar perioda otro pusi;

kā īslaicīgai, tā ilglaicīgai nabadzībai vairāk ir pakļautas sievietes, gados vecākas, ar zemāko izglītības līmeni un dzīvojošas gk. Austrumanglijā un valsts austrumu vidienē, izvērtējot monetāros rādītājus (FM); valsts Ziemeļu reģionā, Skotijā un Jorkšīrā pēc papildinošo faktoru rādītājiem (FS);

labākie dzīves apstākļi, t.i., zemākā vidējā FM un FS rādītāju vērtība, konstatēti vecumgrupā no 35 līdz 54 gadiem, pārsvarā starp vīriešiem, kuriem ir augstākā izglītība un kuri ir Lielbritānijas dienvidaustrumu daļas un Londonas pastāvīgie iedzīvotāji;

pēc monetārajiem rādītājiem (FM), risks kļūt vai palikt nabadzīgam pieaug otrā perioda laikā, turklāt izteiktāk tas skar sievietes, individu

vecāko grupu, individuus ar zemāko izglītību, kā arī pastāvīgos otrā, trešā un ceturtā reģiona iedzīvotājus; visbeidzot, lielāks risks kļūt vai palikt nabadzīgam kā pēc monetārajiem, tā pēc papildinošajiem rādītājiem ir indivīdiem, kuri ir bijuši nabadzīgi jau pagātnē.

Kopumā var secināt, ka sākotnēji Lielbritānijas nabadzīgo iedzīvotāju daļa un pats nabadzības process tika saistīts ar smagiem dzīves apstākļiem un dzīvības apdraudējumu. Šodien nabadzīgo skaita pieaugums saistās ar mūsdienīgiem starptautiski noteiktiem standartiem un kritērijiem, kas salīdzinājumā ar nacionālajiem rādītājiem ir krietni vien augstāki.

3.2. Īrija

Atšķirīgi rezultāti, izmantojot dažādus nabadzības sliekšņus (40%, 50%, 60% apmērā no vidējiem ienākumiem), norāda uz to, ka ienākumu pieaugums nebūt nav sadalīts vienlīdzīgi. Bagātāko indivīdu bagātība un ienākumi pieaug krietni vien straujāk, kamēr nabadzīgo ienākumi samazinās inflācijas rezultātā un mājokļa izmaksu pieauguma rezultātā. Ja zem 40% robežas atrodas mazāk indivīdu un vairāk to ir zem 60% robežas, tas nozīmē, ka lielākajam skaitam indivīdu ir jākoncentrējas starp šīm divām nabadzības robežām.

1. tabula

Ienākumu nabadzības robeža Īrijā vienam pieaugušajam nedēļā 2000.gadā⁵
Income poverty lines for a single adult per week in Ireland (2000)

	Vidējie ienākumi			Mediānas ienākumi		
	40%	50%	60%	40%	50%	60%
2000.gads	€115,04	€143,80	€172,55	€98	€123	€147

Pēc 1. tabulas datiem redzam, ka dažādu nabadzības koncepciju un kritēriju izvēle ietekmē rezultātus.

2. tabula

Procentuāli to mājsaimniecību un atsevišķu personu skaits Īrijā, kas atrodas zem relatīvo ienākumu nabadzības robežām⁶

Percentage of households and persons in Ireland below relative income poverty lines

Nabadzības robeža	Mājsaimniecības					Atsevišķas personas				
	1987	1994	1997	1998	2000	1987	1994	1997	1998	2000
40% sliekšnis	6,2	4,9	6,3	10,5	11,8	6,8	5,2	6,3	9,1	9,9
50% sliekšnis	16,3	18,6	22,4	24,6	25,8	18,9	17,4	18,1	19,9	20,9
60% sliekšnis	28,5	34,2	34,3	33,4	32,9	29,8	30,4	30,1	28,6	28,3

Jāatzīst, ka pilnais iztikas minimums, tāpat kā relatīvo nabadzības sliekšņu aprēķināšana no vidējā svērtā neko neparāda, t.i., vidējā vērtība ir lielāka nekā atbilstošā mediānas vērtība, ja ienākumu sadalījumam ir izteikta labā asimetrija, un otrādi. Pareizāk būtu rēķināt relatīvās nabadzības sliekšņus 40%, 50%, 60% no ekvivalentās mediānas ienākumiem, ko iegūst visu personu ienākumus,

sakārtojot dilstošā (augošā) kārtībā, kur rindas vidū atrodama mediāna. Tādējādi, izmantojot absolūto un relatīvo nabadzības robežu salīdzinājumu, iegūstam atšķirīgus rezultātus un statistiskās nozīmības vērtējumu (skat. 1. tabulu).

Turklāt pēc 2. tabulas datiem redzam, indivīdu atrašanās nabadzībā ir krietni mazinājusies, tuvinot lielāku skaitu cilvēku relatīvajām ienākumu nabadzības robežām (salīdzinājumā ar apskatāmā perioda sākotnējiem datiem).

4. NOBEIGUMS

Nabadzība ir cieši saistīta ar konkrētajā valstī vai reģionā esošo dzīves standartu un pieņemtajām sociālajām normām. Tas izskaidro nabadzības noteikšanas metožu lielo skaitu, ko dažādu valstu pētnieki un statistikas biroji piedāvā, lai kontrolētu nabadzības izplatību.

Pielietojot dažādas metodikas un sliekšņus nabadzības jēdziena definēšanai, iegūstam atšķirīgus (bieži ļoti dažādus) rezultātus, tāpēc grūti salīdzināt dažādu valstu situācijas. Lietojot standarta nabadzības robežas, var noteikt stratēģiskus mērķus, salīdzināt situāciju dažādās valstīs. Lai atvieglotu datu starptautisku salīdzināmību, tiek sastādītas nabadzības robežas dažādiem reģioniem, aprēķinot atbilstošāko preču un pakalpojumu groza patēriņa apjomu. Tanī pašā laikā valdību politika, nosakot nacionālās nabadzības robežas, var būt atšķirīga no tās, kādu piedāvā starptautiskas attīstības aģentūras. Kopš daudzas attīstības valstis ir atkarīgas no starptautisku organizāciju palīdzības, starptautiskās politikas mērķi var ignorēt nacionāli nozīmīgas prioritātes nabadzības samazināšanas jautājumā, tādējādi ietekmējot nacionālo politiku.

Pētot nabadzības noteikšanas metožu attīstības gaitu, var secināt, ka, iespējams, nepastāv tikai viena vislabākā metodika. Dažādas pieejas varam atzīt par piemērotām atšķirīgu rezultātu sasniegšanai. Konkrētās aprēķināšanas metodes izvēle ir atkarīga no daudziem faktoriem:

Kādi dati ir statistikas rīcībā;

Vai pastāv tradīcijas nabadzības metožu izmantošanā;

Vai iegūtie dati ir ticami.

Nabadzības definēšana, balstoties uz iztikas līdzekļu minimuma jēdzienu, ir viena no plašāk izmantotajām. Par labāku risinājumu atzīstama budžeta normas izstrāde, kas ietver kā absolūto, tā relatīvo pazīmju salikumu. Tā novērtē ne tikai indivīdam nepieciešamo iztikas līdzekļu minimumu, bet arī indivīdu sociālās vajadzības. Tāpēc Lielbritānijā, definējot nabadzīgos, bez fiziskām vajadzībām vērtē svarīgākos cilvēka eksistēšanas elementus. Turklāt atšķirībā no citām nabadzības noteikšanas metodēm, budžeta norma balstās uz normatīviem spriedumiem un zinātniskiem pierādījumiem.

Kārtējie ienākumi nevar tikt atzīti par labāko instrumentu, lai noteiktu dzīves līmeni, jo ienākumu apjoms nedod informāciju par citiem māsaiņniecības rīcībā esošajiem resursiem. Nabadzības noteikšanai nepietiek tikai ar resursu rādītājiem. Arī dzīvesveidu raksturojošie rādītāji paši par sevi ir nepietiekami, lai novērtētu nabadzības pakāpi. Tāpēc Īrijā, identificējot nabadzīgos, izmanto kombinēto metodi, kad vērtē kā izstūmtības, tā ienākumu kritēriju.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

Ienākumu atbalsts sedz pamatvajadzību izmaksas, kas saistītas ar mājokli, pārtiku, apģērbu, kurināmo un dažādu citu māsasaimniecībai nepieciešamo priekšmetu iegādi.

Totally Fuzzy and Relative approach

Poverty and social exclusion

ESRI pētījumos izmantotais astoņu elementu kopprādītājs apvieno galvenos nemonētāros rādītājus, kas ietver šādus elementus:

– maltīte, kuras sastāvā ir gaļa, vista vai zivs katru otro dienu;

– silts, ūdenssaturīgs mētelis;

– divi pāri izturīgu apavu;

– cepta gaļa vai līdzvērtīgs produkts vienreiz nedēļā;

– jaunas drēbes;

– sāpīgas maltītes trūkums;

– apkures trūkums;

– dzīvei nepieciešamāko preču iegādei līdzekļi iegūti uz parāda.

⁵ Poverty Briefing No.13, Poverty in Ireland – The Facts 2000, Combat Poverty Agency, Winter 2002; http://www.cori.ie/justice/soc_issues/index.htm

⁶ Nolan B., Gannon B., Layte R., Watson D., Whelan C.T., Williams J. Monitoring Poverty Trends in Ireland, ESRI, Policy Research Series, July 2002, Number 45, Table 4.7, 19.-20. lpp.

Taylor M.F., Buck N., Prentice E. *British Household Panel Survey*, User Manual Volume A: Introduction, Technical Report and Appendices, Colchester: University of Essex, 1997.

⁸ Betti G., Cheli B. *Poverty Dynamics in Great Britain, 1991 – 1997. A Multidimensional, Fuzzy and Relative Approach to Analysis*: paper presented to the British Household Panel Survey Research Conference 2001 (BHPS – 2001), UK: Colchester, 5-7 July, 2001, 11. – 12.lpp.

⁹ Betti G., D'Agostino A., Neri L. *Panel Regression Models for Measuring Poverty Dynamics in Great Britain*, 2000, 21.lpp.

¹⁰ Reģioni:

1 – Londona un Lielbritānijas dienvidaustrumi;

2 – Lielbritānijas dienvidrietumi, vidiene, Mančestra, Velsa un Mersejsaids;

3 – Austrumanglija un austrumu vidiene;

4 – Jorkšīra;

5 – Lielbritānijas ziemeļu reģions, Tyne & Wear un Skotija

¹¹ Ļaužu grupas:

– jauni vecumā no 16 līdz 34 gadiem;

– nobrieduši vecumā no 35 līdz 54 gadiem;

– veci vecumā virs 55 gadiem.

LITERATŪRA

1. Markss K. *Kapitāls*, 1.sējums. Liesma: Rīga, 1973.
2. Callan T., Layte R., Nolan B., Watson D., Whelan C.T., Williams J., Maitre B. *Monitoring Poverty Trends*. Dublin: Stationery Office, 1999.
3. Gordon D. Inequalities in income, wealth and standard of living/In: Pantazis C., Gordon D. *Tackling inequalities: Where are we now and what can be done?* Bristol: The Policy Press, 2000.
4. Gordon D., Pantazis C. *Breadline Britain in the 1990s*. Ashgate: Aldershot, 1997.

5. Jantti M., Danziger S. Income Poverty in Advanced Countries/In: Atkinson A.B., Bourguignon F. *Handbook of Income Distribution*, Amsterdam: North – Holland, 2000.
6. Layte R., Nolan B., Whelan C.T. Poverty and affluence in Ireland: A comparison of income and deprivation approaches to the measurement of poverty/In: Gordon D., Townsend P. *Breadline Europe: The Measurement of Poverty*. Bristol: The Policy Press, 2000.
7. Mack J., Lansley S. *Poor Britain*. London: George Allen and Unwin, 1985.
8. Rowntree B.S. *Poverty: A study of town life*. London: Macmillan & Co, 1901.
9. Shim J.K., Siegel J.G. *Dictionary of Economics*. Business Dictionary Series. New York: John Wiley & Sons, 1995.
10. Smeeding T.M., Rainwater L., Burtless G. United States Poverty in a Cross – National Context/In: Danziger S.H., Haveman R.H. *Understanding Poverty*. New York and Cambridge, MA: Russell Sage Foundation and Harvard University Press, 2002.
11. Smith A. *The Wealth of Nations*. London: Dent; New York: Dutton, 1970.
12. Townsend P. *Poverty in the United Kingdom*. London: Allen Lane and Penguin Books, 1979.
13. Betti G., Cheli B. *Poverty Dynamics in Great Britain, 1991 – 1997. A Multidimensional, Fuzzy and Relative Approach to Analysis*: paper presented to the British Household Panel Survey Research Conference 2001 (BHPS – 2001), UK: Colchester, 5-7 July, 2001.
14. Betti G., D'Agostino A., Neri L. *Panel Regression Models for Measuring Poverty Dynamics in Great Britain, 2000*.
15. Betti G., Verma V. *Measuring the Degree of Poverty in a Dynamic and Comparative Context: a Multidimensional Approach Using Fuzzy Set Theory*: Proceedings of the Sixth Islamic Countries Conference on Statistical Sciences ICCS-VI, Lahore (Pakistan), August 27 – 31, 1999.
16. Callan T., Nolan B., Whelan C.T. Resources, Deprivation and the Measurement of Poverty, *Journal of Social Policy*, 22:2, 1993.
17. Cheli B., Lemmi A. A Totally Fuzzy and Relative Approach to the Multidimensional Analysis of Poverty, *Economic Notes*, Vol.24, 1995.
18. Piachaud D. Peter Townsend and the Holy Grail, *New Society*, vol. 57, 1981.
19. Sen A. Poverty: An Ordinal Approach to Measurement, *Econometrica* 44, 1976.
20. Veit – Wilson J.H. Consensual Approaches to Poverty Lines and Social Security, *Journal of Social Policy*, 16(2), 1987.

Poverty Measurement Experience of Great Britain and Ireland

Summary

Poverty is linked closely to the standard of living and the perceived social norm of the country or the geographic region. This explains the multitude of approaches that researchers and statistical agencies of different countries devise to monitor the incidence of poverty.

As researchers may use different methods to collect and analyze data in measuring poverty, the findings of these researchers may therefore contradict one another. Thus we have to take great care to compare poverty across different societies. Standard poverty line usage helps to set strategic goals and compare situation in different countries. For ease of international comparison there were estimated poverty lines for various regions which are based on consumption of goods and services. At the same time government policy establishing national poverty lines may be different from international development agencies offered ones. Since many developing countries are

dependent from international organization assistance, international policy purposes may ignore nationally important priorities in poverty reduction thus having an impact on national policy.

The various methodologies and thresholds are based on concepts of poverty. Not surprisingly they yield different (often very different) results in terms of the incidence of poverty. By exploring their foundations, it is possible not only to distinguish the most useful methodologies, but also to show that there might not be a „best” one. Rather different approaches may be suitable for different purposes. The choice of measures will depend on a variety of factors including:

Data availability;

National traditions;

How well measures have become accepted.

Defining poverty purely in terms of low income is the most widely used method of measuring poverty. The budget standards method is more preferable because of combining absolute and relative indication set. The budget standards definition is based on the notion of a basket of goods and services, having the elements of subsistence and basic minimums for social lives. Therefore in Great Britain poor are defined not only from physical need point of view but also there are merged essential human means of living. Unlike other poverty measurement methods budget standard is supported by a combination of scientific and behavioural evidence.

Current income is not a preferred tool to measure the standard of living. The amount of income does not tell us what other resources people have access to. Poverty cannot be established using resource indicators alone. Way of life indicators are also insufficient to establish poverty. Therefore in Ireland the poor should be identified using both a deprivation and an income criterion.

PIELIKUMS

1. tabula

Atšķirīgu valstu nabadzības robežu salīdzinājums
Different approaches for defining poverty

Valsts	Oficiālā nabadzības robeža	Nabadzības noteikšana	Nabadzības mērīšana	Nabadzības robeža
Lielbritānija	Nav	- ienākumu atbalsts, izmantojot budžeta normas metodi;	Sociālās palīdzības lielums	Ienākumu atbalsts 1 cilvēkam □27,5 nedēļā, pārim □71,7 nedēļā (1998.gads)
		- relatīvais ienākums	50% no vidējiem mājsaimniecības ienākumiem pēc nodokļu nomaksas	Vidējie mājsaimniecības ienākumi pēc nodokļu nomaksas □295 nedēļā (2000.gads)
Īrija	Nav	- relatīvās ienākumu nabadzības robežas;	50% no vidējiem mājsaimniecības ienākumiem pēc nodokļu nomaksas (iespējama alternatīva 40% un 60% apmērā no vidējiem ienākumiem)	Ienākumu nabadzības robeža vienam pieaugušajam pēc CORI aprēķiniem uz 2000.gadu: Pie 40% (no ienākumiem) nabadzības robežas - €115,04 nedēļā; Pie 50% (no ienākumiem) nabadzības robežas - €143,80 nedēļā; Pie 60% (no ienākumiem) nabadzības robežas - €172,55 nedēļā.
		- relatīvo ienākumu robežu un izstūmtības rādītāju kombinācijas	Relatīvā ienākumu robeža (40%, 50, 60% no vidējiem ienākumiem) + 8 elementu kopradītājs	Uz 2002.gadu 50% nabadzības robeža 1 pieaugušajam €165 nedēļā. No 2002.gada līdz 2007.gadam mērķis paaugstināt zemāko sociālās labklājības maksājumu līmeni 1 personai līdz €150 nedēļā.

2. tabula

Nabadzības papildinošie faktori pēc
British Household Panel Survey (BHPS) datiem⁷
Supplementary indicators of poverty from British Household Panel Survey

Centrālās apkures trūkums	Privātās automašīnas trūkums
Nepietiekams istabu skaits	Krāsainā TV trūkums
Veļas mazgājamās mašīnas trūkums	Trauku mazgājamās mašīnas trūkums
Mikroviļņu krāsns trūkums	Kompaktdisku atskaņotāja trūkums
Datora trūkums	Videomagnetofona trūkums

3. tabula

**Funkcionālie nabadzības rādītāji Lielbritānijā vesela
perioda vai vairāku apakšperiodu ietvaros⁸**
**Dynamic poverty indices in Great Britain for the whole
period and for sub periods**

Vesels periods 1991 – 1997			Apakšperiodi		
Nabadzības ilgums (gados)	FM	FS	Apakšperiodi 1991 – 1994	FM	FS
0	0,4443	0,1506	0	0,6308	0,3354
1	0,3423	0,2480	1	0,2844	0,3248
2	0,1483	0,2294	2	0,0705	0,1946
3	0,0487	0,1686	3	0,0129	0,1018
1 – 3	0,5393	0,6460	4	0,0014	0,0434
4	0,0131	0,1085	1994 - 1997		
5	0,0028	0,0601	0	0,5962	0,2945
6	0,0004	0,0267	1	0,3010	0,3451
7	0,0001	0,0081	2	0,0753	0,2095
4 – 7	0,0164	0,2034	3	0,0147	0,1088
1 – 7	0,5557	0,8494	4	0,0018	0,0431

4. tabula

**Funkcionālie nabadzības rādītāji Lielbritānijā dažādu
reģionu un ļaužu grupu ietvaros⁹**
Dynamic poverty indices in Great Britain for sub - samples

		FM			FS		
		Nabadzības tips			Nabadzības tips		
		Vispārēja	Īslaicīga	Ilgstoša	Vispārēja	Īslaicīga	Ilgstoša
Reģions ¹⁰	1	0,5068	0,5017	0,0051	0,8474	0,6921	0,1553
	2	0,5681	0,5560	0,0121	0,8852	0,7014	0,1838
	3	0,6408	0,6244	0,0164	0,8687	0,6770	0,1917
	4	0,6190	0,6072	0,0122	0,8911	0,6987	0,1924
	5	0,5958	0,5848	0,0110	0,8958	0,6913	0,2045
Ļaužu grupa ¹¹	Jauni	0,5488	0,5403	0,0085	0,7801	0,6178	0,1623
	Nobrieduši	0,4420	0,4384	0,0036	0,7340	0,6089	0,1251
	Veci	0,7072	0,6697	0,0375	0,9778	0,5933	0,3845
Dzimums	Vīrietis	0,5219	0,5149	0,0070	0,8417	0,6750	0,1667
	Sieviete	0,6116	0,5970	0,0146	0,8948	0,6961	0,1987
Izglītības līmenis	Augstākais	0,3019	0,3015	0,0004	0,7276	0,6239	0,1037
	Vidējais	0,4938	0,4885	0,0053	0,7648	0,6124	0,1524
	Zemākais	0,7074	0,6761	0,0313	0,9559	0,6663	0,2896

Vides aizsardzības prasībām piemērotas eļļas (bioeļļas) – solis ceļā uz Latvijas ekonomikas ilgtspējīgu attīstību

Environmentally Adapted Lubricants (Bio-Lubricants) – A Way for Sustainable Development of the Economy of Latvia

Aigars Kivliņš
SIA "Latvija Statoil"
Citadeles iela 12, Rīga, LV-1010
E-pasts: aigars.kivlins@statoil.com

Lai nodrošinātu valsts ilgtspējīgu attīstību un pildītu tās uzņemtās starptautiskās saistības vides aizsardzības nozarē, Latvijai aktīvi jāveicina atjaunojamo energoresursu ražošana un to izmantošana. Ministru kabinets jau 1997. gadā ir apstiprinājis Latvijas enerģētikas nacionālo programmu. Ir izstrādāta Latvijas nacionālā programma "Biodegvielas ražošana un pielietošana", kura diemžēl vēl nav apstiprināta. Šo nacionālo programmu veido 3 sadaļas: biodīzeļa, bioetanola un biogāzes ražošana, bet tajā nav iekļauta bioeļļu ražošana un to pielietošanas iespējas Latvijā, kaut gan katru gadu Latvijā patērē apmēram 25 000 tonnas dažādu veidu eļļas, kurām ir minerāla izcelsme un kas piesārņo apkārtējo vidi. Raksta mērķis ir izskaidrot, kas ir vides aizsardzības prasībām piemērotas eļļas, un kā to pielietošana atstātu labvēlīgu ietekmi uz valsts ilgtspējīgu attīstību.

Atslēgvārdi: ilgtspējīga attīstība, vides aizsardzība, alternatīvie energoresursi, vides aizsardzības prasībām piemērotas eļļas, bioeļļas

IEVADS

Pasaulē jēdziens "ilgtspējīga attīstība" (Sustainable Development) pirmoreiz tika pieminēts 1987. gada Apvienoto Nāciju Vides un attīstības komisijas ziņojumā "Mūsu kopējā nākotne" (Our Common Future), un tas bija nozīmīgs pavērsiens, neskatoties uz UNEP (United Nations Environmental Programme) veikto darbu pirms tam. Ņemot vērā gan ierobežojošo resursu problēmu, gan atšķirīgo labklājības līmeni un resursu patēriņu reģionos, Komisija formulēja sekojošu ilgtspējīgās attīstības definīciju: "Ilgtspējīga attīstība ir attīstība, kas esošās vajadzības atrisina, neradot problēmas nākamajām paaudzēm spēt atrisināt savas vajadzības" Tādējādi ilgtspējīgas attīstības pamatā ir tāda izmantošana, kurai cilvēki uzticas. Šajā ziņojumā Komisija uzskata, ka ir nepieciešams ierobežot antropogēnā materiāla izmantošanu esošajos ekoloģiskajos ciklos.

Lai arī kādu ekonomikas jomu mēs aplūkotu, sākot ar lauksaimniecību un sadzīves ķīmiju un beidzot ar transportu, mašīnbūvi vai izejvielu otrreizējo pārstrādi, visā pasaulē cilvēki arvien vairāk uzmanības pievērš produkta

ekoloģiskajai tīrībai. Līdz ar to tirgus ražotājiem diktē nepieciešamību pievērsties ekoloģijas jautājumu risināšanai un vides saglabāšanai.

Pašlaik Latvijā aktuāls ir jautājums par alternatīvo energoresursu izmantošanu. Tas ir uzsvērts jau 1997. gadā Ministru kabineta apstiprinātajā Latvijas enerģētikas nacionālajā programmā. Ir izstrādāta "Biodegvielas ražošana un pielietošana Latvijā" nacionālā programma [2], kura diemžēl vēl nav apstiprināta. Šajā nacionālajā programmā ir apskatītas biodegvielas ieguves un izmantošanas iespējas.

MEŽSAIMNIECĪBA

Viens no vislielākajiem vides piesārņojumiem rodas mežsaimniecībā, kas ir Latvijai viena no visnozīmīgākajām tautsaimniecības nozarēm, un kuras produkcija veido ievērojamu daļu no Latvijas eksporta. Arvien biežāk Eiropā tiek pieprasīts "zaļais sertifikāts", kas apliecina, ka koksne ir audzēta un izstrādāta videi draudzīgā veidā. Tas arī bija galvenais stimuls, kāpēc sākās Latvijas mežu sertifikācija, ko uzsāka VAS "Latvijas Valsts Meži" savos pārraudzībā esošajos mežos, bet pēc tam arī privātie mežu īpašnieki. Tagad lielākā daļa Latvijas mežu jau ir sertificēta. Arī mežizstrādes uzņēmumi sekmīgi veic savu piegādes ķēžu sertifikāciju. Taču mežu un piegāžu ķēžu sertifikācija nozīmē, ka nepietiek apstāties pie sasniegtā, bet gan pastāvīgi ir jāuzlabo videi nekaitīgā darbība.

Latvijā ikgadējais mežizstrādes apjoms ir vairāk nekā 10 miljoni kubikmetru koksnes gadā. 2001. gadā tika izcirsti 10,350 miljoni kubikmetru koksnes [1, 149], bet 2002. gadā jau 11,187 miljoni kubikmetru koksnes [4]. Pēc autora aprēķiniem, lai šādu koksnes daudzumu sagatavotu, ir nepieciešams vidēji 2,5 miljoni litru motorzāģu ķēžu eļļas. Pašlaik Latvijā tiek lietota minerāleļļa, kuras bioloģiskās pašsadališanās process ir ļoti lēns, salīdzinot ar videi draudzīgajām eļļām mēneša laikā nesadalās pat 25% minerāleļļas [5]. Bieži vien reālā situācija ir vēl ļaunāka – motorzāģiem tiek izmantotas jau atstrādātas eļļas, kas satur kaitīgos metālus – svini, cinku, fosforu un citus. Tas viss paliek Latvijas mežos un piesārņo vidi. Bez tam mežos nonāk arī liels daudzums hidraulisko eļļu, jo neretas ir mežizstrādes tehnikas hidraulisko sistēmu avārijas. Latvijā nav veikti pētījumi, cik daudz no meža tehnikā izmantojamajām hidrauliskajām eļļām izlīst zemē, bet Zviedrijas dati parāda, ka līdz pat 50% [5]. Ņemot vērā, ka Latvijā izmantojamā tehnika bieži vien nav pati modernākā, tad šis skaitlis varētu būt pat vēl lielāks. Gandrīz visas hidrauliskās eļļas, kuras izmanto tehnikai Latvijas mežu darbos ir minerāleļļas.

Risinājums šajā situācijā ir videi daudz draudzīgākās eļļas, kas ražotas uz rapšu eļļas bāzes, kā arī sintētiskās eļļas, kuru bioloģiskā pašsadališanās spēja ir vairāk nekā 80% mēneša laikā [5].

Mums ir pilnībā jāapzinās, cik lielu kaitējumu Latvijas dabai un Latvijas mežu nākotnei nodara nekvalitatīvu un bīstamu produktu lietošana, un jāsaprot, ka jaunākās mežsaimniecības un mežizstrādes tehnoloģijas apvienojumā ar mūsdienīgām un videi nekaitīgām eļļām ļaus nodrošināt ilgtspējīgu attīstību gan šajā nozarē, gan palīdzēs to nodrošināt valsti kopumā.

Arvien vairāk izmantojot rapšu eļļu, kā vides aizsardzības prasībām piemērotāko eļļu, tā arī biodīzeļdegvielas ražošanai, tiktu nodrošināts darbs un

stabilis ienākumu avots Latvijas zemniekiem, kas pašreizējos apstākļos, kad daudz no lauksaimniecībā izmantojamām zemēm stāv neapstrādātas, un laukos nopietna problēma ir bezdarbs un nabadzība, ir ļoti svarīgi.

Eiropā vides aizsardzības prasībām piemērotu eļļu izstrāde un pilnveidošana notiek jau vairāk nekā desmit gadus. Angliski šīs eļļas sauc par “Environmentally Adapted Lubricants” un bieži pielieto saīsinājumu “EAL” Vides aizsardzības prasībām piemērotiem produktiem ir iespējams saskatīt vairākas attīstības fāzes, kuras atspoguļo vispārējo vides aizsardzības nepieciešamības apzināšanos sabiedrībā. Attiecības starp klientu prasībām, produktu pieejamību un aktivitātēm vides aizsardzības jomā bija tādas, ka arī šajā tirgū klientu prasības pēc noteiktiem, uzlabotiem produktiem kļuva par spēcīgu attīstības dzinējspēku [5].

Pašlaik bioeļļas ir izstrādātas sekojošiem segmentiem: hidrauliskie šķidrums pārvietojamām, mehanizētos meža darbos izmantojamām iekārtām, hidrauliskie šķidrums industriālam pielietojumam telpās, zobratu pārnesei un transmisijas šķidrums, metālapstrādes šķidrums, ķēžu pārvadu un lentzāģu eļļas un eļļas formu izsmērēšanai betona liešanā. Pašlaik bioloģiskā noārdāmība vairs nav vienīgais svarīgais jautājums vides aizsardzības prasībām piemērotu eļļu izstrādāšanā. Zināšanas par produkta iedarbību uz vidi visā tā pastāvēšanas laikā tiek apkopotas darba cikla novērtēšanas (DCN) pētījumos. Cits svarīgs jautājums ir atjaunojamu izejvielu izmantošana par rūpniecības izejvielām [5].

KAS IR VIDES AIZSARDZĪBAS PRASĪBĀM PIEMĒROTAS EĻĻAS JEB BIOEĻĻAS?

Laika gaitā pamazām ir attīstījies jēdziens par to, ko vajadzētu uzskatīt par “bioeļļām”, vai pareizāk vides aizsardzības prasībām piemērotām eļļām. Sākotnēji par tādām tika uzskatītas (viegli) **bioloģiski noārdošās eļļas** vai šādu eļļu pamatšķidrums. Galvenā nozīme bija pielietojumiem ar lieliem eļļas zudumiem. Pielietojumi ar lieliem eļļas zudumiem ir tādi pielietojumi, kuros smērvielas izmanto tikai vienreiz (vai īslaicīgi), un pēc tam tās nokļūst apkārtējā vidē (gaisā, ūdenī, zemē). Labi zināmi piemēri ir motorzāģu ķēžu eļļas, hidrauliski šķidrums pārvietojamām iekārtām, divtaktu dzinēju eļļas un eļļas formu izsmērēšanai betonliešanā. Citi aspekti, kuri iespaido produktu vispārējo ietekmi uz apkārtējo vidi ir:

izejmateriālu avots – cik lielā mērā produkts ir balstīts uz **atjaunojamiem resursiem** vai reģenerētu pamateļļu;

eļļas maiņas intervāls un produkta ilgmūžība jaunas tehniskas specifikācijas un standartu;

iespējami **enerģijas ietaupījumi**, kas samazina kaitīgas izplūdes un izmaksas par degvielu.

Šodien, kad EAL izmantošanas sfēras ir daudz plašākas nekā tikai pielietojumos ar lieliem zudumiem, iepriekš minētie faktori ir jāiekļauj jebkuras eļļas novērtēšanā, kura pretendē uz EAL statusu. Ja pielietojums nav saistīts ar lieliem zudumiem, viena pati bioloģiskā noārdāmība nav pietiekami liela priekšrocība. Tādējādi šodien daudz piemērotāk ir lietot apzīmējumu vides aizsardzības prasībām piemērotas eļļas nekā “bioeļļas”[5].

BIOĻĢISKA NOĀRDĀMĪBA VAI ATJAUNOJAMĪBA?

Kā jau tikko minēts, bioloģiska noārdāmība bija viena no galvenajām ar vides aizsardzību saistītajām "bioeļļu" priekšrocībām. Bioloģisko noārdāmību nosaka standartizētos testos (OECD 301), kuri ir izstrādāti notekūdeņu attīrīšanas procesiem. Pielietojumos, kuros nenotiek lieli smērvielu zudumi, svarīgāki kļūst citi faktori. Viens no ilgtspējīgas attīstības stūrakmeņiem (kuru saista ar Agenda 21 1992. gada Rio Konferencē) ir veicināt atjaunojamu izejvielu izmantošanu. Tas ir, tādu materiālu izmantošanu, kuri ir iegūti no dabiskiem, bioloģiskiem materiāliem, kuri aug no jauna vai atjaunojas trīs cilvēku paaudžu laikā (ap 75 gadi). Labs piemērs atjaunojamiem izejmateriāliem ir dabiskas izcelsmes tauki un eļļas no produktiem saistītiem ar lauksaimniecību augu vai dzīvnieku valsti, kā arī koksne, šķiedras un papīra izstrādājumi no mežsaimniecībā iegūstamiem materiāliem. Dabiskas izcelsmes eļļas var izmantot smērvielu izgatavošanā vai nu tieši, vai arī var izmantot to sastāvdaļas, piemēram, esterus. Ilgtspējīga industriāla attīstība nevar ilgstoši tikt balstīta uz ierobežotiem resursiem, tādiem kā nafta. Tāpēc ir svarīgi, lai visos pasaules ekonomikas sektoros tiktu uzsākti ilgtspējīgas attīstības pasākumi. Tādējādi argumenti EAL izmantošanai rūpniecībā vai metālapstrādē ir balstīti arī uz citiem argumentiem, tādiem kā atjaunojamu resursu izmantošana [5].

DARBA CIKLA NOVĒRTĒŠANA (DCN)

Viens no moderniem pasākumiem vides aizsardzībā ir darba cikla novērtēšanas (DCN) algoritms, piemēram, kā ISO 14000 standartā. DCN ir sistemātiska un skaitliska metode, lai aprēķinātu dažādu, ar visiem pielietojumiem saistītu iespaidu uz apkārtējo vidi. Parasti DCN ietilpst dažādu izejmateriālu salīdzināšana, ražošanas un materiāltehniskās apgādes procesi un tas, kas ar produktiem notiek pēc to nolietojšanās. Lai precīzi noteiktu katra pētījuma svarīgumu, gala rezultāts tiek izvērtēts saskaņā ar vidi ietekmējošiem faktoriem. Globāli ar vides aizsardzību saistīti faktori, tādi kā vispārējās sasilšanas potenciāls, tiek izmantoti tur, kur ietekme tiek aprēķināta kā noteikta oglekļa dioksīda daudzuma izplūde no vienas iekārtas ekspluatācijas. DCN pētījumi ir ļoti piemēroti, lai salīdzinātu dažādu smērvielu ietekmi uz vidi, izmantojot tās dažādiem mērķiem [5].

EAL PRODUKTI SASKAŅĀ AR TIRGUS SEGMENTIEM

Pašlaik EAL produkti ir pieejami dažādām pielietojumu nozarēm. Vairums no pielietojumiem vēl joprojām ir tādi, kuros ir lieli eļļu zudumi, bet ir pieejami arī hidrauliskie šķidrums industriālām vajadzībām izmantošanai telpās, zobratu pārvadu eļļas un metālapstrādes šķidrums.

hidrauliskie šķidrums: gan pārvietojamām iekārtām, gan izmantošanai telpās
zobratu pārvadu eļļas un transmisijas eļļas

ķēžu pārvadu eļļas un lentzāģu eļļas

eļļas formu izmērēšanai betonliešanā

metālapstrādes šķidrums

ziedes

– divtaktu dzinēju eļļas

Piemēram, Skandināvijā visattīstītākais tirgus sektors ir hidrauliskās eļļas pārvietojamām, mehanizētas mežu izstrādes iekārtu vajadzībām, kur EAL daudzums sasniedz 80% no kopējā izmantojamo eļļu daudzuma [5]. Šī tirgus situācija ir desmit gadus gara attīstības perioda rezultāts. Daži svarīgi šīs pārejas uz EAL dzinējspēki ir bijuši:

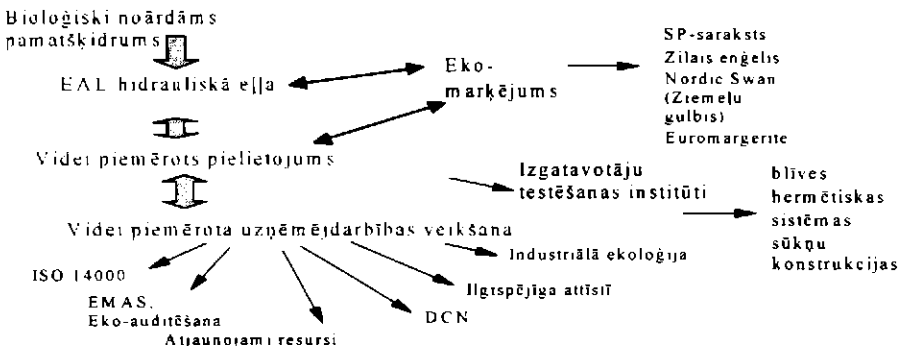
- Pakāpeniska tirgus izpratnes radīšana par EAL
- Efektīva un viegli atpazīstama eko-marķējuma izveidošana
- Aktīva mežsaimniecības nozares un dažādu tehnoloģiju piegādātāju, ieskaitot uzņēmumus, iesaistība.
- Klientu / galapatērētāju prasības tādos papīra patēriņa reģionos (Vācija, Alpu kalni un Skandināvija), kur daudz uzmanības tiek veltīts vides aizsardzības problēmām [5].

ATTĪSTĪBAS TENDENCES

Vides aizsardzības prasībām piemērotu eļļu izmantošanas turpmākās attīstības tendencēs ietilpst sekojošais:

- Pieaugoša atjaunojamo izejvielu izmantošana
- Pieaugoša reģenerētu pamateļļu izmantošana
- Pieaugoša ĢMO (ģenētiski modificēti organismi) labības izmantošana lauksaimniecībā, lai paātrinātu augu vairošanos un radītu jaunus un uzlabotus izejmateriālus izmantošanai tehniskām vajadzībām.
- “Zaļāka tirdzniecība/mārketingis” vispārēja tirdzniecības un mārketinga filozofija, kurā sistemātiski tiek izmantotas īpašas “zaļo” produktu priekšrocības un īpašības.

Pakāpeniskā videi draudzīgās attieksmes attīstība, kura parādīta turpmāk redzamajā “Kopp” shēmā, ilustrē uzmanības pakāpenisku pāreju no bioloģiski noārdāmiem produktiem uz pilnīgi vides aizsardzības prasībām piemērotu uzņēmējdarbību. Tipiski tādu sistēmu komponenti, kuras darbojas ar šādu vides aizsardzības nepieciešamības apziņu, ir zināšanas par DCN un atjaunojamo izejmateriālu izmantošana rūpnieciskām vajadzībām. [5].

1. att. Videi draudzīgo attieksmju attīstība [5]
The evolution of environmental thinking

LITERATŪRA

1. Latvijas Statistikas gadagrāmata 2002. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2002, 269.lpp.
2. Latvijas Republikas nacionālā programma "Biodegvielas ražošana un pielietošana Latvijā 2003.-2010". LR Zemkopības ministrija, 2003.
3. Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes neregulāri publicētie materiāli.
4. Latvijas Republikas Valsts Meža dienesta neregulāri publicētie materiāli.
5. Norrby T. un Kopp. M. *Industrial Lubrication & Tribology* (ISSN 0036-8792), Vol. 52 (3) (2000), pp. 116-124, *Environmentally Adapted Lubricants in Swedish Forest industry – a critical review and case study.*

Environmentally Adapted Lubricants (Bio-Lubricants) – A Way for Sustainable Development of the Economy of Latvia

Summary

To provide Latvia's economy sustainable development and meet requirements for environmental protection in accordance with international obligations, Latvia has pay more attention to usage of renewal energy sources. This is already stated in the national programme for energy segment which was approved by the government already in 1997. National programme "Production and usage of biofuel in Latvia" has been written, but still not approved by the government. This programme consists of three parts: production of biodiesel, bioethanol and biogas, but there is nothing mentioned regarding possibility to produce and use biolubricants. Annual consumption of different types of lubricants are approximately 25 000 tons which are made from crude oil and these lubricants seriously damage environment. The most affected is forestry segment in which significant amount of chain saw oil and hydraulics fluids are left in the ground after wood cutting. Major part of these lubricants can be replaced by biolubricants what is significant in pollution decrease.

Purpose of this article is to explain what is environmentally adapted or biolubricants and how its usage will help for sustainable development of Latvia.

“Izpētes un attīstības” (R&D) struktūras ieviešanas izvērtējums akciju sabiedrībā “Latvenergo”

Evaluation of the Implementation of the Structure R&D in the Joint Stock Company "Latvenergo" Project

Mārtiņš Knite

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

Gundars Bērziņš

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

Pēdējā laikā pasaulē aktualizējušies jautājumi par elektroenerģijas piegādes drošību. Ņemot vērā “Latvenergo” sasaisti ar citiem reģiona tīkliem, piegādes drošība nav šībrīža aktualitāte. Taču, sakarā ar plānoto pieslēgšanos Eiropas enerģotīkliem, ilgtermiņā piegādes drošība var kļūt par riska faktoru. Elektroenerģijas piegādes drošības uzlabošanai, tika izvērtēts risinājums filiāli Latvenergo Projekts pārveidot kā izpētes un attīstības (research and development) organizāciju.

Rezultāti rāda, ka filiālē Latvenergo Projekts vispiemērotākā būtu matricu formas projektu organizācija, koncentrējot struktūru uz rezultātiem – drošību, ekonomiskumu, integrāciju ES energosaimniecībā, nevis ieguldījumu jomām – ražošanu, pārvadi un sadali. Šāda organizācijas struktūra palielinātu starpstruktūrvienību izpētes un attīstības saites un paātrinātu noteiktu drošības līmeņa un ekonomiskuma rādītāju sasniegšanu.

Rezumējot filiāli Latvenergo Projekts kā izpētes un attīstības uzņēmuma pozicionēšanu, jāuzsver, ka galvenā nozīme ir modernas izpētes un attīstības trešās paaudzes stila vadības ieviešanai, jo tradicionāla izpētes un attīstības vadība var radīt populāro izpētes un attīstības un augstākās vadības atsvešinātības efektu. Savukārt moderna izpētes un attīstības vadība nodrošinātu tieši pretējo efektu – modernu tehnoloģisko risinājumu pacelšanu augstākās vadības līmenī.

Atslēgvārdi: elektroenerģija, drošība, izpēte un attīstība, R&D

Izmantotie saīsinājumi:

LE – Latvenergo

LEP – Latvenergo filiāle „Latvenergo projekts”

I un A – Izpēte un attīstība

ENERGOPIEGĀDES DROŠĪBA LATVIJĀ

Pēdējā laikā pasaulē aktualizējušies jautājumi par elektroenerģijas piegādes drošību. Ņemot vērā “Latvenergo” sasaisti ar citiem reģiona tīkliem, piegādes

drošība nav šibrīža aktualitāte. Taču, sakarā ar plānoto pieslēgšanos Eiropas energotīkliem, ilgtermiņā piegādes drošība var kļūt riskantāka.

Sobrīd "Latvenergo" struktūru veido ražošanas, pārvades un sadales filiāles, kā arī pakalpojumu filiāles: Latvenergo Projekts (LEP), viesnīca Liesma, Mācību un energopētniecības centrs un Serviss. Drošības pārvaldi neveic kāda filiāle atsevišķi – funkcijas sadalītas pa filiālēm. Šajā darbā tiek rekomendēts izveidot arī vienotu piegādes drošības attīstības centru. Izvērtējot Latvenergo organizacionālo struktūru, šādas funkcijas vistiešāk varētu attiekties uz filiāli "Latvenergo Projekts" Turpmāk tiks izvērtēts risinājums LEP organizāciju pārveidot kā izpētes un attīstības (research and development) filiāli, iztirzājot šādus jautājumus:

1. Cik lielā mērā LEP darbību LE ietvaros var dēvēt kā I un A?;
2. Kādas ir modernākās teorētiskās un praktiskās atziņas pasaulē I un A vadības jomā?;
3. Kādos aspektos LEP un LE organizatoriskajās attiecībās varētu izmantot pasaules pieredzi I un A vadības jomā?

FILIĀLE "LATVENERGO PROJEKTS" UN IZPĒTES UN ATTĪSTĪBAS (R&D) ORGANIZĀCIJA

Latvenergo Projekts darbības salīdzinājums ar izpētes un attīstības organizāciju

LEP darbību raksturo divu veidu izpilde:

1. tipveida projekti;
2. sarežģīti liela mēroga projekti, kuros nākas izmantot arī oriģinālus nestandarta risinājumus.

Otrā veida projektu izpilde prasa inženiertehniski zinātnisku pieeju apvienojumā ar ekonomiskiem un drošības jeb perspektīviem attīstības risinājumiem. Šādi būtu raksturota arī I un A projektu darbība.

Pakalpojumu pārorientācija I un A rakursā būtu perspektīvs stratēģiskās attīstības virziens, paplašinot esošos sarežģītās projektēšanas pakalpojumus uz I un A projektiem saistītajās sfērās vai arī veicot I un A procesa starpstruktūru pārvaldi.

Modernākās teorētiskās un praktiskās atziņas pasaulē I un A vadības jomā un filiāles Latvenergo Projekts iespējas tās un izmantot

Turpmākā analīze galvenokārt balstīta uz I un A pakalpojumu firmas Arthur D. Little, Inc darbinieku pieredzes un teorijas apkopojumu, ko 1991.gadā izdevusi "Harvard Business School Press" [3], tādēļ turpmāk tekstā atsevišķas atsaucies pie pārstāsta vairāk netiks pievienotas.

Apskatot I un A attīstību, tiek identificētas 3 galvenās problēmas:

- 1) valodas un konceptuālās izpratnes atšķirības starp I un A speciālistiem un vadību;
- 2) I un A procesa neprognozējamība (finansiālā, kvalitatīvā, u.c.);
- 3) tendence uzskatīt produktu un procesu attīstību par lineāru.

Pats I un A vēsturiskais attīstības process tiek apskatīts kā trīs paaudžu secība. Pirmā paaudze pagājušā gadsimta vidū tiek raksturota, galvenokārt, kā intuitīvs process. Otrā paaudzi raksturo lielāks sistemātiskums – vadība ārpus I un A jomām

iesaistās projektu iniciatīvā un izvērtēšanā. Trešajā paaudzē, kas attīstās tagad, I un A vadība tiek veidota kā interaktīvs process, ko raksturo aktīvs dialogs starp iesaistītajām pusēm, kas savukārt, iespējams tikai tad, ja iesaistītās puses piedalās sevis izglītošanā. Šis, jaunais, stils nosaka nepieciešamību pēc:

- 1) regulāras I un A portfeja pārbaudes atbilstībai produktu un tirgus stratēģijai,
- 2) aktīvas augstākās vadības iesaistīšanās, lai noteiktu virzienu, nodrošinātu attīstību un mobilizētu resursus.

Šāds, trīs paaudžu skatījums nav unikāls skatījums, tas parādās arī citā literatūrā [4], tikai paaudžu intervālu nošķirums un raksturojošie akcenti nedaudz atšķiras.

I un A var iedalīt 3 pamat veidos:

- 1) "Soli pa solim" I un A: mazs "i" un liels "A"
Šādas pieejas uzdevums ir nevis riskantu pilnīgi jaunu zināšanu iegūšana, bet gudra esošo zināšanu izmantošana. Kā tipisks piemērs šeit der ražošanas izmaksu samazināšana.
- 2) "Radikālā" I un A: liels "I" un parasti liels "A"
Šāda pieeja parasti raksturo tādu esošu zināšanu attīstīšanu, kas pagaidām vēl nav praktiski pielietojamas, tādēļ daudzi no šādiem projektiem cieš neveiksmi.
- 3) "Fundamentālā" I un A: liels "I" un nav "A"
Šādai pieejai mēdz būt divi principiāli mērķi: (1) attīstīt zināšanu dziļumu potenciālo nākotnes tehnoloģiju jomās, kurās kompānija ir pārliecināta – vai vismaz tiek pārliecināta, un kurām ir liela stratēģiska nozīme ilgtermiņā (8-15 gados) un (2) sagatavoties šādu jomu komerciālai izmantošanai nākotnē.

Tā kā elektroenerģijas nozarē restrukturizācijas dēļ daudzviet pasaulē ir izveidojusies sīva konkurence, tad līdz ar to varētu būt apgūtas pietiekoši daudz zināšanas, lai tās daudzos gadījumos neizgudrotu no jauna, tādēļ visdrīzāk LEP atbilstošais I un A veids būtu mazs "i" un liels "A"

Parasti industriālai I un A tiek noteikti 3 stratēģiski mērķi:

- 1) Aizsargāt, atbalstīt un paplašināt esošo biznesu.
- 2) Iesākt jaunu biznesu.
- 3) Paplašināt un padziļināt kompānijas tehnoloģiskās spējas.

I un A stratēģija un misija parasti mainās atkarībā no industrijas dzīves cikla:

Iedīgla stadija – Iedibināt jaunu biznesu, izveidot konkurētspējīgu pozīciju.

Augšana – Audzēt jauno biznesu, uzlabot konkurētspējīgu pozīciju.

Briedums – Uzturēt konkurētspējīgu pozīciju.

Novecošanās – Atjaunošana/ iziešana.

LE sistēmā ir elementi, kas atbilst visiem četriem cikliem:

Iedīgla stadija – Jaunu staciju un iekārtu būvniecība.

Augšana – Tīklu sistēmas integrācija ES.

Briedums – Piegāde Latvijā (drošības uzlabošana + izmaksu samazināšana).

Novecošanās – Veco tehnoloģiju rekonstrukcija / nomaiņa.

Izvēloties I un A organizāciju, jānovērtē 5 strukturālie elementi:

1. Iekšējo vai ārējo I un A resursu izmantošana.

Daudzās kompānijās ārējo I un A pakalpojumu izmantošana tiek apskatīta kā pēdējā iespēja, savukārt trešās paaudzes I un A menedžmentā sadarbība ar

ārējiem partneriem (vai tās būtu akadēmiskās iestādes, valdība, vai rūpniecības sektors) tiek uzskatīts kā īpaši laba izvēle.

Principā, izvēle ir klasisks pirkt-vai-taisīt lēmums, kur jāņem vērā izmaksas, laiks un resursu kritiskā masa, taču trešās paaudzes I un A menedžments pa priekšu cenšas ievērot sekojošās nostādnes:

- 1) Pirkst bāzes tehnoloģijas, kamēr organizācijai vēl nav pietiekošas jaudas. Bāzes tehnoloģijas ir plaši pieejamas un kompānijas nevēlas iztērēt resursus, izgudrojot rītenus no jauna.
- 2) Cieši novērot tehnoloģiju parādīšanos un attīstības gaitu, izmantojot dažādas pieejas: investējot universitātēs, sadarbojoties ar nekonkurējošām industrijām, piedaloties izpētes apvienībās, nozares konferencēs un sadarbojoties ar valdību.
- 3) Nodrošināt kontroli pār I un A investīcijām galveno tehnoloģiju jomā, jo tās ir aizsargājamās tehnoloģiskās diferenciacijas kodols.

Kopumā ņemot, LEP darbībā jau tagad vērojama šo instrumentu izmantošana, tikai būtu rekomendējams to darīt strukturētāk, kam var palīdzēt tālāk minētā modernu kompāniju pieredze- izvēršot pieaugošo izpratni par potenciālajiem labumiem no sadarbības ar ārējiem partneriem, kompānijas ar trešās paaudzes I un A vadību sāk veikt svarīgas organizatoriskās izmaiņas:

1. palielina spējas organizēt ārējos kontraktus ilgākam periodam, nevis uz atsevišķu projektu bāzes;
2. izveido universālu organizācijas ietvaru jeb instrumentu pirkt-vai-taisīt lēmumu pieņemšanai, tai skaitā attiecībā uz stratēģiskajām tehnoloģijām;
3. pastiprina tehnoloģiju pirkšanas un pārdošanas funkcijas un paceļ tās augstākās vadības līmenī.

2. Centralizēta vai decentralizēta finansēšana un kontrole, koncentrēti vai sadalīti resursi

Parasti šos elementus apskata kā vienu, taču to nošķiršana var novest pie optimālām organizacionālām attiecībām.

Vajadzība piemērot I un A resursus atsevišķiem biznesiem un ātrai konkurences apstākļu maiņai bieži noved pie I un A resursu decentralizācijas/sadalīšanas.

Šāda procesa plusi un mīnusi attēloti tabulā 1.

Pieredze rāda, ka decentralizācijas sakarā notikusi I un A resursu samazināšanās zem kritiskās masas līmeņa rada nopietnas negatīvas sekas (mīnusi tabulā 1), kaut gan teorētiski tā tam nevajadzētu notikt, jo mūsdienu komunikāciju un informācijas tehnoloģijas piedāvā jaunas organizacionālās brīvības pakāpes.

Trešās paaudzes kompānijas atskārš, ka daudz lielāka nozīme I un A efektivitātē ir plānošanas un komunikāciju kvalitātei, kas atspoguļojas I un A projektu portfeļa kvalitātē, nevis tam, kas kontrolē un finansē I un A.

Eiropas pieredze rāda, ka vairumā (virs 90%) lielo kompāniju (virs 2500 darbinieku) ir vismaz viens koncentrēts I un A cents, kas strādā priekš dažādām struktūrvienībām, un fokusējas uz ilgtermiņa augsta riska radikāliem I un A projektiem (informācijas avots – EIRIMA [1]).

Decentralizācijas/sadalīšanas plusi un mīnusi [3;131]
Potential strength and weaknesses of decentralization
and distribution of resources

Organizacionālā pieeja	Plusi	Mīnusi
Decentralizēta finansēšana un kontrole	reagējamība uzskaitamība	īstermiņa pieejas nosliece nepietiekamo resursu neoptimāla izmantošana programmas turpināšanās izdevīguma apdraudējums
Sadalīti resursi	reagējamība uzskaitamība	pieredzes un izmaksu pasliktināšanās noslidot zem kritiskās masas informācijas zudumi samazināts sinerģijas efekts - samazinās elastība

Struktūras izvēles sakarā pastāv vēl daži apsvērumi:

Fundamentālā un radikālā I un A visbiežāk iegūst no centrālas pārvaldes, kā arī no kontroles un "aizsardzības" no konkrētā brīža komerciālajam vajadzībām. Pakāpeniskā I un A savukārt iegūst no sadalītas struktūras pa struktūrvienībām vai biznesa novirzieniem.

Otrs svarīgs apsvērums ir tas, cik lielā mērā tehnoloģiskā ekspertīze ir svarīga vienai struktūrvienībai vai vairākām. Kad tehnoloģija ir atbilstoša tikai vienai struktūrvienībai, izdevīgāka var būt sadalīšana/decentralizācija. Bet ja viena veida tehnoloģiju ekselence ir svarīga vairākām struktūrvienībām, tad izdevīgāka varētu būt centralizētas koordinācijas un koncentrētu I un A resursu struktūra.

Attiecībā uz LE, grūti viennozīmīgi norādīt, vai labāks būtu centralizēts, vai decentralizēts risinājums, jo pamatojums ir kā vienam, tā otram variantam. Taču struktūra varētu palikt tāda pati kā tagad, kad sarežģītākie inženiertehniskie projektēšanas risinājumi ir centralizēti, bet vienkāršākie un standartizēti – decentralizēti.

Tai pat laikā globalizācijas procesu dēļ pastāv spiediens uz centralizāciju, savukārt reģionalizācija veicina decentralizāciju. Taču, lai kādi arī nebūtu spiedieni, trešās paaudzes I un A vadībai jāpatur prātā trīs uzdevumi:

- efektīvi izmantot tehnoloģiju globālo izplatīšanos;
- attīstīt produktus un risinājumus reģionālajiem tirgiem;
- kur vien iespējams izmantot plašu pasaules līmeņa produktu līniju ekonomiskumu.

Priekš LEP šos uzdevumus varētu transformēt līdzīgos, bet konkrētākos:

- atrast pieeju pasaules pieredzei interesējošo problēmu risināšanā, un izstrādāt metodiku tās adaptēšanai Latvijas situācijai;
- attīstīt risinājumus moderno tehnoloģiju savietojšanai ar vecajām;
- kur vien iespējams, izmantot standartizētus risinājumus, kas būtu ekonomiskāk.

3. Uz ieguldījumu (input) vai rezultātu (output) vērsta struktūra.

Lēmums par struktūras izvēli ir saistīts ar I un A spēju pildīt divus konfrontētus mērķus:

1. Dažādu disciplīnu un specialitāšu aktivitātēm jābūt koordinētām, lai sasniegtu rezultātus multidisciplināros projektos. Šādu koordināciju vislabāk sasniegt ar uz rezultātiem vērsta struktūras palīdzību, kas ir organizēta balstoties uz produktu vai klientu grupām.
2. Projektiem jābūt nodrošinātiem ar progresīvāko informāciju par attiecīgajām tehnoloģijām ar tiešas komunikācijas palīdzību. Šādas informācijas nodrošinājumu vislabāk sniedz uz ieguldījumu vērsta struktūra, kura ir organizēta pēc inženieriskās specializācijas vai disciplīnām.

LEP gadījumā šī dilemma starp jomām un rezultātiem pēc autoru domām visloģiskāk strukturējas šādā veidā:

1. ieguldījumu jomas vislabāk raksturo vispārējais elektroenerģijas rūpniecības iedalījums ražošanā, pārvadē un sadalē, kaut gan alternatīvs nodalījums varētu būt elektroinženierija un būvniecība;
2. kā rezultātu jomas būtiskāk būtu skatīt nevis elektroenerģētikas pakalpojumu un klientu grupu sadalījumu, kas vairāk ir mārketinga un pārvaldības, nevis tehnoloģisko problēmu loks, bet gan kapitālceltniecības būtiskos vērtēšanas kritērijus: energoapgādes drošību un ekonomiskumu.

Struktūras izvēlē noderīgs ir šāds kritērijs: izmaiņu līmenis attiecīgajās tehniskajās disciplīnās. Ja tehnisko disciplīnu izmaiņu līmenis ir ātrāks, nekā laiks, kurā projektu paredzēts pabeigt, izdevīgāka būtu uz prasmēm balstīta, jeb uz ieguldījumu vērsta struktūra. Ja izmaiņu ātrums projektam ir lielāks par tehniskajām disciplīnām, tad izdevīgāka varētu būt uz rezultātu vēsta struktūra, lai vieglāk novest projektu līdz galam.

Vērtējot no LEP viedokļa, elektroenerģētika uzskatāma par nostabilizējušos nozari, kurā jaunatklājumu ātrums ir lēns (salīdzinājumā, piemēram, ar biotehnoloģijām, kur vēl nesen jaunatklājumi radās ik mēnesi). Tajā pat laikā šādu vērtējumu nevajadzētu uzlūkot kā viennozīmīgu, jo izmaiņu potenciālu ietver elektroenerģētikas uzņēmumu centralizācijas un integrācijas joprojām pilnībā neatrisinātā problēma, kā arī nesenie apgādes drošības problēmu precedenti. Pēc autoru domām, atbilstošāka būtu izvēle, pieņemot, ka projektu ātrums būtu lielāks, nekā tehnoloģisko izmaiņu ātrums, tādējādi struktūru koncentrējot uz rezultātiem – drošību, ekonomiskumu. Tā kā LE struktūra sadalīta pēc vertikālās integrācijas principa – ražošana, pārvade, sadale, tad uz rezultātiem veidota I un A organizācija palielinātu starpstruktūrvienību I un A saites un paātrinātu noteiktu drošības līmeņa un ekonomiskuma rādītāju sasniegšanu.

4. Lineārā/ matricas/ projektu organizācija

Tīrā lineārā jeb funkcionālā organizācijas formā projekti ir pakļauti funkcionālā vadītāja koordinācijai. Tīrā projektu organizācijā katrs projekts ir pašpietiekama vienība, kurā darbiniekiem ir visas vai lielākā daļa nepieciešamās prasmes, kas nepieciešamas projekta pabeigšanai. Matricu organizācijas formā apvienotas abu iepriekšējo formu kontroles līnijas.

Parasti kompānijas, kuras veic daudzus projektus lielākā vai mazākā mērā realizē matricu formas organizāciju. Piemēram, kad funkcionālās organizācijas locekļi tiek piesaistīti projektiem, bet turpina atskaitīties funkcionālajiem vadītājiem, pastāv matricu forma.

Pastāv saistība starp iepriekšējo organizācijas izvēles parametru, uz ieguldījumu/ rezultātu vērstību un projektu/lineārās formas izvēli. Uz ieguldījumu vērstai organizācijai visdrīzāk atbilst lineārā forma, kur tiek veikta organizācija pēc inženiertehniskās specializācijas. Savukārt uz rezultātu vērstā organizāciju vislabāk veidot, balstoties uz attiecīgo produktu vai klientu grupu attīstības projektiem.

2. tabulā uzskaitītas katras formas priekšrocības, kas realizējas vairumā gadījumu.

Attiecībā uz LEP pēdējie divi tabulas kritēriju (I un A un biznesa integrācija, klientu orientācija) vērtējumi varētu būt savādāki, pat pretēji, jo, kā iepriekš izvērtēts, LEP gadījumā rezultātu orientācija drīzāk nozīmētu nevis produktu kā elektroenerģiju, bet kā sasniedzamos produkta kvalitatīvos rādītājus, kas vienlaicīgi ir arī kapitālceltiecības vērtēšanas kritēriji – piegādes drošība un efektivitāte.

2. tabula

Organizacionālo formu priekšrocības [3;141]
Advantages of different types of R&D organizations

	Lineārā/ ieguldījumu organizācija	Matricu organizācija	Projektu/ rezultātu organizācija
Resursu efektivitāte	Vidēja	Augsta	Vidēja
Resursu elastība	Vidēja	Augsta	Zema
Būtiska informācijas plūsma	Vidēja	Augsta	Vidēja
Attiecību skaidrība	Augsta	Zema	Vidēja
I un A un biznesa integrācija	Vāja	Mērena	Spēcīga
Klientu orientācija	Vāja	Mērena	Spēcīga

SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

- LEP vispiemērotākā būtu matricu formas / uz rezultātiem vērstā organizācija, kurā funkcionālās organizācijas locekļi tiek piesaistīti projektiem, bet turpina atskaitīties arī funkcionālajiem vadītājiem. Salīdzinājumā ar lineāro organizāciju, matricu vai projektu organizācija LEP gadījumā būtu vairāk mobilizējoša, nodrošinot ātrāku rezultātu izpildi, un līdz ar to arī palielinātu arī darba efektivitātes rādītājus, kas valsts pārvaldītām iestādēm vairumā gadījumu ir zemāki, nekā privātajām. Savukārt tīra projektu organizācija, kas sastāv no pašpietiekamām projektu grupiņām, neiesaistot darbiniekus no citām struktūrvienībām (ražošana, pārvade, sadale), kas pakļautas lineārai kontrolei, būtu pārāk atsvešināta un tās veiktie projekti varētu izrādīties vienkārši nepielietojami praksē.
- Atbilstošāka būtu izvēle koncentrējot struktūru uz rezultātiem – drošību, ekonomiskumu, integrāciju ES energosaimniecībā, nevis ieguldījumu jomām – ražošanu, pārvadi un sadali. Šāda organizācijas struktūra palielinātu

starpstruktūrvienību I un A saites un paātrinātu noteiktu drošības līmeņa un ekonomiskuma rādītāju sasniegšanu.

3. Rezumējot LEP kā I un A uzņēmuma pozicionēšanu, jāuzsver, ka galvenā nozīme ir modernas I un A trešās paaudzes stila vadības ieviešanai, jo tradicionāla I un A vadība var radīt populāro I un A un augstākās vadības atsvešinātības efektu. Savukārt moderna I un A vadība nodrošinātu tieši pretējo.

LITERATŪRA

1. *Latvenergo attīstības programma*, Rīga: Latvenergo, 1999.
2. Dyer I, Larsen E.R., From planning to strategy in the electricity industry, *Energy Policy*, 29 (13): 1145-1154 NOV 2001.
3. *Third Generation R&D Managing the Link to Corporate Strategy*. Boston, Massachusetts: Harvard Business School Press, 1991.
4. *R & D Decisions, Strategy, Policy, Disclosure*. London: Routledge, 1996.

Evaluation of the Implementation of the Structure R&D in the Joint Stock Company "Latvenergo" Project

Summary

The research explored possibilities to increase security of electricity supply in Latvia, by improvement of design branch Latvenergo Projekts organization. Lack of supply capacities is not current problem therefore security planning mainly is distributed among different branches. But connection to European electricity networks may increase risk of supply in long term. The research brought out recommendation to reorganize design branch as R&D organization that would be responsible also for security development in interdivision aspect. Results show that most suitable would be project oriented organization with matrix structure with concentration on outputs security, economy and integration in European networks but not concentrating on input sectors – production, transfer and distribution of electricity.

To summarize, it is important to implement modern – third generation R&D organization otherwise adverse effect could appear – increase of gap between management and organization of security development.

Valsts finansiālais atbalsts lauksaimniecības nozares attīstības veicināšanai

State Financial Support for the Promotion of Agricultural Branch

Inta Kotāne

Rēzeknes Augstskola

Atbrīvošanas alejā 90, Rēzekne, LV-4601

E-pasts: inta@ru.lv

Latvijai pirmsiestāšanās periodā Eiropas Savienībā nepieciešams īstenot lauksaimniecības nozares strukturālās izmaiņas. Lauksaimniecības nozares īpatnības un lauku iedzīvotāju sociālo problēmu risināšanas nepieciešamība nosaka valsts atbalsta nepieciešamību lauksaimniecības nozares potenciālo iespēju pilnvērtīgai izmantošanai un ražošanas potenciāla palielināšanai.

Autore rakstā izanalizēja valsts finansiālā atbalsta tiešos un netiešos instrumentus un to lomu lauksaimniecības nozares finanšu resursu veidošanā. Pētot savstarpējās sakarības, nonāca pie secinājuma, ka 67,65% no saražotās lauksaimniecības produkcijas ir atkarīga no saņemtajām subsīdijām. Autore piedāvā, ņemot vērā valsts budžeta iespējas, paplašināt valsts netiešā finansiālā atbalsta instrumentu izmantošanu.

Atslēgvārdi: valsts atbalsts, valdības budžets, valsts subsīdijas, valsts investīcijas, mērķa programmas

Valsts atbalsts ir jebkura uzņēmējdarbībai sniegta tieša vai pastarpināta valsts vai pašvaldību finansiāla palīdzība, kuras mērķis vai rezultāts ir attiecīgā uzņēmuma vai vairāku uzņēmumu konkurētspējas paaugstināšana. Lai atbalsts tiktu uzskatīts par valsts atbalstu Līguma par Eiropas Kopienas (EK) dibināšanu 87. panta izpratnē, ir jāizpildās vienlaicīgi četriem kritērijiem, kuri izpildās attiecībā uz lauksaimniecības nozari: pasākumam jābūt finansētam no valsts/pašvaldību resursiem; jārada ekonomisks ieguvums, kādu uzņēmums nevarētu gūt normālos saimniekošanas apstākļos (piemēram, no valsts saņem riska kapitālu ar izdevīgākiem nosacījumiem nekā no privāta investora, maksā mazākus nodokļus, nekā tam būtu jāmaksā utt.); jābūt "selektīvam", vai tas attiecas tikai uz konkrētiem uzņēmumiem, ekonomikas sektoriem vai teritorijas daļām, un jārada jūtama ietekme uz konkurenci un tirdzniecību [10].

Valsts finansiālais atbalsts lauksaimniecībai ir viens no galvenajiem valsts atbalsta veidiem, kuru var iedalīt divās grupās: tiešais valsts finansiālais atbalsts – valsts budžeta asignējumi, valsts subsīdijas un investīcijas, mērķa programmas; un netiešais valsts finansiālais atbalsts – konkrēti atvieglojumi nodokļu likumos un samaksāto nodokļu kompensācijas.

Pētījuma mērķis ir izvērtēt valsts finansiālo atbalstu lauksaimniecības nozares attīstības veicināšanai 2000.-2003. gadā, kā arī novērtēt paredzamās izmaiņas, sākot ar 2004. gadu.

Pētījumā izmantoti LR likumdošanas akti, pārskati, ziņojumi un statistikas dati. Valsts finansiālā atbalsta izvērtēšanai tiek izmantotas loģiskās salīdzināšanas un ekspertu novērtējuma metodes un matemātiski-statistiskās saišu pētīšanas metodes.

LR gada pārskatu dati par atbalstu rūpniecībai un citām nozarēm par 1999.-2001. gadu liecina, ka valsts atbalsts lauksaimniecībai 1999. gadā sastādīja 45,4% no kopējā valsts atbalsta apjoma, 2000. gadā 58,36% un 2001. gadā 57,23%. Kopējā lauksaimniecības atbalsta struktūrā 1999.-2001. gadā lielāko īpatsvaru sastādīja tiešais valsts atbalsts, ietverot dotācijas un procentu līkņu subsidiijas. 1999. gadā tiešais atbalsta sastādīja 19,039 milj. Ls jeb 62,32%, 2000. gadā 19,927 milj. Ls jeb 68,24% un 2001. gadā 20,48 milj. Ls jeb 55,90%. Lauksaimniecības valsts atbalsta struktūrā 2. vietu ieņem nodokļu atvieglojumi, attiecīgi 1999. gadā 37,35% no kopējā lauksaimniecības valsts atbalsta, 2000. gadā 28,08% un 2001. gadā 31,76%. Lauksaimniecības valsts atbalsta struktūrā 1999. gadā 0,33% sastādīja nodokļu parādu samaksas termiņu pagarināšana, 2000. gadā un 2001. gadā kredīti uz atvieglotiem noteikumiem, attiecīgi 3,68% un 12,34%. [3]. Jāatzīmē pozitīvas iezīmes lauksaimniecības valsts atbalsta struktūrā 2001. gadā, kad palielinoties kredītu kopējā uz atvieglotiem noteikumiem īpatsvaram lauksaimniecības valsts atbalsta struktūrā samazinās tiešā valsts atbalsta īpatsvars.

Analizējot lauksaimniecības nozares īpatsvaru IKP un lauksaimniecībā, mežsaimniecībā, medniecībā un zvejniecībā nodarbināto iedzīvotāju īpatsvara savstarpējās sakarības ar nacionālajām izmaksām lauksaimniecībai un Eiropas lauksaimniecības garantiju un vadības fonda (ELGVF) izmaksām (1.tabula) jāsecina, ka lauksaimniecības nozares īpatsvars kopējā valsts IKP lielāko īpatsvaru 1999.-2001. gadā sastādīja ES Grieķijā, vidēji 6,9%. 2.vietā Spānija – vidēji 3,8% un 3. vietā Īrija – vidēji 2,7%. Lauksaimniecībā, mežsaimniecībā, medniecībā un zvejniecībā nodarbinātie iedzīvotāji lielāko īpatsvaru 1999.-2001. gadā sastādīja Grieķijā, vidēji 16,7%. 2. vietā Portugāle – vidēji 12,7% un 3. vietā Īrija vidēji 7,8%. Lielākais nacionālais finansējums no Eiropas Savienības (ES) dalībvalstīm 1999.-2001. gadā bija Francijai, vidēji 3241,7 milj. EUR gadā, 2. vietā Vācija, vidēji 1740,3 milj. EUR gadā un 3. vietā 1999. gadā Itālija, bet 2000.-2001. gadā Somija, vidēji 1406 milj. EUR gadā. ELGVF izmaksas 1999.-2001. gadā lielāko apjomu sastādīja Francijai, vidēji 9563,3 milj. EUR gadā. 2. vietā 1999.-2000. gadā bija Vācija, vidēji 6285 milj. EUR gadā, bet 2001. gadā Spānija – 7492,3 milj. EUR gadā. 3. vietā 1999.-2000. gadā bija Spānija, vidēji 5852,05 milj. EUR gadā, bet 2001. gadā Vācija 6566,5 milj. EUR gadā. Tātad, lielāks nacionālo un ELGVF izmaksu apjoms neatbilst lielākam lauksaimniecības nozares īpatsvaram IKP, kā arī lielākajam nodarbināto īpatsvaram.

Viens no galvenajiem kritērijiem nacionālo un ELGVF izmaksu piešķiršanas kritērijiem ir lauksaimniecībā izmantojamās zemes platību, un 1999.-2001.gadā no kopējās ES lauksaimniecībā izmantojamās zemes (LIZ) platības lielāko īpatsvaru sastādīja Francija, vidēji 22,2%, kura no ES dalībvalstīm saņēma lielāko nacionālā finansējuma apjomu vidēji 3241,7 milj. EUR gadā, kā arī lielākās ELGVF izmaksas – vidēji 9563,3 milj. EUR gadā.

ES kandidātvalstīs lielākais īpatsvars no kopējās LIZ 1999.-2001. gadā bija Turcijai, vidēji 40,8% no kopējās ES kandidātvalstu LIZ platības, 2. vietā Polija – vidēji 18,4%, un 3. vietā Rumānija – vidēji 14,9%. Salīdzinot ar kandidātvalstīm, Latvijas LIZ īpatsvars sastāda vidēji tikai 2,5%. ES kandidātvalstīs lauksaimniecības

nozares īpatsvars kopējā IKP 1999.gadā vislielāko īpatsvaru sastādīja Bulgārija – 17,6%, 2000. gadā Turcijā 14,2% un 2001. gadā Rumānijā 12,9%. Lauksaimniecībā, mežsaimniecībā, medniecībā un zvejniecībā vislielākais nodarbināto iedzīvotāju īpatsvars 1999.-2001. gadā Rumānijā sastādīja vidēji 43,8% gadā, Turcijai – 36,5% un Polijai – 18,7%. 2001. gadā ES kandidātvalstīs vislielākais nodarbināto iedzīvotāju īpatsvars lauksaimniecībā, mežsaimniecībā, medniecībā un zvejniecībā bija Rumānijai – 44,4%, kā arī lauksaimniecības nozares īpatsvars kopējā IKP sastādīja vislielāko īpatsvaru no visām kandidātvalstīm. Pamatojoties uz EK noteiktajiem SAPARD piešķiršanas kritērijiem: lauksaimniecības nozares īpatsvars IKP, lauksaimniecībā nodarbināto skaits un LIZ apjoms, saskaņā ar kuriem lielākais piešķirto līdzekļu apjoms bija Polijai, Rumānijai un Bulgārijai, arī no ES ELVGF šīs valstis saņems lielāko līdzekļu apjomu.

1. tabula

Lauksaimniecības pamatrādītāji Eiropas Savienības dalībvalstīs 1999.-2001. gadā [1]
Basic Indicators of Agriculture in the European Union Member States in 1999-2001 [1]

	Lauksaimniecības nozares īpatsvars IKP %			Lauksaimniecībā, mežsaimniecībā, medniecībā un zvejniecībā nodarbināto iedzīvotāju īpatsvars,%			Nacionālās izmaksas lauksaimniecībai, milj. EUR			Eiropas lauksaimniecības garantiju un vadības fonda izmaksas, milj. EUR		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001
Beļģija	1,2	1,1	1,1	2,4	1,9	1,4	276	395	374	1089,3	959,1	943,3
Dānija	2,0	2,0	2,3	3,3	3,7	3,5	240	287	215	1283,0	1304,8	1116,8
Vācija	0,9	0,9	0,9	2,9	2,6	2,6	1814	1809	1599	6617,8	5952,2	6566,5
Griekija	7,1	6,8	6,7	17,0	17,0	16,0	203	212	253	2891,9	2639,8	2965,8
Spānija	4,1	3,7	3,6	7,4	6,9	6,5	662	703	694	6222,3	5481,8	7492,3
Francija	2,4	2,3	2,2	4,3	4,2	4,1	3166	3253	3306	10206,2	9075,9	9407,9
Īrija	2,9	2,6	2,5	8,6	7,9	7,0	353	397	508	1802,1	1713,8	1642,3
Itālija	2,6	2,4	2,4	5,4	5,2	5,2	1625	812	1069	6007,1	5415,4	5751,8
Luksemburģa	0,7	0,6	0,6	1,7	2,4	1,5	34	35	35	34,5	20,6	29,8
Nīderlande	2,4	2,2	2,2	3,2	3,3	3,1	1143	1118	908	1360,5	1398,7	1169,7
Austrija	1,2	1,2	1,3	6,2	6,1	5,8	919	902	869	1026,9	1025,4	1072,3
Portugāle	3,3	2,4	2,4	12,7	12,5	12,9	304	310	310	812,9	1057,2	1248,6
Somija	0,9	0,9	0,9	6,4	6,2	5,8	1341	1347	1465	734,4	743,6	848,9
Zviedrija	0,7	0,7	0,6	3,0	2,9	2,6	360	448	336	814,4	814,0	802,3
Lielbritānija	0,9	0,7	0,6	1,6	1,5	1,4	1149	1154	1036	4154,0	4115,9	4466,6

Valsts budžeta asignējumi lauksaimniecības nozares attīstībai tiek īstenoti ar Zemkopības ministrijas (ZM) budžeta starpniecību. Lauksaimniecības, mežkopības un zvejniecības izdevumu īpatsvars no valsts konsolidētā kopbudžeta izdevumiem samazinās, 2000. gadā to īpatsvars sastādīja 3,9%, 2001. gadā 3,7%, bet 2002. gadā 3,4%. Saskaņā ar 2004. gada valsts budžetu lauksaimniecībai, mežkopībai un zvejniecībai izdevumi paredzēti 108,2 milj. Ls, kas ir par 4,6 milj. Ls vairāk nekā 2003. gadā [6].

2004. gada budžets, salīdzinot ar iepriekšējiem valsts budžetiem, tika sastādīts, nevis, balstoties uz ministriju iesniegtiem vēlmju sarakstiem, bet gan uz reāli pieejamiem līdzekļiem, nodrošinot iekļaušanos plānotajā budžeta deficīta līmenī. Kā arī gandrīz visi valsts speciālie budžeti ir reorganizēti un iekļauti valsts pamatbudžetā, izņemot valsts sociālās apdrošināšanas budžetu. Speciālo

budžetu iekļaušanas mērķis pamatbudžetā ir to tēriņu plānošanu atbilstoši valdības prioritātēm un lielāku caurskatāmību. Salīdzinošās analīzes nolūkā autore apvienoja ZM pamatbudžeta un speciālā budžeta līdzekļus arī 2000.-2003. gadā (2. tabula). ZM kopējie izdevumi, apstiprinātie likumā 2000.-2002. gadā bija lielāki nekā faktiskā naudas summa.

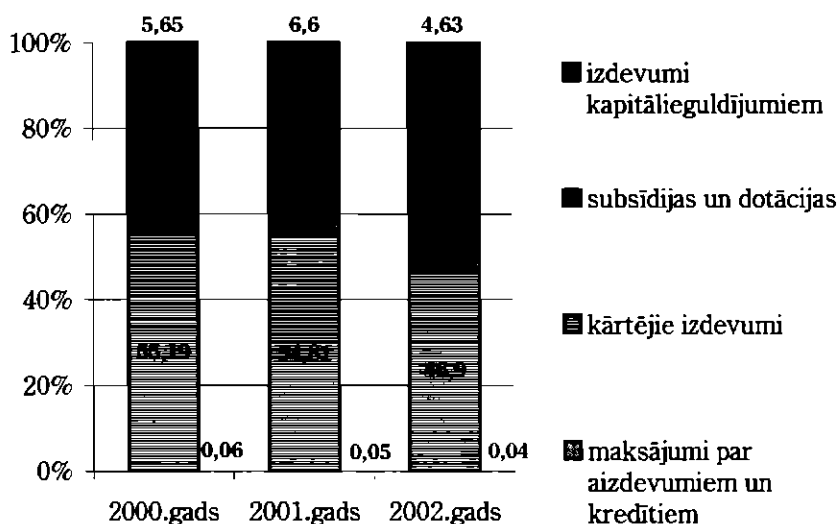
2. tabula

**Zemkopības ministrijas valsts budžeta izdevumu
dinamika 2000. – 2004. gadā (tūkst. Ls) [5; 11]
Dynamics of the State Budget Expenditure for Agriculture
Ministry in 2000-2004 (Thsd. Lats) [5; 11]**

	2000.g.		2001.g.		2002.g.		2003.g.	2004.g.
	apstipr. likumā gadam	faktiskā naudas plūsma	apstipr. likumā gadam	faktiskā naudas plūsma	apstipr. likumā gadam	faktiskā naudas plūsma	apstipr. likumā gadam	Apstipr. likumā gadam
zdevumi – kopā	60313,2	58307,7	77790,8	62323,5	82472,0	80057,1	109306,3	109147,4
Izturēšanas izdevumi	56245,8	55010,3	72797,6	58211,7	78680,1	76348,5	103341,3	105229,2
• Kārtējie izdevumi	33388,6	32178,2	35184,8	34163,3	38285,4	37547,9	47561,1	47132,8
t.sk atalgojumi	15313,0	15009,2	17156,9	16935,3	18949,6	18881,9	21012,0	22239,8
• Maksājumi par aizdevumiem un kredītiem	47,6	33,0	30,8	30,8	29,5	29,5	28,2	27,2
• Subsīdijas un dotācijas	22809,6	22799,1	37582,0	24017,6	40365,2	38771,1	55752,0	58069,2
t.sk. iemaksas starptautiskajās organizācijās	192,5	192,5	242,5	242,5	160,4	160,4	147,5	242,5
zdevumi apitālieguldījumiem	4067,4	3297,3	4993,2	4111,8	3791,9	3708,6	5965,0	3918,2

2000. gadā faktiskā naudas summa, salīdzinot ar apstiprināto likumā, netika izpildīta par 2005,5 tūkst. Ls jeb 3,33%. 2001. gadā faktiskās naudas plūsmas neizpilde sastādīja 15467,3 tūkst. Ls jeb 19,88%, bet 2002. gadā faktiskās naudas plūsmas neizpilde sastādīja 2414,9 tūkst. Ls jeb 2,93%. ZM programmām plānotie izdevumu segšana atkarīga no plānoto un faktisko resursu apjoma. ZM programmām plānotie resursi veidojas galvenokārt kā dotācija no vispārējiem ieņēmumiem: 2000.-2001. gadā no faktiskās naudas plūsmas kopējos ieņēmumos sastādīja 85,0%, bet 2002. gadā – 84,6%. Kā arī ieņēmumi veidojas no maksas pakalpojumiem un citiem pašu ieņēmumiem, ārvalstu finanšu palīdzības un īpašiem mērķiem iezīmētiem ieņēmumiem. ZM budžeta ieņēmumu neizpildi 2000.-2002. gadā noteica maksas pakalpojumu un citu pašu ieņēmumu neizpilde, kā arī ārvalstu finanšu palīdzības līdzekļu neizpilde. Kopējie ZM izdevumi dalās divās grupās: uzturēšanas izdevumi un izdevumi kapitālieguldījumiem. Izvērtējot 2000.-2004. gadā budžeta likumos apstiprinātos izdevumus, kā arī faktiskās naudas plūsmas 2000.-2002. gadā jāsecina, ka lielāko apjomu sastāda uzturēšanas izdevumi.

Analizējot ZM valsts budžeta struktūru 2000.-2002. gadā redzams, ka izdevumi kapitālieguldījumiem 2002. gadā sastādīja tikai 4,63% no kopējiem ZM budžeta izdevumiem (1. attēls). ZM valsts budžeta faktiskajā izdevumu struktūrā 2002. gadā ievērojami ir palielināties subsīdiju un dotāciju īpatsvars līdz 48,43% 2002. gadā. (2001. gadā 38,54%). Palielinājumu galvenokārt noteica Lauksaimniecības likuma 16. panta izpildes nodrošināšana, kas paredz, ka valsts atbalsts lauksaimniecībai nedrīkst būt mazāks par 3% no valsts pamatbudžeta dotācijas no vispārējiem ieņēmumiem, kā arī Ministru kabinets piešķīra papildu finanšu līdzekļus agroklimatisko apstākļu – sausuma – izraisītās lauksaimniecības krīzes situācijas stabilizācijai.

1. att. Zemkopības ministrijas valsts budžeta izdevumu struktūra 2000.-2002. gadā, procentos [5; 11]

Structure of the State Budget Expenditure for Agriculture Ministry in 2000-2002, in percents [5; 11]

2004. gada budžetā, pirmo reizi valsts budžetā ir rezervēti līdzekļi ES fondu līdzekļu apguvei. Latvijas iemaksām ES budžetā 2004. gada budžetā paredzēti 49,9 milj. Ls, līdzfinansējumam ES fondu līdzfinansēto projektu īstenošanai paredzēti 30,9 milj. Ls. 2004. gadā no valsts līdzfinansējuma iespējām un apjoma būs atkarīgs no ES fondiem piešķiro līdzekļu apjoms un projektu realizācijas iespējas. Lauksaimnieku organizāciju sadarbības padomes priekšsēdētājs V.Dzenis publikācijās masu informācijas līdzekļos izvirza divas zemnieku problēmas. Pirmkārt, zemnieki ir nobažījušies ne tikai par nepietiekamo līdzfinansējumu (lauksaimnieki uzskata, ka budžetā paredzētais līdzfinansējums 30,9 milj. Ls apmērā būtu pietiekams tikai lauksaimniecības projektiem, taču tā nav vienīgā nozare, kura cer uz ES naudu), bet otrkārt, arī par finansējuma saņemšanas mehānismu, kas līdz šim nav izstrādāts. Autore piekrīt, ka finansējuma saņemšanas mehānisma trūkums kavē lauksaimniecības kā jebkuras uzņēmējdarbības plānošanu, jo nav skaidrs, cik tieši līdzekļu nonāks līdz lauksaimniecībai. Ekonomists E.Krastiņš uzskata, ka valsts budžeta līdzfinansējuma pietiks tajā gadījumā, ja ES naudu tiek prognozēts apgūt lēni. Autore uzskata, ka lauksaimniekiem, kas sekmīgi piedalījušies pirmsiestāšanās finansu instruments SAPARD projektu realizācijā, nebūs problēmu arī ES struktūrfondu līdzekļu apguvē.

Lauksaimniecības konkurētspējas attīstībai valsts sniedz atbalstu subsīdiju veidā. Valsts atbalsts subsīdiju veidā 1999.-2001. gadā iedzīvotāju saimniecībās no lauksaimnieciski izmantojamās zemes hektāra sastādīja vidēji 4,5%, taču 88,94% no izsniegto kredītu apjoma ir atkarīgi no izsniegto subsīdiju apjoma. Analizējot subsīdiju programmu izlietojumu jāsecina, ka 1999.-2002. gadā lielāko apjomu sastādīja augkopības un lopkopības attīstības subsīdijas. Piemēram,

2002. gadā valsts subsīdijas lopkopības attīstībai sastādīja 31,1% un subsīdijas augkopības attīstībai – 22,17% (3. tabula). Lauksaimniecības zemes ielabošanas subsīdijas (meliorācijas sistēmu būvniecība, skābo augšņu kalķošana u.c.) 2002. gadā, salīdzinot ar 2001. gadu, palielinājās par 536,2 milj. Ls jeb 94,14%. Lauksaimnieciskās ražošanas modernizācijas subsīdiju programmas finansējuma apjoms ir mainīgs, jo tas saistās ar SAPARD finansējumu, kurš tika plānots 2000. gada 2. pusgadā, bet faktiski to bija iespējams saņemt tikai 2002. gada sākumā. Šajā programmā lielākais līdzekļu apjoms tika izmaksāts 2001. gadā – 20,50%. Lauksaimnieciskās ražošanas modernizācijas subsīdijās lielāko apjomu 1999.-2002. gadā sastādīja lauksaimnieciskās ražošanas tehniskās modernizācijas subsīdijas, kuras tiek izmaksātas par jaunas lauksaimniecības produktu ražošanā izmantojamās tehnikas, traktortehnikas iegādi, attiecīgi 1999. gadā 59,66% no lauksaimnieciskās ražošanas tehniskās modernizācijas līdzekļiem, 2000. gadā 99,95%, 2001. gadā 79,32% un 2002. gadā 63,06%. Valsts atbalsta rezultātā pieauga jaunas traktortehnikas, kombainu un citu lauksaimniecības tehnikas un tehnoloģisko iekārtu vienību skaits. Kredītprocentu daļējas dzēšanas subsīdijas 1999. gadā sastādīja 20,17% no lauksaimnieciskās ražošanas tehniskās modernizācijas kopējā apjoma, 2001. gadā – 20,68% un 2001. gadā – 33,39%. Lauksaimnieciskās ražošanas tehniskās modernizācijas trešā sastāvdaļa ir kredītprocentu garantijas, kuras Lauksaimniecības ilgtermiņa investīciju kreditēšanas programmas (LIKP) un/vai Lauksaimniecībā izmantojamās zemes iegādes kreditēšanas programmas (LIZIP) ietvaros tiek piešķirtas saskaņā ar atsevišķu zemkopības ministra rīkojumu. Pārējās subsīdiju programmās tiek ietvertas izglītības, zinātnes un informācijas izplatīšanas subsīdijas, lauksaimniecības nevalstisko organizāciju un ražotāju grupu atbalsta subsīdijas u.c., kā arī agroklimatisko apstākļu – sausuma izraisītās lauksaimniecības krīzes situācijas stabilizācijas subsīdijas, kuras 2000. gadā sastādīja 16,07% no pārējo subsīdiju programmu apjoma un 3,16% no kopējā subsīdiju programmu apjoma. 2002. gadā šīs subsīdijas sastādīja 64,53% no pārējo subsīdiju programmu apjoma un 19,66% no kopējās subsīdiju programmas apjoma. 2003. gadā lielāko īpatsvaru subsīdiju programmā, līdzīgi kā 2000.-2002. gadā, sastādīja lopkopības un augkopības subsīdijas, attiecīgi 20,48% un 19,63%. Pārējās subsīdijās ietvertās agroklimatisko apstākļu radīto zaudējumu kompensācijas subsīdijas sastāda 33,34% no pārējo subsīdiju programmu apjoma un 12,76% no kopējās subsīdiju programmas apjoma. Kopš 2001. gada valdība subsīdē apdrošināšanu zemniekiem, daļēji sedzot apdrošināšanas izmaksas par sējumu apdrošināšanu, ik gadu tam rezervējot 40 tūkst. Ls. ZM dati liecina, ka zemnieki ik gadu ir izmantojuši nedaudz vairāk nekā pusi no visiem līdzekļiem 2001. gadā 26,5 tūkst. Ls (subsīdēja 40 % apdrošināšanas izmaksu) un 2002. gadā 24,7 tūkst. Ls (subsīdēja 50% apdrošināšanas izmaksu). 2003. gadā valdība subsīdē 60% no izmaksām. Parasti apdrošināties vēlas tikai tie zemnieki, kuriem zemes regulāri applūst vai citādi cieš, bet nepietiekošs tirgus dalībnieku skaits šo apdrošināšanas tirgu izkropļo. Lauksaimniecības kultūru apdrošināšanas tirgus aktivitātes paaugstināšanai un lauksaimnieku izmaksu kompensēšanai autore iesaka iestrādāt subsīdiju nolikumā priekšrocības tiem subsīdiju pretendentiem, kuri būtu apdrošinājušies.

3. tabula

**Valsts subsīdiju programmu finansējums 1999.-2004.gadā, tūkst. Ls [4;2]
Financing of the State Subsidies Programme in 1999-2004, Thsd. Lats [4;2]**

Programmas	2000.gads		2001.gads		2002.gads		2003.gads		2004.gads	
	tūkst.Ls	%	tūkst.Ls	%	tūkst.Ls	%	tūkst.Ls	%	tūkst.Ls	%
Lauksaimniecības zemes ielabošana	1640,0	8,23	569,6	2,73	1105,8	3,67	1200,0	3,06	434,0	1,58
Lopkopības attīstība	6529,5	32,77	6172,8	29,56	9369,9	31,10	8025,7	20,48	4487,0	16,31
Augkopības attīstība	5797,49	29,09	7987,0	38,25	6680,9	22,17	7693,0	19,63	1096	3,98
Lauksaimnieciskās ražošanas tehniskā modernizācija	1735,48	8,71	4280,2	20,50	2909,6	9,66	2115,0	5,40	1400	5,09
Līdzfinansējums SAPARD					885,8	2,94	5156,7	13,16	8888,0	32,31
Pagaidu atbalsta maksājumi, saskaņā ar ES līgumu									3786,0	13,77
ES fondu līdzfinansējums									1670,0	6,07
Pārējās	4224,75	21,20	1870,6	8,96	9178,3	30,46	14995,8	38,27	5746,0	20,89
Kopā	19927,22	100,0	20880,2	100,0	30130,2	100,0	39186,2	100,0	27507,0	100,0

2004. gada subsīdiju programmas plāns, kurš iesniegts izvērtēšanai LOŠP, sastāda 27,507 milj. Ls, bet nesastāda 3% no valsts pamatbudžeta dotācijas no vispārējiem ieņēmumiem. 2004. gadā, sakarā ar iestāju ES daudzās subsīdiju programmās mainīsies kritēriji un atbalsta saņemšanas veids. Piemēram, augšņu kalķošanas un monitoringa pasākumu finansēšanu no valsts budžeta varēs veikt tikai līdz iestāšanās ES brīdim, ja tas tiks iekļauts Lauku attīstības plānā. Subsīdiju nolikuma programmā lauksaimnieciskās ražošanas modernizācijas pasākumam atvēlētie 1,4 milj. Ls paredzēti tikai kredītprocentu un apgrozāmo līdzekļu iegādes kredītu procentu daļējai dzēšanai un kredītprocentu garantijām, jo plānots, ka modernizācija turpināsies no strukturālajiem fondiem. No 2004. gada subsīdiju programmas ES pirmsstrukturālā fonda SAPARD līdzfinansējumam plānoti 8,9 milj. Ls, savukārt daļējam ES fondu līdzfinansējumam – 1,67 miljoni latu. ES pievienošanās līgumā Latvijai ir pieļauts pagaidu valsts atbalsts. Tas attiecas uz programmām, kurās ES tiešie maksājumi vai nu bija lielāki, vai arī tie vispār netika paredzēti. 2004. gada subsīdiju programmas plānā pagaidu atbalsta maksājumi, saskaņā ar ES līgumu sastāda 13,77% no kopējā 2004. gada subsīdiju programmas plāna apjoma.

Lauksaimniecības subsīdijas tiek asi kritizētas no Pasaules Bankas (PB) puses un PB galvenais ekonomists N.Sterns uzskata, ka bagāto valstu lauksaimniecības subsīdiju sistēma ir pilnīgi nepieņemama. "Tā ir politiski novecojusi, ekonomiski analfabētiska, vidi graujoša un morāli neattaisnojama. Ir laiks to pārtraukt." [9] Galvenais arguments ir tas, ka industriālajās valstīs zemi apstrādā ļoti maz cilvēku, ko apliecina arī pētījuma 1.tabula. "Subsīdijas un ar tām saistītās tirdzniecības barjeras ir slihta ekonomiskā prakse, jo tās noplicina nacionālos budžetus un uzskrūvē cenas, nesamērīgi nodarot pāri nabadzīgajiem cilvēkiem. Un cenām esot mākslīgi paaugstinātām, fermeri labprāt izmanto mēslojumu, nodarot postu apkārtējai videi [9].

Uzņēmējdarbības, kā arī tieši lauksaimniecības nozares attīstība konkrētā teritorijā nav iespējama bez infrastruktūras nodrošinājuma pietiekami augstā līmenī, bet tas ir valsts un pašvaldību kompetencē. Valsts investīciju programma (VIP) ir infrastruktūras investīciju projektu kopums, kuras galvenais mērķis ir saskaņot Latvijas finansiālos līdzekļus ar investīciju vajadzībām infrastruktūrai. VIP ir iekļauts Zemkopības sektors, kurš nav VIP prioritāro projektu sarakstā. Zemkopības sektora īpatsvars no kopējās VIP vislielāko īpatsvaru sastādīja 1999. gadā – 2,2%, bet 2000. gadā 1,8% un 2001.-2002. gadā 1,6% no kopējās VIP. ZM faktiski izlietotā finansējuma struktūrā galveno īpatsvaru 1999.-2002.gadā sastādīja valsts pamatbudžeta finansējums, attiecīgi 1999. gadā 88,37%, tad 2000. gadā 94,55%, 2001. gadā 94,95% un 2002. gadā 94,91%. Investīciju sadalījumā pēc projektu veidiem 1999. gadā vislielāko īpatsvaru sastādīja standartizācijas un kvalitātes sistēmu projekti – 33,7%, 2000. gadā ēku rekonstrukcijas projekti – 32,2%, 2001. gadā informātikas un sakaru projekti – 26,3%, bet 2002. gadā ēku rekonstrukcijas projekti – 24,06% (4. tabula). VIP mērķis lauksaimniecībā ir sniegt atbalstu pasākumiem, kas saistīti ar integrāciju ES, ražošanas ilgtspējas nodrošināšanai un infrastruktūras sakārtošanai, t.sk., izglītības un zinātnes sektorā. 2003. gadā ir plānots turpināt ZM VIP, bet 2003.-2005. gadā investīciju stratēģijas jomā par prioritāriem uzskatāmi ar integrāciju ES saistītie projekti, piemēram, informātikas un sakaru projekti, standartizācijas un kvalitātes sistēmas.

4. tabula

**Zemkopības ministrijas VIP finansējums no pamatbudžeta 1999.-2002. gadā [8]
Financing of the Agriculture Ministry's SIP from the main budget in 1999-2002 [8]**

Programmas	1999.gads		2000.gads		2001.gads		2002.gads	
	tūkst.Ls	%	tūkst.Ls	%	tūkst.Ls	%	tūkst.Ls	%
Informātika un sakari	0,050	2,57	0,105	6,40	0,417	26,34	0,480	24,01
Standartizācija un kvalitātes sistēma	0,657	33,74	0,375	22,87	0,317	20,03	0,400	20,01
Ēku rekonstrukcija	0,573	29,43	0,528	32,20	0,293	18,51	0,481	24,06
Meliorācija	0,400	20,54	0,350	21,34	0,250	15,79	0,300	15,01
Živju atražošanas programma	0,107	5,50	0,107	6,52	0,133	8,40	0,158	7,91
Zinātnes materiālā bāze	0,160	8,22	0,130	7,93	0,120	7,58	0,161	8,05
Energoekonomija	-		0,045	2,74	0,053	3,35	0,019	0,95
Kopā:	1,947	00,00	,640	00,00	1,583	00,00	1,999	00,00

ZM VIP ietvaros līdz šim piešķirtais finansējums nenodrošina reālo vajadzību pēc investīcijām, tāpēc ir iespējams realizēt tikai ierobežotu projektu skaitu, un nav iespējams nodrošināt ilgtspējīgu attīstību nozarē, jo atbalsts šobrīd ir vairāk vērst uz prioritārajiem projektiem. 2004. gada valsts budžets valsts investīciju projektu finansēšanā, sadaļā lauku attīstība atsevišķi nodalīti investīciju projekti lauksaimniecības, veterinārmedicīnas, zivsaimniecības un mežsaimniecības uzlabošanai. 2004. gadā plānots realizēt projektus par 1 533,4 tūkst. Ls, tajā skaitā Lauksaimniecības administrēšanas un kontroles sistēmas izveidei un attīstībai atbilstoši ES prasībām, LLU rekonstrukcijai un modernizācijai, kā arī zemju meliorācijai valsts un koplietošanas objektos [6].

Viens no būtiskiem lauksaimniecības nozares attīstības nosacījumiem ir investīciju piesaistīšana. Latvijas lauksaimnieku rīcībā nav pietiekamu brīvu resursu ilgtermiņa investīciju realizēšanai un līdz ar to nav iespējama vienlīdzīga konkurence ar ES valstu lauksaimniekiem. Bankām lauksaimniecības kreditēšana nav saistoša šīs nozares augstā riska dēļ, tādēļ ZM izstrādāja kreditēšanas programmas, kuras veicinātu kapitāla piesaisti laukos un lauksaimniecībā.

2002. gadā reālu darbību uzsāka LIIKP un LIZIKP, kas radīja iespēju Latvijas lauksaimniekiem saņemt aizdevumus par pazeminātām procentu likmēm. LIIKP ietvaros, sākot no 2003. gada jūlija lauksaimnieki var saņemt aizdevumus jau par 6,8%, agrāko 7,0% vietā. LIIKP kopējais kredītlīnijas apjoms 24 milj. Ls un tā paredzēta konkurētspējīgu saimniecību veidošanai kapitālietilpīgajās nozarēs lauksaimniecībā, jo līdz šim valsts atbalsts investīcijām lauksaimniecībā bija paredzēts tikai lauksaimniecības mašīnu un tehnoloģiju iegādei, bet būvniecība un rekonstrukcija netika atbalstīta. Uz 01.07.2003. bija iesniegti 133 kredīta pieteikumi (2002. gadā 95 kredīta pieteikumi), kredīta pieteikumi sastādīja 3,18 milj. Ls (2002. gadā kredīta pieteikumu kopējā vērtība bija 2,33 milj. Ls). Vidējais aizdevuma termiņš bija 8,7 gadi (2002. gadā 9 gadi) un vidējais aizdevuma lielums 23,9 tūkst. Ls (2002. gadā 22,6 tūkst. Ls). LIZIKP kopējo kredītlīniju veido 2,5 milj. Ls., dodot iespēju Latvijas lauksaimniekiem saņemt ilgtermiņa aizdevumus ar 4% gada likmi lauksaimniecībā izmantojamās zemes iegādei. Uz 01.07.2003. bija iesniegti 153 kredīta pieteikumi (2002. gadā 144 kredīta pieteikumi), par kopējo summu 2,5 milj. Ls, no kuriem aizdevumi jau piešķirti 146 aizņēmējiem par kopējo summu 2,4 milj. Ls. Šīs summas ietvaros tika veikti darījumi par 10964 ha zemes (2002. gadā 9706,19 ha), kur vidējā zemes cena bija 220 Ls/ha un vidējais aizdevuma termiņš 8 gadi. Programmas realizācijā galvenā problēma ir zemnieku saimniecību kredīta nodrošinājums un kredīta saņemšanas iespējas, jo jau esošie saimniecību aizdevumi neļauj pretendēt uz jaunu aizdevumu saņemšanu [4; 7].

2002. gadā tika izstrādāta un Ministru kabinetā apstiprināta Nelauksaimnieciskās uzņēmējdarbības attīstības programma (NUAP), kura darbību uzsāka 2003. gadā. NUAP mērķis ir ekonomiskās attīstības veicināšana laukos, atbalstot nelauksaimniecisko uzņēmējdarbību, uzlabojot infrastruktūru, pilnveidojot lauku ainavu atbilstoši uzņēmējdarbības vajadzībām un ievērojot vides aizsardzības prasības. Programmas finansējums 5,2 milj. Ls. Kredītu šīs programmas ietvaros var saņemt LVL, EUR un USD, atkarībā no aizņēmēja. Uz 01.07.2003. bija iesniegti 176 kredīta pieteikumi, no kuriem 2,65 milj. Ls ar procentu likmi 7,79% un 828 tūkst. EUR ar procentu likmi 6,30%. Aizdevumi jau piešķirti apmēram 50% aizņēmēju.

Kreditēšanas programmu realizācijā būtiska nozīme ir V a/s „Lauku attīstības fonds” (LAF) kredītu garantijām.

Netiešais valsts finansiālais atbalsts galvenokārt tiek īstenots kā konkrēti atvieglojumi nodokļu likumos un samaksāto nodokļu kompensācijas. Latvijas lauksaimnieku darbības procesus lielākā vai mazākā mērā ietekmē visa Latvijas nodokļu likumdošana. Taču būtiskākie likumi ir trīs – “Par akcīzes nodokli”, “Par pievienotās vērtības nodokli” un “Par nekustamā īpašuma nodokli” Lauksaimniecības produkcijas ražotājiem par izmantoto dīzeļdegvielu akcīzes nodokli atmaksā Ministru kabineta noteiktajā kārtībā, vienā kalendārā gadā rēķinot 100 litrus – 2001.-2002. gadā, 80 litrus – 2000. gadā dīzeļdegvielas (gāzeļļas) uz

1 ha lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Lauksaimniecības produkcijas ražotājiem kopumā atmaksātais akcīzes nodoklis sastādīja 2000. gadā 8,2 milj. Ls, 2001. gadā 6,5 milj. Ls un 2002. gadā 5,4 milj. Ls apmērā. Tātad, vislielākā atmaksātās dīzeļdegvielas summa bija 2000. gadā, kaut gan 2000. gadā akcīzes nodokļu atmaksu ietekmēja dīzeļdegvielas nodokļu likmes samazināšanās no 0,13 Ls uz 0,10 Ls par litru, kā arī 2000. gadā samazinājās dīzeļdegvielas patēriņa normatīva akcīzes nodokļa atmaksai no 120 litriem uz 80 litriem par zemes ha. 2001. gadā galvenais faktors, kas ietekmēja atmaksas par iegādāto dīzeļdegvielu samazināšanos ir 2001. gada aprīlī pāreja uz dīzeļdegvielas (gāzeļļas) iegādi bezskaidras naudas norēķinu. Lauksaimniecības produktu ražotājiem 2002. gadā izmaksātās pievienotās vērtības nodokļa (PVN) 12% kompensācijas 3432,6 tūkst. Ls. PVN likme pirmās nepieciešamības precēm, kā arī lauksaimniecības produktiem daudzās ES valstīs un kandidātvalstīs ir jau samazināta. Var secināt, ka daudzas Latvijas tautsaimniecības nozares, tai skaitā arī lauksaimniecība, ar pašreizējo PVN kārtību atrodas sliktākā stāvoklī nekā tas ir ES un daudzās citās valstīs. Ar nekustamā īpašuma nodokli līdz 31.12.2003. neapliek ēkas un būves, kuras izmantojamas tikai lauksaimnieciskajai ražošanai.

Diskutējams jautājums par to, ko uzskatīt par lauksaimniecības valsts politikas realizācijas kritērijiem. Darba autore izvēlējās saražotās lauksaimniecības produkcijas vērtību un izsniegto subsīdiju apjomu, jo valsts subsīdijas sastāda lielāko īpatsvaru lauksaimniecības valsts atbalsta struktūrā. Sakarību ciešums starp faktoriālo pazīmi – valsts subsīdiju apjomu un rezultatīvo pazīmi – lauksaimniecības produkcijas ražošanu sastāda 0,8225, jeb pastāv ciešas sakarības. Determinācijas koeficients = $r^2 = 0,8225^2 = 0,6765$. Tātad, 67,65% no lauksaimniecības produkcijas ražošanas ir atkarīga no saņemtajām subsīdijām. 2003. gadā valsts subsīdiju programma ir apstiprināta 27,47 milj. Ls apmērā, bet saskaņā ar Latvijas lauku attīstības plānu 2004.-2006. gadam valsts subsīdiju apjoms trijos gados sastādīs 50,9 milj. EUR jeb 32,85 milj. Ls (pēc kursa 1 EUR = 0,6453 Ls). Tātad 2004.-2006. gadā valsts subsīdiju apjoms vidēji sastādīs 10,95 milj. Ls. Valsts subsīdijām 2003. gadā, salīdzinot ar 2002. gadu, samazinoties par 2,66 milj. Ls jeb 8,8% lauksaimnieciskās ražošanas samazinātos par 10,5 milj. Ls jeb 2,98%. 2004. gadā, samazinoties valsts subsīdijām, lauksaimnieciskā ražošana, salīdzinot ar 2002. gadu, varētu samazināties 81,9 milj. Ls jeb 23,2%. Taču 2004. gadā valsts subsīdiju samazinājumu plānots kompensēt no ES struktūrfondu līdzekļiem. No valsts subsīdiju politikas ir atkarīgs arī izsniegto kredītu apjoms jeb 88,94%. Analizējot no ekonomiskā viedokļa valsts atbalstu no budžeta līdzekļiem, jāsecina, ka tā ir dārgāka atbalsta forma nekā, piemēram, dažādu noteikumu izstrādāšana un kontrole par to izpildi. Noteiktu valsts budžeta līdzekļu novirzīšana lauksaimniecībai nozīmē to, ka nodokļu maksātāju nauda ar valsts budžeta starpniecību tiek novirzīta lauksaimniecībā nodarbināto cilvēku ienākumu nodrošināšanai. Kā arī patreiz Latvijā galvenokārt pielietotās tiešās subsīdijas, no vienas puses, demonstrē sabiedrībai valsts rūpes par ekonomiku, bet, no otras puses, neveicina ekonomisko aktivitāti, jo pie tām ātri pierod un tā ir nodokļu maksātāju nauda, par kuras izlietošanu valdība nes pilnu atbildību. Latvija ir ceļā un ES, tā ir uzņemta PTO. Tāpēc ir īpaši svarīgi apgūt un plaši pielietot netiešo subsīdiju mehānismu: valdības aizdevumi par zemākiem procentiem nekā valsts aizņēmšanās, valdības garantijas, nodokļu atvieglojumi u.c.

SECINĀJUMI

1. Valsts atbalsts ir jebkura uzņēmējdarbībai sniegta tieša vai pastarpināta valsts vai pašvaldību finansiāla palīdzība, kuras mērķis vai rezultāts ir attiecīgā uzņēmuma vai vairāku uzņēmumu konkurētspējas paaugstināšana. Valsts finansiālais atbalsts lauksaimniecībai ir viens no galvenajiem valsts atbalsta veidiem. Jāatzīmē pozitīvas iezīmes lauksaimniecības valsts atbalsta struktūrā 2001. gadā, kad palielinoties kredītu uz atvieglotiem noteikumiem īpatsvaram kopējā lauksaimniecības valsts atbalsta struktūrā samazinās tiešā valsts atbalsta īpatsvars.
2. Viens no galvenajiem kritērijiem nacionālo un ELGVF izmaksu piešķiršanas kritērijiem ir lauksaimniecībā izmantojamās zemes platību, un 1999.-2001. gadā no kopējās ES lauksaimniecībā izmantojamās zemes (LIZ) platības lielāko īpatsvaru sastādīja Francija, vidēji 22,2%, kura no ES dalībvalstīm saņēma lielāko nacionālā finansējuma apjomu – vidēji 3241,7 milj. EUR gadā, kā arī lielākās ELGVF izmaksas – vidēji 9563,3 milj. EUR gadā.
3. Valsts budžeta asignējumi lauksaimniecības nozares attīstībai tiek īstenoti ar ZM budžeta starpniecību. LR ZM programmām plānoto izdevumu segšana atkarīga no plānoto un faktisko resursu apjoma. 2004. gada budžetā, pirmo reizi valsts budžetā ir rezervēti līdzekļi ES fondu līdzekļu apguvei. 2004. gadā no valsts līdzfinansējuma iespējām un apjoma būs atkarīgs no ES fondiem piešķiro līdzekļu apjoms un projektu realizācijas iespējas.
4. Lauksaimniecības konkurētspējas attīstībai valsts sniedz atbalstu subsīdiju veidā. Analizējot subsīdiju programmu izlietojumu jāsecina, ka LR 1999.-2002. gadā lielāko apjomu sastādīja augkopības un lopkopības attīstības subsīdijas. Ņemot vērā mūsu klimatiskos apstākļus kopš 2001. gada valdība subsīdē apdrošināšanu zemniekiem, daļēji sedzot apdrošināšanas izmaksas par sējumu apdrošināšanu. Lauksaimniecības kultūru apdrošināšanas tirgus aktivitātes paaugstināšanai un lauksaimnieku izmaksu kompensēšanai autore iesaka iestrādāt subsīdiju nolikumā priekšrocības tiem subsīdiju pretendentiem, kuri būtu apdrošinājušies.
5. Lauksaimniecības subsīdijas tiek asi kritizētas no PB puses, jo tagad industriālajās valstīs zemi apstrādā ļoti maz cilvēku. Subsīdijas un ar tām saistītās tirdzniecības barjeras ir slikta ekonomiskā prakse, jo tās noplicina nacionālos budžetus un uzskrūvē cenas.
6. VIP ir iekļauts Zemkopības sektors, kurš nav VIP prioritāro projektu sarakstā. ZM VIP ietvaros līdz šim piešķirtais finansējums nenodrošina reālo vajadzību pēc investīcijām, tāpēc ir iespējams realizēt tikai ierobežotu projektu skaitu, un nav iespējams nodrošināt ilgtspējīgu attīstību nozarē, jo atbalsts šobrīd ir vairāk vērsts uz prioritārajiem projektiem.
7. 2002. gadā reālu darbību uzsāka LIKP un LIZIKP, kas radīja iespēju Latvijas lauksaimniekiem saņemt aizdevumus par pazeminātām procentu likmēm. Programmu realizācijā galvenā problēma ir zemnieku saimniecību kredīta nodrošinājums un kredīta saņemšanas iespējas, jo jau esošie saimniecību aizdevumi neļauj pretendēt uz jaunu aizdevumu saņemšanu.

8. Pētot savstarpējās sakarības tika noskaidrots, ka 67,65% no lauksaimniecības produkcijas ražošanas ir atkarīga no saņemtajām subsīdijām, bet 88,94% no izsniegto kredītu apjoma ir atkarīgs no valsts subsīdijām.
9. Netiešais finansiālais atbalsts sastāda salīdzinoši nelielu apjomu kopējā valsts apjomā lauksaimniecībai, bet nākotnē, ņemot vērā valsts budžeta iespējas svarīgi attīstīt tieši šos valsts finansiālā atbalsta instrumentus.

LITERATŪRA

1. Agriculture in the European Union Statistical and economic information 2000., 2001., 2002. http://europa.eu.int/comm/agriculture/agrista/2002/table_en/en2.htm.
2. Diedziņa S. Vēstis 2004. gada subsīdiju plānu, *Dienas bizness*, 20.11.2003.
3. Latvijas Republikas gada pārskats par atbalstu rūpniecībai un citām nozarēm 2001. Valsts atbalsta uzraudzības komisija 2002. gada oktobris, Rīga. 26 lpp. / <http://www.fm.gov.lv/page.php?id=61>.
4. Latvijas lauksaimniecības gada ziņojumi 1999., 2000., 2001., 2002. LR ZM, Rīga.
5. Likuma „Grozījumi likumā „Par valsts budžetu 2000., 2001., 2002., 2003. gadam” 4.pielikumi. <http://www.fm.gov.lv/page.php?id=4>.
6. Likumprojekta “Par valsts budžetu 2004.gadam” paskaidrojumi. LR Finanšu ministrija. - <http://www.mk.gov.lv/index.php/7404>.
7. Mazūre G. Latest Agricultural and Rural Entrepreneurship Crediting Programmes in Latvia// *Lithuanian University of Agricultural, Corporation of Ph. D students „Kolegos” Youth seeks progress 2003*. Paper collection of scientific conference of Ph.D students, Akadēmija, 2003. pp. 160-167.
8. Investīcijas Latvijā. LR CSP, Rīga - #4(16) 1999, # 4 (20) 2000, # 4 (24) 2001, #4 (28)2002.
9. Pasaules Banka kritizē lauksaimniecības subsīdijas, *Dienas Bizness*, 24.09.2003.
10. Valsts atbalsta rokasgrāmata. 2001.gada janvārī – 30 lpp., <http://www.fm.gov.lv/page.php?id=62>.
11. Valsts pamatbudžeta ieņēmumu un izdevumu atšifrējums pa programmām un apakšprogrammām 2000., 2001., 2002. gadā. – <http://www.vkase.gov.lv>.

State Financial Support for the Promotion of Agricultural Branch

Summary

Necessity of the state support for the successful exploitation of agricultural branch's potential and exceeding of production potential is predetermined by special features of agricultural branch as well by the necessity to solve social problems of rural inhabitants. The author in the paper analyses direct and indirect state financial support's tools and their role in creation of financial resources within the agricultural branch. According to the draft of the budget-2004, significant growth of expenditure in 2004 is planned for Latvia's integration to EU. However, determined amount for co-financing and not worked out mechanism for attraction of finances is hampering the planning process of agricultural activities. As a criteria for the realisation of agricultural state policy the author has chosen the changes in value of agricultural products and amount of distributed subsidies. The author has come to conclusion that 67,65% of the produced agricultural products are dependent on distributed subsidies. However, according to the author's opinion, it is very important for Latvia to start exploitation of indirect tools of financial support.

Pieprasījuma prognozēšanas kritēriju un apgādes metodes izvēle preses tirdzniecības loģistikā Latvijā

Selection of Demand Forecasting Criteria and Supply Method in Trading Logistics of Press Issues in Latvia

Jurgis Kreilis
SIA "Prese Tev"
Padomes loceklis
Bauskas iela 58, Rīga, LV-1004
E-pasts: jpk@one.lv

Rakstā aplūkotas vienas no preses izdevumu tirdzniecības loģistikas problēmām Latvijā. Dots šīs nozares procesa skaidrojums. Analizēta pastāvošās apgādes un pieprasījuma (tirāžu) prognozēšanas metodes funkcionalitāte, atklāti to trūkumi un aplūkotas iespējas trūkumu novēršanai nepieciešamība apvienot (samazināt) preses piegāžu skaitu, izstrādāt un ieviest pieprasījuma prognozēšanas algoritmu datorprogrammā, ņemot vērā ne tikai iepriekšējā periodā notirgoto izdevumu daudzumu, bet arī citus (sezonālitate, izdevumu saturs, pārdošanu veicinošas aktivitātes u.c.) tirāžu ietekmējošos faktoros –, kas gala rezultātā dotu racionālu un efektīvu preses tirdzniecības iepirkšanas loģistikas sistēmas izveidi, kvalitātes līmeņa paaugstināšanu, izmaksu samazināšanu, tirdzniecības vietas un loģistikas uzņēmuma apgrozījuma pieaugumu un gala patērētāju vēlmiņu apmierināšanu.

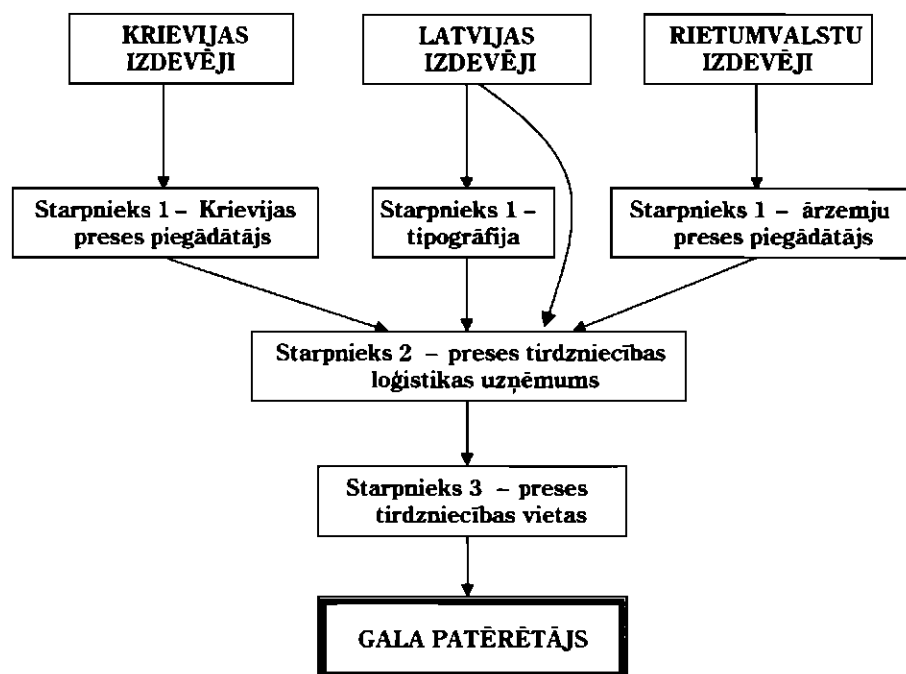
Atslēgvārdi: apgāde, izdevējs, loģistika, preses izdevums, prognozēšana, tirāža, tirdzniecība

APGĀDES METODES IZVĒLE

Preses izdevumu tirdzniecības loģistika ir jauna drukātās preses biznesa forma, kas Latvijā ir tikai attīstības stadijā un iekaro arvien lielāku patērētāju un tirgotāju uzticību. Tā savā būtībā ietver visu likumīgo preses izdevumu piegādi tirdzniecības vietām, un sastāv no visiem loģistikas darbības veidiem – apgādes, sadales, transporta loģistikas, krājumu vadīšanas u.c.

Preses tirdzniecības loģistikas pamatā ir sadales loģistika, jo galvenais šī biznesa virziens saistās ar gatavās produkcijas (izdevumu) virzīšanu no ražotāja līdz patērētājam. Šis loģistikas veids ietver netiešos sadales kanālus, jo darbojas vairāki starpnieki, turklāt ir nepieciešams vismaz viens, kas uzkrāj visus preses izdevumus pirms novirzīšanas gala patērētājam. Preses izdevumu tirdzniecības loģistikas sadales kanāli attēloti autoru izveidotajā shēmā (1. att.).

Kā redzams 1. attēlā, tad *Starpnieka 1* kategorijā ir uzņēmumi, kas veic vairāku izdevumu kopīgu piegādi *Starpniekam 2*, pirms tam pie sevis uzkrājot (saskaitot, sakomplektējot, sašķirojot, iepakojot) vairākus izdevumus. Daļai no Latvijas izdevēju piegādātajiem izdevumiem *Starpnieks 1* pats ir izdevējs, bet daļu izdevumus šis *Starpnieks* drukā savā tipogrāfijā un piegādā (sniedz pakalpojumu) nākamajam *Starpniekam*.

I. att. Preses izdevumu tirdzniecības loģistikas sadales kanāli
Distribution channels in trading logistics of press issues

Savukārt, *Starpnieks 2* ir uzņēmums, kas veic preses tirdzniecības loģistiku. Šis uzņēmums uzkrāj visus izdevumus, kas ir tā piedāvātajā sortimentā tirdzniecības vietām, kā arī veic šo izdevumu pieprasījuma (tirāžu) prognozēšanu, pasūtījumu noformēšanu priekš katras tirdzniecības vietas, skaitīšanu, komplektēšanu, šķirošanu un iepakojšanu. Pēc visu iepriekš minēto darbību veikšanas *Starpnieks 2* piegādā presi katrai tirdzniecības vietai noteiktā laikā un daudzumā.

Starpnieks 3 ir uzņēmums, kas blakus plaša patēriņa precēm tirgo preses izdevumus, vai arī ir specializējies tikai šīs preču grupas tirdzniecībā. Visas tirdzniecības vietas, kas atrodas *Starpnieka 3* pozīcijā, ir vienīgais sadales kanāls, pa kuru preses izdevums nonāk pie gala patērētāja, protams, ja runa ir par legālu preses izdevumu tirdzniecību.

Viens no sekmīgas preses izdevumu tirdzniecības loģistikas attīstības pamatiem ir precīzas, savlaicīgas un regulāras iepirkšanas loģistikas organizēšana, tajā skaitā apgādes metodes izvēle un pieprasījuma prognozēšanas kritēriju noteikšana. Mūsdienīgu loģistikas praksē minēto metožu, kritēriju izstrāde un izvēle ir atkarīga no gatavā produkta raksturojuma, komplektējošā izstrādājuma satura un materiāliem. Katrai metodei ir savas priekšrocības un trūkumi, kas jāņem vērā, lai ietaupītu laiku un samazinātu izmaksas. Preses tirdzniecībā iepirkšanas loģistika ir saistīta ar loģistikas uzņēmuma regulāru apgādi ar preses izdevumiem.

Preses tirdzniecības loģistikā gatavā produkcija (katrs izdevuma veids) tiek iepirkts (piegādāta) vairumā, t.i., pilnā, iepriekš pasūtītā apjomā no katra izdevēja. Šīs metodes izmantošana, pirmkārt, ir saistīta ar preses diezgan īso realizācijas termiņu (diena, nedēļa, mēnesis), un izdevuma galveno sastāvdaļu – informāciju,

kurai ir tendence novēcot. Otrkārt, preses piegādi mazākās partijās noraida arī izdevēji, kuriem pirms katra izdevuma numura drukāšanas ir nepieciešama informācija par kopējo pieprasīto daudzumu (tirāžu), t.i., piegādes vairumā garantē drošus ieņēmumus, turklāt, drukājot lielā apjomā, tiek minimizētas izmaksas uz katru vienību. Jāatzīst, ka izdevēji nevēlas veidot preses krājumus, jo viņu rīcībā parasti nav lielu noliktavu, kurās uzturēt vairākus desmitus tūkstošus izdevumu, līdz ar to nav iespējama (pieļaujama) arī preses piegāde mazākās partijās, kas noteikti palielinātu piegāžu skaitu.

Treškārt, katram gala patērētājam ir tieksme iegūt iespējami jaunāko un lielāko informācijas daudzumu no pieejamiem informācijas avotiem. Tāpēc preses izdevēja darbība ir vērsta uz arvien jauna izdevuma numura radīšanu, tādā veidā nodrošinot nepārtrauktu informācijas piegādi gala patērētājam. Ceturtkārt, preseī, tāpat kā jebkurai citai precei, ražotājs (šajā gadījumā izdevējs) ir noteicis realizācijas termiņu, un pēc šī termiņa beigām, preces lietošana nav atļauta. Ar šo autors saista šobrīd neesošo iespēju iegādāties iepriekšējā periodā nerealizēto presi pēc jaunā izdevuma numura nonākšanas tirdzniecībā.

Preses loģistikas uzņēmuma apgāde ar gatavo produkciju notiek atkarībā no preses izdevuma realizācijas termiņa jeb periodiskuma [9.3.]:

Dienas izdevumi – iznāk katru dienu, izņemot svētdienas un svētku dienas, un to realizācijas termiņš ir viena diena vai līdz nākamajam izdevuma numuram.

Nedēļas izdevumi – kas iznāk 1-2 reizes nedēļā, izņemot svētdienas un svētku dienas, un to realizācijas termiņš ir nedēļa vai līdz nākamajam numuram.

Mēneša izdevumi – iznāk vienu reizi mēnesī, izņemot svētdienas un svētku dienas, un to realizācijas termiņš ir mēnesis vai līdz nākamajam numuram.

Citi izdevumi – iznāk retāk nekā vienu reizi mēnesī, izņemot svētdienas un svētku dienas, un to realizācijas termiņš ir līdz nākamajam numuram.

Iepirkšana vairumā ir paredzēta, galvenokārt, lielu produktu partiju piegādei vienā reizē un tās galvenā priekšrocība ir saistīta ar liela apjoma piegādāšanu, un šādos gadījumos ir ļoti vienkārši noformēt dokumentus praktiski ir nepieciešams tikai viens pavaddokuments (preču pavadzīme – rēķins). Tomēr preses tirdzniecības loģistikā minētā pazīme nav novērojama pilnībā, jo praktiski visas mēneša (izņemot Krievijas un Rietumvalstu) izdevumu piegādes loģistikas uzņēmumam no vairāk nekā 400 izdevumu lielā sortimenta veic katrs izdevējs atsevišķi (vairāk nekā 110 izdevēji) [6,103;2;9.2].

Šāda veida situāciju attiecība uz Latvijas mēneša izdevumu piegādēm ir skaidrojama ar:

Spēcīgo konkurenci starp izdevējiem, kas, veicot atsevišķas piegādes, iespējams, mēģina paturēt noslēpumā izdevuma iznākšanas dienu, gaidāmo pielikumu, skaitu u.c. informāciju.

Iznākšanas datuma atšķirībām – noteikti izdevumi iznāk dažādos datumos.

Tipogrāfijas atrašanās vietu.

Autora pieredze rāda, ka, veicot atsevišķas Latvijas mēneša preses piegādes, izdevēju transporta izmaksas turpina saglabāties iepriekšējā līmenī vai pieaugt, kas nenoliedzami var radīt izdevuma mazumtirdzniecības cenas pieaugumu. Turklāt šāda piegāžu esamība neļauj nepieciešamības gadījumā izdevējam papildus nodrukāt nepieciešamo daudzumu, jo pietiekoši lielās transporta

izmaksas liedz doties, piemēram, uz tipogrāfiju ārpus Latvijas, lai veiktu ražošanas procesu. Nespējot savlaicīgi nodrošināt nepieciešamās papildu preses piegādes, veidojas situācijas, kad tirdzniecības vietās noteiktais izdevums ir nepietiekošā daudzumā un tā apjoms nespēj apmierināt pieprasījumu visa realizācijas perioda garumā. Līdz ar to tiek pazaudēta kā tirdzniecības vietas, tā loģistikas uzņēmuma un izdevēja iespējamā ieņēmuma daļa.

Jāatzīmē, ka Latvijas mēneša izdevumu piegāžu sadrumstalotība liedz iespēju preses tirdzniecības loģistikas uzņēmumam skaidri plānot nepieciešamo darbinieku skaitu un darbalaiku, mēnešu žurnālu pieņemšanai, šķirošanai, skaitīšanai un iepakojšanai.

Latvijas dienas un nedēļas izdevumu, kas sastāda 60% no visiem pieejamajiem (1200) preses izdevumiem Latvijā, piegādēs izdevēji izmanto starpniekus, vai arī pats preses tirdzniecības loģistikas uzņēmums veic kravas transportēšanu līdz savām noliktavām [1]. Starpnieka lomā šajā gadījumā ir tipogrāfija, kurā tiek drukāts konkrētais izdevums. Darbojoties starpniekam, tiek racionalizēta un optimizēta piegāžu sistēma, kas:

- minimizē transporta izmaksas;
- palielina preses šķirošanas ātrumu;
- samazina šķirošanas darbinieku dīkstāvi;
- palielinās preses piegādes ātrums tirdzniecības vietai.

Kā piemēru, piegāžu apvienošanas efektivitātei var minēt pastāvošo kārtību Krievijas preses piegādēs, ko veic starpnieki – lielākie Krievijas preses piegādātāji Latvijā – Janus SIA un ZRS SIA. Pēc autora domām, divu starpnieku esamība ir loģiska un ekonomiski pamatota – tā ir saistīta ar lielām transportēšanas izmaksām, kas varētu rasties, Krievijas preses izdevējiem veicot atsevišķas piegādes katram savam izdevumam (atbilstoši periodiskumam) uz Latviju. Līdz ar to izdevuma pārdošanas cena varētu būt daudz augstāka, nekā tā ir šobrīd. Starpnieku uzdevums ir uzkrāt (apkopot) noliktavās preses izdevumus atkarībā no to iznākšanas periodiskuma un veikt regulāras piegādes (2-3 reizes nedēļā) uz Latviju. Tas ļauj jau iepriekš preses tirdzniecības loģistikas uzņēmumam saņemt informāciju par gaidāmo izdevumu vienību skaitu un daudzumu, kas, savukārt, loģistikas firmai dod iespēju plānot nepieciešamos resursus kravas saņemšanai.

Autors uzskata, ka Latvijas mēneša preses piegādes būtu nepieciešams apvienot, tādā veidā samazinot izmaksas un paaugstinot sadarbības efektivitāti ar preses tirdzniecības loģistikas uzņēmumu. Tomēr jāatdzīst, ka zināmus ierobežojumus kopīgu piegāžu īstenošanai rada atšķirīgie izdevumu iznākšanas datumi. Lielākā Latvijas mēneša izdevumu iznākšanas intensitāte ir vērojama iepriekšējā mēneša divdesmitajos datos un tekošā mēneša pirmajos datos. Tāpēc autors piedāvā izdevumu piegādes apvienot sekojošās grupās:

Izdevumi, kas iznāk iepriekšējā mēneša 25.-31. datumam.

Izdevumi, kas iznāk tekošā mēneša 1.-5. datumam

Izdevumi, kas iznāk tekošā mēneša 6.-10. datumam.

Izdevumi, kas iznāk tekošā mēneša 11.-24. datumam.

Minētais iedalījums ir racionāls, lai veiktu vienmērīgas, savlaicīgas un iepriekš precīzi definētas (zināmas) piegādes preses loģistikas uzņēmumam. Iespējams, lielākajiem Latvijas izdevējiem būtu nepieciešams izveidot kopīgu transporta nodaļu vai uzņēmumu, kas veiktu šīs apvienotās piegādes. Turklāt,

šāda piegādes sistēma ir labs pamats ātrai un precīzai informācijas apmaiņai starp izdevēju un loģistikas uzņēmumu attiecībā uz gaidāmās piegādes dienu, kravas lielumu un saturu.

PIEPRASĪJUMA PROGNOZĒŠANAS METODES IZSTRĀDES KRITĒRIJI

Preses izdevumu pieprasītā daudzuma (tirāžas) noteikšana (prognozēšana) un pasūtīšana notiek sešas reizes mēnesī, kas ir ļoti atšķirīgi, salīdzinot ar citām plaša patēriņa vai rūpniecības precēm [9.3]:

Katru nedēļu līdz ceturtdiena, pulksten 16:00 tiek prognozēta un nodota tirāža izdevējiem par dienas, nedēļas laikrakstiem un nedēļas žurnāliem nākamajam periodam.

Līdz katra mēneša divdesmitajam datumam tiek noteikta un nodota tirāža izdevējiem par Latvijas mēneša žurnāliem nākamajam periodam.

Līdz katra tekošā mēneša 5. datumam tiek prognozēta un nodota tirāža Krievijas preses piegādātājiem par izdevumu apjomiem, kas būs nepieciešami nākamajā mēnesī.

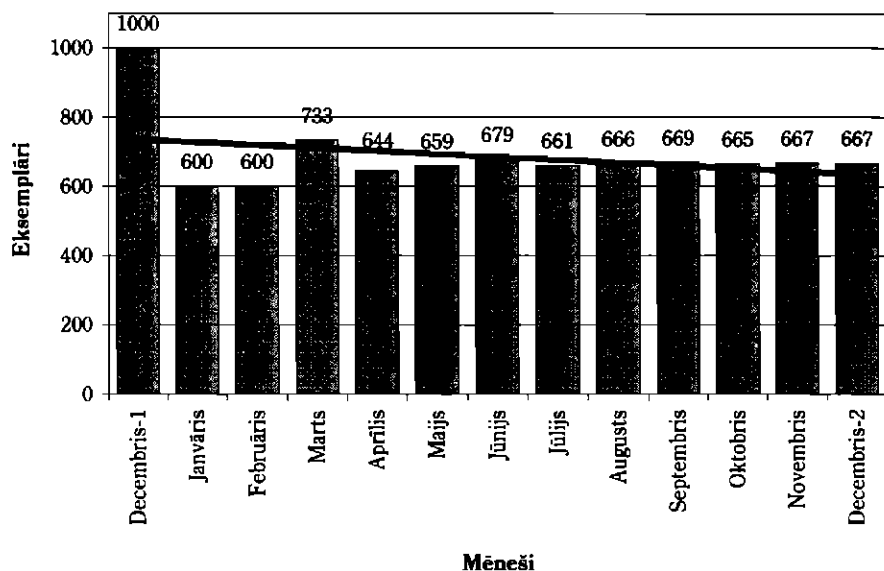
Preses tirāžu prognozēšana savā būtībā ietver iespējamā pieprasītā daudzuma noteikšanu konkrētam laika periodam. Nākamajā periodā iespējamo pārdoto izdevumu daudzumu ietekmē optimāla pieprasījuma lieluma noteikšanas metode, ko izvēlas un izstrādā katrs preses loģistikas uzņēmums.

Nozīmīgāko lomu pieprasījuma metodes izstrādē ieņem datorprogramma, kas sevī uzglabā informāciju par sadarbības nosacījumiem ar izdevēju – izdevums, tirdzniecības atlaide, makulatūras procents (zināmi pēc līguma noslēgšanas par preses izdevuma mazumtirdzniecību), kā arī loģistikas organizēšanas gaitā iegūtos datus – katra izdevuma nosūtīto eksemplāru skaitu katrai tirdzniecības vietai un iepriekšējā periodā nerealizēto eksemplāru skaitu.

Autora pieredze rāda, ka tikai un vienīgi uz iepriekš minēto datu pamata šobrīd tiek prognozēts preses pieprasījums nākamajam periodam, kas ļauj apšaubīt noteiktās (nepieciešamās) tirāžas apjoma optimalitāti, jo dati par iepriekšējā preses numura realizāciju ir zināmi ar viena perioda nokavēšanos, t.i., informācija par iepriekšējā izdevuma numura pārdošanas apjomiem tiek ievadīti datubāzē tikai pēc jaunā numura parādīšanās tirdzniecībā, kad no kiosku, degvielas uzpildes staciju un veikalu plauktiem izņem iepriekšējo izdevuma numuru un atgriež piegādātājam – loģistikas uzņēmumam. Uz šīs prognozēšanas metodes pamata noteiktie tirāžu apjomi ir attēloti autora izstrādātajā 2. attēlā.

2. attēlā parādīta prognozētā pieprasījuma apjoma izmaiņas, ja tas tiek noteikts, izmantojot iepriekšējo trīs mēnešu realizācijas datus (sākot ar iepriekšējā gada decembri). Izdevumu pieprasījuma apjoms tiek prognozēts, aprēķinot vidējo lielumu no iepriekšējos trīs mēnešos realizētā daudzuma, kā rezultātā, no vienas puses, loģistikas uzņēmumam rodas problēmas noteikta izdevuma nodrošināšanā visu izdevuma realizācijas termiņu, turklāt tirāžu apjoms ar katru mēnesi nemainās vai pat samazinās, neskatoties uz daudziem pastāvošajiem (pieprasījumu ietekmējošajiem) faktoriem. Savukārt, nepieciešamais viena

un tā paša perioda izdevuma eksemplāru skaits atšķiras dažādu gadu laikā. (Decembris – 1, Decembris – 2).

2. att. Pieprasījuma prognozēšana, izmantojot trīs mēnešu realizācijas apjomus
Demand forecast using three months realization amount

No otras puses, minētā prognozēšanas metode ļauj notirgot pilnīgi visu pasūtīto tirāžu pasūtījums ir daudz mazāks nekā tirgus to pieprasa (nav nerealizēto eksemplāru jeb makulatūras).

Līdzšinējā autora pieredze rāda, ka joprojām nevienam no preses loģistikas uzņēmumiem nav izdevies izveidot visprecīzāko un visoptimālāko pieprasījuma prognozēšanas metodi (algoritmu). Izstrādājot optimālo nepieciešamās izdevuma tirāžas (T) lieluma noteikšanas metodi (algoritmu datorprogrammā), ir jāņem vērā sekojoši pieprasījuma ietekmējošie faktori:

1. daudz ātrāk apkopoti iepriekšējā periodā realizēto izdevumu dati (A) – preses tirdzniecības loģistikas dalībniekam nepieciešams vienoties ar tirdzniecības vietu par iespēju saņemt informāciju par pārdotās produkcijas daudzumu, ko lielveikali, degvielas uzpildes stacijas iegūst, izmantojot vienu no mūsdienu tehnoloģijas sasniegumiem – preču svītrkodus;
2. viena preses izdevuma veida tirdzniecības vietu skaits (izmanto pirms tirdzniecības uzsākšanas izstrādāto katras tirdzniecības vietas preses izdevumu izvietojuma plānojumu) – svarīgi ir zināt, cik vietās, piemēram, lielveikalā tiek tirgots konkrētais preses izdevums;
3. nerealizēto eksemplāru procentuālā attiecība pret realizācijai nodoto tirāžu lielumu – makulatūras procents (M);
4. sezonālā rādītāji (koeficienta formā – S) – izmanto laika apstākļu prognozes:
 - 4.1. zema gaisa temperatūra (rudens, ziema) – augstāks koeficients – cilvēki labprātāk uzturas telpās (arī veikalos), nekā dodas ārpus pilsētas;

- 4.2. augsta gaisa temperatūra (pavasaris, vasara) zemāks koeficients – iedzīvotāji vairāk laika vēlas pavadīt svaigā gaisā, mazāk apmeklēs tirdzniecības vietas;
5. tirdzniecības vietā plānotās pārdošanu veicinošas aktivitātes (koeficientu formā – V):
 - 5.1. augstāks koeficients aktīvākiem veicināšanas pasākumiem, tirdzniecības atļaidēm citiem produktiem, jaunu veikalu atvēršanai, un pretējī;
6. izdevumu saturu (koeficienta formā – I):
 - 6.1. jo sensacionālāks raksts, jo augstāks koeficients preses tirdzniecības loģistikas dalībniekam nepieciešams vienoties ar izdevēju par regulāras informācijas saņemšanu anotācijas formā par gaidāmo izdevumu.

Pirmo soli iepriekš minētās prognozēšanas metodes izstrādāšanā spēra *AS Diena* struktūrvienība *Abonēšanas Centrs Diena*, kas, darbojoties preses izdevumu tirdzniecības loģistikā, uzsāka pārdošanas datu apkopošanu un analīzi par katru iepriekšējo dienu. Tādā veidā tika vākta un analizēta informācija, kā pārdošanas apjomus ietekmē brīvdienu skaits, sezonālitate, izdevuma saturs un citi faktori. Un kaut arī šīs datu analīzes rezultāti ir zināmi tikai jau pēc izdevuma parādīšanās veikala plauktos, un tie vairāk lidzinās secinājumiem, ka, piemēram, populāra cilvēka parādīšanās žurnālā *Privātā Dzīve* izraisīja pēkšņu šī izdevuma numura pārdošanas apjomu pieaugumu, pēc vairāk nekā pusgada darbošanās jaunajā (*Abonēšanas centrs Diena*) biznesa virzienā tika sākta šo iepriekšējo periodu datu analīzes secinājumu izmantošana optimālas prognozēšanas metodes izstrādāšanā. Diemžēl 2003. gada 1. jūlijā *Abonēšanas Centrs Diena* pārtrauca darbību preses izdevumu tirdzniecības loģistikas tirgū. Līdz ar to pieprasījuma prognozēšanas metodes darbība praksē vēl nav pilnībā ieviesta. Taču autors ir izstrādājis algoritma iespējamās darbības pamatnostādnes, kam par pamatu tiku izmantota sekojošu formulu.

$$T = (A_1 + A_2 + A_3) / 3 \times (M+1) \times S \times V \times I,$$

- kur
- A – iepriekšējo izdevumu numuru pārdošanas apjoms (eksemplāri);
 - M – pieļaujama makulatūras procents ($M \times (A_1 + A_2 + A_3) / 3$ nevar būt mazāks par viena preses izdevuma izvietoto vietu skaitu);
 - S – ($0,8 \leq S \leq 2$) – sezonālitates koeficients (ja vēss laiks – augstāks koeficients – cilvēki vairāk uzturēsies telpās, nekā dosies ārpus pilsētas, ja silts laiks – koeficients zemāks – iedzīvotāji vairāk vēlēšies pavadīt laiku svaigā gaisā un mazāk apmeklēs tirdzniecības vietas);
 - V – ($1 \leq V \leq 2$) – veicināšanas pasākumu koeficients;
 - I – ($1 \leq I \leq 2$) – izdevumu informācijas satura koeficients – jo gaidāms sensacionālāks raksts, jo augstāks koeficients preses tirdzniecības loģistikas uzņēmumam ir jāvienojas ar izdevēju par regulāras informācijas saņemšanu anotācijas formā par gaidāmo izdevumu;

Piemērs.

Jāaprēķina, kāda tirāža nepieciešama, lai izdevuma *Cosmopolitan* daudzums tirdzniecībā pietiktu visam 2003. gada jūnija mēnesim. Zinām, ka iepriekšējā mēneša izdevuma pārdošanas apjomi A_1 (martā) = 1000 eks., A_2 (aprīlī) = 900

eks., (A_3 (maijā) 800 eks., M 15% 0,15, S 0,8 (vasaras sezonā samazinās pirktpēja), $V = 1$ (veicināšanas pasākumi praktiski nenotiek), $I = 1$ (sagaidāmās informācijas saturs tāds pats kā iepriekš).

Aprēķinot, $T = (1000 + 900 + 800)/3 \times (0,15+1) \times 0,8 \times 1 \times 1 = 828$, t.i., 830 eksemplāri

Secinājums.

2003. gada jūnija mēnesim, ņemot vērā norādītos nosacījumus, ir jāpasūta 830 žurnāla *Cosmopolitan* eksemplāri, lai tas pietiktu visam realizācijas termiņam

Aptuveni 70-80% no kopējā preses izdevumu tirdzniecības loģistikas tirgus kontrolē *NB Loģistika (Narvesen Baltija)* meitas uzņēmums), *SIA Preses Apgāds* pieder 17-18%, bet pārējiem dalībniekiem (*Tip 94, Janus*) mazāk nekā 5% tirgus. Preses tirdzniecības loģistikas biznesa rentabilitāte parasti sastāda diezgan niecīgus apjomus (no 3-6%), neskatoties uz miljoniem latu lieliem apgrozījumiem šī tirgus dalībnieku gada pārskatos. Bijusi *Preses aģentūra Santa* 2000. gadu beidza ar 29 tūkst. latu lieliem zaudējumiem (2000 g. apgrozījums 2,1 milj. lati). *Narvesen Baltija* 2002. gada apgrozījums bija vairāk par 15 milj. latu, bet ar peļņu strādāt līdz šim nav izdevies [2;3].

1. tabula

Latvijas lielākie preses izdevēji 2002. gadā [7]
Major press issuers in Latvia 2002

Izdevniecība	Finanšu rādītājs 2002. gadā
A/S Preses Nams	Peļņa – 2 milj. latu
AS Diena, Laikraksts Diena	Peļņa – 530 tūkstoši latu
SIA Mediju Grupa Tops	Neto apgrozījums – 620 tūkstoši latu
SIA Izdevniecība Petits	Neto apgrozījums – 3,4 milj. latu
SIA Fenster	Neto apgrozījums – 2,5 milj. latu
SIA Egmont Latvija	Neto apgrozījums – 600 tūkstoši latu

Ņemot vērā ievērojamos katrā šī biznesa dalībnieku tirdzniecības apjomus, nav pieļaujama situācija, ka gan katrai apkalpotajai tirdzniecības vietai, gan arī kopējās tirāžas tiek noteiktas tikai ar cilvēku resursu palīdzību. Autora piedāvātās pieprasījuma metodes prognozēšanas procesam ir jānotiek pilnīgi vai daļēji automatizēti, tomēr algoritma izstrādāšanas un pielietošanas sākuma stadijā ir pieļaujama darbaspēka resursu izmantošana prognozēšanas procesa pareizības kontrolei un uzraudzīšanai.

Pieprasītā tirāža tiek uzskatīta par optimālu, ja līdz pat izdevuma realizācijas termiņa beigām, katrā tā atrašanās vietā tirdzniecības zālē tiek nodrošināta vismaz viena izdevuma vienība. Svarīgs faktors šī nosacījuma īstenošanā ir nerealizēto eksemplāru procentuālajai attiecībai pret realizācijai nodoto tirāžu lielumu (makulatūras procents), t.i., kādu preses daudzumu loģistikas uzņēmums drīkst atdot izdevējam vai likvidēt no nerealizētā apjoma. Par šo sadarbības nosacījumu izdevējs un preses tirdzniecības loģistikas uzņēmums vienojas, noslēdzot līgumu par preses izdevuma mazumtirdzniecību. Pēc autora pieredzes, makulatūras procenta lielums ir svārstījies no 15-60%, atkarībā no izdevuma vecuma, pieprasījuma tirdzniecības vietās, izdevēja stratēģijas.

Nosakot makulatūras procenta lielumu, izdevējam ir jāņem vērā, gan iepriekšējā perioda realizācijas apjomi, gan tas, cik vietās preses izdevums tiks izvietots tirdzniecības zālē. Ja izdevēja pieļaujamais makulatūras daudzums izdevumu skaita ziņā būs mazāks par vietu skaitu, kurā izdevums tiek tirgots (kases zona un preses plaukts tirdzniecības zālē), un arī pārdošanas apjomi nebūs lieli, tad preses tirdzniecības loģistikas uzņēmums centīsies vai nu samazināt nerealizēto eksemplāru skaitu – samazinās pasūtījuma apjomu, vai vēlēsies izdevēja rīcību attiecībā uz pieļaujamās makulatūras daudzuma palielināšanu, jo apjoms virs noteiktā nerealizēto eksemplāru procenta ir firmas zaudējumi. Izdevēja nesadarbošanās šajā jautājumā var radīt noteikta izdevuma tirāžu ļoti būtisku samazināšanos vai pat izņemšanu no tirdzniecības sortimenta.

2. tabula

**Iespējamais tirāžu samazinājums, nepalielinot makulatūras procentu
Possible decrease in circulation amount due to constant allowed
wastepaper rate**

Pasūtījums eks.	Pārdots eks.	Tirdzniecības vietu skaits	Nepārdots eks.	Pieļaujamais makulatūras 25%
1	2	3	4	5
25	15	10	10	6
21	11	10	10	5
15	5	10	10	3
10	5	1	5	2
5	3	1	2	1

Autora izstrādātajā 2. tabulā attēlota situācija, kad, nevēloties radīt sev zaudējumus par pārsniegto pieļaujamo nerealizēto eksemplāru daudzumu, tirdzniecības loģistikas uzņēmums cenšas samazināt pasūtījumu (1. kolonna). Līdz ar samazināto pasūtījuma daudzumu sarūk arī realizācijas apjoms (2. kolonna), kam seko loģistikas uzņēmuma lēmums tirgot izdevumu tikai vienā vietā, piemēram, izņemt no kases zonas un tirgot tikai preses plauktā tirdzniecības zālē.

Autors uzskata, ka iepriekš minētā situācija nav pieļaujama, jo iespējamus labumus zaudē kā loģistikas uzņēmums, tā tirdzniecības vieta un, protams, arī gala patērētājs, tomēr lielākos zaudējumus cietīs izdevējs, kura izdevums, paša nesadarbošanās rezultātā, tirdzniecības vietas preses sortimentā vairs nebūs pamanāms (nopērkams). Kā risinājums šāda veida situācijai varētu būt dažādu kopīgu veicināšanas aktivitāšu organizēšana, lai palielinātu izdevuma pieprasījumu un relatīvi samazinātos makulatūras slogs.

Autora līdzšinēja pieredze rāda, ka lielu daļu no preses sortimenta izvietojuma veikalos, kioskos, degvielas uzpildes stacijās ietekmē ne tikai izdevuma pārdošanas apjomi, bet arī lielāko preses tirgus dalībnieku konkurējošās attiecības. Latvijas preses tirgus apstākļos iezīmējas tā saucamie “nerakstītie likumi” kas balstās uz lielāko un savstarpēji konkurējošo izdevumu (izdevniecību) attiecībām, un tie ir jāievēro darbojoties preses tirdzniecības loģistikā. Tā, piemēram, vienmēr laikrakstam *Diena* blakus (vai tādā pašā pieejamības līmenī) ir jātirgo *Neatkarīgā Rīta Avīze*, žurnālam *Santa* – žurnāls *Una*, laikrakstam *Vesti* – laikraksts *Subbota*. Minētā situācijas izskaidro

gadījumus, kad izdevums atrodas daudzos tirdzniecības plauktos, bet to pārdošanas apjomi ir nelieli.

SECINĀJUMI

No aprakstītā varam secināt, ka

1. Preses izdevumu tirdzniecības loģistikā būtiskāko nozīmi ieņem sadales loģistika, jo galvenais šī biznesa virziens saistās ar gatavās produkcijas (izdevumu) virzīšanu no ražotāja līdz patērētājam.
2. Preses tirdzniecības loģistika ietver netiešos sadales kanālus, jo darbojas vairāki starpnieki, turklāt ir nepieciešams vismaz viens, kas uzkrāj visus preses izdevumus pirms novirzīšanas gala patērētājam.
3. Viens no sekmīgas preses izdevumu tirdzniecības loģistikas balstiem ir ļoti precīzas, savlaicīgas un regulāras pieprasījuma prognozēšanas (tirāžu) kritēriju izstrāde un apgādes metodes izvēle.
4. Piegāžu sadrumstalotība no Latvijas izdevēju (mēneša izdevumu) puses, liedz iespēju preses tirdzniecības loģistikas uzņēmumam skaidri plānot nepieciešamos resursus preses kravas pieņemšanai, šķirošanai, skaitīšanai un iepakojšanai.
5. Preses tirdzniecības loģistikas uzņēmumiem nepieciešams izstrādāt un ieviest pieprasījuma prognozēšanas algoritmu datorprogrammā, ņemot vērā ne tikai iepriekšējā periodā realizēto izdevumu daudzumu, bet arī citus (sezonalitāte, izdevumu saturs, pārdošanu veicinošas aktivitātes u.c.) tirāžu ietekmējošos faktoros.

LITERATŪRA

1. Ādmine M. *Nacionālo presi lasa 93% Latvijas iedzīvotāju* Internets. – <http://www.db.lv/archive>, 2003. – 21.febr.
2. Ādmine M. *Preses izdevumus veikalos tirgo vairāk* / Internets. – <http://www.db.lv/archive>, 2003. – 21.febr.
3. Baltic News Service. *Narvesen Baltija būtiski palielina apgrozījumu* / Internets. – <http://terminal.bns.lv>, 2003. – 11.marts.
4. Ballou R.H. *Business Logistics Management*. McGraw–Hill Company, 1992. 352 p.
5. *NB Loģistika: Pārdotāko preses izdevumu tops* / Internets. – <http://www.nbl.lv>, 2003 – 11.marts.
6. Praude V. Beļčikovs J. *Loģistika*. Rīga: Vaidelote, 2003. 540 lpp.
7. Preisa D. *Izdevēji: visas iespējas vēl nav izmantotas* / Internets. – <http://www.db.lv/archive>, 2003. – 21.febr.
8. Sēnele J. *Narvesen Baltija kapitāldaļas pērk Rautakirja* Internets. – <http://www.db.lv/archive>, 2003. – 21.febr.
9. Abonēšanas centra Diena nepublicētie materiāli.
 - 9.1. A/S Diena gada pārskats par 2002.gadu
 - 9.2. Sadarbības partneru – izdevēju saraksts 2003.gadā.
 - 9.2. Tirāžu sagatavošanas un nosūtīšanas kārtība 2003. gadā.

Selection of Demand Forecasting Criteria and Supply Method in Trading Logistics of Press Issues in Latvia

Summary

The article presents an overview about purchasing problems of trading logistics of press issues in Latvia. The author analyses statistical data and presents the brief explanation about ongoing situation. The author uncovers deficiencies of press issue supply system and circulation forecasting methods, and suggests the ways how to improve the situation – merge press issue deliveries, develop and introduce circulation forecasting method within all demand influencing criteria (previously sold amount, wastepaper rate, information content of edition, seasonality, merchandising). The proposed solutions would ensure forming of rational press issue purchasing logistic system, raise the quality, reach decrease in expenses, increase of trading place's turnover and fulfilment of consumer's desires.

Ar profesionālo ētiku saistītās problēmas personālvadības kontekstā

The Problems of Business Ethics in the Context of Human Resource Management

Ieva Kudapa
Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

Tādas ekonomiskās katastrofas, kā Enron, vieš pārliecību sabiedrībā, ka pienācis atklātības politikas laiks. Godīga un atklāta biznesa pasaule – tāds ir mazliet naivais Dona Tepskota skatījums uz nākotni. Piemēri rāda, ka visu sabiedrības dzīvi var ietekmēt procesi, kuru pamatos ir neētiskas rīcības radītas sekas. Tas, savukārt, liek sabiedrībai izdarīt spiedienu uz biznesa pasauli – arī šajā jomā ētika kļūst svarīga kā morāla kategorija, bet profesionālā ētika – kā jebkura darbaņēmēja darbības sastāvdaļa. Kā organizēt un aktualizēt procesus, kuri, iespējams, vēl ir formālā līmenī? Darba devēja ētika pret darbaņēmēju, darbaņēmēja ētika, veicot savus darba pienākumus, ētika kā pilsonisku, valstisku un vispārcilvēcisku vērtību mērs – tā ir šībrīža aktualitāte pasaulē, un tāpat tā jāuztver un jāvērtē arī Latvijā. Tāpēc arī mums ir jo svarīgi lielu pasaules mēroga organizāciju centieni šajā virzienā, tāpēc arī mums jāiepazīst un jāvērtē ceļi, kurus tās izvēlas iecerēto mērķu sasniegšanai.

Atslēgvārdi: ētika, profesionālā ētika, konkurence, atbilstība (compliance) likumiem, motivācija, interešu konflikts, korporatīvais nūdisms

Dona Tepskota (Don Tapscott) par lielo ideju nosauktā – korporatīvā nūdisma aktualitāte *The Economist* šī gada oktobrī ievietotajā rakstā¹, kā to uzsver arī laikraksts "Diena" (Viestarta Gailiņa publikācija)², ir svarīga arī Latvijas apstākļiem. Ja piekristam Tepskota uzskatam, ka "korporatīvais nūdisms" ir lielā ideja, kas līdz nepazīšanai pārvērtīs pasauli, ar lielākas caurskatāmības palīdzību panākot lielāku atbildību un labāku korporatīvo uzvedību, tas nozīmē, ka sabiedrība ir nobriedusi šādām pārmaiņām. Arī Latvija, kas salīdzinoši īsajā neatkarības laikā ir veikusi nopietnu attīstību, daudzām nozarēm, piemēram, banku biznesam sākoties gandrīz pilnīgi tukšā vietā, visai ātri ir nonākusi pie zināmas morāles un ētikas krīzes. Latvijas sabiedrību aizvien biežāk skar negodīgas rīcības izraisīti skandāli, aizvien biežāk tiek apšaubīta kāda darboņa godprātība, kāda pasākuma saskaņotība ar likumiem, kā arī ar vispārpieņemtām morāles normām un daudzos no šiem gadījumiem runa ir par ētikas un profesionālās ētikas pārkāpumiem. Vai veselības ministrei ir vai nav ētiski izdarīt abortus šobrīdējā valsts demogrāfiskajā situācijā? Kādam būtu jābūt deputātu ētikas kodeksam? – jau tas vien, ka tāds vispār nepieciešams, liecina par šo problēmu aktualizāciju. Tomēr, runājot par caurskatāmību, Tepskots atzīst, arī tās ēnas puses. Kā norāda *the Economist*³ – tā kā kapitālisms nav godīga ciņa un

neviens nav perfekts, šeit vienmēr var notikt lietas firmas iekšienē, vienmēr iespējami procesi, ko tās ienaidnieki var izmantot pret šo firmu.

Kā jau minēju, ētikas problēmām šobrīd pievērsta īpaša uzmanība galvenokārt tāpēc, ka ētikas un ne tikai profesionālās ētikas pārkāpumi pieaugošās konkurences apstākļos var apdraudēt jebkuru uzņēmumu un institūciju. Ja uzņēmuma darbinieki rīkojušies neētiski, tiek apdraudēta ne tikai uzņēmuma reputācija, bet atsevišķu darbinieku profesionālās ētikas pārkāpumi var apdraudēt pašu uzņēmumu. Svarīgie momenti šeit ir – darbinieku rīcība interešu konflikta gadījumā, tādas informācijas izmantošana, kas darbiniekam kļuvusi zināma, veicot savus tiešos darba pienākumus, kā arī cita veida uzņēmuma iekšējā informācija, kas iegūta gadījuma dēļ visbiežāk, citiem darbiniekiem neievērojot šīs informācijas glabāšanas un izpaušanas priekšrakstus, vai arī tad, ja šādu regulējošo sistēmu uzņēmumā nav.

Jāņem vērā arī tas, ka profesionālās ētikas pārkāpumus, ja tiem nav konkrēti pierādāmas sekas un ja šo pārkāpumu gadījumā likumu vai saistošu normatīvo aktu konteksts neparedz noteiktu atbildību, ir visai grūti izsekot un konstatēt.

Darba devējam, domājot par darbinieku profesionālo ētiku, vajadzētu izmantot šādas sviras. Pirmkārt, darbinieku **informētību** par to, kādi ir profesionālās ētikas kritēriji viņu uzņēmumā, kādas vispārcilvēciskas kategorijas tajā ir svarīgas un kādus vispārējās ētikas principus vēlas akcentēt uzņēmuma vadība. Darbiniekiem jābūt informētiem par atbildību šo ētikas pārkāpumu gadījumā, jābūt lietas kursā par šo procesu kontroli, jo pretējā gadījumā, piemēram, uz āru vērstajā privātajā sarakstē konstatētās informācijas noplūdes pierādīšana var liecināt par citu neētisku rīcību – privātas sarakstes monitoringu. Rezultātā tas var izraisīt darbinieku pretestību šīm prasībām, viņi to var uztvert kā savas iekšējās brīvības ierobežošanu. Nav jāaizmirst, ka represīvas kontroles sistēmas salauz darbinieku pašapziņu.

Otrkārt, **darbinieku pareizas izpratnes veicināšanu**. Vispirms jāpārlicinās, vai darba ņēmēji un darba devēji vienlīdz pareizi saprot uzstādītos ētikas principus un spēj adekvāti izvērtēt situācijas, kā arī pieņemt pareizos lēmumus šajās situācijās, svarīgi, vai tās tiek pareizi indentificētas.

Vairumā gadījumu ikviena uzņēmuma un institūcijas vadība ir parūpējusies par to, lai uzņēmuma ētikas kodekss pastāvētu un darbinieki ar to tiktu iepazīstināti. Turpretī praktiskas izpratnes un atgriezeniskās saites nodibināšana notiek retāk. Taču šis process ir ļoti svarīgs – tas atklāj problēmas, uzrāda, kur ir vājās vietas šo jautājumu izpratnē, praktiski veicot lēmuma pieņemšanu piedāvātajā situācijā. Kā atzīst praktiķi "ir skaidrs, ka atsevišķi vārdi un frāzes ētikas kodeksā var būt dažādi interpretējami un kāds atsevišķs ētikas princips var konfliktēt ar citu ētisku principu specifiskās situācijās. Uz jautājumiem, kas attiecas uz ētikas konfliktiem, labāk var atbildēt, uzmanīgi apsverot pamatprincipus, nekā paļaujoties uz detalizētiem priekšrakstiem."⁴

Latvijas Darba likums, piemēram, paredz, ka darba devējam ir tiesības uzteikt darba līgumu, ja darbinieks, veicot darbu, rīkojies pretēji **labiem tikumiem**, un šāda rīcība nav savienojama ar darba tiesisko attiecību turpināšanu.⁵ Darba devējam ir jāpierāda, ka šāda rīcība nav savienojama ar darba tiesisko attiecību turpināšanu. Jau pats jēdziens "labi tikumi" ir visai plaši interpretējams. Likuma izstrādāšanas darba grupas vadītāja Dace Teice uzskata, ka šī jēdziena saturu veidos tiesību prakse, jo īpaši tiesu prakse.⁶ Taču bez precedentu analīzes, tas diez vai dos vajadzīgo izpratni. Tāpēc tik nozīmīgi ir izskaidrot ētikas normu

ievērošanas pamatotību. To, kāpēc šīs normas ir būtiskas, kādas sekas šo normu pārkāpšana var izraisīt ne tikai darbiniekam kā subjektam, bet cik lielu bīstamības pakāpi šādi pārkāpumi var radīt arī visai organizācijai. Ceļš uz darbinieka paškontroli, toleranci pret ārējas kontroles esamību un, galvenais, šo normu ievērošanu ved caur zināšanām, informāciju un izpratni.

Motivācija – šeit kā galveno varētu akcentēt organizācijas kultūras motivējošo faktoru. Organizācijā valdošā vērtību sistēma veicina lojalitāti un lielāku atdevi. Atsaucoties uz Pīteru un Votermenu (Peter and Waterman)⁷, to var panākt, nospraužot nozīmīgu mērķi. Darbiniekos rodas lepnums par paveikto, un viņiem pašiem patīk tas, ko viņi dara. Kopīga vērtību sistēma un pozitīvas informācijas izplatīšana organizācijā rada tādu klimatu, kas nodrošina spēcīgu iekšējo motivāciju, bet tas savukārt darbojas kā dzinējspēks. Tieši šis aspekts personālvadībā bieži vien netiek pilnībā izmantots. Vēlmē piederēt spēcīgai un veiksmīgai organizācijai, identificējot savas intereses ar tās interesēm (kaut gan arī šeit ir savas negatīvās puses, kuras tiks apskatītas vēlāk), pašmotivācija būs galvenais stimuls, lai nepārkāptu ētikas normas. Protams, tas nenovērs ētikas normu apzinātu un plānotu apiešanu un pārkāpšanu, negodīgas rīcības rezultātā gūstot pašlabumu vai kādus ieguvumus saistītām trešajām personām. Kā vienu no iepriekš minētās rīcības cēloņiem var uzskatīt lojalitātes zudumu organizācijai.

Jebkurš darba devēja atteikums apmierināt kādu no darbinieka lūgumiem, lai cik pamatots arī šis atteikums būtu mazina darbinieka lojalitāti. Pārsvārā darbinieku neapmierinātība sakņojas Hercberga divu faktoru teorijas – higiēnas faktora (alga, savstarpējās attiecības, darba apstākļi) nepietiekamā īstenošanā. Un kaut arī pašas par sevi šīs kategorijas vēl negarantē gandarījumu par savu darbu, šo faktoru nodrošināšana aizkavē vai samazina neapmierinātību. Tā kā to iedarbība nav ilglaicīga, pamazām atkal rodas neapmierinātība, un tas nozīmē, ka minētie faktori pastāvīgi jāatjauno un jāuzlabo. Nepārdomāta vai necaurskatāma personālpolitika vai tādas trūkums vispār, dažāda veida diskriminācija, darbinieku potenciāla nenovērtēšana, mobings bieži vien ir īsākais ceļš uz pilnīgu lojalitātes zudumu. Un arī šeit var runāt par ētiku, proti, par cilvēkresursu vadības ētikas jautājumiem organizācijās. Darba likums, dibinot darba tiesiskās attiecības, gan paredz atšķirīgas attieksmes aizliegumu un atšķirīgas attieksmes aizlieguma pārkāpšanas sekas, taču tie ir visai grūti pierādāmi aspekti, jo publiski atzītais iemesls var būt atšķirīgs no patiesā cēloņa.

Rendals Šulers (Randall S. Schuler) atzīst, ka cilvēkresursu jomas profesionāļiem aizvien vairāk jānodarbojas ar ētikas jautājumu risināšanu. Visnopietnākā vērība pievēršama problēmām, kas izriet no protekcionisma un saistības ar augstāko vadību izraisītas atšķirīgas attieksmes pret darbiniekiem. Šulers atsaucas uz aptauju, kuru veikušas divas amerikāņu organizācijas – *Society for Human Resource Management* un *Commerce Case Clearing House*⁸. Turpmāk tekstā nosauktas desmit pašas nopietnākās situācijas, par kurām ziņojuši cilvēkresursu menedžeri:

darbā iekārtošana, apmācība vai paaugstināšana amatā, pamatojoties uz protekcionismu (draudzības vai radniecības);

atšķirības pieļaušana algas izmaksā, disciplināru normu izpildē, paaugstināšanā amatā, pamatojoties uz draudzības saitēm ar augstāko vadību; seksuālā uzmācība;

- dzimumu diskriminācija, izvirzot augstākam amatam;

atšķirīgas prasības disciplīnas ievērošanā vadītājiem un ierindas darbiniekiem;
 konfidencialitātes neievērošana;
 dzimumu diskriminācija samaksas noteikšanā par vienādu darbu;
 tādu faktoru izmantošana darba rezultātu novērtējumā, kuriem ar darbu nav sakara;
 vienošanās ar piegādātājiem vai konsultatīvajām aģentūrām, rezultātā
 gūstot personīgu labumu;
 dzimuma diskriminācija pieņemot darbā vai nolīgstot darbinieku.

Un tā ir tikai daļa no iespējamām šo apstākļu izraisītām problēmām.

Atgriežoties pie iepriekšējā, jāuzsver, ka pastāv vairāki regulējoši paņēmieni, ar kuru palīdzību var minimizēt atsevišķu profesionālās ētikas pārkāpumus izraisošu situāciju rašanās risku.

Ari AIMR (Association for Investment Management and Research) materiālos⁹ organizācijām ieteikts pārņemt saskaņotības procedūras (procedures for compliance), lai aizkavētu un novērstu nepareizu rīcību ar nepublicojamu informāciju. Par sevišķi nozīmīgu tiek uzskatīta saskaņotības uzlabošana tādās jomās, kā firmas procedūru dokumentācija un starpdepartamentu komunikāciju pārraudzība. Saskaņotības procedūrām jābūt piemērotām konkrētajai organizācijai, ņemot vērā tās lielumu un darbības sfēru. Bet, lai būtu pārliecība par to efektivitāti, vairumam saskaņotības procedūru jāsaturs zināmi bāzes piesardzības soļi.

"Uguns siena" ir visplašāk lietotā pieeja, lai novērstu darbinieku iekšējās darbības pārkāpumus un aizsargātu organizāciju no iespējamās atbildības. "Uguns sienai" jānovērš nepublicojamas informācijas izmantošana organizācijas starpdepartamentu komunikācijā. Tā ierobežo konfidencialās informācijas plūsmu, ļaujot tai nonākt tikai pie tiem un tādā apmērā, lai būtu iespējama šo personu efektīva darbība. Citur tiek lietots termins "Ķīnas mūris". Šī paņēmiena galvenā ideja ir ierobežot informācijas plūsmu tā, lai informācijas plūsma, kura zināma vienai biznesa vienībai, nebūtu pieejama (tieši vai netieši) citai biznesa vienībai, piemēram, analīzes nodaļas nodalīšana no pārdošanas nodaļas. Tādā veidā tiek novērsts interešu konfliktu rašanās risks. "Ķīnas mūris" var sastāvēt no iekšējām procedūrām un/vai fiziski nodalītiem departamentiem un/vai ierobežotas darbinieku pieejas šai informācijai.

Tā kā nepublicojama informācija ne vienmēr ir skaidri identificējama, visai noderīga ir saskaņotības speciālista pozīcija organizācijā. Viens no šāda speciālista uzdevumiem ir sniegt konsultācijas strīdīgu jautājumu gadījumā.

Pēc-Enron-ērā,¹⁰ kā to atzīmē atsevišķi autori, par ļoti aktuālu kļuvis organizāciju iesaiste ētikas un saskaņotības ar likumdošanu apmācības procesos. Kompānijas vēlas uzsvērt, ka tās ir minētās apmācības dalībnieces un ka šajās organizācijās tiek domāts par iepriekšminētajām vērtībām. "Vairāk nekā trīs miljonus darbinieku visā pasaulē mēs apmācām, kā tikt galā ar juridiskiem un ētiskiem izaicinājumiem, ar kuriem tie sastopas savā darbā. Tādā veidā mēs palīdzam darbiniekiem darīt pareizas lietas,"¹¹ tā izsakās *The Legal Knowledge Company*, kura palīdz organizācijām veidot ētisko apziņu ar *Internet* treniņu un monitoringu, dibinātājs Dovs Seidemans. "Fokusēšanās uz jauniem likumiem un regulējošiem aktiem ir slavējama, bet lielākā daļa skandālu ir ētiski pārkāpumi."¹²

Darbinieku apmācībai tiek piedāvāti apmācības kursi par vairāk nekā 200 tēmām, kas skar ētiku un saskaņotību ar likumiem. Piemēram daži no tiem:

Ētisku dilemmu atrisināšana,

- Kas ir konfidenciala informācija,

Konfidencialitātes aizsardzības procedūras,
Konfidencialitāte un datori,
Ieguldījumi kā potenciāls interešu konflikts,
Kas ir iekšējā informācija, tās veidi,
Seksuālā uzmākšanās,
Bīstamās ķīmikālijas, materiāli un apkārtējā vide.

Atgriežoties pie jau iepriekš pieminētā jautājuma par darbinieku un stipras un veiksmīgas organizācijas mijiedarību, svarīgi apzināties, ka, veicot jebkādas funkcijas attiecīgās organizācijas labā un tās ietvaros, darbinieks nedrīkst aizmirst pilsonisko pienākumu, kā arī savu morālo un ētisko pārlicību, ieņemot aktīvu pozīciju ne tikai gadījumos, kad ir aizdomas, ka esat iesaistīts nelikumīgos darījumos, bet arī tad, kad tiek pārkāptas ētikas kategorijas. Šāda koncentrēšanās uz apmācību ētikas jautājumos liek visai sabiedrībai kopumā rūpīgāk pārvērtēt savus priekšstatus par lietu kārtību.

Viestarts Gailītis savā publikācijā laikrakstā "Diena" piemin ķīmijas gigantu Johnson&Johnson, kurš apsteidza iespējamu skandālu, atklāti un godīgi sākot runāt par savām problēmām. Organizācija ar gandrīz 200 autonomām biznesa vienībām, kuras atrodas 54 valstīs un darbojas 175 valstīs visā pasaulē, aktīvi veido darbinieku apmācību, sadarbojoties ar *The Legal Knowledge Company* un izvēloties ētikas un saskaņotības ar likumiem apmācību *on-line*. Priekšroka šai apmācības formai tiek dota tālab, lai izvairītos no lielajām izmaksām, kādas rastos, ja darbiniekiem būtu jāpamaksā ceļš uz semināra norises vietu. Nozīmīgs ir arī apstāklis, ka darbinieki netiek atrauti no darba pienākumu pildīšanas un var apgūt kursu viņiem izdevīgā laikā. Veicot tikai divus, taču būtiskus, soļus – uzņēmuma valdei un augstākajam menedžmentam pieņemot lēmumu, ka saskaņotība ar likumiem ir prioritāte, un, fokusējot savu uzmanību uz darbinieku apmācību šajā jomā, tiek panākts divējāds labums: uzņēmuma darbinieki gūst atziņu, ka saskaņotība ar likumiem ir vērtība, bet "sliktie" atziņu, ka nelikumīgas darbības atklāšanas risks ir pieaudzis.¹³

Runājot par darba ētiku, Frenks Hellers un Antonio Ruīzs – Kvintanila¹⁴ atsauca uz to, ka praktiski visur jēdziens "darbs" var tikt uztverts kā viena (vai vairākas) no četrām iespējamām nozīmēm – kā smaga nasta, piespiedu pasākums, pienākums vai sabiedriska ieguldījums. Cita klasifikācija tiek veikta, iedalot cilvēkus atkarībā no tā, kā viņi uztver darba jēdzienu – viena daļa darbu uztver kā pienākumu, otra – kā tiesības. Šādam ētikas apmācības procesam vajadzētu tuvināt darbinieku uztveri atziņai, ka darbs ir sabiedriska ieguldījums, kurā līdzsvarojas **pienākumi, tiesības un atbildība**. Iespējams, ir pārāgri spriest par ētikas treniņu rezultātiem un šādu aktivitāšu atdevi, taču globāla darbinieku iesaiste minētajos procesos ir uzskatāma par nenoliedzami motivējošu un personāla pašapziņu ceļošu faktoru.

No trim jau nosauktajiem vienlīdz svarīgajiem elementiem (pienākumi, tiesības, atbildība) Latvijā šobrīd vairāk vai mazāk ir izakcentēts tikai viens, proti, **pienākumi**. Turklāt arī šī jēdziena saturs lielākoties tiek tulkots pārāk vienpusīgi, uzsverot galvenokārt darba ņēmēja, bet nevis darba devēja pienākumus. Toties pavisam maz apzinātas ir abu darbības procesā iesaistīto pušu tiesības un, vēl jo vairāk – **atbildība**. Bet tas tikai liecina, cik plašs un

nozīmīgs veiksmīgas darbības regulators gaida pienācīgu izpēti, analīzi un pielietojumu, ņemot vērā šajā jomā jau pastāvošo starptautisko pieredzi.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

Get Naked, *The Economist*, 17.10.2003.

Turpat.

Viestarts Gailītis. Lielā ideja – korporatīvais nūdisms, *Diena*, 28.10.2003.

"Code of Ethics and Professional Conduct of the Association for Computing Machinery".

Darba likums, 101.panta 3. punkts.

Dace Teice. *DARBA LIKUMS un KOMENTĀRI*. Rīga: Mans Īpašums, 2002, 26. lpp.

"CIB Certificate Study Text", BPP Publishing Limited, 1995, 125 p.

Randall S.Schuler. Human Resource Management: The IEBM Handbook of Human Resource Management/Ed. by Michael Poole and Malcolm Warner, Thomson Learning, 1998; tulkots krievu valodā, izdots Sanktpēterburgā, 2002.

Standards of Practice Handbook, Insider Trading, AIMR.

Ethics Training Moves to the Front of the Line, *Compliance Week*, 13 November, 2003.

Dov Seidman. *Doing the Right Thing*. The Legal Knowledge Company.

Ethics Training Moves to the Front of the line, *Compliance Week*, 13 November, 2003.

Philip P.Crowley, Reducing the Board's Risk through Online Compliance Training. Newsletter of the National Association of Corporate Directors, Director's Monthly, No. 6, June 2002.

Frank Heller, S.Antonio Ruiz-Quintanilla. *Ethics of Work: The IEBM Handbook of Human Resource Management/Ed. by Michael Poole and Malcolm Warner*, Thomson Learning, 1998; tulkots krievu valodā; izdots Sanktpēterburgā, 2002.

The Problems of Business Ethics in the Context of Human Resource Management

Summary

Such economic catastrophes as the case of Enron make the society sure that the time for the policy of transparency has come. Honest and transparent business world – that is a bit naïve Don Tapscott's view of the future. The examples show that processes based on the consequences of unethical actions can influence the whole life of the society. That, in turn, makes the society exert pressure on the business world – ethics becomes a part of activity of each and every employee. How to organise and actualise the processes, which, perhaps, are yet on a formal level? An employer's ethics with respect to an employee, an employee's ethics when performing duties, ethics as a measure of civil, state and human values – that is a topical issue in the world, which should become topical in Latvia, too. That is why efforts of large world-scale organisations in this direction as well as the courses they choose to achieve their goals are of importance for us.

Personāla mācību intensifikācija

Intensification of the Process of Training

Irina Lando
Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

Tuvojoties brīdim, kad Latvija iestāsies Eiropas Savienībā, aizvien aktuālāks kļūst jautājums par ieņemamā amata atbilstību izglītībai un darba pieredzei. Tikai pēdējā gadu desmitā vien, attīstoties jaunajām tehnoloģijām, atsevišķas profesijas vairs nepastāv, toties ir radušās pilnīgi jaunas. Attīstās klientu tālmācības centri, piemēram, "Lattelekom", virtuālās bankas un biroji, telefonu centri.

Latvijai aktuāls kļūst jautājums par lētu darbaspēku no citām zemēm un konkurences līmeņa paaugstināšanās darbaspēka tirgū.

Šādā situācijā katras organizācijas priekšrocības konkurences cīņā ir tieši atkarīgas no tās galvenajiem resursiem – no cilvēka. Tieši cilvēka faktors nosaka organizācijas spēju elastīgi reaģēt uz tirgus un politikas izmaiņām, uz jauno tehnoloģiju ieviešanu un spēju adaptēties ārējā vidē, kura pastāvīgi mainās.

Šajā rakstā autore aplūko jaunākās personāla attīstības metodikas un izvērtē to efektivitāti.

Eiropas dimensija izglītībā ir istenojama, palielinot studentu un pasniedzēju mobilitāti, nodrošinot izglītības satura un mācību metožu modernizāciju, kā arī uzlabojot mācību pieejamību, nodrošinājumu un kvalitāti [6].

Atslēgvārdi: personāls, mācības, personāla attīstība, metode, mācību programma, efektivitāte, mūžizglītība

PROBLĒMAS APRAKSTS

Eiropas Savienībā pēdējos gados parādās un attīstās jauni mācību virzieni. Tie ir saistīti ar jaunu virzienu meklēšanu kā mācībās, tā mācīšanās procesā. Lielākā daļa no tiem attiecas uz inovāciju meklēšanu mācību procesā un to attīstīšanu, kā arī paša mācību procesa attīstīšanu un jaunu nestandartu pieeju meklēšanu. Visiem eiropiešiem ir jābūt vienādām iespējām pielāgoties sociālo un ekonomisko izmaiņu prasībām un aktīvi piedalīties Eiropas nākotnes veidošanā.

Nākamais virziens, kurš tiek prezentēts Eiropas Savienībā – vairāk investīciju cilvēkresursos. Izvirzot prioritāti vairāk investīciju cilvēkresursos, – jāsecina, ka ir gandrīz neiespējami izdarīt uz faktiem pamatotus secinājumus, jo investīciju lielums cilvēkresursos kā naudas, tā laika izteiksmē, kā arī pēc resursu izcelsmes vēl nav pilnībā apzināts [5].

Attīstoties tehnoloģijām un tehnikas progresam, īpaši svarīgu lomu iegūst prasme minimālos termiņos apgūt jauno tehniku, apgūt un pielietot praksē jaunās zināšanas. Iestājoties Eiropas Savienībā (ES), ne mazāk aktuāla kļūst nepieciešamība brīvi pārvaldīt angļu valodu. Jau tagad tas ir nepieciešami ne vien

augstākā posma vadītājiem, bet arī ierindas darbiniekiem. Tam varam izsekot, aplūkojot aviācijas kompāniju, tranzītpārvadājumu kompāniju, eksprespasta, «Lattelekom» un daudzu citu kompāniju pieredzi. Tāpēc aktuāls kļūst jautājums par tādu mācību metožu meklējumiem un ieviešanu praksē, ar kuru palīdzību būtu iespējams intensificēt personāla mācību procesu.

Tiek izstrādāts dokuments "Latvijas Republikas stratēģija integrācijai Eiropas Savienībā", kurā atspoguļoti integrācijas pamatvirzieni. Dokumentā aprakstīti arī izglītības un tālākmācību attīstības virzieni Latvijā, kā arī šai nozarei svarīgākās problēmas, kurām ir jāpievērš īpaša uzmanība [6].

PĒTĪJUMA AKTUALITĀTE

Mūsdienu pasaulei un Eiropai ir raksturīga pieaugošā globālā un reģionālā sadarbība, tas ietekmē arī Latviju. ES ir viens no pasaules ietekmīgākajiem reģionālajiem politiskajiem un ekonomiskajiem grupējumiem. Latvijā veicamie uzdevumi integrācijai Eiropas Savienībā ar katru dienu paplašinās. Līdzšinējā Eiropas Savienības prakse ir pierādījusi, ka tieši tā saucamo mazo dalībvalstu loma ir bijusi ļoti svarīga izšķirošu lēmumu pieņemšanā [6].

Eiropas Savienības prasības, kādas izvirzītas personāla apmācībai Latvijā kā ES kandidātvalstī, atspoguļotas dokumentā "Mūžizglītības memorands" Par vienu no svarīgākajiem momentiem kļūst personāla apmācīšanas iespēju meklējumi un to īstenošanas ceļu pilnveidošana, elastība un prasme ātri pielāgoties situācijai, kas pastāvīgi mainās.

Eiropas Savienība jau tagad no kandidātvalstīm sagaida ne tikai pieprasījumus, bet arī priekšlikumus un idejas, kas dotu savstarpējus ieguvumus kā savienībai, tā kandidātvalstij [6].

Integrācijas nacionālo interešu aspektā mācību un izglītības sistēmai ir jānodrošina konkurētspējīga darbaspēka veidošanās [6].

Pastāvīgās pārmaiņas spiež cilvēkus mācīties visu mūžu. Un šajā gadījumā runa nav tikai un vienīgi par akadēmisko izglītību. Jauno tehnoloģiju apgūšana, prasme izmantot visjaunāko tehniku ļauj ievērojami samazināt laika patēriņu, kāds nepieciešams vienas produkcijas vienības saražošanai vai viena pakalpojuma sniegšanai [2].

Kā izriet no «Mūžizglītības memoranda», kā mācīties, kā piemēroties pārmaiņām un kā orientēties milzīgajā informācijas plūsmā, - tās tagad ir prasmes, kas jāapgūst ikvienam [5].

Šajā rakstā autore ir izmantojusi tēlainās domāšanas metodiku pielietošanas pieredzi mācīšanas efektivitātes paaugstināšanai. Mācību kursa īpatnība - raisīt interesi par jaunās vielas apgūšanu un subjektīvo barjeru likvidēšana lielu informācijas apjomu iegaumēšanas procesā [3].

Šis virziens pilnīgi atbilst Eiropas Nodarbinātības stratēģijai, kura tika pieņemta Eiropas Savienības Padomes valstu vadītāju tikšanās reizē 1997. gadā Lisabonā. Šī stratēģija noteica novērošanas un ziņojumu sniegšanas procedūru visām dalībvalstīm, balstoties uz ikgadēji pārskatītām nodarbinātības vadlīnijām. Nodarbinātības stratēģija balstās uz četriem pīlāriem: nodarbinātību, uzņēmējdarbību, pielāgošanās spēju un vienādām iespējām [6].

Pētījuma objekts bija dažādu organizāciju darbinieki vecumā no 21 gada līdz 56 gadiem. Visiem, kas piedalījās eksperimentā, bija pastāvīga darba vieta. Pētījuma subjekts bija personāla mācību intensīvās metodes, tostarp tēlainās atmiņas izmantošanas jeb asociāciju metode.

Eksperiments notika laikposmā no 2003. gada janvāra līdz 2003. gada oktobrim ieskaitot. Eksperimenta gaitā tika apmācītas 12 dažāda līmeņa darbinieku grupas. Katrā grupā bija no 8 līdz 14 cilvēkiem.

METOŽU APRAKSTS

Pētījums tika veikts, izmantojot dažādas metodes. Mācību teorētiskā daļa aprakstīta, izmantojot monogrāfiskās metodes.

Pirms mācību sākuma tika izmantota tāda pētījumu metode kā respondentu tiešā (personīgā) intervēšana metode. Tika aptaujāti visi eksperimenta dalībnieki ($n = 174$). Intervēšana notika latviešu un krievu valodā.

Lai varētu izvērtēt eksperimenta dalībnieku eksperimenta gaitā iegūtās zināšanas un to apguves efektivitāti procentos (%), jāvienojas par atsevišķiem jēdzieniem.

1. Ieejas jeb sākuma posma zināšanas – Z_{ie} procentos ir:

$$Z_{ie} = \frac{n_{ie}}{N} 100$$

kur n_{ie} – pareizi atbildēto jautājumu skaits ieejas jeb sākuma testā;
 N – testa kopējais jautājumu skaits.

2. Izejas jeb beigu posma zināšanas – Z_{iz} procentos ir:

$$Z_{iz} = \frac{n_{iz}}{N} 100$$

kur n_{iz} – pareizi atbildēto jautājumu skaits izejas jeb beigu testā;
 N – testa kopējais jautājumu skaits.

Šie ir pamatdati, kurus iegūst, pielietojot vienu un to pašu testu pirms un pēc kursa. Pārējie šā mācību procesa rādītāji ir atvasināti jeb aprēķināti, izmantojot pamatdatus.

3. Mācību kursa laikā iegūto zināšanu apjoms – $Z_{kursa\ laikā}$ - procentos ir:

$$Z_{kursa\ laikā} = Z_{iz} - Z_{ie}$$

Šo raksturojumu $Z_{kursa\ laikā}$ var aprēķināt kā vienam studentam, tā arī visai grupai, izrēķinot vidējās vērtības.

$$Z_{\text{kursa laikā}_{\text{vid}}} = \frac{Z_{\text{kursa laikā}_i}}{K}$$

kur $Z_{\text{kursa laikā}_i}$ – summēšanas operācijas apzīmējums;

$Z_{\text{kursa laikā}_i}$ – i -tā studenta iegūtās zināšanas kursa laikā %;

i – studenta kārtas numurs, kurš mainās no 1 līdz K ;

K – studentu skaits grupā.

Analoģiski var noteikt $Z_{\text{ie}_{\text{vī}}}$ un $Z_{\text{iz}_{\text{vī}}}$, kas raksturo grupas studenta vidējo ieejas un izejas zināšanu līmeni.

4. Kursu pasniedzēja darba efektivitāte – $E_{\text{pasn.}}$ procentos ir:

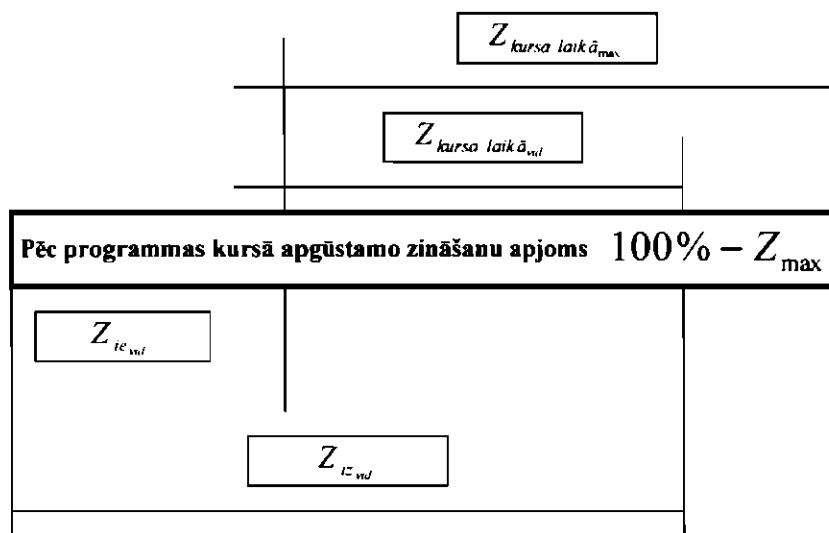
$$E_{\text{pasn.}} = \frac{Z_{\text{kursa laikā}_{\text{vid}}}}{Z_{\text{kursa laikā}_{\text{max}}}} \cdot 100$$

kur $Z_{\text{kursa laikā}_{\text{max}}}$ aprēķina pēc formulas:

$$Z_{\text{kursa laikā}_{\text{max}}} = Z_{\text{max}} - Z_{\text{ie}_{\text{vī}}}$$

kur Z_{max} ir kursā apgūstamo zināšanu apjoms pēc programmas un tas ir 100%.

Tālāk skat. zīmējumu, kas palīdz loģiski izsekot matemātiskajiem aprēķiniem.

1. att. Apmācību procesa efektivitātes izvērtējuma rādītāju savstarpējā saistība
Mutual connection of the effectiveness indicators' evaluation of the training process

Ši metodika ļauj novērtēt, kādas izmaiņas darbinieku zināšanās un prasmēs ir notikušas tieši mācību gaitā, jo ir ņemts vērā sākotnējais zināšanu līmenis un tā izmaiņas pēc mācību kursa beigšanas.

Apmācību beigās kā pētījuma metode tika izmantota pašai aizpildāmā anketa. Aptaugas anketas tika izplatītas kursu beigušo dalībnieku vidū. Kā pētījuma mērķgrupa definēti visi dalībnieki, kuri ir pabeiguši apmācību pēc ātrās iegaumēšanas programmas ($n = 174$).

Šajā nolūkā tika izveidota anketa, kas atbilst diviem svarīgiem nosacījumiem: nodrošina aizpildīšanas procesa vienkāršību un ātrumu; ļauj iegūt pietiekamu informācijas apjomu, kas atspoguļo atšķirības dalībnieku attieksmē.

Šī anketa tika izmantota, lai konstatētu, kāda ir apmācāmo attieksme pret intensīvo netradicionālo apmācīšanas metodi, kas izmantota mācību gaitā, kā arī, lai fiksētu kvantitatīvās izmaiņas iegaumējamās vielas apjomā pēc nodarbībām. Anketēšanas gaitā iegūtos datus statistiski apstrādāju, un rezultāti ir aplūkoti turpmāk.

REZULTĀTU APKOPOJUMS

Izmantojot iepriekšminētās metodes, autorei bija iespēja izvērtēt:

- ieejas jeb sākuma posma un izejas jeb beigu posma zināšanas cilvēkiem, kuri pabeidza apmācību kursu;
- pasniedzēju prasmi apmācīt;
- salīdzināt kā apmācāmo cilvēku, tā pasniedzēja spējas šajā mācību procesā;
- konstatēt, kuras kursa tēmas apgūtas labi un kuras – vāji.

Mācību procesa pozitīvais moments: audzēkņi pierada domāt citādi. Apmācību kurss ir pietiekami ilgs laiks, lai iemācītos pielietot praksē visas iegūtās zināšanas un darītu to bez sasprindzinājuma, noslipējot iegūtās iemaņas līdz automātiskumam [1].

Bija arī problēmas. Tā kā auditorija sastāvēja galvenokārt no pieaugušajiem, tad ģimenes problēmas un steidzams darbs ne vienmēr ļāva audzēkņiem apmeklēt visas nodarbības [4]. Bet, tā kā netradicionālā apmācīšanas metodika ir intensīvā metode, tad audzēkņiem, kas bija izlaiduši divas līdz trīs nodarbības, bija ļoti grūti panākt grupu. Tajā pašā laikā, vienas un tās pašas vielas atkārtošana garlaikojā tos klausītājus, kuri bija apmeklējuši visas nodarbības un jau apguvuši metodes pietiekamā līmeni. Šādā situācijā, lai saglabātu kopējo iegūto zināšanu līmeni grupā, autorei vajadzēja lekcijas uzrakstīt un dot kā izdales materiālus tiem, kas bija izlaiduši to vai citu nodarbību.

Tā, piemēram, sākumposmā – tiešās (personīgās) intervēšanas laikā – autore ieguva šādu informāciju:

- speciālo iegaumēšanas iemaņu nav 98% respondentu (jeb 171);
- iegaumētās informācijas apjomu savu ikdienas pienākumu veikšanai neuzskata par pietiekamu 93% respondentu (jeb 162);
- informācijas ātrās iegaumēšanas metodes nepārvalda 90% respondentu (jeb 156);
- jaunās informācijas pastāvīga atkārtošana ir nepieciešama 88% respondentu (jeb 153);
- ātri aizmirst nesen iemācīto 86% respondentu (jeb 149).

Visgrūtāk iegaumējamās tēmas, kas saistītas ar savu darba pienākumu izpildīšanu:
vārdu iegaumēšana svešā valodā - 89% respondentu (jeb 155);
shēmu iegaumēšana - 85% respondentu (jeb 148);
formulu iegaumēšana - 81% respondentu (jeb 141);
saīsinājumu iegaumēšana - 79% respondentu (jeb 138);
abstraktas informācijas iegaumēšana dzimtajā valodā (nosaukumi u.c.) -
78% respondentu (jeb 136).

Pēc iegūto datu izanalizēšanas autore izstrādāja vingrinājumu kompleksus, kuri deva iespēju iegaumēt informāciju maksimāli precīzi, izmantojot tēlaino atmiņu. Lai noteiktu, cik efektīva ir piedāvātā programma, jāpielieto noteikta metodika vai jāievēro noteikta darbību secība adekvātu rezultātu iegūšanai. Šajā gadījumā zināšanas izvērtē procentos. Apgūstot pilnīgi visu kursa programmu, iegūtais zināšanu līmenis ir maksimālais (100%).

Šā eksperimenta pamatā ir zināšanu izvērtējums pirms un pēc apmācīšanas procesa. To veic ar viena un tā paša testa palīdzību, uz kuru atbild divas reizes - pirms jaunas tēmas uzsākšanas un mācības beidzot.

Testam un jautājumu formulējumam ir liela nozīme. Tas ir atkarīgs no izvirzītā kursa mērķa un arī no tā, kāds ir vēlamais analīzes saturs [2]. Rezultātā autore sadalīja jautājumus pa kursa tēmām, lai vieglāk varētu izanalizēt, kura no sadaļām ir apgūta labāk un kura - vājāk. Lai salīdzinātu, kura no metodikām - parastā vai, izmantojot tēlaino atmiņu - mācību procesā ir efektīvāka, var izvērtēt studentu vai pieaugušo spējas apgūt kursa vielu:

1. nodarbība: Savstarpēji nesaistītu vārdu iegaumēšana dzimtajā valodā:
 - 1.1. tests pirms nodarbību sākuma (10 vārdi) - 70% (vidēji 7 vārdi);
 - 1.2. tests pēc 2 akadēmisko stundu ilgām nodarbībām (20 vārdi) - 95% (vidēji 19 vārdi).
2. nodarbība: Savstarpēji nesaistītu vārdu iegaumēšana dzimtajā valodā:
 - 2.1. tests pirms nodarbību sākuma (30 vārdi) - 90% (vidēji 27 vārdi);
 - 2.2. tests pēc 4 akadēmisko stundu ilgām nodarbībām (50 vārdi) - 96% (vidēji 48 vārdi).
3. nodarbība: Abstraktu vārdu iegaumēšana dzimtajā valodā:
 - 3.1. tests pirms nodarbību sākuma (10 vārdi) - 60% (vidēji 6 vārdi);
 - 3.2. tests pēc 6 akadēmisko stundu ilgām nodarbībām (20 vārdi) - 95% (vidēji 19 vārdi).
4. nodarbība: Shēmu iegaumēšana:
 - 4.1. tests pirms nodarbību sākuma (1 shēma) - 60% (vidēji uzdotā informācija uztverta par 60%);
 - 4.2. tests pēc 8 akadēmisko stundu ilgām nodarbībām (4 shēmas) - 98% (vidēji uzdotā informācija uztverta par 98%).
5. nodarbība: Saīsinājumu iegaumēšana:
 - 5.1. tests pirms nodarbību sākuma (9 saīsinājumi) - 40% (vidēji uzdotā informācija uztverta par 40%);
 - 5.2. tests pēc 10 akadēmisko stundu ilgām nodarbībām (18 saīsinājumi) - 96% (vidēji uzdotā informācija uztverta par 96%).

6. nodarbība: Vārdu iegaumēšana svešvalodā ar tulkojumu (no angļu un vācu valodas):

6.1. tests pirms nodarbību sākuma (10 vārdi) – 45% (vidēji 4,5 vārdi);

6.2. tests pēc 12 akadēmisko stundu ilgām nodarbībām (20 vārdi) – 90% (vidēji 18 vārdi).

7. nodarbība: Vārdu iegaumēšana svešvalodā ar tulkojumu (no angļu un vācu valodas):

7.1. tests pirms nodarbību sākuma (20 vārdi) – 90% (vidēji 18 vārdi);

7.2. tests pēc 14 akadēmisko stundu ilgām nodarbībām (40 vārdi) – 93% (vidēji 37 vārdi).

8. nodarbība: Vārdu iegaumēšana svešvalodā ar tulkojumu (no angļu un vācu valodas):

8.1. tests pirms nodarbību sākuma (30 vārdi) – 97% (vidēji 29 vārdi);

8.2. tests pēc 16 akadēmisko stundu ilgām nodarbībām (60 vārdi) – 93% (vidēji 56 vārdi).

Analizējot eksperimenta gaitā iegūtos rezultātus, autore vērtēšanā izmantoja visas iepriekšminētās uzskaitītās metodes.

Tā, piemēram, izmantojot ātrās iegaumēšanas metodikas, kursu beigušie darbinieki varēja uztvert tiem uzdoto informāciju 90 līdz 100% apmērā.

Ceturtajā nodarbībā viņi tika aicināti iegaumēt 4 dažādas shēmas. Pēc divu akadēmisko stundu ilgām nodarbībām darbinieki varēja uztvert viņiem piedāvāto informāciju par 98%.

Līdzīgi rezultāti tika iegūti, iegaumējot vārdus kādā no svešvalodām. Pieaugušie, kuri neprata ne angļu, ne vācu valodu, jau septītajā nodarbībā divu akadēmisko stundu laikā iegaumēja no 52 līdz 60 no sešdesmit svešvalodā nodiktētiem vārdiem ar tulkojumu. Tādējādi apgūtās vielas procents vidēji sasniedza 93%. Šajā gadījumā jāņem vērā, ka neviens cilvēks bez speciālās sagatavotības nevar uzrādīt šādu rezultātu. Bez tam tests katras nodarbības beigās iekļāva 2-4 reizes vairāk informācijas nekā nodarbības sākumā dotais tests. Tas tika darīts tādēļ, lai paši apmācāmie dabūtu izjust mācību gaitā gūtos reālos sasniegumus.

Šajā eksperimentā visi apmācāmie bija eksperti apmācību jomā, tā kā katrs no viņiem savā mūžā ir sastapies ar dažādu mācību metodiku un zina, kādu informāciju viņam ir visgrūtāk iegaumēt, kā arī reālos rezultātus, kādus varētu sasniegt ar ierastajām apmācības metodēm.

SECINĀJUMI

Analizējot eksperimenta gaitā iegūtos datus, autore izdara secinājumu, ka asociāciju metodes izmantošana ļauj būtiski palielināt iegaumējamās informācijas apjomu, kāds nepieciešams darbam. Apmācību kursu pabeigušie darbinieki atzīmēja, ka vielu apgūt bijis viegli, nodarbības veidotas neparasti un grupā nodarbību laikā valdījusi jautra gaisotne. Tādējādi informācijas sniegšanas ceļu pilnveidošana un jaunu apmācīšanas metodiku izstrādāšana var būtiski atvieglināt jaunu zināšanu apgūšanas procesu. Tāda pieeja paver iespēju audzināt personālu bez lielas piepūles, jo tāda instrumenta apgūšana, kāds ir tēlainā atmiņa un

prasme lietot iegaumēšanai visjaunākās metodes, ļauj visīsākajā laikā pār kvalificēt darbinieku no viena darbības veida uz citu. Bez ievērojamas piepūles visīsākajā laikā palielinās vārdu krājums jebkurā svešvalodā un tādējādi paaugstinās darbinieka konkurētspēja un pieprasījums darba tirgū. Šādu mācību kursu beigušie darbinieki paši ir ieinteresēti kā celt savu konkurētspēju, tā arī tērēt apmācībai pēc iespējas mazāk pūļu. Tas ir sevišķi aktuāli tagad, jo darbinieki mācās un ceļ savu kvalifikāciju lielākoties ārpus darba laika.

Ekspérimenta gaitā iegūtos rezultātus citādā veidā praktiski nav iespējams panākt (skat. 6.2., 7.2. un 8.2. testu rezultātus).

Šajā rakstā ieteikto metožu plaša realizēšana praksē var palīdzēt jebkurai organizācijai minimālā laikposmā un ar minimālu materiālo ieguldījumu izlauzties absolūti jaunā attīstības līmenī, jo tieši personāla attīstība un līmenis ir katras organizācijas vislielākā bagātība. Tieši cilvēka faktors ir izšķirošais konkurences cīņā. Mūsdienu asās konkurences, tehnoloģiju attīstības un tirgus globalizācijas apstākļos tēlainās atmiņas izmantošana ir spēcīgs instruments, kas ļauj ne vien atvieglot jebkuras informācijas iegaumēšanas procesu, bet arī ievērojami palielināt apmācīšanas procesa efektivitāti.

Minētās metodes veiksmīgi var tikt izmantotas attiecībā uz jebkura vecuma cilvēkiem. Metodikas efektivitāte nav atkarīga no apmācāmo iepriekšējās pieredzes un no viņu ieraduma un prasmes mācīties.

Kā rāda prakse, īpašu ieinteresētību netradicionālo mācību metožu apguvē izrāda personas, kas nolēmušas apgūt vai pilnveidot svešvalodu zināšanas, iegūt transportlīdzekļa vadīšanas tiesības, cilvēki, kas pēc ilga pārtraukuma nolēmuši atsākt mācības augstskolā, menedžeri, kuru darba pienākumi paredz, ka viņiem jābūt informētiem par jaunākajām izstrādņēm un jāapgūst jaunas zināšanas, to organizāciju darbinieki, kurās regulāri tiek veikta personāla atestācija, speciālisti, kas ieinteresēti strauji soļot augšup pa karjeras kāpnēm.

Latvijā ir jāveic sagatavošanas darbs Eiropas Sociālajam fondam (ESF), lai nākotnē varētu sekmīgi piedalīties ESF atbalstītu projektu realizēšanā. Daļa ESF līdzekļu tiek novirzīti arī ar darbaspēka kvalitāti saistītām aktivitātēm uzņēmumos [6].

Tādējādi jaunāko mācību un pasniegšanas veidu meklēšana pilnīgi atbilst Eiropas Savienības prasībām. Latvijas valstij kā ES kandidātvalstij ir jāievēro ES prasības un Eiropas Savienībā pieņemtie mācību politikas pamatvirzieni. Autore aprakstīja mācību metodes un izglītības modernizācijas pamattendences, kas jāņem vērā, lai nodrošinātu Latvijas kā ES dalībvalsts kvalitatīvu līdzdalību ES starpinstitutionālajā un starpvalstu sadarbībā, Latvijas Republikas identitātes nostiprināšanos, nacionālo interešu pilnvērtīgu pārstāvēniecību ES un nodrošinātu konkurētspējīga darbaspēka veidošanās.

LITERATŪRA

1. DePorter Bobby, Hernacki Mike. *Quantum learning*. New York: Villard Books, 1998.
2. Herrmann Ned. *The Creative Brain*. Lake Lure, N.C.: Brain Books, 1988.
3. Copeland T., Koller T., Murriw J. *Valuation: Measuring and managing the value of companies*. NY: Wiley and Sons, 1999. 320 p.

4. Newstrom J. W., Davis K. *Organizational behaviour: Human behaviour at work*. Boston: McGraw Hill, 2000. 447 p.
5. Mūžizglītības memoranda konsultēšanas process Latvijā. Gala ziņojums / Ingas Galvānes red. Rīga, 2002. 80 lpp.
6. Latvijas Republikas stratēģija integrācijai Eiropas Savienībā, 2002.

Intensification of the Process of Training

Summary

This article deals with a search of new effective methods of personnel training. Recently in the society appeared urgent problems of continuous training – lifelong learning, problem of organizational development ensuring competitive advantage learning organizations, problem of knowledge management in organizations and organizational culture focused on the exchange of knowledge – knowledge management. These directions in management have resulted in active search of innovations in educational process. For last two decades personnel development, as the most valuable asset of any organization, became the most important direction in the theory of management. For more than seven years the author was carrying out an experiment on training groups of employees of various enterprises using method of associations. The received data allow forming conclusions about success of application the methods, offered by the author, their efficiency and rather small material inputs necessary for trainings.

Management of Transfer Pricing in the International Transactions

Transferta cenu vadība starptautiskajos darījumos

Diāna Ļubimova

Valsts ieņēmumu dienesta Galvenā nodokļu pārvalde

Smilšu ielā 1, Rīgā, LV-1978

E-pasts: Diana.Lubimova@vid.gov.lv

This article is based on author's recently completed research on the management accounting role of transfer pricing in an international environment. Management accounting author defines as accumulating and analysis of financial data for internal use (management, data for shareholders and controlling bodies). The research aims at narrowing the gap between "management accounting" and "fiscal" studies of transfer pricing. In studies on management accounting and control in multinational enterprises (hereafter – MNEs), "tax" has been identified as one of a variety of aspects influencing the transfer pricing decision for MNEs, but in-depth studies on transfer pricing in MNEs remain lacking. Therefore this article will focus on the prominent role that taxes have started to play in the MNE's decision-making process concerning transfer pricing. Tax accounting reports have mostly approached the regulatory environment as an incentive for transfer pricing manipulation and income shifting, while pure tax law studies discuss the different regimes in national tax jurisdictions or the optimal transfer pricing approach. International tax specialists have only very recently started to state in the literature that transfer pricing issues go "beyond fiscal matters" These contributions are inspired by the management control system literature.

Key words: transfer pricing, management accounting, tax administration, cross-border transfers, corporative income tax system, fiscal environment

INTRODUCTION

The social relevance of this topic is significant. Reference has been made to the following three reasons why transfer pricing has become an important issue in international taxation over the last few years:

- the higher degree of globalization creates integrated business opportunities for MNEs through cross-border transfers, while corporate income tax systems remains nationally based;
- national governments react to this trend by formulating tighter regulations to reduce the opportunities for MNEs to manipulate transfer prices and reduce taxes;
- due to the international conflict resulting from the different strategies of various national tax authorities to protect and enhance their revenue base, MNEs are under pressure to satisfy different tax authorities at the same time¹.

Recent surveys confirm the need to study transfer pricing in an international context. One example is the 2002 Ernst & Young transfer pricing survey. It

reveals that 85% of the responding tax and finance directors rank transfer pricing as the most important current international tax issue. The survey also indicates that transfer pricing audits are generating more adjustments now than in 1999, and nearly two-thirds of the survey respondents report that they were audited for transfer pricing somewhere in their organization in the past two years².

This article also aims at providing insights regarding the practical implications of the new transfer pricing regulations: do the new regulations reduce the distortions between the fiscal and managerial transfer prices? Or do the stricter regulations push MNEs to rely on fiscally-determined prices in their internal decision-making processes – prices that would not coincide with managerially useful transfer prices? In such cases, the reach of the arm's length principle is clearly overextended.

Because empirical data on the use of transfer pricing for management purposes are scarce, an elaborate set of data has been gathered in the context of this study. The information is highly triangulated, which means that different data sources are incorporated, such as interviews at various levels within the MNEs, published company information, internal company documents, and industry data.

1. FISCAL ENVIRONMENT

Since the introduction of fiscal transfer pricing rules, the arm's length principle has been the central requirement; transfer prices between interrelated parties are acceptable for the tax authorities if the same prices would have been chosen for the same or a similar transaction between independent parties³. While arm's length continues to be the main principle, it cannot be denied that the fiscal requirements have become increasingly strict and detailed over the last decade. In 1994, the US Internal Revenue Service (hereinafter – IRS) published a new version of its transfer pricing regulations. In doing so, the United States confirmed its position of being the most strict and demanding tax authority with regard to transfer pricing issues. Because of the strong voice of the United States in the OECD, the rest of the world has followed the US example quite closely. By July 1995, the OECD member countries had reformulated the OECD Transfer Pricing Guidelines (1995, 1996 and 1997), which have been implemented by a large number of national tax authorities. Since 1995, an increasing number of countries have been (and still are) preparing specific transfer pricing rules. They have also strengthened their administrative resources in this area⁴.

For MNEs the revised OECD Transfer Pricing Guidelines, and especially their insertion in the legislation of a growing number of countries, have significant consequences. The companies must justify explicitly that their transfer pricing policy does not violate fiscal rules and that it is based on sound business grounds. The stricter fiscal requirements also entail a drastic increase in the administrative burden for the MNEs because extensive contemporaneous documentation needs to be provided. The documentation should contain a functional analysis and comparables. The better the documentation sustains the MNE's transfer pricing decision, the more the tax authorities are inclined to accept the policy. Increasingly, national tax authorities have started to monitor transfer pricing practice by means of audits. Moreover, a number of tax administrations, headed by

the United States, have introduced considerable penalties when appropriate documentation is lacking. On the other hand, more and more tax administrations offer the possibility to MNEs to enter into advance pricing agreements (hereafter – APAs), such that they can reach an agreement with the tax authorities before the transactions actually occur. APAs give them the certainty that a particular transfer pricing policy will not be disputed during a certain period of time, as long as the facts and circumstances do not change substantially.

2. MANAGEMENT CONTROL ROLE OF TRANSFER PRICING

Transfer pricing is not only relevant for MNEs, but more broadly plays a role in every multi-divisional firm. It has a management control function that is intensively researched in the management accounting literature. Although management control has been defined in many ways, the common idea in all definitions is that it is “the process of guiding organizations into viable patterns of activity in a changing environment” The management control system is a purposive system that aims at providing useful management information that can influence the behaviour of “organizational participants so that some overall organizational goals are achieved”⁵. The central control problem in organizations is to motivate managers to act so that, while pursuing their personal goals, they are also contributing to the fulfilment of organizational goals. When this is the case, “goal congruence” is achieved. A crucial aspect of the management control system is that goal congruence is stimulated by influencing the behaviour of the actors within the organization. One of the main instruments in this regard is the performance measurement and evaluation system within the company.

Over the last decades, many companies began to grow larger, to become more diversified, and to be organized into several decentralized divisions. These divisions began to operate autonomously and as such to be evaluated as responsibility centres. Each individual centre is supposed to have the objective to help to implement the strategies of the organization as a whole. Several types of responsibility centres can be distinguished:

a responsibility centre is referred to as an expense centre if only its costs are measured for its evaluation, and as a revenue centre if only its revenues are measured;

a profit centre is evaluated on both its costs and revenues. A strategic business unit (hereinafter – SBU) is considered as a profit centre, which often consists of a number of smaller profit centres; and

investment centres are profit centres in which the amount of assets employed is equally taken into account for the evaluation of these centres. Following the literature regarding management control systems, investment centres are not discussed as a separate category any further, but are considered as a particular type of profit centre⁶.

The degree of control that a manager of a profit centre has, is quite high as compared to the control basis in expense and revenue centres; the idea of a profit centre is that it is run more or less as a separate business and managers have significant discretion over both the unit’s revenues and costs. However, the amount of actual autonomy of the managers varies significantly and the

management control system can be used to communicate the restrictions on autonomy imposed by top management. In any case, the profit reported at the profit centre should be perceived as fair by the managers. In broad terms this means that the higher the amount of profit reported is, the better the profit centre has performed. A disadvantage of establishing profit centres is that the competitive spirit they create can have dysfunctional consequences to the organization as a whole; profit centre managers may refuse to cooperate with other responsibility centres because they are evaluated on their own result, which may impede goal congruence from being reached⁷. It is also logical that the benefits of the profit centre concept should be greater than the additional record keeping and the other costs involved, compared to other forms of responsibility centres⁸.

When responsibility centres trade or transfer goods and services amongst each other, transfer pricing comes into the picture; the price for intra-firm transactions has an important impact on the costs and revenues recorded by autonomous subunits. Within multi-divisional firms, transfer pricing is an instrument that at the same time enhances differentiation as well as integration between the different divisions⁹. On the one hand, transfer prices enable the creation of decentralized responsibility centres. Decentralization is valuable because it increases the development and motivation of management and it enables the overcoming of the limited processing capabilities of centralized management. On the other hand, coordination between divisions and central management can become difficult and the subunit manager could undertake actions that are detrimental to overall firm profits. From this perspective, transfer pricing provides a mechanism to coordinate the activities of the autonomous divisions; it can be a means to communicate relevant information to guide or influence managerial decisions, e.g. for evaluating the profitability of products. Because transfer prices determine divisional profits, they can also lead to coordination through achieving a proper evaluation of the divisions involved, i.e. to evaluate the effectiveness of managers.

In sum, transfer pricing is crucial within multidivisional enterprises because transfer prices are used to measure the value of goods or services that are transferred between responsibility centres in an organization. Transfer prices therefore have an influence on the profitability of these centres, in literature regarding the management control systems, transfer pricing is primarily considered not as an accounting tool but as a behavioural tool to motivate managers to take goal congruent decisions; the behaviour of the responsibility centre managers involved on both sides of the transfer is influenced by the way in which transfer prices are structured¹⁰. The transfer pricing system should therefore provide appropriate information about relevant company revenues and costs. Moreover, it should be sufficiently easy to understand and administer.

3. RECONCILING THE TAX AND MANAGEMENT CONTROL ROLES OF TRANSFER PRICING

The previous section of this article considered the management accounting perspective, along which transfer pricing is considered as a part of the management control system of the multi-divisional company with two main

objectives: the promotion of goal congruence and the design of a suitable system for performance measurement and evaluation. The different roles of transfer pricing for the management control system give an indication of the complexity of the issues involved. In a multinational environment, the complexity is even greater; the transfer pricing policy must satisfy an additional set of goals, including profit maximization; cash flow, sales, and marketing goals; minimizing taxes, duties, and tariffs; and achieving socio-political goals related to financial restrictions, currency fluctuations, and host country relations¹¹. For a description of recent developments in the fiscal requirements for international transfer pricing, see section 1.

In an international environment, the design and use of transfer pricing as a management control instrument seem to be significantly restricted. In soundly managed enterprises, where the transfer pricing policy continues to be driven by business motives, tax variables have started to play an increasing role. The growing spread of specific legislation after 1995 and the stricter fiscal transfer pricing approach are increasingly forcing MNEs to reconcile their internal transfer pricing objectives with the fiscal requirements. This leads to the following question: What is the influence of the tighter fiscal requirements on the management control Junction of transfer pricing? To get more insight into this issue, a number of selected MNEs were studied. The pilot study with four large MNEs is discussed in section 4, while the conclusions from a number of in-depth case studies within one of these MNEs are presented in section 5. In advance, a clear influence of the regulatory developments was expected in terms of the MNEs' fiscal compliance. In addition, the fiscal requirements were expected to put pressure on the role of transfer pricing to enhance goal congruence, and on its role within the performance measurement and evaluation system of individual managers. The figure 1 below depicts the different aspects of this topic, and reveals potential tensions between the fiscal and management control role of transfer pricing.

MNE Corporate Strategy

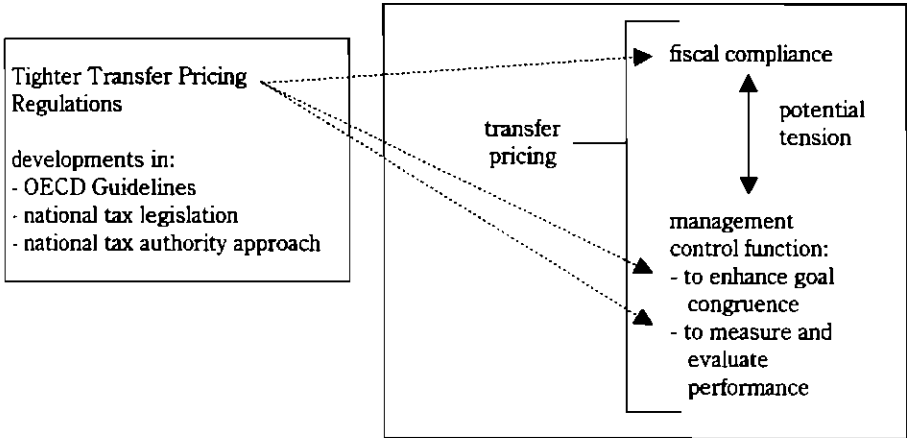

Figure 1. MNE Corporate Strategy¹²

4. PILOT EMPIRICAL STUDY

In 1999 and 2000 a pilot study was undertaken to gain the first insights into the research topic in practice. This pilot consisted of exploratory interviews with fiscal transfer pricing specialists in MNEs. Four large MNEs were selected. Larger MNEs were chosen because they became aware of the importance of the changes in the fiscal requirements over the last decade – in contrast to smaller corporations, which have only started to adjust their transfer pricing policy over the last few years and could therefore not be used for this study¹³. The research could not be limited to one particular sector because of the sensitivity of transfer pricing issues and the reluctance of top management to be compared to their competitors.

The four companies of the preliminary study therefore belong to different sectors. Three companies (A, B, and C) can be classified as being in the manufacturing environment; the other company (D) provides services. Companies A and D are active in the business-to-business market, while the B and C are present both in the business-to-business market and in the individual consumer market. A, B, and C are large, multidivisional MNEs. In contrast, D is smaller and not structured into multiple product divisions. Moreover, A, B, and C are “older” companies, having been engaged in cross-border transactions for a long time. D is quite young, and has only begun to engage in international transactions during the last decade. The selected companies did not have major problems with the local tax authorities. In addition, they only used one set of books for transfer pricing. Transfer pricing experts in the corporate tax department of each selected MNE were interviewed. In companies A and C, the interviews were held at the divisional level, with the tax directors of a major product division. For companies B and D, the interviews were held at corporate level.

The main conclusions of the preliminary study can be summarized as follows. When being interviewed about fiscal compliance, all interviewees focused on the pressure on their companies to comply with the demanding rules. The corporate and divisional tax department had to prepare extensive documentation, including a functional analysis and comparables. Moreover, they had to prove that the MNE's transfer pricing system respected the transfer pricing methods that were allowed by the tax authorities. Setting up a detailed transfer pricing document was not sufficient; in order to provide comparables, high costs had to be incurred. The in-house tax department, external brand lawyers, and external consultants were resorted to, in order to make sure that the fiscal requirements were respected. Despite the MNEs' efforts, much uncertainty remained about the behaviour of the tax authorities, as well as regarding the proper interpretation of the regulations and concerning the appropriate amount of documentation. At the time of the interviews, three of the four companies were still working out how to comply with the requirements of the OECD and local governments. The other company, B, had already set up an appropriate and detailed transfer pricing policy document. In other words, the tax managers, especially of the older, manufacturing MNEs, incurred high expenses related to compliance. There were not only the internal costs and efforts, but also the high costs incurred to provide suitable comparables that had to belong inevitably to the fiscal documentation in an increasing number of countries. The costs related to the comparables search were particularly burdensome because they could not be related to any direct business need.

With relation to the management control system, it was found that all four MNEs used centrally imposed transfer pricing policies within their product groups. This means that the price setting autonomy of the responsibility centres involved was close to zero. A clear interaction between the fiscal role and the management control role of transfer pricing has been observed; in the four cases the fear of audits and penalties had a large influence on the choice of the transfer pricing policy. Strategy objectives could often not be fulfilled using transfer pricing, but instead needed to be worked out through alternative mechanisms. Moreover, the role of transfer pricing for performance measurement and evaluation was significantly reduced. This transfer pricing policy could not be developed solely by the business people in the product divisions, but was guided and followed up by corporate management.

Corporate and product division tax managers were not always aware of the exact implementation of the transfer pricing policy at the lower levels, logically due to the task division in MNEs. This observation indicates that it was indispensable to involve more people than only the tax managers in the discussion, especially because the influence of transfer pricing on management control was investigated. One MNE was selected for the next phase of the research. Operational, financial, tax and human resources managers were interviewed at different levels of this MNE. The major conclusion of the exploratory study is that the stricter fiscal rules indeed have a major influence on the management control system function of transfer pricing in MNEs. The following in-depth study of a number of transactions in the chosen MNE was used to gain insights as to how this influence works and how both roles of transfer pricing have to be understood.

5. IN-DEPTH EMPIRICAL STUDY

Company B was selected out of the four original MNEs because it complied with the fiscal requirements in the most proactive way. The corporate tax department gave detailed information about its well developed transfer pricing policy and documentation. Therefore, B was the most useful subject to go one step further than compliance, to investigate the interaction between tax aspects and management control. The chosen MNE was a large, highly divisionalized manufacturing company, operating in both the business-to-business market and the final consumer market. Moreover, this case study took place in one product division, the most global one, characterized by the most elaborated transfer pricing policy and by the largest variety of transactions. The activities of the product division were focused on the industrial, business-to-business market. The study was limited to one product division in order to come to a more profound understanding. Within this setting, a multi-case investigation took place; the transfers of three different types of products and of a number of services were studied within the selected product division of the chosen MNE.

As in the preliminary study, the main method to gather the information consisted of in-depth interviews. This time, however, the study was not limited to the corporate level, but the researcher was able to obtain access to 23 persons at many levels in the organization; corporate, product division and subunit

managers could be interviewed. In addition, a wide variety of managers were involved; controllers, general managers of production plants, human resources managers, logistics managers, internal tax auditors, quality managers, industrial planners and tax people. In this way, an overall picture could be formed about both the tax and management control aspects of the MNE's transfer pricing policy. Triangulation was an important aspect to increase the objectivity, reliability and internal validity of the analysis. This means that apart from gathering interview data, a large number of archival and other documents were studied (internal documents such as pricing models, organizational organigrams, official transfer pricing documentation, balanced scorecards, performance agreements and financial statements).

The main conclusions of the in-depth multi-case investigation, building upon the preliminary study, are the following. The most direct influence of developments in the tax rules was felt at the corporate strategic level. Because of its size and success, the investigated company felt it could be one of the first targets of transfer pricing audits by the national tax authorities. In order to avoid economic double taxation, the transfer pricing policy was set up in a transparent and understandable way. The MNE also agreed with the requests by the tax authorities for a clear and transparent transfer pricing policy; management understood the need for documentation and experienced the documentation requirement as a positive development. The transfer pricing documents could help the tax authorities to obtain better insights into complex businesses under investigation, as well as to help the authorities to better understand what was going on. For companies that had a fair transfer pricing policy, documentation was considered as a useful instrument to prove to the tax authorities that the transfer pricing policy was motivated by real business functions. In addition, the MNE found it important to make sure that its transfer pricing policy was consistently implemented.

However, the company felt that the interpretation of the OECD Guidelines and the emphasis on the rules could significantly differ across national tax authorities. It meant that for this MNE, the compatibility between the corporate transfer pricing policy and the different requirements was felt to depend on the degree of consensus in terms of transfer pricing matters between the national tax authorities involved.

A remarkable observation was that distortions between the fiscal and management control roles of transfer pricing did not seem to be created by the fact that fiscal transfer pricing methods were imposed. Managers within the MNE reported how they felt that the flexibility of the tax authorities had increased over recent years. The interviewed tax specialists confirmed that when the chosen prices were influenced by a clear functional analysis, the methods were indeed accepted by the tax authorities. In other words, a better understanding of business economics by the tax authorities had led to a better interpretation of the arguments used by the MNE in the functional analysis.

However, it was also determined that the tax regulations created a tension between fiscal compliance and the management control role of transfer pricing. The requirement to have extensive documentation available and in accordance with practice at every moment, seemed to increase the rigidity of the transfer pricing system. The experience was that it was difficult to have every aspect of the transfer

pricing policy documented in detail, while for business reasons, pricing decisions should be able to be taken in a quick and dynamic way. This contemporaneous documentation requirement created pressure on the internal transactions that, under pure business circumstances, were governed in a more flexible way.

The study of different types of products led to the conclusion that the pressure from the fiscal requirements on the internal managerial function of transfer pricing depended highly on the strategic focus of the product being transferred. The requirement to fulfil the arm's length principle on the internal governance needs of the transactions was especially difficult to comply with for unique processes and products. Instead, the pressure was significantly less for standard products that are available on the market and for which the MNE focused on cost competitiveness. Still, in the cases under investigation, the production and transfer of standard products was kept internal for strategic reasons; these standard products provided the basic knowledge for research and development of the unique products. It meant that standard processes that were kept within the MNE could have a different meaning than the same processes on the market. In this way, comparability with outside market products decreased.

With the analysis of the cases, it became clear that changes in the transfer pricing tax rules led to significant adjustments in the functioning of the management control system over a longer period of time; a tension was created between the need for centralization and structure of the transfer pricing policy for tax reasons on the one hand, and the need for decentralization for management control reasons on the other hand. Entrepreneurship of the divisions was reduced because, due to the stricter transfer pricing rules, divisional managers were hardly involved in pricing and sourcing decisions. Moreover, their ability to control their unit's financial results was low. Within the MNE, this pressure could be mitigated by using alternative performance measures. Since 1998, the balanced scorecard (hereafter – BSC) had been available for evaluating employees. This scorecard emphasizes different aspects of performance on which the manager under evaluation is scored; the measures focus on internal business processes, financial measures, learning and growth measures, and customer satisfaction and service measures¹⁴. By increasing the weight of non-financial performance measures, the influence of centrally imposed financial transfer prices is reduced in the performance evaluation system for the manager.

A major problem was created by the fact that for tax reasons, all divisional units had to be treated as profit centres. However, for management control reasons the organization could benefit from treating its divisional units as different types of responsibility centres (see section 2). In this way, tax rules again put pressure on the management control function of transfer pricing, and companies have to come up with solutions. In the investigated MNE, the product division was organized along a matrix structure. In a matrix, each organizational unit has a place along two axes, the functional axis and the product axis. Within the MNE, the functional axis was organized along the different legal entities that followed the business flow. Hence, this was the axis that was relevant for tax issues. The management control system, however, focused on the product axis. Along this axis, all units were classified as different responsibility centres, and also evaluated according to the type of responsibility centre they were. This organizational structure and the related set-up of the transfer pricing policy were

crucial for the product division to be able to cope with the tension between the tax role and the management control systems role of transfer pricing.

ENDNOTES

L. Eden, M.T. Dacin, and W.P. Wan. Standards across borders: cross-border diffusion of the arm's length standard in North America, *Accounting, Organizations and Society*, 2001, Vol.26, pp. 1-23.

Ernst & Young. Transfer Pricing 2002 Global Survey: Making Informed Decisions in Uncertain Times – Practices, Perceptions and Trends in 22 Countries, December 2002, p. 638.

The arm's length principle is incorporated in Art. 9 of the OECD Model Tax Convention.

S. Picciotto. International taxation and intrafirm pricing in transnational corporate groups, 17 *Accounting, Organizations and Society*, 8, 1999, pp. 759-792.

D. Otley, The contingency theory of management accounting: achievement and prognosis, 5 *Accounting, Organizations and Society*, 4, 1980, pp. 413-428.

A. Berry, J. Broadbent, and D. Otley. *Management Control: Theories, Issues and Practices*. London: Macmillan Press, 1995, p. 4.

J. Van der Meer-Kooistra. The coordination of international transactions: The functioning of transfer pricing systems in the organizational context, *Management Accounting Research*, 1994, vol. 5, pp. 123-215.

⁸ T. Boyns, J. R. Edwards, and C. Emmanuel. A longitudinal study of the determinants of transfer pricing change, *Management Accounting Research*, 1999, pp. 85-108.

R. Eccles. *The Transfer Pricing Problem: A Theory for Practice*. Lexington MA: Lexington Books, 1985.

C.R. Emmanuel and M. Mehafdi. *Transfer Pricing*. London: Academic Press Ltd., 1994.

T. Tsiopoulos, P. Gendron, and A. Uceda. Tax Planning International, *Transfer pricing*, 2, 2002, pp. 3-9; M.C. Durst. Management versus tax accounting in inter-company transfer pricing, 31, *Tax Management International Journal*, 2, February 2002, pp. 95-103.

R.N. Anthony and V. Govindarajan. *Management Control Systems*. Chicago: Irwin, 1995.

D. Swenson. Tax reforms and evidence of transfer pricing, *National Tax Journal*, 2001, March, pp. 7-25.

Kaplan and Norton. *The Balanced Scorecard*. Harvard Business School Press, 1996.

Transferta cenu vadība starptautiskajos darījumos

Kopsavilkums

Apkopojot pētījumā iegūtos rezultātus, autore ir nonākusi pie būtiskiem secinājumiem saistībā ar transferta cenu vadību starptautiskajos darījumos:

1. Transferta cenu noteikšana ir zinātnisko pētījumu priekšmets starptautiskajā ekonomikā, kas saistīts ar vadības kontroli un starptautisko nodokļu aplikšanu. Savukārt vadības grāmatvedībā transferta cenu noteikšana ir aplūkota kā uzņēmuma vadības kontroles sistēmas sastāvdaļa.
2. Starptautiskajā vidē multinacionālajām korporācijām (turpmāk MNK) jāievēro nodokļus regulējošie noteikumi, kas ar laiku kļūst arvien stingrāki

un detalizētāki. Lielākā pasaules valstu daļa seko 1995. gadā pieņemtajām OECD Transferta cenu vadlīnijām, kuras tika pārstrādātas, reaģējot uz ASV 1994. gadā pieņemto stingro regulējumu šajā jomā.

3. Mūsdienās nodokļu likumdošanas saskaņošana ar starptautiskajām normām transfertcenu noteikšanas jautājumos ir kļuvusi par vienu no svarīgākajām MNK korporatīvā nodokļa departamentu funkcijām.
4. Zinātnisko pētījumu priekšmets starptautiskajā ekonomikā parasti tiek analizēts divos virzienos: no vadības grāmatvedības un starptautiskās nodokļu aplikšanas viedokļa. Tādējādi šī zinātniskā raksta galvenais pētījuma jautājums ir noteikt kādā veidā MNK tiek galā ar nodokļu regulējuma spiedienu (ieskaitot atbilstības prasības) uz transfertcenu vadības kontroli.
5. Empīrisko pētījumu rezultāti liecina, ka audita un sodu sistēmas draudu dēļ transfertcenas reglamentējošiem nodokļu normatīviem aktiem ir liela nozīme MNK lēmumu pieņemšanas procesā.
6. Stingri nodokļu normatīvie akti neveicināja starpības izveidošanu starp nodokļu vajadzībām noteiktām transfertā cenām un korporāciju vadības noteiktajām cenām. Iemesls tam ir tas, ka 1995. gadā pārstrādātajās OECD Transferta cenu vadlīnijās tika ietvertas jaunas transfertcenu noteikšanas metodes (tika iekļautas transnacionālās peļņas metodes, kuras piemēro tādās situācijās, kad tradicionālās metodes nav iespējams izmantot).
7. Nodokļu administrācijas ir kļuvušas elastīgas, akceptējot plašu metožu daudzveidību. Bet, no citas puses, stingrākā vietējo administrāciju pieeja, piemērojot nodokļu normatīvos aktus korporācijas vadības mērķiem, ievērojami palielināja MNK izmaksas. Tas nozīmē, ka šādu jautājumu risināšanai bieži vien tika piesaistīti ārējie konsultanti un juristi.

Food Marketing Management at School

Pārtikas mārketinga menedžments skolā

Aija Melngaile

Food and Veterinary Service of the Republic of Latvia

Republikas Square 2, Riga, LV-1010

E-mail: aija.melngaile@pvd.gov.lv

The marketing concept involves the potential conflict among consumers' wants, consumers' interests and long-term societal welfare. Two mutually connected topics are under consideration when schoolchildren's health can be affected: food safety at school and nutrition value of school meals to guarantee the optimum health of schoolchildren. As the marketing research of the author indicates, the overall quality of food environment at Latvian schools should be improved. In total, about 2% of food service managers and 12% of schoolchildren believe that quality of school meals is insufficient.

Food marketing activities at school should be carried out under a well-thought philosophy of efficient, effective and socially responsible marketing. Comprehensive strategic plan is relevant to establish socially responsible food marketing management at school. Involvement of state's responsible institutions as well as every individual school is relevant to overcome the existing problems and barriers.

Key words: marketing, food, quality, children, school

INTRODUCTION

Science based food quality system is a common problem in many countries to improve the life quality standards of people. Changes in the ways that food is produced, distributed and consumed present new challenges for ensuring safety and overall quality of our food [1]. In general, four target aspects of food quality exist: food safety, food nutrition value, food conformity for certain consumer group and food sensory properties.

Food safety is the primary precondition for functioning of food enterprises, including catering establishments. The occurrence of food borne illnesses is based of certain risk factors during food producing, transporting, food distributing and food handling processes. The HACCP principles are widely recommended and being introduced to assure additional hygienic control in all food turnover stages including food handling processes at school [2]. Implementation of self-control system is stated by the *Law on the Supervision of Food Circulation* of Latvia [3].

Nutrition value of food is other scientific direction of healthy food system development at school. The Food Guide Pyramid principles are recommended as guide of menu planning both for target consumer groups with definite calorie and nutrient needs [4]. The Pyramid approach allows using of popular foods readily available in the individual country that are moderately priced and require only modest preparation time and skill. Since 2001 recommended allowances for key

nutrients concerning different age groups exist in Latvia, issued by the Ministry of Welfare of the republic of Latvia [5].

To implement target nutritional standards into practice competent food service personnel as well as educated schoolchildren's audience is required.

MATERIALS AND METHODS

The results of investigation on health management at school were obtained with the help of statistical method inquiry as well as using mathematical analyses of the statistical data. Children of the Latvia comprehensive schools were interviewed to get information on schoolchildren's food intakes and preferences. Food service managers at schools were interviewed to reveal the food handling problems. The statistical data of the state's Food and Veterinary Service and Public Health Agency were analyzed to reveal the main food safety risk factors in schools. Data of questionnaires as well as nutrition value of school lunch menu patterns and statistical data on food safety were analyzed using informational technologies – MS Excel computer program. The mathematical results of investigation were interpreted in a graphical way.

To characterize hygiene situation in school kitchens the bacteriological testing of food samples and swabs from tableware and kitchen inventory was carried out. Sample taking and microbiological testing of food samples was performed by the experts of the National Environmental Health Center.

MARKETING-MIX AT SCHOOL

Marketing-mix decisions generally must be made for influencing four target components – product, price, place and promotion. Four “P” elements represent the producer's and/ or seller's view of the marketing tools available for influencing buyers. However, from a customer's point of view, each marketing tool is designed to deliver a customer benefit. It is suggested that the sellers' four “P” should correspond to the customers' four “C” – customer solution, customer cost, convenience, and communication [6]. Understanding of customers' needs and wants is not always simple. For example, schoolchildren have needs of which they are not fully conscious. The question still exists – what relative weights should be given to the interests of catering enterprise, customers (schoolchildren), and society in general. If we overview the establishment of marketing strategy at school, very often these interests are in a conflict. In general, marketing at school should have a society – wide orientation.

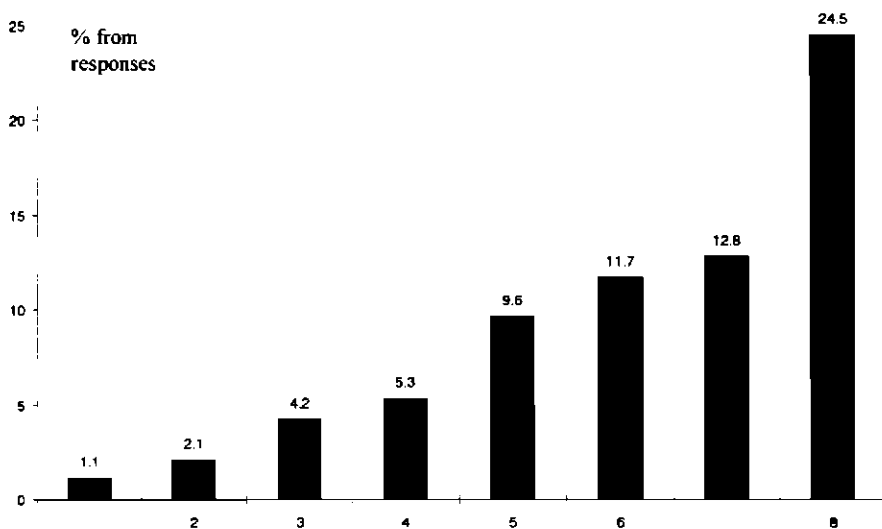
Schools are an essential part of social environment that shape the eating behavior of children and therefore can play an important role in helping to improve their diet and health in general. Unfortunately, the practical guidelines for development of science based food system including food hygiene and food nutritional aspects for schools do not exist in Latvia. The marketing investigation of the author demonstrates that health promotion and health maintenance activities at Latvian schools are insufficient including establishment of nutrition education and healthy eating practice.

QUALITY OF FOOD ENVIRONMENT

The Law on the Supervision of Food Circulation of the Republic of Latvia defines quality as totality of food properties that assures both food conformity to the needs of consumers and food compliance with standards of national legal acts [3]. The law also states that food establishment is responsible for assurance of food quality and food safety issues as well as for food conformity with legal requirements and internal standards declared by food establishment itself. Obligation of every food business is to take self-control measures to eliminate every action or process during food production or distribution that could have an adverse effect on food safety and to assure implementation of food safety procedures and control measures.

On the one hand, the consumers demand should be the starting point for marketing concept development for the catering business of school. On the other hand, the catering business offer should be the beginning for healthy eating practice establishment at school. The research of the author reveals that the managers of catering establishments at school and schoolchildren have their own opinion on the problems and required improvements of school meal organization.

According to the author's investigation, schoolchildren are interested in hygiene standards and service organization improvements at school; many respondents emphasize problems connected with taste of meals, high price and small portions of meals, limited possibility to choose the food at school. 11.7% of children point out the unsatisfactory quality of school meals (Figure 1).

- 1 – counter length, design of portions, eating time
- 2 – cleanliness of tableware and kitchen inventory, warm dining room, design of tables and chairs
- 3 – design of dining room, hygiene of dining room
- 4 – service organization
- 5 – taste of school meals, high price of school meals
- 6 – overall quality of school meals
- 7 – possibility of food choices
- 8 – small portions of meals offered

Figure 1. Actual improvements of school meals' quality

Food business operators point out problems mostly connected with limited finances, including limited conditions of food production, limited buying power of schoolchildren, and limited choice of food suppliers to purchase food-stuffs and the high cost-price of food production. To the mind of some food service managers, the restricting factor for food business development at school is the regular controls of the states' surveillance institution. Only 2% of the managers consider that the overall quality of the food offered at school should be better, nobody of the managers notice the problems concerning hygiene unconformities in school food environment (Figure 2). It is evident that food service managers mostly are interested in profit-making not in raising the food quality and food hygiene standards.

Problems of catering establishments

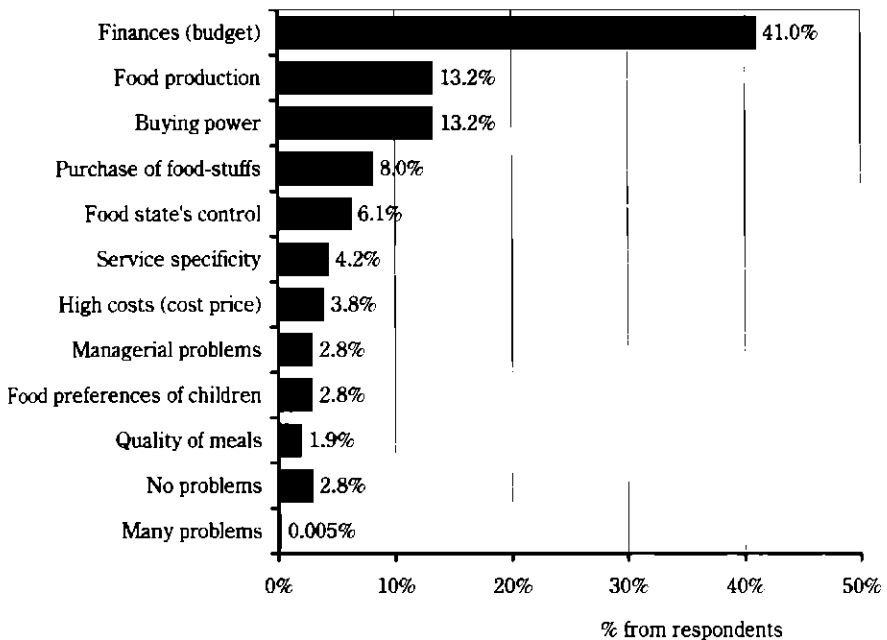

Figure 2. Actual problems of catering establishments

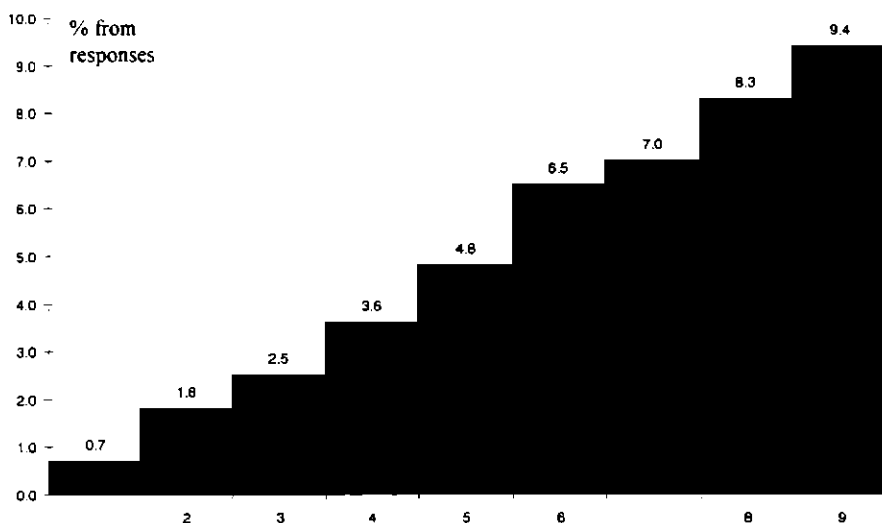
NUTRITION AND MARKETING

The other problem of marketing food at school is connected with interpretation of the term food quality by schoolchildren. In spite of the fact that schoolchildren suggest to improve the quality of school meals, food preferences of many children are not in line with healthy diet. The research of the author reveals the alarming trend in the food choices of schoolchildren: 34% of schoolchildren in Riga schools prefer snacks and soft drinks during lunch time – 34% of schoolchildren purchase Coca-cola, Fanta and other soft drinks every day. 34% of schoolchildren don't choose the hot meal during lunch time and purchase muffins and pica. So, the food service company at school can sell fast food – pica, muffins, snacks and soft drinks – instead of hot meal at

school to get both – the maximum profit for themselves together with the satisfaction of school-age consumer.

Availability of snacks and soft drinks constitutes alternative food consumption as well as causes a reduced participation of schoolchildren in school meals. Marketing strategy of school food service company should be directed first of all to quality of school meals not only to maximum profit. The selling of low-nutritive foods at school indicates that it is acceptable to compromise the health for financial reasons. For example, reduced consumption of milk and milk products is a serious problem suggesting that there is a lack of calcium in schoolchildren's diet due to increased consumption of soft drinks. As regards to milk products consumption the author of the paper came to the following results: only 25% of schoolchildren consume milk every day; 20% of children consume cheese every day; and only 16% of schoolchildren consume curdled; aromatized milk product – yogurt every day, and only 10% include in their diet curd.

The results of the inquiry made by the author show that diminished consumption of milk and dairy products is not the only problem – many schoolchildren don't consume certain other food-stuffs: 20% of children do not consume grain products, 34% of children do not consume fish products, and 72% of children do not consume vegetable oil. The consumption of vegetables is very low – only 19% of schoolchildren consume cooked vegetables, only 23% vegetable soups, and only 50% – vegetable salads.

- 1 – Curd, caviare, coffee
- 2 – Sandwiches, toasts, *Burgers*, cakes, muffins, desserts, yogurt, sausages, minced meat dishes, porridge
- 3 – Corn flakes, fish dishes, vegetable dishes, meat dish *Plavs*
- 4 – Macaroni, meat dishes *Sastiki* and *Pelmeni*, different sweets
- 5 – Pork chop, pancakes, soups, fruits
- 6 – Ice-cream
- 7 – fried chicken
- 8 – fried potatoes, meat salad *Rosols*
- 9 – *Pica*

Figure 3. Desirable food choices of schoolchildren

So, even in the case when food service managers plan a high quality balanced meal, which provides all key nutrients, many children refuse to eat hot meal because of the presence of certain food products: vegetables, grains, milk and dairy products, fish or vegetable oil. During research the author has summarized the preferable food choices of schoolchildren: the common tendency is to choose pica, fried potatoes and fried chicken, meat salad "Rosols", pork chop, meat dishes such as "Sasliki" and "Pelmeni", macaroni, ice cream and sweets – only about 5% of children name the other food. It should be noted that there is not a single dish or some dishes, which are popular among the all schoolchildren desirable food items are common for children groups, which consist of 5% to 10% of respondents (Figure 3).

It should be mentioned that the menu planning in schools is performed mostly accordance with the financial limits and not with recommended allowances for key nutrients. Family budgets are restricted and parents can pay only limited quantity of money for school meals. Nevertheless, the diet of schoolchildren from well-situated families is not much healthier in many cases because lunch or breakfast money is spent for food with low nutrition value – such as different snacks and soft drinks.

During the research more than 200 menus offered at schools were analyzed; the common tendencies established during research are following:

Overall nutrition value of school meals is higher in Riga schools in comparison with Latvian rural schools

Total energy value of school lunch is in compliance with recommended allowances only in 43% of schools; energy value is very high due to high fat content. Protein content during two weeks menu cycle is very different – in some schools very high and in other - too low; protein content correlate with using such food-stuffs as milk, curd, cheese, meat and fish in school lunch

Amounts of minerals (Ca, Fe, P, Mg, Se, Zn, J and Cr) and vitamins (A, E, B-group, C) essential for children growth and development are insufficient and correspond to restricted usage of certain food-stuffs

Total amount of carbohydrates is always low because of low vegetables and fruit consumption almost in all menus investigated.

FOOD SAFETY AT SCHOOL

The usual causes of infectious diseases are microorganisms such as *Salmonella*, *Staphylococcus*, *Shigella*, *E.coli*, and *Listeria* according to data of food control agencies carrying out inspections in retail establishments. Food safety outbreaks in Latvia (salmonella infections, dysentery) suggest that personnel hygiene practice in public catering enterprises is unsatisfactory in our country. The statistical data of the Public Health Agency of Latvia on food borne illnesses indicate that there were 5 serious outbreaks of acute enteric illnesses at schools with about 400 patients in 2002 [7]. Contaminated ready to eat foods were the transmission factors of infections in all cases.

If we search for evidence of food related illness, the cause often is a simple breakdown of hygiene. As suggest the surveillance data of the Food and Veterinary Service of the Republic of Latvia, principles of hygiene sometimes are very simple,

nevertheless a lot of ignorance still surrounds their application [8]. The author has analyzed the common risk factors for food born illnesses according the surveillance data and has come to the conclusion that some of the risk factors are dominating: cross –contamination of food due to inadequate technological flows, contaminated surfaces, equipment and poor cleaning and disinfection, inappropriate holding of potentially hazardous food, inappropriate personnel hygiene, lack of personnel education, inadequate production premises (Figure 4). The practices and behaviors mentioned above or their combination cause food-borne disease outbreaks and need priority attention to keep the food safe.

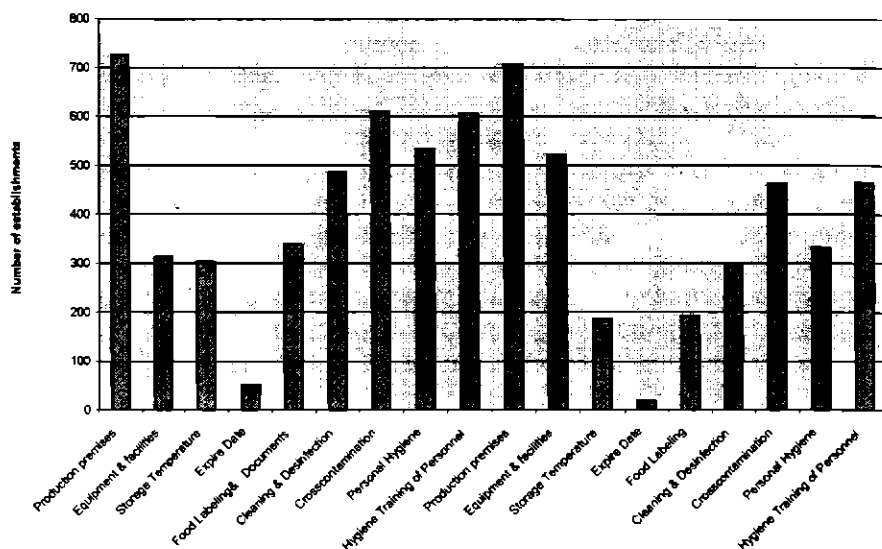

Figure 4. Food Safety Problems at Schools

With the financial help through the international food project realized by the consumer organization *Consumers International* the author could organize microbiological testing of food and environment samples from different school catering enterprises of Riga city. The results of microbiological analyses showed alarming trends in hygiene standard observation in school food enterprises. During food project realization there were carried out 150 microbiological analyses in total: 70 swabs for isolating of *E. coli* bacteria, 50 swabs to isolate pathogenic microorganisms, and 30 testings of food samples to isolate pathogenic microorganisms *Salmonella* and *Staphylococcus Aureus*. The outcomes of microbiological testing were following:

E.coli bacteria were isolated from 20% of swabs,

6% of total swabs and 16.7% of total food samples contained pathogenic microorganism *Staphylococcus Aureus*.

The presence of *E.coli* bacteria in environmental samples as well as the presence of bacteria *Staphylococcus Aureus* in swabs and food samples proves the poor hygiene practice in catering establishments at school, because these bacteria are transmitted to food by humans with or without the mediation of

equipment and utensils. The microbiological testing results indicate that self-control system is not adequately implemented in school catering enterprises.

The hygienic production of safe food should include appropriate measures of control: control at source, product design and process control, good hygienic practice during production, processing, handling and distribution, storage, sale preparation and use, and a preventative approach to overcome limited effectiveness of microbial end-product testing.

MARKETING CONCEPT DEVELOPMENT

The question still exists whether marketing concept is an appropriate philosophy for such a delicate field of business – schoolchildren catering. Well ground criticism is addressed towards different fast-food and low-nutritive food selling at school. Such foods, for example, burgers, pica, fried potatoes, different sweets and soft drinks – are tasty, widely advertised and therefore very popular among schoolchildren but, unfortunately, such foods is unhealthy and can lead to serious health troubles if are consumed by children from day to day.

School food services at Latvian schools traditionally belonged to schools and represented enterprises of local municipalities in the years of Soviet Union. Catering business at Latvians schools develops in two different ways today. Schools that have their individual food services receive some financial support from state and sell food without the addition cost or according the cost price of food stuffs. High food prices at Latvian schools are connected with functioning of private food services. In the case of private companies the price of school meals is higher even twice because of addition cost for different needs of production (rent, fund of wages, municipal services, technical equipment, table wear, maintenance of production premises and dining hall, sanitary expenditures and others).

Catering business at schools in Latvia is under the supervision of school boards. Unfortunately, no regulation or recommendations of school boards regulate selling or handling certain food at school. It should be mentioned that head masters of schools are responsible for contracting with food service companies at schools. In the same time it is reality that catering firms give some financial support to schools. With the respect to fact that school budgets are very restricted head masters of schools do not push their claims against marketing of unhealthy food in school environment.

In the case of private firms at school, the major objective is profit. In the case of nonprofit organization such as food service unit at school which belongs to municipality, the main objective is surviving and attracting enough funds to perform useful work. Nevertheless, private firms should not aim for profit as such but should achieve profit as a consequence of creating superior customer value – safe and healthy food for children at school. A company should make money by satisfying customer needs better than competitors.

The marketing concept involves the potential conflicts among consumers' wants, consumers' interests and long-term societal welfare. In general, companies that satisfy consumers' wants should act in the best long-term interests of consumer and society. Marketing activities should be carried out under a well-thought philosophy of efficient, effective and socially responsible

marketing. "Humanistic" or "societal" marketing [6] represents the necessary concept or business philosophy to conduct marketing activities at school. Learning and understanding of schoolchildren's real needs is a very serious problem. Two main directions – nutrition value and food safety must be under consideration developing marketing strategy at school.

CONCLUSION

Research demonstrates the need for significant improvement of marketing strategy to ensure healthy food environment at Latvian schools. The research reveals that food service managers generally are not concerned about quality of school meals and their main considerations about catering business development are of financial character. Schoolchildren recognize the necessity to improve hygiene and other food quality issues; nevertheless, their knowledge about food quality is limited and uncompleted.

To develop strategy for food marketing management at school, common principles should be considered:

The target consumers schoolchildren is a mixed population with varying needs for nutrients, degrees of susceptibility and general life-style

The consumers desire tasty meals with moderate price and the possibility to choose the food at school

The consumers demand a guarantee of absolute safety.

According the studies done by the author, following common problems and potential barriers should be overcome to establish socially responsible marketing management strategy at school:

Absence of special legal requirements for handling of ready-to-eat foods

Lack of good hygiene guidelines specific for catering sector

Deficient nutrition education at school

Financial constraints in purchasing equipment and facilities for insurance of safe food handling procedures

Human resource constraints concerning qualification and motivation of food service personnel

Inadequate infrastructure and facilities of food handling premises

Inadequate communications between governmental responsible institutions and catering establishments and within catering sector

Inadequate help of professional associations trade association, association of cooks and confectioners – in developing of self-control plans based on HACCP principles

Lack of training program and materials in state's level to enhance competency of food service personnel at schools

Lack of financial support from the state to promote healthy eating practice at schools.

Comprehensive strategic plan is relevant to establish socially responsible food marketing management at school. Involvement of state's responsible institutions

as well as every individual school is relevant to overcome the existing problems and barriers.

REFERENCES

1. Ellard, R. Back to the Future: from Sci-fi Food Scares to a Culture of Food Safety. In: *Consumer Voice*. Special Edition of European Commission. Brussels, 2000.
2. Donald J. MacDonald. Dagmar M. Engel. *A Guide to HACCP. Hazard Analyses for Small Businesses*. Highfield Publications, 1996.
3. The Law on the Supervision of Food Circulation of the Republic of Latvia, *Latvijas Vēstnesis*, No60/61, Riga, 6 March, 1998, (with amendments till 2 October, 2002). – <http://www.likumi.lv>.
4. Child Nutrition Programs: School Meal Initiatives for Healthy Children; Final Rule. USDA, *Food and Consumer Service*, Federal Register, 1995, June 13, Vol. 60, No 113. – <http://schoolmeals.nal.usda.gov:8001>.
5. Recommended energy and nutrient allowances for Latvian people . Center of the Health Promotion, Ministry of Welfare of Latvia, 2001.
6. Philip Kotler. *Marketing Management*. The Millenium Edition. New Jersey, 2000.
7. *Epidemiological bulletin*, No 91, (727), Public Health Agency, 2003. <http://www.sva.lv>.
8. Unpublished Data of Surveillance of the Food and Veterinary Service of the Republic of Latvia (2003).

Pārtikas mārketinga menedžments skolā

Kopsavilkums

Mārketinga koncepcija ietver potenciālu konfliktu starp patērētāju vēlmēm, patērētāju vajadzībām un ilgtermiņa sociālo labklājību. Saistībā ar skolēnu veselību tiek aplūkotas divas savstarpēji saistītas pamatnostādnes – pārtikas drošums skolā un skolas ēdienreižu uzturvērtība, lai garantētu jaunās paaudzes optimālu veselību.

Autores veiktais mārketinga pētījums liecina, ka ir nepieciešami būtiski pasākumi pārtikas vides kvalitātes pilnveidošanai Latvijas skolās. Saskaņā ar aptaujas rezultātiem tikai 2% no skolas ēdināšanas uzņēmumu menedžeriem uzskata, ka pārtikas kvalitātes jautājumi skolā ir aktuāli; tajā pašā laikā 12% skolēnu apstiprina, ka skolas ēdienreižu kvalitāte ir neapmierinoša. Tomēr jāsecina, ka pārtikas kvalitātes problēmas izpratne ir ierobežota un tieši izriet no ēdināšanas uzņēmumu menedžeru un skolēnu individuālās izpratnes un motivācijas.

Pārtikas mārketinga aktivitātes skolā būtu veicamas, pamatojoties uz efektīvu, efektīgu un sociāli atbildīgu mārketinga filozofiju. Lai veiktu nepieciešamos pilnveidojumus pārtikas mārketinga menedžmentā, izglītības iestādēm ir nepieciešams vispusīgs stratēģiskais plāns, kura izstrādē un īstenošanā jā piedalās kā atbildīgajām valsts institūcijām, tā arī katras skolas vietējai administrācijai.

Autore norāda uz problēmām un barjerām, kuras pārvarot, ir iespējama veiksmīga pārtikas mārketinga stratēģijas pilnveidošana skolās.

Valsts meža zemes atsavināšanas tiesiskās problēmas

Alienation of the State-Owned Forest Land

Līga Menģele

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

E-pasts: liga@vmd.gov.lv

Valsts meža zeme saskaņā ar Meža likuma 44.panta ceturto un piekto daļu var tikt atsavināta ar ikreizēju Ministru kabineta rīkojumu vai Saeimas lēmumu. Kā Ministru kabineta rīkojums, tā Saeimas lēmums par valsts meža zemes atsavināšanu darbā tiek analizēts no administratīvā procesa viedokļa, pārbaudot atbilstību administratīvā akta neiztrūkstošajiem elementiem. Izdarīts secinājums, ka Saeimas lēmums un Ministru kabineta rīkojums par valsts meža zemes atsavināšanu ir administratīvais akts. Normatīvie akti neparedz Saeimas lēmuma un Ministru kabineta rīkojuma par valsts meža zemes atsavināšanu izdošanas kārtību un sasaisti ar administratīvo procesu reglamentējošām tiesību normām, kā arī tiesiskās korekcijas kārtību. Apskatīta Saeimas realizētā prakse lēmumu pieņemšanā par valsts meža zemes atsavināšanu un nepilnības šajā procesā. Izteikti priekšlikumi valsts meža zemes atsavināšanu realizēt kā divpakāpju procesu, kur Saeimas vai Ministru kabineta izdotajam administratīvajam aktam seko atsavināšanas līguma noslēgšana.

Meža likumā reglamentētā valsts meža zemes atsavināšanas kārtība pieder publisko tiesību jomai un atšķiras no atsavināšanas institūta privātajās tiesībās. Līdz ar to valsts meža zemes kā valsts mantas atsavināšanai nav piemērojamas Valsts un pašvaldību mantas atsavināšanas likuma normas, kas satur privāttiesisku regulējumu.

Izdarīti secinājumi par nepieciešamību pilnveidot Meža likumā reglamentēto valsts meža zemes atsavināšanas kārtību, vadoties pēc administratīvo procesu reglamentējošām tiesību normām.

Atslēgvārdi: valsts meža zeme; atsavināšanas kārtība; Saeimas lēmums, MK lēmums; administratīvais akts; valsts mantas atsavināšana

Mežs ir nozīmīgs resurss mūsu valstī un visā pasaulē kā dabas aizsardzības ziņā, tā arī ekonomiskajā ziņā. „Mežs ir mūsu nacionālā bagātība. Tas aizņem gandrīz pusi Latvijas teritorijas 2,9 milj. ha jeb 1,2 ha meža uz katru iedzīvotāju,”¹ uzsver Zemkopības ministrs. Iespējams tāpēc meža zemes atsavināšanas jautājums ir aktuāls. Masu medijos bieži izskan informācija par skandalozām situācijām, kas saistītas ar valstij piederošas meža zemes atsavināšanu. Šajā rakstā tiks apskatīti jautājumi, kas saistīti ar valsts meža zemes atsavināšanas tiesisko regulējumu, analizējot problēmsituācijas šajā jomā.

1. VISPĀRĪGIE JAUTĀJUMI

Termins „valsts meža zeme” Meža likuma (Saeimā pieņemts 24.02.2000.) 44.panta pirmajā daļā ir definēts sekojoši: „Valsts meža zeme ir Zemkopības ministrijas zeme pēc stāvokļa 1940.gada 21.jūlijā, kura zemes reformas gaitā nav nodota pastāvīgā lietošanā citām fiziskajām vai juridiskajām personām, kā arī tā

meža zeme, kura pieder vai piekrīt valstij." Turklāt „meža zeme ir zeme, uz kuras ir mežs, zeme zem meža infrastruktūras objektiem, kā arī mežā ietilpstošie un tam piegulošie pārplūstošie klajumi, purvi un lauces” (Meža likuma 3.panta pirmās daļas 2.punkts), kas zemesgrāmatā ir ierakstāma uz valsts vārda:

- 1) Zemkopība ministrijas personā, ja šī meža zeme pieder un piekrīt valstij un likumā noteiktajā kārtībā nav nodota īpašumā vai pastāvīgā lietošanā fiziskajām un juridiskajām personām;
- 2) Vides ministrijas personā, ja valsts meža zeme atrodas Grīņu dabas rezervātā, Krustkalnu dabas rezervātā, Moricsalas dabas rezervātā un Teiču dabas rezervātā, Gaujas nacionālajā parkā, Ķemeru nacionālajā parkā un Slīteres nacionālajā parkā.

Pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas zemes reformas rezultātā ir mainījusies mežu īpašuma struktūra – valstij pieder 51,1%, 45,0% atrodas privāto meža īpašnieku vai tiesisko valdītāju pārziņā, bet 3,9% mežu apsaimnieko pašvaldības.²

Šobrīd valsts meža zemes koroborācija zemes grāmatā vēl nav uzsākta, izņemot atsevišķus gadījumus, valsts meža zeme zemes grāmatā nav reģistrēta un „(..) valsts zemes ierakstīšana zemesgrāmatās notiek haotiski, un joprojām nav zināms, kad notiks „globālā mērniecība” Ikkatrā gadījumā, kas akciju sabiedrība (valsts akciju sabiedrība „Latvijas valsts meži” autores piezīme) to dara, motīvs ir kādas konkrētas intereses, nevis vēlme apzināt pārraugāmās meža teritorijas”.³

Meža likuma 4.panta otrā daļa nosaka, ka valsts mežā Meža likumā paredzētās meža īpašnieka funkcijas meža apsaimniekošanā un aizsardzībā veic valsts akciju sabiedrība „Latvijas valsts meži”, kas nodibināta valsts meža īpašuma pārvaldīšanai un apsaimniekošanai. Vadoties pēc Civillikuma (turpmāk – CL) 994.panta pirmās daļas, kas nosaka, ka „par nekustama īpašuma īpašnieku atzīstams tikai tas, kas par tādu ierakstīts zemes grāmatās”, valsts šobrīd attiecībā uz sev piederošo zemi ir tiesiskā valdītāja, nevis īpašniece. Apstākļi, ka valsts meža zeme nav ierakstīta zemesgrāmatā, problēmas attiecībā uz meža zemes atsavināšanu nerada, jo Meža likuma 44.panta ceturtā un piektā daļa, kas attiecas uz valsts meža zemes atsavināšanu, nosaka, ka atsavināt var tikai zemesgrāmatā ierakstītu valsts meža zemi.

Valsts meža zemes atsavināšana reglamentēta Meža likuma 44.panta ceturtajā daļā, kurā teikts: „Zemesgrāmatā ierakstītās valsts meža zemes pārdošana vai citāda veida atsavināšana atļauta ar ikreizēju Ministru kabineta rīkojumu šādos gadījumos: 1) privatizējot zemi zem dzīvojamām ēkām un tām piekritīgajām saimniecības ēkām un būvēm; 2) precizējot vai optimizējot valsts mežā zemes nogabalu ārējās robežas; 3) transformējot meža zemi, ja tās turpmākā izmantošana nav saistīta ar meža apsaimniekošanu.” Turpretī Meža likuma 44.panta piektā daļa satur vispārējo tiesību normu attiecībā uz valsts meža zemes atsavināšanu, tā nosaka – pārējos gadījumos valsts meža zeme atsavināma tikai ar ikreizēju Saeimas lēmumu. Šajā tiesību normā nav minēts, kādos gadījumos valsts meža zemi drīkst atsavināt ar Saeimas ikreizēju lēmumu. Ne Meža likums, ne citi normatīvie akti neparedz kritērijus vai gadījumu uzskaitījumu, kādos Saeima ir tiesīga pieņemt lēmumu par valsts meža zemes atsavināšanu.

Valsts un pašvaldību mantas atsavināšanas likums (Saeimā pieņemts 31.10.2002.) satur speciālo regulējumu attiecībā uz atsavināšanu kā civiltiesisku

darījumu, ja tiek atsavināta valsts vai pašvaldības manta. Attiecībā uz valsts meža zemes atsavināšanu šīs normas nav piemērojamas, jo Meža likuma 44.panta ceturtajā un piektajā daļā valsts meža zemes kā valsts mantas atsavināšanai noteikta administratīva kārtība. Tā kā pirmajā gadījumā Valsts un pašvaldību mantas atsavināšanas likums attiecas uz privāto tiesību jomu un satur speciālās tiesību normas attiecībā pret CL regulējumu, tad Meža likumā ietvertā valsts meža zemes atsavināšanas kārtība attiecas uz publisko tiesību jomu un satur speciālās tiesību normas attiecībā pret Administratīvā procesa likumu, tad, lai arī kā Valsts un pašvaldību mantas atsavināšanas likums, tā Meža likuma 44.panta ceturta un piekta daļa attiecas uz valsts mantas atsavināšanas, šo normu saturs ir atšķirīgs. Pievēršoties valsts meža zemes atsavināšanas kārtībai, no administratīvā procesa regulējuma viedokļa tiks apskatīta gan Ministru kabineta, gan Saeimas kompetence lēmumu pieņemšanā par valsts meža zemes atsavināšanu.

2. MINISTRU KABINETA KOMPETENCE VALSTS MEŽA ZEMES ATSAVINĀŠANĀ

Gadījumi, kad lēmumu par valsts meža zemes atsavināšanu pieņem Ministru kabinets ir definēti Meža likuma 44.panta ceturtajā daļā, bet to saturs nav viennozīmīgs. Meža likuma 44.panta pirmais punkts nosaka, ka Ministru kabinets ir tiesīgs lemt par valsts meža zemes atsavināšanu, ja uz šīs zemes ir dzīvojamās ēkas un būves. Normas saturs ir noskaidrojams, piemērojot tiesību normu interpretācijas vēsturisko metodi. Saskaņā ar Meža likuma 3.panta pirmās daļas otrajā punktā doto meža zemes definīciju,⁴ jāsecina, ka tā zeme, uz kuras atrodas dzīvojamās ēkas un būves, nav meža zeme, turpretī likuma „Par meža apsaimniekošanu un izmantošanu”(Saeimā pieņemts 24.03.1994.) redakcijā tiek lietots termins „meža fonds”, likuma 2.panta pirmā daļa nosaka, ka „meža fondu veido:

- 1) meža un nemeža zemes, kas piešķirtas lietošanā vai nodotas īpašumā mežsaimniecības vajadzībām;
- 2) meža zemes, kas atrodas citiem mērķiem piešķirtajos zemes lietojumos vai īpašumos”

Šī likuma 2.panta otrā daļa nosaka, kādas zemes ietilpst valsts mežu kategorijā: „Latvijas Republikas valsts mežus veido:

- 1) Latvijas Republikas bijušās Zemkopības ministrijas Meža departamenta zemes pēc stāvokļa 1940. gada 21. jūlijā;
- 2) meža fonda zemes, uz kurām nav atjaunotas citu personu īpašuma tiesības vai kuras nav nodotas īpašumā fiziskajām personām zemes likumdošanas aktos noteiktajā kārtībā pēc 1990.gada 21.novembra.” No šīs tiesību normas redzams, ka valstij piekrit arī nemeža zemes, kas saskaņā ar likuma „Par meža apsaimniekošanu un izmantošanu” terminu definējumu ir „lauku apvidu un pilsētu zemes, kas nav aplātas ar mežu un nav paredzētas meža audzēšanai, bet nodotas tādiem zemes lietotājiem vai īpašniekiem, kuru galvenais zemes lietošanas mērķis ir mežsaimniecība” Nemeža zemes definīcija attiecībā uz valsts meža fondu ir grūti piemērojama, jo ir problemātiski pateikt, ka valsts kā

meža īpašnieka galvenais zemes lietošanas mērķis ir mežsaimniecība, bet, neskatoties uz to, valstij pieder kā meža zemes, tā nemeža zemes.

Tā kā „valsts meža fonds” pēc Meža likuma spēkā stāšanās (2000.gada 17.martā) tiek definēts kā „valsts meža zeme”, tad šobrīd valstij piekritusi nemeža zeme ir izslēgta no Meža likuma 44.panta pirmajā daļā definētā termina „valsts meža zeme”. Faktiskā situācija tādējādi neatbilst Meža likuma regulējumam, jo valstij piederējusi nemeža zeme nav nodota citām personām. Uz agrākās valsts nemeža zemes atradās mežsargu, mežziņu un citu Valsts meža dienestā strādājošo amatpersonu un viņu ģimeņu dzīvojamās mājas. Darba specifika, respektīvi, darbs saistībā ar mežu prasa, lai amatpersona būtu pieejama pēc iespējas tuvu mežam. Tā kā Valsts meža dienests 1999.gada beigās tika reorganizēts, nodalot nost no šīs institūcijas funkcijām valsts meža apsaimniekošanas funkciju un nododot to valsts akciju sabiedrībai „Latvijas valsts meži”, kas savu darbību sāka no 2000.gada 1.janvāra, tad, izvērtējot situāciju, tika atzīts, ka Valsts meža dienests finansiāli nevar uzturēt visas Valsts meža dienesta bilancē esošās dzīvojamās ēkas. Līdz ar to valsts dzīvojamās ēkas un tām piekritīgās saimniecības ēkas un būves, kas nebija nepieciešamas Valsts meža dienesta pamatdarbības nodrošināšanai, tika nodotas privatizācijai. Tā kā privatizācijas procesā nereti ir izveidojusies situācija, ka ēkas pieder vienai personai, bet zeme joprojām ir valsts īpašums, ir atļauts to atsavināt, ja izdots ikreizējs Ministru kabineta rīkojums saskaņā ar Meža likuma 44.panta ceturtās daļas 1.punktu.

Ikreizējs Ministru kabineta rīkojums nepieciešams arī gadījumos, kad tiek precizētas vai optimizētas valsts meža zemes nogabalu ārējās robežas un, tāpēc tiek atsavināta valsts meža zeme. Likumdevēja mērķis, radot šādu normu, ir sakārtot zemes robežu jautājumus, jo zemes reformas gaitā var būt radusies situācija, kad zemes gabalu robežas ir pārlietu robainas un apgrūtina meža apsaimniekošanu, piemēram, kāds citai personai piederošs meža zemes gabals atrodas valsts meža zemes vidū un līdz ar to no praktiskā viedokļa būtu lietderīgi apmainīt citas personas zemes gabalu pret valsts zemes gabalu, lai izveidotos viendabīgs valsts īpašums un privātais īpašums.

Meža likuma 44.panta ceturtās daļas 3.punktā ietvertā tiesību norma paredz atsavināt valsts meža zemi ar ikreizēju Ministru kabineta rīkojumu gadījumā, ja meža zeme tiek transformēta un tās turpmākā izmantošana nav saistīta ar meža apsaimniekošanu. Saskaņā ar Ministru kabineta 2001.gada 27.februāra noteikumu Nr.94 „Meža zemes transformācijas kārtība” 3.punktu meža zemes transformāciju ir tiesīgas ierosināt sekojošas personas: 1) meža īpašnieks; 2) meža tiesiskais valdītājs; 3) cita persona – pēc rakstiskas saskaņošanas ar meža īpašnieku vai tiesisko valdītāju. Tātad valsts akciju sabiedrība „Latvijas valsts meži” kā valsts meža īpašuma pārvaldītāja ir tiesīga ierosināt valsts meža zemes transformāciju, kā arī attiecīgi cita persona, kas rīkojas saskaņā ar valsts akciju sabiedrības „Latvijas valsts meži” doto uzdevumu. Nepieņemama un nerealizējama ir valsts meža zemes atsavināšana saskaņā ar Meža likuma 44.panta ceturtās daļas 3.punktu, sekojošu apsvērumu dēļ:

- 1) Ja valsts akciju sabiedrība „Latvijas valsts meži” transformē valsts meža zemi citā lietojuma veidā pēc sava vai citas personas ierosinājuma, ar ko šī darbība saskaņota, pēc transformācijas pabeigšanas tā vairs nav meža zeme, līdz ar to šī tiesību norma vairs nav piemērojama;

- 2) Meža likuma 4.panta otrajā daļā valsts akciju sabiedrībai „Latvijas valsts meži” dotais deleģējums realizēt „meža īpašnieka funkcijas meža apsaimniekošanā un aizsardzībā” pēc būtības neietver tiesības lemt par valsts meža zemes transformēšanu vai atsavināšanas ierosināšanu, jo saskaņā ar Zemkopības ministrijas 1999.gada 4.oktobra rīkojumu Nr. 255 apstiprinātajiem valsts akciju sabiedrības „Latvijas valsts meži” statūtiem „Sabiedrība sekmē valsts saimnieciski izmantojamo meža zemju platību saglabāšanu un paplašināšanu, kā arī nodrošina ilgtspējīgas mežsaimniecības metožu izmantošanu valsts meža zemju apsaimniekošanā, ievērojot valsts un sabiedrības intereses meža kā nozīmīga ekosistēmas elementa saglabāšanā un aizsardzībā”. (17.punkts) Valsts akciju sabiedrībai „Latvijas valsts meži” nav piešķirtas tiesības rīkoties pretēji valsts noteiktiem uzdevumiem sava īpašuma apsaimniekošanā.
- 3) Ja Saeima vai Ministru kabinets būs nolēmuši ieguldīt budžeta līdzekļus kādās valstiski svarīgas būves, piemēram, atkritumu pārstrādes uzņēmumā vai nacionālās bibliotēkas celtniecībā, bet būvniecībai plānotā zeme būs meža zeme, tad iespējams Ministru kabineta rīkojums par šīs zemes lietojuma veida maiņu, respektīvi, transformāciju un atbildīgās institūcijas nozīmēšanu. Šajā gadījumā varētu mainīties institūcijas, kas pilda valsts funkcijas konkrētā zemes gabala apsaimniekošanā, bet nevis notiktu valsts zemes atsavināšana.

Teorētiski, protams, ir iespējama valsts meža zemes atsavināšana iepriekš minētajos gadījumos, bet, ņemot vērā to, ka mūsu valstī ir pieejamas lauksaimniecībā neizmantotas, ar mežu neapklātas platības, kurās iespējams veikt būvniecību un citas ar mežsaimniecību nesaistītas darbības, nebūtu saprātīgi samazināt valsts meža zemes platības, tās atsavinot. Latvijas meža politikas, ko akceptējis Ministru kabinets 1998.gada 28.aprīlī, 3.sadalā noteikts: „Valsts meža īpašums ir valsts kapitāls un garants Latvijas cilvēku ekoloģisko un sociālo interešu realizācijai. Visi meži ir pamats to īpašnieku ekonomisko interešu realizācijai. Valsts meža īpašums saglabājams pašreizējā platībā un tādā veidā, kas nodrošina šo mežu efektīvu apsaimniekošanu.” Līdz ar to ir jābūt pārliecinošam pamatojumam, kāpēc valsts meža zeme būtu atsavināma, to transformējot citā lietojuma veidā, kas nav saistīts ar meža apsaimniekošanu.

Analizējot valsts meža zemes atsavināšanas procesuālo norisi, tā atšķiras no atsavināšanas institūta civiltiesībās. Atsavināšana ir „īpašnieka maiņa. Īpašniekam ir tiesības atsavināt savu īpašumu. Likums arī regulē īpašuma atsavināšanas tiesību aprobežojumus. Īpašnieka atsavināšanas tiesības var aprobežot likumā, tiesas lēmumā, testamentā vai līgumā noteiktie aizliegumi.”⁵ Īpašnieks, kurš nolēmis atsavināt savu īpašumu, slēdz vai nu atlīdzības vai bezatlīdzības atsavināšanas līgumus un tādējādi lieta pāriet citas personas īpašumā. Valsts meža zemes atsavināšana citām personām notiek ar ikreizēju Ministru kabineta rīkojumu vai Saeimas lēmumu, kas nav uzskatāms par atsavināšanas līgumu.

Savukārt Ministru kabineta ikreizējs rīkojums attiecībā uz valsts meža zemes atsavināšanu būtu vērtējams kā administratīvais akts. Administratīvais akts definēts Administratīvā procesa likuma (Saeimā pieņemts 25.10.2001.) 1.panta trešajā daļā.⁶ No šīs definīcijas izsecināmi pieci obligātie administratīvā akta elementi:

tiesību akts;
publisko tiesību joma;
izdod iestāde;
attiecas uz individuālu personu vai personām;
nodibina, groza, izbeidz vai konstatē tiesiskās attiecības.⁷

Nav šaubu, ka ikreizējs Ministru kabineta rīkojums ir tiesību akts. Lai noskaidrotu, vai tas nepieder iekšējiem vai ārējiem normatīvajiem aktiem, tiks apskatīts Ministru kabineta kārtības rullja (Ministru kabineta 2002.gada 12.marta noteikumi Nr.111) regulējums. Ministru kabineta kārtības rullja 2.2.punktā ir uzskaitīti ārējo tiesību aktu veidi, ko atbilstoši savai kompetencei izskata Ministru kabinets, tie ir: starptautisks līgums vai tā projekts; likumprojekts; Ministru kabineta noteikumu projekts. Šo noteikumu 2.3.punkts nosaka, kādus iekšējus tiesību aktus atbilstoši savai kompetencei izskata Ministru kabinets un tie ir: Ministru kabineta instrukcijas projekts; Ministru kabineta protokollēmuma projekts; Ministru kabineta ieteikumu projekts. Šo noteikumu 2.4.punkts nosaka, ka Ministru kabinets atbilstoši savai kompetencei izskata Ministru kabineta rīkojuma projektu, nepieskaitot to ne pie ārējiem, ne iekšējiem tiesību aktiem. Analizējot tiesiskās sekas, ko rada Ministru kabineta rīkojums par valsts meža zemes atsavināšanu, būtu pamats uzskatīt, ka Ministru kabineta rīkojums ir individuāls tiesību akts kā jebkurš administratīvais akts, jo ar šo rīkojumu tiek piešķirtas tiesības personai iegūt īpašumā valsts meža zemi.

Ja elements „publisko tiesību joma” šaubas nerada, tad par to, kas izdod administratīvo aktu, respektīvi, ko saprot ar terminu „iestāde”, ir domstarpības attiecībā uz Ministru kabineta kompetenci. J.Briede ir apskatījusi šo jautājumu sīkāk: „Latvijā tiek diskutēts arī par to, vai Ministru kabinets var būt iestāde administratīvā akta izpratnē. Viens no viedokļiem ir tāds, ka Ministru kabinets no administratīvā procesa būtu izslēdzams, jo pārstāv augstāko politisko varu izpildvaras jomā un ka par Ministru kabineta izdotajiem administratīvajiem aktiem vajadzētu lemt vienīgi Satversmes tiesai, jo visiem Ministru kabineta lēmumiem jebkurā gadījumā ir politisks raksturs. Tomēr ne visos gadījumos tam var piekrist, it sevišķi, ņemot vērā, ka Latvijā Satversmes tiesā atbilstoši Satversmes tiesas likuma 19.²pantam indivīdi var vērsties tikai gadījumā, ja uzskata, ka to Satversmē noteiktās pamattiesības aizskar tiesību norma, kas neatbilst augstāka juridiska spēka tiesību normai.”⁸ J.Briede izdara secinājumu, ka Ministru kabineta lēmumi varētu tikt uzskatīti par administratīvajiem aktiem līdzīgi kā tas notiek Vācijā. Jāpiekrīt J.Briedei jautājumā par problēmām Ministru kabineta izdotā administratīvā akta pārsūdzēšanas sakarā. Tomēr jāatzīmē, ka Satversmes tiesas likuma (Saeimā pieņemts 05.06.1996.) Pārejas noteikumu 5.punkts nosaka: „Līdz administratīvā procesa likuma spēkā stāšanās dienai Satversmes tiesa turpina izskatīt lietas par Ministru kabineta un Ministru prezidenta administratīvo aktu atbilstību augstāka juridiska spēka tiesību normām,” tādējādi iespēja izskatīt šo Ministru kabineta izdoto administratīvo aktu par valsts meža zemes atsavināšanu Satversmes tiesā pastāv līdz Administratīvā procesa likuma spēkā stāšanās dienai – 2004.gada 1.februārim. Pēc būtības saskaņā ar Administratīvā procesa likumu administratīvā akta pārsūdzībai būtu jānotiek rajona vai pilsētas tiesā kas ir pirmās instances tiesa šādu sūdzību izskatīšanai.

Jāatzīmē, ka attiecībā uz Ministru kabineta rīkojuma tiesisko statusu diskutējami ir sekojoši jautājumi: 1. Vai Ministru kabinets ir uzskatāms par iestādi administratīvā procesa izpratnē, ja tas izdod rīkojumu attiecībā uz individuāli noteiktu personu vai personām, radot tām konkrētas tiesiskās sekas? 2. Vai Ministru kabineta rīkojums, kas izdots, ievērojot Ministru kabineta kārtības rullī noteikto kārtību, nevis Administratīvā procesa likuma normas, ir administratīvais akts? 3. Vai Ministru kabineta rīkojums par valsts meža zemes atsavināšanu kā jebkurš cits administratīvais akts ir pārsūdzams rajona vai pilsētas tiesā saskaņā ar Administratīvā procesa likuma normām, ja tiesību normas nesatur regulējumu attiecībā uz Ministru kabineta izdoto administratīvo aktu tiesisko korekciju. Ja ir iespējams atbildēt uz iepriekšminētajiem jautājumiem un konstatēt, ka Ministru kabinets ir izdevis administratīvo aktu, tad attiecībā uz Ministru kabineta rīkojuma par valsts meža zemes atsavināšanu saturu, formu, pārsūdzēšanu un citiem jautājumiem ir piemērojamas Administratīvā procesa likuma normas kā vispārējās tiesību normas, kas regulē administratīvā procesa jautājumus.

Tā kā institūcija, kas lemj jautājumu par valsts meža zemes atsavināšanu, ir Ministru kabinets, tad jāanalizē arī jautājums, vai šo rīkojumu nevar pieskaitīt pie politiskajiem lēmumiem, kas saskaņā ar administratīvā akta definīciju, nav uzskatāmi par administratīvajiem aktiem. Jāatzīst, ka nav atrodami skaidri definēti kritēriji, pēc kuriem iedalīt Ministru kabineta rīkojumus administratīvajos aktos vai politiskajos lēmumos, piemēram, Ministru kabineta rīkojums par valsts meža zemes atsavināšanu varētu būt politisks lēmums, jo tas skar jautājumus, kas regulēti Meža politikā, ja uzskatām, ka Ministru kabineta akceptētā Meža politika ir valsts noteiktie mērķi un principi mežsaimniecības jomā. Turpretī, ja ņemam vērā apstākli, ka zemes reformas gaitā gan pašvaldība, gan Valsts zemes dienests, gan Centrālā zemes komisija pieņēma un turpina pieņemt lēmumus par zemes piešķiršanu patstāvīgā lietošanā, par zemes piešķiršanu īpašumā par samaksu, par īpašumtiesību atjaunošanu uz zemi un tie ir administratīvie akti, nevis politiskie lēmumi, tad nav pamata uzskatīt, ka Ministru kabineta rīkojumi par valsts meža zemes atsavināšanu pieskaitāmi politiskiem lēmumiem. Vadoties no tā, ka Ministru kabineta rīkojums ir saistīts ar tiesisko seku radīšanu individam, būtu jāvadās no viņa tiesību aizsardzības viedokļa un šajā gadījumā, klasificējot Ministru kabineta rīkojumu kā administratīvo aktu, administratīvā akta adresātam, iesniedzējam, trešajai personai vai personai, kas nav tikusi pieaicināta par trešo personu lietā saskaņā ar Administratīvā procesa likumu pastāv tiesības griezties tiesā un aizsargāt savas aizskartās tiesības un tiesiskās intereses.

3. SAEIMAS KOMPETENCE VALSTS MEŽA ZEMES ATSAVINĀŠANĀ

Ja Ministru kabineta kā izpildvaras institūcijas izdotais rīkojums par valsts meža zemes atsavināšanu atbilst administratīvā akta definīcijai, tad Meža likuma 44.panta piektajā daļā minētais ikreizējais Saeimas kā likumdevējas lēmums

par valsts meža zemes atsavināšanu kā administratīvais akts ir uzskatāms par neraksturīgu gadījumu administratīvajā procesā.

Tā kā Saeima mūsu valstī realizē likumdošanas funkciju, Saeimas tiesības, ko paredz Meža likuma 44.panta piektā daļa, lemt par konkrētiem gadījumiem valsts meža zemes atsavināšanā, uzņemoties izpildvarai piekritīgo administratīvo aktu izdošanas funkciju, ir netradicionāls tiesiskais regulējums, jo pēc būtības tiek pārkāpts varas dalīšanas princips. J.Briede uzsver: „Tomēr arī likumdevējs, valdība un tiesa atsevišķos gadījumos var darboties kā „iestāde”, ja tā veic uzdevumu, kas raksturīgs valsts pārvaldei. **Noteicošais kritērijs ir attiecīgā funkcija. (J.Briedes izcēlums)**”⁹ Līdzīgu viedokli paudis arī F.J.Paine, atzīmējot, ka iestādes ir arī konstitucionālie orgāni, ja tie veic pārvaldes uzdevumus.¹⁰ Lai arī Saeimai ir tiesības valsts meža zemes atsavināšanas gadījumā darboties kā iestādei administratīvajā procesa izpratnē, pieņemot lēmumus par valsts meža zemes atsavināšanu, līdzīgi kā Ministru kabineta rīkojumu arī Saeimas lēmumu tiesiskās korekcijas process nav reglamentēts. Jāatzīst, ka arī šajā gadījumā, ja persona uzskata, ka viņas tiesības un tiesiskās intereses tiek aizskartas ar Saeimas lēmumu par valsts meža zemes atsavināšanu, viņai būtu jāgriežas ar sūdzību par Saeimas lēmumu rajona vai pilsētas tiesā saskaņā ar Administratīvajā procesa likumu. Tomēr praksē šāda kārtība nepastāv, jo tiesām nav skaidrs, vai to kompetencē ir izskatīt Saeima kā likumdevēja izdotu lēmumu, kas pēc būtības ir administratīvais akts, nevis normatīvais akts. Turklāt pārsūdzības lieta nav piekritīga Satversmes tiesai, kas lemj par tiesību normu atbilstību Satversmei.

Zinot to, ka Saeima neietilpst valsts pārvaldē un līdz ar to subordinācijas princips, kas pastāv valsts pārvaldē un saistīts ar kontroles un uzraudzības iespējām, uz Saeimu netiek attiecināts, vērojama visai nekonstitucionāla Saeimas rīcība, realizējot Meža likuma 44.panta piektajā daļā sev piešķirto funkciju pieņemt ikreizējus lēmumus attiecībā uz valsts meža zemes atsavināšanu.

Saeimā īpaši aktīvi valsts meža zemes atsavināšana ar ikreizēju Saeimas lēmumu notika 2002.gadā, piemēram, 2002.gada 17.janvāra sēdē Saeima nolēmusi apmainīt valsts meža zemes gabalu „Mežkalni”, kura platība ir 13,58 ha un kurš atrodas Kuldīgas rajona Rendas pagastā, pret Mārim Liepiņam piederošo meža zemes gabalu „Mārītes”, kura platība ir 31,08 ha un kurš atrodas Cēsu rajona Ligatnes pagastā.¹¹ Turpretī šajā pat sēdē nolemts valsts meža zemes gabalu „Mežliči”, kura platība ir 84,21 ha un kurš atrodas Cēsu rajona Mores pagastā, apmainīt pret Gintam Silāram piederošajiem diviem meža zemes gabaliem „Vāverītes”, kuru kopējā platība ir 16,70 ha un kuri atrodas Cēsu rajona Drabešu pagastā, un viņam piederošo meža zemes gabalu „Meža Leči B”, kura platība ir 32,41 ha un kurš atrodas Cēsu rajona Liepas pagastā.¹² 2002.gada 19.septembrī tika nolemts apmainīt trīs valsts meža zemes gabalus ar nosaukumu „Kangari”, ar kopējo platību 21,7 ha, un valsts meža zemes gabalu ar nosaukumu „Pilskalni”, ar platību 12,0 ha, kuri atrodas Rīgas rajona Carnikavas pagasta Lilastes mežniecības teritorijā, pret Ernai Āboliņai piederošo zemes gabalu ar nosaukumu „Kangari” (kopējā platība 128,0 ha), kas atrodas Valmieras rajona Ramatas pagastā Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāta dabas lieguma „Ziemeļu purvi” teritorijā.¹³ Iepazīstoties ar minēto Saeimas lēmumu saturu, neskaidrs ir jautājums, kā tiek noteikta apmaināmās zemes platība, jo netiek mainīti vienāda lieluma gabali. Iespējams, ka Saeima ir vadījusies no apmaināmo

zemes gabalu vērtības. Tomēr fakti un apstākļi, ko Saeima ir ņēmusi vērā, lemjot par zemes gabalu maiņu, nav atspoguļoti attiecīgajos lēmumos. Tā kā šie Saeimas lēmumi ir atzīstami par administratīvajiem aktiem administratīvā procesa izpratnē, tad tiem būtu jāsaturs arī visas administratīvajam aktam noteiktās sastāvdaļas, kas minētas Administratīvā procesa likuma 67.panta otrajā daļā, kur 6.punkts nosaka, ka administratīvā akta sastāvdaļa ir „administratīvā akta pamatojums, it sevišķi, ietverot lietderības apsvērumus”.

Lietderības apsvērumu saturs atšifrēts Administratīvā procesa likuma 66.pantā. Apsverot administratīvā akta izdošanas vai tā satura lietderību, iestāde lemj: 1) par administratīvā akta nepieciešamību, lai sasniegtu tiesisku (legitīmu) mērķi; 2) par administratīvā akta piemērotību attiecīgā mērķa sasniegšanai; 3) par administratīvā akta vajadzību, tas ir, par to, vai šo mērķi nav iespējams sasniegt ar līdzekļiem, kuri mazāk ierobežo administratīvā procesa dalībnieku tiesības vai tiesiskās intereses; 4) par administratīvā akta atbilstību, salīdzinot personas tiesību aizskārumu un sabiedrības interešu ieguvumu un ņemot vērā, ka personas tiesību būtisku ierobežošanu var attaisnot tikai ievērojams sabiedrības ieguvums (Administratīvā procesa likuma 66.panta pirmā daļa). Saeimas pieņemtajos lēmumos pamatojums un lietderības apsvērumi izpaliek, līdz ar to nav iespējams izsekot Saeimas pieņemtajiem lēmumiem pēc būtības un atbildēt uz jautājumu, kāpēc, piemēram, Ernai Āboliņai piederošais zemes gabals 128,0 ha platībā, kur nav skaidrs, vai tā ir meža zeme, ir apmaiņts pret 33,7 ha meža zemes, kaut gan no Zemkopības ministrijas sniegtā atzinuma Saeimas Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijas priekšsēdētājam K.Leiškalnam redzams, ka apmaiņai ir prasīta valsts meža zeme Rīgas virsmežniecības Lilastes mežniecības teritorijā ar kopējo platību 234,7 ha.¹⁵ Pēc kādiem kritērijiem ir vadījies Saeima, nav redzams, iepazīstoties arī ar Saeimas sēdes stenogrammām, jo tās liecina par ļoti ātru procesu lēmumu pieņemšanā – deputātu balsojums parasti ir pozitīvs un lēmums par zemes apmaiņu ir pieņemts.

Atzīmējams ir gadījums, kad Saeimas 2002.gada 17.janvāra sēdē ir notikušas debātes attiecībā uz valsts meža zemes apmaiņu pret M.Liepiņam un G.Silāram piederošo zemi. Šajā sēdē deputāte A.Seile ir norādījusi, ka gan M.Liepiņš, gan G.Silārs ir maldinājuši deputātus un sabiedrību par to, ka viņu zemes ir iekļautas zemes apmaiņas projektā, ko Gaujas Nacionālais parks izstrādājis kopā ar Dāniju. M.Liepiņš zemi no bijušās īpašnieces nopircis tikai 2001.gada 4.jūnijā, bet G.Silārs – 1999.gada 3.maijā. Dotajā gadījumā nav saņemts arī Vides aizsardzības ministrijas atzinums. A.Seile atzīmē arī to, ka ir vajadzīgs gan Vides aizsardzības ministrijas atzinums, gan vispirms vajadzētu valsts meža zemes pirmajiem iedot tiem, par kuriem Gaujas Nacionālajā parkā ir izstrādāts projekts. Tajā ir runa par tiem gabaliem, kuri bija prioritāri jāapmaina. Deputāts K.Leiškalns turpreti uzsver, ka ir izpildītas procedūras prasības un Meža likumā ir noteikts, ka katru individuālu gadījumu izskata parlaments. Pie tam, K.Leiškalns, saņemot Zemkopības ministrijas atzinumu, uzskata, ka tas ir Zemkopības ministrijas uzdevums saskaņot šo jautājumu ar citām ministrijām. Debašu rezultātā Saeimas deputātu balsojums bija „par 75, pret – nav, atturas – 12.” No lēmuma pieņemšanas gaitas Saeimā redzams, ka šis process ir visai tāls no lietderības apsvērumu izvērtēšanas, kas nepieciešama administratīvā akta pieņemšanai.

Jāatzīmē, ka 2002.gada 17.oktobra sēdē Saeima ir pieņēmusi lēmumu par valsts meža zemes ar kopējo platību 91,4 ha bezatlīdzības nodošanu Garkalnes

pagasta pašvaldībai.¹⁵ No šī Saeimas lēmuma satura nav skaidrs, ar ko Garkalnes pagasta pašvaldība ir izpelnījies tādu labvēlību no Saeimas puses. Šāda Saeimas rīcība ir pretrunā ar Latvijas Meža politikā noteikto principu par valsts meža platības samazināšanas nepieļaujamību. Turklāt Zemkopības ministrija savā vēstulē Garkalnes pagasta padomei norāda, ka neiebilst pret attiecīgās meža zemes atsavināšanu, līdz ar to kā Zemkopības ministrija, tā Saeima ir pārkāpusi Latvijas Meža politikas principu par valsts meža zemes platības samazināšanās nepieļaujamību. Iespējams, tas tika darīts, lai slēptā veidā realizētu valsts meža zemes privatizāciju.

Savā darbībā Saeima ir pieļāvusi arī citus pārkāpumus, piemēram, 2002.gada 19.septembra sēdē nolemts apmainīt valsts meža zemes gabalu Liepājas rajona Grobiņas pagastā ar kopējo platību 20,7 ha pret Daini Ozoliņa pastāvīgā lietošanā esošo meža zemes gabalu ar nosaukumu „Īves” Liepājas rajona Grobiņas pagastā ar kopējo platību 18,2 ha. Norādīts, ka minēto zemes gabalu apmaiņa veicama tikai pēc šo zemes gabalu ierakstīšanas zemesgrāmatā.¹⁶ Tā kā persona, kam meža zeme piešķirta pastāvīgā lietošanā nav uzskatāma par šīs zemes tiesisko valdītāju, vadoties pēc Meža likuma 1.panta 18.punkta „a” apakšpunkta, kurš nosaka, ka meža tiesiskais valdītājs ir „persona, kurai atbilstoši likumam pēc noteiktās institūcijas lēmuma zemes reformas gaitā zeme nodota (piešķirta) īpašumā par samaksu vai atjaunotas īpašuma tiesības uz to un zeme ierādīta (iemērīta) dabā”, šī persona ir meža zemes turētājs jeb faktiskais valdītājs. CL 876.panta otrā daļa nosaka: „Tas, kā varā lieta faktiski atrodas, bet, kas atzīst par tās īpašnieku kādu citu, uzskatāms, kaut arī viņam būtu tiesība turēt to savā varā, nevis par šīs lietas tiesisku valdītāju, bet tikai par tās turētāju jeb faktisku valdītāju un īpašnieka vietnieku valdījumā”. Šajā gadījumā Dainis Ozoliņš ir zemes gabala „Īves” turētājs jeb faktiskais valdītājs, bet šī zemes gabala īpašniece joprojām ir valsts. Saeima, pieņemot lēmumu par Dainim Ozoliņam pastāvīgā lietošanā piešķirtā zemes gabala apmaiņu pret valsts meža zemi, pēc būtības ir pārkāpusi sev Meža likuma 44.panta piektajā daļā piešķirto kompetenci, jo šajā gadījumā nav veikta valsts meža zemes atsavināšana, bet gan viens valstij piederošs meža zemes gabals apmainīts pret otru valsts meža zemes gabalu.

Kā būtisku Saeimas Meža likuma 44.panta piektajā daļā minētās kompetences neievērošanu var minēt 2002.gada 1.novembra sēdē pieņemto lēmumu nodot Baibai Martinsonei īpašumā par samaksu valsts meža zemes gabalu Limbažu rajona Pāles pagastā 1,6 ha platībā atbilstoši mežaudzes un valsts meža zemesgabala kadastrālajai vērtībai, samaksu nosakot atbilstoši likumam „Par zemes reformas pabeigšanu lauku apvidos”.¹⁷ Ir atbalstāms I.Čepānes teiktais, ka Saeimai šādu lēmumu pieņemšana nepiekrīt, pie tam tā nav uzskatāma par atsavināšanu Meža likuma 44.panta piektās daļas izpratnē.¹⁸ Tā kā, izdodot administratīvo aktu, iestādei ir jāvadās gan no normatīvajiem aktiem, gan no administratīvā procesa principiem, tad šajā gadījumā Saeima ir pārkāpusi tiesiskuma principu, kura saturs atšifrēts Administratīvā procesa likuma 7.pantā: „Iestādes un tiesas rīcībai jāatbilst tiesību normām. Iestāde un tiesa darbojas normatīvajos aktos noteikto pilnvaru ietvaros un savas pilnvaras var izmantot tikai atbilstoši pilnvarojuma jēgai un mērķim.” Šajā situācijā Saeima ir uzņēmusies pilnvaras attiecībā uz zemes piešķiršanu īpašumā par samaksu, kas saskaņā ar zemes reformu

reglamentējošiem normatīvajiem aktiem piekrist pašvaldībām, Valsts zemes dienestam, Centrālai zemes komisijai, bet nevis Saeimai.

Ģadījumos, kad iestāde izdod prettiesisku administratīvo aktu, kā augstākai iestādei, tā arī attiecīgajam ministram ir tiesības to atcelt, pie tam, „administratīvo aktu var apstrīdēt iesniedzējs, adresāts, trešā persona, tiesību subjekts, kuram ir tiesības būt par personas tiesību un tiesisko interešu aizstāvi, kā arī persona, kuras tiesības vai tiesiskās intereses administratīvais akts ierobežo un kura administratīvajā procesā nav bijusi pieaicināta kā trešā persona” (Administratīvā procesa likuma 76.panta pirmā daļa). Tā kā šajā gadījumā administratīvo aktu izdod Saeima un normatīvie akti nereglamentē kārtību, kādā ir apstrīdami un pārsūdzami likumdevēja izdotie administratīvie akti, rodas neskaidrības, kā rīkoties šajā situācijā. Satversmes tiesas kompetencē neietilpst šo Saeimas paziņojumu (Saeimas lēmumi noformēti paziņojumu formā – autores piezīme) izvērtēšana.¹⁹ Piemērojot tiesību analogijas metodi, šie Saeimas lēmumi, kas izdoti paziņojumu veidā un pēc to satura ir administratīvie akti, būtu skatāmi pēc Administratīvā procesa likuma normām. To izdošanā un noformēšanā jāievēro visas prasības, kas izvirzītas administratīvajam aktam, iestādei, kas šajā gadījumā, pēc konkrētās funkcijas skatoties, ir Saeima, jāievēro piekritība, Saeimas pieņemtajiem lēmumiem jābūt pārsūdzamiem tiesā saskaņā ar Administratīvā procesa likuma normām. Tomēr līdz brīdim, kad Administratīvā procesa likums stāsies spēkā, problēma attiecībā uz Saeimas pieņemtajiem lēmumiem par valsts meža zemes atsavināšanu gaida savu risinājumu. Pie tam, jau pieņemtie Saeimas lēmumi nav pakļauti Administratīvā procesa regulējumam, jo šim normatīvajam aktam nav noteikts atpakaļejošs spēks.

Analizējot Meža likuma 44.panta ceturtajā un piektajā daļā noteikto kārtību, kad valsts meža zemes atsavināšana notiek ar ikreizēju Ministru kabineta vai Saeimas lēmumu, un iespējas šo kārtību pilnveidot, būtu jāpievēršas divpakāpju teorijai. J.Briede norāda: „Ar administratīvo aktu parasti tiek dibinātas publiski tiesiskas attiecības. Tomēr ar tā starpniecību var dibināt arī privāttiesiskas attiecības.”²⁰

Atsavināšana kā institūts attiecas uz privāttiesībām, tomēr šajā gadījumā nedarbojas privāttiesībām raksturīgais pušu līdztiesības princips, jo Ministru kabineta vai Saeimas pieņemtais lēmums, kurš atļauj meža zemes atsavināšanu, ir saistīts ar “virkundzības rīcību” Tātad “virkundzība” uzsver, ka iestādes rīcība nav atkarīga no adresāta piekrišanas,²¹ līdz ar to iepriekšminētais Saeimas lēmums būtu attiecināms uz publisko tiesību jomu. Francis Jozefs Paine norāda, ka administratīvais akts var ietekmēt arī citas tiesību jomas: gan civiltiesības, gan krimināltiesības, minot kā piemēru pašvaldības pirkuma tiesību izmantošanu, kas ietekmē civiltiesības, bet pēc būtības pašvaldības lēmums par pirkuma tiesību izmantošanu ir administratīvais akts.²² Tātad, kā iepriekš tika konstatēts, arī Ministru kabineta vai Saeimas pieņemtais lēmums par valsts meža zemes atsavināšanu pēc būtības ir administratīvais akts, kas rada privāttiesiskas sekas – īpašumtiesību uz zemi maiņu. „Administratīvajās tiesībās sastopami gadījumi, kad lēmums tiek pieņemts publisko tiesību jomā, bet uz šī lēmuma pamata tiek slēgts privāto tiesību līgums. Par šādu gadījumu var uzskatīt likuma „Par iepirkumu valsts vai pašvaldību vajadzībām” 23.pantā noteikto gadījumu, kad iepirkuma komisija pieņem lēmumu par iepirkuma procedūras rezultātiem, uz kura pamata tiek slēgts iepirkuma līgums,”²³ šādi J.Briede,

apskatot Latvijas piemēru, analizē vācu tiesībās lietoto divpakāpju teoriju. Jāatzīmē, ka valsts meža zemes atsavināšana pēc būtības ir līdzīgs gadījums iepirkumam valsts vai pašvaldību vajadzībām, kur vienā gadījumā notiek maiņas darījums, otrā – pirkums, bet abi ir atsavināšanas tiesiskie darījumi.

Nemot vērā to, ka iepriekš apskatītie Saeimas lēmumi pēc satura ir visai nepilnīgi un tajos netiek atrunātas pušu tiesības un pienākumi attiecībā uz iegūtajiem īpašumiem, līguma noslēgšanas gadījumā būtu lielākas iespējas sekot līdzi to izpildei, piemēram, gadījumā, kad Saeima nolēma nodot bez atlīdzības Garkalnes pagasta pašvaldībai 91,4 ha valsts meža, kur „kā pašvaldība raksta Saeimai, šī zeme esot nepieciešama „pašvaldības funkciju veikšanai – aktīvo atpūtas teritoriju, ģimeņu atpūtas vietas” u.tml. izveidošanai.”²⁴ I.Čepāne izsaka bažas, cerot, ka pašvaldība nemainīs savus labos nodomus un neprivatizēs šo zemi par kadastrālo vērtību, kā arī neveiks tās transformāciju, un Baltezera mežs tomēr paliks kā publiskā lietošanā esoša teritorija.²⁵ Ja šajā situācijā pēc Saeimas pieņemtā lēmuma tiktu noslēgts līgums par zemes maiņu, kur pašvaldība apņemtos ievērot mērķus, kādiem šo zemi pieprasījusi, tad Saeima varētu izkontrolēt savu pieņemto lēmumu un līgumu ievērošanu. Šobrīd Garkalnes pašvaldība ar sev piešķirto īpašumu var rīkoties pēc saviem ieskatiem un nepastāv garantijas, ka pašvaldība savus mērķus maina. Apsverot situācijas nopietnību, būtu jāpilnveido administratīvais process attiecībā uz valsts meža zemes atsavināšanas kārtību, pārveidojot to par divpakāpju procesu, tāpat kā tas notiek valsts pasūtījuma gadījumā.

4. SECINĀJUMI

Izdarot secinājumus par analizēto tematu, jāizceļ sekojošais:

Meža likuma 44.panta ceturtajā un piektajā daļā noteiktā valsts meža zemes atsavināšanas kārtība pieskaitāma publiskajām tiesībām, lai gan atsavināšanas institūts pieder pie privāto tiesību institūtiem;

Lai arī valsts meža zeme ir valsts manta, tās atsavināšanā nav piemērojamas Valsts un pašvaldību mantas atsavināšanas likuma normas, kas attiecas uz privāto tiesību jomu, bet Meža likumā paredzētā valsts meža zemes atsavināšanas kārtība pieder publisko tiesību jomai.

Ministru kabineta rīkojumu par valsts meža zemes atsavināšanu nevar uzskatīt par politisko lēmumu, jo pēc satura līdzīgi lēmumi par zemes piešķiršanu lietošanā, īpašumā par samaksu tiek pieņemti zemes reformas gaitā; Administratīvā procesa tiesiskajam regulējumam neatbilst Ministru kabineta rīkojuma 1) pārsūdzība – Ministru kabineta rīkojumi par valsts meža zemes atsavināšanu ir uzskatāmi par administratīvajiem aktiem, bet tie ir pārsūdzami Satversmes tiesā, 2) izdošanas kārtība – Ministru kabinets rīkojumu izdod saskaņā ar Ministru kabineta kārtības rulli, neievērojot administratīvo procesu reglamentējošās tiesību normas;

Meža likuma 44.panta piektā daļa paredz tiesības Saeimai pieņemt lēmumus par valsts meža zemes atsavināšanu, kas pēc sava satura ir administratīvie akti, lai arī tos izdevis likumdevējs;

Pieņemot lēmumus par valsts meža zemes atsavināšanu, Saeima nav vadījies pēc administratīvo procesu reglamentējošām tiesību normām, kā arī būtiski pārkāpusi savu kompetenci;

Ir jāprecizē Saeimas lēmuma par valsts meža zemes atsavināšanu tiesiskais statuss Meža likumā, nosakot, ka šī lēmuma izdošanā Saeimai ir jāievēro administratīvo procesu reglamentējošās normas. Nepieciešams izstrādāt tiesību normas par Saeimas lēmuma pārsūdzības kārtību vai dot atsauci Meža likumā, ka piemērojamas ir Administratīvā procesa likuma normas.

Valsts meža zemes atsavināšanas kārtība būtu jākonstruē kā divpakāpju process, kur uz Saeimas vai Ministru kabineta izdotā administratīvā akta pamata tiktu slēgts atsavināšanas līgums, tādējādi uzliekot par pienākumu valsts meža zemes ieguvējam izmantot šo zemi mērķim, kam tā pieprasīta.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- Meža nozare Latvijā 2002. Rīga, 2003, 2.lpp.
- ² Meža nozare Latvijā 2002. Rīga, 2003, 11.lpp.
- ³ I.Vīksne. Politiski likumīgi „nolaupa” Latvijas mežus, *Rīgas Balss*, Nr.190, 30.09.2002. Meža zeme ir zeme, uz kuras ir mežs, zeme, zem meža infrastruktūras objektiem, kā arī mežā ietilpstošie un tam piegulošie pārplūstošie klajumi, purvi un lauces. *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga, 1998, 27.lpp.
- ⁶ Administratīvais akts ir tiesību akts, ko izdod iestāde publisko tiesību jomā attiecībā uz individuāli noteiktu personu vai personām, nodibinot, grozot, konstatējot vai izbeidzot konkrētas tiesiskās attiecības. Iestādes lēmums vai cita veida darbība privāto tiesību jomā, kā arī iekšējie lēmumi, kas skar tikai pašu iestādi, tai padotu institūciju vai īpaši pakļautās personas, nav administratīvie akti, izņemot lēmumus par iestādes darbinieku vai tai īpaši pakļauto personu tiesiskā statusa nodibināšanu, maiņu, izbeigšanu, disciplināru sodīšanu un citus lēmumus, ja tie būtiski ierobežo iestādes darbinieku vai tai īpaši pakļauto personu cilvēktiesības. Administratīvais akts nav arī Saeimas, Valsts prezidenta, Ministru kabineta un pašvaldību domes (padomes) politiskie lēmumi (politiskie paziņojumi, deklarācijas, aicinājumi, amatpersonu ievēlēšana u.tml.), kā arī kriminālprocesuālie lēmumi un tiesu nolēmumi.
- J.Briede. *Administratīvais akts*. Rīga, 2003, 23.lpp.
- ⁸ J.Briede. *Administratīvais akts*. Rīga, 2003, 66.lpp.
- ⁹ J.Briede. *Administratīvais akts*. Rīga, 2003, 65.lpp.
- ¹⁰ F.J.Paine. *Vācijas vispārīgas administratīvas tiesības, Vācijas Administratīvā procesa likums*. Rīga, 2002, 105.lpp.
- ¹¹ Saeimas paziņojums, *Ziņotājs*, 4, 28/02/2002.
- ¹² Saeimas paziņojums, *Latvijas Vēstnesis*, 17, 31/01/2002.
- ¹³ Saeimas paziņojums, *Latvijas Vēstnesis*, 138, 26/09.2002.
- ¹⁴ Zemkopības ministrijas 30.05.2002.vēstule Nr.113/Ā-156.
- ¹⁵ Saeimas paziņojums, *Latvijas Vēstnesis*, 155, 25.10.2002.
- ¹⁶ Saeimas paziņojums, *Latvijas Vēstnesis*, 138, 26/09/2002.
- ¹⁷ Saeimas paziņojums, *Latvijas Vēstnesis*, 165, 15/11/2001.
- ¹⁸ I.Čepāne. Vai Saeimai jāklūst par zemes maiņas punktu?, *Diena*, 31.10.2002, 2.lpp.
- ¹⁹ I.Čepāne. Vai Saeimai jāklūst par zemes maiņas punktu?, *Diena*, 31.10.2002, 2.lpp.
- ²⁰ J.Briede. *Administratīvais akts*. Rīga, 2003, 102.lpp.

²¹ F.J.Paine. *Vācijas vispārīgas administratīvas tiesības, Vācijas Administratīvā procesa likums*. Rīga, 2002, 106.lpp.

²² Turpat, 110.lpp.

²³ J.Briede. *Administratīvais akts*. Rīga, 2003, 102 lpp.

²⁴ I.Čepāne. Vai Saeimai jāšķūst par zemes maiņas punktu?, *Diena*, 31.10.2002, 2.lpp.

²⁵ I.Čepāne. Vai Saeimai jāšķūst par zemes maiņas punktu?, *Diena*, 31.10.2002, 2.lpp.

Alienation of the State-Owned Forest Land

Summary

Author describes legal regulation of alienation of the state-owned forest land in Latvia. The contents of the term "state-owned forest land" is analysed as well.

The owner of the state-owned forest land can be changed, if there is an individual decision of the Cabinet of Ministers or the Saeima made. Decisions of the Cabinet of Ministers or the Saeima about the alienation of the state-owned forest land are administrative acts, which have to be issued in accordance with the legal norms regulating administrative procedure. The Saeima and the Cabinet of Ministers do not adapt the regulations of administrative procedure when issuing administrative acts about the alienation of the state-owned forest land.

Order of the alienation of the state-owned forest land described in Article 44 (part 4 and 5) of the Forest Law belongs to public law.

Practical problems in alienation of the state-owned forest land are analysed as well, for example, borders of the competence of the Saeima and the Cabinet of Ministers in issuing administrative acts, possibilities of the legal correction of these decisions in the court. Practical cases demonstrate the lack of legal regulation and lack of responsible attitude to the questions of the alienation of the state-owned forest land.

Proposals are made about the necessity to improve the legal regulation of the alienation of the state-owned forest land. The process of the alienation of the state-owned forest land has to be realized in accordance with the norms regulating administrative process.

Mārketinga aktivitāšu efektivitātes mērīšana un analīze, lietojot neirona tīklus

Marketing Activities Efficiency Measurement and Analysis Using Neural Networks

Juris Nazarenko

Valsts ieņēmumu dienesta

Galvenā muitas pārvalde

Kvalitātes vadības vienības vadītājs

E-pasts: Juris.Nazarenko@kenga.net

Rakstā ir veikts mārketinga aktivitāšu analīzes pilnais cikls. Tas nozīmē, ka raksta mērķis ir izanalizēt maksliģa intelekta (t.i., neironu tīklu) pielietojuma iespējas mārketinga aktivitāšu novērtēšanā. Pirmajā nodaļā ir aprakstīts informācijas iegūšanas process. Otrajā nodaļā ir aprakstīta esošo klientu grupu noteikšana un datu kopas izveide. Nākošais solis ir neironu tīkla izveide, ar kura palīdzību tiek pieņemts lēmums par to, vai dotam klientam ir jāsaņem reklāmas buklets, vai ne. Pētījuma beigās tiek analizēti klienti, un katram klientam tiek pieņemts lēmums, vai reklāmas buklets ir jāsaņem, vai ne. Pēdējā soli tiek veikta efektivitātes aprēķins, t.i., tiek salīdzināta tradicionāla pieeja lēmumā pieņemšanā, un lēmumu pieņemšana, izmantojot maksliģo intelektu.

Atslēgvārdi: mārketings, neironu tīkli, maksliģais intelekts, efektivitāte

Lai "izdzīvotu" mūsdienu konkurences cīņā, bankām nepieciešams apgūt jaunus pakalpojumu veidus, jaunas biznesa formas, izvirzīt pirmajā vietā ne tikai akcionāru intereses, bet arī cīņu par katru klientu.

Mārketings ir visu bankas departamentu darbības pamatā. Mūsdienu LR komercbanku praksē mārketingu bankā parasti organizē komercdepartaments vai mārketinga departaments. Tas nodarbojas ar tirgus izpēti, nepieciešamās informācijas atlasīšanu, tās analīzi, tirgus iekarošanas stratēģijas izstrādi. Pēdējā laikā bankas ir pārliecinājušās, ka ir nepieciešams ļoti rūpīgi apgūt un izmantot mārketinga metodes ne tikai, lai organizētu savu darbību atbilstoši izstrādātajiem plāniem, bet lielākā mērā, lai detalizēti izpētītu klientu līdzšinējo rīcību un noteiktu viņu uzvedības tendences. Par aksiomu tiek pieņemts tas fakts, ka katra klienta apkalpošanai jābalstās uz dziļu un vispusīgu katra klienta reālā potenciāla izpēti, tā iespēju un stāvokļa analīzi tirgū, kas arī tiek veikta ar mārketinga metožu palīdzību. Mārketinga pieeja paredz nevis bankas orientāciju uz saviem produktiem, bet gan uz klienta reālām vajadzībām. Tas nosaka tirgus rūpīgas izpētes nepieciešamību, bankas pakalpojumu lietotāju mainīgo prasību analīzi. Tātad bankas mārketinga būtību var definēt šādi: meklēt un izmantot, no bankas puses, visizdevīgākos bankas pakalpojumu tirgus, ievērojot klientu prasības. Tas paredz bankas mērķu precīzu definēšanu, to sasniegšanas ceļu un veidu noteikšanu un konkrētu pasākumu izstrādi šo plānu realizācijai. Taču mārketinga

darbības ietvaros ir ļoti svarīga arī problēmas otra puse – izmaksu apjoms, kas ir saistīts ar jaunu pakalpojumu izstrādi un virzību tirgū. Banka operē ar pietiekami dārgiem resursiem un, tāpēc tos nepieciešams izmantot tikai visienesīgākos tirgus segmentos, kur ir ļoti augsts pieprasījums un salīdzinoši zemas pakalpojuma sniegšanas izmaksas.

Pamatpieejas bankas mārketingā ir komunicēšana ar klientu, bankas rentablas darbības nodrošināšana, priekšrocību veidošana klientiem, kuri izmanto šīs bankas pakalpojumus salīdzinājumā ar citu banku produktiem, kā arī bankas darbinieku ieinteresētība bankas pakalpojumu pārdošanā. Pasīvs mārketinga ir materiālu par bankas stāvokli un piedāvājumiem publicēšana presē. Savukārt īpašu uzmanību mūsdienā bankas praksē pievērš tiešajam mārketingam. To programmu galvenais mērķis ir ne tikai pilnīgas informācijas sniegšana perspektīvajam klientam, bet mudinājums klientu rīkoties nekavējoties. Veicot tiešo mārketingu, īpaša uzmanība tiek pievērsta klientu personīgai apkalpošanai.

Informāciju par klientiem bankas iegūst no dažādiem avotiem: socioloģiskās aptaujas (slēptie un atklātie, veicot pa pastu vai personīgi pa telefonu), grupas vai individuālas intervijas, novērojumi, eksperimenti, imitācijas (piem., modelēšana ar datora palīdzību), bankas iekšējā klientu datu bāze, klientu sūdzību un ierosinājumu apskats, statistiskie materiāli, ekspertu un zinātnieku atzinumi par banku tirgu.

Apkopojot visu iepriekš minēto, mēs varam teikt, ka raksta mērķis ir izanalizēt mākslīgā intelekta (t.i., neironu tīklu) pielietojuma iespējas mārketinga aktivitāšu novērtēšanā. Tas nozīmē spert pirmo soli sarežģīto matemātisko tehnoloģiju pielietojuma izpētē.

INFORMĀCIJAS IEGŪŠANA

Apskatīsim ļoti vienkāršu piemēru, kā neironu tīklu metodoloģiju var izmantot bankas sniegto pakalpojumu analīzei un mārketinga aktivitāšu efektivitātes mērīšanai attiecībā uz katru konkrētu klientu. Pieņemsim, ka informācijas iegūšanas avoti ir klientu aptauja, izmantojot speciāli izstrādātās klientu anketas (1.att.), un bankas iekšējā klientu datu bāze.

Analīzes veikšanas soli:

- (1) Aizpildīto anketu apstrāde un klientu grupu noteikšana, izmantojot klientu aptaujas rezultātus (piemērā – tikai privātpersonas), veicot grupēšanu pēc pakalpojumiem, kurus klients vēlas izmantot turpmāk.
- (2) Datu bāzes izveidošana, kura sastāv no klientu raksturīgām jeb mainīgajām pazīmēm (piemērā – dzimums, vecums, vidējais mēneša ienākums, izglītība) un klientu grupas jeb rezultatīvas pazīmes.
- (3) Uz šīs bāzes pamata tiks apmācīts neironu tīkls, kura mērķis ir sasaistīt kopā mainīgo pazīmju kombināciju ar konkrētu klientu grupu.
- (4) Izveidotais tīkls var attiecināt katru jaunu klientu pie konkrētās grupas ar raksturīgākiem pakalpojumiem, ko klients vēlas izmantot turpmāk.
- (5) Veidojas iespēja salīdzināt un papildināt katram klientam pašreiz izmantojamo pakalpojumu loku ar šīs klientu grupas papildus pieprasītajiem pakalpojumiem.

- (6) Līdz ar to banka var aktivizēt mārketinga darbību, piedāvājot konkrētiem klientiem līdz šim neizmantojamus pakalpojumus, vajadzība pēc kuriem ir raksturīga konkrētai klientu grupai. Tas dos iespēju precīzāk iedarboties uz klientu un efektīvāk izmantot mārketinga aktivitātēm piešķirtos budžeta līdzekļus.

KLIENTA ANKETA fiziskai personai	
1. Klients	
Vārds, uzvārds	_____
Vecums (pilni gadi)	_____
Pases dati	_____
Tālrunis	_____
Dzīvesvietas adrese	_____
2. Informācija par klientu	
Nodarbošanās:	
☐ Algots darbinieks	
☐ Pašnodarbinātais	
☐ Īpašnieks	
☐ Bezdarbnieks	
☐ Students	
☐ Mājsaimnieks	
☐ Cits (norādiet)	_____
Izglītība:	
☐ Augstākā	
☐ Vidējā	
☐ Pamatizglītība	
Vidējais ienākums mēnesī:	
☐ līdz 200 LVL	
☐ no 201 līdz 500 LVL	
☐ no 501 līdz 1'000 LVL	
☐ no 1'001 līdz 1'500 LVL	
☐ no 1'501 līdz 2'000 LVL	
☐ no 2'000 LVL	
Bankas pakalpojumi, kurus Jūs gribat izmantot turpmāk:	
☐ darba samaksas ieskaitījumi	
☐ norēķinu kartes	
☐ noguldījumu operācijas	
☐ skaidras naudas operācijas	
☐ pārskaitījumi un komunālie maksājumi	
☐ valūtas konvertācija	
☐ kredītēšanas pakalpojumi	
☐ darījumi ar vērtspapīriem	
☐ trasta operācijas	
☐ citi _____	
Vārds, uzvārds _____	Paraksts _____
Datums _____	
Patecamies par Jūsu sapratni!	

1. att. Klienta anketa fiziskai personai
Customer Questionnaire

KLIENTU GRUPU NOTEIKŠANA UN DATU KOPAS IZVEIDE

Aptaujas rezultātā aptaujāti 1000 klienti-privātpersonas, kas ir apmēram 3% no klientu-privātpersonu kopskaita. Apkopojot rezultātus, izdevās izveidot

4 klientu grupas atkarībā no tā, kādus pakalpojumus nākotnē klienti vēlas izmantot. Šīs grupas ir šādas:

1. tabula

**Klientu grupu apzīmējumi
Customers Group Markings**

Grupas nr.	Apzīmējums	Atšifrējums
1. grupa	ABCDEFGF	darba samaksas ieskaitījumi, norēķinu kartes, noguldījumu operācijas, skaidras naudas operācijas, pārskaitījumi un komunālie maksājumi, valūtas konvertācija, kredīšanas pakalpojumi, darījumi ar vērtspapīriem
2. grupa	ABCDEFGFI	darba samaksas ieskaitījumi, norēķinu kartes, noguldījumu operācijas, skaidras naudas operācijas, pārskaitījumi un komunālie maksājumi, valūtas konvertācija, kredīšanas pakalpojumi, darījumi ar vērtspapīriem, trasta operācijas
3. grupa	ABDEF	darba samaksas ieskaitījumi, norēķinu kartes, skaidras naudas operācijas, pārskaitījumi un komunālie maksājumi, valūtas konvertācija
4. grupa	DEF	skaidras naudas operācijas, pārskaitījumi un komunālie maksājumi, valūtas konvertācija

2. tabula

**Pakalpojumu apzīmējumi
Services Markings**

A	B	C	D	E	F	G	H	I
darba samaksas ieskaitījumi	norēķinu kartes	noguldījumu operācijas	skaidras naudas operācijas	pārskaitījumi un komunālie maksājumi	valūtas konvertācija	kredīšanas pakalpojumi	darījumi ar vērtspapīriem	trasta operācijas

3. tabula

**Katras grupas pārstāvju skaits sadalījās šādi:
The Number of Representatives of Each Group Divided as Follows**

Grupas nr.	Apzīmējums	Klientu skaits	Klientu īpatsvars
1. grupa	ABCDEFGF	602	60,2%
2. grupa	ABCDEFGFI	194	19,4%
3. grupa	ABDEF	143	14,3%
4. grupa	DEF	61	6,1%
	Kopā:	1000	100%

Lai izmantotu klientu aptaujas rezultātus neironu tīkla veidošanai, ir izveidota tabula (1. tab.), kuras kolonnas no (4) līdz (7) ir klientam raksturīgas pazīmes (mainīgās pazīmes), savukārt kolonna (8) satur klienta grupas pazīmi (rezultatīvā pazīme). Līdz ar to ir izveidota datu kopa, kas ietver gan mainīgās pazīmes – tīkla ieejas, gan rezultatīvo pazīmi – tīkla izeja. Tīkla veidošanas sākotnējais mērķis ir izpētīt, vai pastāv likumsakarības starp mainīgajiem un rezultātu, cik ciešas tās ir.

4. tabula

**Klientu aptaujas rezultātu apkopojuma fragments
Fragment of Customers' Questionnaire Summary**

ID	Vārds	Uzvārds	Dzimums	Izglītība	Mēneša ienākums	Vecums	Klientu grupa
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1	Vjačeslavs	Jansons	vir.	Pamatizglītība	94	38	ABCDEFGF
2	Andrējs	Grīdčins	vir.	Vidēja	133	31	ABCDEFGF
3	Jarīna	Tilgase	siev.	Vidēja	90	23	ABDEF
4	Gunārs	Vītauskas	vir.	Vidēja	435	49	ABCDEFGF
5	Eva	Jurkāne	siev.	Augstākā	139	36	ABCDEFGF

ID	Vārds	Urvārds	Dzimums	Izglītība	Mēneša ienākums	Vecums	Klienta grupa
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
6	Ivo	Gurtlavs	vir.	Vidējā	80	41	ABCDEFGF
7	Gatis	Gulbis	vir.	Pamatizglītība	79	35	ABCDEFGF
8	Andrējs	Zitāns	vir.	Pamatizglītība	86	28	DEF
9	Vilma	Baranova	siev.	Pamatizglītība	304	52	ABCDEFGHI
10	Laimdota	Dzene	siev.	Pamatizglītība	98	35	DEF
11	Rimļanina	Struberga	siev.	Pamatizglītība	69	57	ABCDEFGF
12	Ivars	Vaičulis	vir.	Vidējā	75	41	ABCDEFGF
13	Vitālijs	Pavlovičs	vir.	Vidējā	317	53	ABCDEFGHI
14	Monta	Zolmere	siev.	Augstākā	786	45	ABCDEFGHI
15	Mārtiņš	Zitāns	vir.	Vidējā	337	46	ABCDEFGF
16	Guna	Ose	siev.	Vidējā	67	29	ABCDEFGF
17	Ansis	Oļenovs	vir.	Pamatizglītība	81	41	ABCDEFGF
18	Raisa	Puzo	siev.	Pamatizglītība	135	28	ABCDEFGF
19	Henriks	Zemzars	vir.	Pamatizglītība	387	49	ABCDEFGF
20	Ainis	Baranovskis	vir.	Augstākā	75	35	ABCDEFGF
...
998	Ludmila	Grišule	siev.	Augstākā	268	45	ABDEF
999	Gvido	Lāčplēšis	vir.	Pamatizglītība	121	33	ABCDEFGF
1000	Guntars	Slapiņš	vir.	Vidējā	133	30	ABDEF

TĪKLA VEIDOŠANA

Iedarbinot programmas STATISTICA moduli *Neural Networks* un ievietojot tajā sagatavotos datus (1. tab. 4.-8. kolonnas), automātiskā konstruktora darbības rezultātā ir iegūts labākais tīkls MLP (daudzslāņu perseptrons) ar šādu arhitektūru: MLP (3 layer) 4:6-10-4:1, error 0,16992, t.i., tīkls ar 3 slāņiem, tā ieejā ir 4 elementi, 1. slānī – 6 neironi, 2. slānī – 10 neironi, 3. slānī – 4 neironi un izejā – 1 elements (klienta grupa).

Intelligent Problem Solver

Type of networks considered: Multilayer Perceptron (3 layer), Radial Basis Function, Linear
Input variables fixed

Network complexity will be determined automatically

The best 10 networks found (taking account of diversity) will be retained

Starting the search now...

First MLP (3 layer) network tested, 4:6-11-4:1, error 0.170175

First RBF network tested, 4:6-1-4:1, error 0.374652

First Linear network tested, 4:6-4:1, error 0.284911

0:01:58 An improved MLP (3 layer) network has been found, 4:6-14-4:1, error 0.169925

0:03:15 An improved MLP (3 layer) network has been found, 4:6-10-4:1, error 0.169920

0:05:42 An improved RBF network has been found, 4:6-2-4:1, error 0.371540

0:06:24 An improved RBF network has been found, 4:6-4-4:1, error 0.340193

0:07:09 An improved RBF network has been found, 4:6-8-4:1, error 0.275126

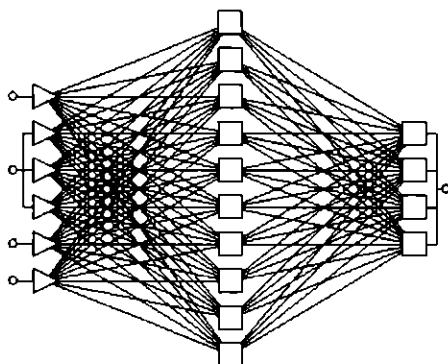
...search has finished

36 networks were tested, 10 retained

The best network found had very good performance (correct classification rate 0.940000, error 0.169920)

2. att. Tīkla konstruktora darbības rezultāti [40] Network Constructor's Performance Results [40]

Tīkls nostrādāja ar kļūdu 0,16992 un pareizās klasifikācijas varbūtību 94%, kas ir ļoti augsts rezultāts, par ko arī informē konstruktors. Tīkls attēlots 1. attēlā.

3. att. MLP (3 layer) 4:6-10-4:1, error 0,16992
MLP (3 layer) 4:6-10-4:1, error 0.16992

Katrais klientu grupas klasifikācijas rezultāti ir šādi:

4. tabula

Klientu grupas klasifikācijas rezultāti
Customers' Group Classification Results

Grupas nr.	Apzīmējums	Pareizā klasifikācija		
		Apmācības kopai	Kontroles kopai	Testēšanas kopai
1. grupa	ABCDEFG	97%	97%	95%
2. grupa	ABCDEFGHGI	94%	90%	96%
3. grupa	ABDEF	100%	100%	94%
4. grupa	DEF	24%	29%	35%

Katrais grupas klasifikācija ir intervālā 90-100%, vienīgā "vāja" vieta ir grupas DEF pareizā klasifikācija (24-35%). Var redzēt (3.att.), ka vairākos gadījumos tikls grupas DEF vietā izvēlās grupu ABCDEFG, resp., klients ar daudz plašāku pakalpojumu spektru nekā patiesībā.

	310	73	34	83
	300	73	8	78
	10	0	26	5
	0	0	0	0
	300	0	25	5
	3	73	1	0
	5	0	8	0
	2	0	0	78

(a) Klasifikācijas matrica apmācības kopai

	143	39	7	61
	139	39	2	55
	4	0	5	6
	0	0	0	0
	139	0	5	6
	2	0	0	0
	1	0	2	0
	1	0	0	55

(b) Klasifikācijas matrica kontroles kopai

	149	31	20	50
	142	29		48
	0	0	0	0
	142	2	13	2
	4	29	0	0
	0	0	0	0
	0	0	0	48

(c) Klasifikācijas matrica testēšanas kopai

4. att. Katras klientu grupas klasifikācijas matrica (Tehniskie rezultāti parādīti)
Each Customers, Group Classification Matrix (Technical Results Shown)

Autors uzskata, ka iegūtais tīkls gandrīz pilnībā noteicis pētītās likumsakarības, t.i., korekti sasaistījis kopā konkrētu klientu (ar tā vispārīgiem raksturotājiem) ar klientu vajadzībām pēc konkrētiem pakalpojumiem (pakalpojumu klāsts), līdz ar to šo tīklu var bez papildus apmācības izmantot turpmākajos analīzes soļos.

IZVEIDOTĀ TĪKLA PIELIETOŠANA JAUNU KLIENTU KLASIFIKĀCIJĀ

Izveidotais tīkls ļauj attiecināt katru klientu no bankas iekšējās datu bāzes pie konkrētās klientu grupas ar raksturīgākiem pakalpojumiem, ko klients vēlas izmantot turpmāk. Uzdodot tīklam apstrādāt esošo klientu datus (pēc minētajām klienta pazīmēm), tīkls piešķir katram klientam konkrētu grupu. Rezultātu fragmentu var redzēt 5. tab.

5. tabula

Klientiem piešķirtas grupas (fragments)
Assigned Groups to Customers (Fragment)

ID	Vārds	Uzvārds	Dzimums	Iegūtība	Mēneša ienākums	Vecums	Klientu grupa
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1	Marianna	Žogota	siev.	Augstākā	641	49	ABCDEFGH
2	Mairis	Buholts	vir.	Augstākā	145	29	ABCDEFG
3	Gatis	Aploks	vir.	Augstākā	90	30	ABCDEF
4	Olafs	Trokšs	vir.	Vidējā	87	36	ABCDEF
5	Andris	Gibeiko	vir.	Vidējā	136	50	ABCDEF
6	Gints	Jurušs	vir.	Vidējā	199	42	ABCDEF
7	Vitālijs	Barkauskis	vir.	Vidējā	36	22	ABDEF
8	Mārtiņš	Ruza	vir.	Vidējā	358	33	ABCDEF
9	Agnīta	Jašuka	siev.	Vidējā	37	27	ABDEF
10	Mudīte	Garokalne	siev.	Vidējā	82	39	ABCDEF
11	Astrīda	Spaskova	siev.	Augstākā	226	41	ABCDEF
12	Gunta	Zemeskalna	siev.	Pamatizglītība	199	40	ABCDEF
13	Sandra	Rasmane	siev.	Vidējā	2733	42	ABCDEF
14	Laimdota	Ciganska	siev.	Augstākā	137	38	ABCDEF
15	Uvis	Robežnieks	vir.	Augstākā	1109	46	ABCDEF
16	Adriāna	Ruņeniece	siev.	Vidējā	79	19	ABDEF
17	Ērika	Rūtiņa	siev.	Vidējā	98	50	ABCDEF
18	Aivars	Ōsis	vir.	Vidējā	148	29	ABCDEF
19	Irina	Blumberga	siev.	Augstākā	214	29	ABCDEF
20	Ainis	Zelčs	vir.	Pamatizglītība	433	33	ABCDEF
...
31296	Zigmārs	Maļinovskis	vir.	Vidējā	95	24	ABDEF
31299	Olafs	Zvrtuņš	vir.	Vidējā	435	34	ABCDEF
31300	Laimdota	Jašuka	siev.	Vidējā	75	27	ABDEF

Izanalizējot informāciju par to, kādus pakalpojumus klienti izmanto pašreiz, un salīdzinot to ar klienta potenciālajām prasībām saskaņā ar klientam piešķirto grupu, var noteikt, kādus konkrētus pakalpojumus katram konkrētam klientam banai aktīvi jāpiepilda.

INDIVIDUĀLAS PROGRAMMAS IZSTRĀDE KATRAM KLIENTAM

Veicot esošo un potenciālo pakalpojumu salīdzinājumu katram klientam, iegūti šādi rezultāti:

6. tabula

Pakalpojumu izmantošanas salīdzinājums
Comparison of Services Usage

ID	Vārds	Uzvārds	Dzimums	Iegītība	Mēneša ienākums	Vecums	Pareiz izmantotie pakalpojumi	Klientu grupa	Pakalpojumi, kuri jāpiedāvā klientam
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1	Marianna	Zogota	siev.	Augstākā	641	49	BC	ABCDEFGHI	ADEFGHI
2	Mairis	Bubolts	vir.	Augstākā	145	29	ABCD	ABCDEF	EG
3	Geris	Aploks	vir.	Augstākā	90	30	BCEFGI	ABCDEF	AD
4	Olais	Trokšs	vir.	Vidējā	87	36	BEI	ABCDEF	ACDFG
5	Andris	Gibeiko	vir.	Vidējā	136	50	ABCDGHI	ABCDEF	EF
6	Gints	Jurāns	vir.	Vidējā	199	42	GH	ABCDEF	BCDEF
7	Vitalijs	Barzauskis	vir.	Vidējā	35	22	DEFGHI	ABDEF	AB
8	Marta	Jaša	siev.	Vidējā	279	42	ABCDEFGHI	ABCDEF	CFG
9	Airija	Jašuka	siev.	Vidējā	37	27	AD	ABDEF	BEF
10	Mudīte	Garokalne	siev.	Vidējā	82	39	BDEGHI	ABCDEF	ACF
11	Astrīda	Spaskova	siev.	Augstākā	226	41	DFI	ABCDEF	ABCEG
12	Gunta	Zemeskalna	siev.	Pamatizglītība	199	40	BCDFGH	ABCDEF	AE
13	Sandra	Rasmane	siev.	Vidējā	2733	42	CEGHI	ABCDEF	ABDF
14	Laimdota	Ciganska	siev.	Augstākā	137	36	BEI	ABCDEF	ACDFG
15	Uvis	Robežnieks	vir.	Augstākā	1109	46	ACDE	ABCDEF	BFGHI
16	Adriāna	Rupenece	siev.	Vidējā	79	19	BCGI	ABDEF	ADEF
17	Ērika	Rūtiņa	siev.	Vidējā	98	50	ACFGI	ABCDEF	BDE
18	Aivars	Olais	vir.	Vidējā	148	29	BCDEG	ABCDEF	AF
19	Irīna	Blumberga	siev.	Augstākā	214	29	BCDEG	ABCDEF	AF
20	Ainis	Zelēns	vir.	Pamatzglītība	433	33	BCEFG	ABCDEF	AD
...
31298	Zigmārs	Malinovskis	vir.	Vidējā	95	24	ACH	ABDEF	BDEF
31299	Olais	Zvīniņš	vir.	Vidējā	435	34	ADEI	ABCDEF	BCFG
31300	Laimdota	Jašuka	siev.	Vidējā	75	27	BEFHI	ABDEF	AD

No tabulas var redzēt, ka, piemēram, klientam Mārtiņam Ružam (Nr.8), kas šobrīd izmanto darba samaksas ieskaitījumus, norēķinu kartes, skaidras naudas operācijas, pārskaitījumus un komunālos maksājumus, darījumus ar vērtspapīriem un trasta operācijas (ABDEHI), jāpiedāvā papildu noguldījumu operācijas, valūtas konvertāciju, kredītēšanas pakalpojumus (CFG).

7. tabula

Aprēķiniem nepieciešamā informācija
Necessary Information for Calculations

Kopējais klientu skaits	31300
Pakalpojumu skaits	9
Bukleta pašizmaksa (1gab.)	0,10 LVL
Pasta izdevumi (1sūtījums)	0,20 LVL

8. tabula

Klientu pieprasītie produkti (papildus esošajiem) pēc aptaujas datiem
Customers' Required Products (Additional to Existent)
According to Questionnaire Data

Pakalpojums	Klientu skaits
A	15286
B	15335
C	12730
D	15640
E	15682
F	15583
G	12714
H	2992
I	2961
Kopā:	108923

Šajā darba sadaļā izvirzītais mērķis ir izpētīt klientu bāzi un noskaidrot tos bankas pakalpojumus, kurus klienti līdz šim neizmantoja, un nodrošināt klientu informēšanu par bankas pakalpojumiem. Pēc būtības klientu informēšanu par bankas sniegtajiem pakalpojumiem banka var veikt, izplatot klientiem pa pastu informatīvos materiālus vai reklāmas bukletus.

Banka var rīkoties šādi:

- (1) izplatīt visiem klientiem informāciju par visiem sniegtajiem pakalpojumiem. Līdz ar to visi klienti būtu pilnībā informēti par visu piedāvāto produktu klāstu.
- (2) izplatīt klientiem informāciju tikai par viņiem vajadzīgiem produktiem, nepieciešamību pēc kuriem izdevās noskaidrot aptaujas rezultātā.

Informācijas izplatīšanas aptuvenas izmaksas abos minētajos variantos:

9. tabula

Izmaksu salīdzinājums Comparison of Expenses

	Informēšana par visiem pakalpojumiem (1)	Informēšana par klientu pieprasītiem pakalpojumiem (2)
Bukletu pašizmaksa	$31300 \cdot 0,1 \cdot 9 = 28170$	$108923 \cdot 0,1 = 10892$
Pasta izdevumi	$31300 \cdot 0,2 = 6260$	$31300 \cdot 0,2 = 6260$
Kopā:	34'430 LVL	17'152 LVL

Mūsu piemērā informēšanas izmaksas tikai par klientu pieprasītiem pakalpojumiem ir divreiz mazākas nekā izmaksas, veicot informēšanu par visiem bankas pakalpojumiem.

Lai salīdzinātu savstarpēji šīs divas pieejas, ir izveidota kopsavilkuma tabula:

10. tabula

Divu pieeju salīdzinājums Comparison of Two Approaches

Informēšana par visiem pakalpojumiem (1)		Informēšana par klientu pieprasītiem pakalpojumiem (2)	
Priekšrocības	Trūkumi	Priekšrocības	Trūkumi
Visu klientu aptveršana informācijas sniegšanā par visiem bankas pakalpojumiem	Pasīva mārketinga stratēģija. Bankai neveidojas reāls priekšstats par klientu pašreizējām vēlmēm pakalpojumu ziņā	Aktīva mārketinga stratēģija. Noskaidrotas klientu vajadzības pēc bankas sniegtajiem pakalpojumiem, klientu prioritātes un klientu grupas, kas palīdz veidot efektīvu mārketinga stratēģiju	Nepieciešams laiks un izdevumi (anketu izmaksas mūsu piemērā ir ap Ls 50-300) atkarībā no noformēšanas kvalitātes) aptaujas sagatavošanai un realizēšanai, kā arī datu apstrādei
Nav patērēts laiks aptaujas materiālu sagatavošanai un aptaujas veikšanai, tās rezultātu apkopošanai	Neefektīva iedarbība uz klientu jeb "piesārņošana" ar informāciju	"Punkta" iedarbība uz klientu, kas paaugstina aktivitāšu atdevi	Nepieciešams papildu laiks, lai sagatavotu klientiem sūtāmos materiālus. Mūsu piemērā ir izveidojušas 511 grupas, katrā no tām vidēji ir 60 klienti, t.i. grupas ir samērā mazas. Materiālu šķirošana ir liels roku darbs

Informēšana par visiem pakalpojumiem (1)		Informēšana par klientu pieprasītiem pakalpojumiem (2)	
Priekšrocības	Trūkumi	Priekšrocības	Trūkumi
Nav patērēts laiks klientiem sūtāmo materiālu šķirošanai	Prasa ievērojamas klientu informēšanas izmaksas (piemērā 34 tūkst. Ls).	Modernās tehnoloģijas izmantošana (neironu tīkls) nodrošina datu kvalitatīvu un ātru apstrādi un uzskatāmu un viegli interpretējamo rezultātu iegūšanu. Datu apstrāde un tīkla izveide prasa ne vairāk kā viena darbinieka 1 darbdienu	
		Ievērojami samazinātas klientu informēšanas izmaksas (piemērā 17 tūkst. Ls salīdzinājumā ar 34 tūkst. Ls)	

SECINĀJUMI

- 1) Jaunās tehnoloģijas (neironu tīkla) izmantošana palīdz veidot efektīvu mārketinga aktivitāšu stratēģiju un realizēt to.
- 2) Neskatoties uz to, ka šajā sadaļā sniegts ļoti vienkāršs piemērs, tas uzskatāmi parāda, kā ar neironu tīkla pielietošanu var ļoti ātri un vienkārši noskaidrot klienta vajadzības un efektīvi iedarboties uz konkrētu klientu, ietekmējot viņu rīkoties uzreiz (piedāvājot klientam pilnīgu informāciju par vajadzīgo pakalpojumu).
- 3) Jaunās tehnoloģijas pielietošana ļauj efektīvi izmantot mārketinga budžeta līdzekļus: nav nepieciešams veikt ļoti lielas aptaujas, pasūtīt ārējām kompānijām (aģentūrām) pētījuma veikšanu par tirgus segmentēšanu un klientu vajadzību noteikšanu.
- 4) Jaunās pieejas izmantošana ļauj risināt visdažādākos uzdevumus mārketinga jomā gan attiecībā uz plašu produktu klāstu (vispārīgā analīze), gan veicot detalizētu analīzi par konkrēta pakalpojuma paveidiem, piemēram, par dažādu kredītēšanas pakalpojumu izmantošanu. Kas liecina par izvēlētas tehnoloģijas universālu raksturu.

LITERATŪRA

1. Anil K. Jain, Jianchang Mao, K.M. Mohiuddin *Artificial Neural Networks: A Tutorial*, *Computer*, Vol.29, No.3, March/1996, pp. 31-44.
2. Arhipova I., Bāliņa S. *Statistika ar Microsoft Excel ikvienam*. Datorzinību Centrs, 1999. 163 lpp.
3. Ermiņš Dz., Kozlinskis V. *Valūtas dilings*. Jelgava: 1998. 68 lpp.
4. Fausett, Laurene. *Fundamentals of Neural Networks: Architectures, Algorithms, and Applications*. 1994. 459 p.
5. Goša Z. *Statistika: mācību grāmata*. Rīga: LU, 2001. 345 lpp.
6. Haykin S. *Neural networks. A comprehensive foundations*. McMillan College Publ. Co. N.Y., 1994. 696 pp.

7. Hornik K., Stinchcombe M., White H. Multilayer feedforward networks are universal approximators, *Neural Networks*, 1989, Vol. 2., pp. 359-366.
8. Jones W.P., Hoskins J. Back-Propagation, A Generalized Delta Learning Rule, *BYTE Magazine*. Oct. 1987.
9. Werbos P. J. Backpropagation and neurocontrol: A review and prospectus / In: *Proc. of International Joint Conf. On Neural Networks*, Vol. 1, Washington, DC, 1989, pp. 209-216.
10. Боровиков В., Онищенко М. *Анализ финансовых данных в системе STATISTICA*. М.: Компьютер Пресс, 1998. 200 с.
11. Боровиков В.П., Боровиков И.П. *STATISTICA Статистический анализ и обработка данных в среде Windows*. М.: Информационно-издательский дом «Филинъ», 1998. 608 с.
12. Бэстенс Д.-Э., ван ден Берг В.-М., Вуд. *Нейронные сети и финансовые рынки: принятие решений в торговых операциях*. М.: ТВП, 1997. 236 с.
13. Галушкин А.И. *Нейрокомпьютеры*. Книга 3: Учебное пособие для вузов. М.: ИПРЖР, 2000. 528 с. (Нейрокомпьютеры и их применение).
14. Галушкин А.И. Сфера применения Нейрокомпьютеров расширяется, *Приложение к журналу «Информационные технологии»*, №10, 2001.
15. Галушкин А.И. *Теория нейронных сетей*. Книга 1: Учебное пособие для вузов. М.: ИПРЖР, 2000. 416 с. (Нейрокомпьютеры и их применение).
16. Горбань А.Н. *Обучение нейронных сетей*. М.: СП ПараГраф. 1991. 160 с.
17. Джейн-Он Ким., Чарльз У. Мюллер, Уильям Р. Клекка, Марк С. Олдундерфер, Роджер К. Блешфилд. *Факторный, дискриминантный и кластерный анализ*. М.: Финансы и статистика, 1989. 220 с.
18. Ефимова М.П., Рябцев В.М. *Общая теория статистики*. М.: Финансы и статистика, 1991. 304 с.
19. Заенцев И.В. *Нейронные сети: основные модели: Учебное пособие к курсу «Нейронные сети»*, Воронеж: Воронежский Государственный университет, 1999.
20. Калпан Р. *Основные концепции нейронных сетей*, М: "Вильямс", 2001. 257 с.
21. Крутлов В.В., Дли М.И., Голунов Р.Ю. *Нечеткая логика и искусственные нейронные сети*. М.:Физматлит, 2001. 224 с.
22. alife.narod.ru/lectures/neural – Лекции по теории и применению искусственных нейронных сетей.
23. ermak.cs.nstu.ru/site/students/aiz/chap145.htm – Сети Кохонена.
24. finance.yahoo.com – Microsoft CP акcijas kursi (Reuters).
25. gpskgu.narod.ru – Программные продукты в сфере прогнозирования валютных курсов с применением нейронных сетей.
26. svecha.spb.ru – Теория и методы технического анализа.
27. www.ai.obrazec.ru/neur-1.html – Нейронные сети: основные положения.
28. www.akmos.ru – FOREX для начинающих
29. www.akmos.ru – Дилинговый центр «Акмос трейд», FOREX: для начинающих.
30. www.basegroup.ru – Лаборатория BaseGroup. Технологии анализа данных.
31. www.cfin.ru – Корпоративный менеджмент. "Основа финансового менеджмента" – Гипотеза эффективности рынка.
32. www.cfin.ru – Корпоративный менеджмент. Фрагмент из книги "Анализ ценных бумаг" Грэма и Додда - "Возможности и ограничения анализа ценных бумаг"
33. www.devbusiness.ru – Нейронные сети как математический аппарат.
34. www.forexite.ru – Финансовый трейдер – идеальная профессия.
35. www.forexpf.ru – Курс лекций по FOREX.
36. www.i2.com.ua – Программные продукты в сфере прогнозирования и анализа данных с применением интеллектуальных технологий.
37. www.osp.ru – Введение в искусственные нейронные сети.
38. www.parex.lv – Parekss bankas mājas lapa.

39. www.postklg.ru/~alex/science/thesis.html – Сеть Кохонена как математическая модель и ее применение.
40. www.statsoft.ru – Электронный учебник по статистике.
41. www.tora-centre.ru – Нейросети: работа над ошибками.

Marketing Activities Efficiency Measurement and Analysis Using Neural Networks

Summary

In the article the complete cycle of the marketing activity analysis is done. The information acquirement process is described in the first chapter. The second chapter contains description of determination of the existent customer groups. The next step is neural network development that provides assistance in decision-making about advertising booklet sending to the specific customer. At the end of the exploration customers are analyzed and decision is made if advertising booklets should be send or not. The efficiency calculation is performed in the last step. It means that traditional approach in decision-making and decision-making using the artificial intelligence are compared.

Main conclusions:

Usage of the new technology (neural network) helps to make effective marketing activities strategy and realize it.

Example, it demonstrates, that the usage of neural network allows quick and simple customer needs determination and effective work on the specific customer to affect them immediately take actions (by offering complete information about necessary service to the customer).

Usage of the new technology allows to use marketing budget: it is not necessary to make large questionnaires, to order the explorations about market cleavage and customer needs determination to external companies (agencies).

Dzimstības un ģimeņu veidošanās tendences Latvijā un Eiropā pirms Eiropas Savienības paplašināšanās

Fertility and Formation of Families in Latvia and Europe before the Enlargement of EU

Iveta Pavlina

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: anitajan@lanet.lv

Ikvienas valsts ilgtspējīgas attīstības pamatā vajadzētu būt iedzīvotāju labklājībai. Iedzīvotāji kā mērķis un līdzeklis, kā vārdā labklājība tiek realizēta.

Rakstā analizēti paaudžu nomaiņu, dzimstību un laulātību raksturojošie rādītāji, lai novērtētu Latvijas vietu esošo un topošo Eiropas Savienības valstu vidū. Rakstā iezīmētas atšķirīgās un kopīgas tendences minēto procesu attīstībā. Analītiski aprēķini parāda, ka Latvijai ir vieni no zemākajiem dzimstības rādītājiem, kas ietekmēs attīstību nākotnē kā kvantitatīvi nepietiekams jaunās paaudzes potenciāls.

Analīzē sniegtais situācijas raksturojums nepieciešams, lai rosinātu sākt darbību situācijas izmaiņai.

Atslēgvārdi: paaudžu nomaiņa, summārais dzimstības koeficients, dzimstība, laulātība, vidējais vecums, noslēdzot laulību un piedzimstot bērnam, dzimstība laulībā nesastāvošām sievietēm

IEVADS

Latvijas iedzīvotāji ir nobalsojuši par iestāšanos Eiropas Savienībā. Visai aktuāls šobrīd un tuvākā nākotnē ir jautājums: vai, iekļaujoties ES sastāvā, Latvija būs tikai noteikta lieluma teritorija, vai valsts ar kvalitatīvi un kvantitatīvi pietiekamu cilvēkresursu potenciālu. Kvantitatīvi šo potenciālu raksturo paaudžu nomaiņas rādītāji, kas parāda, cik lielā mērā esošā paaudze tiks nomainīta skaitliskā ziņā.

Raksta mērķis – raksturot Latvijas situāciju dzimstības un ģimeņu veidošanas jomā kā pamatu cilvēkresursu kvantitatīvai pietiekamībai/nepietiekamībai nākotnē, minēto procesu attīstības tendences salīdzinājumā ar 15 jau esošajām un 9 jaunajām ES dalībvalstīm.

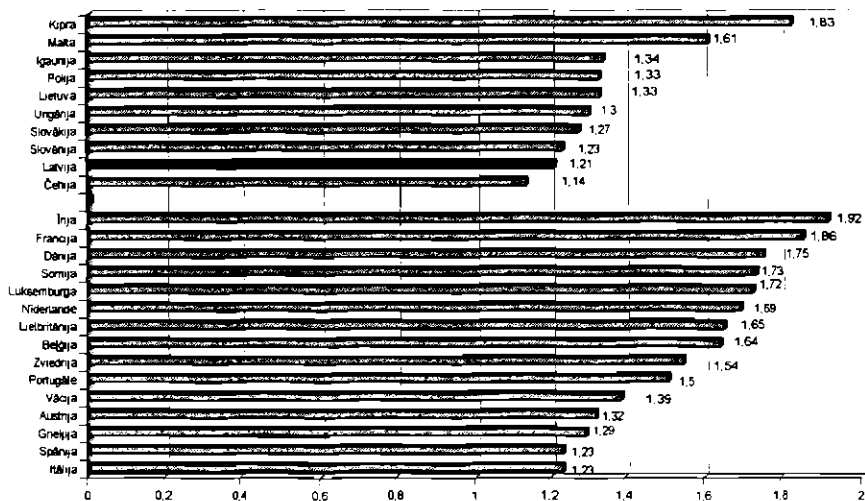
Dzimstību lielā mērā ietekmē laulātība un ģimeņu veidošanās, tādēļ analīzei izvēlēti tikai minētie demogrāfiskie procesi, neizslēdzot arī citu faktoru ietekmi un procesu nozīmību, bet konkrētā rakstā tie netiks aplūkoti. Migrācija, kas var būt kā cēlonis, tā sekas situācijas maiņai, arī netiks ņemta vērā, jo tās analīze nav raksta mērķis.

Problēmas izpētei un analīzei izmantoti datu krājumos un *Internet* tīklā pieejamie dzimstību un laulātību raksturojošie statistiskie dati par Eiropas valstīm, laika periodā no 2000.-2001. gadam.

SITUĀCIJAS RAKSTUROJUMS

Svarīgākais nosacījums un pamats katras valsts ilgtspējīgai attīstībai ir tās iedzīvotāji, kuru labklājības nodrošināšana ir stimuls darbībai. Attīstībai ir būtiski, lai paaudzes nomainītu cita citu vismaz tādā pašā vai nedaudz mazākā skaitliskā apmērā, tas garantē, ka iedzīvotāju sastāvs nebūs deformēts – pārāk liels vecu cilvēku un pārlieku mazs bērnu īpatsvars. Bērni ir ne vien nozīmīga vērtība individam, bet arī nosacījums tautas un valsts tālākai pastāvēšanai un attīstībai. Paaudžu nomaīņa realizēties vismaz iepriekšējā apjomā, ja summārais dzimstības koeficients būs 2,10-2,15 bērni vidēji vienai sievietei.

20. un 21.gs. mijā vairumā Eiropas valstu lielākā vai mazākā mērā īstenojas otrā demogrāfiskā pāreja, proti, realizējas paaudžu nomaīņas tips, kuram raksturīga salīdzinoši zema laulātība un dzimstība, zems mirstības līmenis un augsts gados vecu iedzīvotāju īpatsvars. Reāli dzimstības līmenis visā Eiropā ir zemāks nekā nepieciešams, lai īstenotos paaudžu nomaīņa – atsevišķās valstīs jau, sākot no septiņdesmito gadu otrās puses, bet astoņdesmitajos gados šī tendence izplatījās arvien vairāk. Rezultātā kopš deviņdesmito gadu vidus praktiski visā Eiropā paaudžu nomaīņa notiek sašaurinātā apmērā. Diemžēl Latvijā summārais dzimstības koeficients (1,21) 1999.-2000.g. bija otrais zemākais Eiropā: no ES kandidātvalstīm vēl tikai Čehijā tas bija zemāks (1,14) (1. att.). Paaudžu nomaīņa Latvijā 1999.-2000.g. tika īstenota par 57%, t.i., vidēji uz pusi mazāk nekā nepieciešams, lai tā notiktu vienkāršā apmērā. Salīdzinājumam – ES valstīs vidēji 73% apjomā, kandidātvalstīs vidēji par 64%.

Avots: Recent demographic developments in Europe 2002, p.70

1. att. Summārais dzimstības koeficients ES valstīs un kandidātvalstīs vidēji 1999.-2000.g.

Total fertility rate in EU member- and candidate states, average in 1999-2000

Kaut arī ES valstīs summārais dzimstības koeficients vidēji ir lielāks nekā 10 kandidātvalstīs, tomēr arī starp dalībvalstīm situācija ir atšķirīga (1. att.). Vidēji 1999.-2001.g.

Īrijā paaudžu nomaiņa tika īstenota 90% apmērā, Francijā 87%; par 80-85% Dānijā, Somijā, Luksemburgā; 70-79% apjomā Nīderlandē, Lielbritānijā, Beļģijā, Zviedrijā, Portugālē; par 60-65% Vācijā, Austrijā un Grieķijā. Viszernākā dzimstība ir Itālijā un Spānijā, kur vidēji 1999.-2001.g. paaudžu nomaiņa tika īstenota 58% apmērā, līdzīgi kā Latvijā.

1990.g. ES valstīs vidēji uz 10000 iedzīvotājiem piedzima 124 bērni, kandidātvalstīs 143, 2000.g. attiecīgi 113 un 99 bērni. Latvijā 1990.g. – 142 un 2000.g. – 83. Vispārējais dzimstības koeficients (dzimušie uz 1000 iedz.) ES valstīs 2000.g. salīdzinājumā ar 1990.g. ir par 1% (Portugāle, Francija) līdz 18% (Lielbritānija, Austrija, Vācija) mazāks, Zviedrijā par 30% mazāks, Dānijā un Luksemburgā tas pat ir pieaudzis par 2%. Kandidātvalstīs uz 1000 iedzīvotājiem 2000.g. piedzima vidēji par 31% bērnu mazāk nekā 1990.g., t.sk., Latvijā par 40%, Lietuvā 37%, Igaunijā 33%, Ungārijā 20%, Slovēnijā par 18% mazāk [6.; 65].

ES dalībvalstīs dzimstības līdzšinējās izmaiņu tendences ir atšķirīgas no kandidātvalstīm, kuru vairākums ir agrākās sociālisma valstis. Līdz septiņdesmito gadu vidum ES valstīs summārais dzimstības koeficients bija augstāks nekā tagadējās kandidātvalstīs, 1975.-1990.g. attiecība ir pretēja (1. tab.), 1995.g. līmenis izlidzinājās, bet 2000.g. ES valstīs vidēji summārais dzimstības koeficients atkal ir augstāks. Deviņdesmitajos gados bijušajās sociālisma bloka valstīs līdz ar politiskajām un sociālekonomiskajām pārmaiņām dzimušo skaits samazinājies īpaši strauji, un Latvijā samazinājums bijis viskrasākais. ES valstīs vispārējā attīstība minētajā laika periodā norisinājusies samērā vienmērīgi, tādēļ arī paaudžu nomaiņas rādītāji ir labvēlīgāki, tos nav skārušas tik krāsas izmaiņas kā vairumu jauno dalībvalstu.

1. tabula

**Vidējais vienai sievietei dzimušo bērnu skaits Latvijā,
ES valstīs un kandidātvalstīs**

**Average number of children born to one woman in Latvia, EU member-
and candidate states**

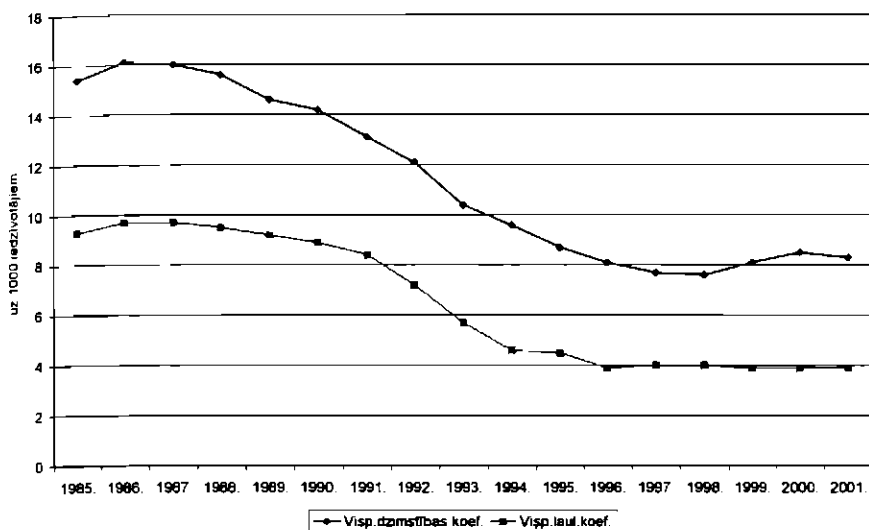
Valsts	1960.	1965.	1970.	1975.	1980.	1985.	1990.	1995.	2000.
Vidēji ES valstīs	2,72	2,79	2,45	2,09	1,91	1,66	1,65	1,53	1,56
Vidēji ES kandidātvalstīs	2,48	2,23	2,20	2,21	2,10	2,08	1,99	1,53	1,37
no tām Latvijā	1,94	1,74	2,02	1,97	1,90	2,09	2,01	1,26	1,24

Avots: Recent demographic developments in Europe 2002, pp.70

Pārmaiņas dzimstībā ietekmē ne vien vispārējā sociālekonomiskā un politiskā situācija, bet nozīmīgi ir arī citi faktori. Vairāku autoru pētījumi (P.Zvidriņš u.c.[2.,4.,5.]) raksturo laulātības procesu un ģimeņu stabilitātes saistību ar dzimstību, tie ir procesi, kas ietekmē bērnu radīšanu vai atteikšanos no tiem, kā arī ietekmē bērnu audzināšanas kvalitāti. Latvijā, tāpat kā vairumā Eiropas valstu, būtiskas pārmaiņas notikušas arī ģimeņu veidošanā un laulību šķiršanā.

Laulātības vispārējais koeficients (noslēgto laulību skaits uz 1000 iedz.) Latvijā ir samazinājies no 8,9% 1990.gadā uz 3,9% 2001.gadā, proti. salīdzinājumā ar situāciju pirms 10 gadiem, tiek noslēgts divreiz mazāk laulību [3.; 65.]. Latvijā noslēgto laulību skaita uz 1000 iedzīvotājiem samazinājums.

izņemot pēdējos gadus, ir tieši proporcionāls dzimušo skaita uz 1000 iedzīvotājiem samazinājumam (2. att.).

Avots: Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 2002. Rīga: LR CSP, 2002, 65. lpp.

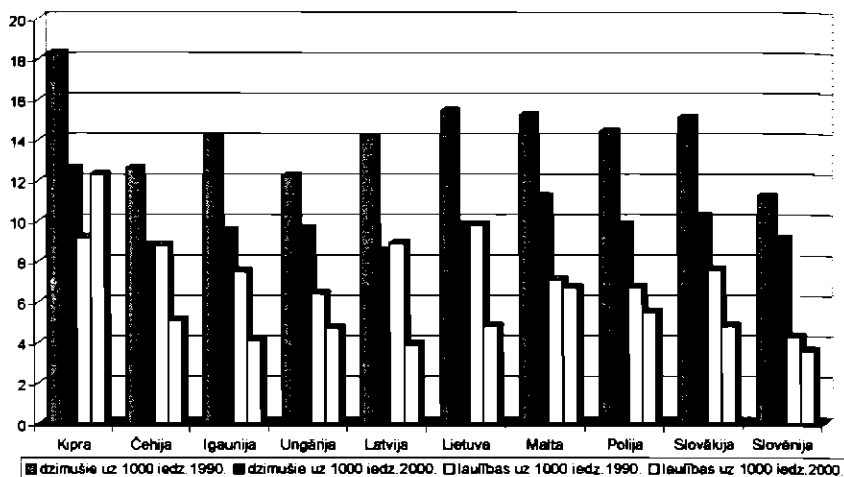
2. att. Vispārējais dzimstības un laulātības koeficients Latvijā 1985.-2001.g.
Births and marriages per 1000 of population in Latvia, 1985-2001

Bērni dzimst arī likumā noteiktā kārtībā neregistrētās kopdzīves savienībās, tomēr juridisks atbalsts un tiesības lielākoties tiek garantētas oficiāli noslēgtām laulībām, kas ir arī psiholoģiski lielāks drošības un stabilitātes garants.

ES kandidātvalstīs noslēgto laulību skaits uz 1000 iedzīvotājiem 2000.g., salīdzinot ar 1990.g., ir samazinājies vidēji par 39,7%, ES valstīs vidēji par 12%. Krasākais samazinājums ir raksturīgs trim Baltijas valstīm (3.att.): Latvijā par 56,2%, Lietuvā – 53,1%, Igaunijā par 46,7% mazāk, tuvojoties Ziemeļvalstīs vērojamam līmenim. Savukārt, atsevišķās ES valstīs – Dānijā, Somijā, Francijā, Īrijā – pašos pēdējos gados noslēgto laulību skaits uz 1000 iedzīvotājiem pat ir pieaudzis. Lielākais noslēgto laulību skaits uz 1000 iedzīvotājiem ir Dānijā un Portugālē, no dalībvalstīm Polijā un Čehijā [7].

Vienlaikus ir samazinājies laulībā stājušos vidējais vecums: Latvijā 2001.g. vīriešiem 31,1 gads, kas, salīdzinot ar 1990.g., ir par trim gadiem vēlāk, sievietēm 28,5 gadi jeb par diviem gadiem [3.; 139.]. Vidējais vecums sievietēm, slēdzot pirmo laulību, Latvijā, tāpat kā citās ES kandidātvalstīs, deviņdesmito gadu beigās bija vidēji 24 gadi, kas ir mazāk nekā vidēji ES valstīs, kur tas bija 27 gadi. Visvēlāk pirmo laulību slēdz zviedrietes (29,8 gadi 1999.g.) un dānietes (29,7), visjaunākās, stājoties pirmajā laulībā, ES valstīs ir portugāļu sievietes (25,8 gadi). Gadsimtu mijā salīdzinājumā ar 1985.g. ES valstīs sievietes pirmo laulību noslēdz par trim gadiem vēlāk, kandidātvalstīs pirmo laulību slēgšanas vecuma pieaugums sievietēm ir lēnāks, proti, vidēji no 1,5 līdz 2,5 gadi vēlāk [8.]. Pieaugot vidējam vecumam, kad tiek noslēgta laulība, palielinās varbūtība, ka indivīdi ir psiholoģiski nobriedušāki laulības dzīvei un materiāli nodrošinātāki, lai varētu īstenot savas reproduktīvās ieceres attiecībā uz noteikta skaita bērnu dzimšanu. Lai īstenotos paaudžu nomaiņa,

nepieciešams pietiekami liels skaits ģimeņu, kuras audzinātu divus un trīs bērnus. Tomēr sievietei reproduktīvais periods ir ierobežots laikā, tādēļ, dzemdējot pirmo bērnu samērā vēlu, var nepaspēt īstenot iecerēto bērnu skaitu ģimenē.

3. att. Vispārējais dzimstības un laulības koeficients ES kandidātvalstīs Births and marriages per 1000 inhabitants in EU candidate states in 1990 and 2000

Kopš 1994. gada Latvijā pēc astoņdesmitajos gados raksturīgās mazināšanās no jauna pakāpeniski pieaug mātes vidējais vecums, piedzimstot bērnam, 2001. gadā tas bija aptuveni 1975.gada līmenī (24,1 gadi), bet vēl nepārsniedza vidējo mātes vecumu sešdesmito gadu otrajā pusē (1965.g. 27,4 gadi) [3.; 84.]. Latvijā 20 gadu laikā mātes vidējais vecums pieaudzis no 25 līdz 27 gadiem, ES valstīs vidēji no 27 līdz 29 gadiem, kandidātvalstīs attiecīgi no 26 līdz 27 gadiem. 20.-21.gs. mijā ES valstīs visvecākās māmiņas ir Īrijā (2000.g. 30,6 gadi), Spānijā (30,7) un Nīderlandē (30,3), visjaunākās Austrijā (28,2). No kandidātvalstīm Kiprā (28,6) un Maltā (28,6), kur vidējais vecums mātēm, piedzimstot bērnam, ir tuvs ES līmenim, visjaunākās māmiņas ir Slovākijā (26,6) un Lietuvā (26,6) [6.; 76].

Vidējais vecums, dzimstot pirmajam bērnam, protams, ir mazāks. Latvijā pirmo bērnu māmiņas ir salīdzinoši jaunas – 24,5 gadi (2000.g.), no ES kandidātvalstīm tikai Slovākijā, Igaunijā un Lietuvā tās ir jaunākas. ES valstīs, sievietes, kad viņām dzimst pirmais bērns, vidēji ir divus līdz piecus gadus vecākas nekā kandidātvalstīs.

Sievietēm vidējais vecums, kad dzimst pirmais bērns, atsevišķās valstīs ir mazāks nekā vidējais vecums, slēdzot pirmo laulību: Zviedrijā, Austrijā un Somijā, kā arī Igaunijā un Slovēnijā, arī Latvijā. Tas liecina, ka laulības tiek slēgtas jau pēc pilnas ģimenes izveidošanās.

Latvijā līdz pat deviņdesmito gadu vidum (1995.g.) vidējais vecums sievietēm, stājoties pirmajā laulībā, bija mazāks nekā mātes vidējais vecums, dzemdējot pirmo bērnu. Attiecība pakāpeniski izlīdzinājās, un kopš 1996.g. vidējais vecums sievietēm, piedzimstot pirmajam bērnam, ir lielāks, nekā slēdzot pirmo laulību [3.; 84., 139.].

Latvijā dzimušo skaits laulībā sastāvošām sievietēm un sievietēm ārpus oficiāli reģistrētām ģimenes attiecībām pakāpeniski izlīdzinās. Ja 1985.gadā no visiem dzimušajiem 85,6% piedzima laulībā sastāvošiem vecākiem un 14,4% sievietēm, kuras nesastāvēja laulībā, tad 2001.gadā šī attiecība jau bija 57,9% : 42,1% [3.; 86.].

Ja laulībā stājušos vidējais vecums vēl nav sasniedzis Eiropas vidējo līmeni, tad pēc dzimušo skaita laulībā nesastāvošām sievietēm Latvija "ietilpst pirmajā desmitniekā". Eiropas Savienības 10 kandidātvalstu vidū Latviju apsteidz tikai Igaunija (2. tab.). Salīdzinājumā ar Eiropas Savienības valstīm laulībā nesastāvošām sievietēm dzimušo īpatsvars augstāks nekā Latvijā ir tikai Zviedrijā, Dānijā un Francijā (2. tab.). Arī Norvēģijā, kas neietilpst ES, dzimušo īpatsvars laulībā nesastāvošām sievietēm ir lielāks nekā Latvijā (2001.g. 49,7%) [6.; 66].

2. tabula

Dzimušie laulībā nesastāvošām sievietēm, %
Proportion of extra-marital births, %

Valsts	1980.	1985.	1990.	1995.	2000.	2001.
ES kandidātvalstis						
Igaunija	18,3	20,7	27,2	44,1	54,0	56,2
Latvija	12,5	14,4	16,9	29,9	39,1	42,1
Slovenija	13,1	19,1	24,5	29,8	35,4	39,4
Ungārija	7,1	9,2	13,1	20,7	28,0	30,3
Lietuva	6,3	7,0	7,0	12,8	19,8	25,4
Čehija	5,6	7,3	8,6	15,6	20,6	23,5
Slovākija	5,7	6,6	7,6	12,6	16,9	19,8
Polija	4,8	5,0	6,2	9,5	11,7	13,1
Malta	1,8	4,6	10,1	12,9
Kipra	0,6	0,4	0,7	1,4	2,2	...
ES dalībvalstis						
Zviedrija	39,7	46,4	47,0	53,0	55,3	55,5
Dānija	33,2	43,0	46,4	46,5	44,9	44,6
Francija	11,4	19,6	30,1	37,6	41,7	...
Lielbritānija	11,5	18,9	27,9	33,6	38,8	40,1
Somija	13,1	16,4	25,2	33,1	38,7	39,5
Austrija	17,8	22,4	23,6	27,4	30,5	33,1
Irija	5,0	8,5	14,5	22,3	31,1	31,2
Nīderlande	4,1	8,3	11,4	15,5	22,7	27,2
Portugāle	9,2	12,3	14,7	18,7	20,9	23,8
Vācija	11,9	16,2	15,3	16,1	22,1	...
Luksemburga	6,0	8,7	12,8	13,1	18,6	22,3
Spānija	3,9	8,0	9,6	11,1	16,3	...
Beļģija	4,1	7,1	11,6	17,3
Itālija	4,3	5,4	6,5	8,1	9,2	...
Griekija	1,5	1,8	2,2	3,0	3,9	...

Avots: Recent demographic developments in Europe 2002, p. 66

Dzimstībai un pilnvērtīgai bērnu audzināšanai svarīga ir laulību noturība. Latvijai līdz šim bija raksturīgi salīdzinoši augsti šķirto laulību rādītāji Eiropas mērogā vieni no lielākajiem. Diemžēl šķiršanās līmenis Latvijā joprojām ir augsts, kaut gan pēc šķirto laulību rādītājiem valsts vairs neatrodas pirmajās vietās Eiropā. Šķirto laulību skaits uz 1000 iedzīvotājiem ir samazinājies no 4,2‰ 1989.g. līdz 2,6‰ 2000.g.[3.; 179]. No visām šķirtajām laulībām deviņdesmitajos gados vidēji ir 65% bija kopīgi bērni [3.; 26].

2000.-2001.g. Somijā, Dānijā, kā arī Čehijā un Igaunijā šķiršanās rādītāji bija augstāki nekā Latvijai [6.; 61].

Statistiski analizējot galvenos demogrāfiskos rādītājus un to izmaiņas dinamiskā, var salīdzinoši novērtēt esošo situāciju, raksturot Latvijas vietu ES dalībvalstu un topošo dalībvalstu vidū, kā arī prognozēt iespējamās Latvijas turpmākās attīstības tendences. Situācijas raksturojums ir pamats, lai izdarītu secinājumus par

iespējamo attīstību un nepieciešamajiem pasākumiem, kuri būtu veicami, lai attīstība noritētu pēc iespējas labvēlīgi kā valstij, tā arī tās iedzīvotājiem.

Latvijai raksturīgs zemākais dzimstības līmenis starp Eiropas Savienības valstīm, strauji pieaudzis dzimušo īpatsvars sievietēm, kas nesastāv laulībā. Strauji samazinājies noslēgto laulību skaits, un atbilstoši mazāki ir arī šķirto laulību rādītāji. Pakāpeniski pieaug vidējais vecums, kad tiek slēgtas laulības, arī bērni dzimst sievietēm vēlākos gados. Rādītāju analīze liecina, ka dzimstības un laulātības procesu attīstība Latvijā notiek līdzīgi kā vairumā Eiropas Savienības kandidātvalstu, tomēr pēc prognozēm iedzīvotāju skaits tajās zemās dzimstības ietekmē var samazināties straujāk nekā vecajās dalībvalstīs.

Pēc ANO prognozēm 2050.gadā 75% pasaules attīstīto valstu dzimstība būs zemāka nekā nepieciešams vienkāršai paaudžu nomainīšanai, un tā rezultātā atsevišķās valstīs – Bulgārijā, Igaunijā, Gruzijā, Latvijā un Ukrainā iedzīvotāju skaits samazināsies par 30-50%.

Lai, iekļaujoties Eiropas Savienības valstu sastāvā, Latvija nebūtu tikai teritorija, bet valsts ar attīstībai pietiekamu cilvēkresursu potenciālu, nepieciešams izstrādāt kompleksu pasākumu sistēmu paaudžu nomainīšanas nodrošināšanai vismaz 70-80% apmērā, kā tas ir vairumā ES valstu. Pasākumiem vajadzētu aptvert arī atbalstu iedzīvotājiem ģimeņu veidošanā un reprodūktīvo ieceru īstenošanā.

LITERATŪRA

1. Demographic development in Latvia, *Humanities and Social Sciences. Latvia*, 2(35) 2002, University of Latvia, 167 p.
2. *Ģimene un dzimstība Latvijā*. Rīga: LU Demogrāfijas centrs. 1996. 86 lpp.
3. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 2002*. Rīga: LR CSP, 2002. 208 lpp.
4. *Latvijas iedzīvotāju paaudžu nomainīšana*/ Red. P.Zvidriņš. Rīga, 1996. 106 lpp.
5. *Paaudžu nomainīšana rajonos un pilsētās 90.gados*. Rīga: LU Demogrāfijas centrs, 1997. 65 lpp.
6. *Recent demographic developments in Europe 2002*. Council of Europe Publishing, 2002.
7. *Общий коэффициент брачности (на 1000 жителей) 1950-2000* <http://demoscope.ru/weekly/app/app4081.php>.
8. *Средний возраст женщины при вступлении в первый брак* <http://demoscope.ru/weekly/app/app4019.php>.

Fertility and Formation of Families in Latvia and Europe before the Enlargement of EU

Summary

People of Latvia has voted for joining the European Union. Is Latvians future to be only a territory of a definite size, or a country with qualitative and quantitative potential of people resources? The present level of fertility meets the requirement for generation replacing only for 58%. Latvia shows the lowest level of fertility among old and new EU member states. Number of marriages is decreased twice since the last 10 years. Development of fertility and nuptiality processes in Latvia is similar to the most of other candidates of EU, yet, according to prognosis, population of Latvia can be on the decrease due to the low fertility more rapidly than it will happen to the other countries of EU.

Centrālo banku iesaistīšanās finanšu sektora stabilitātes sekmēšanā

Central Bank Involvement in Safeguarding Financial Sector Stability

Vita Pilsuma

Latvijas Banka

K. Valdemāra iela 2a, Rīga, LV-1050

E-pasts: vita.pilsuma@bank.lv

Raksts veltīts centrālo banku lomai finanšu sektora stabilitātes sekmēšanā. Autore pētījumu balstījusi uz Eiropas Centrālo banku sistēmas (ECBS) un Latvijas Bankas darbības analīzi, vairāku autoru pausto viedokļu par centrālo banku uzdevumiem analīzi, kā arī Eiropas Savienības (ES) un Latvijas finanšu sektora salīdzinājumu. ECBS galvenais mērķis ir uzturēt cenu stabilitāti, tomēr vienlaikus ECBS jāpalīdz kompetentām iestādēm sekmīgi īstenot politiku attiecībā uz kredītiestāžu konsultatīvu uzraudzību un finanšu sektora stabilitāti. ES un Latvijas finanšu sektora attīstībā vērojamas kā līdzīgas, tā arī atšķirīgas iezīmes. Latvijas Bankai finanšu sektora stabilitātes veicināšanai būtu nepieciešams pastiprināt sadarbību ar Finanšu un kapitāla tirgus uzraudzības komisiju, sekmīgi darboties ECBS struktūrās, padziļināti informēt sabiedrību par finanšu sektora attīstību, nodrošināt kvalitatīvas statistiskās informācijas publicēšanu, veicināt maksājumu sistēmu raitu darbību.

Atslēgvārdi: centrālā banka, finanšu sektora stabilitāte

Centrālo banku loma finanšu sektora stabilitātes nodrošināšanā atšķiras dažādās valstīs, ievērojot arī to, vai attiecīgā centrālā banka ir vai nav tieši iesaistīta finanšu institūciju uzraudzībā. Tā kā globalizācijas procesu ietekmē arvien ciešāk savijas dažādu valstu finanšu tirgi, tad finanšu stabilitātes sekmēšana jāanalizē gan no nacionālā, gan no starptautiskā viedokļa. Eiropas Savienības (tālāk tekstā – ES) sistēmiskais risks vairs nevar būt saistīts tikai ar vienu ES valsti, bet tas ir visas ES vai eiro zonas jautājums. Latvijā šie jautājumi ir aktuāli arī tāpēc, ka tuvojas 2004. gada maijs, kad Latvija kļūs par ES valsti, bet Latvijas Banka iekļausies Eiropas Centrālo banku sistēmā (tālāk tekstā – ECBS).

Šā raksta mērķis ir sniegt secinājumus un ieteikumus par Latvijas Bankas spēju sekmēt Latvijas un ES finanšu sektora stabilitāti. Šā mērķa sasniegšanai autore izvirzījusi uzdevumu izpētīt vairāku autoru viedokļus par finanšu stabilitātes aspektiem, salīdzināt ES un Latvijas finanšu sektora attīstības tendences un izvērtēt ECBS un Latvijas Bankas lomu stabilitātes sekmēšanā. Veicot izvirzītos uzdevumus, izmantota rādītāju analīzes, grafiskā un monogrāfiskā metode.

Centrālajām bankām vēsturiski atšķirīgā līmenī ir bijuši izvirzīti duāli mērķi, t.i., monetārā un finansiālā stabilitāte. Mūsdienās plaši tiek atzīts, ka monetāro institūciju primārais mērķis ir censties garantēt cenu stabilitāti, kas netieši sekmē arī finansiālo stabilitāti, jo tautsaimniecības dalībniekiem mazāk jāapskata

makro nenoteiktības, asinējot resursus. Centrālajām bankām aktīvi jāseko finanšu sektora attīstībai, pievēršot uzmanību gan monetārās politikas transmisijas mehānismam, gan starpnieka funkcijas nodrošināšanai starp aizdevēju un aizņēmēju. *G. Tumpel-Gugerell* uzskata, ka, pastāvot finansiālajai nestabilitātei, iespējama arī monetārā nestabilitāte, jo tas nosaka saiti starp centrālās bankas lomu kā maksājumu galīguma nodrošinātāju un tās lomu finansiālās stabilitātes nodrošināšanā [43, 9].

ECBS galvenais mērķis ir uzturēt cenu stabilitāti. Tomēr jau Eiropas Monetārā institūta pienākumos ietilpa uzdevums noteikt iespējamus veidus, kā ECBS varētu palīdzēt uzraudzības institūcijām īstenot tādu politiku, kas sekmētu kredītiestāžu un finanšu sistēmas stabilitāti [34]. ECBS darbojas saskaņā ar principu, kas paredz atvērtu tirgus ekonomiku, kurā valda brīva konkurence un kura sekmē resursu efektīvu sadali un ievēro tādas pamatprincipus kā stabilas cenas, stabila valsts finanšu un monetārā sistēma un stabila maksājumu bilance [2, 11]. Arī Līguma par Eiropas Konstitūciju projekts paredz, ka ECBS palīdz kompetentām iestādēm sekmīgi īstenot politiku, kas attiecas uz kredītiestāžu konsultatīvu uzraudzību un finanšu sistēmas stabilitāti [18, 93]. Eiropas Centrālās bankas (tālāk tekstā – ECB) pienākums ir veicināt raitu norēķinu sistēmu darbību [37, 3].

Pēc autores domām jautājums par kredītiestāžu uzraudzību un finanšu sektora stabilitāti turpmāk prasīs arī jaunus risinājumus, jo ES valstu finanšu tirgi ir atšķirīgi. ES nepastāv vienota kredītiestāžu vai finanšu sektora uzraudzības institūcija un nav noteikts, kura institūcija veiks galīgā aizdevēja (*lender of the last resort*) funkciju finanšu un maksājumu sistēmu krīžu gadījumos, vienlaikus nepastāvot arī vienotai fiskālajai sistēmai [31, 25]. Šīs problēmas kļūst aktuālākas, jo tuvojas brīdis, kad ES valstu skaits palielināsies. Tomēr atsevišķu ES kandidatvalstu finanšu institūciju problēmas varētu ietekmēt attiecīgās valsts finanšu sektora stabilitāti, bet ne ES finanšu sektora stabilitāti kopumā. ES augsta līmeņa politiskās iniciatīvas, stiprinot pārrobežu uzraudzības sadarbību, liecina par vairāk centralizētas Eiropas uzraudzības institūcijas izveidi nākotnē [30, 42].

G. Tumpel-Gugerell uzskata, ka finanšu sektora politiku priekšnoteikums ir pastāvīga monetārā un valūtas maiņas kursa politika un konsekventa fiskālā politika [43, 2]. Finanšu tirgus nostiprināšana atkarīga no banku sektora darbības efektivitātes. Arī Latvijas finanšu tirgus nozīmīgākais segments ir banku sektors. *G. Tumpel-Gugerell* atzīmē, ka spēcīgāki pieauguma tempi vērojami tajās valstīs, kurās ir laba juridiskā struktūra, jo tas fondu piegādātājiem, tādiem kā bankas, mazina gan informācijas (kompāniju finanšu pārskatos atklāto datu kvalitātes pārbaude), gan darījumu (labāka līgumu juridiskā izpilde) izmaksas [43, 3]. Tā kā bankām kā ES, tā Latvijā ir iespējas aktīvi darboties finanšu tirgū, tās arī pašas var kontrolēt uzņēmumus (piemēram, prasības finanšu pārskatu sagatavošanai u.c. informācijas sniegšanai) un labāk var tikt izsniegti aizdevumi. *A. Kireyev* secinājis, ka finanšu liberalizācija un stabilitāte iet roku rokā [33, 14], bet nākotnes pūles finanšu pakalpojumu liberalizācijā jāuzņemas visiem akcionāriem, nodrošinot finanšu stabilitāti [32, 42].

G.J. Schinasi apskata divus viedokļus par centrālo banku spēju efektīvi nodrošināt finanšu tirgu stabilitāti, t.i., atklāto tirgus operāciju viedokli un banku operāciju viedokli [40, 9]. Pirmā viedokļa pārstāvji uzskata, ka centrālajai bankai jānodrošina monetārā mērķa uzturēšana un, īstenojot monetāro politiku ar atklāto tirgus operāciju palīdzību, varēs papildināt finanšu sistēmas likviditāti, kas

varētu aizsargāt finanšu sistēmu no lielu banku sabrukuma. Paliek atklāts jautājums par centrālās bankas spēju pieņemt nodrošinājumā atbilstošu ķīlu un ticību tam, ka tirgus pats spēs ātri nodalīt maksāspējīgās institūcijas no maksātnespējīgajām institūcijām. Tomēr, ja bankai ir laba ķīla, šī banka ir maksāspējīga, un otrādi. Banku operāciju viedoklis pauž pragmatiskāku uzskatu par to, cik grūti ir nošķirt nelikvidu institūciju no maksātnespējīgas institūcijas, tāpēc centrālajām bankām būtu jāpalīdz tirgum šajā jomā. Banku operāciju viedokļa pārstāvji uzskata, ka centrālajām bankām būtu jāveic kredītiestāžu uzraudzība un atklātā tirgus operācijas nerisina noguldītāju panikas gadījumus un finansiālās krīzes. ES valstīs un kandidātvalstīs pastāv abi minētie viedokļi, jo kredītiestāžu uzraudzību veic gan centrālās bankas, gan uzraudzības institūcijas.

ECBS ietvaros jāvalda ciešai sadarbībai starp ECB un ES valstu centrālajām bankām, lai īstenotu ECBS uzdevumus. Sadarbība paplašinās un padziļinās arī ECB un ES kandidātvalstu centrālo banku starpā. Tomēr ES valstu centrālo banku paustajam neatkarīgajam viedoklim ir nacionālās intereses aizstāvošs raksturs. Tāpat problēmu rada pretruna starp vēlmi vienota tirgus un vienotas valūtas apstākļos panākt pēc iespējas centralizētāku lēmumu pieņemšanu un vienlaikus nodrošināt attiecīgās valsts interešu ievērošanu.

R. Pringle un *M. Turner* [24, 232] eiro sistēmai veltītā kritika galvenokārt saistīta ar ECB un centrālo banku savstarpējām attiecībām, proti, neskaidrību par darbībām finanšu krīzes apstākļos, t.i., ECBS trūkst skaidrības par galējā aizdevēja funkcijas veicēju – valdot panikai, kam kas jādara, banku uzraudzības decentralizācija un ECB lomas trūkums banku uzraudzības jomā. Jāpiekrīt viedoklim, ka ECBS nav skaidri noteikts, kāda ir ES valstu centrālo banku loma krīzes apstākļos. Var jau pieņemt, ka finanšu tirgus tiek pietiekami labi uzraudzīts un krīžu iespējamība ir maza. Tomēr pat jebkurā uzņēmumā, pārvaldot riskus, jābūt izstrādātai politikai un procedūrām krīzes apstākļiem. Pieņemot, ka eiro sistēmas centrālās bankas ir atbildīgas par krīzes situācijas mazināšanu vai likvidēšanu, atklāts tomēr paliek jautājums par to, cik lielā mērā šīs problēmas risināmas nacionālajā līmenī, kas šajos gadījumos pieņemtu lēmumus un vai krīzes situācijās savs vārds nebūtu sakāms arī ECBS. Jāņem vērā arī tas, ka krīžu risināšanā nereti iesaistās arī valstu valdības un fiskālie jautājumi ES netiek risināti centralizēti. *M. Andrews* un *M. Josefsson* ir secinājuši, ka valsts fondu iesaistīšana krīžu risināšanā galu galā vājina, nevis nostiprina banku sistēmu [21, 21].

Lai gan kredītiestāžu uzraudzība ir ES valstu kompetencē, ES ir noteikta normatīvā bāze, kas jāizmanto, lai ES valstu kompetentās institūcijas apstiprinātu noteikumus, kas saistoši finanšu sektora dalībniekiem attiecīgajā valstī. Tomēr tie varētu arī atšķirties, ņemot vērā katras valsts specifiskos apstākļus. Šīs nianse īpaši varētu parādīties ES paplašināšanās aspektā. Tā kā sekmīga finanšu sektora darbība nodrošina atbilstošas monetārās politikas īstenošanu un sekmē tautsaimniecības attīstību, ECB pievērsusi īpašu uzmanību finanšu sektora attīstības jautājumiem. ECB nodibināta Banku uzraudzības komiteja, kuras darbā piedalās ECB, centrālo banku un uzraudzības institūciju pārstāvji un kura vispusīgi analizē banku sektora strukturālās pārmaiņas un regulāri veikto banku sektora stabilitātes analīzi paplašina ar metodoloģijas un tematiskiem jautājumiem.

ES finanšu sektorā palielinās konkurence, jo kredītiestādes darbojas vienotā finanšu tirgū un tām nav nepieciešams saņemt papildu licences, lai veiktu operācijas tajās ES valstīs, kurās šīs kredītiestādes nav reģistrētas, jo uzraudzības

institūcijas apmainās ar nepieciešamo informāciju. Problēmas varētu rasties ES kandidātvalstu finanšu institūcijām, lai izturētu konkurences spiedienu un sekmīgi konkurētu ES valstu finanšu tirgū. ES kandidātvalstu finanšu sektora potenciāls ir salīdzinoši vājāks, pieredze praktiski veidojusies pēdējo 10–15 gadu laikā un iekļaušanās ES finanšu tirgos prasīs arī papildu izdevumus, pielāgojot tehnoloģijas un nodrošinot darbinieku algu konkurētspēju. Tāpēc, pēc autores domām, priekšrocības būs tām bankām, kuru akcionāri jau tagad ir ES valstu bankas, jo tās jau ir izgājušas banku konsolidācijas procesu vienotā tirgus izveides rezultātā un tām jau ir pieredze eiro ieviešanā. Ieguvējas būs arī tās bankas, kuras sākušas analizēt bankas piedāvāto produktu un pakalpojumu pašizmaksu un filiāļu tīkla efektivitāti un kuras analizē savas darbības rādītājus salīdzinājumā ar Latvijas un ES finanšu sektora rādītājiem. ES kandidātvalstu bankām problēmas radīs arī tas, ka to kapitāla un piesaistīto resursu bāze ir salīdzinoši maza.

Maksājumu un norēķinu ātra, precīza un pilnīga veikšana ir priekšnosacījums sekmīgai finanšu sektora darbībai. Tāpēc ECBS izveidota Transeiropas Automatizētā reālā laika steidzamu bruto norēķinu pārvedumu sistēma "TARGET" (*Trans-European Automated Real-time Gross settlement Express System*; tālāk tekstā – TARGET). ECB vispārējā padome 2002. gadā [27, 140] pieņēma stratēģisku lēmumu par virzību uz nākošo šīs sistēmas pakāpi TARGET2, kas varētu sākt darboties pēc 2005. gada. Šā lēmuma mērķis ir nodrošināt, ka TARGET attīstās tādas sistēmas virzienā, kura labāk apmierina klientu vajadzības, garantē pašizmaksas efektivitāti un var ātri pielāgoties attīstībai nākotnē. Arī Latvijas Banka aktīvi darbojas maksājumu sistēmas pilnveidošanas un pārraudzības jomā [11, 36] [15].

Latvijas Banka, tāpat kā jebkura cita centrālā banka, savus uzdevumus īsteno, izmantojot banku sektoru un finanšu tirgu. Latvijas Bankas rīcībā jābūt pilnīgai informācijai par finanšu sektora darbību, tāpēc svarīgs Latvijas Bankas uzdevums ir vākt, apkopot un publicēt nepieciešamo statistisko informāciju gan Latvijā, gan nosūtot ECB u.c. starptautiskām finanšu institūcijām. Vienlaikus Latvijas Bankai ir unikāla iespēja sekot finanšu sektora attīstībai, jo Latvijas Banka ir arī naudas tirgus dalībniece, nodrošina norēķinu veikšanu un saņem plašu statistisko datu klāstu. Latvijas Bankai, nododot kredītiestāžu uzraudzības veikšanu Finanšu un kapitāla tirgus komisijai (tālāk tekstā – FKTK) [10, 15], mazinājusies iespēja saņemt operatīvu kredītiestāžu darbības vērtējumu, kas būtu balstīts arī uz bankās veikto pārbaužu rezultātiem un sarunām ar kredītiestāžu vadību un speciālistiem. Jāņem gan vērā, ka likums [16] nosaka, ka FKTK ne retāk kā reizi ceturksnī jāsniedz Latvijas Bankai un Finanšu ministrijai apkopota informācija par situāciju finanšu un kapitāla tirgū un nekavējoties jāinformē Latvijas Bankas prezidents un finanšu ministrs, ja kādam tirgus dalībniekam radušās iesaistītas likviditātes problēmas, pastāv maksātspējas iestāšanās iespējamība vai tā iestājusies. Latvijas Bankas prezidents var pieprasīt FKTK sniegt informāciju par atsevišķu kredītiestāžu finansiālo stāvokli. Latvijas Bankas prezidents vai viņa vietnieks ar padomdevēja tiesībām var piedalīties FKTK padomes sēdēs.

Debates par institūciju piemērotību finanšu stabilitātes nodrošināšanai notiek arī ES augstākajā līmenī. Euro sistēma atbalsta ES institūciju izstrādātās rekomendācijas sadarbības padziļināšanai finanšu stabilitātes nodrošināšanai un veicina to ieviešanu. 2003. gada martā stājās spēkā vienošanās memorands starp ES valstu centrālajām bankām, ECB un banku uzraudzības institūcijām par

sadarbības principiem starp minētajām institūcijām krīžu vadības situācijās [36]. Latvijas Bankai kopīgi ar FKTK būtu jānovērtē, vai Latvijā minētās rekomendācijas ir ievērotas, un jāizstrādā vienošanās par sadarbību krīžu situācijās, nosakot katras institūcijas atbildību un informācijas apmaiņas kārtību. Krīžu risinājumā būtu jāparedz arī Finanšu ministrijas un nepieciešamības gadījumā arī citu valstu attiecīgo uzraudzības institūciju iesaistīšanās. Starp Latvijas Banku un FKTK ir noslēgts līgums, kas nosaka vispārējās informācijas apmaiņas kārtību, kā arī darbības gadījumos, kad kādai no kredītiestādēm tiek apturēta norēķinu veikšana, tomēr šis līgums būtu pilnveidojams vai būtu jāizveido papildu vienošanās krīžu vadībai. Būtu jāņem vērā arī tas, cik veiksmīgi krīžu situācijās būtu iespējams rast papildu līdzekļus noguldījumu apdrošinājuma izmaksai.

Latvijas finanšu sistēma XX gadsimta 90. gados ir attīstījusies strauji, t.sk. pārvarot arī divus būtiskus satricinājumus, t.i., 1995. gada banku krīzi un 1998. gada Krievijas finanšu krīzi. Šo krīžu pārvarēšanā bija iesaistīta arī Latvijas Banka, īstenojot monetāro politiku un kredītiestāžu uzraudzību. Salīdzinot abas krīzes, jāatzīmē, ka daudz dziļāka bija 1995. gada banku krīze, kad bankās, kuru darbība bija apturēta, tika bloķēti noguldījumi 154,8 milj. latu apjomā, t.sk. privātpersonu noguldījumi 123,3 milj. latu apjomā (atlikums 1995. gada novembra beigās) [12, 51], kas attiecīgi veidoja 35,2% no kopējā iekšzemes uzņēmumu un privātpersonu noguldījumu atlikuma un 52,8% no kopējā privātpersonu noguldījumu atlikuma. Privātpersonu noguldījumu atlikums pirmo reizi pirms krīzes (1995. gada aprīļa beigās) fiksēto atlikumu 271,9 milj. latu apjomā [12, 51] pārsniedza tikai 2000. gada februāra beigās [13, 73]. Tas apstiprina viedokli, ka lielākais krīžu radītais trieciens bankām ir klientu uzticības zaudēšana [20, 166]. Latvijas Banka 1995. gadā atsauc licences 15 bankām [5, 25], no kurām piecas vēl joprojām atrodas likvidācijas procesā, t.sk. a/s "Banka Baltija", ar kuru saistītās prasības tiek risinātas tiesvedības ceļā gan Latvijā, gan Zviedrijā. Pēc autores domām, likvidējamo a/s "Banka Baltija" varēja iedalīt kategorijā "Par lielu, lai bankrotētu", tāpēc sākotnēji Latvijas Banka kopīgi ar valdību centās glābt šo banku. Tomēr, Latvijas Bankas speciālistiem pilnīgāk iepazīstoties ar reālo aktīvu vērtību, tika pieņemts lēmums apturēt šīs bankas darbību. 1995. gada banku krīzes novēršanā nepietiekami darbojās pirmā sistēmisko problēmu aizsardzības līnija, t.i., tirgus disciplīna. *G.J. Schinasi* min trīs galvenos tirgus disciplīnas elementus: finanšu institūcijas iekšējie stimuli, riska vadības un kontroles sistēmas un akcionāru pārvaldība [40, 10]. Ja tirgus disciplīna būtu darbojusies, individuālai kredītiestādei par pieļautajām kļūdām būtu jāmaksā jau daudz agrāk. Kā otrā aizsardzības līnija tiek minēta banku uzraudzība [40, 10]. 1995. gada banku krīze bija stimuls pastiprināt banku uzraudzību Latvijā. Jau 1995. gada oktobrī tika izsludināts "Kredītiestāžu likums" [17], kas ietvēra būtiskākās prasības kredītiestāžu darbības nodrošināšanai, ņemot par pamatu ES direktīvas banku uzraudzības jomā un ietverot arī tirgus disciplīnas elementus. Līdz banku krīzei valdība uzskats, ka nebūtu nepieciešams piešķirt likuma spēku virknei Latvijas Bankas pieņemto lēmumu kredītiestāžu uzraudzības jomā un ka uzņēmējiem jādod pēc iespējas lielāka darbības brīvība. Palielinājās Latvijas Bankas veikto pārbaūžu skaits [6, 26]. Vienlaikus tika sākta jautājuma par noguldījumu apdrošināšanu risināšana. 1998. gada Krievijas finanšu krīzes rezultātā salīdzinoši mazāk cieta privātpersonu noguldījumi, bet vairāk tika ietekmēts pats banku sektors, radot tam zaudējumus un nepieciešamību

pārstrukturēt aktīvu portfeli un mainīt ieguldījumu stratēģijas [7, 26]. Šīs krīzes negatīvās ietekmes mazināšanai Latvijas Banka veica a/s "Rīgas Komercbanka" sanāciju, 1999. gadā izveidojot meitasuzņēmumu [8, 53], kas tika likvidēts jau 2000. gadā [9, 47]. Pēc autores domām šī sanācija uzskatāma par sekmīgu, ar to saistītais stabilitātes guvums pārsniedza attiecīgos izdevumus un tā varētu kalpot par labu piemēru *G.J. Schinasi* minētajai nepieciešamībai noteikt izejas stratēģiju, ja valdība iesaistījies sanācijas procesā [40, 12].

Jauns pārbaudījums Latvijas finanšu sektoram varētu būt iekļaušanās ES un vēlāk eiro zonas finanšu sistēmā, tāpēc kredītiestādēm būtu jāpievērš uzmanība arī ES finanšu tirgus attīstības analīzei. ES vērojamas finansiālās struktūras pārmaiņas, kas visbūtiskāk izpaužas finanšu tirgus integrācijas tendencē. Tomēr pastāv būtiskas atšķirības starp dažādu ES valstu finanšu tirgiem un to sektoriem. *P. Hartmann, A. Maddaloni* un *S. Manganelli* secinājuši, ka eiro zonas naudas tirgu raksturo ļoti plašs, likvids un dziļi integrēts nenodrošinātu noguldījumu tirgus un šaurāks un mazāk integrēts *repo* (vērtspapīru pirkšana ar atpārdošanu) darījumu tirgus. *Repo* darījumu tirgus integritāti ierobežojusi sadrumstalotā vērtspapīru norēķinu sistēma, juridiskie aspekti, valdības vērtspapīru ķīlas aizvietošanas ierobežotība un saistītās cenu starpības [30, 20], kā arī pārrobežu ķīlas darījumi [22, 48]. Lai gan Latvijā darbojas Latvijas Centrālais depozitārijs, Latvijas Bankas monetārajās operācijās, t.sk. *repo* darījumos, izmantojamie vērtspapīri tiek pārvesti un glabāti Latvijas Bankas vērtspapīru norēķinu sistēmā.

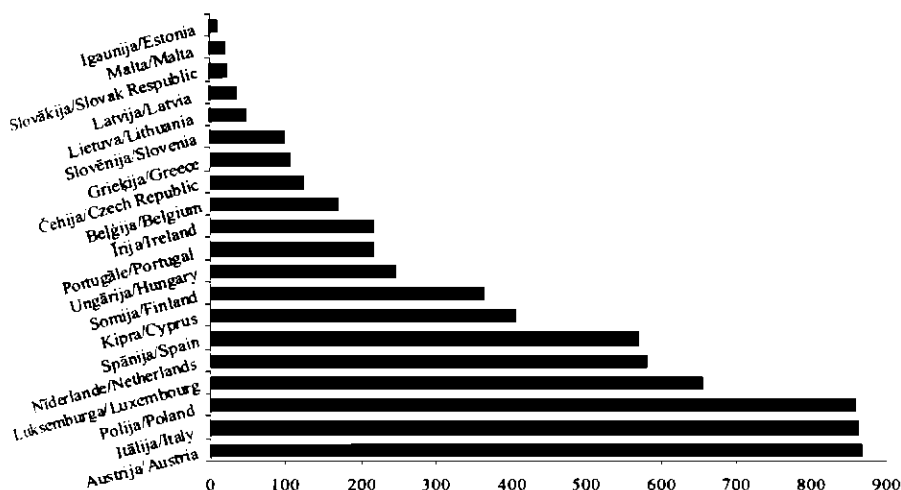
Eiro ieviešana būtiski ietekmējusi arī valdības un korporatīvā sektora obligāciju tirgu, radot homogēnāku tirgu un paplašinot investoru bāzi. Pēc eiro ieviešanas vērojama ļoti straujā korporatīvā sektora obligāciju tirgus aktivizēšanās. Pētījumi liecina, ka līdzdalības vērtspapīru tirgū notiek vājš integrācijas process, tomēr vienlaikus vērojama aktīvu izvietojuma maiņas paradigma, kas tagad tiek vairāk vērsta uz sektoru, nevis valsts dalījumu. Palielinās akciju turētāju skaits mājsaimniecību vidū un starptautiskā portfeļa diversifikācija starp investīciju fondiem, pensiju fondiem un apdrošināšanas kompānijām [30, 27].

Tā kā bankas sniedz plašu pakalpojumu loku, banku sektora integrācija jāskata diezgan kompleksi. *P. Hartmann, A. Maddaloni* un *S. Manganelli* secinājuši, ka samazinājušās barjeras banku pakalpojumu sniegšanā, tomēr pastāv tādas būtiskas barjeras kā dažādi korporatīvo nodokļu maksājumi un daži regulējoši faktori. Konverģence vērojama īstermiņa noguldījumu procentu likmēm starpbanku darījumos, kamēr vienveidību eiro zonas nebanku darījumos vairāk sekmējusi makroekonomiskā konverģence, nevis reāla nebanku sektora apkalpošanas integrācija [30, 33]. Tas ļauj secināt, ka Latvijas bankas, arī iekļaujoties ES, varētu saglabāt tirgus nišu iekšzemes privātpersonu un uzņēmumu apkalpošanā, ņemot vērā, ka tās vislabāk pārzina vietējos apstākļus un kultūru.

ES valstīs diezgan strauji noticis banku konsolidācijas process, un tā priekšnosacījums bija panākt konkurētspēju eiro zonā sniegto banku pakalpojumu jomā. Monetāro finanšu institūciju (neieskaitot centrālās bankas; tālāk tekstā – MFI) skaits eiro zonas valstīs 2002. gada beigās salīdzinājumā ar 1998. gada beigām samazinājies par 13,3% (līdz 8,531 institūcijai), bet naudas tirgus fondu skaits palielinājies par 7% [38, 42]. Tomēr MFI sastāvs ES valstīs ir atšķirīgs. Latvijā 2002. gada beigās darbojās 49 MFI, t.sk. 22 bankas, viena ārvalstu bankas filiāle un 26 krājaizdevu sabiedrības. Latvijā vēl nav nodibināti naudas tirgus fondi, kas ir aktīvi Francijā un Luksemburgā [38, 42]. Pakāpeniski pieaugot

krājaizdevu sabiedrību skaitam, MFI skaits salīdzinājumā ar 1998. gada beigām palielinājies 1,4 reizes. Lai gan vērojams krājaizdevu sabiedrību aktīvu pieaugums, šo institūciju īpatsvars banku sektora aktīvos saglabājas ļoti neliels, piemēram, 1998. gadā šis rādītājs bija 0,03% [7, 27], bet 2002. gadā – 0,06% [4]. Vairāku ES kandidātvalstu un eiro zonas MFI skaits ir salīdzināms, ja vērā netiek ņemts Vācijas un Francijas MFI skaits (sk. 1. attēlu).

Banku sektora koncentrācija palielinājusies vairākumā ES valstu. Piecu lielāko banku kontrolē esošā banku biznesa daļas vidējais īpatsvars 1990.-2001. gadā palielinājies apmēram par 10 procentu punktiem un 2001. gadā sasniedza 60% [26, 138]. Euro zonas valstu piecu lielāko banku aktīvu īpatsvars kopējos banku sektora aktīvos 2000. gada beigās salīdzinājumā ar 1998. gada beigām palielinājies par 3 procentu punktiem un sasniedza 39% [39, 19]. Koncentrācijas līmenis palielinājies visās eiro zonas valstīs, izņemot Itāliju un Nīderlandi (sk. 2. attēlu). Visstraujākais banku sektora koncentrācijas pieaugums vērojams Portugālē un Beļģijā. Šajās valstīs piecu lielāko banku īpatsvars kopējos banku sektora aktīvos 2000. gada beigās salīdzinājumā ar 1998. gada beigām palielinājies attiecīgi par 14,4 procentu punktiem (līdz 59,2%) un 12,1 procentu punktiem (līdz 75,2%). Tomēr pastāv būtiska atšķirība starp koncentrācijas līmeni eiro zonas valstīs. 2000. gada beigās atšķirība starp visaugstāko un viszemāko koncentrācijas līmeni bija 4,1 reize. Savukārt Latvijas piecu lielāko banku aktīvu īpatsvars banku sektora aktīvos 2000. gada beigās salīdzinājumā ar 1998. gada beigām palielinājies par 1,7 procentu punktiem un sasniedza 62,3%. Tātad Latvijas banku sektora koncentrācijas rādītājs 2000. gada beigās pārsniedza eiro zonas vidējo rādītāju un bija piektais augstākais rādītājs starp eiro zonas valstīm.

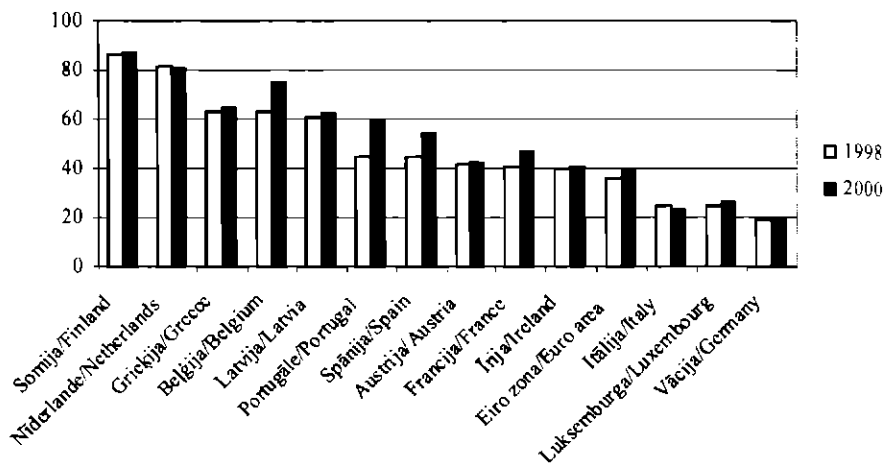

Avots: [39] [41]

1. att. ES kandidātvalstu un eiro zonas valstu (izņemot Franciju un Vāciju). MFI skaits 2000. gada beigās
 Number of MFI in the EU candidate countries and euro area countries¹ at the end of 2000

¹ With the exception of France and Germany.

Tomēr Latvijas MFI un piecu lielāko banku vidējais aktīvu atlikums ir ievērojami mazāks, nekā eiro zonas kredītiestāžu un piecu lielāko banku vidējais aktīvu atlikums. 2000. gada beigās Latvijas MFI kopējo aktīvu atlikums bija 2,95 mljrd. eiro, salīdzinot ar Portugāli un Beļģiju, kas koncentrācijas vērtējumā atradās abās pusēs blakus Latvijai, veidoja attiecīgi 49,4% un 202,1% no šo abu eiro zonas valstu kredītiestādes vidējā aktīvu atlikuma apjoma [39, 48] [39, 267] [4]. Latvijas piecu lielāko banku vidējais aktīvu atlikums 2000. gada beigās bija 590,1 milj. eiro [4], kas bija attiecīgi 178 reizes un 63 reizes mazāks, nekā Beļģijas un Portugāles piecu lielāko banku vidējais aktīvu atlikums. Līdz ar to Latvijas bankām, t.sk. arī lielākajām bankām, varētu būt grūti konkurēt ar eiro zonas valstu bankām.

Avots: [39, 19] [39, 326] [4]

2. att. Piecu lielāko kredītiestāžu īpatsvars kredītiestāžu aktīvos 1998. un 2000. gada beigās

The share of five major credit institutions in the credit institutions assets at the end of 1998 and 2000

ES palielinājusies konsolidācija banku investīciju pakalpojumu jomā. Par to liecina tas, ka banku ienākumos palielinājušies ienākumi, kuri nav procentu ienākumi, un to īpatsvars 2000. gadā sasniedza 52% no kopējiem neto ienākumiem salīdzinājumā ar 30% 1996. gadā [26, 138]. Latvijas banku galvenie 2002. gada ienākumu avoti bija procentu ienākumi, kas veidoja 60,2% kopējo ienākumu, un komisijas maksas (25,9%) [4].

Banku darbības konsolidācijas process iegūst arī starptautisku skanējumu. Daudzas bankas paplašina darbību, izvēloties kaimiņvalstis vai valstis, kurās ir līdzīga kultūra vai valoda. Šī paplašināšanās ietekmējusi arī Latvijas banku sektoru. Ārvalstu kapitāla īpatsvars apmaksātajā banku pamatkapitālā 2002. gada beigās veidoja 54,3% [11, 16]. Dažas bankas ir ES valstu banku meitasuzņēmumi. Vienlaikus arī Latvijas bankas meklē jaunas tirgus iespējas kaimiņvalstīs. Daudzās valstīs ir nodibināti finanšu konglomerāti. 1990.-2001. gadā no visiem

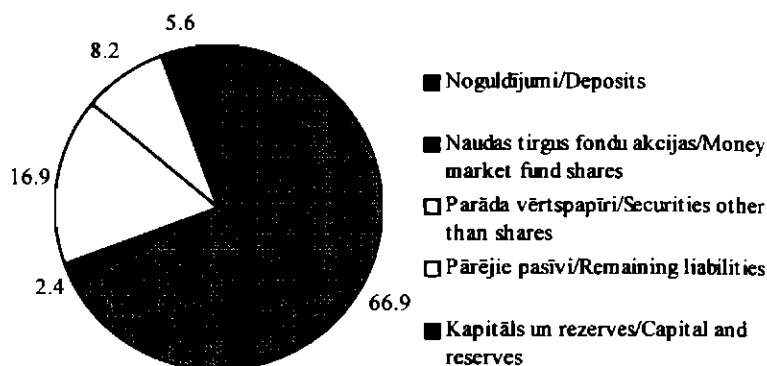
ES valstu banku apvienošanās darījumiem 24% gadījumu bija saistīti ar citu nozaru uzņēmumiem [26, 138]. Parasti apvienošanās procesā iesaistītas apdrošināšanas kompānijas, bet vērojams, ka bankas sāk aktīvāk apvienoties ar pensiju fondiem un arī ar vērtspapīru kompānijām. Latvijā pagaidām šādu konglomerātu veidošanās nav vērojama. Banku sektora koncentrācija saistīta ar sistēmiskā riska pieaugumu, un finanšu konglomerātu darbības risks ir augstāks [25, 38], tāpēc lietderīga ir vienotas uzraudzības institūcijas izveide.

ES valstīs vērojams, ka zūd tradicionālās robežas starp banku, apdrošināšanu un aktīvu pārvaldīšanu, veidojoties t.s. hibrīda finanšu produktiem, paplašinoties banku lomai vērtspapīru parakstīšanas un izplatīšanas jomā, uzņēmumu pārstrukturēšanā un konsultēšanā. Latvijas bankas cenšas piedāvāt arvien jaunus pakalpojumus klientiem, cenšoties iekarot attiecīgu tirgus nišu. Tomēr Latvijas tirgus ir šaurs, vērtspapīru tirgus ir mazattīstīts un klientu pieprasījums galvenokārt vērsts uz aizdevumu saņemšanu. Jaunu produktu piedāvājumā priekšroka varētu būt tām bankām, kuru akcionāri ir ārvalstu finanšu institūcijas, kas apguvušas jaunu finanšu produktu lietošanu. Latvijas bankas, tāpat kā ES valstu bankas, klientiem aktīvi piedāvā internetbankas pakalpojumus un pakalpojumus pa tālruni, tomēr saglabājot arī klasiskos banku pakalpojumus, izmantojot banku filiāles.

Analizējot eiro zonas valstu un Latvijas MFI aktīvu un pasīvu struktūru, jākonstatē gan līdzīgas, gan atšķirīgas iezīmes. Eiro zonas valstu un Latvijas MFI aktīvos vienādā apmērā dominē kredīti, un tie 2000. gada beigās veidoja attiecīgi 71,0% un 71,6%, un otrs lielākais ieguldījumu veids ir parāda vērtspapīri (15,8% un 17,7%) [39, 22] [4]. Latvijas MFI lielāku daļu savu aktīvu glabā skaidrā naudā kasē un iegulda pamatlīdzekļos, bet eiro zonas MFI aktīvāk iegulda akcijās, un lielāks īpatsvars vērojams arī pārējos aktīvos. Pasīvu struktūrā iezīmējās būtiskākas atšķirības. Lai gan 2000. gada beigās pasīvos lielākais bija noguldījumu īpatsvars (sk. 3. un 4. attēlu), otru lielāko daļu eiro zonas MFI pasīvos veidoja parāda vērtspapīri, bet Latvijas MFI kapitāls un rezerves. *P. Hartmann, A. Maddaloni* un *S. Manganelli* pētījumā minēts, ka ES pēdējos gados vērojams privātā sektora parāda obligāciju bums [30, 24], ko ietekmēja eiro ieviešana, vērtspapīru parakstīšanās komisijas maksu samazināšanās un privātpersonu pieaugošā vēlme uzkrāt naudas līdzekļus pensijām. Šāda tendence nākotnē varētu būt vērojama arī Latvijas finanšu tirgū, jo arī Latvijas iedzīvotāju vecuma struktūrā pieaug vecāka gājuma cilvēku skaits, kas varētu vēlēties ieguldīt savus uzkrājumus ilgāka termiņa finanšu instrumentos.

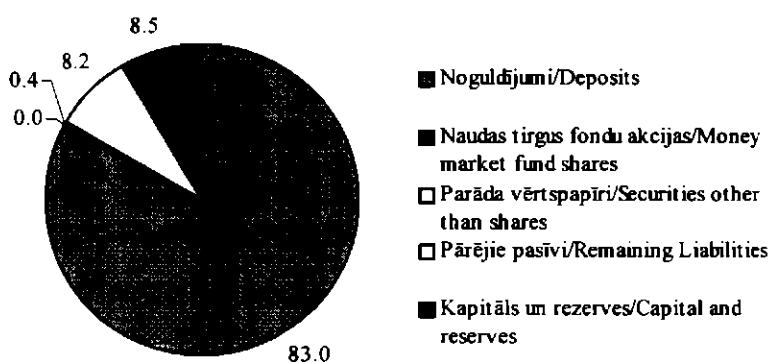
Latvijai kļūstot par eiro zonas valsti, mainīsies MFI bilances aktīvu un pasīvu struktūra, jo palielināsies prasības un pasīvi pret rezidentiem, jo Latvijas rezidentu prasības un saistības kļūs par eiro zonas rezidentu prasībām un saistībām. 2002. gada beigās prasības un pasīvi pret eiro zonas valstīm veidoja attiecīgi 63,6% (463,3 milj. latu) un 40,2% (222,3 milj. latu) no prasībām un pasīviem pret ES valstīm [4]. Mainīsies arī nerezidentu kapitāla īpatsvars banku kapitālā. Mainīsies arī MFI bilances valūtu struktūra, jo palielināsies nacionālās valūtas – eiro – īpatsvars. 2002. gada beigās no rezidentu nebankām izsniegto kredītu atlikuma eiro izsniegti 16,3% (308,0 milj. latu), bet eiro piesaistīto noguldījumu īpatsvars veidoja 8,0% (111,8 milj. latu), bet no nerezidentiem izsniegtajiem kredītiem eiro izsniegtie kredīti veidoja 12,0% (145,1 milj. latu) kredīti, savukārt no nerezidentiem piesaistītie noguldījumi eiro veidoja 18,6% (401,5 milj. latu) [4]. Tā kā Latvijas tirdznieciskās saites ar ES paplašinās, pakāpeniski palielinās arī eiro nozīme ārējās tirdzniecības

norēķinos. Kredītiestādēm būtu jāņem vērā tas, ka monetārās politikas instrumentu izmantošanas nodrošinājumam eiro sistēmā varēs izmantot arī citu eiro zonas valstu centrālo banku atzīto un otrajā nodrošinājuma līmenī iekļauto nodrošinājumu.

Avots: [39, 22]

3. att. Eiro zonas MFI pasīvu struktūra (procentos) 2000. gada beigās
Structure of liabilities of the euro area MFI (in per cent) at the end of 2000

Avots: [4]

4. att. Latvijas MFI pasīvu struktūra (procentos) 2000. gada beigās
Structure of liabilities of the Latvian MFI (in per cent) at the end of 2000

Pēdējos gados Latvijas tautsaimniecība ir attīstījusies sekmīgi. Latvijas IKP pieauguma tempi [3] apsteidz eiro zonas valstu tautsaimniecības attīstības tempus. Latvijas galvenā importa partnervalsti – Vācijā – 2002. gadā visvairāk

cietušās nozares bija būvniecība un tirdzniecība. Pirmo reizi pastāvēšanas laikā 2002. gadā zaudējumus cietusi Vācijas trešā lielākā banka – *Comerzbank*, un mazajām bankām šis gads bija grūtākais kopš Otrā pasaules kara [1]. Ja Latvijas tautsaimniecības attīstības prognozes kopumā ir optimistiskas, problēmas varētu rasties atsevišķās nozarēs, piemēram, zivrupniecībā, lauksaimniecībā, tirdzniecībā. 2002. gada beigās vislielākie kredītiegulājumi veikti tirdzniecībā, finanšu starpniecībā un apstrādes rūpniecībā, veidojot attiecīgi 21,9%, 17,4% un 16,4% no iekšzemes uzņēmumiem izsniegto kredītu atlikuma [14, 74]. Zināmas bažas rada augstie rezidenti izsniegto kredītu pieauguma tempi. 2002. gadā iekšzemes uzņēmumiem un privātpersonām izsniegto kredītu atlikums salīdzinājumā ar 2001. gada beigām palielinājās par 494,8 milj. latu jeb 36,5% [14, 72]. Tomēr atsevišķu tautsaimniecības nozaru grūtības nevarētu radīt nepārvaramas problēmas banku sektoram kopumā, jo bankām jānodrošina kapitāla pietiekamība, lai mazinātu tirgus risku ietekmi uz bankas darbību, un jāveic regulāra kredītu novērtēšana un nepieciešamo uzkrājumu veidošana. Jāņem vērā arī tas, ka, samazinoties kredītu procentu likmēm, sarukusi arī kredītu un noguldījumu procentu likmju starpība. Tiro procentu ienākumu samazināšanās varētu izsaukt atsevišķu banku nespēju veidot pietiekamā apjomā uzkrājumus nedrošiem parādiem. Tāpēc bankām būtu jāveic pasākumi, lai optimizētu pakalpojumu sniegšanu, samazinot produktu pašizmaksu.

Svarīgs priekšnosacījums sekmīgai finanšu sektora darbībai un problēmu pārvarēšanā ir normatīvās bāze un politiskā disciplīna [23, 21]. Banku sektoru regulējošā normatīvās bāzes pamats tika izveidots jau tad, kad kredītiestāžu uzraudzību veica Latvijas Banka. Tagad Latvijas Banka iesaistās normatīvo dokumentu pilnveidē, sniedzot viedokli par FKTK sagatavotajiem normatīvo dokumentu projektiem, kā arī turpinot apstiprināt norādījumus, kuri skar maksājumu veikšanas jomu. Latvijas Bankas loma normatīvo prasību izstrādē varētu pieaugt, piedaloties ES izskatāmo jautājumu apspriešanā un sniedzot ECB priekšlikumus.

Latvijas Bankai būtu jāpievērš lielāka uzmanība finanšu tirgus attīstības padziļinātai analīzei un jāizveido struktūrvienība, kas tieši nodarbotos jautājumiem, kas saistīti ar finanšu tirgu. Latvijas Banka būtībā izmanto tādas pašus monetārās politikas instrumentus kā eiro sistēmā, tomēr atšķiras to lietošanas kārtība un atsevišķos gadījumos arī nosacījumi. Tāpēc Latvijas Banka varētu turpināt tuvināšanās procesu eiro sistēmai, jo tas ļautu arī bankām pakāpeniski iejusties jaunajos likviditāti regulējošajās sistēmas nosacījumos. Latvijas Bankai būtu jāpalielina darba apjoms sabiedrības informēšanas jomā. Ņemot vērā citu centrālo banku praksi, Latvijas Banka sadarbībā ar FKTK varētu publicēt izdevumu, kas sniegtu informāciju par finanšu tirgus attīstību un novērtētu risku līmeni un finanšu sektora stabilitāti. Pēc autores domām, Latvijas Bankai būtu jāpievērš arī uzmanība individuālu statistisko datu grupējumu analīzei, aprēķinot kopas sadalījumu raksturojošos rādītājus un pētot novirzes no banku sektora vidējiem rādītājiem, kā arī izmantojot riska novērtēšanas metodes. ECB 2003. gada februārī publicēja ziņojumu, kas raksturo ES valstu banku pelnīt spēju, finansiālo situāciju, riskus, kuri ietekmē ES valstu banku sektora stabilitāti, un sniedz vispārējo stabilitātes novērtējumu [28]. Arī Starptautiskais Valūtas fonds publicē Pasaules Finansiālās stabilitātes pārskatu, kura pēdējā izdevumā ietvertais *Moody's* vidējais svērtais banku finansiālā stipruma indekss liecina, ka Latvijai tas saglabāts iepriekšējā līmenī (32,1%), bet

Vācijai samazināts par 11,4 procentu punktiem (48,0%). ES kandidātvalstu vidū šis rādītājs visaugstākais ir Igaunijai (46,7%) un viszemākais Slovākijai (15,0%), bet ES valstu vidū attiecīgi Lielbritānijai (83,3%) un Grieķijai (40,0%) [29, 176].

Latvijas Banka uztur parādnieku reģistru, kas iekļauj informāciju par kredītuņēmēju saistību savlaicīgu neizpildi un citu banku prasību neizpildi [19]. Arī Austrijas, Beļģijas, Francijas, Itālijas, Portugāles, Spānijas un Vācijas centrālās bankas uztur centralizētu parādnieku reģistru, un 2003. gada februārī tās vienojās par to rīcībā esošās informācijas apmaiņu, tālāk to nododot pārskatus sniedzošajām institūcijām. Informācija tiks sniegta par parādniekiem, kuru parāds pārsniedz 25 tūkst. eiro [35, 5]. Latvijas Bankai būtu jāapsver iespēja pieņemt minētās vienošanās nosacījumus un iekļauties informācijas apmaiņā.

Nemot vērā minēto, var secināt, ka Latvijas Bankas loma finanšu sektora stabilitātes nodrošināšanā varētu izpausties, nodrošinot:

- ciešu sadarbību ar FKTK;
- aktīvu un sekmīgu darbību ECBS struktūrās;
- raitu maksājumu sistēmu darbību;
- iekšzemes un ārvalstu lietotājus ar kvalitatīvu un savlaicīgu statistisko informāciju;
- sabiedrības informēšanu par Latvijas finanšu sektora attīstību un stabilitāti;
- normatīvo aktu sagatavotājus ar profesionālām konsultācijām.

Latvijas Banka, harmonizējot monetārās politikas instrumentu lietojumu ar eiro sistēmas praksi, varētu sekmēt Latvijas kredītiestāžu ātrāku pielāgošanos jaunajiem apstākļiem.

LITERATŪRA

1. Balode I. *Commerzbank – zaudējumi*, Dienas Bizness, 2003. gada 7. februārī, 10. lpp.
2. Eiropas Kopienas dibināšanas līgums. Parakstīts Romā 1957. gada 25. martā. Konsolidēts. – <http://eiropainfo.lv>.
3. Iekšzemes kopprodukts // Galvenie sociālekonomiskie rādītāji. <http://www.csb.lv>.
4. Kredītiestāžu mēneša bilances pārskatu kopsavilkums. Latvijas Bankas nepublicētā informācija.
5. Latvijas Banka. *1995. gada pārskats*. Rīga: Latvijas Banka, 1996.
6. Latvijas Banka. *1996. gada pārskats*. Rīga: Latvijas Banka, 1997.
7. Latvijas Banka. *1998. gada pārskats*. Rīga: Latvijas Banka, 1999.
8. Latvijas Banka. *1999. gada pārskats*. Rīga: Latvijas Banka, 2000.
9. Latvijas Banka. *2000. gada pārskats*. Rīga: Latvijas Banka, 2001.
10. Latvijas Banka. *2001. gada pārskats*. Rīga: Latvijas Banka, 2002.
11. Latvijas Banka. *2002. gada pārskats*. Rīga: Latvijas Banka, 2003.
12. Latvijas Banka, *Monetārais Apskats, Monetary Review 1*. 1996. Rīga: Latvijas Banka, 1996.
13. Latvijas Banka, *Monetārais Apskats, Monetary Review 4*. 2000. Rīga: Latvijas Banka, 2001.
14. Latvijas Banka, *Monetārais Apskats, Monetary Review 4*. 2002. Rīga: Latvijas Banka, 2003.
15. *Latvijas maksājumu sistēmas pārraudzība*. Rīga: Latvijas Banka, 2001.
16. Latvijas Republikas Finanšu un kapitāla tirgus komisijas likums, *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 230/232, 2000. gada 20. jūnijā, 2. lpp.

17. Latvijas Republikas Kredītiestāžu likums, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 163, 1995. gada 24. oktobrī, 5. lpp.
18. Līguma par Eiropas Konstitūciju projekts. <http://www.am.gov.lv>.
19. Par "Parādnieku reģistra noteikumu" apstiprināšanu. Latvijas Bankas padomes 2003. gada 16. janvāra lēmums Nr. 99/4. <http://www.bank.lv>.
20. Zelgalvis E., Zelgalve E. Nauda, bankas, finanses. Grām: *Sociālekonomiskā procesa trajektorija Latvijā laikā no 1985. līdz 2002. gadam. Kur tā ved Latviju?* Zinātnisks pētījums. Ventspils: Ventspils Augstskola, 2002, 162.-178. lpp.
21. Andrews M., Josefsson M. *What Happens After Supervisory Intervention? Considering Bank Closure Options*: IMF Working Paper WP/03/17. Washington: International Monetary Fund, 2003, p. 24.
22. Cabral I., Dierick F., Vesala J. *Banking Integration in the Euro Area*. ECB. Occasional Paper Series No. 6. Frankfurt am Main: ECB, 2002, p. 48.
23. Chami R., Khan M. S., Sharma S. *Emerging Issues in Banking Regulation*. IMF Working Paper WP/03/101. – Washington: International Monetary Fund, 2003, pp. 24.
24. Cobham D., Zis G. *From EMS to EMU: 1979 to 1999 and beyond*. Hampshire and London: MacMillan Press Ltd, 1999, p. 294.
25. De Nicoló, Bartholomew P., Zaman J., Zephirin M. *Bank Consolidation, Internationalization, and Conglomeration: Trends and Implications for Financial Risk*: IMF Working Paper WP/03/158. Washington: International Monetary Fund, 2003, p. 44.
26. *ECB Annual Report 2001*. Frankfurt am Main: ECB, 2002.
27. *ECB Annual Report 2002*. Frankfurt am Main: ECB, 2003.
28. *EU Banking Sector Stability*. February 2003. Frankfurt am Main: ECB, 2002.
29. *Global Financial Stability Report*. Market Developments and Issues. September 2003. – Washington: International Monetary Fund, 2003, p. 176.
30. Hartmann F., Maddaloni A., Manganelli S. *The Euro Area Financial System: Structure, Integration and Policy Initiatives*: Working Paper No. 230. Frankfurt am Main: ECB, 2003, p. 54.
31. Heinsohn G., Steiger O. *The Eurosystem and the Art of Central Banking*. Bremen: *Universität Bremen*, 2001, pp. 29.
32. Kireyev A. *Liberalization of Trade in Financial Services and Financial Sector Stability*. Analytical Approach. IMF Working Paper WP/02/138. Washington: International Monetary Fund, 2002, pp. 35.
33. Kireyev A. *Liberalization of Trade in Financial Services and Financial Sector Stability*. Empirical Approach: IMF Working Paper WP/02/139. Washington: International Monetary Fund, 2002, p. 27.
34. Mehnert-Meland R. *Central Bank to the European Union: European Monetary Institute, European System of Central Banks, European Central Bank. Structures, Tasks and Functions*. London: Kluwer Law International, 1995, pp. 1-95.
35. Memorandum of Understanding of the Exchange of Information among National Central Registers for the Purpose of Passing it on to Reporting Institutions. 20 February 2003. – <http://www.ecb.int>.
36. Memorandum of Understanding on High-level Principles of Co-operation between the Banking Supervisors and Central Banks of the European Union in Crisis Management Situations. Press Release, 10 March 2003. – <http://www.ecb.int>.
37. Protocol on the Statute of the ECB and of the ECB. Protocol Annexed to the Treaty Establishing the European Community // ECB. Compendium. 2002. <http://www.ecb.int>.
38. Recent Developments in Financial Structures of the Euro Area, *ECB Monthly Bulletin*, October 2003. Frankfurt am Main: ECB, 2003, pp. 39-52.
39. Report on Financial Structures. Frankfurt am Main: ECB, 2002, p. 367.
40. Schinasi G. J. *Responsibility of Central Banks for Stability in Financial Markets*: IMF Working Paper WP/03/121. Washington: International Monetary Fund, 2003, p. 17.

41. *The Current Definition and Structure of Money and Banking Statistics in the Accession Countries: Methodological Manual*. Frankfurt am Main: ECB, 2001.
42. The Integration of Europe's Financial Markets, *ECB Monthly Bulletin*, October 2003. Frankfurt am Main: ECB, 2003, pp. 53-66.
43. Tumpel-Gugerell G. *The Role of Institutions in the Financial System*. <http://www.ecb.int>, pp. 8.

Central Bank Involvement in Safeguarding Financial Sector Stability

Summary

In different countries, central banks have essentially differing roles in ensuring stability of the financial sector. Partly, the role depends on the fact whether or not the central bank is engaged directly in the supervision of financial institutions. Besides, there is no common opinion of the role of central banks in securing financial stability. The promotion of financial stability should be analysed from both the national and international angle, especially in view of the fact that financial markets of various countries intermingle increasingly as a result of globalisation. In the European Union (hereinafter, the EU), the systemic risk is now rather associated with the EU in general or euro area than a particular EU member state. In Latvia, these issues are also becoming important because in May 2004, Latvia will join the EU and the Bank of Latvia – the European System of Central Banks (hereinafter, the ESCB).

The main task of the ESCB is to maintain price stability. Besides, the ESCB assists competent authorities to implement successfully policies with respect to advisory supervision of credit institutions and stability of the financial system, and ensures smooth operation of payment systems. However, the central banks participating in the ESCB have varying responsibilities for the supervision of the financial sector. In Latvia, the supervision of the financial sector is the responsibility of the Financial and Capital Market Commission, whereas the Bank of Latvia oversees the operation of payment systems. Therefore, to ensure compliance with the EU stance for ensuring stability of the financial sector, the Bank of Latvia's involvement in this process should be increased. The Latvian financial sector has been developing rapidly, it has resolved crises, and now it is facing a new challenge – to join the EU and the euro financial market. In the EU, the introduction of the euro did not cause major changes in the retail banking, but promoted a rapid growth of the corporate bond market. The Bank of Latvia could contribute to promoting financial stability by enhancing its cooperation with the Financial and Capital Market Commission and the ESCB, ensuring smooth operation of payment systems, compiling the required statistical information, maintaining the register of debtors and reporting to the public on the stability aspects of the Latvian financial market. Moreover, by harmonizing the application of its monetary policy instruments with the practice in the euro system, the Bank of Latvia will facilitate faster adaptation of Latvian credit institutions to new conditions.

Publisko pakalpojumu unifikācijas ideja kā varas un finanšu centralizāciju veicinošs faktors

The Idea about Public Services Unification as a Factor Facilitating Centralization of Finances and Powers

Māris Pūķis

Latvijas Universitāte

Publiskās pārvaldes katedra

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: maris@lps.lv

Tēmas aktualitāte saistās ar draudiem, ko ilgtermiņam ES attīstībai izraisītu līdzsvara izjaukšana starp dažāda mēroga teritoriālās varas veidiem. Darba mērķis ir analizēt, kā viena no ideoloģijas izpausmēm, kas balstīta uz Eiropas kultūrvēsturiskajām tradīcijām, nonāk pretrunā ar Eiropas Savienības tautu vienotas attīstības interesēm. Šī izpausme ir ES sociālā modeļa sastāvdaļa un saistās ar uzskatu par vienota publisko pakalpojumu līmeņa nodrošināšanas taisnīgumu un lietderību. Parādīts, ka iespējamā unifikācija būtiski izmainītu kompetenču līdzsvaru starp ES, dalībvalstīm un pašvaldībām. Šāda līdzsvara izjaukšana būtu pretrunā ar subsidiaritātes principu. Sniegti ieteikumi nacionālās pozīcijas formulēšanai saistībā ar ES politiku Vispārējās intereses pakalpojumu jomā.

Atslēgvārdi: Publiskie pakalpojumi, sociālie pakalpojumi personai, unifikācija, subsidiaritāte, Eiropas Savienība, kompetenču līdzsvars

Eiropas Savienība (ES) tuvojas jaunam centralizācijas periodam. Esošais līdzsvars starp dažādiem teritoriālās varas veidiem, kas ir veidojies pusgadsimta garumā un kuru tuvākajā laikā nofiksēs jaunā ES Konstitūcija (ES, 2003) var tikt izjaukts. Pamatu prognozei par iespējamo centralizāciju rada diskusija par ES politiku Vispārējās Intereses Pakalpojumu (VIP) jomā. Šī jautājuma nozīme tālu pārsniedz pagaidām valstu diskusijas priekšplānā izvirzītos jautājumus par pārstāvniecības normām un balsu skaitu dažādās ES institūcijās. Līdzsvara izjaukšana var apdraudēt ES ilgtermiņam attīstību pēc būtības.

Šī darba mērķis ir analizēt, kā viena no ideoloģijas, kas balstīta uz Eiropas kultūrvēsturiskajām tradīcijām, izpausmēm nonāk pretrunā ar Eiropas Savienības tautu vienotas attīstības interesēm. Šī izpausme ir ideja ir ES sociālā modeļa sastāvdaļa un saistās ar uzskatu par vienota publisko pakalpojumu līmeņa nodrošināšanas taisnīgumu un lietderību.

Darba uzdevumi ir:

- 1) Izvērtēt, kāpēc liela daļa Eiropas sabiedrības varētu atbalstīt VIP centralizāciju,
- 2) Izvērtēt, vai šāda VIP centralizācija būtiski ietekmēs kompetenču līdzsvaru starp ES, dalībvalstīm un pašvaldībām,
- 3) Izvērtēt, vai VIP centralizācija atbilst subsidiaritātes principam,
- 4) Balstoties uz vērtējumu, formulēt ieteikumu Latvijas nacionālās pozīcijas vadlīnijām saistībā ar Eiropas Komisijas Zaļo grāmatu (European, 2003).

Darbā izvirzīto uzdevumu sasniegšanai tiek izmantota salīdzinošā analīze – problēma tiek formulēta dilemmas formā starp taisnīgumu un daudzveidību, tiek raksturota sociālo modeļu daudzveidība Eiropas institucionālajā un tiesību telpā, raksturots sociālās jomas centralizācijas process Latvijā un vispārinātas tā sekas, raksturota ES integrācijas ietekme uz centralizācijas /decentralizācijas procesiem Latvijā, raksturota sociālā politika ES un attiecīgo kompetenču dalījums jaunās ES Konstitūcijas projektā, kā arī diskusija saistībā ar apspriežamo VIP centralizāciju nākotnē. Uzskatu un procesu salīdzinošās analīzes rezultāti tiek izmantoti vērtējumam un ieteikuma pamatošanai.

DILEMMA

Publisko pakalpojumu unifikācijas ideja dziļi sakņojas priekšstatos par vienādu taisnību visiem. Dažādos gadsimtos vienlīdzības izpratne ir mainījusies, taču nemainīga ir palikusi doma, ka šī vienlīdzība izpaužas kā vienādas tiesības un iespējas sabiedrības locekļiem iegūt publiski sadalāmās lietas. Lai to nodrošinātu, jādefinē daļa no labumiem, kas katram pienākas.

Divdesmitā gadsimta nogalē Eiropā plaši izplatījās „labklājības valsts” ideja. Tā izpaudās arvien lielākas iekšzemes kopprodukta daļas pārdalīšanā ar valsts un pašvaldību budžetu starpniecību. „Labklājības valstis”, īpaši Ziemeļvalstis, deviņdesmito gadu vidū atstāja privātam izlietojumam mazāko daļu no kopprodukta, 60-70% no jaunradītās vērtības pārdalot sabiedrības interesēs.

Publiskās varas sociālā orientācija izpaužas kā centieni veidot homogēnu sabiedrību (Groes, 1994). Kā homogēnas sabiedrības veidošanas līdzeklis tiek izvēlēta publisko pakalpojumu pieejamības un kvalitātes paaugstināšana katram līdzīgos apmēros.

Tomēr šī tendence nonāk pretrunā ar kultūrvēsturisko daudzveidību kā Eiropas tautu kopējo vērtību un salīdzinošo priekšrocību. Tendence vienādi regulēt pakalpojumus visiem nonāk pretrunā ar ES dalībvalstu suverenitātes un, it īpaši, ar pašvaldības idejām. Pašvaldībai ir jēga un pamatojums tiktāl, ciktāl katra teritoriālā kopiena izvēlas atšķirīgus risinājumus līdzīgu problēmu risināšanai. Tos risinājumus, kas vispiemērotākie vietējiem apstākļiem un vietējo cilvēku uzskatiem.

Polits un Bukerts (Polits, 2002) pievērš uzmanību apstāklim, ka normāli gandrīz visas publiskās pārvaldes reformas attīstās vismaz divos, šķietami savstarpēji izslēdzošos virzienos. Rūpīgāk iedziļinoties šādās pretrunās, var konstatēt, ka jāmeklē piemērotu līdzsvaru, cenšoties pretrunīgās tendences pārvērst par savstarpēji papildinošām.

Pašvaldību attīstība balstās uz daudzveidību un sacensību. Arvien lielāku nozīmi iegūst vietas mārketinga (Vanags, 2003) kā publiskās pārvaldes forma konkurences apstākļos. Šāda filozofija redz efektivitātes pieaugumu apstākļi, ka katra pašvaldība cenšas piesaistīt klientus ar augstākas kvalitātes pakalpojumiem.

Publisko pakalpojumu jomā visjutīgākie ir sociālie pakalpojumi personai (SPP), kas modernajā sabiedrībā īsteno dažādus sociālās drošības pasākumus. Tādēļ dažādu sociālās politikas modeļu un to attīstības tendenču salīdzinājums var būt par pamatu vispārinātam vērtējumam.

Sociālās politikas modeļu daudzveidība

Galvenās SPP sniedzēju grupas tradicionāli ir –

- **Neformālais sektors.** To veido ģimene, draugi, kaimiņi, darba kolēģi. Šīs personas brīvi izvēlas veikt sociālo aprūpi. Lielākā vai mazākā mērā

šāda SPP sniegšana pastāv visās valstīs. Latvijā to kā pienākumu paredz Civillikuma (Augstākā Padome, 1996) ģimenes tiesību daļa.

- **Brīvprātīgais bezpeļņas sektors.** Šī sektora pakalpojumu sniedzēji izceļas ar daudzveidību – reliģiskas organizācijas, pašpalīdzības grupas (piem., Anonīmo alkoholiķu biedrības), dažāda mēroga nevaldības organizācijas (NVO), kuras veic gan maksas, gan bezmaksas pakalpojumus, brīvprātīgie – neformālu shēmu ietvaros.
- **Publiskais sektors.** Tas ietver centrālās valdības, reģionālo un vietējo pašvaldību tiešos vai pastarpinātos pakalpojumu sniedzējus. SPP parasti sniedz trīs publiskās pārvaldes sektoros – veselības, sociālajā un izglītības.
- **Peļņas sektors.** Šajā sektorā darbojas visa veida uzņēmēji (komersanti), kuri sniedzot SPP gūst peļņu. Daudzos gadījumos ir grūti nodalīt šo grupu no otrās grupas.

Svarīgi apzināties, ka Latvijā, tāpat kā vairumā Eiropas valstu, SPP sniegšanas procesā piedalās visas minētās grupas, pašvaldības iesaistās gan kā tiešās pakalpojumu sniedzējas, koordinatores, organizētājas un kā valsts aģentes valsts atbildībā esošu SPP sniegšanā.

Eiropas tiesiskās un institucionālās telpas daudzveidību šajā jomā var raksturot ar četriem SPP modeļiem (Munday, 2003).

- **Skandināvu modelis** (Zviedrija, Dānija, Norvēģija un Somija). Šis modelis īsteno universālismu, nodrošinot SPP viegli pieejamus, un tie tiek apmaksāti no vispārējiem nodokļiem. Šajā modeli izšķiroša loma ir vietējām pašvaldībām, NVO tiek piesaistītas ierobežotā, bet bezpeļņas organizācijas minimāli. Šis modelis nodrošina maksimālas priekšrocības pakalpojumu saņēmējiem: kā ar pakalpojumu kvalitāti, tā attiecībā uz vienādu iespēju principu ievērošanu un ar orientāciju uz pakalpojumu saņēmēja kā klienta interesēm. Tomēr kā finansiālu iemeslu dēļ (šāds modelis rada ļoti lielu nodokļu slogu), tā NVO spiediena rezultātā (kuras izrāda tendenci pārņemt publiskās funkcijas) šis modelis pakāpeniski deformējas pārējo modeļu virzienā.
- **Ģimenes aprūpes modelis** (Vidusjūras valstis – Grieķija, Spānija, Portugāle, Itālija, Kipra, Malta). Šajā modeli publiskā sektora aktivitātes ir minimālas, dominē katoliskā ģimenes atbildība par aprūpi. Šo aprūpi papildina PSS, ko veic tādas perfekti izveidotas NVO kā Sarkanais Krusts un draudzes sniegtā palīdzība. Sabiedrības bagātākā daļa plaši izmanto komercpakalpojumus. Šā modeļa ietvaros lielāka loma valstij un pašvaldībām ir Itālijā. Šo modeli citu modeļu piekritēji reizēm dēvē par rudimentālu. To kritizē feministes, jo tas piešķir sievietei aprūpētājas lomu, nenodrošina pietiekamā mērā bērnuudārus, kavē sieviešu karjeru. Tajā pašā laikā šis modelis daudz mazākā mērā nekā Skandināvu modelis noslogo publisko budžetu.
- **Līdzekļu testēšanas (ārējā iepirkuma) modelis** (Apvienotā Karaliste, daļēji Īrija). Šis modelis atbilst Sadraudzības valstu (angl. Commonwealth countries) publiskās pārvaldes modernizācijas iezīmēm, īpaši izpauzoties Tečeres reformu posmā. Valsts un pašvaldības šādā modeli izvairās no tiešas pakalpojumu sniegšanas un atsakās no pakalpojumu universalitātes. Pirmkārt, tiek kontraktēti pakalpojumu sniedzēji no citiem sektoriem. Otrkārt, SPP tiek attiecināti tikai uz

noteiktām mērķa grupām (mazturīgie, sociāli mazaizsargātie), nevis uz visu sabiedrību. Šajā modeli vairāk nekā pārējos modeļos ir uzsvars uz privatizāciju, peļņas organizāciju iesaistīšanu.

- **Subsidiaritātes modelis** (Vācija, Austrija, Nīderlande un mazākā mērā – Francija un Beļģija). Saskaņā ar subsidiaritātes principu SPP tiek sniegts maksimāli tuvu pilsonim. Vācijā un Nīderlandē pakalpojumus galvenokārt sniedz NVO un baznīca. Valsts un pašvaldība iesaistās kā finansētājas un kvalitātes kontrolētājas. Arī ģimenei šajā modeli ir stingra primārā atbildība. Starp šīm valstīm tāpat ir būtiskas atšķirības, piemēram, Francijā pakalpojumi bērniem pamatā ir publiskajā atbildībā, uz vecajiem ļaudīm tas attiecas mazākā mērā. Latvijā pašvaldību atbildības jomā ir sastopami visi minētie modeļi. Valsts politika pakāpeniski transformējas no līdzekļu testēšanas modeļa divdesmitā gadsimta deviņdesmito gadu sākumā uz skandināvu modeli gadsimtu mijā.

SOCIĀLO PAKALPOJUMU PERSONAI (SPP) CENTRALIZĀCIJA LATVIJĀ

Deviņdesmito gadu sākumā pašvaldības brīvprātīgi uzņēmās sociālās palīdzības funkciju. Tas tika veikts bez jebkādiem norādījumiem no augšas. Atsaucoties uz grūtībām, ar kādām sastapās liela vietējo iedzīvotāju daļa pārejas periodā no centralizētās plānveida ekonomikas uz tirgus ekonomiku sākumposmā, pašvaldības patstāvīgi veidoja sociālās palīdzības struktūras un patstāvīgi noteica palīdzības sniegšanas noteikumus. Uzņemoties šo atbildību, pašvaldību deputāti nevarēja iedomāties, cik drīz valsts nāks palīgā „sakārtot” šo jomu.

Sākotnēji centrālā valdība vēl pieņēma ieteikumus un atļāva pašvaldībām pašām izvēlēties sniedzamās palīdzības apjomu un kārtību. Raksturīgi, ka pieņemot 1992.gada budžetu, valsts izvēlējās tādu atbalsta formu kā līdzfinansēšana. Valsts papildināja pašvaldību sociālās palīdzības līdzekļus ar tik pat lielu valsts daļu – cik naudas ieguldīja pašvaldība, tikpat pievienoja valsts budžets. Šāda taktika veicināja strauju pašvaldību sociālā darba attīstību.

Tomēr pakāpeniski attieksme mainījās. Tika izveidota liela un spēcīga Labklājības ministrija, kas atsevišķos periodos pārņēma savā administrēšanā vairāk nekā pusi no valsts budžeta. Unifikācijas centieni izpaudās, pieņemot likumus un Ministru kabineta noteikumus, kuri sāka reglamentēt līdz tam pašvaldību patstāvīgās rīcības jomu (Saeima, 1995(1) un 1995(2)). Normas, kas līdzīgas pašvaldību pašu agrāk pieņemtajām, tagad uz tām tika attiecinātas obligātā kārtā.

Papildinot Satversmi 1996.gadā ar sadaļu par pamattiesībām (Satversmes, 1922), valsts uzņēmās sociālās garantijas, kuras nemācēja nodrošināt citādi, kā arvien vairāk ieslīgstot pašvaldību kompetences pārņemšanā.

Valdības attieksmi labi raksturo citāts no Konceptijas „Par sociālās aprūpes pakalpojumu sniegšanas attīstību” (Ministru, 2002) secinājumu daļas:

„2. Pašvaldībām nav stimulu plānot daudzveidīgu, iedzīvotāju vajadzībām atbilstošu sociālās palīdzības pakalpojumu tīklu savā teritorijā, kā rezultātā pašvaldībās lēni un nepietiekami attīstās alternatīvās sociālās aprūpes

pakalpojumu tīkls. Pašvaldības, sniedzot sociālās aprūpes pakalpojumus, izvēlas "ierastās", institucionālās aprūpes formas.

3. Pašvaldību savstarpējie norēķini par sniegtajiem sociālās aprūpes pakalpojumiem tiek veikti daļēji..."

Redzams, ka valdība uzskata, ka tai ir tiesības un pienākums vietējo iedzīvotāju vietā lemt, kas šiem iedzīvotājiem ir labi un kas slikti. Netiek pieļauta doma, ka vietējie politiķi labāk, nekā ministrijas ierēdņi, zina kādu aprūpes formu izvēlēties. Iejaucoties pašvaldību darbībā, veicinot rajona mērogam raksturīgu funkciju nodošanu vietējām pašvaldībām, nesamērīgi pieauguši savstarpējie norēķini starp pašvaldībām.

Valsts neaprobežojas ar kritiku. Tā tiecas plānot un vadīt pašvaldību rīcību ar savu ipašumu un budžetu. Ministru kabineta Baltajā grāmatā (Ministru, 2000) teikts:

„Optimizējot sociālo pakalpojumu tīklu darbību pašvaldībās var tikt panākta darbības kvalitātes nozīmīga uzlabošanās, nodrošinot visu nepieciešamo pakalpojumu pieejamību reģionu iedzīvotājiem, kā arī attīstot alternatīvos aprūpes pasākumus (piemēram, aprūpi mājās). Tādējādi iedzīvotājiem tiktu sniegti pakalpojumi iespējami tuvu viņu dzīvesvietai un atbilstoši viņu vajadzībām.”

Šāda pieeja nav tikai SPP gadījumā. Tieši tādi paši priekšlikumi augstāk minētajā valdības politikas dokumentā izteikti par citu pašvaldību atbildības sfēru – veselības aprūpi:

„Lai nodrošinātu turpmāku veselības aprūpes sistēmas attīstību, nepieciešams optimizēt pakalpojumu sniedzēju struktūru, panākot to konsolidāciju un paaugstināt sniegto veselības aprūpes pakalpojumu kvalitāti, izmaksu efektivitāti un racionālu pieejamību pacientiem, kā arī radīt pamatu integrētas veselības aprūpes sistēmas izveidei katrā reģionā un valstī kopumā.”

Patlaban centralizācija sasniedz jaunu stadiju tiek veidota ministrijas pārraudzības institūcija, kas nodarbosies ar sociālo pakalpojumu sniedzēju administratīvo sodīšanu gadījumos, kad nebūs pilnībā ievēroti valdības noteikumi. Šāds pavērsiens noslēgs sociālo pakalpojumu transformāciju no pašvaldības brīvprātīgi veicamajām un to kompetencē esošām funkcijām par valsts funkcijām, kuras pašvaldība veic valdības aģentūras statusā.

ES INTEGRĀCIJAS IETEKME UZ UNIFIKĀCIJU LATVIJĀ

Sociālo pakalpojumu un nodarbinātības jomā integrācijai ES ir divējāda ietekme. No vienas puses, tā saistās ar informācijas plūsmu par dažādajām pakalpojumu sniegšanas formām. Iekļaušanās Eiropas institucionālajā un tiesību telpā paver plašas iespējas. Sākotnēji pašvaldības arī centās šīs iespējas izmantot, apgūstot pozitīvu pieredzi no dažādām atšķirīgām sistēmām.

Tomēr pakāpeniski arvien vairāk izpaudās centieni unificēt SPP jomu. Tas atspoguļoja Latvijas sabiedrības orientāciju uz solidaritāti un „taisnīgumu” lielākā mērā, nekā uz efektivitāti un individuālo atbildību. Tādēļ pakāpeniski arvien lielākā mērā sāka izpausties skandināvu modeļa ietekme.

Diemžēl, skandināvu „labklājības valsts” ideju eksports uz Latviju nevar būt visai sekmīgs tā iemesla dēļ, ka esam vēl tālu no līdzvērtīgiem ekonomiskajiem sasniegumiem. Pārmērīga nodokļu nasta var nevis tuvināt, bet gan attālināt

Latvijas tuvošanos ES ekonomiskajiem rādītājiem. Tajā pašā laikā, neveidojot lielu nodokļu nastu, skandināvu modelis vispār nevar funkcionēt.

Jāatzīmē, ka kreiso partiju dominante ES dalībvalstu valdībās bija visai ilgstoša, kas loģiski arī ES mērogos sekmēja „labklājības valsts” doktrīnas izplatību. Tas ir novedis pie centralizācijas tendencēm. ES tālākā integrācija izraisa arvien lielāku varas centralizāciju.

Līdz šim katrai dalībvalstij pastāv gan tiesības, gan iespējas patstāvīgi noteikt atbildību sadalījumu starp nacionālo, reģionālo un vietējo varas līmeni. Daudzās valstīs pašvaldībām ir augsta autonomijas pakāpe šajos jautājumos.

Tāpat pastāv izvēle, kādā formā sniegt pakalpojumus – vai to dara pašvaldības iestādes, vai valsts iestādes, vai bezpeļņas nevaldības organizācijas, vai privātās peļņas organizācijas.

Tajā pašā laikā visā Eiropas tiesību un institucionālajā telpā ir definēti kopēji pamattiesību principi, kas īpaši tiek nostiprināti Eiropas Sociālajā hartā (Council, 1961), ko Saeima ratificēja 2001.gadā. Tādējādi valsts uzņemas atbildību par attiecīgo principu izpildi, neatkarīgi no tā, kādā institucionālajā līmenī tiek sniegti attiecīgie pakalpojumi.

SOCIĀLĀ POLITIKA EIROPAS SAVIENĪBĀ

Sociālā politika Eiropas valstīs joprojām izceļas ar daudzveidību, kas atspoguļo tautu kultūrvēsturiskās atšķirības un atšķirīgo mentalitāti. Šī iemesla dēļ Eiropas Komisija (European, 2000) sociālās aizsardzības jomā iesaka konvergenci nevis harmonizāciju.

Spēkā esošajā Eiropas Kopienas Dibināšanas līgumā (European, 1992), ES kompetenču uzskaitījums, ciktāl tas attiecas uz SPP, ietver (3.pants)

Dalībvalstu nodarbinātības politikas **koordināciju**, lai kāpinātu tās efektivitāti, izstrādājot koordinētu nodarbinātības stratēģiju, Sociālo politiku, kas ietver arī Eiropas Sociālā Fonda darbību, Ekonomikas un sociālās kohēzijas stiprināšanu, Izglītības un mācību kvalitātes veicināšanu.

Tādējādi sociālā un nodarbinātības politika ir katras dalībvalsts kompetencē. ES drīkst regulēt šīs jomas tikai, ievērojot subsidiaritātes principu (5.pants), ja dalībvalstis pašas ar attiecīgo jomu uzlabojumiem netiek sekmīgi galā pašas.

Koordinācija izpaužas kā pastāvīga Eiropas Komitejas darbība, uzraugot attiecīgo jomu attīstību, analizējot dalībvalstu politikas dokumentus un sekojot to izpildei. Tas izpaužas, piemēram, Nacionālo nodarbinātības plānu sastādīšanā un to īstenošanas novērošanā.

Turpretī jomās, kurās ir runa par dalībvalstu atbalstu un papildināšanu (tā ES īsteno **sociālo politiku**), nacionālā varas līmeņa loma ievērojami samazinās. Faktiski ES ir tiesības pieņemt direktīvas, kuru izpilde ir obligāta visām publisko tiesību juridiskajām personām gan valstij, gan rajonu pašvaldībām, gan vietējām pašvaldībām. Šo direktīvu pieņemšana prasa augstu dalībvalstu vienprātības pakāpi.

Pieņemšanas gaitā dalībvalstis, Reģionu komiteja, Eiropas Parlamenta deputāti var iebilst, vai pat nobalsot pret, pamatojoties uz subsidiaritātes vai proporcionalitātes principiem. Taču pēc direktīvu pieņemšanas nacionālā suve-

renitāte attiecīgajās jomās jau ir visai ierobežota. Pat tādā gadījumā, ja attiecīgā ES norma nonāktu pretrunā ar nacionālo konstitūciju, tā atbilstoši Eiropas Justīcijas tiesas praksei tiek uzskatīta par augstāka spēka juridisko dokumentu.

Dalībvalsts un tās pašvaldību pienākums ir izpildīt direktīvu. Tas, vai direktīva patiešām ir pilnībā ieviesta nacionālajos likumos, maina atbildību tiesā (t.i., – vai tiesas atzītos zaudējumus segs no valsts budžeta, vai arī no pašvaldības budžeta).

Tajā pašā laikā minētās funkcijas nepieder pie Kopienas ekskluzīvo funkciju grupas. Tas nozīmē, ka par tām var diskutēt. Pieņemšanas procesā var mēģināt pierādīt, ka mazākā teritoriālajā mērogā šīs funkcijas labāk veicamas. Pēc pieņemšanas var kontaktēties ar Eiropas Komisiju un pārrunāt dažādās direktīvu normu skaidrojuma iespējas.

KOMPETENČU DALĪJUMS JAUNAJĀ ES KONSTITŪCIJĀ

Attīstot pašlaik spēkā esošo ES primāro likumdošanu jau ilgāku laiku Eiropas Konventa ietvaros tiek izstrādāta jaunā ES Konstitūcija. Redakcija, kas tika sagatavota 2003.gada vasarā (Es Konvents, 2003) vairs daudz nemainās – diskusija galvenokārt risinās par dalībvalstu pārstāvniecības kvotām pēc ES paplašināšanās 2004. gadā. Jautājumā par kompetenču dalījuma principiem teksts ir stabilizējies:

ES ekskluzīvā kompetence, šajā jomā likumus var pieņemt tikai ES, un dalībvalstu vai subnacionālā līmenī jebkādu likumu pieņemšana ir aizliegta,

Dalītā kompetence starp ES un dalībvalstīm, šajā jomā dalībvalstis vai pašvaldības drīkst pieņemt likumus tiktāl, ciktāl jautājums nav noregulēts ES likumos,

Nacionālā vai subnacionālā kompetence, šajā jomā ES principā nedrīkst pieņemt likumus, šajā jomā ES drīkst īstenot atbalstošu politiku, bet nacionālā vai reģionālā savdabība tiek saglabāta.

SPP pieder pie trešā tipa kompetenču jomas. Tāpēc arī Eiropas Komisija runā par konvergenci, nevis harmonizāciju. Turpretī otrā tipa kompetenču jomā tiek īstenotas ES direktīvas, t.i., noris harmonizācijas process.

Daudzi citi sociālie, izglītības, kultūras un veselības pakalpojumi pieder pie otrā tipa kompetenču jomas, taču ar īpašu atrunu, ka ES tiesības tiek ierobežotas tikai Konstitūcijas II daļā minētajā apjomā. Praktiski tas aprobežojas ar koordināciju, atbalstu un atsevišķu personas tiesību nodrošinošu jomu „atļaušanu” ES likumdošanai. Atsevišķos, īpaši ES Konstitūcijā noteiktos gadījumos drīkstēs pieņemt ES direktīvas (“ietvara likumus” jaunajā terminoloģijā).

Tomēr arī harmonizācijai tiek uzlikti ierobežojumi – lielāku lomu nekā agrāk iegūst rīcības atbilstība subsidiaritātes un proporcionalitātes principiem. Īpašs papildprotokols par subsidiaritāti nosaka kārtību, kā atgriezt likumprojektu Eiropas Komisijai vai pārsūdzēt šā likumprojekta atbilstību subsidiaritātes principam ES Justīcijas tiesā. To varēs darīt kā nacionālie parlamenti, tā pašvaldības pārstāvošā ES Reģionu komiteja.

Tomēr vienlaikus ar skaidro un nepārprotamo kompetenču dalījumu tiek iezīmēts arī turpmākās cīņas laukums starp centrālistiem un lokālistiem. Centrālisti („lielākas ES integrācijas” piekritēji) centīsies arvien lielāku publisko

pienākumu daļu iekļaut otrā tipa kompetencē, bet lokālisti (decentralizācijas piekritēji) – saglabāt šos pienākumus trešā tipa kompetencē.

VISPĀRĒJAIS PUBLISKAIS PAKALPOJUMS (VPP)

Pēdējos gados centrālo vietu divu atšķirīgo uzskatu cīņā iegūst t.s. Vispārējie publiskie pakalpojumi (VPP).

Pirmo Zaļo grāmatu, kas veltīta minētajiem pakalpojumiem, Eiropas Komisija izplatīja jau 1997.gadā. Pašlaik diskusijas krustpunktā ir šogad izplatītā Zaļā grāmata (European, 2003).

VPP netiek precīzi definēti kā kopējā pazīme tiek minēta „vispārējā interese” Tādējādi pie VPP tiek pieskaitītas visas sociālās un ekonomiskās darbības, kurās tiek ierobežots brīvais tirgus.

Tādējādi VPP lokā nonāk visi pakalpojumi, ko sniedz pašvaldības vai centrālā valdība. Pirmkārt, tas attiecas uz t.s. „sabiedriskajiem pakalpojumiem” (angl. „public utilities”), kuri Latvijā ir pakļauti regulēšanai ar vienotā valsts regulatora vai pašvaldību regulatoru starpniecību. Otrkārt, tas attiecas uz SPP jomu, veselības pakalpojumu jomu, izglītību, citām jomām ar sabiedrisku nozīmi.

Dažādu ES dalībvalstu tradīcijas nosaka nedaudz atšķirīgu šo jomu traktējumu, kā arī atšķirības kompetenču sadalē starp nacionālo valdību dažāda teritoriālā mēroga pašvaldībām šajā jomā. Tomēr ir skaidrs, ka ES likumdošanas tiesību paplašināšana uz šo sfēru nozīmētu kvalitatīvi jaunu centralizācijas pakāpi, kas tālu pārsniedz jaunās ES Konstitūcijas projektā paredzēto.

Tādējādi ES Zaļajā grāmatā iezīmējas divas skaidras attīstības vadlīnijas:

Eiropas vienotā sociālā modeļa attīstīšana, nodrošinot katram noteiktu pieejamo VPP līmeni,

Centieni ES regulēšanu attiecināt ne tikai uz dalībvalstīm raksturīgo suverēno kompetenci, bet arī uz tipiskām reģionālajām un vietējām funkcijām.

PAŠVALDĪBU REAKCIJA UZ UNIFIKĀCIJAS TENDENCĒM

Kopumā pašvaldības krasi negatīvi vērtē jaunā centralizācijas viļņa izplatīšanos. Savu reakciju ir nepārprotami paudušas tādas organizācijas kā CEMR (Eiropas Municipālītāšu un Reģionu Padome, kas ar savu dalīborganizāciju starpniecību pārstāv vairāk nekā 200 000 Eiropas pašvaldību), EURO CITIES (Eiropas pilsētu savienība) un citas. Šo pozīciju ietekmē tiek gatavots arī ES Reģionu komitejas atzinums (Committee, 2003).

Pašvaldības pārstāvošā organizācija uzsver, ka VIP noteikšanā, organizēšanā un uzraudzībā jā saglabā centrālā loma vietējām un reģionālajām pašvaldībām. Tieši šajā mērogā var vislabāk lemt par VIP sniegšanas veidu, metodēm un kvalitāti. Pašvaldībām jā saglabā tiesības izlemt, vai sniegt pakalpojumus pašām, vai sadarbojoties, vai arī atstāt šo pakalpojumu sniegšanu privātajiem piegādātājiem.

Tiek arī uzsvērta juridiskā rakstura problēma – spēkā esošais dibināšanas līgums (ES, 1992) paredz ietvara likumdošanas iespēju tikai attiecībā uz Vispārējās Ekonomiskās Intereses Pakalpojumiem (VEIP). Diemžēl, atšķirību starp VIP un VEIP nav tik vienkārši noteikt – dažādās teritorijās un dažādos gados viedokļi par to

mainās. Mēģinājums atdalīt šīs sfēras tieši ES Konstitūcijā radītu statisku ainu, kas neatbilstīs ne pašreizējiem priekšstatiem, ne arī attīstībai nākotnē.

Būtiski ir tas, ka arī katru neekonomiskās intereses pakalpojumu var sniegt un sniegt komerciālā veidā (vispārējā vidējā izglītība neizslēdz privāto vidusskolu eksistenci, pašvaldību slimnīcu esamība neizslēdz privātu slimnīcu izveidošanas lietderību).

Reģionu komiteja iesaka atzīt līdzvērtīgu VIP pieejamību, taču uzsver, ka pakalpojumu kvalitātei un apjomam dažādos Eiropas reģionos un pašvaldībās nebūt nav jāsakrīt.

Piekrītot, ka uz VIP var attiecināt "labas valdīšanas: organizācijas, finansēšanas un novērtēšanas" (European, 2003) principus, taču svarīgi, kura vara – ES, nacionālā, reģionālā vai vietējā sniegs atbildi uz jautājumu, kāda šī labā valdīšana ir (Committee, 2003).

Īpaši skaidri vienotas regulēšanas neefektivitāte izpaužas apstākļi, ka VIP finansēšanas līdzekļu izvēle principā nevar būt vienāda lielās un mazās pašvaldībās, Eiropas ziemeļos un dienvidos, pašvaldības ar lieliem un ar niecīgiem finanšu resursiem.

SECINĀJUMI

1. Vispārējās intereses pakalpojumu (VIP) unifikācija izriet no tendences attiecināt labklājības valsts sociālo modeli uz visas Eiropas institucionālo un tiesību telpu. Īpaši pievilcīga tāda ideja var likties dalībvalstīm, kas pagaidām vēl ir atpalikušas sociālajā un ekonomiskajā attīstībā. Ievedot vienādu standartus, katrs šādas dalībvalsts iedzīvotājs var cerēt, ka arī viņu sasniegs vienotie augstas kvalitātes VIP.

2. Centieni attiecināt uz VIP vienotus ES standartus radītu centralizācijas procesu eskalāciju. Būtiski mazinātos nacionālo valdību, vietējo un reģionālo pašvaldību loma patstāvīgas politikas noteikšanā.

3. Centralizācija mazinātu VIP sniegšanas efektivitāti, jo netiktu ņemtas vērā vietējās īpatnības un vietējo pilsoņu vērtības. Centralizācija, ko pavada efektivitātes samazinājums, neatbilst subsidiaritātes principam. Subsidiaritātes principa pārkāpšana vienlaikus mazinātu demokrātiju un mazinātu pilsoņu ieinteresētību līdzdarboties publiskās pārvaldes procesos. Tādējādi tiktu destabilizēta vienotās Eiropas konstrukcija, kas balstās uz teritoriālās un kultūrvēsturiskās daudzveidības respektēšanu.

4. Lai novērstu negatīvās sekas, nav jāpaplašina ES kompetence VIP jomā, tajā skaitā nav vēlams pieņemt uz šiem pakalpojumiem attiecināmu ietvara likumdošanu.

LITERATŪRA

Augstākā Padome. *Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību*, 1993.

Committee of Regions, *Draft Opinion on the Green Paper on services of general interest*, COM(2003) 270 final, Rapporteur Tove Larsen, 2003.

Council of Europe, *European Social Charter*, 1961.

ES Konvents, <http://european-convention.eu.int>. 2003.

5. European Commission, *A Concerned Strategy for Modernising Social Protection*. Brussels, 2000.
6. European Commission, *Green Paper on services of general interest* (COM(2003) 270), 2003.
7. European Union, *Treaty Establishing European Community*, 1992.
8. Groes N., Møller M., Hansen E.B., *To Have and Have Not – Tendencies to Dichotomy in Local Societies*, AKF Publisher, 1994, pp.57-65.
9. Ministru kabinets, *Koncepcija "Par sociālās aprūpes pakalpojumu sniegšanas attīstību"*, 2002.
10. Ministru kabinets, *Latvija: sociālās labklājības sistēmas reformu projekts sociālās palīdzības sistēmas administrēšana*, BALTĀ GRĀMATA, 2000.
11. Munday Brian, *European social services: A map of characteristics and trends*, Council of Europe, 2003.
12. Pollits K., Bukerts G., *Sabiedrības vadības reforma Salīdzinošā analīze*, Īpašu uzdevumu ministra valsts pārvaldes lietās sekretariāts, 2002, 350 lpp.
13. Saeima, *Par Eiropas Sociālo hartu*, 2001.
14. Saeima, *Par sociālo drošību*, 1995.
15. Saeima, *Par sociālo palīdzību*, 1995.
16. Satversmes sapulce, *Latvijas Republikas Satversme*, 1922.
17. Vanags E., Locāne V., Vilka I. *Pilsētu mārketinga un tā nodrošināšana ar statistisko informāciju*, Statistikas un pārvaldes problēmas 2003, LSI, 2003, 21.-36.lpp.

The Idea about Public Services Unification as a Factor Facilitating Centralization of Finances and Powers

Summary

Actuality of theme is connected with threats, arising from breaking of equilibrium between different scale territorial governments, to sustainable development of EU. The aim of the paper is to analyze how one of expressions of ideology, based on cultural and historical European heritage, can come into contradiction with interests of common sustainable development of European people. This expression is a part of EU social model and is connected with opinion about justice and usefulness of unified level of public services.

Assessment of reasons – why a great part of European society could support centralization of GIS-leads to conclusion, that introduction of common standards could generate believe to immediate availability of high quality GIS. It is shown, that eventual unification will change substantially equilibrium of competences between EU, member states and self-governments. Such breaking of equilibrium contradicts to the principle of subsidiarity and will lead to decreasing of interest of citizens to participate in the process of public governance.

Thereby, concerning further EU GIS policy the tendency to decrease role of member states and self-governments is not advisable.

Neprocesuālie jeb brīvie pierādījumi kriminālprocesā

Non-Procedural Evidence or Free Proof at Criminal Trial

Aldis Pundurs

LU Juridiskās fakultātes doktorants

LR Ģenerālprokuratūra, prokurors

Tālr. 9408858

E-pasts: aldis@inbox.lv

Darbā ir runa par Latvijā līdz šim nepētītu tēmu neprocesuāliem jeb brīvajiem pierādījumiem kriminālprocesā. Tradicionāli ir pieņemts uzskatīt, ka krimināllietās ir jāpierāda visi fakti un apstākļi, kas attiecas uz noziedzīgo nodarījumu, personas vainu un tai piespriežamo sodu. Šo jautājumu kopumu ir pieņemts apzīmēt ar pierādīšanas priekšmetu. Pierādījumu priekšmetā ietilpstošo faktu un apstākļu pierādīšanai izmanto kriminālprocesā paredzētus pierādījumus. Šie pierādījumi ir par pamatu materiālo tiesību normu piemērošanai. Neprocesuālie jeb brīvie pierādījumi atšķiras no šiem pierādījumiem ar savu pierādīšanas priekšmetu un saviem pierādīšanas līdzekļiem. Ar neprocesuāliem pierādījumiem noskaidro lietai procesuāli nozīmīgus faktus un tie ir par pamatu procesuālu normu piemērošanai.

Pēc raksta autora viedokļa, brīvajiem jeb neprocesuāliem pierādījumiem ir raksturīgas sekojošas pazīmes:

1. Brīvie jeb neprocesuālie pierādījumi neattiecas uz krimināllietā pierādāmo faktu un apstākļu kopumu, ko tradicionāli ir pieņemts apzīmēt ar pierādīšanas priekšmetu jeb tā saucamajiem noziedzīga nodarījuma notikuma un vainas jautājumiem, bet tie atrodas ārpus šī apgabala.
2. Brīviem jeb neprocesuāliem pierādījumiem nav obligāta kriminālprocesā noteikto pierādīšanas līdzekļu forma.
3. Brīvos jeb neprocesuālos pierādījumus izmanto faktu un apstākļu konstatēšanai, kuriem ir procesuāla nozīme lietā.
4. Faktiem, kuri konstatēti ar brīviem jeb neprocesuāliem pierādījumiem ir mazāka ticamība, kā procesuāli konstatētiem, un tie bieži ir tikai pieņēmumi lielākas vai mazākas varbūtības formā.

Atslēgvārdi: pierādījumi, pierādīšana, pierādīšanas priekšmets, neprocesuāli jeb brīvie pierādījumi, brīvo pierādījumu process

Vēsturiski kā kriminālprocesā, tā arī civilprocesā pierādīšanu izprata kā tiesas pārliecināšanu par faktu pastāvēšanu. Šāda pieeja pierādīšanai daudzās valstīs valda arī pašreiz: "Pierādīt nozīmē pārliecināt tiesnesi par fakta pastāvēšanu."¹

Krievu zinātnieks E.Vaskovskis pirms 1917.gada Oktobra apvērsuma rakstīja: "Tiesa nedrīkst ticēt pusēm uz vārda. Tā nevar apmierināt prasību tikai tāpēc, ka uzskata prasītāju par godīgu cilvēku, kurš nav spējīgs izvīrīt prettiesiskas prasības, vai otrādi – noraidīt prasību tāpēc, ka atbildētāja iebildumi ir ņemami vērā viņa morālo īpašību un viņa pilnīgas uzticamības dēļ. Tiesa ievēro pušu

apsvērumus un apgalvojumus tikai tādā mērā, kādā ir pārbaudīts to patiesums. Pierādīšana procesuālā nozīmē ir pušu apgalvojumu patiesuma konstatēšana kompetentā tiesā likumā noteiktā formā.”²

Vēl viens tālaika krievu zinātnieks K.Mališevs rakstīja: "Pierādījums plašākā nozīmē ir viss, kas pārliecina mūsu prātu par fakta vai apstākļa patiesumu. Šinī nozīmē pierādījuma jēdziens attiecas uz loģikas apgabalu. Mūsu zinātnes tehniskā nozīmē par patiesiem pierādījumiem sauc likumīgus līdzekļus, lai pārliecinātu tiesu par strīdīgu faktu pastāvēšanu vai nepastāvēšanu. Strīdīgie fakti procesā tiek noskaidroti ar pierādījumu palīdzību un tādēļ tieši uz tiem tiek koncentrēta pušu cīņa.”³

Visiem faktiem, uz kuriem balstās spriedums, ir jābūt pierādītiem.⁴

Visiem tiesas secinājumiem ir jābalstās uz droši un objektīvi konstatētiem faktiem, visi lietai nozīmīgie fakti un apstākļi tiek noskaidroti ar pierādījumu palīdzību, kādēļ pierādīšana ir jebkura tiesas procesa svarīgākā sastāvdaļa. Noskaidrojot ar tiesas pierādījumu palīdzību visus lietas apstākļus, tiesa ar loģisku spriedumu palīdzību nonāk pie secinājumiem par notikušo. Tiesas nolēmumā vienmēr jābūt norādītiem pierādījumiem, uz kuriem pamatoti tiesas secinājumi par notikušo, un pierādījumiem, kurus tā noraidījusi, ar to noraidīšanas motīviem. Pamatojoties uz procesuālo normu paredzētā kārtībā noskaidrotiem lietas apstākļiem, tiesa vai nu piemēro attiecīgu materiālo tiesību normu, vai arī konstatē, ka attiecīgā procesā materiālo tiesību normu piemērot nav iespējams vai nepieciešams.

Relatīvi nesen iznākušajā Krievijas zinātnieku pētījumā minēti trīs viedokļi, kas ir pierādīšana:

- 1) pierādīšana ir domāšanas darbība, kas noskaidro apgalvojuma par nozieguma notikuma un sastāva esamību vai neesamību patiesumu,
- 2) pierādīšana ir pierādīšanas subjektu empīriskā darbība, saistīta ar pierādījumu informācijas vākšanu,
- 3) pierādīšana ir izziņas process, ko veic specifiskā procesuālā formā, kas ietver sevī pierādījumu savākšanu, pārbaudi un novērtēšanu.⁵

Pēc šo pušu autoru viedokļa, pirmā viedokļa piekritēji uzskata, ka pierādīšana ir darbības, vērstas uz secinājumu pamatošanu un argumentu priekšā stādīšanu, tas ir uzskata, ka termins "pierādīšana" kriminālprocesa teorijā ir sinonīms loģikas jēdzienam "pierādījums". Šo pieeju ir pieņemts saukt par "šauru". Otra pieeja ir, ka pierādīšana kopā ar loģikas operācijām ir arī ārēja priekšmetiska darbība.⁶

Profesors R.Dombrovskis uzskata, ka pierādīšana ir kriminālprocesa dalībnieku darbība, kuras saturs ir pierādīšanas priekšmetā ietilpstošo faktu pastāvēšanas vai nepastāvēšanas pamatošana.⁷

Pašreizējā Latvijas Kriminālprocesa kodeksā pierādīšana nav definēta.

Kriminālprocesa likuma projektā (projekta 122.pantā) ir paredzēts pierādīšanu definēt kā kriminālprocesā iesaistītas personas darbība, kas izpaužas kā pierādīšanas priekšmetā ietilpstošo faktu esamības vai neesamības pamatošana, izmantojot pierādījumus.⁸

Šī raksta autors atbalsta viedokli, ka pierādīšana sastāv no diviem etapiem, kuri secīgi seko viens otram:

- 1) pierādīšana ir darbības (prāta un procesuālas), saistītas ar lietai nozīmīgu faktu un apstākļu noskaidrošanu,

- 2) pierādīšana ir tiesas pārliecināšana par lietai nozīmīgu faktu un apstākļu pastāvēšanu vai nepastāvēšanu.

Tātad no sākuma pierādīšanas subjekts noskaidro lietai nozīmīgus faktus un pēc tam viņš šos faktus un apstākļus stāda priekšā tiesai un par to pārliecina tiesu. Pie tam pirmajā etapā savijas kopā tirā prāta darbība jeb loģiska spriešana, kas pamatota ar empīrisku pieredzi un balstīta uz loģikas likumiem, un procesuālas darbības, saistītas ar pierādīšanas subjekta noskaidroto faktu un apstākļu ietērpšanu procesuālā formā. Otrajā etapā šo faktu pierādīšana notiek tiesā, ievērojot vienlīdzīguma, atklātuma, mutiskuma un sacīkstes principus.

Par to, kas vispār ir tiesas pierādījumi, ir uzrakstīts milzīgs skaits dažādu rakstu un grāmatu. Visus dažādos un dažkārt nesamierināmos viedokļus par to, kas ir tiesas pierādījumi, pēc autora viedokļa, var iedalīt šādās pamata grupās:

1. *Tradicionālais uzskats ir, ka pierādījumi kā krimināllietās, tā civilīetās ir fakti Factum (lat.) – 1) darbība, nodarījums, 2) notikums, gadījums. Fact [fækt] (angl.) – 1) fakts, notikums, gadījums; 2) īstenība, patiesss apstākļis.*⁹

Arī tāda sliktu slavu guvusi, bet nenoliedzama personība, kā A.Višinskis, uzskatīja, ka tiesas pierādījumi ir parasti fakti, tās pašas dzīvē notiekošas parādības, tās pašas lietas, cilvēki, darbības. Par tiesas pierādījumiem tie kļūst tikai tāpēc, ka iesaistās tiesas procesā, kļūst par līdzekļiem, lai noskaidrotu tiesu un izmeklēšanu interesējošos apstākļus.¹⁰

Pašreiz Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 49.pantā ir noteikts, ka pierādījumi krimināllietā ir jebkuri fakti, uz kuru pamata izziņas iestāde, prokurors, tiesnesis un tiesa likumā noteiktā kārtībā nosaka krimināllietā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmju esamību vai neesamību, šo nodarījumu izdarījušās personas vainu un citus apstākļus, kam ir nozīme lietas pareizā izlemšanā.¹¹

Tiesību un atbildības pastāvēšana ir atkarīga no diviem jautājumiem: pirmkārt, vai pastāv tiesību norma, kura noteiktos apstākļos paredz atbildību par tās pārkāpšanu, un otrkārt, vai pastāv paši šo atbildību paredzošie apstākļi. Pirmo no šiem jautājumiem angļu juristi sauc par tiesību, otru par fakta jautājumu.¹²

Līdzīgi ir arī Vācijas tiesībās, kur pierādījumu priekšmetu (nejaukt ar pierādīšanas priekšmetu) definē šādi: fakti ir par pamatu tiesību normu piemērošanai. Paši fakti ir konkrēti ārējās pasaules notikumi un cilvēku dvēseles stāvokļi. Tiesību normas nav pierādījumu tiesību priekšmets, jo *jura novit curia* – tiesa zina likumus.¹³

2. *Pierādījumus definē vienlaicīgi gan kā faktus, gan kā līdzekļus šo faktu pierādīšanai*

Tiesas pierādījumi kā faktiskie dati plašākā nozīmē ietver sevī: 1) pierādījumu faktus, 2) pierādījumu avotus, kurus izmanto kā līdzekļus, lai noskaidrotu pierādījumu faktus, bet noteiktos apstākļos tie paši kļūst par pierādījumu faktiem.¹⁴

Liecinieka (avots) liecības, kuras nesatur ziņas par konkrētiem faktiem, kam ir nozīme lietā, neko nepierāda, tās nevar uzskatīt par pierādījumiem. Nevar uzskatīt par pierādījumiem faktiskās ziņas, kas ņemtas atrauti no likumā paredzētā avota. Bez tāda likumā noteiktā avota faktiskās ziņas nevar izmantot procesā.¹⁵

Pierādījumi, pirmkārt, ir tie fakti, pamatojoties, uz kuriem konstatē noziedzumu vai tā neesamību, tās vai citas personas vainu vai nevainīgumu tā

izdarīšanā, un citus lietas apstākļus, no kuriem ir atkarīga šīs personas atbildības pakāpe, otrkārt, tie ir likumā paredzēti avoti, no kuriem izmeklēšana un tiesa iegūst ziņas par lietai nozīmīgiem faktiem un ar kuru palīdzību šos faktus konstatē.¹⁶

K.Strada-Rozenberga šajā sakarā raksta: "...*pierādījums* un *pierādīšanas līdzeklis* nav uztverami kā pastāvīgi procesuāli jēdzieni... faktiski šos jēdzieni zināmā mērā var uzskatīt par sinonīmiem."¹⁷

3. *Pierādījumus definē kā ziņas*

Pierādījumus kā ziņas bija paredzēts definēt vienā no noraidītajiem Latvijas Republikas Kriminālprocesa kodeksa projekta variantiem, kur pierādījumus bija paredzēts definēt kā vai nu likumā noteiktā kārtībā iegūtas ziņas par noziedzīga nodarījuma apstākļiem un izdarītāju, vai vienkārši kā ziņas, uz kuru pamata noskaidro lietai nozīmīgus apstākļus.¹⁸

Latvijas PSR civilprocesa kodeksa 50.panta 1.daļā bija noteikts, ka pierādījumi civillietā ir jebkuri fakti, uz kuru pamata tiesa likumā noteiktā kārtībā nosaka tādu apstākļu esamību vai neesamību, uz kuriem pamatoti pušu prasījumi un iebildumu, kā arī citi apstākļi, kam ir nozīme lietas pareizā izlemšanā.¹⁹

Civilprocesa likuma pirmajā redakcijā, 92.pantā bija noteikts, ka pierādījumi civillietā ir ziņas par faktiem, uz kuriem pamatoti pušu prasījumi un iebildumi, kā arī citiem faktiem, kuriem ir nozīme lietas izspriešanā.²⁰

Pēdējā Civilprocesa likuma redakcijā šajā pantā ir izdarītas izmaiņas un tagad Civilprocesa likuma 92.pantā ir noteikts, ka pierādījumi ir ziņas, uz kuru pamata tiesa nosaka tādu faktu esamību vai neesamību, kuriem ir nozīme lietas izspriešanā.²¹

4. *Pierādījumus definē kā ziņas par faktiem*

Viedoklis, ka pierādījumi ir ziņas par faktiem tiek pamatots tādējādi, ka fakti ir tas, kas notiek ar materiālās pasaules priekšmetiem. Ziņas par faktiem ir tas, ko mēs par faktiem zinām. Fakti nevar būt ne patiesi, ne nepatiesi. Tie ir vai nav bijuši, tie ir vai to nav. Ziņas var būt kā patiesas, tā nepatiesas. Tiesai spriedumu motīvu daļā ir jānorāda pierādījumi, uz kuriem pamatoti tās secinājumi, un motīvi, kāpēc tā noraidījusi citus pierādījumus. Nevar noraidīt notikušus faktus, var noraidīt nepatiesas ziņas par tiem.²²

Šis viedoklis ir atspoguļojies arī Kriminālprocesa likuma projektā, kura 126.pana 1.daļā ir paredzēts noteikt, ka pierādījumi kriminālprocesā ir jebkuras likumā paredzētā kārtībā iegūtas un noteiktā procesuālā formā nostiprinātas ziņas par faktiem, ko kuriem kriminālprocesā iesaistītās personas savas kompetences robežas izmanto pierādīšanas priekšmetā ietilpstošo apstākļu esamības vai neesamības pamatošanai.²³

5. *Pierādījumus definē vienlaicīgi gan kā faktus, gan kā ziņas par faktiem*

Pierādījumi, pirmkārt, ir fakti, kurus tieši konstatē persona, kura veic izmeklēšanu. Otrkārt, tie ir ziņas par faktiem, kurus vēl jāpierāda. Treškārt, pierādījumi lietā jau pierādīti fakti.²⁴

Lai gan šī viedokļa piekritējiem pārmet, ka tie apvieno vienā pierādījumu jēdzienā pierādījumu procesuālo un loģisko nozīmi, šī raksta autors uzskata šo viedokli par visatbilstošāko pierādījumu jēgai. Šāda definīcija, pēc autora viedokļa, ir arī saskaņota ar iepriekš doto pierādīšanas definīciju.

Kad kaut kas ir jāpierāda, rodas divi jautājumi: 1) kas ir jāpierāda, un 2) kādā veidā, ar kādiem līdzekļiem to darīt.

Pirmo jautājumu, kas lietā ir jāpierāda, vēsturiski ir pieņemts apzīmēt ar *thema probandi*.

Mūsu dienās lietā pierādāmo faktu un apstākļu kopumu ir pieņemts apzīmēt ar jēdzienu *pierādīšanas priekšmets*.

Pirmais jautājums, kurš, pēc angļu juristu domām, ir jānoskaidro abām pusēm pirms tās sāk vākt pierādījumus un tiesai pirms tā sāk lietas izmeklēšanu ir jautājums par pierādīšanas priekšmetu.²⁵

Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 47.pantā pašreiz ir noteikts, ka krimināllietā pirmstiesas izmeklēšanā un iztiesāšanā pierādāmi šādi apstākļi:

- 1) noziedzīga nodarījuma notikums (noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laiks, vieta, veids un citi noziedzīga nodarījuma izdarīšanas apstākļi);
- 2) apsūdzētā vaina noziedzīga nodarījuma izdarīšanā;
- 3) apstākļi, kas ietekmē apsūdzētā atbildības pakāpi un raksturu;
- 4) ar noziedzīgu nodarījumu nodarīto zaudējumu radītā kaitējuma raksturs un apmēri.²⁶

Šā definīcija pēc būtības ir tradicionāla, kad ar pierādīšanas priekšmetu saprot visu apstākļu kopumu, kas attiecas uz nozieguma notikumu, apsūdzētā vainu un sodu.

Thema probandi aptver visu to, kas attiecas uz apsūdzētā personu un nodarījumu.²⁷

Kriminālprocesa likuma projekta 123.pantā, kurš saucas Pierādīšanas priekšmets, panta 1.daļā ir paredzēts noteikt, ka pierādīšanas priekšmets ir visu kriminālprocesā pierādāmo apstākļu kopums un ar tiem saistītie fakti un palīgfakti. Šā panta 2.daļā ir paredzēts noteikt, ka kriminālprocesā pierādāma Krimināllikumā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva esamība vai neesamība, kā arī citi Krimināllikumā un Kriminālprocesa likumā paredzētie apstākļi.²⁸

No šādas pierādīšanas priekšmeta definīcijas izriet, ka krimināllietā ir jāpierāda ne tikai apstākļi, kas tieši attiecas uz apsūdzētā vainu un sodu, bet arī ar šiem faktiem saistītie fakti un palīgfakti, kā arī citi Kriminālprocesa likumā paredzēti apstākļi. Pie tam šā paša panta 3.daļā ir paredzēts noteikt, ka saistītie fakti nav kriminālprocesā pierādāmie apstākļi, bet ar tiem saistīti un dod pamatu izdarīt secinājumu par pierādāmajiem apstākļiem.²⁹

Šī definīcija skaidri parāda, ka bez faktiem un apstākļiem, kas ietilpst pierādīšanas priekšmetā, kriminālprocesā ir jāpierāda arī tādi apstākļi, kas ne uz noziedzīgo nodarījumu, ne uz apsūdzētā vainu tā izdarīšanā, ne arī uz apsūdzētajam piespriežamā soda veidu un mēru tieši neattiecas.

Uz otro jautājumu: kādā veidā, ar kādiem līdzekļiem pierādīt bijušās PSRS tiesību zinātnē un arī Latvijas kriminālprocesā līdz šim oficiāli valdīja viedoklis, ka visi lietā pierādāmie fakti un apstākļi tiek pierādīti tikai ar kriminālprocesa likumdošanā paredzētiem pierādīšanas līdzekļiem.

Kā pierādīšanas līdzekļi Latvijas Kriminālprocesa kodeksā pašreiz ir paredzēti: liecinieku, cietušā, aizdomās turētā, apsūdzētā liecības, eksperta atzinums, lietiskie pierādījumi, izmeklēšanas un tiesu protokoli, tehniskie līdzekļi un citi dokumenti.³⁰

Taču vienlaicīgi nenoliedzams ir fakts, ka kriminālietu materiālos līdzās tikko uzskaitītiem pierādījumiem ir atrodami arī dažādi rakstveida dokumenti, dažādu iesniegumu, izziņu, ziņojumu, telefonogrammu, slēdzienu, avižu izgriezumu un citādu dokumentu veidā, kurus pie kādas no pierādījumu līdzekļu grupām pieskaitīt var tikai nosacīti, un arī tiesu sēdēs dažkārt puses un pati tiesa operē ar pierādījumiem, kuri nav ietverti likumā stingri noteiktā procesuālā formā. Taču šāds stāvoklis nenozīmē, ka process tiek rupji pārkāpts un ignorēts.

Kā piemērus šādiem gadījumiem var minēt, piemēram, to, ka, lemjot par to, ir vai nav pamats krimināllietas ierosināšanai, ar procesuāliem pierādījumiem vēl neoperē, tāpat ar procesuāliem pierādījumiem ne vienmēr operē arī tad, kad pieņem lēmumu par personas aizturēšanu uz aizdomu pamata par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Daudzi šādi piemēri mūsdienās ir raksturīgi arī tiesas procesiem tieši tiesas zālē, kā, piemēram, jautājuma izlemšana par to, kādu iemeslu dēļ kāda persona nav ieradies uz tiesas sēdi, pieteikto noraidījumu izlemšana, jautājuma izlemšana par to, ir vai nav pamats tiesā nolasīt kādas uz tiesu neieradušās personas liecības pirmstiesas izmeklēšanas laikā, uz tiesu ieradušās personas valodas zināšanu noteikšana un daudzi citi jautājumi, kuros tiesai ir jāpieņem lēmums, balstoties uz kaut ko citu, nevis uz procesuāli iegūtiem un nostiprinātiem pierādījumiem. Šādus apstākļus bieži noskaidro ar citiem līdzekļiem, kā tos, kas attiecas uz apsūdzētā vainu un sodu, kurus stingri reglamentē likumdošana. Šajā gadījumā ir runa par "pierādījumiem ārpus procesa" jeb tā saucamajiem brīvajiem pierādījumiem.

Nosaukums *brīvais pierādījums* nav autora izdomāts, bet ir pārņemts no vācu valodas, kur procesa teorijā ir pieņemts pierādījumus dalīt *Strengbeweis* un *Freibeweis*³¹, kur *Freibeweis* ir *brīvo jeb neprocesuālo pierādījumu grupa*.

Kaut gan, tāpat kā daudzos citos pierādījumu teorijas jautājumos, vienota viedokļa šajā jautājumā nav, mūsdienu Rietumeiropas valstīs šādi neprocesuāli jeb brīvi pierādījumi, ja arī nav tiešā veidā atrodami likumdošanā, tad to eksistence vairs netiek apšaubīta un tie ir definēti gan kriminālprocesa³², gan arī civilprocesa³³ zinātnē un atsaucies uz šādiem pierādījumiem ir atrodamas arī tiesas nolēmumos³⁴.

Apstākļu konstatēšanai, kuriem ir nozīme nozieguma notikuma, noziedznieka vainas un soda apmēra, jeb tā saucamo vainas un soda jautājumu izlemšanā likums nosaka stingru pierādījumu vākšanas kārtību, šeit ir runa par *stingro pierādījumu*, kas ir divkārši ierobežots:

1. Tas ir ierobežots ar likumīgiem pierādīšanas līdzekļiem, jeb apsūdzētajiem, lieciniekiem, ekspertiem, aculieciniekiem un dokumentiem.
2. Šos pierādīšanas līdzekļus drīkst izmantot tikai pēc precīzi noteiktiem noteikumiem.

Visus pārējos apstākļus tiesa pēc pastāvošās prakses var izmeklēt brīvo pierādījumu veidā, tas nozīmē jebkurā veidā (ar aktiem vai telefonisku aptauju) iegūt pārlicību, pie tam daudzos gadījumos pietiek tikai ar pārlicību.³⁵

Pierādīšanas līdzekļi kriminālprocesā ir, lai pierādītu apstākļus, uz kuriem balstās nolēmums par vainu un noziedzīgā nodarījuma sekām (sods, soda mērs, papildsods, blakus sekas), tie ir tikai liecinieki, eksperti, aculiecinieki un dokumenti (tā saucamie stingrie pierādījumi). Pārējo procesam nepieciešamo

apstākļu konstatēšanai (piemēram, pareiza apsūdzētā aicināšana, apsūdzības uzrādīšana) tiesa kā brīvos pierādījumus var izmantot visus citus pierādīšanas līdzekļus, kuri tam var palīdzēt, piemēram izziņas no iestādēm, liecinieku piezīmes, policijas pierakstus, datus vai apsūdzēto rakstiskus iesniegumus.³⁶

Mīnhenes universitātes krimināltiesisko zinātņu katedras vadītājs *Klaus Volk* uzskata, ka brīvo pierādījumu pielietojuma apgabalu nosaka materiālo un procesuālo tiesību principiāla atdalīšana.³⁷

Klaus Folks uzskata, ka brīvo pierādījumu process pastāv izziņā, tiesas izmeklēšanā tikai procesuāli nozīmīgiem faktiem un apelācijas procesā.³⁸

Tātad procesuālie pierādījumi ir nepieciešami, lai, pamatojoties uz tiem konstatētiem faktiem, tiesa piemērotu materiālo tiesību normas, bet tā saucamie brīvie pierādījumi ir nepieciešami, lai, balstoties uz tiem, procesa laikā piemērotu procesuālas dabas normas un pārbaudītu procesuālos pierādījumus.

Brīvie jeb neprocesuālie pierādījumi atšķiras no procesuāliem pierādījumiem, pirmkārt, ar to, kādus faktus un apstākļus ar tiem konstatē, tas ir ar savu "pierādīšanas priekšmetu" un, otrkārt, tie atšķiras ar to, kādā formā tie tiek ietērpti, jeb ar tiem izmantotajiem pierādīšanas līdzekļiem.

Ne šajā īsajā darbā, ne vispār principā nav iespējams izanalizēt visus gadījumus, kad praksē dažādās valstīs, tajā skaitā arī Latvijā, tiek pielietots tā saucamais brīvo pierādījumu process, bet jau iepriekš citētais *Klauss Roksins* (*Claus Roxin*) uzskata, ka brīvo pierādījumu process tiek piemērots:

1. lai konstatētu faktus, kuriem ir tikai procesuāla nozīme, piemēram, laikus, kad noskaidroti nozieguma notikums un noziegums, liecinieka vecuma noteikšana;
2. lai konstatētu faktus (arī materiāli nozīmīgus) citiem lēmumiem, kā spriedumi, piemēram, apcietināšanas pavēles izdošanai vai procesa uzsākšanai.³⁹

Pēc autora viedokļa, brīvajiem jeb neprocesuāliem pierādījumiem ir raksturīgas sekojošas pazīmes:

5. Brīvie jeb neprocesuālie pierādījumi neattiecas uz krimināllietā pierādāmo faktu un apstākļu kopumu, ko tradicionāli pieņemts apzīmēt ar pierādīšanas priekšmetu, jeb tā saucamajiem noziedzīga nodarījuma notikuma un vainas jautājumiem, bet tie atrodas ārpus šī apgabala.
6. Brīviem jeb neprocesuāliem pierādījumiem nav obligāta kriminālprocesā noteikto pierādīšanas līdzekļu forma.
7. Brīvos jeb neprocesuālos pierādījumus izmanto faktu un apstākļu konstatēšanai, kuriem ir procesuāla nozīme lietā.
8. Faktiem, kuri konstatēti ar brīviem jeb neprocesuāliem pierādījumiem ir mazāka ticamība, kā procesuāli konstatētiem, un tie bieži ir tikai pieņēmumi lielākas vai mazākas varbūtības formā.

Iepriekš aprakstītie neprocesuālie jeb brīvie pierādījumi un *brīvo pierādījumu process* ir Latvijā līdz šim nepētīta tēma. Šāds stāvoklis ir lielā mērā sekas no līdz šim valdījušas padomju skolas, kad tiesību zinātnē valdīja tiesību pozitīvisms, un šādi it kā ārpus procesa stāvoši pierādījumi tika uzskatīti par ārkārtas gadījumiem, kādēļ tie par pierādījumiem netika atzīti un līdz ar to tie netika pētīti un aprakstīti. Neskatoties uz to, ka šādi pierādījumi procesa likumā pašreiz nav definēti, tie ir pastāvējuši agrāk un tiek izmantoti arī pašreiz, un pēdējā laikā līdz

ar dažādu jaunu formu ieviešanu procesā šādu procesa likumā it kā neparedzētu pierādījumu nozīmei ir tendence palielināties. Ir skaidri jāapzinās, ka daudzos gadījumos bez šādiem it kā ārpus procesa atrodošajiem pierādījumiem process nemaz nav iespējams, kādēļ šo tēmu, šādus pierādījumus un to, ko sauc par brīvo pierādījumu procesu, ir nepieciešams nākotnē vairāk pētīt un aprakstīt.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- Claus Roxin. *Strafverfahrensrecht*. München: Verlag C.H.Beck, 1998, S.175.
- Васьковский Е.В. Учебник гражданского процесса. Издание 2-е. М., 1917 г. Цитируется в книге: Хрестоматия по гражданскому процессу, М., 1996, стр.94.
- Бюллетень Верховного Суда РФ, 1996, №5, стр.5.
- Klaus Volk. *Strafprozessrecht*. München: C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung. 1999, S.179.
- Алиев Т.Т., Громов Н.А., Макаров Л.В. *Уголовно-процессуальное доказывание*. М.: "Книга сервис", 2002, стр.7.
- Turpat, 8.lpp.
- Домбровский Р. Понятие доказывание в уголовном процессе, *Балтийский юридический журнал*, Рига, 2002, стр.52.
- ⁸ Kriminālprocesa likuma projekts/ <http://www.tm.gov.lv>.
- ⁹ *Angļu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1957, 281.lpp.
- Вышинский А.Я. *Понятия судебных доказательств в советском праве*. М., 1950, с.223.
- Latvijas kriminālprocesa kodekss*. Rīga: Tiesu namu agentūra, 2002, 35.lpp.
- The dictionary of English Law*. London, 1959, vol.1, p.776.
- Prof. Dr. A.Trunk. Vorlesung "Einführung in der Zivilprozessrecht"/ <http://www.uni-kiel.de>.
- Трусов А.И. *Основы теории судебных доказательств*. М., 1960, стр.51.
- Теория доказательств в советском уголовном процессе*. Часть общая/ Под ред. Жогина Н.В. М.: "Юридическая литература", 1966, стр.256.
- Строгович М.С. *Курс советского уголовного процесса*. Т.1. М., 1968, с.288-289.
- K.Strada-Rozenberga. *Pierādīšanas teorija kriminālprocesā. Vispārīgā daļa*. Rīga: Biznesa augstskola "Turība", 2002, 173.lpp.
- ¹⁸ Latvijas Republikas Kriminālprocesa kodeksa projekta 79.pants.
- ¹⁹ *Latvijas PSR Civilprocesa kodekss/ LPSR Tieslietu m-ja*. R.: Avots, 1982.
- ²⁰ *Civilprocesa likums*. Rīga: "Tiesu namu agentūra", 1998.
- ²¹ *Civilprocesa likums*. Rīga: Izdevējs firma "AFS", 2003.
- ²² Никандров В.И. *Понятие и классификация доказательств*. Владивосток, 1985.
- ²³ Kriminālprocesa likuma projekts/ <http://www.tm.gov.lv>.
- ²⁴ Лукашевич О.З. О понятии доказательств в советском уголовном процессе. *Правоведение*, 1963, №1, стр.118.
- What facts may be and what may not be proved (Wigmore's Code of the rules of evidence in trials at Law. Boston, 1935, p.16-23).
- Latvijas kriminālprocesa kodekss*. Rīga: Tiesu namu agentūra, 2002, 35.lpp.
- Kriminālprocess pēc lekcijām lasītām Latvijas Universitātē 1931.g. Augstskola mājā, nr.82, Rīga, 107.lpp.
- ²⁷ *Kriminālprocesa likuma projekts/ http://www.tm.gov.lv*.
- ²⁸ Turpat.
- ³⁰ Latvijas kriminālprocesa kodekss, 49.p.2.d. Rīga: Tiesu namu agentūra, 2002.
- ³¹ *Strafrecht und Strafprozess von A-Z von Ermin Breissman*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2001, S.62-63.

- Ditzen Wilhelm. *Dreierlei Beweis im Strafverfahren*. Leipzig, 1926; Willms Günter. Wessen und Grenzen des Freibeweis. In: Ehrengabe für Bruno Heusinger. München, 1968.
- ³³ Peters Egbert. *Der sogenannte Freibeweis im Zivilprozessrecht*. Köln, Berlin, 1962.
- ³⁴ BGH 5 StR 312/99- Urteil v.9 Dezember 1999 (LG Darmstadt). <http://www.hrr-strafrecht.de>; BGH 5 Str 1777/01- Beschluss vom 13.06.2001. (LG Berlin). <http://www.iura-lotse.de>.
- ³⁵ Claus Roxin. *Strafverfahrensrecht*. München: Verlag C.H.Beck, 1998, S.175-176.
- ³⁶ *Strafrecht und Strafprozess von A-Z von Ermin Briessmann*. München: Deutsche Taschenbuch Verlag, 2001, S.64-65.
- Klaus Volk. *Prozessvoraussetzungen im Strafrecht*. Ebelsbach: Verlag Rolf Gremmer. 1978, S.73.
- ³⁸ Klaus Volk. *Strafprozessrecht*. München: C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung. 1999, S.178-179.
- ³⁹ Claus Roxin. *Strafverfahrensrecht*. München: Verlag C.H.Beck, 1998, S.176.

Non-Procedural Evidence or Free Proof at Criminal Trial

Summary

The present paper deals with the theory of evidence. It examines the topic that has not been researched in Latvia until now: the nonprocedural evidence or free proof at a criminal trial. The work considers the nature of nonprocedural evidences or free proofs, pointing out in which way they differ from traditional evidences, examining the features of these evidence as well as the sphere of their application.

Traditionally, it is accepted to believe that one ought to indicate in the criminal case all the facts and circumstances which relate to the criminal action, the guilt of the individual and the penalty imposed. There is a convention to designate this set of issues with the subject of evidence. To prove the facts and circumstances that form the subject of evidence, the means of proof prescribed for application at a criminal trial are employed. These evidences form the basis for the application of material legal norms. Non-procedural or free evidences differ from the said evidences in their subject of evidence and their means of proof. The non-procedural evidences are used to elucidate the facts of procedural importance for the case and they underlie the application of procedural norms. In contrast to the evidences determined by procedure, non-procedural evidences have no form strictly determined by law. That is why it has been chosen to call them *free proofs* or *non-procedural evidences*.

Nodokļu administrēšanas procesu pilnveidošana Latvijā

Perfection of Tax Administration Process in Latvia

Anita Puzule

Rēzeknes Augstskola

Atbrīvošanas alejā 90, Rēzekne, LV-4601

E-pasts: AnitaPuzule@inbox.lv

Stabilu un prognozējamu nodokļu ieņēmumu nodrošināšana nav iedomājama bez labi organizētas nodokļu administrācijas darbības. Šajā sakarā autore izvērtēja Valsts ieņēmumu dienesta atsevišķu daļu darba efektivitāti, veikto pārbaužu rezultativitāti, sniegto konsultāciju atdevi un konstatēja, ka lielāka vērība tiek pievērsta kontrolēm, nevis darbam ar nodokļu maksātājiem pirmsnodokļu stadijā.

Pētījuma rezultātā autore piedāvā, pārskatīt VID teritoriālo iestāžu darbības novērtēšanas rādītājus, pilnveidot normatīvos aktus, kā arī VID lielāku vērību pievērst nodokļu maksātāju saimnieciskās darbības analīzei, lai savlaicīgi atklātu to maksātnespēju.

Atslēgvārdi: Valsts Ieņēmumu dienests, nodokļu parādi, nodokļu administrēšana, tematiskā pārbaude, audits

Pirmspievienojšanās ekonomiskajā programmā viens no nodokļu politikas mērķiem ir nodrošināt stabilus un prognozējamus nodokļu ieņēmumus, samazinot iespējas izvairīties no nodokļu maksāšanas [9]. Šī mērķa sasniegšana nav iedomājama bez labi organizētas nodokļu administrācijas darbības. Galvenā nodokļu administrācijas institūcija Latvijā ir Valsts ieņēmumu dienests (VID), kas administrē visus nodokļus un nodevas.

VID turpina modernizāciju ar mērķi pilnveidot nodokļu un muitas administrācijas atbilstošai kapacitātes sasniegšanai, lai spētu īstenot valsts nodokļu un muitas politiku, nodrošinot nodokļu ieņēmumu pareizu iekasēšanu un valsts ekonomiskās robežas aizsardzību ar iespējami zemākām izmaksām un uzlabojot sniegto pakalpojumu kvalitāti, pildot savas funkcijas tā, lai tiktu attaisnota sabiedrības uzticība administrēšanas godīgumam, kompetencei un taisnīgumam.

Pētījuma *mērķis* ir izvērtēt nodokļu administrācijas procesu iespējamo pilnveidošanu nākotnē, kā arī novērtēt, kā tas ietekmē nodokļu maksātāju labprātīgu pakļaušanos nodokļiem.

Pētījumā izmantotas statistiskās un ekspertu metodes ekonomikā, kā arī grafiskās datu apstrādes metodes. Metodoloģiska rakstura jautājumi risināti atbilstoši Latvijas Republikas (LR) likumdošanas aktiem.

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas 1990.gadā, Finanšu ministrijas pārraudzībā tika izveidotas divas organizācijas, kuru uzdevums bija valsts budžeta ieņēmumu iekasēšana:

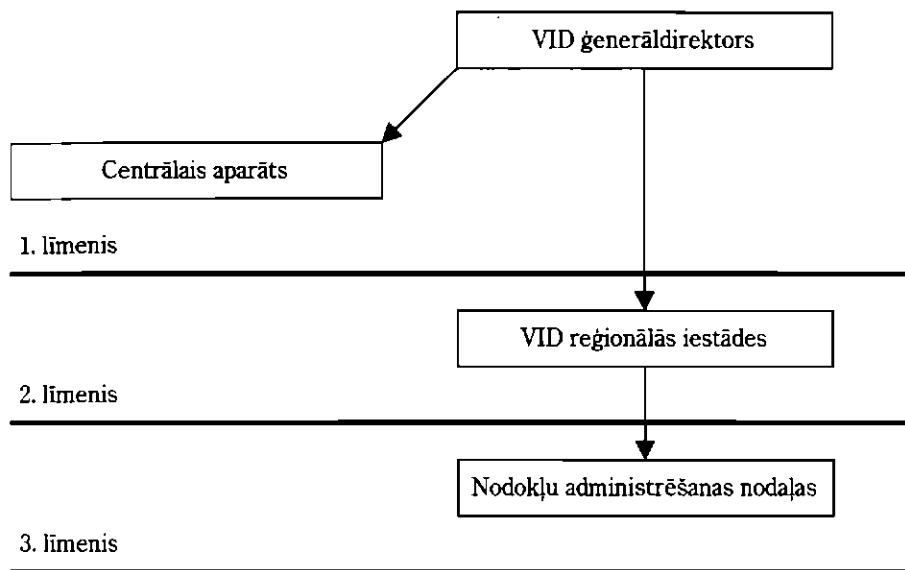
Valsts finanšu inspekcija (iekšzemes nodokļu administrēšanai);

Muitas departaments (muitas nodokļu, nodevu un starptautisko tirdzniecības nodokļu administrēšanai).

Nodokļu iekasēšanas efektivitātes palielināšanai, vienlaicīgi samazinot administrēšanas izmaksas, 1993. gadā abas organizācijas tika apvienotas. 1993. gada 28. oktobrī Saeima pieņēma likumu "Par Valsts ieņēmumu dienestu", kurš nosaka, ka VID ir valsts pārvaldes institūcija, kas darbojas Finanšu ministrijas pārraudzībā un nodrošina nodokļu maksātāju uzskaiti, valsts nodokļu, nodevu un citu valsts noteikto obligāto maksājumu iekasēšanu LR teritorijā un uz muitas robežas, kā arī realizē valsts muitas politiku un kārtu muitas lietas [6].

VID struktūra tika izveidota, balstoties uz funkcijām, nevis nodokļu veidiem. Līdz VID Modernizācijas projekta realizācijas uzsākšanai pastāvēja divu līmeņu strukturālā organizācija: centrālais aparāts un 33 teritoriālās iestādes, kas noteikto funkciju realizāciju veica pēc teritoriālā iedalījuma.

Uzklausot Eiropas Savienības (ES) ekspertu ieteikumus, tika nolemts veidot trīs līmeņu VID nodokļu administrēšanas sistēmu (1. attēls). Organizācija tika veidota, lai izpildītu noteiktu misiju, tas ir, sakārtotu nacionālos nodokļu likumus, godīgā un objektīvā veidā realizētu nodokļu ieņēmumu iekasēšanu un veicinātu brīvprātīgu pakļaušanos tiem. Šī uzdevuma izpildīšana organizēta tā, ka tiek skaidri identificētas galvenās funkcijas, paredzētas skaidras atskaites robežas par pilnvarām un noteikta atbildība par dažādām operācijām.

1. att. LR Valsts ieņēmumu dienesta trīs līmeņu organizatoriskā struktūra [12, 13].
Three Levels Managerial Structure of Latvia's State Revenue Office. [12; 13]

VID centrālais aparāts veic stratēģiskās plānošanas, operatīvās vadības un metodiskā nodrošinājuma funkcijas. Reģionālās iestādes veic nodokļu administrēšanas un muitas funkcijas – plānošanu, analīzi, nodokļu kontroli un uzraudzību. Nodaļām nodotas izpildes funkcijas, kas skar tieši nodokļu maksātāju – reģistrāciju, apsekošanu, konsultēšanu, nodokļu pārskatu un deklarāciju iesniegšanu, kā arī nodokļu parādu piedziņu un kontroles darbu par

atsevišķiem normatīvo aktu piemērošanas jautājumiem. Šo funkciju izpilde notiek klientu apkalpošanas zālēs.

ES vadlīnijas ir viens no faktoriem, uz ko balstās VID darbības stratēģija un ikgadējie rīcības plāni. Muitas jomā ES vadlīnijas pastāv jau ilgāku laiku, bet nodokļu administrēšanā to izstrāde bijusi sarežģīta, jo ES nodokļu administrācijas ir diezgan atšķirīgas.

Izstrādājot VID attīstības stratēģiju, Latvija vadijās pēc Nīderlandes pieredzes. *Nīderlandes* nodokļu un muitas administrācijas struktūra ir viena no nedaudzajām pasaulē, kur vienā iestādē apvienojas muitas un nodokļu administrācijas. Bez Nīderlandes tāda veida struktūras vēl darbojas Dānijā un Kanādā, bet citās valstīs muita ir atdalīta no nodokļu administrācijas, kā tas līdz 1993.gada beigām bija arī Latvijā.

Nīderlandes nodokļu un muitas administrācija ir Finanšu ministrijas sastāvdaļa, bet Latvijā VID atrodas tikai tās pārraudzībā. Nodokļu un muitas procesu apvienošana vienā struktūrā Nīderlandē notika 1988.-1992. gada reorganizācijas laikā. Kā organizatoriskais kritērijs tika izmantotas mērķgrupas, izdalot: privātos nodokļu maksātājus, kompānijas un lielās kompānijas. Pilsoņi un kompānijas, kuriem ir darīšana ar muitu veido atsevišķu mērķgrupu. Šī klasifikācija pastāv arī vadības vidējā līmenī, tika izveidotas 5 privāto nodokļu maksātāju nodaļas jeb mērķgrupu direktorāti, 2 nodaļas kompānijām (Ziemeļu un Dienvidu) un Lielo kompāniju nodaļa, muita. Nodaļu pakļautībā ir 101 birojs. Mērķgrupu struktūrā ņemta vērā arī fiskālo jautājumu kārtošanas sarežģītības pakāpe. Sarežģītības pakāpe pieaug no vienkāršām privātpersonu nodokļu deklarācijām līdz ļoti sarežģītām situācijām un nodokļu deklarācijām attiecībā uz lielajām kompānijām. Jaunās struktūras svarīga iezīme ir tāda, ka dažādi nodokļu veidi un darba procesi tika apvienoti vietējā birojā. Katrā birojā atsevišķas darbinieku grupas atbild par noteiktu klientu grupu fiskālo jautājumu kārtošana. Tas nozīmē, ka nodokļu maksātājs griežas pie vienas darbinieku grupas un spēj nokārtot visus fiskālos jautājumus. Vietējiem birojiem ir tieši pieejami darbam nepieciešamie dati, un tas ir ļoti svarīgi, lai visas nodokļu maksātāju lietas nokārtotu ātri un iespējami labi. Tādejādi tiek samazināts nodokļu neiekasēšanas risks un ievērojami uzlabojas fiskālā darba kvalitāte [10].

Autore uzskata, ka kopumā Nīderlandes pieredzes pārņemšana Latvijai ir pozitīvi vērtējama, tikai Latvijā VID vēl nav tik augsti attīstītas informācijas tehnoloģijas.

VID savā stratēģiskajā plānā ir paredzējis, ka:

- likumiem un likumdošanas aktiem jābūt iespējami vienkāršiem un precīziem, novēršot ar to interpretāciju saistīto risku, jo nodokļu sistēmas vienkāršošana ir līdzeklis likumu brīvprātīgas ievērošanas uzlabošanai;
- nodokļu administrācijai efektīvi jāīsteno nodokļu politika un nodokļu maksātājiem savlaicīgi un precīzi jāsniedz visa nepieciešamā informācija, organizējot seminārus un nodokļu maksātāju mācības;
- jābūt noregulētām noteiktām attiecībām starp nodokļu administrāciju un nodokļu maksātāju;
- nodokļu administrācijai jābūt pietiekami lielām pilnvarām, lai panāktu nodokļu likumu ievērošanu un panāktu nodokļu efektīvu kontroli.

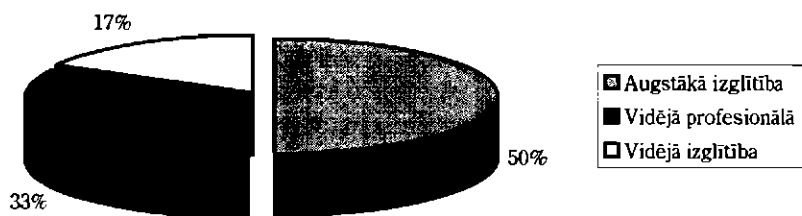
Galvenais līdzeklis VID mērķu un stratēģisko plānu īstenošanai, lai paugstinātu VID darba produktivitāti, uzlabotu nodokļu maksātāju apkalpošanu, veicinātu labprātīgu nodokļu nomaksu un nodrošinātu nodokļu maksātāju un nodokļu maksājumu kontrolējamību, ir informācijas sistēmas (IS) izveide.

Nodokļu administrācijai uzticētie uzdevumi jāveic kompetenti, vienveidīgi, efektīvi visās VID teritoriālajās iestādēs. Tas panākams tikai tad, ja nodokļu administrācijā strādā uzticīgi un pārliecināti, labi kvalificēti un lojāli darbinieki.

Pieņemot darbā jaunus darbiniekus konkursa kārtībā, kā viens no galvenajiem priekšnosacījumiem ir augstākā profesionālā izglītība (ekonomiskā vai juridiskā). Sekmīgi tiek izmantota prakse atlasīt darbiniekus jau no esošās CV datu bāzes, kas ļauj ietaupīt resursus un ātrāk aizpildīt vakances.

Liela uzmanība tiek pievērsta izglītībai un pašizglītošanai. Papildus pašmācības ceļā iegūtajām zināšanām, darbiniekiem jāapmeklē vadības organizētie kursi, semināri un mācības kā nodokļu administrēšanas jautājumos, tā arī vadības teorijā, psiholoģijā, datorzinībās un svešvalodās.

Tikai pusei no visiem VID strādājošiem darbiniekiem ir augstākā izglītība (2. attēls), tāpēc ir saprotama vadības politika, kas virzīta uz zināšanu līmeņa celšanu.

2. att. VID darbinieku iedalījums pēc izglītības. [13]

Enrolment of SRO Staff According to Its Education. [13]

Sakarā ar VID reģionālo iestāžu izveidošanu, darbinieki tiek pārcelti no rajonu nodokļu administrēšanas nodaļām uz reģionālās iestādes struktūrvienībām, vai otrādi, tas radīja satraukumu un nedrošības sajūtu VID darbiniekos. Apvienojot vairākas teritoriālās iestādes, daudziem profesionāliem un zinošiem speciālistiem nav iespējams turpināt darbu VID teritoriālajā iestādē lielo attālumu dēļ līdz reģionālās iestādes centram. Savukārt tas palielina personāla mainību un sadārdzina transporta izdevumus, bet jaunu darbinieku apmācība prasa vēl lielākus līdzekļu ieguldījumus.

VID rezultativitātes rādītājs ir kopējie izdevumi uz iekasēto nodokļu 1 Ls, kas laika periodā no 1998. gada līdz 2002. gadam ir samazinājušies no 2,7 santīmiem 1998. gadā līdz 2,0 santīmiem 2002. gadā [11;13]. Absolutās summās šie izdevumi arī katru gadu samazinās. Šī tendence kopumā ir vērtējama pozitīvi, bet katrā gadījumā vēl var meklēt ceļus, kā nodokļu administrēšanu padarīt lētāku. Šajās summās neparādās otra izdevumu daļa, ko sedz uzņēmumi, maksājot par jurista pakalpojumiem, kas izskaidro nodokļu likumdošanu, un tikai tad varētu izdarīt precīzus secinājumus.

Lai uzlabotu nodokļu maksātāju apkalpošanu, VID teritoriālajās iestādēs turpinās nodokļu maksātāju apkalpošanas zāļu izveide ar mērķi paātrināt klientu apkalpošanu – pārskatu, deklarāciju, iesniegumu pieņemšanu, izziņu izsniegšanu, kā arī nodokļu maksātāju konsultēšanu. Lai novērstu iespējamās kļūdas un neprecizitātes nodokļu aprēķināšanā un nomaksā, liela uzmanība tiek pievērsta nodokļu maksātāju informēšanai un izglītošanai. Plaša informācija pieejama Internet mājas lapā, taču lielākajai daļai mazo un vidējo uzņēmumu vēl nav pieejami Interneta pakalpojumi. Piemēram, 2002.gadā VID teritoriālās iestādes sniegušas 298 tūkst. konsultāciju, kā arī organizējušas 1 915 izglītošanas pasākumus – seminārus, diskusijas un lekcijas u.c.[4]. Tas nozīmē, ka vidēji katrs nodokļu maksātājs ir saņēmis divas konsultācijas. To var vērtēt dažādi. No vienas puses, tas ir vērtējams pozitīvi, ja konsultāciju rezultātā uzlabojas nodokļu maksātāju informētības pakāpe un mazāk būs kļūdu sastādot pārskatus un veicot uzskaiti. No otras puses tas liecina par sarežģīto nodokļu aprēķināšanu, dažādu normatīvo dokumentu pretrunīgu traktēšanu. Ir gadījumi, kad nodokļu administrācijas struktūrās nav vienādas izpratnes par nodokļu likumdošanas piemērošanu, jo nodokļu likumi tiek bieži grozīti, ir sarežģīti un bez papildus skaidrojumiem tos nevar izprast un pareizi piemērot nodokļu aprēķināšanā.

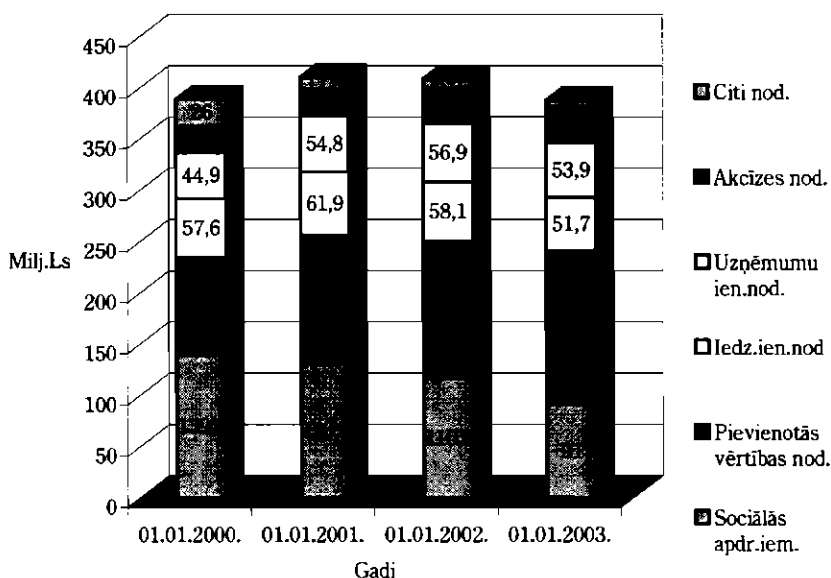
Lai kontrolētu, atklātu un savlaicīgi novērstu izvairīšanos no nodokļu maksāšanas, kā arī, lai radītu informācijas bāzi par nodokļu maksātāju, nosakot paaugstinātas riska zonas uzņēmējdarbībā, tiek izmantoti dažādi kontroles veidi. Viens no nodokļu kontroles veidiem ir tematiskās pārbaudes, kas ir nodokļu administrācijas pārbaude par atsevišķu normatīvo aktu ievērošanu, atsevišķu grāmatvedības dokumentu pārbaudi, salīdzinot tos ar darījumu partneru grāmatvedības informāciju, kā arī cita veida pārbaudes. Tematisko pārbažu tēmas pastāvīgi tiek aktualizētas un pilnveidotas saistībā ar ekonomiskajām aktivitātēm uzņēmējdarbībā, kur pastāv vislielākais risks, ka nodokļi netiek aprēķināti un maksāti pilnā apmērā. Lielāka vērība tiek pievērsta pievienotās vērtības nodokļa maksātājiem. 2002. gadā VID darbinieki veikuši 90 851 deklarāciju ticamības pārbaudes 18 954 nodokļu maksātājiem jeb 38% no kopējā ar pievienotās vērtības nodokli apliekamo personu skaita. Ticamības pārbažu rezultātā VID darbinieki nodokļu maksātājiem veikuši šādus kontroles pasākumus: kontaktējušies ar 2 819 nodokļu maksātājiem, papildus dokumenti pieprasīti 1 209 nodokļu maksātājiem, 917 nodokļu maksātājiem veiktas apsekošanas saimnieciskās darbības veikšanas vietās, 855 nodokļu maksātājiem veiktas tematiskās pārbaudes. Pārbažu rezultātā uzlikti administratīvie sodi 28,4 tūkst. Ls apmērā [13].

Nodokļu audita rezultātā tiek aprēķināti papildu nodokļi, kas veicina konkurences izkroplošanas novēršanu attiecībā pret godīgajiem nodokļu maksātājiem. Audits ir plaša uzņēmuma finanšu pārskatu un citu grāmatvedības dokumentu pārbaude ar mērķi pārliecināties, vai nodokļi aprēķināti pareizi un pārskaitīti budžetā noteiktā termiņā. Veikto auditu rezultātā, 2002. gadā papildus aprēķināti maksājumi budžetā 211,4 milj. Ls. Vienā rezultatīvā nodokļu auditā vidēji papildus aprēķināti maksājumi budžetā 137,7 tūkst. Ls [13]. Tomēr jāatzīmē, ka no papildus aprēķinātajām summām tikai ~ 25% tiek savlaicīgi iekasēti budžetā.

Audita rezultātā papildus aprēķināto maksājumu apmēru ietekmē likumā "Par nodokļiem un nodevām" un citos nodokļu likumos noteiktā soda naudu piemērošanas kārtība. Pamatnostādnes nodokļu un nodevu sistēmas attīstībai,

attiecībā uz sodu sistēmu paredz, ka būtu jāievieš elastīgāka un stimulējoša sodu sistēma, nosakot optimālus soda naudas apmērus, kas būtu adekvāti konkrētajiem nodokļu likumu pārkāpumiem [3]. Autore piekrīt šādas sodu sistēmas izstrādei. Atbilstoši esošajai nodokļu likumdošanai, paredzēts piemērot soda naudas no 100% līdz 200% no papildus aprēķinātās nodokļu summas kontroles rezultātā. Uzņēmumu var sodīt arī tad, ja pārkāpums radies kļūdas dēļ vai likuma neizpratnes dēļ, un pat tajos gadījumos, kad kļūdu atklājis pats un to uzrādījis nodokļu administrācijai. Šādas situācijas rodas tāpēc, ka nodokļu administratoram ir svarīgi, lai kontrole būtu rezultatīva, bet nav svarīgi izvērtēt pārkāpuma rašanās apstākļus un tā smagumu, un šis darbinieks neatbild par papildus aprēķināto nodokļu un soda naudas iekasēšanu. Autore iesaka VID veikto pārbaūžu rezultativitāti novērtēt ne tikai pēc papildus aprēķinātajām summām, bet arī pēc budžetā samaksātajām.

VID vajadzētu piedāvāt nodokļu maksātājiem sadarbību agrīnai riska zonu identificēšanai, uzdodot kontroljautājumus, kuri izstrādāti pamatojoties uz audita rezultātu analīzes datiem. Šādā veidā atklātu darbības sfēras, kas nodokļu maksātājam var radīt nodokļu risku, un līdz audita uzsākšanai novērstu kļūdas nodokļu aprēķinos un samaksātu budžetā visus nepieciešamos nodokļus.

3. att. Budžeta maksājumu parādu dinamika Latvijā no 2000.-2003.gadam [1; 2]
Dynamics of the Budget Payments' Debts in Latvia in 2000-2003 [1; 2]

Kā negatīvs moments jāmin tas, ka saskaņā ar VID Rīcības plānu, tiek plānotas tematiskās pārbaudes uz vienu nodalā strādājošo darbinieku, un tas ir viens no rādītājiem VID teritoriālo iestāžu darbības izvērtēšanai. Šāda veida kvantitatīvā sacensība pazemina darba efektivitāti, jo netiek ņemtas vērā kvalitatīvās vērtības, proti, darījumu ekonomiskās būtības izziņāšana un nodokļu aprēķināšanas pilnīguma

izvērtēšana. Autore iesaka, VID Centrālajam aparātam teritoriālo iestāžu darba efektivitātes novērtēšanai neņemt vērā kvantitatīvos rādītājus.

Statistikas dati rāda, ka vidēji pasaulē nodokļi tiek iekasēti 85-90% apmērā no paredzētās summas. Latvijā uz 01.01.2003. nodokļu parādu summa sastāda 387,7 milj. Ls, kas ir 24,2% no 2002. gada kopbudžeta nodokļu ieņēmumiem un šī summa tikai 2002. gada beigās sāka mazliet samazināties.

Vislielākie ir pievienotās vērtības nodokļa parādi, kuri ar katru gadu pieaug. Sociālās apdrošināšanas iemaksu, iedzīvotāju ienākuma nodokļa parādiem ir tendence samazināties (3. attēls). Tas liecina par nepilnībām nodokļu piedziņas darbā vai maksātnespējīgu uzņēmumu parādu palielināšanos.

Nepakļaušanās nodokļu labprātīgai nomaksai varētu būt dažādu iemeslu dēļ:

sarežģīta nodokļu sistēma, kas apgrūtina nodokļa aprēķināšanu un nomaksu;

sarežģīta un nekompetenta administrēšana, kas prasa lielu laika patēriņu neskaidro jautājumu noskaidrošanai;

nodokļi netiek maksāti, jo ražotāji vai pakalpojumu sniedzēji gūst mazus ienākumus un nodokļu likmes ir augstas.

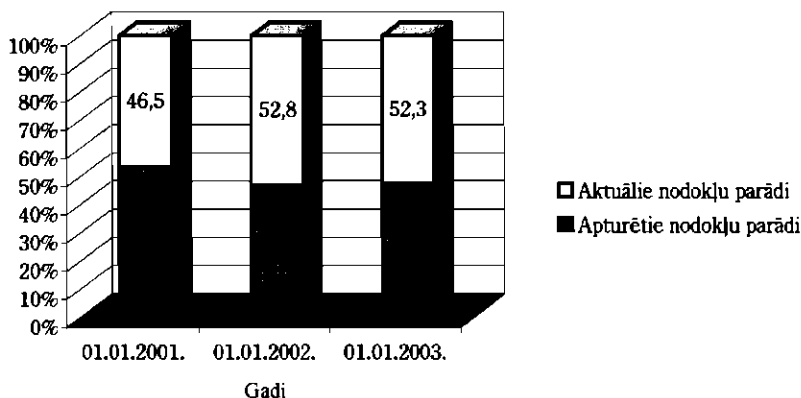
Lai sekmētu labprātīgu pakļaušanos nodokļiem, vispirms būtu valstiskā mērogā jāanalizē iepriekšminētie nepakļaušanās iemesli.

Tālāk izvērtēsim VID piedziņas daļas darba efektivitāti. Saskaņā ar likuma "Par nodokļiem un nodevām" 15.panta 1.daļas 1., 2. punktu, katra nodokļu maksātāja pienākums ir aprēķināt maksājamo nodokļu summas un noteiktajos termiņos un pilnā apmērā nomaksāt tās budžetā [5]. Tomēr dažādu subjektīvu un objektīvu iemeslu dēļ aprēķini netiek veikti pilnīgi un maksājumi izdarīti savlaicīgi, kā rezultātā izveidojas nodokļu parādi. Otrs nodokļu parādu rašanās veids ir nodokļu auditā aprēķinātās un 30 dienu laikā no nodokļu administrācijas lēmuma saņemšanas dienas, budžeta kontos neiemaksātās summas. Vēl radušās parādu summas tiek palielinātas par nokavējuma naudu un Latvijas Bankas noteikto refinansēšanas likmi par katru nokavēto dienu, ja valsts vai pašvaldību budžets nodokļu maksājumu nav saņēmis piecu darba dienu laikā pēc maksājuma termiņa iestāšanās. Nokavējuma naudas un pamatparāda palielinājuma naudas aprēķins ir sarežģīts priekš nodokļu maksātājiem un tāpēc neapzināti paliek nesamaksāta pamatparāda daļa. It sevišķi sarežģīts nokavējuma naudas un pamatparāda palielinājuma naudas aprēķins ir nodokļu parādiem, kad piešķirts samaksas termiņa pagarinājums. VID vajadzētu lielāku vērību pievērst šī jautājuma izskaidrošanai.

Lai noteiktu nodokļu parādu iekasēšanas iespējamību, autore analizē nodokļu parādu struktūru (4. attēls).

Uz 01.01.2003. palielinājās nodokļu parādu apjoms, kuru piedzišanas varbūtība ir zema vai, kuri vispār nav piedzēnami. Tas liecina par to, ka nodokļu administrācijas institūcijas maz uzmanības velta uzņēmumu saimnieciskās darbības analīzei, to attīstības tendencēm. No visiem nodokļu parādiem uz 01.01.2003. 52,3% ir aktuālie nodokļu parādi. Analizējot reāli piedzenamo aktīvo parādu summas attiecībā pret kopējām budžeta maksājumu parādu summām, var secināt, ka tie uz 01.01.2002. sastāda 17,1%, bet uz 01.04.2003. – 14,1% no kopējās parādu summas [8]. Tāds neliels parādu īpatsvars attiecas maksātnespējīgiem uzņēmumiem, kuri veic saimniecisko darbību un ir aktīvie maksātāji. Pastāv

iespēja, ka aktīvo parādnieku vidū ir uzņēmumi, kuri neveic saimniecisko darbību vai ilgstoši nekārto savas saistības, un kuriem pastāv maksātnespējas pazīmes. Autore iesaka VID teritoriālajām nodaļām lielāku vērību pievērst nodokļu maksātāju saimnieciskās darbības analīzei, lai savlaicīgi atklātu to maksātnespēju.

4. att. Nodokļu parādu struktūra pēc nodokļu maksātāja statusa [1; 2].
Structure of Tax Debts According to the Taxpayers' Status. [1; 2]

Saglabājoties būtiskiem parādiem, kurus likuma noteiktajā kārtībā VID ir tiesības piedzīt, aktivizējies piedziņas darbs. 2002. gadā veiktas 218 605 piedziņas darbības, kā rezultātā piedzīti 97,7 milj. Ls, kas ir par 6,36 milj. Ls jeb 7% vairāk nekā 2001. gadā [8].

Pirms brīdinājuma vēstules izsūtīšanas nodokļu parādniekiem, nodokļu parādu piedziņas darbiniekiem jāanalizē un jāizvērtē galvenie nodokļu parādu rašanās iemesli. Ja nodokļi netiek samaksāti paredzētajā termiņā, tad vispirms tiek izsūtīta brīdinājuma vēstule, pēc tam sagatavots lēmums par inkasācijas uzdevumu nodošanu kredītiestādei vai izņemta skaidrā nauda no juridisko personu kases un beigās vērsta piedziņa uz mantu. Visefektīvākais un lētākais piedziņas paņēmieni ir atgādinājumu, paziņojumu un brīdinājumu izsūtīšana nodokļu maksātājiem, kā rezultātā 2001.gadā iekasēti 74,5% no piedzītajām parādu summām un 2002.gadā 71,8% [7].

Nodokļu administrācijas darbību ietekmē arī ārējā vide ar augstu nenoteiktības pakāpi, jo nav izveidota stabila un pilnīga likumdošanas sistēma, tā nemitīgi mainās vai tiek pilnveidota. Pastāv nodokļu maksātāju migrācija no vienas VID teritoriālās iestādes uz citu, nomainot uzņēmuma juridisko adresi vai fiziskās personas dzīves vietu. Daudzi uzņēmumi tiek pierēģistrēti ar mērķi veikt atsevišķus darījumus, tie nav izveidoti darboties un maksāt nodokļus, tāpēc nav atrodamas amatpersonas vai uzņēmumi, kas pierēģistrēti uz neesošu adresi. LR Uzņēmumu reģistrs (Komercreģistrs) reģistrē uzņēmumu reorganizāciju, grozījumus statūtos (pamatkapitāla apjoma izmaiņas, īpašnieku maiņu u.c.) bez VID izsniegtās izziņas par nodokļu saistību neesamību. Esošā likumdošana šādas izziņas iesniegšanu nosaka tikai uzņēmuma likvidācijas gadījumā. Autore iesaka izdarīt grozījumus normatīvajos aktos attiecībā uz uzņēmumu pārreģistrācijas un reorganizācijas kārtību, nosakot, ka uzņēmumu reorganizāciju un grozījumus statūtos LR Uzņēmumu reģistrs

(Komercreģistrs) reģistrē, ja tiek iesniegti attiecīgie dokumenti un nodokļu administrācijas izsniegta izziņa par nodokļu saistību neesamību.

Nodokļu likumdošanā nav definēti jēdzieni "fiktīvs uzņēmums" un "fiktīvas darbības" un līdz ar to nav seku uzņēmumu apzinātai sadarbībai (ar mērķi izvairīties no nodokļu samaksas) ar šādiem partneriem. Tas ir aktuāli, iesniedzot pieprasījumus pārmaksu atmaksai no budžeta. Tikai likumā "Par pievienotās vērtības nodokli" ir noteikts, ka jāseko, lai darījuma partneris būtu ar pievienotās vērtības nodokli apliekama persona veicot priekšnodokļa atskaitījumus. Tomēr arī ar pievienotās vērtības nodokli apliekama persona var būt "fiktīvs uzņēmums", kas veic "fiktīvas darbības"

No iepriekš veiktā pētījuma par VID darbības rādītājiem, jāsecina, ka arvien liela loma tiek pievērsta kontrolei, nevis darbam ar nodokļu maksātājiem pirmsnodokļu stadijā. Organizētie bezmaksas pasākumi nav tik efektīvi, lai nodokļu maksātājs varētu orientēties sarežģītajā nodokļu sistēmā un pie tam par vienu un to pašu jautājumu griežoties pie dažādiem darbiniekiem var saņemt pretrunīgas atbildes. Mutiski un pat rakstiski sniegta konsultācija nav pierādījums nepareizai nodokļu aprēķināšanai, jo pamats ir likums, Ministru kabineta noteikumi un VID metodiskie norādījumi. Lai paaugstinātu nodokļu maksātāju informētības līmeni par nodokļu aplikšanas jautājumiem, VID nepieciešams izstrādāt un izplatīt vienkāršus metodiskos norādījumus par pārskatu un deklarāciju aizpildīšanu.

Uzlabojot nodokļu administrācijas darbu, palielināsies kopbudžetā iemaksāto nodokļu summa, un attiecīgi samazināsies budžeta deficīts.

SECINĀJUMI

1. Nodokļu administrācijai uzticētie uzdevumi jāveic kompetenti, vienveidīgi, efektīvi visās VID teritoriālajās iestādēs. Tas panākams, ja nodokļu administrācijā strādā uzticīgi un pārliecināti, labi kvalificēti un lojāli darbinieki, tāpēc pieņemot darbā jaunus darbiniekus liela uzmanība tiek pievērsta izglītībai un pašizglītošanai.
2. Lai paātrinātu nodokļu maksātāju apkalpošanu, kā arī to konsultēšanu, VID teritoriālajās iestādēs izveidotas nodokļu maksātāju apkalpošanas zāles. Liela uzmanība tiek pievērsta nodokļu maksātāju informēšanai un izglītošanai. Plaša informācija pieejama Internet mājas lapā, taču lielākajai daļai mazo un vidējo uzņēmumu vēl nav pieejami Interneta pakalpojumi.
3. Veikto auditu rezultātā, 2002.gadā vienā rezultatīvā nodokļu auditā vidēji papildus aprēķināti maksājumi budžetā 137,7 tūkst. Ls. Tomēr jāatzīmē, ka no papildus aprēķinātajām summām tikai ~ 25% tiek savlaicīgi iekasēti budžetā. Auditos papildus aprēķinātās maksājumu summas ir atkarīgas no piemērojamās sodu sistēmas, kur netiek ņemti vērā pārkāpuma rašanās apstākļi un tā smagums. Autore iesaka VID veikto auditu rezultativitātes novērtēšanā ņemt vērā ne tikai papildus aprēķinātās maksājumu summas, bet arī budžetā samaksātās. VID vajadzētu piedāvāt nodokļu maksātājiem sadarbību agrīnai riska zonu identificēšanai, lai līdz audita uzsākšanai novērstu kļūdas nodokļu aprēķinos un samaksātu budžetā visus nepieciešamos nodokļus.

4. Saskaņā ar VID Rīcības plānu, tiek plānotas tematiskās pārbaudes uz vienu nodalā strādājošo darbinieku, kas pazemina darba efektivitāti, jo netiek ņemtas vērā kvalitatīvās vērtības, proti, darījumu ekonomiskās būtības izzināšana un nodokļu aprēķināšanas pilnīguma izvērtēšana. Autore iesaka, VID Centrālajam aparātam teritoriālo iestāžu darba efektivitātes novērtēšanai ņemot vērā kvantitatīvos rādītājus.
5. Statistikas dati rāda, ka vidēji pasaulē nodokļi tiek iekasēti 85-90% apmērā no paredzētās summas, bet Latvijā ~ 75% apmērā. Par to liecina lielā nodokļu parādu summa, kas uz 01.01.2003. sastāda 387,7 milj. Ls, kas ir 24,2% no 2002.gada kopbudžeta nodokļu ieņēmumiem un šī summa tikai 2002.gada beigās sāka mazliet samazināties. No visiem nodokļu parādiem uz 01.01.2003. 52,3% ir aktuālie nodokļu parādi. Analizējot reāli piedzenamo aktīvo parādu summas attiecībā pret kopējām budžeta maksājumu parādu summām, var secināt, ka tie uz 01.01.2002. sastāda 17,1%, bet uz 01.04.2003. – 14,1% no kopējās parādu summas. Pastāv iespēja, ka arī aktīvo parādnieku vidū ir uzņēmumi, kuri neveic saimniecisko darbību vai ilgstoši nekārto savas saistības, un kuriem pastāv maksātnespējas pazīmes. Autore iesaka VID teritoriālajām nodaļām lielāku vērību pievērst nodokļu maksātāju saimnieciskās darbības analīzei, lai savlaicīgi atklātu to maksātnespēju.
6. Aktivizējies piedziņas darbs, 2002. gadā veiktas 218 605 piedziņas darbības, kā rezultātā piedzīti 97,7 milj. Ls, kas ir par 6,36 milj. Ls jeb 7% vairāk nekā 2001. gadā. Visefektīvākais un lētākais piedziņas paņēmieni ir atgādinājumu, paziņojumu un brīdinājumu izsūtīšana nodokļu maksātājiem, kā rezultātā 2001. gadā iekasēti 74,5% no piedzītajām parādu summām un 2002. gadā 71,8%.
7. Nodokļu administrācijas darbību ietekmē arī ārējā vide ar augstu nenoteiktības pakāpi, jo nav izveidota stabila un pilnīga likumdošanas sistēma. Autore iesaka izdarīt grozījumus normatīvajos aktos attiecībā uz uzņēmumu pārreģistrācijas un reorganizācijas kārtību, nosakot, ka uzņēmumu reorganizāciju un grozījumus statūtos LR Uzņēmumu reģistrs (Komercreģistrs) reģistrē, ja tiek iesniegti attiecīgie dokumenti un nodokļu administrācijas izsniegta izziņa par nodokļu saistību neesamību. Tāpat nodokļu likumdošanā nav definēti jēdzieni “fiktīvs uzņēmums” un “fiktīvas darbības” un līdz ar to nav seku uzņēmumu apzinātai sadarbībai ar šādiem partneriem.
8. Organizētie bezmaksas pasākumi nav tik efektīvi, lai nodokļu maksātājs varētu orientēties sarežģītajā nodokļu sistēmā un pie tam par vienu un to pašu jautājumu var saņemt pretrunīgas atbildes. Lai paaugstinātu nodokļu maksātāju informētības līmeni par nodokļu aplikšanas jautājumiem, VID izstrādāt un izplatīt vienkāršus metodiskos norādījumus par pārskatu un deklarāciju aizpildīšanu, kā arī nokavējuma naudas un pamatparāda palielinājuma naudas aprēķināšanu.

LITERATŪRA

1. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2003*. Rīga: Centrālā statistikas pārvalde, 2003. 269 lpp.
2. *Latvijas statistikas ikmēnešu biļetens 2003*. Nr.1 Rīga: Centrālā statistikas pārvalde, 2003. 140 lpp.

3. Pamatnostādnes nodokļu un nodevu sistēmas attīstībā. Apstiprinātas ar Ministru kabineta 10.06.2003. rīkojumu Nr.380, *Latvijas Vēstnesis*, 12.06.2003.
4. *Par 2002. gada nodokļu kontroles rezultātiem*. LR Valsts ieņēmumu dienests, 2003.
5. *Par nodokļiem un nodevām*. LR 1995.gada 2.februāra likums. LR normatīvie dokumenti. Nodokļu sistēma. Rīga: Lietišķās informācijas dienests, 1995.
6. *Par valsts ieņēmumu dienestu*. LR 1993.gada 28.oktobra likums. LR normatīvie dokumenti. Nodokļu sistēma. Rīga: Lietišķās informācijas dienests, 1995.
7. Pārskati par VID teritoriālo iestāžu padarīto darbu nokavēto maksājumu piedziņas jomā. VID nepublicētie materiāli.
8. Pārskati par VID teritoriālo iestāžu uzskaitē esošajiem parādiem. VID nepublicētie materiāli.
9. Pirmspievienošanās ekonomiskā programma. Apstiprināta ar Ministru kabineta 14.08.2003. rīkojumu Nr.507, *Latvijas Vēstnesis*, 15.08.2003.
10. *Procedural Tax Law in the Netherlands*, December, 1999.
11. Valsts ieņēmumu dienesta 2001. gada pārskats. <http://www.vid.gov.lv>
12. Valsts ieņēmumu dienesta nodokļu administrēšanas stratēģija. <http://www.vid.gov.lv>
13. Valsts ieņēmumu dienesta nepublicētie materiāli.

Perfection of Tax Administration Process in Latvia

Summary

During the EU pre-accession process Latvian government as one of taxation policy's perfection objectives has chosen the task of ensuring stable and foreseeing tax revenues at the same time declining opportunities for avoiding from tax payments. Fulfilling of the objective asks for the well-organized activities of tax administration.

While determining opportunities for the perfection of tax administration process the author has evaluated work effectiveness of some departments in State Revenue Office, results of carried out inspections and effect of consulting work.

As the result of research the author has come to conclusion that greater attention is paid to the control, but not to the work with taxpayers during the pre-taxation stage. In order to create interest for the taxpayers to pay taxes with free-will and to perfect tax administration process, the author has made such proposals: to review indicators for assessing the work results of SRO regional structures, to perfect legislation acts, to pay greater attention to the analysis of taxpayers' commercial activities in such way discovering their insolvency just in time.

Обоснование методов определения пороговых значений экономической безопасности на примере гражданской авиации

Ekonomiskās drošības sliekšņa nozīmju noteikšanas metožu izstrāde pēc civilās aviācijas piemēra

The Substantiation of Methods of Determination of the Economic Safety Threshold Values on the Example of Civil Aviation

Галина Роя

SIA "Balthem Ltd.", директор по финансам

Krustpils iela 15, Rīga LV-1073

E-mail: galina@balthem.lv

Данная статья выполнена на тему "Обоснование методов определения пороговых значений экономической безопасности на примере гражданской авиации" Она посвящена проблеме количественной оценки пороговых значений экономической безопасности как важнейшей функции государственной власти.

В статье рекомендованы и обоснованы методические подходы и разработаны модели для определения порогового значения экономической безопасности на примере гражданской авиации.

Практическая значимость заключается в создании обоснованных методических положений, которые позволяют отраслевым органам управления и предприятиям гражданской авиации проводить оценку и контроль экономической безопасности.

Ключевые слова: экономическая, безопасность, пороговые, значения, гражданская, авиации

Šī raksta tēma ir "Ekonomiskās drošības sliekšņa nozīmju noteikšanas metožu izstrāde pēc civilās aviācijas piemēra" Raksts ir veltīts ekonomiskās drošības sliekšņa nozīmju kvalitatīvai novērtēšanai, kas vienlaicīgi ir arī kā viena no svarīgākajām valsts varas funkcijām.

Dotajā rakstā ir rekomendētas un pamatotas metodiskās pieejas, kā arī izstrādāti modeļi, lai noskaidrotu ekonomiskās drošības sliekšņa modeļa nozīmi pēc civilās aviācijas piemēra.

Praktiskais pielietojums ir šāds: pamatotu metodisko rekomendāciju izstrādāšana, kas ļautu nozares pārvaldes institūcijām un civilās aviācijas uzņēmumiem vērtēt un kontrolēt ekonomisko drošību.

Постановка задачи и выбор метода для определения пороговых значений индикаторов экономической безопасности должны основываться на определении этой категории, места и взаимосвязи ее элементов и

характеристик в единой многоуровневой системе. При этом необходимо выделить особенности этой системы, являющиеся «опорными» признаками для выбора наиболее адекватного метода решения задачи. С этих позиций важно посмотреть на экономическую безопасность отрасли как совокупность и взаимодействие ее характеристик по всем звеньям отрасли.

Действительно экономическая система гражданской авиации состоит из сотен хозяйственных субъектов – авиакомпаний, аэропортов, агентств, заводов, центров технического обслуживания воздушных судов и т.д. В рыночной экономике производственные единицы, существующие в различных организационно-правовых формах организуют свою деятельность в условиях неопределенности, непредсказуемости. Все это вывело на первый план проблему количественных оценок характеристик экономической безопасности. С этой точки зрения, важно учитывать характеристику экономической безопасности предприятия: «экономическая безопасность предприятия – это такое состояние хозяйственного субъекта, при котором он при наиболее эффективном использовании корпоративных ресурсов добивается предотвращения, ослабления или защиты от существующих опасностей и угроз или других непредвиденных обстоятельств и в основном обеспечивает достижение целей бизнеса в условиях конкуренции и хозяйственного риска» [5]. Это определение важно для случая, когда рассматривается не только отдельное авиапредприятие, но и вся их совокупность, в частности, в рамках отрасли. Тогда для гражданской авиации экономическую безопасность представим как выявление, предотвращение опасностей и угроз, использование корпоративных ресурсов в непредвиденных ситуациях для недопущения невосполнимого ущерба, принятие рискованных решений, борьба с конкурентами и т.д. – это создание условий для достижения стратегических целей предпринимательства, обеспечения устойчивого, интенсивного развития авиапредприятий и отрасли в целом.

Очевидно, что для обеспечения экономической безопасности системы по иерархическим уровням необходимо определить для нее пороговые значения индикаторов и методы их расчета. В качестве основных индикаторов экономической безопасности гражданской авиации как пассажирского вида транспорта междугородного сообщения были определены: пассажирооборот и перевозки пассажиров. Эти показатели характеризуют деятельность гражданской авиации и как подотрасли в системе транспорта.

Для обоснования пороговых значений на каждом виде транспорта используются специальные методы и методики. Критическое состояние в объемах перевозок предопределяет критическое число предприятий, отрицательно влияет на их финансово-экономическое состояние. Поэтому в случаях приближения прогнозных значений показателей социально-экономического развития отрасли к пороговому уровню экономической безопасности, необходимо предусматривать проведение анализа факторов, определяющих показатели развития гражданской авиации. Эти факторы должны быть сгруппированы по степени их влияния, и по их управляемости со стороны федеральных (факторы внешней среды) и отраслевых органов (внутриотраслевые факторы) управления. Таким образом, методы решения задачи определения пороговых значений должны предусматривать возможность анализа и учета влияния факторов на уровень индикаторов.

На основе вышеизложенного можно сформулировать постановку задачи определения пороговых значений экономической безопасности гражданской авиации следующим образом: «определить пороговые значения по объемным показателям для различных иерархических уровней отрасли, исходя из условия сохранения целостности воздушного транспорта как отрасли национальной экономики, недопущения для нее невосполнимых потерь, обеспечения и удовлетворения спроса населения в авиатранспортном обслуживании (прежде всего в регионах со слабо развитыми альтернативными видами транспорта в междугороднем сообщении) с учетом социальной значимости отдельных направлений».

Методический подход по определению пороговых значений показателей экономической безопасности гражданской авиации является многоуровневым. Подход охватывает во взаимосвязи все уровни системы экономической безопасности (отрасль, регион, предприятие, персонал) с решением нескольких самостоятельных задач на основе различных методических подходов.

В соответствии с **первой задачей** определяются пороговые значения экономической безопасности гражданской авиации на отраслевом уровне. В основу решения этой задачи положен подход, предполагающий сохранение сети основных воздушных линий. Его главное положение заключается в том, что регулярность полетов (частота движения) между основными аэропортами федерального значения должна быть не меньше величины, при которой стоимость авиапоездки не превышает общие «потери» пассажира (понимаются «потери» в широком смысле, включая упущенную выгоду). В противном случае использование гражданской авиации представляется для пассажира нецелесообразным. При этом отрасль теряет (в результате перехода на другой вид транспорта или отказа от поездки) значительную часть пассажиров, что может привести к нарушению целостности авиатранспортного процесса.

Приведенные положения предполагаемого метода можно записать в стоимостном выражении в форме следующего неравенства:

$$S(L) \leq (t_0 + t_n) \times \bar{d} = B \quad (1)$$

где: $S(L)$ – авиатариф при средней дальности поездки пассажира, равной L км, L_s ;
 t_0 – среднее время ожидания, час.;
 t_n – среднее время поездки на авиатранспорте, включая наземное время, связанное с доставкой пассажира в аэропорт и обратно, регистрацией в аэропорту и получением багажа, час.;
 \bar{d} – средняя стоимость пассажирского часа, $L_s./\text{час.}$;
 B – «выгода» от авиапоездки, L_s .

Из неравенства 1 следует, что «критическое» время ожидания будет равно:

$$t_0 = \frac{S(L)}{\bar{d}} - t_n \quad (2)$$

Средняя стоимость пассажирского часа, исходя из экономического содержания, с позиций потребителя (пассажира) аккумулирует в себе средние

«потери» от авиапоездки. Ее предлагается рассчитывать по формулам, приведенным ниже:

$$d_1 = \frac{S_1(L) - S_2(L)}{t_n^{(2)} - t_n^{(1)}} \quad (3)$$

$$d_2 = \frac{D_{nk}}{F_M} \quad (4)$$

$$\bar{d} = \chi_1 d_1 + (1 - \chi_1) d_2 \quad (5)$$

где: $S_1(L)$ – авиатариф;

$S_2(L)$ – тариф на железнодорожном транспорте;

$t_n^{(2)}$ – время поездки на железнодорожном транспорте;

$t_n^{(1)}$ – время авиапоездки;

D_{nk} – величина потребительской корзины II типа;

Φ_m – месячный фонд рабочего времени.

\bar{d} – средняя стоимость пассажирского часа в гражданской авиации;

χ – веса, отражающие расслоение общества как минимум на две группы: очень богатые и богатые, так как эти группы населения в основном пользуются услугами гражданской авиации.

Выразим предельный интервал движения воздушных судов между городами, при котором сохранится минимальный спрос на авиаперевозки гражданской авиации, и, таким образом, не нарушится воздушная связь между регионами. С другой стороны, гражданская авиация будет представлять собой единое целое, а не совокупность отдельных авиакомпаний. Предельный интервал определим как:

$$t_G \cong 2 \times t_0, \quad (6)$$

Следовательно, количество рейсов в неделю при предельной величине интервала получаем:

$$\lambda = \frac{7 \times (24 - a)}{t_G}, \quad (7)$$

где: a – время суток в часах, неудобное для пассажиров (в расчетах принимаем $a = 6$ час.).

Спрос на авиаперевозки по внутренним линиям определим на основе формулы:

$$y_B = N \times n \times \lambda \times m \times k_1 \times k_2, \quad (8)$$

где N – минимальное количество авиасвязей;

λ – количество рейсов в неделю при предельной величине интервала движения воздушных судов;

n – количество недель в году;

- m – среднее количество пассажиров на борту воздушного судна;
 k_1 – коэффициент, учитывающий долю перевозок на местных воздушных линиях;
 k_2 – коэффициент, учитывающий нерегулярные коммерческие перевозки.

Общий спрос населения на пассажирские перевозки определяется как:

$$y = y_B + y_M, \quad (9)$$

где y_B – спрос на авиаперевозки по внутренним линиям;
 y_M – спрос на международные перевозки.

Пороговые значения по пассажирообороту определим по формуле:

$$Q = y x L, \quad (10)$$

где L – средняя дальность авиапоездки пассажира.

При определении порогового значения учитываются следующие особенности гражданской авиации. В современных условиях воздушный транспорт, исходя из состава пассажиров, необходимо рассматривать как «элитный» вид транспорта, удовлетворяющий в основном потребности наиболее обеспеченных слоев населения. В связи с этим при расчетах одной из границ стоимости времени пассажира необходимо использовать значение потребительской корзины II типа (отражающей нижнюю границу наиболее состоятельной части населения). Для расчета другой границы использовался традиционный метод оценки стоимости времени авиапассажира. Он предполагает деление разницы стоимости перевозки на воздушном и железнодорожном транспорте на разницу затрат времени на эту поездку.

В случаях приближения прогнозных значений показателей социально-экономического развития отрасли к пороговому уровню экономической безопасности необходимо провести подробный анализ факторов (из состава методик), определяющих показатели развития воздушного транспорта. Эти факторы должны быть сгруппированы по степени их влияния и по их управляемости со стороны федеральных и внутриотраслевых органов управления. Предлагается все факторы, выявленные в процессе анализа, подразделить на два класса: факторы внешней среды и внутриотраслевые факторы. Так, уровень жизни населения, оказывающий основное влияние на формирование спроса населения на услуги гражданской авиации, является фактором внешней среды, зависящим от общего состояния экономики страны и сопровождающих ее процессов. В то же время, этот показатель рассматривается как функция доходов населения и размера потребительской корзины, на уровень которых гражданская авиация, как отрасль, не оказывает существенного влияния. Наоборот, уровень тарифов является тем фактором внутриотраслевой среды, которым органы управления могут оказывать влияние как на формирование спроса, так и на его регулирование. На основе результатов анализа разрабатываются рекомендации для выработки стратегии улучшения прогнозных показателей.

Далее рассмотрим вторую задачу и соответственно методику определения пороговых значений для низшего иерархического уровня, каковым являются корреспонденции между отдельными городами, учитывая

при этом социальную значимость перевозок и принцип сбалансированности показателей с более высоким иерархическим уровнем. Задачи определения пороговых значений индикаторов состоят в том, чтобы по отраслевому уровню перевозок, соответствующему пороговому индикатору экономической безопасности, определить пороговые значения перевозок для отдельных групп корреспонденции с наименьшей потерей социально-экономической значимости перевозок.

Поэтому в целях управления перевозочным процессом при оценке пороговых значений по отдельным группам, связям, необходимо руководствоваться определенными принципами, отражающими социальную значимость корреспонденции и подтвержденными в практике прогнозирования авиаперевозок [8]:

воздушное сообщение должно присутствовать прежде всего в районах со слабо обеспеченными наземными видами транспорта;

воздушный транспорт должен максимально способствовать развитию производительных сил в осваиваемых районах, богатых природными ресурсами;

обеспечивать воздушную связь между крупными промышленными и административными центрами Европы, находящимися на значительном расстоянии друг от друга;

обеспечивать воздушную связь между промышленными центрами Европы с курортами Европы;

воздушный транспорт должен прежде всего развиваться как пассажирский транспорт дальнего сообщения.

В связи с этими принципами предлагается имеющийся массив корреспонденций разбить на 10 групп по их убывающей социальной значимости:

- а) корреспонденции пар городов, не имеющих железнодорожного сообщения и находящихся на расстоянии более 500 км;
- б) корреспонденции, включающие один из городов, расположенных в зоне интенсивного освоения или добычи энергетического сырья (нефть, газ), играющего большое значение в экспорте;
- в) корреспонденции пар городов, не имеющих железнодорожного сообщения и расположенных на расстоянии менее 500 км;
- г) корреспонденции, соединяющие крупные промышленные и административные центры с населением более 1 млн. чел. и находящиеся на расстоянии более 1000 км;
- д) корреспонденции, соединяющие крупные промышленные и административные центры с курортами или приравненными к ним городами и находящиеся на расстоянии более 500 км;
- е) корреспонденции, соединяющие населенные пункты, расположенные на расстоянии более 3000 км;
- ж) корреспонденции, связывающие населенные пункты с курортами или приравненными к ним городами, если расстояние больше 1000 км или корреспонденция п.4, но $e \leq 1000$ км;

- з) корреспонденции, связывающие населенные пункты между собой, если $1000 < e \leq 3000$ км, а также корреспонденции, связывающие населенные пункты с курортами, если $500 < e \leq 1000$ км;
- и) корреспонденции, связывающие населенные пункты между собой, если $500 < e \leq 1000$ км;
- к) корреспонденции, связывающие населенные пункты между собой, если $e \leq 500$ км.

Предложенная группировка корреспонденций носит в большей степени иллюстративный характер, так как не влияет на методику расчетов и может быть заменена на любую другую группировку в зависимости от поставленной задачи.

Решение поставленной задачи состоит в следующем. Пусть на момент времени i пассажирские перевозки на воздушном транспорте составляют по отрасли y_i , а пороговое их значение по экономической безопасности – y_i^* . Считаем, что $y_i^* < y_i$. Обозначим через β_i соотношение между ними:

$$\beta_i = y_i^* / y_i \quad (0 < \beta_i < 1)$$

Требуется определить корректирующий множитель для k -ой группы корреспонденций в i -том году (β_{ik}) в зависимости от ее социальной значимости и условий, обеспечивающих сбалансированность пороговых индикаторов отраслевого и низшего иерархического уровня.

Для этой цели введем следующие обозначения:

j – индекс корреспонденции (авиасвязи) ($j = \overline{1, N}$, где

N – общее число корреспонденций);

i – индекс года;

y_i – прогноз перевозок в разрезе отрасли в i -ом году;

y_i^* – пороговое значение перевозок по экономической безопасности для воздушного транспорта в i -ом году;

β_i – соотношение между пороговым значением и прогнозом перевозок по отрасли в i -ом году ($\beta_i = y_i^* / y_i$);

k – индекс группы корреспонденций, объединенных общим признаком, характеризующим их социальную значимость;

a_{ik} – отношение объема перевозок на корреспонденциях, входящих в k -ую группу, к суммарному объему перевозок по всем корреспонденциям в i -ом

$$\text{году } (a_{ik} = \frac{\sum_{j \in k} y_{ij}}{\sum_{j=1}^N y_{ij}});$$

y_{ij} – прогноз перевозок на j -ой корреспонденции в i -ом году;

y_{ij}^* – пороговое значение перевозок на j -ой корреспонденции, соответствующей экономической безопасности по отрасли, в i -ом году;

β_{ik} – множитель перевода прогноза перевозок по корреспонденции, относящейся к k -ой группе, к пороговому значению для этой группы в i -ом году.

Решение задачи по определению порогового значения перевозок для k -ой группы корреспонденций осуществляется по следующему алгоритму:

1. Представим множитель β_{ik} в виде функции $f(\alpha_i, k)$, в качестве которой может быть принята функция, представленная ниже.

$$\beta_{ik} = f(\alpha_i, k) = e^{-\alpha_i \sqrt{k}}, \quad (11)$$

где α_i – параметр функции для i -ого года;

k – номер группы по социальной значимости рассматриваемых корреспонденций.

2. Определим параметр α_i на основе решения трансцендентного уравнения:

$$\sum e^{-\alpha_i \sqrt{k}} a_{ik} = \beta_i \quad (12)$$

Зависимость функции $\varphi(\alpha) = \sum e^{-\alpha \sqrt{k}} a_{ik}$ от α_i представлена на рис.1.

3. Осуществим расчет порогового значения перевозок для k -ой группы корреспонденций в i -ом году по формуле:

$$y_{ij}^* = \beta_{ik} y_{ij}, \text{ если } y_{ij} \in k\text{-ой группе корреспонденций.}$$

Зависимость множителя β_{ik} от k -ой группы социальной значимости корреспонденций представлена на рис. 2.

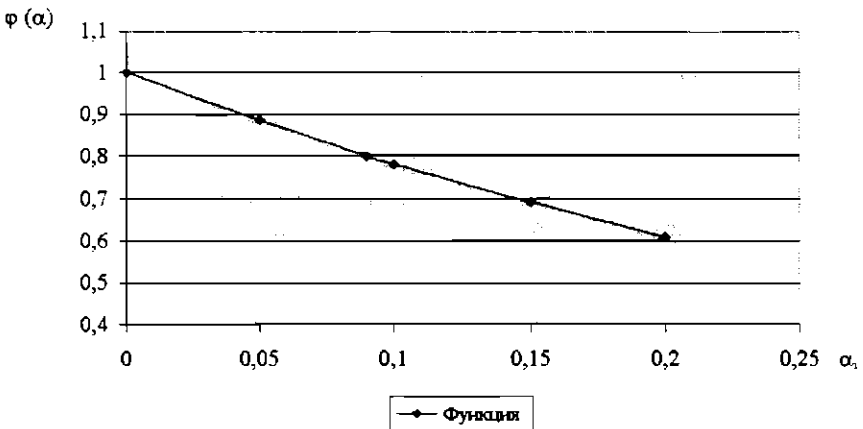

Рис. 1. Зависимость функции $\varphi(\alpha)$ от значений α .
Dependence of function $\varphi(\alpha)$ on α values.

Рис. 2. Зависимость корректирующего множителя β_{ik} от номера группы
Dependence of correcting multiplier β_{ik} on the group number.

Определение пороговых значений по корреспонденциям, сбалансированным с отраслевым уровнем, позволяет перейти к решению следующей, **третьей задачи** – формированию пороговых значений отправок из аэропортов. Технология расчетов пороговых значений отправок из аэропортов состоит из следующих последовательных действий.

А. Определяется коэффициент учитываемости, представляющий собой отношение суммы прогнозов отправок пассажиров на i -ый год по корреспонденциям, связывающим рассматриваемый аэропорт с другими аэропортами Европы, к прогнозу отправок пассажиров на i -ый год из данного аэропорта

$$k_i^m = \frac{\sum_{j \in m} y_{ij}}{y_i^{(m)}}, \quad (13)$$

где y_{ij} – прогноз отправок пассажиров по j -й корреспонденции на i -ый год, ($j \in m$);
 $y_i^{(m)}$ – прогноз отправок пассажиров из m -го аэропорта на i -ый год, ($m = \overline{1, M}$).

Б. Проводится суммирование пороговых значений перевозок пассажиров по всем корреспонденциям, принадлежащим рассматриваемому аэропорту m :

$$y_i^{*(m)} = \sum_{j \in m} y_{ij}^* \quad (14)$$

В. Пороговое значение по отправлениям пассажиров из аэропорта ($m = \overline{1, M}$) для i -го года рассчитывается по формуле:

$$Y_i^{*(m)} = \frac{y_i^{*(m)}}{k_i^{(m)}} \quad (15)$$

Определение пороговых значений по отправлениям пассажиров в разрезе региона составляет предмет **четвертой задачи**, которая решается аналогичным предыдущей задаче методом. Для этой цели используется прогноз пороговых значений отправок из аэропортов. Результаты решения рассмотренных задач на основе предложенных методических подходов и моделей характеризуются различной степенью детализации и неопределенности информации. Поэтому необходим этап технологических процедур согласования и уточнения этих результатов. В итоге обеспечивается сходимость и необходимая обоснованность решений по определению совокупности пороговых значений экономической безопасности (на примере объемных показателей). На рис. 3 представлена схема балансировки пороговых значений по иерархическим уровням.

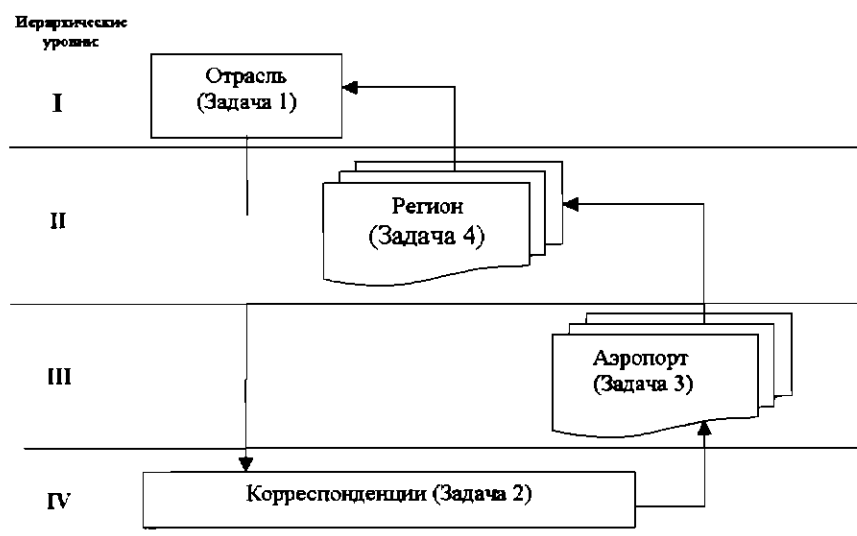

Рис. 3. Схема взаимосвязи задач определения пороговых значений индикаторов экономической безопасности гражданской авиации по иерархическим уровням

The correlation of tasks of determination of threshold values of the economic safety indicators in hierarchic levels of civil aviation

Предложенная схема определения пороговых значений показателей по иерархическим уровням (рис. 3) позволяет обеспечить их балансировку с верхним уровнем при сохранении наиболее социально-значимых пассажирских перевозок на воздушном транспорте. Разработанная для определения пороговых значений объемных показателей, она может применяться и для других индикаторов на основе решения соответствующих

задач. При этом исходной информацией этих задач служат пороговые значения объемных показателей по иерархическим уровням.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В результате выполненной работы поставлена задача определения пороговых значений индикаторов экономической безопасности. Ее особенность заключается в возможности определения индикаторов по уровням иерархии отрасли. При этом обеспечивается взаимосвязь, учет влияния факторов экономической безопасности на уровень индикаторов.

Предложены и разработаны методы и модели определения пороговых значений индикаторов, реализующие многоуровневый подход в форме методического обеспечения, состоящего из пяти методик. Методики охватывают четыре уровня иерархии отрасли: отрасль, сеть авиационных сообщений, регион, авиапредприятие. Предложены математические методы определения индикаторов и пороговых значений экономической безопасности для каждой методики. Предусмотрен алгоритм взаимосвязи и согласования решений по совокупности методик для определения характеристик экономической безопасности всех уровней гражданской авиации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Greene W.H. *Econometric Analysis*. The third edition. New Jersey: Prentice Hall, 1995.
2. Johnston J. and DiNardo. *Econometric Methods*. New York: The McGraw-Hill Companies, Inc., 1997.
3. Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б. Экономическая безопасность: Оценки, проблемы, способы обеспечения, *Вопросы экономики*, №12, 1994.
4. Громов Н.Н., Роя Г.В. О формировании системы экономической безопасности гражданской авиации, *Бюллетень транспортной информации*, №5, 2002.
5. Грунин О., Грунин С. *Экономическая безопасность организации*. СПб.: Питер, 2002. 169 с.: ил. - (Серия «Учебные пособия»).
6. Косиченко Е.Ф. *Совершенствование управления транспортом в условиях экономической реформы: На примере гражданской авиации*. М.: Транспорт, 1996.
7. *Основы экономической безопасности*. (Государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е.А.Олейникова. М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. с. 288.
8. Соколов А.А. *Прогноз социально-экономического развития транспорта Российской Федерации (в части воздушного транспорта): Отчет ГосНИИ ГА по НИР 062-15.001-01 ГА. М., 2002.*

Ekonomiskās drošības sliekšņa nozīmju noteikšanas metožu izstrāde pēc civilās aviācijas piemēra

Kopsavilkums

Veikta darba rezultātā ir noteikts ekonomiskās drošības sliekšņa nozīmju noteikšanas uzdevums. Uzdevuma īpašība ir spēja noteikt indikatorus nozares hierarhijas līmeņos. Turklāt tiek nodrošināta ekonomiskās drošības faktoru savstarpēja sakarība, to ietekmes uzskaitē uz indikatoru līmeni.

Tiek piedāvātas, izstrādātas un pamatotas indikatoru sliekšņa nozīmju noteikšanas metodes un modeļi, kuri realizē daudzlīmeņu pieeju metodiskās nodrošināšanas formā. Daudzlīmeņu pieeja sastāv no piecām metodikām. Metodikas aptver četrus nozares hierarhijas līmeņus: nozari, aviācijas satiksmju tīklu, reģionu, avio uzņēmumu. Katrai metodikai tiek piedāvātas matemātiskās metode, lai noteiktu ekonomiskās drošības indikatorus un sliekšņa nozīmes. Tiek paredzēts metodiku kopuma lēmumu savstarpējas sakarības un saskaņošanas algoritms ekonomiskās drošības raksturliķņu noteikšanai visos civilās aviācijas līmeņos.

The Substantiation of Methods of Determination of the Economic Safety Threshold Values on the Example of Civil Aviation

Summary

As a result of the work accomplished, the task of determination of threshold values of the economic safety indicators is set. The feature of the task consists in the possibility of determination of indicators for every hierarchic branch level. Furthermore, the correlation of the economic safety factors is provided as well as their influence on the indicators' level is taking into account.

The methods and models of determination of threshold values of the economic safety indicators, that realize multi-leveled approach in the form of the methodical provision, are proposed, devised and substantiated. These methods cover four hierarchic branch levels: branch, air communication network, region, and aviation company. Mathematical methods of determination of the economic safety indicators and their threshold values are proposed for every method. The algorithm of the correlation and concordance of decisions in the totality of methods for the determination of the economic safety characteristics of all levels of civil aviation is provided.

Peļņas un zaudējuma sliekšņa pielietojuma iespējas un problēmas uzņēmējdarbības analizē

Advantages and Problems of Use of Cost-Volume- Profit Analyses in Business

Kristīne Rozīte
Latvijas Universitātes doktotante
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: krozite@lanet.lv

Darbā tiek veikta neliela pārtikas pārstrādes uzņēmuma izmaksu struktūras analīze, kā arī peļņas un zaudējuma sliekšņa aprēķins. Veicot izmaksu ieņēmumu apjoma grāmatvedības modeļa izveidi, noteiktas tā izveides problēmas, pamatojoties uz peļņas un zaudējumu sliekšņa izmantojamības nosacījumiem: izmaksu un ieņēmumu linearitāte, izmaksu sadales iespējas, vairāku produktu vienlaicīga ražošana.

Atslēgvārdi: grāmatvediskais pamatmodelis, mainīgās izmaksas, fiksētās izmaksas, "semi-mainīgo" izmaksu sadale, seguma summa, rentabilitātes rādītājs

IEVADS

Katra uzņēmuma vadībai ir būtiski sekot kopējam izmaksu līmenim, nodrošinot uzņēmuma pastāvēšanas un izaugsmes iespējas. Viens no izmaksu analīzes veidiem ir peļņas un zaudējuma sliekšņa aprēķins, kas sniedz informāciju par minimālo ražošanas un realizācijas apjomu, lai uzņēmumam nerastos zaudējumi, tas nozīmē, ieņēmumi segtu kopējās izmaksas. Ar šīs analīzes palīdzību vadītājs var arī noskaidrot to ražošanas vai realizācijas apjomu, kas sniedz noteiktu peļņu, atrast līdzsvara cenu vai cenas samazināšanas iespējas, veikt cita veida analīzi isam laika periodam.

PEĻŅAS UN ZAUDĒJUMU SLIEKŠŅA APRĒĶINS

Analīzes veikšanai tiek veidoti uzņēmuma darbības kvantitatīvais pamatmodelis, kas aptver izmaksu, ieņēmumu un pārdošanas apjoma mijiedarbību [1; 13].

Lai sastādītu peļņas un zaudējuma sliekšņa aprēķina grāmatvedības modeli, noteikta produkta ražošanas izmaksas izsaka kā ražošanas apjoma funkcija, kur kopējās izmaksas iegūst, summējot fiksētās un mainīgās izmaksas.

$$K(x) = F + m \cdot x, \quad (1)$$

kur x – ražošanas apjoms noteiktās mērvienībās
 F – kopējās fiksētās izmaksas
 m – mainīgās izmaksas uz vienu vienību

Arī uzņēmuma kopējie ieņēmumi ir atkarīgi no realizācijas apjoma

$$R(x) = R_c \cdot x, \quad (2)$$

kur x – realizēto vienību skaits

R_c – vienas produkcijas vienības pārdošanas cena

Vadības lēmumu pieņemšanā uzņēmējdarbības plānošanā viens no būtiskākajiem faktoriem ir iegūstamās peļņas apjoms. Ja tiek pieņemts, ka uzņēmums ražo tikai tādu produkcijas apjomu, ko tas var realizēt, tad, apvienojot ražošanas kopējo izmaksu un ieņēmumu funkcijas, iegūst peļņas un ražošanas apjoma modeli

$$P(x) = R(x) - K(x) \quad (3)$$

Lai uzņēmums gūtu informāciju par produkcijas realizācijas apjomu, kas segtu uzņēmuma kopējās izmaksas, tiek aprēķināts peļņas un zaudējuma sliekšnis, kur $P(x) = 0$.

Šajā punktā ieņēmumi no uzņēmuma saimnieciskās darbības ir vienādi ar kopējām izmaksām:

$$R(x) = K(x) \quad (4)$$

Ja realizācijas apjomu $R(x)$ daļa ar produkcijas vienas vienības realizācijas cenu, iegūst to vienību skaitu, kuru realizējot, uzņēmumam nerodas zaudējumi, pastāvot nosacījumam, ka uzņēmums ražo tikai viena veida produkciju.

$$\text{Ja } P(x) = R(x) - K(x), \text{ kur } P(x) = 0$$

Tad, lai aprēķinātu to ražojamo vienību skaitu, kad tiek sasniegts peļņas un zaudējumu līmenis

$$x = F / R_c - m, \quad (5)$$

kur x – ražošanas apjoms noteiktās mērvienībās

F – kopējās fiksētās izmaksas

m – mainīgās izmaksas uz vienu vienību

R_c – vienas produkcijas vienības pārdošanas cena

“ $R_c - m$ ” – seguma summa uz vienu produkcijas vienību

Ar seguma summas palīdzību tiek aprēķināta produkcijas rentabilitāte jeb seguma un ieņēmumu attiecība, kas parasti tiek izteikta % veidā un norāda seguma summu uz pārdošanas ieņēmumu vienu latu [2; 248].

$$S(x) \% = R_c - m / R_c \cdot 100\% \quad (6)$$

vai

$$S(x) \% = (R_c - m) \cdot x / R(x) \cdot 100\% \quad (7)$$

Turpmāk rakstā tiek veikta neliela pārstrādes uzņēmuma izmaksu un ieņēmumu struktūras analīze, ar mērķi veikt peļņas un zaudējumu sliekšņa aprēķinu, lai izsekotu analīzes pielietojuma problēmām.

No uzņēmuma grāmatvedības registriem ir apkopota sekojoša informācija par saimnieciskajām operācijām divos pārskata periodos:

1. tabula

Dati par uzņēmuma ieņēmumiem un izmaksām
Information of company activity and costs

	Periods 1	Periods 2
Realizācijas apjoms kopā pa visiem produkcijas veidiem		
Kg	40 250	32 200
Ls	10 726	8 581
Kopējās uzņēmuma izmaksas Ls		
Materiālu iepirkums	5106	4085
Iepakojuma materiāli	400	325
Elektroenerģijas patēriņš	199	154
Pakalpojumi no āruses	40	40
Pārstrādes ceha darbinieku atalgojums	1300	985
Soc. apdr. iemaksas no atalgojuma	313	237
Administratīvo darbinieku atalgojums	900	900
Soc. apdr. iemaksas no atalgojuma	217	217
Pamatlīdzekļu nolietojums	290	290
Kancelejas izdevumi	25	30
Transporta līdzekļu uzturēšana	30	38
Degvielas izmaksas	210	170
Pārdošanas izmaksas	85	76
Pārējie saimnieciskās darbības izdevumi	50	35
Bankas pakalpojumi	25	22
Kopā izmaksas Ls	9190	7604

Nolikšanas apgrozījuma pārskatos iegūta informācija par realizētās produkcijas apjoma attiecībām, materiālu iepirkuma izmaksām, atbiruma normām par vienu gatavās produkcijas kg vienā periodā.

2. tabula

Dati par realizācijas apjomu, iepirkuma izmaksām
Information of activity level, purchasing prices

	Nomenklatūra						
	X1	X2	X3	X4	X5	X6	Kopā
Realizācijas apjoms kg	14490	13685	8855	362	443	2415	40250 kg
Realizācijas apjoms Ls	3767	3421	2214	514	133	676	10726 Ls
Īpatsvars % no kopējā apjoma	36	34	22	0,9	1,1	6	100 %
Iepirkuma izmaksas par kg	0,06	0,13	0,1	0,5	0,1	0,14	0,06
Atbiruma koeficients	0,3	0,2	0,2	0,1	0,2	0,3	

Tātad, lai uzņēmums varētu pielietot peļņas un zaudējumu sliekšņa analīzi, pirmkārt, ir jāveic uzņēmuma izmaksu analīze: visas izmaksas jāsadala fiksētajās un mainīgajās izmaksās. Fiksētās izmaksas veido tā izmaksu daļa, kas ir nemainīga pie dažāda produkcijas ražošanas apjoma, bet mainīgās izmaksas mainās atkarībā no ražošanas apjoma. Grāmatvedībā tipiskas mainīgās izmaksas ir materiālu un paligmateriālu patēriņš, kas tiek izmantots gatavās produkcijas iegūšanai, kā arī tā darbinieku darba samaksas daļa, kas ir atkarīga no izstrādes

apjoma. Tehnoloģisko iekārtu nolietojuma summas, administratīvā personāla atalgojums, no ārpuses saņemto pakalpojumu vērtība, kas ir konstanta katru pārskata periodu, var tikt attiecināta uz tipiski fiksētajām izmaksām.

Viens no peļņas un zaudējuma sliekšņa analīzes pielietojuma nosacījumiem ir visu izmaksu sadalījums mainīgajās un fiksētajās izmaksās, kā arī nosacījums, ka vienīgais izmaksu un ieņēmumu ietekmējošais faktors ir realizācijas apjoms [3; 226]. Tas nozīmē, ka analīzes rezultātus var izmantot tikai pie noteikta un nemainīga ražošanas tehnoloģiskā procesa un metodēm, vienveidīga darba efektivitātes līmeņa, līdz noteiktai ražošanas kapacitātes robežai, kuru sasniedzot, mainās arī fiksēto izmaksu apjoms.

Arī izmaksu linearitātes pieņēmums var neatbilst praksei, tomēr statistiskie izmaksu pētījumi [8, 103] pierāda, ka ierobežotos aktivitātes līmeņos, uzņēmuma izmaksu funkcija ir aptuveni lineāra. Šāds pieņēmums atvieglo aprēķinus, lai gan ierobežo rezultātu pielietojamības ticamības līmeni.

Tomēr ne visas izmaksu pozīcijas mainās proporcionāli ražošanas apjomam. Tā, piemēram, elektroenerģijas patēriņš telpu apgaismojumam var būt, gan ražojot tikai nelielu produkcijas apjomu, gan sasniedzot kapacitātes robežu. Sakaru pakalpojumu izmaksas būs ne tik daudz saistītas ar saražoto apjomu, kā atkarīgas no jaunu klientu meklēšanas nepieciešamības, sadarbības ar jau esošo klientūru. Tātad šādas izmaksas nevar pilnīgi ietvert mainīgajās vai fiksētajās izmaksās, bet peļņas un zaudējumu sliekšņa aprēķinam sadalāmas divās daļās. "Semi"-mainīgo izmaksu sadali var veikt, izmantojot vairākas metodes, kuru pielietojuma rezultātā iegūst informāciju par pastāvīgo un mainīgo izmaksu daļu, atkarībā no ražošanas apjoma. Izmantojot "augstākā-zemākā līmeņa" metodi (*high-low method* [3, 229]), tiek noteikts "semi-mainīgo" izmaksu apjoms un ražošanas aktivitātes līmenis divos ražošanas aktivitātes līmeņos iepriekšējā laika periodā, kad tas ir bijis pēc iespējas augstāks un pēc iespējas zemāks. Metodes pieņēmums ir, ka, "ja mainīgās izmaksas ir konstantas vienas vienības ražošanai un fiksētās izmaksas paliek nemainīgas [3, 229], tad kopējo izmaksu palielinājums ir attiecināms tikai uz izmaksu mainīgo daļu. Attiecinot izmaksu starpību pret ražošanas apjoma izmaiņām, tiek iegūta proporcionāla likme [4, 119], kas ir vienāda ar vienas vienības mainīgajām izmaksām.

$$m = \Delta_{K(x)} / \Delta_x \quad (8)$$

kur $\Delta_{K(x)}$ – kopējo izmaksu starpība attiecīgajos novērojuma punktos

Δ_x – ražošanas apjoma starpība attiecīgajos novērojuma punktos

Fiksēto izmaksu daļa tiek aprēķināta, no kopējās izmaksu summas atņemot mainīgo izmaksu kopsummam attiecīgajam ražošanas apjomam

$$F = K(x) - m * x \quad (9)$$

Apsēkotajā pārstrādes uzņēmumā pastāv vairākas izmaksu pozīcijas, kuras nav iespējams viennozīmīgi attiecināt pie pastāvīgajām vai mainīgajām izmaksām, jo tās ir atšķirīgas abos pārskata periodos, bet nevar tikt tieši attiecinātas uz produkciju. Piemēram, degvielas patēriņš produkcijas piegādei klientiem, nav tieši proporcionāls realizētajam apjomam, bet vairāk ir atkarīgs no klientu atrašanās vietas.

Izmantojot proporcionālās likmes metodi, var noteikt šo izmaksu veidu pastāvīgo daļu:

Semi mainīgo izmaksu sadale
Distribution of semi-variable costs

	1. periods	2. periods	Starpība	Proporcionālā likme	Fiksēto izmaksu daļas aprēķins
Realizācijas apjoms kg	40250	32200	8050		
Degvielas izmaksas Ls	210	170	40	0,0050	10
Sakaru izdevumi Ls	304	250	54	0,0067	34
Elektroenerģijas patēriņš Ls	199	154	45	0,0056	-26
Citas pārdošanas izmaksas Ls	85	76	9	0,0011	40

Fiskēto izmaksu daļas aprēķins elektroenerģijas patēriņam ir negatīvs skaitlis, kas norāda, ka izmaksu palielināšanās nav lineāra rakstura. Izmaksu svārstības ir neproporcionālas realizācijas apjoma svārstībām.

Veicot papildus datu analīzi, var aprēķināt, ka, ja zemākā punkta apjoms ir 80 % no augstākā punkta izmaksu apjoma, tad proporcionālās likmes (mainīgo izmaksu apjoms uz vienu vienību) reizinājums ar realizācijas apjomu dod kopējo izmaksu summu, kas bija sadalāma. Tātad šīs izmaksas ir lineāri proporcionālas ražošanas apjomam. Ja izmaksu starpība ir lielāka par 20% no augstākā punkta apjoma, šīs izmaksas ir jāattiecina uz mainīgajām, pretējā gadījumā fiksēto izmaksu daļā tiek iegūts negatīvs rezultāts, kas turpmākajiem aprēķiniem nav pielietojams. Mūsu piemērā starpība starp augstāko un zemāko punktu elektroenerģijas patēriņam ir 23% no augstākā punkta apjoma.

Šo izmaksu attiecināšanai uz mainīgo izmaksu daļu izmanto grāmatvedības izmaksu sadales metodi [4; 118], kad noteicošais ir grāmatveža subjektīvais vērtējums pēc iepriekšējo gadu pieredzes. Tā, piemēram, sakaru izmaksu pastāvīgo daļu veido abonēšanas maksa, kas ir konstanta katru mēnesi, bet pārējo daļu attiecina uz mainīgajām izmaksām.

Iegūtie izmaksu sadales rezultāti ir izmantojami tikai īsam laika periodam, peļņas un zaudējuma sliekšņa analīzes nosacījumu izpildei, ka izmaksu funkcija ir lineāra.

Ja uzņēmums ražo vairāk par vienu produkcijas veidu, tad peļņas un zaudējumu sliekšņa analīzes veikšanai ir jānosaka konstantas attiecības starp dažādiem produkcijas veidiem, šīs attiecības turpmāk izmantojot modeļa izveidē. Šīs attiecības izmantojamās kopējās seguma summas aprēķinam, lai noteiktu peļņas un zaudējuma sliekšni uzņēmumam kopumā.

Katram produkcijas veidam tiek noteikta seguma summa uz vienu produkcijas vienību, ko reizinot ar realizācijas apjomu katram produkcijas veidam, iegūst uzņēmuma kopējo seguma summu. Aprēķinot kopējo uzņēmuma rentabilitātes rādītāju jeb seguma summu uz vienu pārdošanas ieņēmumu naudas vienību, var tikt aprēķināts peļņas un zaudējumu sliekšnis, kas ir spēkā tikai noteiktai konstantai produkcijas savstarpējo attiecību struktūrai.

Peļņas un zaudējuma sliekšņa aprēķina soļi:

- 1) izmaksu sadale mainīgajās un fiksētajās
- 2) seguma summas aprēķins katram produkcijas veidam
- 3) kopējās seguma summas aprēķins uzņēmumā
- 4) produkcijas rentabilitātes rādītāja aprēķins
- 5) peļņas zaudējuma sliekšņa aprēķins uzņēmumam pie noteiktās izmaksu struktūras un konstantām produkcijas attiecībām
- 6) katra produkcijas veida apjoma aprēķins kritiskajā punktā

4. tabula

Mainīgo izmaksu sadale uz vienu sarāžoto produkcijas kg
Distribution of variable costs for one unit of production

	X1	X2	X3	X4	X5	X6	Kopā Ls
Iepirkuma izmaksas Ls par kg	0,07	0,13	0,1	0,5	0,1	0,14	
Nerealizējamie atkritumi Ls	0,021	0,026	0,02	0,05	0,02		
Materiālu iepirkums kopā uz kg	0,091	0,156	0,12	0,55	0,12	0,14	
Darbinieku samaksa Ls par kg	0,03	0,03	0,03	0,3	0,02		
Soc.nod. no darba samaksas Ls	0,007227	0,007227	0,007227	0,07227	0,004818		
Atalgojums kopā par kg	0,037227	0,037227	0,037227	0,37227	0,024818		
Iepakojuma materiāli Ls par kg	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	
Izmaksas par kg	0,138227	0,203227	0,167227	0,93227	0,154818	0,15	
Seguma summa uz kg	0,121773	0,046773	0,082773	0,48773	0,145182	0,13	
Realizācijas apjoms kg	14490	13685	8855	362	443	2415	
Seguma summa kopā	1764,491	640,0885	732,95492	176,680193	64,279331	313,95	
Seguma summa I							3692,444
Citas mainīgās izmaksas							
Degvielas izmaksas Ls							200
Sakaru izdevumi Ls							270
Citas pārdošanas izmaksas Ls							45
Seguma summa II							3177,444
Produkcijas rentabilitātes rādītājs							29,62%

5. tabula

Pastāvīgo izmaksu kopsumma Ls
Amount of fixed costs

Pakalpojumi no ārpusē	40
Administratīvo darbinieku atalgojums	900
Soc. apdr. iemaksas	217
Pamatlīdzekļu nolietojums	290
Kancelejas izdevumi	25
Transporta līdzekļu uzturēšana	30
Degvielas izmaksas	10
Pārdošanas izmaksas	45
Pārējie saimnieciskās darbības izdevumi	50
Bankas pakalpojumi	25
Kopā	1632

Peļņas uz zaudējumu sliekšņa aprēķins

$$1632 : 29,62\% = 5510 \text{ Ls}$$

6. tabula

Realizācijas apjoma attiecības un kritiskajam punktam atbilstošie realizācijas ieņēmumi Ls un apjoms kg
Sales volume proportions and revenue in Ls and amount in kg corresponding to break even point

	X1	X2	X3	X4	X5	X6	Kopā
Realizācijas apjoms kg	14490	13685	8855	362	443	2415	40250
Pārdošanas cena par kg	0,26	0,25	0,25	1,42	0,3	0,28	
Realizācijas ieņēmumi Ls	3767,4	3421,25	2213,75	514,395	132,825	676,2	10726
Ieņēmumu % attiecības	35%	32%	21%	5%	1%	6%	
Ieņēmumi kritiskajā punktā	1983	1873	1212	50	61	331	
Apjoms kg	7627	7491	4847	35	202	1180	5510

SECINĀJUMI

Grāmatvedības peļņas un zaudējumu sliekšņa attēlošanas modelis vienkāršo izmaksu un ieņēmumu funkcijas, padarot tās lineāras.

Modeļa izveides pamatnosacījumu un ierobežojumu izpildei jāveic papildus izmaksu analīze un to sadalījums mainīgajās un fiksētajās. Parasti nav iespējams tieši pārņemt grāmatvedības reģistru datus, lai veiktu peļņas un zaudējuma sliekšņa analīzi. "Semi-mainīgo" izmaksu sadalei izmantojama grāmatveža subjektīvais vērtējums vai proporcionālās likmes aprēķins. Iegūto rezultātu atbilstība jāvērtē subjektīvi. Ne visas izmaksas, kas ir atšķirīgas dažādos pārskata periodos, mainās proporcionāli ražošanas apjoma izmaiņām, tomēr peļņas un zaudējumu sliekšņa aprēķinā tās vēlams pieskaitīt pie mainīgajām izmaksām.

Peļņas un zaudējuma sliekšņa aprēķina rezultāti izmantojami īsam laika periodam ar nosacījumu, ka nemainās ražošanas raksturs, ražošanas efektivitātes un fiksēto izmaksu līmenis, realizētās produkcijas struktūra. Ja kāda no modeļi iesaistītajām funkcijām mainās, jāveic atkārtots rādītāju aprēķins. Tā kā tiešu datu pārņemšana no finanšu grāmatvedības nav iespējams (izņemot gadījumus, ja uzņēmums izmanto mainīgo izmaksu pašizmaksas kalkulācijas metodi un tā uzskaites vešana ir īpaši detalizēta atbilstoši peļņas un zaudējumu sliekšņa modeļa izveidei), aprēķinus ērti veikt, izmantojot MS Excel iespējas. Peļņas un zaudējumu sliekšņa analīzes rezultāti ir tieši atkarīgi no izmantojamo datu ticamības līmeņa.

Peļņas un zaudējuma sliekšņa aprēķini izmantojami budžeta plānošanai nākamajiem pārskata periodiem, par pamatu ņemot pagājušo periodu datus.

Peļņas un zaudējumu sliekšņa analīze ir veicama ne tikai uzņēmumiem, kuru saimnieciskā darbība ir saistīta ar ražošanu, bet arī citu nozaru uzņēmumiem (piemēram tirdzniecībā, pakalpojumu sniegšanā), ja tiek ņemti vērā nosacījumi modeļa izveidei.

LITERATŪRA

1. D.Waters. *Quantitative Methods for Business*. 1997.
2. T.Lucey. *Management Accounting*. 1992.
3. C.Drury. *Costing*. 1994.
4. J.Benze. *Izmaksu uzskaitē un pašizmaksas kalkulācija*. 1996.
5. K.G.Hofs. *Biznesa ekonomika*. 2002.
6. R.Alsina. *Vadības grāmatvedības pamati*. 2000.
7. K.Каплингер. *Бизнес-анализ с помощью MS Excel*. 2002.
8. J.Anold, T.Hope. *Accounting for management decision*. 1990.

Advantages and Problems of Use of Cost-Volume-Profit Analyses in Business

Summary

Throw costs analyses of small food processing company it is find the problems of use the cost-volume-profit analyses and the ways of fulfillment the models condition.

The results of calculated break-even point is vital part of short time decision making. But the manager has to be careful to use the calculated results because of probable changes in such condition as purchasing prices and other variable costs, influence of other factor not only volume, sales mix and fixed costs volume. The break-even point has to be calculated many times regarding of changes in condition.

Donora piekrišana transplantāta izņemšanai ex-mortuo: “informētā” vai “prezumētā” piekrišana

Consent to the Organ Donation ex-mortuo: “Informed” or “Presumed” Consent

Anna Saltikova

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Alberta koledžas lektore

Tālr. 6478388

E-pasts: sltqv@delfi.lv

Šajā darbā tiek aplūkoti jautājumi, kas ir saistīti ar donora piekrišanu transplantāta izņemšanai pēc viņa nāves, kā arī analizēta jēdziena “cilvēka tiesības uz neaizskaramību” būtība.

Izanalizējot vairāku valstu likumdošanu, konstatējamas divas transplantāta *ex-mortuo* izņemšanas tiesiskās regulēšanas sistēmas:

1. “INFORMĒTAS PIEKRIŠANAS” sistēma kategoriski tiek pieprasīta donora piekrišana;
2. “PREZUMĒTAS PIEKRIŠANAS” sistēma tiek uzskatīts, ka donors sniegs piekrišanu, taču viņam ir tiesības nepiekrīst.

Saskaņā ar Latvijas likumiem cilvēkam ir tiesības uz neaizskaramību (t.sk. ķermeņa neaizskaramību), bet šīs tiesības ir ierobežotas, jo lēmuma pieņemšanas procesā (par transplantāta izņemšanu *ex-mortuo*) var būt iesaistīti arī mirušie radnieki. Turklāt Latvijas likumdošana satur strīdīgas normas, kuru interpretācija rada sarežģījumus tiesiskās regulēšanas sistēmas noteikšanai. Latvijas likumdošanā vajadzētu ieviest skaidru, viennozīmīgu normu, kas noteiktu “prezumētas piekrišanas” sistēmu, jo “prezumētas piekrišanas” sistēma vairāk respektē personas neaizskaramību, vairāk garantē transplantācijas kvalitāti, ekonomiski izdevīgāka salīdzinot ar “informētas piekrišanas” sistēmu.

Atslēgvārdi: Transplantācija, donora tiesības, cilvēktiesības

I TRANSPLANTĀCIJA PASAULĒ UN LATVIJĀ

Viens no nozīmīgākajiem mūsdienu medicīnas sasniegumiem ir iespēja transplantēt cilvēka audus un orgānus. Vairāk nekā 1 miljons cilvēku visā pasaulē ir saņēmuši kāda orgāna transplantātu un daži no tiem dzīvo ar pārstādītu orgānu jau vairāk nekā 25 gadus.¹ Orgānus transplantācijai parasti iegūst no mirušiem cilvēkiem. Tā, piemēram, “Eurotransplant” apvienības valstīs 2001. gadā izdarītas 3124 nieru transplantācijas operācijas, no kurām 82% gadījumu orgāni iegūti no mirušiem donoriem².

2000. gadā, rēķinot uz vienu miljonu iedzīvotāju, Latvijā tika veikts vairāk transplantāciju nekā Polijā, Lietuvā, Itālijā, Vācijā un Skandināvijas valstīs.³ Pamatā Latvijā tiek veikta nieru transplantācija. Pirmo nieru transplantācijas

operāciju mūsu valstī veica pirms 30 gadiem – 1973. gadā. 2002. gada aprīlī Latvijā pirmo reizi tika pārstādīta sirds.⁴ 2003. gadā P. Stradiņa slimnīcas Latvijas Transplantācijas centrā veikta jau tūkstošā nieru transplantācija.⁵

Latvijā transplantācijai izmanto orgānus no miruši cilvēkiem, kuri dzīves laikā nav aizlieguši savu orgānu izmantošanu. Latvijā pastāv iespēja izņemt orgānu dzīvam cilvēkam, slimā cilvēka tuvinieki var kļūt par nieres donoriem, bet Latvijā no 30 gadu laikā veiktajām 1000 operācijām tas ir noticis tikai piecos gadījumos.⁶

II DONORA PIEKRIŠANA TRANSPLANTĀTA IZŅEMŠANAI *EX-MORTUO*

Transplantāta izņemšana no miruša donora ir vienīgā iespēja iegūt nepāra orgānus, jo šādu orgānu izņemšana *ex-vivo*⁷ neizbēgami izraisa donora nāvi. Turklāt, ja ņem vērā risku, kas draud dzīvam reģeneratīva vai pāru orgāna donoram, kļūst skaidrs, kāpēc mūsdienu medicīna dod priekšroku audu un orgānu izņemšanai *ex-mortuo*⁸. Taču jautājumam par transplantātu izņemšanu *ex-mortuo* ir arī juridiskā puse.

Tātad orgānus transplantācijai parasti iegūst no miruši cilvēkiem. Lai varētu veikt orgāna izņemšanu *ex-mortuo*, svarīgi ir noteikt, kurā brīdī cilvēks var tikt uzskatīts par mirušu. Ilgu laiku nāves diagnostika bija saistīta ar elpošanas un sirdsdarbības apstāšanās konstatēšanu. Mūsdienu transplantoloģijas prakse par bāzes jeb pamata punktu uzskata to, ka apzinātas cilvēka dzīves būtība ir viņa psihe, kas atkarīga no smadzeņu darbības, šādi par cilvēka nāves kritēriju uzskatot smadzeņu nāvi⁹.

Skatot transplantāciju *ex-mortuo*, nākas saskarties ar lielām pretrunām starp likuma interesēm un medicīnas interesēm. No tā izriet, ka medicīnā jāizstrādā tiesiski noteikumi par donora piekrišanu, kaut gan, jau ņemot vērā personiskās tiesības, ir jāatzīst donora dispozītvās tiesības uz sava ķermeņa daļām, t.i., katrs cilvēks ir tiesīgs patstāvīgi, brīvi izlemt, kas notiks ar viņa ķermeni pēc viņa nāves.

Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā (3. pants), Starptautiskajā Paktā par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām (9. pants 1. punkts), kā arī daudzos citos starptautiskajos dokumentos un valstu pamatdokumentos (ASV Konstitūcijas IV labojums; Spānijas Konstitūcijas 15. pants; LR Satversmes 94. pants u.c.) ir nostiprinātas cilvēka tiesības uz personas neaizskaramību (*security of person*).

"Juridisko terminu vārdnīcā" dots skaidrojums: "Neaizskaramība konstitucionālajās tiesībās minētā personas, dzīvokļa, korespondences, telefonsarunu, teigrāfisko un citu sakaru neaizskaramība; princips, kas garantē noteiktu valsts amatpersonu (tiesneša, prokurora, deputāta) objektivitāti, ar aizliegumu vai īpašu procedūru aizsargājot šīs personas pret nepamatotu kriminālvajāšanu, piespiedu līdzekļu vai administratīvo pasākumu piemērošanu."¹⁰

Šī darba autore uzskata, ka "tiesības uz personas neaizskaramību" var saprast arī kā "tiesības uz ķermeņa neaizskaramību"

Mēģināsim skaidrot iepriekš minēto normu, izmantojot lingvistisko (filoloģisko) tiesiskas normas tulkošanas metodi, t.i., noskaidrosim vārda "neaizskaramība" jēdzienisko saturu no valodas viedokļa¹¹. Angļu vārds "security" ir cēlies no latīņu vārda "sēcūrus" – 'brīvs no rūpēm' (free from care); "secure" nozīmē 'būt pasargātam no briesmām un zaudējuma' (free from danger, damage).¹² Latviešu vārds "neaizskaramība" skaidrots: "Stāvoklis, kad pastāv

tiesisks nodrošinājums pret represīvu, kaitīgu iedarbību¹³; “neaizskarams” “Tāds, ko nedrīkst izmantot līdz īpašam gadījumam”¹⁴; “Tāds, kas ir saglabājams neskartā veidā, tāds, ko nedrīkst izmainīt, pārveidot”¹⁵.

Tādējādi “tiesības uz personas neaizskaramību” iekļauj sevī arī cilvēka tiesības brīvi rīkoties ar savu ķermeni (orgāniem), jo transplantātus “nedrīkst izmantot” vai transplantāti “jāsaglabā neskartā veidā” “līdz īpašam gadījumam”, t.i., kamēr nav saņemta personas piekrišana.

Ne starptautiskajās, ne konstitucionālajās normās, kas nosaka cilvēka tiesības uz neaizskaramību, nav nekādu “laika” ierobežojumu (precizējumu), līdz ar to secināms, ka iejaukšanās cilvēka ķermenī nolūkā izņemt transplantātu bez personas piekrišanas ne tikai *ex-vivo*, bet arī *ex-mortuo* gadījumā ir cilvēka tiesību uz personas neaizskaramību pārkāpšana.

Tātad, bez personas piekrišanas transplantātu izņemšana ir aizliegta. Tomēr, risinot jautājumu par donora piekrišanu transplantāta izņemšanai *ex-mortuo*, rodas sarežģījumi, jo daudzu valstu likumdošana paredz mirušā radnieku tiesības uz personības aizsardzību pēc cilvēka nāves. Šo tiesību rezultātā jānoregulē arī jautājums par to, kādas pilnvaras, pieņemot lēmumu par transplantāta izņemšanu, iegūst mirušā radnieki.

Izanalizējot daudzu valstu likumdošanu, var izcelt divas transplantāta *ex-mortuo* izņemšanas tiesiskās regulēšanas sistēmas:

1. “**INFORMĒTAS PIEKRIŠANAS**” sistēma (“informed consent” or “**OPTING IN**” system) - kategoriski tiek pieprasīta donora piekrišana;

2. “**PREZUMĒTAS PIEKRIŠANAS**” sistēma (“presumed consent” or “**OPTING OUT**” system) – tiek uzskatīts, ka donors sniegs piekrišanu, taču viņam ir tiesības nepiekrīst.

Pagājušā gadsimta 60. un 70. gados daudzas valstis izmantoja “informētas piekrišanas” politiku, lai kontrolētu orgānu ziedošanu. Personām vajadzēja laikus paust savu nodomu ziedot orgānus pēc nāves. Taču 80. gados, pieaugot neapmierinātībai ar šādā veidā iegūtu orgānu nepietiekamiem resursiem, daudzas valstis nomainīja “informētas piekrišanas” politiku pret “prezumētas piekrišanas” politiku, dažas valstis bija izšķīrušās vēl arī par trešo – “pilnīgi prezumētas piekrišanas” – politiku.¹⁶

1. Informētas piekrišanas sistēma

“Informētas piekrišanas” sistēma paredz, ka personas vēlmi ziedot orgānu vai audus izsaka savas dzīves laikā. Šajā sistēmā konstatējamas vairākas apakšsistēmas.

1) *Orgānu ziedošana – tikai personas lēmums*

Ja orgānu ziedošana ir atkarīga no indivīda, tad personai, dzīvai esot, jānod piekrišana orgāna ziedošanai. Tas nozīmē, ka piekrišanas trūkuma gadījumā, tiek uzskatīts, ka persona nav piekritusi ziedot orgānu un ka nedz tās radnieki, nedz kāda sabiedriska organizācija nav pilnvarota mainīt indivīda lēmumu. Šāda nostādne vērtējama pozitīvi, jo ietver gan indivīda piekrišanu, gan atteikšanos ziedot orgānu. Izskatot dažādu valstu likumdošanu, neizdevās atrast tādu likumdošanas piemēru, kas apskatītu jautājumu par orgānu ziedošanu gadījumā, kad akcentēta indivīda piekrišana.

2) Orgānu ziedošana – arī radnieku lēmums

Viens no iespējamajiem veidiem, kā iesaistīt radniekus lēmuma pieņemšanā, ir dot viņiem iespēju izteikt piekrišanu orgānu ziedošanai, ja mirušais dzīves laikā nav paudis iebildumus pret orgānu ziedošanu vai arī ja viņam nav bijis konkrētas nostājas šajā jautājumā.

Tāds tiesiskais regulējums ir, piemēram, Japānā¹⁷, Zviedrijā¹⁸, Lielbritānijā¹⁹. Dažās valstīs radnieku tiesības tiek papildinātas arī ar radnieku iespējam aizliegt īstenot mirušā lēmumu, kaut gan dzīves laikā mirušais izteicis vēlēšanos ziedot orgānus.

Kā piemēru apskatīsim Dānijas likumdošanu.

Dānijas likumā (13. 06. 1990. gada Akts Nr. 402) par cilvēka ķermeņa medicīnisku apskati, sekciju, transplantāciju utt. miruša cilvēka orgānu izmantošana transplantācijas nolūkos var notikt, ja:

1) mirušais, sasniedzot 18 gadu vecumu, ir rakstiski vai mutiski apstiprinājis šādu medicīnisku iejaukšanos;

2) mirušais nav atstājis dokumentu, kas aizliegtu medicīnisko iejaukšanos, un ja mirušā tuvinieks dod piekrišanu veikt medicīnisko iejaukšanos. Ja mirušajam nav radnieku, medicīniskā iejaukšanās nedrīkst tikt veikta. Pēc nāves iestāšanās piekrišanu transplantācijai nevar pieņemt, ja kaut viena persona no mirušā tuvinieku loka ir iebildusi pret medicīnisko iejaukšanos.

Dānijas Aktam pievienoti arī skaidrojumi, kuros teikts: balstoties uz līdzšinējo praksi un medicīniski ētiskajiem principiem, par noteikumu ir pieņemts fakts, ka ārsti neveiks orgāna izņemšanu arī gadījumā, kad mirušais tam ir piekritis, bet viņa radnieki neatbalsta orgānu ziedošanu²⁰. Tas nozīmē, ka radnieka atteikums orgāna ziedošanai tiks ņemts vērā pat gadījumā, ja mirušais gribējis ziedot orgānu. Vai te nav saskatāma morāles normu pārkāpšana?

Tādējādi var izcelt "informētas piekrišanas" sistēmas trešo apakšsistēmu (3): orgānu ziedošana – tikai radnieku lēmums, jo gadījumā, kad mirušais "nav atstājis dokumentu, kas aizliegtu medicīnisko iejaukšanos", lēmumu pieņem radnieki, ka arī gadījumos, kad mirušais "apstiprinājis medicīnisku iejaukšanos [...] .. ārsti neveiks orgāna izņemšanu, [ja] radnieki neatbalsta orgānu ziedošanu"

2. Prezumētas piekrišanas sistēma

Singapūra bija pirmā, kas sāka izmantot šo sistēmu, un drīz tās piemēram sekoja arī vairākas Eiropas valstis. "Prezumēta piekrišana" atļauj orgānu un audu izņemšanu, ja vien donors savas dzīves laikā nav skaidri izrādījis pretošanos orgānu ziedošanai. Arī šajā sistēmā konstatējamas apakšsistēmas.

1) Netieša prezumēta piekrišana (*Weak Version of Presumed Consent*)

Saskaņā ar "prezumētas piekrišanas" vājo versiju (*weak version*) jeb netiešu prezumētu piekrišanu orgānus un audus var izņemt, ja donora ģimene to atļauj.²¹

Piemēram, Spānijas likumdošanā (1979. g. 27. oktobra Akts Nr. 30) noteikts, ka pēc personas nāves tās orgāni nav neviena īpašums. 1980. g. 22. februāra likuma precizējumā teikts, ka sabiedrības informēšanai par orgānu ziedošanu jābūt balstītai uz likumdošanas pamatprincipiem: altruismu, solidaritāti, respektu pret personas brīvību, privāto dzīvi, vēlmēm un vērtību atzišanu. Tas ir svarīgi tādos gadījumos, kad orgāni tiek ņemti no mirušas personas, ja nav pierādījumu,

kas liecinātu, ka persona izrādījusi pretošanos orgānu ziedošanai. Tas attiecas arī uz to, ka ārstam ir jānoskaidro, vai pacients darījis zināmu savu vēlēšanos kādam citam veselības aprūpes speciālistam. Radinieki tiek pieminēti kontekstā, kur ārstiem, ja to atļauj apstākļi, ir jāizskaidro transplantācijas procedūra radiniekiem.

Taču prakse liecina, ka ģimenes piekrišana tiek izmantota kā garantija tam, ka donors nav pretojies ziedošanai.²²

2) *Pilnīga prezumēta piekrišana (Pure Presumed Consent)*

Likums par "pilnīgu prezumētu piekrišanu" paredz, ka personai jāreģistrējas un jāapstiprina, ka tā nevēlas būt par orgānu donoru. Šāda reģistrēšanās ir vienīgais veids, kā personas pēc savas nāves var aizsargāt orgānus no izņemšanas. Taču, ja personai, kura atteikusies būt par donoru, nepieciešams transplantāts tās dzīvības glābšanai, tā automātiski tiek iekļauta to pacientu sarakstā, kam nepieciešama orgānu pārstādīšana.

Austrijā tiek izmantota "pilnīga prezumēta piekrišana" Beļģijā likums par "pilnīgu prezumētu piekrišanu" audu izņemšanai tiek īstenots bez radnieku iejaukšanās vispār. Lai gan slimnīcas informē radniekus par orgāna sagādāšanu kā ikdienas procedūru, tās to dara tāpēc, lai izskaidrotu kavēšanos ar liķa nodošanu tuviniekiem, bērnu ceremonijas rīkošanai.²³

3) *Pilnīgi prezumēta piekrišana bez iespējas izteikt nepiekrišanu*

Ķīna ir viena no nedaudzajām valstīm, kas vēl aizvien transplantē orgānus no ieslodzītajiem, kas notiesāti uz nāvi. Vairums šo orgānu par lielu naudu tiek pārdoti "apmeklētājiem" no Honkongas, Taivānas vai Singapūras.²⁴

1996. gadā Ķīna paziņoja par 4367 plānotiem nāvessodiem. Orgāni no vairāk nekā 50 uz nāvi notiesātajiem noziedzniekiem ir pieejami par šādām cenām: USD 29 800 par nesmēķētāja plaušām, USD 37 250 par aknām un USD 29 800 par nierēm. Pastāv apgalvojums, ka vairāki noziedznieki patiesība tiek nonāvēti tikai, lai izņemtu svarīgākos orgānus, daži pat netiek pilnīgi nogalināti, lai varētu saglabāt dzīvus audus. Kāds ārsts pat piekritis izņemt abas nieres no ieslodzītā naktī pirms nāvessoda izpildes.²⁵

Starptautiskā Amnestija ziņo, ka Ķīna [90. gadu beigās] ir sākusi ļoti stingru antikriminālu kampaņu.²⁶ Jāpiebilst, ka šādi uz nāvi notiesāto cilvēku skaits ir vērojami palielinājies, viņu vidū ir arī cilvēki, kas izdarījuši sīkus noziegumus, piemēram, zādzības vai krāpšanās ar nodokļiem. Daži eksperti uzskata, ka tas tiek darīts tādēļ, lai iegūtu vairāk orgānu pārdošanai.²⁷ Turklāt Ķīnas veselības ministrs savā direktīvā ir noteicis, kā cilvēku orgānu pirkšana un pārdošana nav aizliegta.²⁸

1994. gadā Pasaules Medicīnu asociācija (World Medical Association) atzina, ka nav pareizi ņemt orgānus no mirušiem ieslodzītajiem. Tātad šāda sistēma – pilnīgi prezumēta piekrišana bez iespējas izteikt nepiekrišanu – ir pretrunā ar vispārēji atzītiem principiem.

3. Kura sistēma darbojas mūsu valstī?

1992. gadā Latvijas Republikas likumā "Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un viņa orgānu izmantošanu medicīnā" noteikts: "Katrs ricībaspējīgs cilvēks ir tiesīgs aizliegt vai atļaut, noformējot to dokumentāri, sava ķermeņa izmantošanu pēc nāves. Cilvēka griba, ja vien tā nav pretrunā ar spēkā esošajiem likumiem, ir obligāti jāievēro visām medicīnas iestādēm neatkarīgi no to darbības veida un pakļautības (2. pants). Miruša cilvēka audus un orgānus nedrīkst izņemt

pret viņa dzīves laikā izteikto gribu; gadījumos, kad tā nav izteikta, miruša cilvēka audus un orgānus drīkst izņemt, ja pret to neiebilst kaut viens no bērniem, vecākiem, brāļiem, māsām vai laulātajiem (4. pants.)"

"Balttransplant"²⁹ Latvijas nodaļas speciālisti uzskata, ka Latvijas likumdošana pieder pie "prezumētas piekrišanas" sistēmas, jo likuma 4. pants nosaka: "Mirusā cilvēka audus un orgānus nedrīkst izņemt pret viņa dzīves laikā izteikto gribu; gadījumos, kad tā nav izteikta, miruša cilvēka audus un orgānus drīkst izņemt, ja pret to neiebilst kaut viens no bērniem, vecākiem, brāļiem, māsām vai laulātajiem" "Balttransplant" speciālisti skaidro: "Kas nav aizliegts, ir atļauts."³⁰

Interesants ir arī fakts, ka Likumā nav ietverta norma, kas tieši uzliktu ārstam par pienākumu prasīt radnieku piekrišanu vai vismaz informēt tos par orgāna izņemšanu. Likuma 4. pantā ir teikts: ".. gadījumos, kad tā nav izteikta, miruša cilvēka audus un orgānus drīkst izņemt, ja pret to neiebilst kaut viens no bērniem, vecākiem, brāļiem, māsām vai laulātajiem" Cilvēks nevar iebilst pret to, par ko viņš nav informēts. Gadījumā, ja likumā dotā norma tiktu skaidrota kā "netieša veida" pienākuma uzlikšana ārstam, nav skaidrs, vai ārstam jāsaņem visu vai tikai viena likumā minētā radnieka piekrišana; ja jāinformē tikai viens radnieks, nav skaidrs, kuram no tiem ir prioritāte būt informētam.

Latvijā jau divas reizes tika ierosinātas krimināllietas par nelikumīgu orgānu izņemšanu.³¹ Tā, piemēram, 1996. g. P. Stradiņa slimnīcā pēc piekaušanas uz ielas tika ievietots U. Čālišis. Pēc vairākām dienām no gūtajiem ievainojumiem viņš mira. U. Čāliša sieva bija ieradusies pie vīra uz slimnīcu, kad viņš vēl bija dzīvs. Vīrieša nāves brīdī slimnīcā neviens tuvinieks neatradās. Mediķi, neuzgājuši mirušā īpašo aizlieguma zīmi, kas liedz orgānu izmantošanu pēc nāves, izņēma liesu un nieres. Nieres tika pārstādītas diviem slimniekiem. U. Čāliša sieva, sašutusi, ka mediķi ar viņas vīru pēc nāves izrīkojušies bez viņas ziņas, lūdza ierosināt krimināllietu un vainīgos saukt pie atbildības. 1996. g. 25. novembrī Zemgales priekšpilsētas prokurore Brigita Slavinska pieņēma lēmumu par krimināllietas izbeigšanu nozieguma sastāva trūkuma dēļ. 9. decembrī Ģenerālprokuratūras pirmstiesas izmeklēšanas uzraudzības nodaļas virsprokurors Ēriks Zvejnieks atcēla lēmumu par krimināllietas izbeigšanu. Lieta tika nosūtīta Zemgales priekšpilsētas prokuratūrai papildu izmeklēšanai. Zemgales priekšpilsētas prokuratūras virsprokurors Ariens Alksnis 1997. g. 27. martā pieņēma lēmumu izbeigt krimināllietu, kas tika ierosināta par mirušā Uģa Čāliša liesas un nieru izņemšanas faktu.³²

Tādējādi var secināt:

1. Ārsti uzskata, ka Latvijā darbojas "prezumētas piekrišanas" sistēma – "neatraduši mirušā īpašo aizlieguma zīmi, kas liedz orgānu izmantošanu pēc nāves, izņēma liesu un nieres"
2. Ārsti uzskata, ka tas ir "radnieku pienākums" rūpēties par sava aizlieguma noformēšanu orgānu izņemšanai no viņu miruša radnieka.
3. Prokuratūra šādā ārstu darbībā nesaskata likuma pārkāpumu.

Bet, kā tad ar Likuma 2. pantu, kurā ir teikts, ka "Katrs rīcībspējīgs cilvēks ir tiesīgs aizliegt vai atļaut, noformējot to dokumentāri, sava ķermeņa izmantošanu pēc nāves" Tātad Latvijas likumdošana drīzāk attiecināma uz "informētas piekrišanas" regulēšanas sistēmu, jo likuma norma pieprasa, lai cilvēks dokumentāri noformētu savu "atļauju" (vai "aizliegumu"), bet likuma formulējums "nedrīkst izņemt pret viņa dzīves laikā izteikto gribu [...] gadījumos,

kad tā nav izteikta, miruša cilvēka audus un orgānus drīkst izņemt, ja pret to neiebilst kaut viens no [radiniekiem]” jāinterpretē – “ir aizliegts, ja pastāv aizliegums” vai “ir atļauts, ja saņemta (miruša vai viņa radnieku) atļauja”. Tādējādi cilvēka orgānus pēc nāves var izmantot ne tad, kad tas nav aizliegts, bet tikai tad, kad tas ir atļauts.

4. “Informētas piekrišanas” un “prezumētas piekrišanas” sistēmu salīdzinājums

Tātad, konstatētas divas transplantāta *ex-mortuo* izņemšanas tiesiskās regulēšanas sistēmas (ar apakšsistēmām).

Precizēsim sistēmu atšķirības:

“Informētas piekrišanas” sistēma:	“Prezumētas piekrišanas” sistēma:
1) Orgānu ziedošana – tikai personas lēmums: orgānus drīkst izņemt, ja dzīves laikā donors ir noformējis savu “atļauju”	1) Pilnīga prezumēta piekrišana (Pure Presumed Consent) – orgānus nedrīkst izņemt, ja dzīves laikā donors ir noformējis savu “aizliegumu”
2) Orgānu ziedošana – arī radnieku lēmums: radnieki lemj par orgāna izņemšanas atļaušanu vai aizliegšanu;	2) Netieša prezumēta piekrišana (Weak Version of Presumed Consent) – radniekus piesaista tikai tādēļ, lai noskaidrotu, kāds bija vai varēja būt miruša cilvēka lēmums;
3) Orgānu ziedošana – tikai radnieku lēmums: nav ievērots donora lēmums (radnieka atteikums orgāna ziedošanai tiks ņemts vērā, pat gadījumā, ja mirušais gribējis ziedot orgānu).	3) Pilnīgi prezumēta piekrišana bez iespējas izteikt nepieņemšanu – nav ievērots donora cietumnieka lēmums.

Kurš regulēšanas paņēmieni atzīstams par efektīvāku – “informēta piekrišana” vai “prezumēta piekrišana”?

Vairums medicīņu un tiesībzinātņu speciālistu priekšroku dod “prezumētas piekrišanas” sistēmai³³. Arī statistiskie dati apliecina šīs sistēmas pozitīvās puses.

Pēc autores domām, “prezumētas piekrišanas” sistēma ir pieņemamāka nekā “informētas piekrišanas” sistēma vairāku iemeslu dēļ.

1) Palielinās pārstādīšanai pieejamo orgānu daudzums.

Lielais mirušo orgāna donoru trūkums liek šķēršļus pilnīgai transplantācijas pakalpojumu attīstībai un ierobežo to pacientu skaitu, kuri varētu gūt labumu no šāda veida terapijas. Lai gan orgānu transplantācija glābj tūkstošiem dzīvību un vēl lielākam cilvēku skaitam uzlabo dzīves kvalitāti, daudzi cilvēki mirst vai paliek pie nieru aizvietošanas terapijas, jo orgānu krājumi strauji samazināsniecīgās orgānu piegādes dēļ. Rietumeiropā vairāk nekā 40 000 pacientu gaida nieru transplantātu, bet tajā pašā laikā mirušo orgāna donoru skaits paliek nemainīgs – apmēram 5 000 katru gadu.³⁴

2) Cilvēki aktīvāk realizē savas tiesības aizliegt orgāna izņemšanu (“prezumēta piekrišana”), nekā tiesības atļaut orgāna izņemšanu (saskaņā ar “informētas piekrišanas” sistēmu).

Pēc “informētas piekrišanas” sistēmas cilvēkiem ir necīgs stimuls parakstīt donora karti. Kā potenciālajam donoram cilvēkam ir jāparedz sava nāve, jāizprot vajadzība pēc orgāniem un jāparaksta donora karte kā labas gribas žests. tāpēc maldīgi ir domāt, ka donora karti neparaksta ziedošanas noliedzēji, jo ne katra persona, kas nav šo karti parakstījusi, ir pret ziedošanu³⁵. Latvijā no 2,3 miljoniem iedzīvotāju savu viedokli dokumentāri ir noformējuši tikai 29 cilvēki.³⁶

3) No psiholoģiskā viedokļa cilvēkam vienkāršāk izteikt aizliegumu nekā pieņemšanu orgānu izņemšanai.

4) **Ekonomiski izdevīgāk** ir vienreiz sniegt cilvēkam informāciju par to, ka viņš var izteikt savu nepiekrīšanu ("prezumēta piekrišana"), nekā nemitīgi propagandēt to, ka «jūsu pasivitāte neļauj glābt dzīvību cilvēkam» ("informēta piekrišana").

5) **No ētiskā viedokļa korektāka ir "prezumētas piekrišanas" sistēma.** Pēc cilvēka nāves nerodas vajadzība iegūt radnieku atļauju orgāna izņemšanai; tādējādi netiek traumēta to cilvēku psihe, kuri jau tāpat atrodas grūtā dzīves situācijā, kā arī tiek taupīts laiks.

6) **"Prezumētas piekrišanas" sistēma vairāk respektē personas neaizskaramību.**

"Informētas piekrišanas" sistēma paredz, ka piekrišanu galvenokārt dod mirušā radnieki. Strīdīgs ir jautājums, kā tiesības un autonomiju vajadzētu respektēt: donora vai viņa radnieku? Problemātisks ir jautājums par rīcībnespējīgām personām. Daži zinātnieki³⁷ uzskata, ka rīcībnespējīgos nedrīkst izmantot kā donorus (arī pēc to nāves).

7) **"Prezumētas piekrišanas" sistēma vairāk respektē donora anonimitāti.**

Šāda norma ir ietverta arī LR likumā "Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā" 15.pants: "Izdarot transplantāciju, medicīnas darbiniekiem jānodrošina donora un recipienta savstarpēja anonimitāte, ja viņi nav tuvi piederīgie."

8) **"Prezumētas piekrišanas" sistēma vairāk garantē transplantācijas kvalitāti.**

Laika novilcināšana var izraisīt audu nāvi, kas veicina orgāna bojājumus, līdz ar to orgāns var kļūt transplantācijai nederīgs. Iespējamās sekas ir vēl vienas dzīvības zaudēšana. "Prezumētas piekrišanas" sistēma ņem vērā ātru orgānu izņemšanu un apmierina medicīnisko vajadzību pēc audiem, kas nav cietuši no skābekļa trūkuma un tādējādi garantē labvēlīgu operācijas rezultātu.³⁸

Nepārprotami, **"prezumētas piekrišanas" izmantošanas gadījumā, vairāk uzmanības nepieciešams veltīt jautājumiem par sabiedrības informēšanu, lai katrs varētu realizēt savas tiesības aizliegt orgāna izņemšanu pēc savas nāves.**

Latvijā uz jautājumu, vai Jūs esat pietiekami labi informēti par donororgānu iegūšanu un izmantošanu transplantācijā, apstiprinoši atbildēja tikai 23,1 % aptaujāto. 66,2% aptaujāto Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka viņi nav pietiekami labi informēti par donororgānu iegūšanu un izmantošanu transplantācijā, bet 10,8% aptaujāto nevar novērtēt savu informētības līmeni.³⁹ Jāpiebilst, ka LR Satversmes 90. pantā ir teikts "Ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības"!

SECINĀJUMI

Audu un orgānu transplantācijā Latvijā strauji attīstās. Ar katru gadu veikto transplantāciju skaits palielinās. Pamatā transplantāti tiek ņemti no mirušiem donoriem, respektējot viņu attieksmi pret šādu medicīnisku iejaukšanos.

Saskaņā ar Latvijas likumiem, cilvēkam ir tiesības uz neaizskaramību (t.sk. ķermeņa neaizskaramību), bet šīs tiesības ir ierobežotas, jo lēmuma pieņemšanas (par transplantāta izņemšanu *ex-mortuo*) procesā var būt iesaistīti arī mirušā radnieki. Turklāt Latvijas likums "Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un

viņa orgānu izmantošanu medicīnā” satur strīdīgas normas, kuru interpretācija rada sarežģījumus tiesiskas regulēšanas sistēmas noteikšanai (“prezumētas” vai “informētas” piekrišanas sistēma).

Pēc autore domām, Latvijas likumdošanā vajadzētu ieviest skaidru, viennozīmīgu normu, kas noteiktu “prezumētas piekrišanas” sistēmu, jo šādai sistēmai ir daudz priekšrocību, salīdzinot ar “informētas piekrišanas” sistēmu: vairāk respektē personas neaizskaramību, vairāk garantē transplantācijas kvalitāti, ekonomiski izdevīgāka. “Prezumētas piekrišanas” sistēma respektē cilvēka tiesības uz neaizskaramību, jo katram ir tiesības aizliegt transplantāta izņemšanu. Atzīmēsim, ka šādas normas ieviešana prasa papildu finansējumu, lai garantētu katra sabiedrības locekļa informētību par savām tiesībām aizliegt orgāna izņemšanu, kā arī izveidotu speciālu reģistru.

Nemot vērā regulējamās problēmas sarežģītību, minētās izmaiņas likumā var ieviest, tikai rīkojot referendumu. Referenduma nepieciešamība pamatojama ar to, ka, *pirmkārt*, ar transplantāciju saistītie jautājumi aizskar daudzas cilvēka tiesības, tajā skaitā arī konstitucionālās tiesības; *otrkārt*, tautas nobalsošana garantētu maksimālu iedzīvotāju informētību transplantācijas jautājumos, kas ir īpaši svarīgi referendumā pozitīva iznākuma gadījumā.

Statistiskie dati ļauj domāt, ka gadījumā, ja tiktu rīkots referendums, “prezumētas piekrišanas” sistēma varētu tikt pieņemta, resp., 64,4% aptaujāto dotu atļauju izmantot kādu no saviem iekšējiem orgāniem, ja viņi pēkšņi ietu bojā kādā negadījumā.⁴⁰

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- Select Committee of experts on the organizational aspects of co-operation in transplantation. International figures on organ donation and transplantation activity 1989–1995. Madrid: Transplant Newsletter, 1996. International figures on organ donation and transplantation activity 1989–1995.
- Transplant activities in Eurotransplant [Eurotransplant: Transplantation statistics] // www.transplant.org.
- “Baltransplant” statistiskie dati. Nav publicēti.
- Пациентку отпустили домой. *Неделя + Те*, 2002, 2-8 мая, №6, 9 стр.
- Rafails Rozentāls. P.Stradiņa KUS Latvijas Transplantācijas centra vadītājs. Ja nepieciešams pārstādīt nieri, *Lauku Avīze*, 2003. gada 10. novembris // www.laukuavize.lv/index.php?la=4449.
- ⁶ Rafails Rozentāls. P.Stradiņa KUS Latvijas Transplantācijas centra vadītājs. Ja nepieciešams pārstādīt nieri, *Lauku Avīze*, 2003. gada 10. novembris // www.laukuavize.lv/index.php?la=4449.
- Audu un orgānu izņemšana no dzīva donora.
- ⁸ Audu un orgānu izņemšana no miruša donora.
- ⁹ “Miruša cilvēka audu un orgānu izņemšanu nolūkā tos pārstādīt citiem cilvēkiem slimību un traumu ārstēšanai (transplantācijai) var izdarīt, ja konstatēts iespējamā donora smadzeņu vai bioloģiskās nāves fakts”. Latvijas Republikas likums “Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un viņa orgānu izmantošanu medicīnā.” 1992. g. 15. decembris 10. pants.
- ¹⁰ *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: KAMENE, 2000, 117. lpp.
- ¹¹ Edgars Melkšis. *Tiesību normu iztulkošana*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1999, 21. lpp.
- ¹² *The Times English Dictionary*, Times Book, 2000, p.p. 1391-1392.
- ¹³ *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, 5. sēj. Rīga: Zinātne, 1984, 346. lpp.
- ¹⁴ *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1998, 500. lpp.

- ¹⁵ *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1984, 346. lpp.
- ¹⁶ Lori Hartwell. *Organ Donation Policies around the World* // www.ikidney.com/lifestyle_tips/anitem.cfm.
- ¹⁷ Japan. Organ Transplants: Operations More Common As Donor Cards Become Popular// <http://jin.icic.or.jp/trends00/index.html>.
- ¹⁸ European countries' transplantation legislation-where does the decision-making competence lie? Published by The Danish Council of Ethics October 1999.// www.etiskraad.dk/publikationer/organdon_eng/kap05.htm.
- ¹⁹ Organ Donation And Transplantation. 1 June 2000. http://www.scottish.parliament.uk/whats_happening/research/pdf_res_notes/rn00-40.pdf.
- ²⁰ European countries' transplantation legislation-where does the decision-making competence lie? Published by The Danish Council of Ethics October 1999.// www.etiskraad.dk/publikationer/organdon_eng/kap05.htm.
- ²¹ Lori Hartwell. *Organ Donation Policies Around the World* // www.ikidney.com/lifestyle_tips/anitem.cfm.
- ²² Meeting the organ shortage (1999). Current status and strategies for improvement of organ donation. Madrid: Transplant Newsletter, 2001, Vol 6, No. 1, p. 34.
- ²³ Lori Hartwell. *Organ Donation Policies Around the World* // www.ikidney.com/lifestyle_tips/anitem.cfm.
- ²⁴ Jānis Vēvers. Netūrais bizness dzīvības vārdā, *Diena*, 2001. gada 3. augusts, 8.lpp.
- ²⁵ Elizabeth King and Russell G. Smith. *Human Tissue Transplantation Crime*, No.87. <http://www.aic.gov.au/publications/tandi/ti87.pdf>.
- ²⁶ Elizabeth King and Russell G. Smith. *Human Tissue Transplantation Crime*, No.87. <http://www.aic.gov.au/publications/tandi/ti87.pdf>.
- ²⁷ Louis Henkin, Gerald L.Neuman, Diane F.Orentlicher, David W.Leebor. *Human Rights*. New York: Fondation Press, 1999, p. 920.
- ²⁸ Louis Henkin, Gerald L.Neuman, Diane F.Orentlicher, David W.Leebor. *Human Rights*. New York: Fondation Press, 1999, p. 920.
- ²⁹ 1992. gadā Latvijas Republikas Augstākā Padome pieņēma likumu "Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un viņa orgānu izmantošanu medicīnā". Pieņemtais likums rada iespēju palielināt transplantātu skaitu, bet svarīgi ir arī celt to kvalitāti. Protams, labāki rezultāti tiek sasniegti, ja pacients saņem saderīgu, funkcionāli pilnvērtīgu transplantātu maksimāli neilgā laikā. Šādas iespējas var nodrošināt tikai vairāku valstu apvienību izveidošana. 1992. gadā Upsalā Ziemeļvalstu Transplantācijas ekspertu padomes sēdē tika izteikta ideja par apvienības "Baltransplant" izveidošanu, apvienojot Latvijas, Igaunijas un Lietuvas speciālistu grupas. 1993. gada 13. novembrī Viļņā tika sasaukta Baltijas Asambleja, kurā tika pieņemta rezolūcija par audu un orgānu transplantācijas centra "Baltransplant" izveidošanu, lai koordinētu Baltijas valstu transplantologu darbu un kopēju politiku audu un orgānu transplantācijas jomā. 1995. gada 7. jūnijā Latvijas, Lietuvas un Igaunijas veselības aizsardzības ministri parakstīja sadarbības līgumu, kurā tika apstiprināts nodoms par transplantācijas centra "Baltransplant" izveidošanu (2.7.-2.10 pants). 24. oktobrī, pamatojoties uz Latvijas Republikas Labklājības ministrijas Rīkojumu Nr. 289, tika izveidota transplantācijas centra "Baltransplant" Latvijas nodaļa.
- ³⁰ Informācija, saņemta no personīgas intervijas ar P.Stradiņa Klīniskās Universitātes slimnīcas Latvijas Transplantācijas Centra "Baltransplant" Latvijas nodaļas speciālistiem.
- ³¹ Online-tv-LNT//www.tvnet.lv/online/tv/lnt/index.php?id=1588983.
- ³² Avita Siliņa. Izbeigta lieta par nieru izņemšanu, *Diena*, 1997, 8. aprīlis, 3. lpp.; Pēteris Apinis. Par nieru transplantācijas lietu..., *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 1996, 7.jūnijs. 1. lpp.
- ³³ Piemēram, "Pirmkārt, jāaizvieto spēkā esošā sistēma pret sistēmu OPTING OUT", Jonatan Montgomery. *Health Care Law*. Oxford University Press, 1988. p. 433.
- ³⁴ Select Committee of experts on the organizational aspects of co-operation in transplantation. International figures on organ donation and transplantation activity

- 1989-1995. // Madrid: Transplant Newsletter. 1996. International figures on organ donation and transplantation activity 1989-1995.
- ³⁵ Dr. Moustarah. *Organ procurement: let's presume consent*// www.cma.ca/cmaj/vol-158/issue-2/0231.htm.
- ³⁶ Online-tv-LNT// www.tvnet.lv/onlinetv/lnt/index.php?id=1588983.
- ³⁷ Piem., Ian Kennedy, Andrew Grubb. *Principles of Medical Law*, Oxford University Press, 1988, p. 807.
- ³⁸ Jonatan Montgomery. *Health Care Law*, Oxford University Press, 1988, p.431-433.
- ³⁹ Latvijas sabiedrības informētība un attieksme pret orgānu transplantāciju, Latvijas Fakti, 2000. gada janvāris, 6. lpp.
- ⁴⁰ Latvijas sabiedrības informētība un attieksme pret orgānu transplantāciju, Latvijas Fakti, 2000. gada janvāris, 8. lpp. // Nav publicēti

Consent to the Organ Donation ex-mortuo: "informed" or "presumed" consent

Summary

The work is dedicated to the regulation of the organ donor's consent after death. The term "right to security of person" in this work is analyzed, too.

Analysing the legislation of several countries, it is possible to conclude that in the world there are two law systems of the donor's consent to remove cadaver organs:

1. **"OPTING IN" or the system of the "Informed Consent"** in which the donor must give his or her consent. The system of "OPTING IN" has the following subdivisions: organ donation according to the person's decision; organ donation as the relatives' decision too; organ donation as the only relatives' decision.

2. **"OPTING OUT" or system of the "Presumed Consent"** in which the organs and tissue may be removed for transplantation from cadavers of persons who did not, while living, indicate their refusal of donation. The system of "OPTING OUT" has the following subdivisions: Weak Version of Presumed Consent; Pure Presumed Consent; Pure Presumed Consent without the right to prohibit the removal of the organ.

According to the Latvian law, everybody has the right to the security of a person (including bodily security) but the rights are limited because the dead person's relatives can be involved in the process of decision-making.

There is a problem with defining which of the systems ("opting in" or "opting out") is in Latvia because of the controversial legal regulations in Latvian legislation. Definite and undisputable rules concerning the "OPTING OUT" system must be introduced into Latvian legislation, because the "OPTING OUT" system is better than the "OPTING IN" system: it protects the person's security, better guarantees the quality of transplantation, guarantees the donor's anonymity and is more economically, etc.

Taking into consideration the complexity of the problem, the aforementioned amendments to the Latvian legislation can only be introduced through a referendum. Admittedly, this will require additional financing to ensure the situation that members of society are informed about their rights to prohibit the removal of their organs as well as to organize a special institution of register.

Darba samaksas atšķirību novērtējums Latvijā

The Evaluation of the Differences in the Wage Payment

Ieva Sloka

Latvijas Universitātes doktorante

Finanšu ministrija

Smilšu iela 1, Rīga; LV-1919

E-pasts: jeva.sloka@fm.gov.lv

Darbā tiek apskatītas darba samaksas atšķirības Latvijā – atspoguļojot vispārīgo situāciju darba tirgū un analizējot darba samaksas atšķirības reģionu, profesiju un dzimumu griezumā. Darbā tiek veltīta uzmanība arī valsts atbalsta pasākumiem situācijas uzlabošanai nodarbinātības jomā.

Atslēgvārdi: bezdarbs, darba samaksa, darba tirgus, dzimumu līdztiesība, Eiropas Savienība, nodarbinātība, profesijas, reģionālās atšķirības, valstiska līmeņa pasākumi

Tekstā izmantotie saīsinājumi:

ES – Eiropas Savienība

FM – Finanšu ministrija

NVD – Nodarbinātības valsts dienests

RAA – Reģionālās attīstības aģentūras

RAPLM – Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija

IEVADS

Vadības teorija māca, ka darba samaksa ir viens no svarīgākajiem darba motivācijas faktoriem. It īpaši darba samaksa ir aktuāla gadījumos, kad ienākumi ir klasificējami kā samērā zemi. Ekonomikā, savukārt, darba samaksas rādītāji tiek izmantoti valsts ekonomiskā stāvokļa atspoguļošanai – tie tiek prezentēti kā vietējā, tā starptautiskā līmenī.

Šobrīd galvenokārt ir pieejami vispārēji dati par darba samaksas un bezdarba rādītājiem, un pietrūkst dziļākas analīzes par darba tirgus vispārējām tendencēm – sieviešu un vīriešu darba samaksas atšķirībām, darba samaksas atšķirībām dažādu profesiju ietvaros, darba samaksas atšķirībām reģionos. Nav arī pilnīgas analīzes par nepieciešamajiem pasākumiem nodarbinātības un darba samaksas situācijas uzlabošanai, kā arī par izmaiņām nodarbinātības jomā pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā.

Darba mērķis ir apskatīt Latvijas darba samaksas tendences dzimuma, profesijas, un reģionālā griezumā, kā arī apskatīt valsts atbalsts pasākumus nodarbinātības stāvokļa uzlabošanai un izmaiņas nodarbinātības jomā pēc Latvijas integrācijas Eiropas Savienībā. Šāds pārskats ļautu iegūt vispārīgāku priekšstatu par situāciju darba tirgū Latvijā.

Šī mērķa sasniegšanai izvirzīti sekojoši uzdevumi:

- nodarbinātības un darba samaksas apskats Latvijā,

ienākumu apskats reģionālā griezumā,
valsts atbalsta pasākumu apskats nodarbinātības uzlabošanai reģionālā līmenī,
darba samaksas apskats profesiju un dzimumu griezumā,
iespējamās izmaiņas darba samaksas ziņā līdz ar Latvijas integrāciju
Eiropas Savienībā.

Situācija darba tirgū Latvijā tiek salīdzināta ar situāciju darba tirgū citās Eiropas Savienības kandidātvalstīs, kā arī Eiropas Savienības dalībvalstīs. Tā kā darba tirgus analīze ietver plašu jautājumu klāstu, šajā darbā plānots parādīt tikai vispārēju ieskatu darba samaksas atšķirību ziņā.

Darbā galvenokārt tiek izmantoti Centrālās statistikas pārvaldes un EUROSTAT dati, kā arī ministriju izstrādātie nodarbinātības politikas dokumenti. Darbam ir teorētisks raksturs.

Statistikas dati uzrāda samērā ievērojamas atšķirības darba samaksas ziņā. Turklāt reālā starpība iedzīvotāju ieņēmumos ir vēl lielāka, jo Latvijā ir cilvēki, kuri pilnībā nedeklarē savus ienākumus (ēnu ekonomika). Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem ēnu ekonomika Latvijas darba tirgū sasniedz aptuveni 25%. Lai arī šis skaitlis ir samērā nozīmīgs, neoficiāla informācija liecina, ka ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas tautsaimniecībā varētu būt daudz augstāks. Tā kā nav konkrētas informācijas par ēnu ekonomikas apmēriem darba samaksas ziņā, autore savam darbam ir izmantojusi tikai oficiālos statistikas datus. Var oponentēt, ka oficiālie dati neprecīzi atspoguļo reālo situāciju darba samaksas ziņā Latvijā, taču tajā pašā laikā jāņem vērā, ka tie ir nepieciešami, jo:

tiek izmantoti situācijas darba samaksas jomā atspoguļošanai valstiskā un starptautiskā līmenī,

tiek izmantoti valsts budžeta plānošanā un nodokļu ieņēmumu prognozēšanā, dod ieskatu par situāciju Latvijas tirgū līzinga sabiedrībām un kredītiestādēm.

1. NODARBINĀTĪBAS UN DARBA SAMAKSAS APSKATS LATVIJĀ

Latvijā gadu no gada turpina pieaugt kā darba samaksa, tā arī nodarbinātības līmenis, tomēr pieauguma temps ir pārāk lēns, lai nodrošinātu ekonomisko izaugsmi un panāktu konkurētspēju pasaules vai vismaz Eiropas tirgū.

Tajā pašā laikā Latvijas darba tirgū ir iezīmējušies vairāki pozitīvi faktori nodarbinātības jomā – turpina pieaugt nodarbināto iedzīvotāju izglītības līmenis – saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem Latvija ir pirmajā vietā Eiropas Savienības kandidātvalstu vidū augstākajās izglītības iestādēs studējošo skaita ziņā. Lai arī lēni, bet arvien vairāk turpina palielināties ekonomiski aktīvo iedzīvotāju nodarbinātības līmenis. Šādam pieaugumam varētu būt vairāki aspekti – kļūt arvien lielāka Latvijas iesaistišanās starptautiskajos procesos, kas ļauj palielināt nodarbināto cilvēku skaitu, kā arī ekonomikas izaugsme, kas ļauj palielināt pirktspēju un patēriņu.

Lai arī Latvijā ir salīdzinoši augsts nodarbinātības līmenis, iedzīvotāju darba samaksa joprojām ir salīdzinoši zema (1.2. tabula). Vidējie iedzīvotāju neto ienākumi (ienākumi pēc nodokļu nomaksas) tikai nedaudz pārsniedz viena

iedzīvotāja pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtību. Turklāt jāņem vērā, ka lielākajai daļai strādājošo iedzīvotāju ir vismaz viens apgādājamais.

1.1. tabula

Ekonomiski aktīvo iedzīvotāju un nodarbināto iedzīvotāju gada vidējais skaits
Economically active population and employed population yearly

	2000	2001	2002
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji, tūkst.	1100	1107	1123
Nodarbinātie iedzīvotāji, tūkst.	941	962	989
Nodarbināto iedzīvotāju īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju kopskaitā	85,5%	86,9%	88,1%

Avots: Centrālā statistikas pārvalde

1.2. tabula

Iedzīvotāju naudas ieņēmumi mēnesī
Income of inhabitants per month

	2000	2001	2002
Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa, bruto, latos	150	159	173
sabiedriskajā sektorā, bruto	169	180	200
procentos pret iepriekšējo gadu	100	106	111
privātajā sektorā, bruto	136	146	155
procentos pret iepriekšējo gadu	100	107	106
Viena iedzīvotāja pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtība	84	87	89

Avots: Centrālā statistikas pārvalde

Darba samaksa sabiedriskajā sektorā pārsniedz darba samaksu privātajā sektorā. Bez tam darba samaksas pieaugums sabiedriskajā sektorā vidēji ir augstāks nekā darba samaksas pieaugums privātajā sektorā. Tajā pašā laikā jāņem vērā, ka 1.2. tabulas rādītāji atspoguļo vidējos darba samaksas apmērus. Tajā netiek parādīts, ka liels privātajā sektorā strādājošo īpatsvars saņem minimālo darba samaksu, kas ietekmē vidējos darba samaksas rādītājus. Paredzams, ka darba samaksa varētu turpināt pieaugt arī nākamajos gados. Šobrīd kā vienu no saviem mērķiem valdība ir deklarējusi darba samaksas pieaugumu valsts sektorā strādājošajiem – ārstiem, policistiem, skolotājiem un citu profesiju pārstāvjiem. 2004. gadā tiks palielināts arī ierēdņu vietu skaits Eiropas Savienības fondu administrēšanai, jaunajām vietām nosakot darba samaksu 450 latu apmērā.

2. IENĀKUMU APSKATS REĢIONĀLĀ GRIEZUMĀ

Darba samaksa vidēji Latvijā ir salīdzinoši maza, turklāt ļoti lielas atšķirības darba samaksas līmenī Latvijā pastāv reģionālā aspektā. Šīs atšķirības sāka veidoties 90. gadu sākumā līdz ar neatkarības atgūšanu un valsts uzņēmumu un kolhozu sabrukšanu, un pastāv joprojām, neskatoties uz valsts veiktajiem atbalsta pasākumiem reģionu ekonomikas, kā arī nodarbinātības uzlabošanā. Tas rada iedzīvotāju koncentrēšanos viena reģiona, galvenokārt, Rīgas ietvaros. Jauno cilvēku aizplūšana no reģioniem mazina jau tā zemo ekonomisko aktivitāti vājāk attīstītajos reģionos.

Darbā autore, apskatot 5 Latvijas reģionus, ir izmantojusi EUROSTAT lietoto NUTS 5 klasifikāciju, kā arī atsevišķi atzīmējusi Rīgu – pilsētu, kurā vērojami vieni no augstākajiem ienākumiem Latvijā. 2.1. tabula parāda ievērojamas atšķirības darba samaksas ziņā. Nabadzīgākajā Latvijas reģionā – Latgales reģionā darba samaksa vidēji sastāda tikai nedaudz vairāk par 60% no darba samaksas Rīgā. Turklāt jāņem vērā, ka pastāv ievērojamas darba samaksas atšķirības arī viena reģiona ietvaros – Latgales, kā arī citos reģionos, ir daudzi strādājošie, kuru darba samaksa ir daudz zemāka nekā statistiskajos datos minētā.

2.1. tabula

Strādājošo darba samaksa pamatdarbā, latos
Average gross wages at the main job per month

	2000	2001	2002
Pavisam	149,53	159,30	172,72
Rīgas reģions	170,10	181,24	196,62
Rīga	173,13	183,81	199,89
Vidzemes reģions	117,56	124,57	135,12
Kurzemes reģions	139,04	147,55	154,99
Zemgales reģions	118,56	125,12	138,38
Latgales reģions	106,76	114,08	123,19

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, Latvijas reģioni skaitļos 2002, 41.lpp.

Ņemot vērā samērā lielās darba samaksas atšķirības reģionos, autore ir izvēlējies nelielu uzmanību veltīt arī reģionālajām atšķirībām māsaimniecību ienākumu ziņā, lai atspoguļotu pilnīgāku priekšstatu par iedzīvotāju ienākumiem Latvijā.

2.2. tabula

Māsaimniecības rīcībā esošā ienākuma sastāvs reģionos,
vidēji uz vienu māsaimniecības locekli mēnesī, latos
Income for households in regions, monthly average
for one person of household, lats

	Rīgas	%	Vidzemes	%	Kurzemes	%	Zemgales	%	Latgales	%
<i>Rīcībā esošais ienākums</i>	102,43	100	67,52	100	68,30	100	71,07	100	58,44	100
Algotā darba samaksa	71,17	69,5	37,03	54,8	40,01	58,6	36,74	51,7	28,00	47,9
Neto ienākums no uzņēmējdarbības, pašnodarbinātības, tai skaitā:	6,25	6,1	7,08	10,5	5,92	8,7	12,59	17,7	7,38	12,6
- no lauksaimniecības	0,48	0,5	6,01	8,9	3,27	4,8	9,69	13,6	6,27	10,7
- no uzņēmējdarbības, amatniecības, pašnodarbinātības	5,76	5,6	1,01	1,5	2,59	3,8	2,77	3,9	1,04	1,8
Ienākumi no īpašuma un rentes	1,05	1,0	0,04	0,1	0,05	0,1	0,20	0,3	0,15	0,3
Transferti, tai skaitā:	23,75	23,2	22,97	34,0	21,96	32,2	21,15	29,8	22,48	38,5
- pensijas	17,51	17,1	16,41	24,3	15,08	22,1	15,02	21,1	16,54	28,3
Citi ienākumi	0,21	0,2	0,39	0,6	0,35	0,5	0,38	0,5	0,43	0,7

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, Ziņojums par māsaimniecību budžetu pētījuma rezultātiem 2002.gadā, 21.lpp

Statistikas dati uzskatāmi parāda, ka reģionos proporcionāli lielu daļu no ienākumiem sastāda ar darba algu nesaistītie ieņēmumi. Īpaši augsts citu ieņēmumu rādītājs ir Latvijas nabadzīgākajos rajonos – Latgalē un Zemgalē. Turklāt jāņem vērā, ka, ļoti lielu daļu no ieņēmumiem sastāda transferta maksājumi un pensijas. Līdz ar to pastāv ievērojama slodze sociālajam budžetam un netiek dots pietiekošs stimuls ekonomiskās aktivitātes paaugstināšanai. Turklāt jāatzīmē, ka lai arī reģionos samērā liels procents ienākumu tiek gūti ārpus darba samaksas, jebkurā gadījumā māsaimniecību ienākumi reģionos ar zemāko darba samaksu ir ievērojami mazāki par māsaimniecību ienākumiem reģionos ar augstāko darba samaksu.

3. VALSTS ATBALSTA PASĀKUMU APSKATS NODARBINĀTĪBAS UZLABOŠANAI REĢIONĀLĀ LĪMENĪ

Lai panāktu reģionālo atšķirību mazināšanos, valdība jau vairākus gadus veic pasākumus, kā arī iegulda ievērojamus pašmāju un ārvalstu līdzekļus situācijas uzlabošanai reģionos. Jau šobrīd Latvijai ir pieejami samērā lieli ārvalstu, kā arī pašmāju resursi darba tirgus situācijas uzlabošanai, kā arī reģionālo atšķirību mazināšanai. Saskaņā ar Finanšu ministrijas datiem Eiropas Savienības atbalsts ekonomiskās situācijas uzlabošanai Latgalē no 1999.-2002. gadam ir sastādījis nedaudz vairāk kā 3.9 miljonus latu un uz ieguldīto līdzekļu rēķina ir veikti vairāki valstiski nozīmīgi pasākumi. Zemgalē šajā pašā laika posmā no ārvalstu finanšu palīdzības līdzekļiem ir ieguldīti aptuveni 1.17 miljoni latu. Nodarbinātības pasākumu veicināšanai Latgalē šajā laika posmā no ārvalstu finanšu palīdzības līdzekļiem ir ieguldīti 50 000 latī. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem šo pasākumu rezultātā ir nedaudz pieaudzis iekšzemes kopprodukts, kā arī nedaudz palielinājusies darba samaksa (pastāv arī uzskats, ka bez šiem pasākumiem iekšzemes kopprodukts, kā arī vidējā darba samaksa varētu pat samazināties), tomēr situācija atsevišķos Latvijas reģionos joprojām ir samērā kritiska.

Valstī jau šobrīd ir noteikti vairāki instrumenti kā cīnīties ar nodarbinātības palielināšanu un arī ar darba samaksas pieaugumu. 3.1. tabulā ir apkopoti atsevišķi valsts un ārvalstu atbalsta pasākumi nodarbinātības situācijas uzlabošanai reģionos. 3.1. tabula nesniedz pilnīgu informāciju par valsts atbalstu nodarbinātības politikas veidošanai reģionālā līmenī, tomēr parāda svarīgākos valsts atbalsta pasākumu virzienus, kā arī vispārējās attīstības tendences. Izvēlētie pasākumi ir norādīti, jo paredzams, ka šajos virzienos valsts atbalsts tiks sniegts arī turpmāk. Tiks pievērsta uzmanība īpaši atbalstāmo reģionu attīstībai, kā arī rajonu (pilsētu) nodarbinātības pasākumu plānu izstrādāšanai.

Kā viens no nozīmīgākajiem valsts atbalsta pasākumiem bieži vien tiek minēta jaunu darba vietu radīšana. Šis pasākums palīdz uzlabot ekonomisko situāciju valstī un stimulē ekonomiskās aktivitātes paaugstināšanos. Šāda veida pasākums ir atbalstāms un tiks finansēts arī nākotnē. Taču pastiprinātu interesi būtu jāpievērš ne tikai sfērām, kuru ietvaros tiek radītas jaunas darba vietas, kā arī mūžizglītības jautājumu risināšanai un darbinieku apmācībām, liekot saglabāt konkurētspēju Latvijā. Pretējā gadījumā jaunizveidotās darba vietas Latvijā tikai palielina strukturālo bezdarbu un rada īstermiņa efektu ekonomiskajai attīstībai.

3.1. tabula

Reģionālā un vietējā mēroga rīcība nodarbinātības veicināšanai
Regional and local activities for promotion of employment

N.p.k.	Pasākuma nosaukums	Paredzētie finansu resursi 2003. gadā (milj. Ls)	Atbildīgās institūcijas (sadarbības partneri)	Pasākuma izpildes gaitas raksturojums 2003.gada I pusgadā
1.	Īpaši atbalstāmo reģionu attīstības programmas ietvaros apkalpot 700, no tiem uzsākt 250-300 jaunus projektus	1.30	FM, RAPLM, RF, pašvaldības un uzņēmēji	Programmas ietvaros tiek finansēti 630 projekti, kas uzsākti iepriekšējos periodos un no jauna noslēgti 76 līgumi par finansējuma saņemšanu no Reģionālā fonda. Izveidotas 230 jaunas pastāvīgas, saglabātas 300 darba vietas, nodrošinātas 200 sezonas darba vietas. 2003. gada I pusgadā ir izlietoti 0,634 milj. Ls
2.	PHARE 2000 Nacionālās programmas "Ekonomiskās un sociālās kohēzijas pasākumi Zemgalē" LE00.12.03 projektu ieviešana	0.325*/0.968**	FM, RAPLM, Zemgales RAA, pašvaldības	Projekti tiek ieviesti sekmīgi un 2003. gada 30. novembrī paredzēts beigt šos projektus. Rezultāti par šo projektu ieviešanu tiks apkopoti 2004. gada 1. ceturksnī. 2003. gada I pusgadā ir izlietoti 0,315*/0,496** milj. Ls
3.	Nodrošināt sistemātisku un mērķtiecīgu kontaktu uzturēšanu starp NVD un darba devējiem	***	NVD, darba devēji	NVD 2003.gada I pusgadā ir uzsācis sadarbību ar 1379 darba devējiem; 2003. gada I pusgadā NVD pieteiktas 27355 brīvās darba vietas (vakances).
4.	Rajonu (pilsētu) nodarbinātības veicināšanas pasākumu plānu izstrādāšana	***	NVD	NVD kopīgi ar pašvaldībām izstrādājis nodarbinātības veicināšanas pasākumu plānus 2003. gadam 65 pilsētām, 14 novadiem un 462 pagastiem. NVD un pašvaldību nodarbinātības veicināšanas pasākumu plānu īstenošanas rezultātā kopīgi realizēti pasākumi: algotie pagaidu sabiedriskie darbi; pasākumi noteiktām personu grupām (jauniešu darba prakse, subsidētās darba vietas pirmspensijas vecuma bezdarbniekiem un sociālie uzņēmumi); pasākumi invalīdu darbspējas uzlabošanai.

Avots: Ekonomikas ministrijas informatīvais ziņojums par Latvijas Nacionālā nodarbinātības plāna 2003.gadam izpildi 2003.gada I pusgadā, 23.lpp.

* Kopā nacionālais un reģionālais (Latgales un Zemgales) līdzfinansējums ES PHARE finansējumam

** ES PHARE 2000 ekonomiskās un sociālās kohēzijas finansējums Latgalei un Zemgalei

*** Pasākumi tiek veikti NVD uzturēšanas izdevumu ietvaros

4. DARBA SAMAKSAS APSKATS PROFESIJU UN DZIMUMU GRIEZUMĀ

Raksta pirmajās nodaļās tika aplūkoti vidējie darba samaksas rādītāji, kā arī darba samaksas rādītāju atšķirības reģionālā griezumā. Taču Latvijā ievērojamas atšķirības darba samaksas ziņā ir vērojamas ne tikai reģionālā aspektā, bet arī starp profesijām – ir profesijas, kurās lielākā daļa strādājošo saņem minimālo algu un ir profesijas, kur darba samaksas ziņā ir iespējams konkurēt ar Eiropas Savienības vidējo līmeni. Tradicionāli Latvijā par vislabāk apmaksātajām profesijām tiek uzskatītas juristu, IT speciālistu, kā arī vadītāju profesijas. Lai gūtu pilnīgāku ieskatu par darba samaksu Latvijā, autore ir apkopojusi darba samaksas rādītājus pa atsevišķām profesijām. Lai pilnīgāk iezīmētu darba samaksas atšķirības, ienākumi atkarībā no profesijas ir dalīti arī dzimumu griezumā (4.1. tabula). Profesijas ir izvēlētas izlases kārtībā, lai atspoguļotu darba samaksu dažādās sfērās, kā arī lai akcentētu darba samaksas atšķirības dzimumu jomā.

4.1. tabula

Vidējā bruto darba samaksa mēnesī pa profesijām pēc dzimuma, latos Average gross wages per month to employees by sex

Profesijas	Pavisam	Vīrieši	Sievietes	Sieviešu un vīriešu vidējās darba samaksas mēnesī attiecība %
Likumdevēji un valsts vecākās amatpersonas	278,62	277,55	222,03	80,0
Kolektīvie vadītāji	361,30	411,30	296,05	72,0
Vecākie skaitļošanas speciālisti	350,21	370,05	302,77	81,8
Inženieri	289,35	291,21	279,83	96,1
Grāmatveži	197,71	226,19	195,75	86,5
Juristi	325,0	302,77	341,48	112,8
Ekonomisti	289,03	397,37	267,47	67,3
Finanšu un tirdzniecības speciālisti	245,79	262,93	230,48	87,7
Mākslas, sporta un atpūtas speciālisti	121,28	134,61	114,46	85,0
Klientu apkalpotāji	152,07	171,82	148,27	86,3
Ceļojumu un transporta pakalpojumu darbinieki	124,54	140,41	122,08	86,9
Pārtikas produktu ražotāji	93,51	101,13	90,67	89,7
Rūpniecisko iekārtu operatori	131,00	128,82	141,52	109,9
Tirdzniecības un apkalpošanas sfēras vienkāršās profesijas	80,76	84,77	79,39	93,7

Avots: Profesiju apsekojuma rezultāti Latvijā 2002. gada oktobrī, 51.lpp.

Darba samaksas dati atspoguļo, ka viena no augstāk apmaksātajām profesijām ir skaitļošanas operatori. Kā negatīva iezīme šajā profesijā ir vērojama samērā liela atšķirība starp vīriešu darba samaksu un sieviešu darba samaksu. Jāatzīmē arī, ka informāciju tehnoloģiju nozare ir gandrīz vienīgā nozare Latvijā, kur studējošo vīriešu skaits pārsniedz studējošo sieviešu skaitu.

Tradicionāli kā viena no vislabāk apmaksātajām profesijām Latvijā ir iezīmējusies jurista profesija. Jāuzsver, ka šī profesija ir viena no retajām, kurā sieviešu vidējā darba samaksa pārsniedz vīriešu darba samaksu. Nereti sabiedrībā

nākas dzirdēt uzskatu, ka jurista profesija konkurē ar ekonomista profesiju – darba samaksas, zināšanu apjoma, kā arī prestiža ziņā. Statistikas dati parāda, ka vidēji ekonomista profesija ir zemāk apmaksāta nekā jurista profesija. Tajā pašā laikā vīriešu darba samaksa ekonomista profesijā pārsniedz vīriešu – juristu darba samaksu un lielās atšķirības šajās profesijās rodas uz sieviešu darba samaksas rēķina. Kā iemesls šādām atšķirībām darba samaksas ziņā būtu minams joprojām sabiedrībā pastāvošais stereotips par sievietēm kā sliktām vadītājām, jo ekonomista amats bieži vien saistās ar vadītāja amatu kā arī iemaņām. Šo hipotēzi apstiprina arī dati par profesiju atšķirībām dzimumu griezumā – ja vidēji sieviešu darba alga sastāda 80% no vīriešu vidējās darba algas, kolektīvo vadītāju profesijas darba algas atšķirībām ir lielākas – sieviešu darba samaksa sastāda tikai 70% no vīriešu darba samaksas.

Pētot darba samaksu, uzmanība būtu jāpievērš arī bezdarba rādītājiem valstī. Bezdarba tendences ļoti lielā mērā līdzinās darba samaksas tendencēm – tām pastāv reģionāls aspekts, kā arī bezdarba līmenis sieviešu vidū Latvijā ir augstāks nekā vīriešu vidū.

4.2. tabula

Bezdarbnieku sadalījums pēc dzimuma
Proportion of unemployed by sex

	2000	2001	2002
Vīrieši, tūkst.	39,5	39,0	37,0
Sievietes, tūkst.	53,8	52,6	52,7

Avots: Centrālā statistikas pārvalde

4.2. tabula uzskatāmi parāda, ka sieviešu bezdarbnieču skaits Latvijā pārsniedz vīriešu bezdarbnieku skaitu. Jāņem vērā, ka sieviešu skaits vidēji Latvijā pārsniedz vīriešu skaitu, tomēr arī uz 100 iedzīvotājiem sievietēm bezdarbnieku skaits pārsniedz 100 iedzīvotāju vīriešu skaitu. Šāda situācija ir vērojama lielākajā daļā Eiropas Savienības kandidātvalstu un pat Eiropas Savienības valstu starpā. Eiropas Savienībā pievērš lielu uzmanību dzimumu līdztiesības jautājumiem un tērē ievērojamus līdzekļus vienlīdzīgu iespēju radīšanai dzimumu starpā. Neskatoties uz to, ņemot vērā darba devēja subjektīvos faktoros, atlasot darba kandidātus, nav iespējams viennozīmīgi ietekmēt sabiedrības domu šī jautājuma risināšanai. Arī Latvijā valstiskā līmenī ir izdarīti visi nepieciešamie pasākumi, lai nodrošinātu dzimumu līdztiesību darba tirgū – likumdošana saskaņota atbilstoši Eiropas Savienības dzimumu līdztiesības normām, pieņemti virkne rīkojumi un normatīvie akti. Centrālās statistikas pārvaldes dati liecina, ka augstākajās mācību iestādēs lielāks ir studējošo sieviešu īpatsvars. Tajā pašā laikā joprojām ir problemātiski panākt sabiedrības uzticamību šo jautājumu risināšanā.

Līdz ar to joprojām paliek aktuāls jautājums, kā cīnīties ar pastāvošajām bezdarba un nodarbinātības problēmām. Turklāt jāņem vērā, ka valstī lielākoties ir strukturāls bezdarbs, jo vairāki strādājošie ir nodarbināti divās un vairāk darba vietās.

5. IESPĒJAMĀS IZMAIŅAS DARBA SAMAKSAS ZIŅĀ LĪDZ AR LATVIJAS INTEGRĀCIJU EIROPAS SAVIENĪBĀ

Sabiedrībā bieži tiek diskutēts par izmaiņām darba tirgū un izmaiņām darba samaksas ziņā pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā. Līdz ar struktūrfondu ienākšanu Latvijā ievērojami pieaugs ierēdņu vietu skaits šo fondu administrēšanai. Palielināsies arī privāto konsultantu skaits struktūrfondu projektu sagatavošanai. Gribētos tomēr domāt, ka līdz ar struktūrfondu ieplūšanu Latvijā tiks radītas arī jaunas darba vietas. Lai efektīvi novirzītu līdzekļus darba vietu radīšanai, nepieciešama rūpīga izpēte par pašreizējo pieprasījumu darba tirgū, iedzīvotāju prasmēm, kā arī nākotnes tirgus attīstības tendencēm – vietējā un starptautiskā mērogā.

Līdz ar Latvijas integrāciju Eiropas Savienībā un struktūrfondu ieplūšanu Latvijā var cerēt arī uz reģionālās situācijas uzlabošanos, kā arī uz situācijas uzlabošanos nodarbinātības jomā. Līdzekļi situācijas uzlabošanai reģionos būs pieejami no Eiropas reģionālās attīstības fonda (aptuveni 197 miljoni latu), situācijas nodarbinātības jomā uzlabošanai un cilvēkresursu attīstībai – no Eiropas sociālā fonda (aptuveni 47 miljoni latu) [12]. No 2004. gada līdz 2006. gadam Latvijai, Eiropas sociālā fonda ietvaros, būs iespēja saņemt finansējumu cilvēkresursu attīstībai un jaunu darba vietu radīšanai, cilvēkresursu izglītības veicināšanai un citiem ar nodarbinātības stāvokli Latvijā saistītiem pasākumiem. Atbalsts ekonomikas izlīdzināšanas pasākumiem nākamajos gados tiks sniegts no Eiropas reģionālās attīstības fonda.

Sabiedrībā nereti ir izskanējis uzskats, ka pieejamie līdzekļi no Eiropas Savienības struktūrfondu ir viens no nozīmīgākajiem stimuliem Latvijas integrācijai Eiropas Savienībā. Skeptiķi, savukārt, oponenti, ka Latvija vēl nav gatava efektīvi apgūt tik lielus līdzekļus (4 struktūrfondu ietvaros Latvijā būs pieejams finansējums aptuveni 355 miljonu latu apmērā) [12].

3. nodaļa atspoguļo, ka vairākas reizes mazāka summa ir radījusi iespēju ekonomiskajai izaugsmei, līdz ar to domājams, ka ekonomiskās situācijas uzlabošanās ir sagaidāma arī nākotnē. Turpmāko gadu dati parādīs, cik liela korelācija pastāv starp ieguldītajiem līdzekļiem Latvijas reģionos un ekonomisko izaugsmi. Tomēr jāatceras, ka tikai efektīva līdzekļu apsaimniekošana var radīt efektīvu ekonomikas pieaugumu.

SECINĀJUMI

Darba rezultātā varam secināt, ka:

- darba samaksas līmenis Latvijā ir samērā zems, bez tam pastāv ļoti liela standartnovirze darba samaksas ziņā;
- joprojām pastāv samērā lielas atšķirības reģionālā ziņā. Neskatoties uz valsts un ārvalstu ieguldījumiem reģionālās attīstības veicināšanā, starpība starp Latvijas bagātājiem un nabadzīgajiem reģioniem joprojām ir ievērojama. Sagaidāms, ka līdz ar struktūrfondu ieplūšanu Latvijā reģionālās atšķirības mazināsies;

Latvijā pastāv samērā lielas problēmas dzimumu līdztiesības jomā sievietu vidējā darba samaksa vidēji sasniedz tikai 80% no vīriešu vidējās darba samaksas, bez tam pastāvošais bezdarba līmenis sievietu vidū ir augstāks nekā vīriešu vidū;

Latvijā, tāpat kā citur pasaulē ir iezīmējušās labāk apmaksātās un mazāk apmaksātās profesijas;

šai panāktu efektīvu nodarbinātības politiku valstī ir nepieciešama detalizēta pašreizējo procesu izpēte – kā vietējā, tā starptautiskā mērogā; šobrīd Latvijā līdz ar ārvalstu finansiālo palīdzību ir uzlabojusies ekonomiskā situācija, kā arī situācija darba tirgū. Vēl lielāks pieaugums, cerams, būs novērojams pēc struktūrfondu ieplūšanas.

KOPSAVILKUMS

Neskatoties uz realizētajiem pasākumiem nodarbinātības veicināšanai, joprojām pastāv vairākas problēmas darba tirgū Latvijā – samērā zema darba samaksa, lielas reģionālās atšķirības nodarbinātības, bezdarba, kā arī ekonomiskās attīstības jomā, pastāv arī problēmas dzimumu līdztiesības jautājumu risināšanas ziņā. Latvijā ir tikai dažas profesijas, kurās sievietu vidējā darba samaksa pārsniedz vīriešu vidējo darba samaksu. Latvijā nav profesiju, kurā vīriešu un sievietu darba samaksa būtu vienlīdzīga.

2004.gada 1.maijā Latvija kļuva par Eiropas Savienības dalībvalsti. Kā galvenie faktori par labu Latvijas integrācijai Eiropas Savienībā bieži vien tiek minēti – pieejamie līdzekļi no Eiropas Savienības struktūrfondu. Skeptiķi tajā pašā laikā norāda uz trūkumiem šajā jomā – Latvija vēl nav gatava efektīvi apgūt Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļus.

Apskatot ar nodarbinātību saistītos datus, jāatzīst, ka jau šobrīd, lielā mērā pateicoties ārvalstu finansiālajiem ieguldījumiem, ir palielinājusies ekonomiskā aktivitāte, kā arī ekonomiskā izaugsme kopumā. Nauda vien nav līdzeklis ekonomiskās situācijas uzlabošanai – ir nepieciešami arī efektīvi pasākumi tās izmantošanai un ilgtermiņa skatījums un procesiem valstī.

LITERATŪRA

1. *Darbspēka apsekojuma galvenie rādītāji* (2003.gada II ceturksnī). R.: LR Centrālā statistikas pārvalde. 2003. 39 lpp.
2. *Dzīves apstākļi Latvijā 1999.gadā*. R.: LR Centrālā statistikas pārvalde. 2001, 233 lpp.
3. *Latvijas reģioni skatītos 2002*. R.: LR Centrālā statistikas pārvalde. 2003. 153 lpp.
4. *Ekonomikas ministrijas informatīvais ziņojums par Latvijas Nacionālā nodarbinātības plāna 2003.gadam izpildi 2003.gada I pusgadā*. R.: LR Ekonomikas ministrija, 28 lpp.
5. Stiglics E., Drifils D. *Makroekonomika*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1994. 416 lpp.
6. *Ziņojums par mājsaimniecību budžetu pētījuma rezultātiem 2002.gadā*. R.: LR Centrālā statistikas pārvalde. 2003. 31 lpp.
7. Proposal for a Decision of the European Parliament and of the Council of Community incentive measures in the field of employment. – Brussels, European Commission, 2000. 5 p.

8. Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels: European Commission, 2000. 39 p.
9. Slaughter M.J., Swagel P. *Does Globalisation Lower Wages and Export Jobs*. London: International Monetary Fund, 1991. 23 p.
10. www.bank.lv/izdevumi.
11. www.ilo.org.
12. www.fm.gov.lv.
13. www.worldbank.org/research.

The Evaluation of the Differences in the Wage Payment

Summary

Although there are several measures realised for promotion of employment, still problems in labour market of Latvia persist – comparatively low salary, comparatively high regional disparities in terms of employment, unemployment as well as economic development, also problems in terms of gender equality persist. There are only few professions in Latvia, where salary of women tend to be higher than salary of men, there are no professions where salary for men and women is equal.

In 1 May 2004 Latvia will become a member of the European Union. The main factors in favour in Latvia's integration in the European Union are often named – financing from the European Union Structural Funds. At the same time skeptics argue that Latvia still is not ready to absorb the available financing from the structural funds.

Analysis of employment data shows that at present economic activity as well as economic growth can be observed. Foreign financing can be named as one of the factors for promotion of economic growth. At the same time should be acknowledged that money alone is not a mean for promotion of economic situation – there should be clear measures for the use of money as well as sustainable approach for the processes in the state.

Grāmatvedības uzskaites starptautiskais regulējums, SFPS un GAAP pielietojums nacionālās uzskaites sistēmās

Regulations of International Bookkeeping System, International Accounting Standards and Generally Accepted Accounting Principles Application in the International Accounting System

Maksims Smagins

SIA "Baltimports"

Kr. Valdemāra 38-612, Rīga, LV-1010

E-pasts: maksim.smagin@navigator.lv

Pētījuma mērķis ir, salīdzinot dažādās valstīs uzskaites sistēmu būtību, pielietojuma vidi, terminoloģiju, bāzes principus, normatīvos pamatus, noteikt kopīgās un atšķirīgās šo sistēmu pazīmes, kā arī izvērtēt pozitīvās pieredzes pielietojuma iespējas Latvijas apstākļos. Pamatakcents balstīts uz būtiskām atšķirībām starp uzskaites modeļiem un principiem, kas dažādi lietojami Latvijas un citu valstu apstākļos.

Atslēgvārdi: Starptautiskie Finanšu pārskatu standarti; Starptautiskie uzskaites noteikumi; starptautisko uzskaites noteikumu komiteja; starptautisko standartu pamatstarpības; vispārpieņemtie grāmatvedības uzskaites noteikumi

Pāreja uz starptautiskiem grāmatvedības uzskaites un finanšu atskaites standartiem – viens no uzņēmumu un organizāciju atbalsta nosacījumiem no valsts struktūru puses, tajā skaitā arī nodokļu struktūru. Sākot ar 90. gadu sākumu, pārejas procesā no centralizētas plāna saimniecības uz tirgus ekonomiku mūsu valstī notika lielas pārmaiņas. Pārmaiņas nevarēja apiet tādus svarīgus vadības elementus kā uzskaiti, finanšu kontroli un analīzi. Tā kā uzskaites komandadministratīvajā sistēmā veic principiāli atšķirīgas funkcijas, nekā tirgus ekonomikas apstākļos, parādījās uzskaites reformēšanas problēma saskaņā ar pasaulē vispārpieņemto praksi. Tas ir nepieciešams, lai mūsu uzņēmumi, kas iziet starptautiskajā tirgū, būtu tā pilntiesīgi dalībnieki, bet grāmatvedības uzskaites standarti objektīvi atspoguļotu kompānijas darbību un īpašuma stāvokli. Bet starptautiskajam tirgum ir savas prasības potenciāliem kredītuņēmējiem, kā arī vispār partneriem. Tie vēlas sadarboties ar rentabliem, maksātspējīgiem uzņēmumiem. Bet pārliecināties par to investori un kreditori var tikai, izlasot pamata grāmatvedības dokumentus, kas līdz pēdējiem gadiem Latvijā bija diezgan specifiski un nesaprotami ārzemniekiem. Pie mums, piemēram, nebija tādu tīri tirgus ekonomikas kategoriju, kā nemateriālie aktīvi, pašu kapitāls un papildu kapitāls, rezerves, debitoru un kreditoru saistību sadalījums īstermiņa un ilgtermiņa utt.

Latvijā lielo risku apstākļos, starptautisko finanšu uzskaites standartu atzišana būs svarīgs solis ārvalstu investoru piesaistišanā. Jo, piemēram, pēc "Morgan Stanely" bankas analītiķa D.-P. Smita vārdiem, ārvalstu investori "nav gatavi nopietni ienākt Latvijas tīrgū, līdz brīdim, kad tiks veikti pilnveidojumi korporatīvās caurskatāmības jomā". Pāreja uz starptautisko uzskaites praksi būtiski atvieglos savstarpējās attiecības ar ārvalstu investoriem, veicinās kopējo projektu skaita pieaugumu. Nepieciešams uzsvērt, ka uzskaites sistēmas pāreja uz starptautiskiem standartiem nav tikai Latvijas problēma; grāmatvedības uzskaites sistēmas harmonizācijas un standartizācijas procesam ir globāls raksturs. Piemēram, ES robežās šis darbs turpinās jau 40 gadus.

Grāmatvedības uzskaites unifikācijas process ir tieši saistīts ar fundamentālām pārmaiņām pasaules ekonomikā starptautiskās integrācijas un saimnieciskas darbības internacionalizācijas rezultātā (šobrīd firmu iekšējo piegāžu sastāvā 1/3 ir starptautiskais preču apgrozījums). Uzskaites starptautiskā standartizācija pilnā mērā atbilst transnacionālo kompāniju interesēm. Pēc ANO datiem šobrīd pasaulē darbojas ap 37 tūkstošiem TNK un 170 tūkstošiem to ārvalstu filiāļu un meitas kompāniju, bet TNK ārvalstu ražošanas apjoms sastāda 5,5 trilj. dolāru. Tāpēc, piemēram, meitas kompāniju atskaišu analīzes un modifikācijas nepieciešamība, sastādot konsolidēto atskaiti, šādā mērogā pieprasa būtiskas izmaksas un nevar apmierināt korporācijas.

Pēdējā laikā līdz ar plašu mūsdienu komunikāciju tehnoloģiju ievadišanu, prasības vienoto kompānijas finanšu atskaišu interpretācijai vēl vairāk pieaug. Investēšana vēl lielākā mērā tiek veikta reālajā laikā, izmantojot pasaules elektronisko tīklu, bet šis ir vēl viens nopietns arguments uzskaites standartu unifikācijai. Jau tuvākajā nākotnē biznesa veikšana starptautiskajā līmenī būs neiespējama bez vienoto uzskaites normatīvu izmantošanas, piemērotu neatkarīgi no valsts. Finanšu atskaites starptautiskie standarti (FASS), kurus izstrādā Finanšu atskaites starptautisko standartu komiteja (FASSK), tiek atzīti visā pasaulē par efektīviem instrumentiem, lai nodrošinātu caurskatāmu un saprotamu informāciju par kompānijas darbību.

Ir acīm redzams, ka pārejai uz FASS nevajadzētu būt pašmērķim. Jo īstenībā neviena attīstīta valsts pasaulē nepielieto FASS pilnībā kā nacionālos standartus. Parasti nacionālas uzskaites kopējie principi ir līdzīgi FASS, bet tomēr bieži uzskaites sistēmām ir būtiskas atšķirības. Piemēram, 1996. gadā pasaules standartu un US GAAP salīdzinošās analīzes rezultātā, kuru veica ASV Finanšu atskaites standartu padome (FASB), tika noskaidrotas vismaz 255 šo sistēmu atšķirības, sākot ar dažu principu interpretāciju un beidzot ar principiālām atšķirībām analīzes pieejā. Tāpēc FASS ir jāapskata kā reformas sākumpunktu un jāmeklē tādas ceļus starptautisko standartu adaptācijai saskaņā ar Latvijas specifiku, kas nodrošinātu Latvijas un ārvalstu kompāniju finanšu uzskaites kopējo salīdzināmību.

GRĀMATVEDĪBAS UZSKAITES STARPTAUTISKIE NOTEIKUMI

Pamata principi, kurus piemēro grāmatvedības uzskaitē, – ir tās būtiskums (citiem vārdiem caurskatāmība), nepretrunīgums, nepārtrauktība, satura prioritāte attiecībā pret formu un uzskaites princips. Pēdējais – ir jauns un neierasts Latvijas grāmatvežiem, bet ir obligāts uzņēmuma finanšu uzskaites datu izveidošanai.

Reakcija uz uzskaites principa ieviešanu nav viennozīmīga. Tomēr runāt par šī jaunieveduma priekšlaicīgumu vai neērtību nav korekti. Kāpēc grāmatvedības uzskaitē nepieciešams attiecināt ienākumu un izmaksu uzskaiti, kā arī izdevumu tam periodam, kad tie veidojas, kad tiek saņemtas tiesības uz tiem vai saistības neatkarīgi no faktiskiem naudas līdzekļu pārvadājumiem? Tāpēc, nepieņemsim šādus datus, nav iespējams aprēķināt, piemēram, to peļņas masu, kura turpmāk tiks novirzīta dividenžu izmaksai. Šos grāmatvedības uzskaites datus izmanto, lai noteiktu rentabilitāti un likviditāti, kad ir nepieciešams izstrādāt secinājumu par uzņēmuma maksātspēju. Ja ir runa par tīri fiskālo tā darbības pusi, t.i., par tā pienākumu maksāt nodokļus valsts un vietējos budžetos, tad šeit bez grāmatvedības uzskaites prasībām stājas spēkā arī nodokļu maksāšanas noteikumi. Bet tie paredz, ka ar nodokļu apliekamās bāzes veidošana pēc peļņas, lai aprēķinātu PVN utt., var būt noteikta uzņēmumam arī pēc kases metodes, kad nauda ienāk norēķinu kontā bankā. Bez uzskaites principa grāmatvedības uzskaitē nav iespējams noteikt patieso uzņēmuma, organizācijas stāvokli, kas ir ļoti svarīgs vispirms to potenciāliem partneriem.

Starptautisko uzskaites noteikumu komiteja (International Accounting Standard Committee, IASC) tika nodibināta 1973. gadā ar Austrālijas, Kanādas, Francijas, Vācijas, Japānas, Meksikas, Nīderlandes, Apvienotās Karalistes un Īrijas, kā arī ASV profesionālo grāmatvežu asociācijām un laida klajā kopš tiem laikiem 32 Starptautiskās uzskaites noteikumus (International Accounting Standards, IAS) – skat. 1. tabulu. Komiteja vismaz pirmajos desmitos darbības gados bija ēnā (bet tomēr diezgan eksotiskās vietās), un starptautisko uzskaites noteikumu izstrādāšanas process tika uztverts drīzāk kā intelektuāla izprieca, nevis kā lielākas atšķirīgo valstu kompāniju finanšu atskaišu salīdzināmības sasniegšanas līdzeklis. Tikai nedaudzī galvenie pasaules finanšu tirgi formāli pieņēma starptautiskos uzskaites noteikumus, un IASC nebija iespējas prasīt, lai kompānijas pieņemtu to noteikumus. Pirmajā laikā IASC uzdevums bija konstruēt starptautiskos noteikumus, kas būtu savienojami ar reāli eksistējošo uzskaites noteikumu daudzveidību. Rezultātā starptautiskie noteikumi sāka pieļaut visdažādākās interpretācijas tā, lai nacionālie uzskaites noteikumi būtu tuvu tiem vai citiem starptautisko noteikumu variantiem.

IASC darbību regulē Padome, kuras sastāvā ir 13 valstu un 4 organizāciju pārstāvji. IASC uzdevumi ir noteikti tā Statūtos sekojošā veidā:

- veidot un publicēt valsts interesēs uzskaites standartus, kurus piemēro, sastādot vai iesniedzot finanšu atskaites, stimulēt to pieņemšanu visā pasaulē un kontrolēt to ieviešanu;
- pilnveidot un harmonizēt grāmatvedības instrukcijas, standartus un procedūras, kas attiecas uz finanšu atskaišu iesniegšanu.

IASC ir pilna autonomija attiecībā pret Starptautisko grāmatvežu federāciju Starptautisko uzskaites standartu izstrādāšanas un publicēšanas jomā. IASC dalībnieki atrisina tā uzdevumus, izpildot sekojošās saistības:

- atbalstīt IASC darbību, publicējot savā valstī katru Starptautisko uzskaites standartu, kuru IASC Padome ir apstiprinājusi publicēšanai.
- veicināt to, lai publicētās finanšu atskaites atbilstu Starptautiskiem uzskaites standartiem pēc visiem materiāliem aspektiem un atklātu šādas atbilstības faktus;

pārliecināt valdību un iestādes, kas izstrādā nacionālos standartus, par to, ka publicētām finanšu atskaitēm ir jāatbilst Starptautiskiem uzskaites standartiem pēc visiem materiāliem aspektiem;
pārliecināt vērtspapīru tirgu kontrolējošas iestādes un lietišķo sabiedrību par to, ka publicētām finanšu atskaitēm ir jāatbilst Starptautiskiem uzskaites standartiem un jāatspoguļo atšķirīgas ekonomiskas darbības puses;
garantēt auditoriem iespēju pārliecināties par to, ka publicētās finanšu atskaites atbilst Starptautiskiem uzskaites standartiem pēc visiem materiāliem aspektiem;
veicināt dažādās valstīs Starptautisko uzskaites standartu pieņemšanu, to apgūšanu un ieviešanu.

Bet IASC spēja uzsākt jaunu dzīvi. Daļa jaunas terminoloģijas, virzība uz harmonizāciju debatēs par starptautiskiem noteikumiem, atspoguļojot ne tikai nedaudz pamanāmo procesa pārmaiņu, bet arī tieksmi padarīt piedāvātos starptautiskos nosacījumus par daudz pieejamākiem dalībvalstīm. Intereses pieaugumu Starptautiskiem uzskaites standartiem veicināja konkurence starp nacionālām fondu biržām par jaunām akcijām, kā arī izteiktas regulēšanas režīmu atšķirības ASV kapitāla un citu valstu tirgos. Galvenās fondu biržas ir orientētas uz peļņu; to pieaugums un ienesīgums ir atkarīgi no jauno akciju piesaistīšanas, un biržas apzinās, ka firmas ir gatavas maksāt iestāšanās maksu par pieeju vairākiem, pirmkārt, Amerikas tirgiem, bet maksa ir informācijas atklāšanas nosacījumu pieņemšana. Droša starptautisko uzskaites noteikumu sistēma var uzlabot biržu pozīcijas attiecībā ar regulējošiem orgāniem, un daži fondu tirgi, iekļaujot Ņujorkas fondu biržu, ne tik sen sāka dažādā veidā atbalstīt IASC.

1987. gadā IASC uzsāka jaunu projektu, kura uzdevums bija pastiprināt starptautiskos uzskaites noteikumus, un 1993. gadā tika publicēti 10 jauni standarti. Kas ir vēl svarīgāks, IASC mainīja attieksmi pret nacionāliem noteikumiem. Līdz šim tika paredzēts, ka dalībvalstis izstrādās nacionālos noteikumus tā, lai tie būtu savienojami ar starptautiskiem. Tagad IASC vēlas izstrādāt starptautiskos noteikumus, kas varētu aizvietot nacionālos. 1995. gadā Starptautiskā vērtspapīru pilnvaroto organizācija (International Organization of Security Commissioners, IOSCO), regulējošo orgānu filiāle, kas kontrolē galvenos kapitāla tirgus, un IASC vienojās, ka līdz 1999. gadam tie izstrādās uzskaites noteikumu "pamatu", kuru varētu pieņemt visas valstis, vismaz ārvalstu emitentiem. IASC arī paziņoja, ka tā piedāvās palīdzību starptautisko uzskaites noteikumu pielietošanā, lai tie būtu viendabīgi atšķirīgās valstīs.

Noteiktās jomās IASC sasniegta lielus panākumus. Dažas valstis (piemēram, Malaizija un Pakistāna) pieņēma esošus starptautiskos uzskaites noteikumus pilnā mērā, un šis variants piesaista valstis (tādas kā Austrumeiropas valstis), kurās kapitāla tirgus tikai veidojas un vēl nav attīstīto nacionālo uzskaites un atskaites noteikumu. Citas valstis pieņēma noteiktas starptautisko noteikumu daļas, lai nomainītu vai attīstītu nacionālos. Daži nacionālie fondu tirgi, un īpaši Londonas tirgus, atklāja pieeju ārvalstu firmām, kas iesniedz finanšu atskaites uz starptautisko nosacījumu pamata, un vairāk nekā 200 kompānijas (pārsvārā no Kanādas, Francijas un Šveices) iesniedza papildu atskaites, kas ir savienojamas ar ārvalstu nosacījumiem. Amerikas vērtspapīru un biržu komisija atļāva ārvalstu kompānijām sekot starptautiskiem uzskaites noteikumiem, tādiem kā atskaite par

naudas līdzekļu plūsmu (IAS 7), atskaite pār ārvalstu valūtas izlietojumu (IAS 21), atskaite par kompāniju saplūšanu (IAS 22), inflācijas ietekmes uzskaitē (IAS 29).

Bija noteikti mēģinājumi sašaurināt uzskaites noteikumu daudzveidību Eiropas Savienības robežās, pārsvarā tos, par kuriem ir runa 4. un 7. direktīvā. Bet šīm direktīvām ir parasts liktenis: tās pagaidām nav efektīvas. Un pat vairāk, tā kā Eiropas Savienības dalībvalstis pieņēma lēmumu atzīt visu citu dalībvalstu uzskaites noteikumus, īpašu stimulu unifikācijai nav. Tālāka noteikumu apvienošana nav prioritārais uzdevums, un neskatoties uz to, ka struktūra, kas atbild par uzskaites un atskaites noteikumu unifikāciju, tika nodibināta 1990. gadā, nekādu piedāvājumu vai lēmumu pagaidām nebija.

1. tabula

Starptautisko uzskaites noteikumu saraksts
A List of International Accounting Standards (IAS)

N ^o	Nosaukums	Spēkā stāšanās datums
1	Uzskaites metožu apraksts	1975.g. 1. janvāris
2	Materiālo un ražošanas krājumu novērtējums un atspoguļošana uzskaitē pēc faktiskās pašizmaksas	1976.g. 1. marts
3	Konsolidēta finanšu atskaite (ir aizvietota ar 27. starptautisko uzskaites standartu)	1970.g. jūnijs
4	Amortizācijas atskaitījumu uzskaitē	1977.g. 1. janvāris
5	Informācija, kuru atspoguļo finanšu atskaitē	1977.g. 1. janvāris
6	Cenu izmaiņu ietekmes uzskaitē (ir aizvietota ar 15 starptautisko uzskaites standartu "Informācija, kas atspoguļo cenu ietekmi")	1977.g. jūnijs
7	Atskaite par pārmaiņām finansiālajā stāvoklī	1979.g. 1. janvāris
8	Neparastie panti, iepriekšējo gadu panti un uzskaites metožu pārmaiņas	1979.g. 1. janvāris
9	Zinātniski pētniecisko un izmēģinājumu konstruktoru darbu uzskaitē	1980.g. 1. janvāris
10	Neparedzētie panti un panti, kas rodas pēc bilances sastādīšanas datuma	1980.g. 1. janvāris
11	Būvdarbu kontraktu uzskaitē	1980.g. 1. janvāris
12	Ienākuma nodokļu uzskaitē	1981.g. 1. janvāris
13	Apgrozāmo aktīvu un īstermiņa saistību atspoguļošana	
14	Segmentu finanšu atskaite	1983.g. 1. janvāris
15	Informācija, kas atspoguļo cenu izmaiņu ietekmi	1983.g. 1. janvāris
16	Reālo neapgrozāmo aktīvu uzskaitē	1989.g. 1. janvāris
17	Uzskaitē nomas apstākļos	1984.g. 1. janvāris
18	Ienākumu reģistrācija	1987.g. 1. janvāris
19	Pensijas iemaksu uzskaitē darba devēju finanšu atskaitē	1985.g. 1. janvāris
20	Valsts subsīdiju uzskaitē un informācijas par valsts atbalstu atspoguļošana	1984.g. 1. janvāris
21	Valūtas kursu izmaiņu ietekmes uzskaitē	1985.g. 1. janvāris
22	Kompāniju saplūšanu uzskaitē	1985.g. 1. janvāris
23	Izmaksu kapitalizācija par aizņemto līdzekļu izmantošanu	1986.g. 1. janvāris
24	Informācijas atspoguļošana par dalībniekiem, ar kuriem tiek veiktas lietišķas attiecības	1986.g. 1. janvāris
25	Investīciju uzskaitē	1987.g. 1. janvāris

N ^o	Nosaukums	Spēkā stāšanās datums
26	Pensiju fondu uzskaitē un atskaitēs	1988.g. 1. janvāris
27	Konsolidētā finanšu atskaitē un investīciju meitas uzņēmumos uzskaitē	1998.g. 1. janvāris
28	Investīciju partnera kompānijā uzskaitē	1980.g. 1. janvāris
29	Finanšu atskaitē ekonomikas hiperinflācijas apstākļos	1990.g. 1. janvāris
30	Informācijas atspoguļošana bankas un analogisko organizāciju finanšu atskaitēs	1991.g. 1. janvāris
31	Finanšu atskaitēs par ienākumiem kopējos uzņēmumos	1992.g. 1. janvāris

STARPTAUTISKO STANDARTU PAMATA ATŠKIRĪBAS UN TO IEMESLI

Starptautiskās atšķirības ir arī uzskaites noteikumos iekšējām vajadzībām (pašu menedžeru informēšanai), bet divu iemeslu dēļ šīm atšķirībām pievērš mazāk uzmanības. Pirmkārt, nezināšana – labums: investori neredz iekšējās atskaites un tās nepievērš to uzmanību. Otrkārt, firmām ir zināma izvēles brīvība attiecībā pret iekšējās atskaites formu izvēli, ko nevar teikt par ārējo. Ar iekšējo atskaiti var eksperimentēt, izvēloties noteikumus, kuri liekas ērti (tāpat kā tehnoloģisko procesu izvēles gadījumā), pie tam nav nepieciešams pārliecināt kontrolējošos orgānus par to, šī izvēle ir prātīga. Bet ārēja atskaitē ir pilnīgi kontrolējama, kas bremzē starptautisko uzskaites un atskaites noteikumu apvienošanas procesu.

STARPTAUTISKĀS UZSKAITES ATŠKIRĪBAS

Atšķirības var būt sīkas, bet var būt arī diezgan būtiskas. Sāksim ar sīkām, kas iekrīt acīs, uzmanīgi apskatot finanšu atskaites atšķirīgās valstīs. Pat vienas valodas valstīs (angliski, piemēram, runājošo) tiek izmantota atšķirīga terminoloģija: pārdošanas (sales) ASV un apgrozījums (turnover) Lielbritānijā; ieturētais ienākums (retained earning) ASV un nesadalītā peļņa (undistributed profits) Lielbritānijā; konsolidētā finanšu atskaitē (consolidated accounts) ASV un kopējā atskaitē (group accounts) Lielbritānijā. Atskaites iesniegšanas formas ir atšķirīgas pat valstīs, kas pielieto vienotu uzskaites noteikumus. ASV, piemēram, aktīvi ir izvietoti kreisajā bilances pusē un tiek ierakstīti likviditātes samazināšanas kārtībā, tā lai augšā būtu ziņas par tekošiem aktīviem. Lielbritānijā aktīvi ir labajā pusē un tiek ierakstīti likviditātes palielināšanas kārtībā, tā lai augšā būtu pastāvīgie aktīvi. Dažās valstīs (piemēram, Beļģijā, Francijā, Itālijā un Vācijā) akcionāri saņem tikai divas finanšu atskaites (atskaitē par ieņēmumiem un zaudējumiem un balance). Bet valstīs, kur tie saņem arī trešo atskaiti (par finanšu stāvokļa izmaiņām), tajā iekļauj tikai apgrozāmā kapitāla avotus un izlietojumu, bet nav informācijas par naudas līdzekļu avotiem un izlietojumu.

Ja visas atšķirības būtu tikai terminoloģijā un atskaišu formā, tad izstrādāt kopējos noteikumus būtu viegli. Bet ir būtiskas atšķirības ekonomiskās darbības veidu traktējumā (tādu kā saplūšana, pensijas, aprīkojuma noma un finanšu instrumentu vērtības izmaiņas), un šīs atšķirības atspoguļo kopējo pieeju un principu nesakrītību, uz kuriem pamatojas uzskaites noteikumi dažādās valstīs. 1. un 3. tabulās ir kopējo pieeju un principu pretrunīguma piemēri. Kad principus, uz kuriem balstās

uzskaites noteikumi vienā valstī, piemēro konkrētajā darījumā, par rezultātu var būt uzskaites procedūra, kas ir pretrunā ar uzskaites noteikumiem citā valstī. Par izcilu piemēru varētu būt vairākkārt kritizētie Vācijas slepenās rezerves. Vācijā uzskaiti lielā mērā ietekmē tieksme aizsargāt kreditorus un ienākuma nodokli. To pārsvarā rēķina pēc datiem, kas ir atspoguļoti finanšu atskaitēs, tātad ir stiprs ekonomiskais un tiesiskais spiediens, lai atskaitēs būtu konservatīvs ienākumu un aktīvu novērtējums. Uzskaites noteikumi Vācijā atbilstoši pieprasa rezervju izveidošanu visu iespējamo zaudējumu gadījumam. Tā kā var iedomāties jebko, menedžerim ir zināma brīvība nosakot nepieciešamās rezerves. Iespēja nerādīt atskaitēs līdzekļu kustību uz šīm rezervēm un atpakaļ, neļauj ārējiem analītiķiem noteikt, kādā mērā ienākumi ietekmē līdzekļu kustību uz rezervēm un atpakaļ, vai to, kāda atskaites peļņas daļa tika rādīta rūpnīcā, bet kāda – uzskaites nodaļā. Paradoksāli ir tas, ka šī ārējā konservatīvā pieeja var tikt izmantota, lai palielinātu ienākumus, jo dažas izmaksas var veikt (un nerādīt atskaitē) no rezervēm, nevis no ienākuma. Šāda prakse ir stingri aizliegta citās valstīs (tādās kā ASV un Lielbritānija), kur rezerves var veidot tikai ar likumu noteiktiem iespējamiem zaudējumiem un kur līdzekļu kustībai no/uz rezerves fondiem ir jābūt atspoguļotai finanšu atskaitē. 2. tabulā ir parādīti Amerikas kompānijas *Daimler Benz* dati, kas demonstrē, kādas milzīgas summas var slēpties rezerves fondos.

2. tabula

Kopējo uzskaites principu atšķirības Differences of the Common Accounting Principles

	No vienas puses	No otras puses
Finanšu atskaišu galvenais mērķis	Apgādāt akcionārus ar informāciju (piemēram, ASV un Lielbritānijā)	Kreditu aizsardzība, aizsardzība no informācijas paziņošanas, kas var apdraudēt kompānijas konkurētspēju (piemēram, Vācijā un Japānā)
Uzskaites nosacījumu prasības	Ļoti precīzas un detalizētas instrukcijas (piemēram, ASV)	Tikai vispārējie principi, kas vairākumā gadījumos dod menedžerim iespēju patvaļīgi pieņemt lēmumu (piemēram, Vācijā un Japānā)
Uzskaites nosacījumu saturs	Noteikumi noteic visu līdz sākumiem, iekļaujot, piemēram, izmaksu uzskaites instrukciju datorprogrammu modifikācijai, lai atrisinātu 2000. gada problēmu (ASV)	Nav noteikumu dažiem svarīgiem darbības veidiem (piemēram, medicīniskais pabalsts pensionāriem Kanādā, Vācijā un Nīderlandē)
Saistība ar likumu pār ienākuma nodokli	Nodokļu un finanšu atskaišu sastādīšanas noteikumi ir tik atšķirīgi, ka ir divi uzskaites varianti (Austrālijā, Kanādā, ASV un Nīderlandē)	Ienākuma nodokli aprēķina pēc finanšu atskaišu datiem (Vācijā, Francijā un Lielbritānijā)
Atskaišu biežums	Katru ceturksni (ASV, Kanāda, Meksika un Izraēla).	Reizi pusgadā (Lielbritānija, Francija, Nīderlande, Vācija un Japāna).
Uzskaites detaļu atklāšana (caurskatāmība)	Vairākums piezīmju un rekomendāciju: par uzskaites metožu izvēli, un pielietojumu, novērtējumu tehniku, transfertiem no/uz rezervēm utt. (Austrālija, Jaunzēlande, ASV, Kanāda un Lielbritānija)	Aktīvu un pasīvu kļaušu agregēšana, maz piezīmju, labākā gadījumā noslēpumainie komentāri par to, kā pielietot uzskaites noteikumus, kā atspoguļot kustību no/uz rezervēm (Francija, Japāna, Vācija, Šveice)

	No vienas puses	No otras puses
Attiecināšana uz pašu kapitāla rēķina	Tirā peļņa – praktiski visiem pārskaitījumi, tajā skaitā arī uzkrātais efekts no uzskaites noteikumu izmaiņām, ir jābūt atspoguļotiem atskaitē par ienākumiem un izdevumiem (ASV un, ar vairākiem izņēmumiem, Lielbritānija)	Nav tūrās peļņas – daži pārskaitījumi, tai skaitā tie, kas parādījās iepriekšējā periodā uzskaites metožu izmaiņu dēļ, var būt attiecināti uz nesadalīto peļņu (Vācija)

Neskatoties uz to, ka par uzskaites pamata principiem bieži saka tā, ka viens redzes punkts būtu augstāks par citiem, bet viss nav tik vienkārši. Piemēram, cik lielai ir jābūt menedžera brīvībai, izvēloties uzskaites metodi konkrētajos gadījumos? Brīvības ierobežošanai dod priekšroku tie, kas izturas pret menedžeriem ar aizdomām; par brīvības paplašināšanu izsakās tie, kas gribētu piešķirt tiem iespēju paziņot privāto informāciju kapitāla tirgum. Valdības un kvazivaldības regulējošie orgāni parasti atbalsta pirmo variantu; tādu pašregulējošo organizāciju dalībnieki, kā menedžeru asociācija, atbalsta otro variantu.

Debašu politizācijas dēļ par uzskaites noteikumu priekšrocībām dažādās valstīs, principiālo pieeju atšķirības bieži tiek pārspīlētas. Paņemiet jautājumu par uzskaites noteikumu īpatnībām dažādās valstīs, vai, teiksim citādāk, cik liela ir vadības brīvība, kad tiek risināts jautājums par uzskaites noteikumu pielietošanu kādam notikumam vai darījumam. Visās valstīs uzskaites noteikumi dod vadībai zināmu brīvību, un ASV nav izņēmums. Tādas Amerikas kompānijas, kā *General Electric*, kuras uzskaites politika sajūsmīna, tik ilgi ievēroja konservatīvos uzskaites principus, ka tagad tikai to vārdam nav slepeno rezervju. Pie tam, neskatoties uz visām piezīmēm un rekomendācijām, ir daudz paņēmieni, kas slēpj līdzekļu pārskaitījumus uz rezerves fondiem un atpakaļ.

ATŠKIRĪBU SAGLABĀŠANAS IEMESLI

Finanšu atskaites ir svarīgs informēšanas un kontroles instruments un tām ir jāatrisina lielo kompāniju problēmas, kas rodas īpašuma un varas sadalīšanas rezultātā. Citiem vārdiem, uzskaitē – ir korporācijas vadīšanas sistēmas daļa, kuras mērķis ir veicināt menedžerus darboties sava uzņēmuma interesēs. Katrā valstī uzskaites noteikumus ir jānovērtē kontekstā ar citām šeit izmantojamām vadīšanas un informācijas sistēmām.

Korporāciju vadīšanas sistēmas stipri atšķiras dažādās valstīs. Šīs atšķirības atspoguļo tiesību sistēmu nesakrītību, kapitāla tirgu lomu, valdības lomu kapitāla tirgos un citos tirgos, kā arī tradīciju un kultūru nesakrītību. Uzskaites sistēma, kas ir prātīga vienos apstākļos, var būt slikta citos apstākļos. Lielas bankas, piemēram, ir nozīmīgi akcionāri lielām kompānijām Vācijā, tiem ir pārstāvji direktoru padomē un pieeja iekšējās uzskaites datiem. Vācijas kompāniju menedžeri saņem atbalstu tieši no tādu akcionāru pārstāvjiem, nevis saskaņā ar akciju kursu tirgū. Šādā situācijā nav apbrīnojami, ka finanšu atskaites ir mazāk informējošas, nekā valstīs, kur kapitāla piegādātāji nepiedalās direktoru padomē. Paņemsim citu piemēru. Japānā keiretsu – ir firmu grupa, katras firmas īpašumā ir nozīmīgs citu grupas dalībnieku akciju portfelis, bez tam tie ir saistīti kā piegādātāji un patērētāji. Šo firmu savstarpējā sakarība nav pilnībā analoga mums pazīstamai ASV un Lielbritānijas mātes kompānijas struktūrai, kas kontrolē sava filiāles. Japānā ir pieņemts, ka šie uzņēmumi

reti izstrādā konsolidētas atskaites, bet Lielbritānijā, ASV, Austrālijā, Jaunzēlandē, kur attiecības "mātes kompānija – filiāle" ir parastas, šādas atskaites ir norma.

3. tabula

Uzskaites principu atšķirības dažādās valstīs Differences of the Accounting Principles in Various States

Notikums vai transakcija	Alternatīvas pieejas
Aktīvu pārvērtēšana	Atļauta (Austrālija, Honkonga, Indija, Lielbritānija). Ir atļauta ar noteiktiem nosacījumiem (Francija, Itālija, Zviedrija). Nav atļauta (Kanāda, Vācija, Japāna, ASV).
Līdzekļu avoti un izlietojumu atskaitē	Paziņo par līdzekļu avotiem un izlietojumu (ASV, Lielbritānija, Izraēla, Koreja). Paziņo par apgrozāmo līdzekļu avotiem un izlietojumu (Meksika, Zviedrija, Singapūra). Netiek izsniegta (Francija, Vācija, Nīderlande, Šveice).
Inflācijas ietekmes ievērošana	Vajadzīga (Argentīna, Brazīlija, Izraēla, Meksika). Pielaujama piezīmēs (Lielbritānija, Austrālija, Nīderlandes, ASV). Nav vajadzīga (Kanāda, Indonēzija, Japāna, Vācija, Koreja).
Nemateriālie aktīvi	Aprēķina un noraksta uz paša kapitāla rēķina (Itālija, Singapūra, Dienvidāfrika, Lielbritānija). Aprēķina un noraksta ar ienākuma un izdevumu atskaiti (Austrālija, Kanāda, Francija, ASV).
Pētījumu un izstrādājumu izdevumi	Izdevumi (ASV, Vācija, Meksika). Kapitalizācija (Argentīna, Koreja, Norvēģija, Nīderlande). Atsevišķa izdevumu kapitalizācija pētījumiem un izstrādājumiem (Lielbritānija, Kanāda, Dānija, Izraēla, Nigērija). Neizdala (Ķīna, Irja).
Nozaru un ģeogrāfiskie segmenti (Segment Reporting)	Noiets, peļņa un aktīvi nozaru un ģeogrāfiskajā segmentā (Kanāda, Lielbritānija, Izraēla, Itālija, Singapūra). Noiets nozaru un ģeogrāfiskajā segmentā (Francija, Vācija, Beļģija, Nīderlande). Noiets un peļņa nozaru segmentā (Koreja). Neizceļas (Indija, Indonēzija, Norvēģija, Šveice).
Neekspluatācijas noma	Kapitalizējama (Beļģija, Honkonga, Izraēla, ASV). Kapitalizācija iespējama vai pielaujama pie atsevišķiem apstākļiem (Dānija, Zviedrija, Francija, Japāna). Attiecina pie izdevumiem (Indija, Itālija).
Pārējās izmaksas pensionāriem	Pierēķina pie aprēķinātiem izdevumiem (Indonēzija, Nigērija, Lielbritānija, ASV). Izmaksa skaidrā naudā (Austrālija, Vācija, Honkonga, Japāna).
Pensiju shēmas	Tiek atzītas nefinansētās saistības (ASV, Meksika). Nefinansētās saistības tiek ignorētas (Kanāda, Vācija, Nīderlande, Lielbritānija). Nav noteikts (Honkonga, Jaunzēlande, Beļģija).

Vēl viens sarežģījums ir tas, kā katrā valstī uzskaites noteikumu izvēle tiek regulēta. Uzskaites noteikumi un korporāciju vadības procedūras atspoguļo ekonomisko un politisko procesu norisi, nevis vienkārši tirgus adaptācijas rezultātu. Turklāt neviens vēl nav formulējis ekonomisko pamatojumu, lai regulētu uzskaites noteikumus. Finanšu atskaites tika gatavotas un izmantotas vēl pirms tam, kad parādījusies uzskaites regulēšana, un pat, ja neņem vērā regulēšanas izdevumus, neviens vēl nav pierādījis, ka tas uzlaboja atskaišu kvalitāti. Tā kā ir grūti noteikt, kādas ekonomiskās problēmas bija jāatrisina uzskaites regulēšanai, nav viegli saprast, kāpēc dažādās valstīs tā ir atšķirīga.

Pastāv vēl viens dziļāks jautājums: kāpēc dažādās valstīs ir tik atšķirīgas pieejas pret korporāciju vadīšanu. No dažām atšķirībām ir viegli atteikties, vienkārši norādot kultūru, tradīciju vai vēstures atšķirību. Ekonomisti labprātāk atsauca uz eksogēno faktoru lomu – tiesību sistēmu un īpašumtiesību lomu,

piemēram, – kaut gan galu galā, arī šie faktori ir pilnībā endogēni. Debašu laikā par starptautiskajiem uzskaites noteikumiem korporāciju vadības sistēmu jebkurā valstī pieņem kā noteikumu, kaut gan, ja runa ir par piekļūšanu tirgus kapitālam citās valstīs, atšķirības vadības sistēmā sāk pievērst uzmanību.

Acīmredzot mēs noskaidrojām, kāpēc pastāv atšķirības uzskaites noteikumos, bet vēl ir jāpaskaidro kādēļ pasaulē, kur tirgi, īpaši kapitāla tirgi, arvien vairāk kļūst par integrētajiem, šīs atšķirības saglabājas. Apskatīsim citas grūti atrisināmās starptautiskās atšķirības: kāpēc, piemēram, pastāv labējā ceļu satiksmes kustība un kreisā ceļu satiksmes kustība? Eiropas pilsoņiem viegli pierādīt, ka dzīve kļūs vieglāka, ja unificētu ceļu satiksmes noteikumus, bet jautājums ir tas, kādus noteikumus mēs izvēlēsimies. Visi gūst labumu no noteikumu unifikācijas, bet grūtības radīsies tur, kur mainīs ceļu satiksmes sistēmu un pārtaisīs esošos automobiļus. Lēmums par ceļu satiksmes noteikumu maiņu atšķiras no lēmuma par uzskaites noteikumu maiņu, vismaz ar to, ka nav nekādas jēgas protestēt pret jauniem ceļu satiksmes noteikumiem, ja neskaita mainīšanas izdevumus. Var pieņemt, ka automobiļi kādā valstī paliks, vai nu labējās, vai kreisās kustības, tikai atkarībā no vēsturiskajiem apstākļiem. Bet uzskaites noteikumi, un ar to tie arī atšķiras, radās nevis politisko un ekonomisko spēku mijiedarbības rezultātā, kas darbojās noteiktajā kontekstā, un nevar būt pārliecinātam, ka atskaišu patērētājiem un ražotājiem kļūs vieglāk, ja valstīs ar ļoti atšķirīgiem politiskiem un ekonomiskiem apstākļiem tiks pieņemti vienoti uzskaites noteikumi. Tā kā uzskaitē ir ekonomisko un politisko sistēmu attīstības produkts, uzskaites noteikumu uzskaites noteikumu pielīdzināšanai, visdrīzāk, ir nevis jāiet pa priekšu, bet jāseko šo sistēmu pielīdzināšanai. Turklāt, tā kā uzskaites noteikumus stipri ietekmē tiesības un regulējums, diez vai paši tirgus spēki nodrošinās to pielīdzināšanu.

GAAP (GENERALLY ACCEPTED ACCOUNTING PRINCIPLES) NACIONĀLĀS PROBLĒMAS

Ir pieņemts salīdzināt nacionālos uzskaites noteikumus ar tiem, kuri darbojas ASV. Amerikāņu ekspertiem tāda uzvedība nav ksenofobijas forma. Bet no šī paraduma nav jāsecina, ka ASV uzskaites noteikumi ir augstāki visās vai kādā vienā jomā. Tāda pieeja vienkārši atspoguļo politiskās un ekonomiskās realitātes. Kamēr starptautiskos uzskaites noteikumus neapstiprinās Amerikas vērtspapīru un biržu Komisija (SEC), kompānijas, kuras tos izmanto, nevarēs piekļūt pie Amerikas kapitāla tirgus. Ja kompānija *Daimler Benz* vēlas, lai tās akcijas apgrozītos ASV biržās, tai jāievēro biržas noteikumus un prasības, kurās tiks kotētas tās akcijas, kā arī jāievēro virkni SEC prasības par informācijas atklāšanu. Proti, SEC prasa, lai kompānija vai nu gatavotu atskaites saskaņā ar Vispārpieņemtajiem grāmatvedības uzskaites noteikumiem (Generally Accepted Accounting Principles, GAAP), vai nu nodrošinātu atskaišu atbilstību, kas sagatavotas atbilstoši GAAP nacionālajām prasībām (*Daimler Benz* gadījumā – Vācijas nacionālajām prasībām), ASV GAAP prasībām. Nedaudz kompānijas izmanto pirmo izdevību, bet arī atskaišu pielīdzināšana amerikāņu standartam izmaksā diezgan dārgi. Ārvalstu emitentu aizpildītie apstiprinājumi un saskaņojumi (Form 20F) atklāj, ka saskaņā ar SEC veikto pētījumu, pastāv svarīgas atšķirības pat tajos gadījumos, kad ārvalstu noteikumus pieņemts uzskatīt par līdzīgiem ASV pastāvošiem noteikumiem (piemēram, Kanādā

un Lielbritānijā). Arī atšķirību raksturs ir prognozējams: ar 70% varbūtību, piemēram, tīrās peļņas lielums ASV sagatavotajā atskaitē ir zemāks, nekā nacionālajā atskaitē. Bet, lai kompānijas akcijas varētu kotēt ar Ameriku konkurējošos fondu tirgos (Londonā, Honkongā un Tokio), pietiek, lai investoru sniegtā finanšu atskaite, kuru kompānija sagatavoja savām vajadzībām, būtu pārtulkota oficiālā biržas valodā.

Kamēr ASV fondu tirgus ir svarīga pasaules kapitālu tirgus daļa, starptautiskie uzskaites noteikumi, kuri neatbilst Amerikas standartiem, būs bezjēdzīgi. Protams, šeit pastāv zināma līdzība. Ja Amerikas vērtspapīru Komisija arī turpmāk apgalvos, ka tikai un vienīgi tā atbilst laikam, ASV fondu tirgi var zaudēt savas valdošās pozīcijas. Tieši šī perspektīva rada raizes uz peļņu orientētajiem Amerikas kapitāla tirgus dalībniekiem, īpaši Ņujorkas fondu biržai. Šīs biržas locekļi saprot, ka pastāv ārvalstu biržu konkurence par tiesībām kotēt jaunas akcijas un, kas ir vēl svarīgāk, pastāv konkurence par tiesībām tirgot jau emitētos vērtspapīrus. Tikai dažas ASV kompānijas ar miljardu apgrozījumiem nekotējas Ņujorkas biržā, bet simtiem ārvalstu kompānijas šeit nepiedalās. Firmu-dalībnieku peļņa, pašas biržas prestižs un ietekme, biržas vadības alga un privilēģijas, ja nepalīelināsies, tad vismaz saglabāsies tajā gadījumā, kad lielas ārvalstu kompānijas nokļūst biržā. Liekas skaidrs, ka, ja Ņujorkas birža varētu brīvi lemt, tā atvērtu pieeju tādām ārvalstu kompānijām un atļautu tām iesniegt atskaites, kas nesaskan ar ASV pastāvošām prasībām.

IASC izvirzītie uzdevumi ir grandiozi. Tēmu saraksts, kuras jāaptver galvenajos noteikumos, ietver tādus kutelīgus jautājumus kā – nemateriālie aktīvi, starpatskaites, noma, nemateriālā atlīdzība, rezerves un segumi – kas ir ļoti pretrunīgi pat nacionālo noteikumu ietvaros. Neskatoties uz optimistisku noskaņu, kura izpaudās solījumā ātri sagatavot pamatnoteikumu variantu, parādās pazīmes, ka paspēt līdz 1999.g. nebūs viegli. Nav objektīvu kritēriju, lai noteiktu "labāko" veidu kā atspoguļot atskaitē kādus notikumus vai transakcijas. Vēl sliktāk ir tas, ka starp valstīm-dalībniecēm pat nepastāv saskaņas par vienotiem pieejas principiem pret šīm problēmām. Visvienkāršākais veids, kā panākt saskaņotību sakarā ar piedāvājamiem noteikumiem – padarīt tos tik elastīgus, lai tie varētu aptvert visus nacionālos noteikumus. Bet, kad dažu valstu noteikumi izrādās vienkārši nesaskaņojami, tad, lai atrisinātu tādu uzdevumu, ir nepieciešamas pārdabiskas spējas. Viegli paredzēt, ka vienkāršāk šo uzdevumu atrisināt tajos gadījumos, kad nacionālie noteikumi ir līdzīgi, bet starptautiskie ir pietiekoši elastīgi, lai varētu aptvert pēc iespējas vairāk nacionālo paņēmieni.

IAS standarti iegūst aizvien lielāku atzinību un plašāku pielietojumu visā pasaulē. Simtiem kompāniju, galvenokārt internacionālās un starptautiskās finanšu organizācijas, paziņo par savu finanšu atskaišu pielīdzināšanu IAS standartiem. Daudzas valstis un organizācijas atbalsta IAS standartus kā savējos ar nelielām izmaiņām vai bez tādām. Daudzas fondu biržas izmanto IAS standartus starptautisku iestāšanās noteikumu noformēšanā, lai gan šajā jomā eksistē vairāki būtiski izņēmumi.

Neskatoties uz pasaules fondu tirgus integrāciju, pastāv nacionālās atšķirības finanšu atskaišu sastādīšanas noteikumos. Dažas atšķirības ir nenozīmīgas, bet lielākā daļa raizējas par tādu principiālo jautājumu risinājumu, kā atskaite par saplūšanām un pensiju fondiem, kā arī iespējamā vajadzība atkāpties no tradicionālajiem pamatprincipiem, kāda ir Vācijā izplatītā piekrišana kreditoru interešu aizstāvēšanā.

Uzskaitē un atskaitē ir ekonomisko un politisko sistēmu attīstības produkts, tāpēc uzskaites noteikumu pielīdzināšana visdrīzāk kļūs par plašākas pielīdzināšanas rezultātu, nekā par to iemeslu. Konkurence starp nacionālām fondu biržām par tiesībām kotēt jaunas akcijas, kā arī atrāvums starp ASV regulēšanas režīmiem un citām valstīm izraisīja lielu interesi par starptautiskajiem noteikumiem un starptautisko uzskaites noteikumu Komitejas darbu. Acīmredzams, ka atrisināt problēmu nav viegli, un liekas, ka progress iespējams gadījumos, kad starptautisko noteikumu elastība ļaus aptvert vislielāko nacionālo uzskaites standartu skaitu. Nav šaubu, ka Amerikas vērtspapīru un biržu Komisija pretosies pret uzskaites dubultrežīma ieviešanu un firmu mēģinājumiem "emigrēt" tur, kur uzskaites noteikumi nav tik stingri un dārgi, kā tas ir ASV.

LITERATŪRA

1. *Теория бухгалтерского учета* / Бабаева Ю.А.: учебник. М.: ЮНИТИ, Аудит, 1999. 391 с.
2. Библиотечка журналов // Бухучет по международным стандартам, часть 1, *Социальная защита*, № 9, 1998.
3. Библиотечка журналов // Бухучет по международным стандартам, часть 2, *Социальная защита*, № 10, 1998.
4. Захарин В.Р. Международные стандарты бухотчётности «общая характеристика нормативной базы», *Бухучет и налоги*, № 3, 2000.
5. Ричард Лефтович. *Мастерство*. М.: Финансы.
6. Захарин В.Р. Международные стандарты бухотчётности общая характеристика нормативной базы, *Бухучет и налоги*, 2000, № 3.
7. <http://www.cfm.ru/ias/overview-5.shtml> Starptautisko un Krievijas standartu atšķirības.
8. www.iasc.org.uk.
9. Д.А. Панков. *Бухгалтерский учет и анализ за рубежом*. М., 2002.
10. О.В. Рожнова. *Международные стандарты бухгалтерского учета и финансовой отчетности*: учебное пособие. М.: Издательство Экзамен, 2003.
11. *Starptautiskie grāmatvedības standarti 2000*. 2000. 1025 lpp.

Regulations of International Bookkeeping System, International Accounting Standards and Generally Accepted Accounting Principles Application in the International Accounting System

Summary

The purpose of this research is to compare the nature, terminology, basic principles, normative ground of bookkeeping system in different countries, as well as to establish common and difference features of the system, and to apprise the experience of using the possibilities in Latvian circumstances. The main accent is made on essential differences in models and principles, which are accepted and used by specialists in Latvia and different countries.

Komercbanku stabilitātes teorētiskie aspekti un tās novērtēšanas metodes

Theoretical Aspects of Stability of Commercial Banks and Its Assessment Methods

Irina Solovjova

Latvijas Universitāte

Ekonomikas un vadības fakultāte

Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: isolovjova@yahoo.com

Rakstā tiek izskatīti banku sistēmas un atsevišķas komercbankas stabilitātes teorētiskie aspekti. Autore pievērš uzmanību diviem jēdzieniem, kuri bieži sastopami ekonomiskajā literatūrā – “komercbanku stabilitāte” un “komercbanku drošība”. Tiek izanalizēti bankas stabilitātes dažādi veidi (komercbankas kapitāla stabilitāte, komercbankas funkcionālā stabilitāte, komercbankas finansiālā stabilitāte), izskatīti stabilitātes ietekmējošie faktori, kā arī dažādas pieejas tās vērtēšanai. Balstoties uz pasaules pieredzes analīzi rakstā tiek pamatota nepieciešamība izmantot reitinga sistēmas komercbanku stabilitātes novērtēšanai.

Atslēgvārdi: stabilitāte, drošība, pieeja, reitinga sistēma

Mūsdienu apstākļos Latvijas komercbanku stabilitātei un drošībai ir īpaša nozīme, ņemot vērā Latvijas vēlēšanos iestāties Eiropas Savienībā. Bankas stabilitāte ir ne tikai mūsdienu izdzīvošanas politikas atribūts, bet arī komercbanku attīstības stratēģija.

Tālākā Latvijas ekonomikas attīstība ir iespējama tikai, balstoties uz stabilu banku sistēmu, kuru jāizskata kā mikro, tā makro līmenī, no tās dažādu elementu mijiedarbību pozīcijas un no katra atsevišķas bankas dažādas daļas mijiedarbības pozīcijas.

Stabila banku sistēma ekonomiskajā nozīmē vienmēr rāda pozitīvu attīstību kā tagadnē, tā nākotnē, nevis atsevišķu panākumu gadījumus vai īslaicīgu stabilizēšanos, bet stabilu, patstāvīgu dinamisku attīstību, kas nav pakārtota zaudēšanas riskiem. Banku sistēmas stabilitāte un atsevišķu komercbanku stabilitāte ir tas, ko var iegūt vai var mainīt pozitīvas attīstības procesā. Banku sistēmas stabilitāte pāraug nacionālās robežas. Banku sistēmas vai atsevišķa bankas modeļa dibināšana, kura ir visvairāk aizsargāta no vispārekonomiskiem un sociāliem satricinājumiem, ir kļuvusi par starptautisku problēmu.

Raksta mērķis izskatīt banku sistēmas un atsevišķas komercbankas stabilitātes teorētiskos aspektus, kā arī pierādīt uz pasaules pieredzes analīzes pamata nepieciešamību izmantot reitinga sistēmu komercbanku stabilitātes novērtēšanā.

Mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti sekojoši uzdevumi:

- izpētīt atbilstošu zinātnisko literatūru;
- izanalizēt bankas stabilitātes dažādus veidus;
- izskatīt stabilitātes ietekmējošos faktorus;

izanalizēt pasaules ievērojamākās reitinga sistēmas komercbanku stabilitātes vērtēšanai.

Raksta izstrādāšanā autore izmanto monogrāfisko un salīdzināšanas metodi.

Ekonomiskajā literatūrā bieži sastopami divi jēdzieni "komercbanku stabilitāte" un "komercbanku drošība". Iepriekšminēto jēdzienu būtības izpētīšanu var atrast dažādu autoru darbos.

Pēc dažu autoru domām¹, pētot komercbankas drošības problēmas, var izmantot citu zinātņu un nozaru pieredzi, kur "drošība" tiek izskatīta kā "tehniskā objekta (aparāta, ierīces, mašīnas, sistēmas) kompleksa īpašība, kura spēj izpildīt uzdotās funkcijas, saglabājot savus pamatrādītājus noteiktās robežās".

Ar drošību parasti tiek saistīta objekta stabilitāte. Celnēs stabilitāte ir tā spēja stāvēt pretī spēkam, kurš cenšas izvest objektu no tekoša statiskā vai dinamiskā līdzsvara. Bankas stabilitāte ir tās spēja stāvēt pretī iespējamam, negatīvam ārējam un iekšējam vides faktoram. Visbiežāk stabilitātes kategorija tiek pielietota kā sarežģītu dinamisku sistēmu raksturojums, ko ietekmē daudzi faktori, tajā skaitā ar nejausām pazīmēm. Banka ir sarežģīta dinamiska sistēma, kura funkcionē mainīgas tirgus vides apstākļos. To var izskatīt arī no sistēmas pieejas viedokļa.

Jēdziena "stabilitāte" izmantošana kopā ar jēdzienu "drošība" ir pamatota, bet tomēr zināma atšķirība starp jēdzieniem pastāv. Banku sistēmas stabilitāte, kā jēdziens, lielākā mērā attēlo lietu un parādību savstarpēju sakarību un analīzi makro līmenī, nevis ņemot vērā attiecības starp atsevišķiem subjektiem mikro līmenī. Šajā sakarībā nepieciešams atzīmēt, ka banku sistēmas drošības jēdziens jālieto, raksturojot attiecības starp banku un klientu. Tādējādi "stabila banka" ir fundamentāls jēdziens. Drošība ir atkarīga no stabilitātes. Ja droša banka ir ne vienmēr stabila banka, tad stabila banka vienmēr ir droša.

Kas ir banku darbības radītājs, kurš liecina par banku sistēmas pozitīvu attīstību? Šis jautājums ir ļoti principiāls un diemžēl nav pietiekami izskatīts ne no teorētiskā, ne no praktiskā viedokļa. Tā kā banka funkcionē ārēja vidē, banku sistēmu un tās atsevišķus elementus var vērtēt daudzveidīgi. Analizējot banku sistēmas stabilitāti, jāizšķir sekojošas pieejas:

- vispārējā pieeja;
- valsts pieeja;
- banku specifiskā uzņēmējdarbības pieeja;
- akcionāru pieeja;
- klientu pieeja.

Vispārējo pieeju raksturo stabilitāte no sabiedrības pozīcijas un tās atsevišķu elementu viedokļa. Pie stabilitātes kritērijam šajā pieejā jāpieskaita:

- ekonomikas attīstības vienmērīgums;
- naudas sfēras stabilitāte (nacionālās valūtas stabilitāte, uzņēmumu maksātspēja);
- likumdošanas sfēras stabilitāte;
- politiskās sfēras stabilitāte;
- morāles sfēras stabilitāte (uzticības pakāpe, saistību izpildīšana).

Valsts pieeja satur skatu uz bankas stabilitāti no uzraudzības institūcijas viedokļa (tā varētu būt Centrālā Banka vai cita uzraudzības institūcija), pamatojoties uz kopēju priekšstatu par bankas darbību. Tiek arī ņemts vērā, ka banka pildīs normatīvu rādītāju un dažādu uzraudzības institūciju instrukcijas. Šī pieeja ļauj detalizēti parādīt banku sektora uzdevumu izpildīšanas pakāpi makro līmenī. Katra banka vērtē savu stabilitāti, izmantojot pamatdarbības rādītāju sistēmu (ienesīgums, kapitāla pietiekamība, aktīvu kvalitāte utt.). Tā ir *banku specifiskā uzņēmējdarbības pieeja*. Bankas akcionāri (no šejienes radies nosaukums *akcionāru pieeja*), kuri iegulda savu kapitālu, domā, ka banka būs tā vieta, kura atnesīs ieņēmumus no ieguldītā kapitāla. Viņi ir ieinteresēti saņemt peļņu. Cita pozīcija ir bankas darbiniekiem, kuri ir ieinteresēti pastāvīgā darbā dotajā komercbankā, ar stabilu un atbilstošu atalgojumu. Savs priekšstats par bankas stabilitāti ir arī banku klientiem (*klientu pieeja*). Banku klientam stabila banka asociējas ar pārliecību, ka banka izpildīs savas saistības jebkurā gadījumā. Mūsdienų apstākļos tas ir ļoti svarīgi un aktuāli.

Tātad *droša banka* ir banka, kuras darbība noved pie konkrēta klienta interešu realizēšanas. Drošas bankas noteicošie faktori ir:

- bankas darbības ilgums tirgū;
- iepriekšējā bankas lietišķā vēsture;
- bankas imidžs;
- bankas reitings.

Stabila banka spēj izpildīt savas funkcijas un lomu ekonomikā neatkarīgi no ārējo un iekšējo spēku ietekmes. Citiem vārdiem, stabila banka izpildīs savas saistības pret klientiem, kreditoriem un noguldītājiem un nodrošinās īstermiņa un ilgtermiņa kredītišanu mainīgu iekšējo un ārējo faktoru apstākļos.

Pastāv arī cits viedoklis². Daži pētnieki neizmanto jēdzienu stabila banka, bet gan jēdzienu *droša banka*. Drošībai pastāv trīs kritēriji:

- izturība;
- nemainīga eksistēšana;
- pētnieka pārliecība.

Izturība ir objekta stabilitātes negatīvo ārējo un iekšējo vides faktoru ietekmēšana. Otrais kritērijs tiek saistīts ar pirmo, tikai ilgtermiņa aspektā. Trešais kritērijs atkarīgs no pareizas banku drošības noteikšanas metodikas izvēlēšanas. Tādējādi komercbanku drošība – ir dialektiskais līdzsvars, kurš realizē izturības un uzticības sasniegšanu un pastiprināšanu caur kapitāla pietiekamību, ienesīgumu, likviditāti, aktīvu kvalitāti un labu menedžmentu.

Pēc autora domām, banku stabilitāte ir tāds kvalitatīvs banku stāvoklis, kad tās normāli turpinās savu darbību apskatāmajā nākotnē, pildīs savas saistības pret visiem saviem kontrahentiem.

Izšķir šādus bankas stabilitātes veidus:

Komercbankas kapitāla stabilitāte. Šis stabilitātes veids tiek noteikts ar pašu kapitāla lielumu. Bankas pašu kapitāla lielums nodrošina pietiekamu naudas līdzekļu apjomu, lai apmierinātu prasības par banku ieguldījumu dzēšanu, lai finansētu bankas attīstību, lai adekvāti rīkotos “forsē mažoru” apstākļu gadījumā, lai adaptētos mainīgajos ārējos apstākļos;

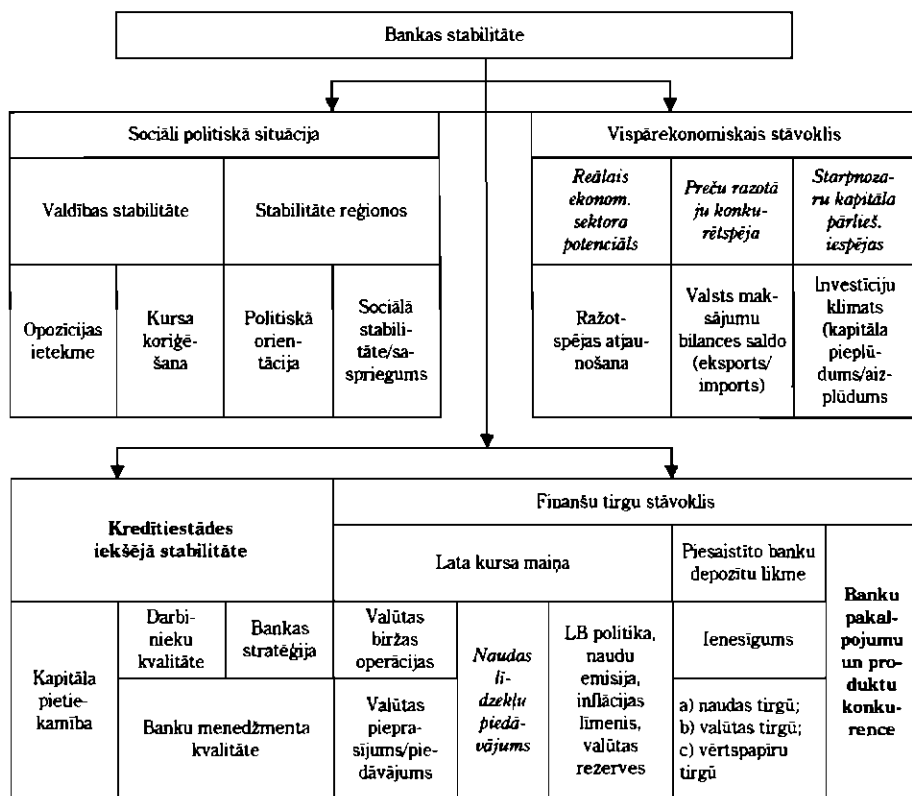
Komerčbankas komerciālā stabilitāte. Šī stabilitātes veida pamatā ir bankas tirgus attiecības infrastruktūras iebūvēšanā: attiecības ar valsti, piedalīšanās starpbanku attiecībās, attiecību kvalitāte ar kreditoriem, klientiem un noguldītājiem.

Komerčbankas funkcionālā stabilitāte. Šī stabilitātes veida pamatā ir bankas specializācija uz noteiktiem pakalpojumiem, kuri ļauj efektīvāk pārvaldīt izvēlēto banku produktu sortimentu;

Komerčbankas organizāciju strukturālā stabilitāte. Bankas organizācijas struktūrai un tās vadībai jābūt pakļautai, kā darbības mērķim, tā arī konkrētam bankas pakalpojumu un produktu sortimentam, kurus realizējot, banka izpilda savu noteikto stratēģiju;

Komerčbankas finansiālā stabilitāte. Pie šī stabilitātes veida tiek pieskaitīti bankas darbības finansiāli ekonomiskie radītāji: pašu līdzekļu apjoms un struktūra, peļņas līmenis, likviditātes pietiekamība.

Runājot par faktoriem, kuri ietekmē bankas stabilitāti, bieži vien izceļ ārējos un iekšējos faktorus (sk. 1.1. attēlu). Faktori, ar kuriem banka var tieši ietekmēt, tiek izcelti ar biezo kursīvu, faktori, kuri atrodas pastarpinātās bankas ietekmē uz savu finanšu stabilitātes zonu – ar kursīvu.

1.1. att. Komerčbanku stabilitāti ietekmējošie faktori
Factors influencing stability of the Commercial Banks

Izskatot jautājumu par iekšējiem stabilitātes faktoriem, tos var iedalīt 3 pastāvīgās grupās:

- organizatoriskie faktori;
- tehnoloģiskie faktori;
- ekonomiskie faktori.

Pie organizatoriskiem faktoriem tiek pieskaitīti: bankas menedžmenta stāvoklis, inovāciju, izmaiņu spēja, bankas iekšējas struktūras vadība. Kā var novērtēt bankas menedžmentu? Bankai ar labu menedžmentu ir laba aktīvu un pasīvu kvalitāte, pietiekama peļņa un normāla likviditāte. Bankas menedžmentu var novērtēt no instrukciju un likumu ievērošanas viedokļa. Ļoti svarīgs moments ir darbinieku tehniskā kompetence un izglītības līmenis. Savā darbībā banku menedžments orientējas uz kvantitatīvo (klientu skaits, pakalpojumu skaits, depozītu apjoms, kredītportfeļa un investīciju portfeļa apjoms) un kvalitatīvo rādītāju (ROE, ROA) izpildīšanu.

Tehnoloģiskie faktori ietver bankas orientāciju uz mūsdienu banku tehnoloģijām, kā arī tirgus vajadzību jaunu banku produktu ieviešanai.

Tomēr vissvarīgākie ir ekonomiskie faktori. Banku stāvoklis ir atkarīgs no kapitāla pietiekamības, no aktīvu un pasīvu kvalitātes, no ienesīguma un likviditātes.

Laika gaitā daudzi pasaules ekonomisti ir mēģinājuši atrast optimālo modeli, kas varētu noteikt bankas stabilitāti, palīdzētu prognozēt iespējamās problēmas bankās un nepieļautu banku maksātnespēju. Tomēr tas vēl joprojām nav izdevies, jo banku bankroti nav retums arī mūsdienās.

Bankas stabilitāti var noteikt ar stabilitātes **reitinga palīdzību**.

Ārvalstu banku praksi nevar iedomāties bez dažādu reitingu izmantošanas, kuri informē iedzīvotājus, investorus un vienkārši interesentus par bankas stāvokli. Pazīstamākās reitingu aģentūras, kas vērtē bankas, ir 1860. gadā dibinātā *Standard&Poor's*, 1914. gadā dibinātā *Moody's Investor service* un 2000. gadā pēc *Thomso Financial BankWatch* pārņemšanas reorganizētā *Fitch IBCA*. Minēto kompāniju reitingi ir zināms orientieris potenciālajiem investoriem.

Pamatojoties uz Starptautiskās vienošanās bankas (Bank for International Settlements BIS) izstrādāto klasifikāciju, autore grib izskatīt pamatpieejas galvenajām bankas monitoringa sistēmām un to organizēšanu. Tās pieejas tiek orientētas uz bankas dažādu formu analīzi.

Vispazīstamākais pasaulē ir **CAMELS**⁴ reitings. Šis reitings tiek izmantots amerikāņu uzraudzības institūcijās – FRS (Federal Reserves of the USA), OCC (US Controller of the Currency) and FDIC (Federal Deposit Insurance Corporation). CAMELS sistēma sastāv no sešiem komponentiem: **Capital Adequacy** (kapitāla pietiekamība); **Asset Quality** (aktīvu kvalitāte); **Management factors** (vadības faktors); **Earnings** (ienesīgums); **Liquidity** (likviditāte); **Sensitivity to market risk** (riska jutīgums). Katrs komponents novērtēts piecu baļļu sistēmā: 1 – stiprs; 2 – apmierinošs; 3 – gandrīz apmierinošs; 4 – kritisks; 5 – neapmierinošs. Pēc tam tiek rēķināts kopējais radītājs. CAMELS reitingu rēķina vienu reizi gadā. Attālinātā reitinga versija – CAEL – bija izstrādāta XX gs. 80. gados. Šajā versijā neietilpst M (Management factors) komponents, kuru nav

iespējas noteikt attālinātā analizē. CAMELS sistēma nepārtraukti pilnveidojas, bet no 2000. gada to aizvieto SCOR statistiskais modelis (par to turpmāk).

1.1. tabula

Risku vērtējumu sistēmas organizēšanas pieeja³ Risk assessment systems organization approach

Pieejas	Analīzes īpašības				
	Tekošā finanšu stāvokļa novērtējums	Nākotnes finanšu stāvokļa prognozēšana	Novērtējums ar stat. procedūras un kvantit. metožu izmantošanu	Kvalitatīvo vērtējumu izmantošana	Riska pakāpes novērtējums
Reitingi – uz vietas – attālināti	*** ***	* *	* **	*** **	* **
Koeficientu analīze un vienveidīgu grupu analīze	***	*	***	*	**
Banku risku kompleksais novērtējums	***	**	**	**	***
Statistiskie modeļi	**	***	***	*	**

Piezīmes: * – zems nozīmīgums; ** – vidējs nozīmīgums; *** – augsts nozīmīgums

Reitingu sistēmas nosacīti var sadalīt divas grupās:

insaidera reitingi. Bankas pētīšana notiek uz vietas "no iekšpuses";
attālināti reitingi - bankas pētīšana uz dokumentu pamata;

Viens no attīstītākajiem modeļiem ir **PATROL**, kuru izmanto Itālijas Banka, sākot ar 1993. gadu. Galvenais informācijas avots – banku reglamentētas atskaites, kuru pamatā tiek rēķināti: kapitāla pietiekamība; ienesīgums; kredītu kvalitāte; organizēšana; likviditāte.

Principiāli atšķiras franču reitinga sistēma **ORAP** (Organization and Reinforcement of Preventive Action). 14 rādītāji tiek dalīti piecās grupās: prudenciāli koeficienti (kapitāls, likviditāte utt.); bilances un ārpusbilances darbība (aktīvu kvalitāte, slikti aizdevumi utt.); tirgus risks; ienesīgums; kvalitātes kritēriji (akcijas turētāji, vadība, iekšēja kontrole).

Reitingi ir spēcīgi un efektīvi līdzekļi banku regulārajā analizē. Autore grib atzīmēt, ka pēdējā laikā izsekota informācijas apjoma palielināšanās tendence, kura nepieciešama reitinga uzbūvei.

Lielākā reitingu daļa sastādīta ar **koeficientu palīdzību**. Tā ir koeficientu analīze. Šeit svarīgi noteikt katram koeficientam vērtības diapazonu.

Visattīstītākā koeficientu analīzes sistēma ir **BAKred⁵ Information System (BAKIS)**, kuru ar 1997. gadu izmanto Vācijas Centrālā Banka. BAKIS sastāv no 47 koeficientiem, no kuriem 19 tiek attiecināti uz kredītrisku, 16 – uz tirgus risku, 2 – uz likviditātes risku un 10 tiek saistīti ar banku operāciju ienesīgumu. Visiem rādītājiem piešķirti vienādas nozīmes svāra koeficienti.

Ļoti interesanta ir Nīderlandes pieredze, kur kredītiestāžu stabilitātes noteikšanā izmanto gan rādītājus, kuri raksturo bankas darbību, gan makroekonomiskos indikatorus, kuri ietekmē bankas sektora attīstību kopumā (bezdarba līmenis, eiro kurss, bankrotu kvantuma indikators pēdējā gada laikā utt.).

Koeficientu analīzes izmantošanai ir viena liela problēma – bankām ar dažādu specializāciju rādītāju vērtības atšķirsies, tāpēc tādas analīzes rezultāti kopumā būs neprecīzi. Šo problēmu var risināt, sadalot bankas vienādās grupās pēc viena vai dažādu kritēriju pamata. Parasti tas ir:

- aktīvu apjoms;
- banku industrijas segments (krājbanka, ārvalstu banka utt.);
- reģionālais stāvoklis.

Koeficientu lielumu nosaka katrai grupai atsevišķi.

Ričards Spillenkofens, ASV FRS direktors teica: “Parasti koeficienti un tradicionālās aprēķināšanas metodes nav pietiekamas, vērtējot kopēja kapitāla atbilstību dažādās kredītiestādēs”⁶. Tāpēc kredītiestādes vispusīgai vērtēšanai nepieciešama **kompleksā analīze**. Tā ir ļoti kapitālietilpīga analīze, tā prasa daudz laika un visas bankas struktūrvienību iesaistīšanu procesā. Mūsdienās tādas sistēmas izmanto valsts uzraudzības iestādes Lielbritānijā un Nīderlandē. Piemēram, RAST (Risk Analysis Support Tool) sistēma, kas tiek izmantota Nīderlandē kopš 1999. gada, sastāv no četriem pamatetapiem:

- organizācijas kopējā apraksta un finanšu analīzes esošās finanšu atskaites pamata;
- organizācijas sadalījuma lielajos vadības struktūras un darbības veidos;
- atsevišķu struktūrvienību riska un menedžmenta novērtējuma;
- rādītāju agregēšanas un atskaites sastādīšanas.

Universāluma un lielās efektivitātes dēļ tādas sistēmas domātas lielo banku un bankas holdingu vērtēšanai.

Visas minētās metodes domātas tekošai diagnostikai. Bet lielu interesi izraisa arī nākotnes bankas stāvokļa vērtējums, kurš ļauj savlaicīgi brīdināt banku par gaidāmām problēmām. Respektējot tādu informāciju, var operatīvi spert soļus situācijas uzlabošanai. Lai saņemtu neapšaubāmu bankas attīstības dinamikas prognozi, jāuzbūvē sarežģīti ekonomikas matemātiskie modeļi, kurus izmanto mūsdienas **statistiskajās metodēs**.

Statistiskās modeļus var sadalīt četrās grupās:

- reitinga un reitinga pazemināšanas aprēķins;
- bankrotu un izdzīvošanas prognozēšana;
- gaidāmie zaudējumi;
- citi.

- 1) Reitingam ir iespēja adekvāti novērtēt bankas pašreizējo stāvokli. Dibinot reitingu, mēs saņemam dubultu labumu no matemātiskā viedokļa. Pirmkārt, banku reitingu vēsturiskie dati ir labs kvantitatīvs pamats banku klasifikācijai un statistiskā modeļa uzbūvei. Otrkārt, daudzfaktoru modeļu izstrādāšana var ienest lietderīgas korektīvas pašā reitingā, tāpēc, ka ļauj izbeigt nebūtiskos faktorus un noteikt istos iemeslus reitinga izmaiņās. Pēc aprobācijas procesa beigšanas statistiskie modeļi var pilnīgi izspiest iepriekšējā reitinga un koeficientu analīzes sistēmas. Tas notika ar CAEL sistēmu, kuru aizvietoja SCOR sistēma (Statistical CAMELS Off-site Rating). Dotā sistēma ļauj ar

noteiktas precizitātes pakāpi novērtēt iespēju banku stāvokļa pasliktināšanā tuvākajos 4-6 mēnešos. Lai saņemtu prognozi par tuvākajiem diviem gadiem, ASV Federālā rezervju sistēma 1993. gadā izstrādāja SEER metodiku (System for Estimating Examination Ratings), labāk pazīstama pasaulē, kā FIMS sistēma (Financial Institutions Monitoring System). Principiālā atšķirība no SCOR sistēmas ir dažu reitingu rādītāju un tos sastāvdaļu izmantošana kopā ar datiem no banku atskaitēm. SEER sistēmas ietvaros tiek aprēķināti divi koprādītāji – gaidāmais reitings un riska līmenis.

1.2. tabula

Statistisko modeļu SEER un SCOR komponenti⁷
Components of Statistical Models SEER and SCOR

Vērtēšanas priekšmets	Rādītāji	Ietekme uz rezultātu	
		SEER	SCOR
Aktīvu kvalitāte	Kredīti ar nokavējuma termiņu 30-89 dienas	Negatīva	Negatīva
	Kredīti ar nokavējuma termiņu virs 90 dienām	Negatīva	Negatīva
	Kredīti, uz kuriem netiek aprēķināti procenti	Negatīva	Negatīva
	Nekustamais īpašums, tiesības, kas pieder bankai	Negatīva	Negatīva
	Iespējamo zaudējumu rezerve pēc aizdevumiem		Pozitīva
	Bruto noraksūšana no rēķiniem		Negatīva
	Uzkrājumi nedrošiem debitoriem		Negatīva
Ienākumi	Neto	Pozitīva	-
	Pirms nodokļiem	-	Pozitīva
Likviditāte	Investīciju vērtspapīri	Pozitīva	-
	Nestabile pasīvi	-	Negatīva
	Likvidie aktīvi	-	Pozitīva
	Aizņēmumi un ilgtermiņa vērtspapīri		Pozitīva
Kapitāls	Neto	Pozitīva	-
	Pašu kapitāls	-	Pozitīva
Pārējie	Aktīvu pieauguma koeficients (UBSS)	Negatīva	
	UBSS (kopsumma)	Negatīva	-
	Iepriekšējā reitings CAMELS M rādītāja nozīme	Negatīva	
	Iepriekšējais reitings CAMELS	Negatīva	

- 2) Šai modeļa uzbūvei tiek izmantota aksioma banku uzvedībā pirms bankrotēšanas vai ievērojamu finanšu grūtības apstākļos var atklāt kopējas īpašības. Ja šīs īpatnības pastāv, tas ir brīdinājums par augstu bankrotēšanas iespējamību tuvākajā nākotnē. Viena no vienkāršākajām metodēm ir banku,

kuras bankrotējušas, dažādu rādītāju tendences noteikšana dinamikā. Otrs modelis ietilpst SEER sistēmā un to izmanto dažādos ekonomiskajos rādītājos un "bankas kritisko kapitāla trūkumu" iespējamības noteikšanā, kā arī lai noskaidrotu bankrota iespējamību tuvāko 2 gadu laikā.

1.3. tabula

Reitinga modeļa SEER komponenti (bankrotēs prognozēšanai)⁸ Components of the rating Model SERR (forecasting of bankruptcies)

Analīzes priekšmets	Rādītāji	Riska pakāpe
Aktīvu kvalitāte	Komercizdevumi	Palielināšana
	Kredīti ar nokavējuma termiņu 30-89 dienas	Palielināšana
	Kredīti ar nokavējuma termiņu virs 90 dienām	Palielināšana
	Kredīti, uz kuriem netiek aprēķināti procenti	Palielināšana
	Nekustamā īpašuma aizņēmumi	Samazināšana
	Pārējais nekustamais īpašums bankas īpašumā	Palielināšana
Aktīvu apjoms	Samazināšana	
Ieņēmumi	Ieņēmumi no aktīviem (par periodu)	Samazināšana
Likviditāte	Vērtspapīru bilances vērtība	Samazināšana
	Termindepozīti virs 100 milj. USD	Palielināšana
Kapitāls	Pašu kapitāls	Samazināšana

3) Šeit ir ļoti interesanta Francijas pieredze. Franču banku komisijas banku analīzes atbalsta sistēma (SAABA) sastāv no trim diagnostikas moduļiem:

- kvantitatīva analīze uz banku atskaišu un citu ziņu pamata. Šeit tiek pētīts kredītportfelis un kredītu neatmaksāšanas iespējamība, sakarā ar ko var rasties zaudējumi tuvākajos gados;
- bankas akciju īpašnieku pētīšana;
- bankas vadības kvalitāte, iekšēja kontrole un likviditāte.

Apkopojot saņemto informāciju, sistēma izstrādā bankas sintētisko diagnozi, tajā skaitā bankas stabilitātes reitingu.

Reitingi ir spēcīgs līdzeklis sabiedriskā viedokļa veidošanā par kredītiestāžu darbību, kuri bieži vien ietekmē to finanšu stāvokli. Neraugoties uz iekšējiem un ārējiem satricinājumiem 90.gados, mūsdienu banku attīstības posmu var raksturot kā zināmi stabili. Šajā posmā Latvijas bankas sāk uzmanīgāk pieiet visu risku vērtēšanai. Banku tirgu skar asa konkurence: banku cīņas par klientiem, piedāvājot jaunus pakalpojumu veidus. Sabiedrība vairāk uzticas banku sektoram, par to liecina straujš noguldījumu kāpums, banku aktīvu izaugsme. Šajā situācijā banku stabilitātei ir īpaša nozīme. Nepastāv metodika, ar kuras palīdzību var izvēlēties drošāku un efektīvāk strādājošu banku. Bet, izmantojot neapšaubāmu informāciju un rādītājus dinamikā, kuri kompleksā raksturo bankas stabilitāti, var minimizēt reitinga kļūdas. Mūsdienās bankas vērtēšanas sistēmas attīstība aktuāla un svarīga ir ne tikai potenciālajam klientam un pašam kredītiestādēm, kuras ir ieinteresētas iespējamo problēmu agrajā diagnostikā un banku – kontraģentu adekvātā novērtējumā, bet arī valsts uzraudzības institūcijām.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

Фетисов Г.Г. Устойчивость коммерческого банка и рейтинговые системы ее оценки. М., 1999, с. 9.

Новикова В.В., Мамонова И.Д.

SahajwalaR., van den Bergh P. *Supervisory Risk Assessment and Early Warning Systems*. – Basel Committee on Banking Supervision Working papers, 2000, Nr.4, p.6. no sākuma bija CAMEL reitings, no 1996. gadā tiek pievienots S burts.

Bundesaufsichtsamt für das Kreditwesen

Spillenkothen R. Remarks – at the New York State Banking Department, New York, 1999, 25 October.

Севриновский В. Развитие систем банковского мониторинга: анализируя мировой опыт, *Банки и технологии*, №5, 2001, стр. 42.

⁸ Turpat, 43. lpp.

LITERATŪRA

1. SahajwalaR., van den Bergh P. *Supervisory Risk Assessment and Early Warning Systems*. Basel Committee on Banking Supervision Working papers, 2000, Nr.4, p.6.
2. Spillenkothen R. Remarks – at the New York State Banking Department. New York, 1999, 25 October.
3. Севриновский В. Развитие систем банковского мониторинга: анализируя мировой опыт, *Банки и технологии*. №5, 2001, стр. 42.
4. Фетисов Г.Г. Устойчивость коммерческого банка и рейтинговые системы ее оценки. М., 1999. 168 с.
5. Роберт С.Портер Введение в регулирование, надзор и анализ деятельности банков. Вашингтон, 1992, 107 с.
6. Мамонова И., Новикова В. Содержание банка данных для определения рейтинга коммерческих банков. М., 1995.

Theoretical Aspects of Stability of Commercial Banks and Its Assessment Methods

Summary

According to the Author, the bank stability is the quality condition of a bank when it will continue its normal operation in foreseeable future and meet its liabilities against all counteragents. The bank stability can be characterized with the help of the stability rating. Over the time many world economists have been trying to find the optimal model that could express the bank stability as well as help forecast the possible problems in banks and would prevent the bank insolvency, however they have not succeeded yet so as bank bankruptcies are rather common nowadays. Bank rating represents a system for assessing bank operation based on the financial indicators of its performance and data on the bank balance sheet. Due to the high compactness, clarity and user-friendliness, the rating system represents a particularly informative instrument of financial monitoring. The main principle behind any rating assessment system is to reflect the situation of a market participant in relation to other similar ones by using the information processed in a certain way. In a regular economy it is first of all the possibility to show the investment attractiveness of a bank through the skill of its management to work professionally and profitably in the complicated financial business.

Iedzīvotāju ienākumu aplikšana ar nodokli

Taxation of Inhabitant Incomes

Ilze Sproģe

Latvijas Universitātes

Ekonomikas un vadības fakultātes lektore

Aspazijas bulv. 5-426, Rīga, LV-1050

E-pasts: isproge@lanet.lv

Katras valsts pastāvēšanas un darbības neatņemama sastāvdaļa ir tās nodokļu sistēma. Iznēmums nav arī mūsu valsts. Nodokļi vienmēr ir bijuši plašu diskusiju un ekonomiska rakstura pētījuma objekts. Neviena valsts nevar pastāvēt bez tās iztiku un funkcionēšanu uzturoša un pašas valsts radīta piespiedu mehānisma – nodokļiem.

Iedzīvotāju ienākuma nodokļu ieņēmumi lielākajā daļā pasaules valstu budžetos sastāda nozīmīgu daļu (Latvijā 20% no kopējiem iekasētiem nodokļiem), taču arvien vairāk tas tiek izmantots ekonomisko funkciju pildīšanai, kā investīciju piesaistīšana, uzņēmējdarbības stimulēšana, ekonomiskās sistēmas stabilizēšana, tādēļ darbā tiks pievērsta uzmanība, kā iedzīvotāju ienākuma nodoklis tiek veidots abu šo nodokļu funkciju realizēšanai.

Atslēgvārdi: ienākumi, darba alga, valsts budžets

Darba mērķis: Izvērtēt nodokļu veidošanās pamatnosacījumus un uz to bāzes dot priekšlikumus Latvijas iedzīvotāju ienākumu aplikšanai ar nodokļiem.

Kopš neatkarības atgūšanas 1990. gadā, Latvijas valdība strādā pie efektīvas ekonomiskās sistēmas izveidošanas, kura spētu nodrošināt tautsaimniecības stabilitu, sabalansētu un darboties spējīgu izaugsmi, tādējādi radot pamatu iedzīvotāju labklājības pieaugumam, drošībai un demokrātijas attīstībai. Mērķa sasniegšanas ceļi ir iekšzemes kopprodukta palielināšana, efektīva nodokļu politikas izstrāde, kas tiek virzīta uz ekonomiskās vides pielāgošanu Eiropas Savienības prasībām.

Ņemot vērā minētos apstākļus, aktuāli ir nodrošināt stabilu makroekonomisko vidi realizējot stingru fiskālo un monetāro politiku, nodrošinot nodokļu likumu atbilstību Eiropas Savienības direktīvām, tajā pašā laikā samazinot nodokļu likumdošanas negatīvo ietekmi uz uzņēmējdarbību un iedzīvotāju ienākumiem.

Jau 18.gs. skotu ekonomists un filozofs Ā.Smits izdalīja četrus pamtprincipus aplikšanā ar nodokļiem:

taisnīguma princips, kas pamato vispārējo aplikšanu un vienmērīgu nodokļu sadali starp pilsoņu ienākumiem;

noteiktības princips, kas prasa, lai summa, maksāšanas veids un laiks būtu iepriekš tieši zināms maksātājam;

ērtuma princips ar sevi ietverto nodokļa maksāšanas laiku un veidu, kad tas ir maksimāli ērti nodokļa maksātājam;

ekonomikas princips ietver sevī iekasējamo nodokļu izmaksu samazināšanu, ar nodokļiem aplikšanas sistēmas racionalizāciju [7].

Kopš A.Smita laikiem ir jau pagājuši vairāki gadsimti un klasiskajā ekonomikas teorijā nodokļu sistēmai izvirza vairākus nosacījumus, no kuriem būtiskākie ir šādi:

ekonomiskā efektivitāte. Nodokļu sistēma nedrīkst izjaukt efektīvu resursu sadalīšanu valsts ekonomikā. Attīstītā sabiedrībā tirgus aktivitāte ir pašorganizējošs process. Tomēr iespējams var izveidoties situācija, kad kapitāls atstāj valsti. Tas ir negatīvs rādītājs valsts ekonomikā un tautsaimniecībā. Valdības uzdevums ir pienācīgi ātri izvērtēt radušos situāciju un darīt visu, lai tas tiktu novērsts. Nodokļu sistēma var šo procesu ietekmēt kā pozitīvi, tā negatīvi.

vienkārša administrēšana. Nodokļu sistēmai ir jābūt viegli un lēti pārvaldāmai, lai pēc iespējas mazāk līdzekļu aizietu nodokļu iekasēšanai. elastīgums. Nodokļu sistēmai jāspēj ātri reaģēt uz ekonomisko apstākļu izmaiņām. Nodokļu sistēmas elastīgums izpaužas maksājumu atvieglojumos, diferencētajās nodokļu likmēs, atsevišķu valsts reģionu ekonomiskās attīstības sekmēšanā.

objektivitāte. Nodokļu sistēmai jābūt korektai attiecībā pret visiem nodokļu maksātājiem.

politiskā atbildība. Politiku uzdevums ir veidot nodokļu sistēmu tā, lai nodokļu maksātājs varētu zināt, kādi nodokļi viņam ir jāmaksā un par ko [7].

Nodokļu sistēma attīstījusies un attīstās kopā ar sabiedrības un valsts attīstību. Attīstoties tirdzniecības attiecībām ar citām valstīm, valsts noteica ievadmuītas nodevas, bet pēc tam akcizes. Taču vienmēr nodokļu dēļ, ko nosaka valsts aparāts, ir pastāvējis konflikts starp nodokļu uzlicējiem – valsti, un nodokļu maksātājiem – pilsonisko sabiedrību; jo lielāki nodokļi – jo lielākas pretrunas no tautas puses.

Valsts aparāta formu attīstība un izmaiņas vienmēr atsaucas uz nodokļu politiku, izraisot tās svārstības un nenoteiktību. Mūsdienu civilizācijas laika posma nodokļi ir valsts ienākumu pamatforma. Tieši XVIII gs. beigās izveidojās mūsdienu valsts pamati, kuri veic aktīvu ekonomisko, tajā skaitā finansiālo un nodokļu politiku, līdz ar to valsts izmanto nodokļus, kā galveno instrumentu:

- valsts ekonomikas regulēšanā;
- zinātniski tehniskā progresa stimulēšanā;
- veidojot budžeta ienākumus;
- cenu augšanas noteikšanā;
- inflācijas augšanas noteikšanā.

Nodoklis nav nedz maksa par noteiktu valsts pakalpojumu, ne arī brīvprātīgs ziedojums. Saprotot to, ka nodokļiem galvenā ir fiskālā funkcija, rodas jautājums, kā pareizi sadalīt iekasējamo naudas summu?

Pastāv divi galvenie viedokļi šajā jautājumā:

- nodokļu slogs tiek sadalīts proporcionāli saņemtajiem sabiedriskā sektora sniegtajiem pakalpojumiem
- nodokļu nasta tiek sadalīta atbilstoši nodokļu maksātāju spējai maksāt.

Pieejā jebkuram no šiem jautājumiem ir jāveic pragmatiski un reizē arī tīri filozofiski. Kurš no diviem ļaunumiem ir vieglāk panesams un reizē arī godīgāks, ir ļoti grūti spriest, to rāda laiks un iedzīvotāju attieksme pret nodokļiem.

Latvijā iedzīvotāju ienākumu aplikšanu ar nodokļiem reglamentē LR likums "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli", kas ir pieņemts jau 1993.gada 11. maijā. Šajā likumā noteiktā likme ir nemainīga visiem 25% no aplikamā ienākuma.

Ar iedzīvotāju ienākuma nodokli aplik:

darba samaksu vai citu atlīdzību, ko izmaksā darba devējs, arī visas piemaksas pie darba algas, atvaļinājuma samaksu un atvaļinājuma pabalstu, komisijas naudu, prēmijas, pabalstus, kā arī darba līgumā par darba nosacījumu maiņu paredzēto atlīdzību;

atlaišanas pabalstu un citus maksājumus, kurus darba devējs izmaksā darbiniekam atlaišanas gadījumā vai darbam noteiktu ierobežojumu gadījumā;

darba devēja dāvanas un balvas darbiniekam, kuru kopējā vērtība taksācijas gadā pārsniedz minimālās mēnešalgas apmēru;

darba devēja dotais labums darbinieka, viņa ģimenes locekļu vai darbinieka un viņa ģimenes locekļu personīgajam patēriņam, kas izpaužas īpašuma nodošanas vai īpašuma lietošanas tiesību nodošanas veidā, sniegto vai apmaksāto pakalpojumu veidā. Algas nodoklis maksājams saskaņā ar attiecīgā labuma tirgus vērtību neatkarīgi no tā, vai darbinieks var to pārvērst naudas izteiksmē vai nevar, par šādu darba devēja doto labumu:

- labums, kas gūts, darba devējam sedzot izdevumus par darbinieka dzīvojamo telpu, vasarnīcas, garāžas un saimniecības ēku īri un komunālajiem pakalpojumiem, patērēto elektroenerģiju, tālruņa abonēšanu un sarunu apmaksu;
- darba devēja apmaksāti izdevumi, kas saistīti ar darbinieka māsaimniecībai nepieciešamā personāla algošanu;
- labums, kas gūts, lietojot dzīvokli, kura uzturēšanas izdevumus sedz darba devējs (darba devēja atbilstošo izmaksu apmērs);

jebkuri tiešie vai netiešie darba devēja pabalsti un darbinieka un viņa ģimenes locekļu izdevumi, kuri saistīti ar izklaides pasākumiem, ceļojumiem, ārstniecību, izglītību (arī darba devēja stipendijas), ēdināšanu un atspirdzinošu dzērienu iegādi un kurus sedz darba devējs;

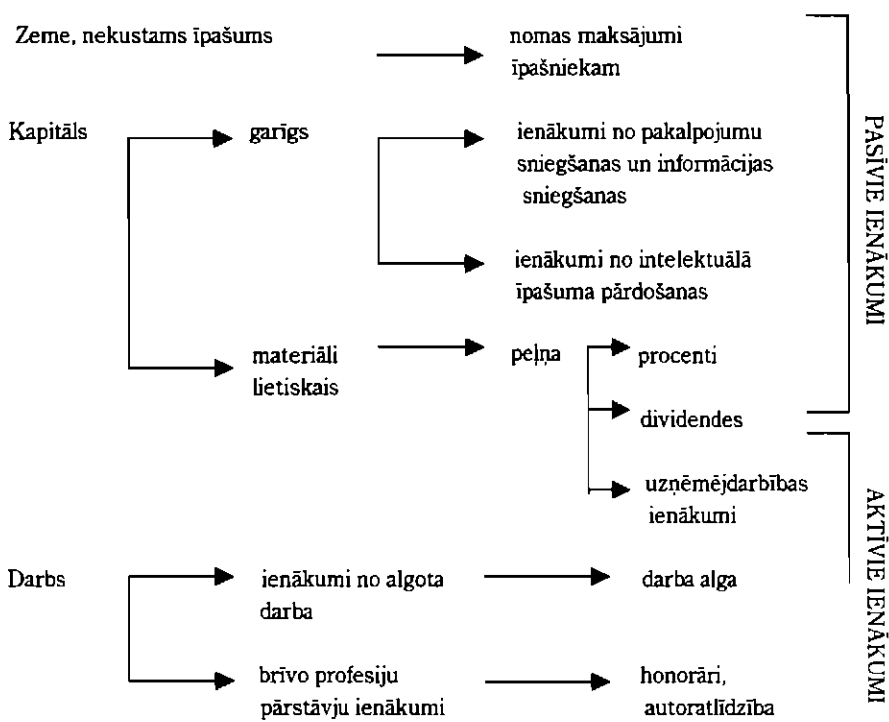
par ienākumiem, kas gūti kā starpība starp darbinieka noguldījumam (depozītam) noteikto procentu likmi un kredītiestādes noteikto noguldījuma (depozīta) parasto procentu likmi, ja darba devējs noteicis darbinieka noguldījumam (depozītam) augstākus noguldījuma (depozīta) procentus par attiecīgajā kredītiestādē noteiktajiem parastajiem noguldījuma (depozīta) procentiem;

par labumu, ko darbinieks guvis (māsaimniecībai vai personīgajam patēriņam) no darba devēja konta kredītiestādē apmaksātajiem izdevumiem (arī izmantojot debetkarti un kredītkarti), ja darbinieks nav atmaksājis darba devējam šos izdevumus;

Pie pārējiem fiziskās personas ienākumiem, par kuriem ir jāmaksā nodoklis, tiek pieskaitīti:

- ienākumi no individuālā darba un uzņēmuma līguma;

- ienākumi no individuālā uzņēmuma, arī no zemnieku vai zvejnieku saimniecības, ja tie nav uzņēmumu ienākuma nodokļa objekts;
 - ienākumi no ligumsabiedrības;
 - ienākumi, ko uzņēmēj-sabiedrības, uzņēmuma (iestādes, organizācijas) dalībnieki saņem uzņēmēj-sabiedrības, uzņēmuma (iestādes, organizācijas) likvidācijas vai reorganizācijas gadījumā;
 - ienākumi no nekustamā īpašuma (ēku, ēku daļu, dzīvokļu, zemes) iznomāšanas vai izīrēšanas;
 - ienākumi no lietas (zemes, telpas) nodošanas tālāk apakšnomniekam vai apakšīrniekam;
 - ienākumi no kustamās mantas iznomāšanas;
 - ienākumi no intelektuālā īpašuma un tiesībām uz to (autoratlīdzība, izpildītājlīdzība; zinātnes, literatūras un mākslas darbu, atklājumu, izgudrojumu un rūpniecisko paraugu autoru un viņu mantinieku honorāri), kā arī no tiesībām izmantot tiesības uz intelektuālo īpašumu;
 - no uzņēmēj-sabiedrībām, uzņēmumiem (iestādēm, organizācijām) saņemtie dāvinājumi;
 - pensijas neatkarīgi no to izmaksas avota (vecuma pensijas, kas piešķirta pēc 1996.gada virs 100,- Ls mēnesī);
- citi ienākumi, maksājumi un labumi [1, 2].

1. att. Ienākumu veidi (shematiski)
Income types

Iedzīvotāju ienākuma nodoklis ieņem lielu daļu budžeta ieņēmumos (Latvijā 20%, 1. tabula) visās attīstītās valstīs.

Pastāv ļoti daudz iemesli, kādēļ pēdējo desmit gadu laikā vērojams ienākuma nodokļa palielinājums. Šķiet, ka svarīgākā priekšrocība ir tā, ka ienākums ļauj pietiekami precīzi noteikt maksātspēju un ir ļoti jutīgs ienākumu paaugstinājuma gadījumā valsts sektorā. Kā otru priekšrocību var minēt ienākuma nodokļa iekasēšanas vienkāršību un efektivitāti, kas tiek realizēta ar darba devēju palīdzību, ieturot to no darba algas vai finanšu institūcijām.

Protams, kā galveno argumentu šeit var minēt vienkāršību administrēšanas ziņā, jo Latvijā praktiski nav neapliekamā minimuma, t.i., tikai 21,-Ls mēnesī, kā arī atlaides – atvieglojumi par katru bērnu 10,50Ls, medicīnas izdevumiem un izglītībai 150,-Ls (diemžēl mācības jebkurā aukstākās izglītības iestādē maksā vismaz 500,-Ls gadā).

Lielākajā daļā Eiropas valstu šis neapliekamais minimums ir daudzas reizes lielāks un nozīmīgāks mazāk turīgam iedzīvotāju slānim, lai pietiktu vismaz izdzīvošanai, tā, piemēram, Lielbritānijā 3445,- angļu mārciņas, Vācijā vieniniekam ap 150,- eiro, precētam 1000 eiro, vecākiem par 64 gadiem 1200 eiro. Ar nožēlu jāmin, ka Latvijai vēl ļoti ilgi jāgaida, lai sasniegtu šādas summas, jo 2002. gadā vairāk nekā puse privātajā sektorā strādājošo pelnīja zem 100,-latiem, t.i., uz rokas ap 70,-Ls, kas ir mazāk par iztikas minimumu, jo tas 2002. gadā bija 89,-Ls, tādēļ būtu jāapsver iespēja palielināt minimālo algu un, lai neciestu budžets, t.i., nesamazinātos budžeta ieņēmumi, vajadzētu ieviest progresīvo iedzīvotāju ienākuma nodokli.

1. tabula

Valsts konsolidētais kopbudžets, IKP [10] General Government Consolidated Budget, GDP [10]

	mij. ltu										Procentos no IKP				
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	1	1998	1999	2000	2001	2002	
IKP	2320.4	2607.3	3296.5	3590.5	3699.7	4340.3	4758.6	5145.0							
Kopbudžeta ieņēmumi	874.9	1072.3	1307.2	1577.4	1589.2	1623.2	1688.8	1685.2		100	100	100	100	100	
I Nodokļu ieņēmumi	774.2	874.8	1081.6	1304.7	1325.3	1373.3	1452.3	1601.1		82.7%	84.0%	84.6%	84.5%	84.5%	
1 Nesamaksātie nodokļi	273.6	374.1	420.4	505.4	497.4	518.3	526.9	575.6		32.0%	30.7%	31	30.4%	34.08%	
- pievienotās vērtības nodoklis	220.0	267.7	266.5	318.3	316.2	337.9	350.6	383		26.2%	6.81%	6.13%	7.77%	7.37%	
- akcīzes nodoklis	35.3	47.7	119.8	189.4	155.1	184	161	177.5		9.4%	4.72%	3.98%	3.77%	3.38%	
- mūksa nodoklis	18.3	18.2	22.0	18.6	18.1	14.4	15.3	15.1		0.8%	0.55%	0.41%	0.32%	0.32%	
2 Iesniegtie nodokļi un nodokļi no izpildes uzdevumiem un nodokļu izpildes nodokļi	206.4	241.5	289.3	360.3	378.3	379	428.3	477.4		22.8%	25.2%	10.04%	9.75%	8.72%	
- uzdevumu ienākuma nodoklis	47.5	57.3	78.6	87.4	82.2	73.7	89.4	109.7		5.9%	5.9%	2.57%	2.37%	1.89%	
- izpildes ienākuma nodoklis	153.2	153.1	183.5	219.6	239.6	261.1	283.9	321.1		15.9%	16.9%	6.12%	6.16%	6.00%	
- nodokļi no izpildes	29.7	31.1	37.2	48.3	47.3	44.2	48.1	48.6		3.1%	2.9%	1.35%	1.22%	0.97%	
3 Sociālās apdrošināšanas emessas	269.2	246.7		427.4	452.6	466.4	481.3	528.8		27.1%	28.5%	28.7%	28.4%	27.9%	
4 Pārējie nodokļi			39.5					19.3		1.0%	0.32%	0.41%	0.27%	0.33%	
- ikšzemes resursu nodoklis			9.2					10.6		0.6%	3.41%	3.38%	3.08%	2.66%	
II Citi ieņēmumi	36.8		140.5	158.6		130.8									
III Citi valdības ienākumi (nodokļi un nodokļi)	87.9		3.4	0.5		1.8									
IV Budžeta izdevību ieņēmumi no maksas pakalpojumiem un citiem pasākumiem				86.3	103.1	86.2	90.9								
V Ārvalstu finanšu palīdzība							19.1	28.5							
VI Savienības ziedojumi un dāvinājumi					22.5	12.9	10.2				7.80%	8.50%	5.70%	5.10%	
Kopbudžeta izdevumi	851.7	1103.5	1248.1	1567.1	1722.6	1744.0	1801.1	2041.6							
Fiskālais deficīts	-72.2	-39.9	40.4	5.1	-155.9	-120.1	-101.5	-131.1							
% no IKP	-3.10%	-1.42%	1.24%	0.14%	-4.01%	-2.76%	-2.12%	-2.54%							
Nodokļu slodze no IKP						37.1%	35.7%	38.8%							

Vislielāko diskusiju par apliekamā ienākuma veidu ir par pensiju, tomēr tā ir nauda, kas iedzīvotājam ir nopelnīta mūža laikā un tā vēl vecumdienās tiek aplikta ar nodokli. Latvijā 95% no pensiju saņēmējiem 2002. gadā pensija bija summā līdz

100,- Ls, un tikai atlikušajiem 5% virs 100,-, t.sk. 0,01% – 646 cilvēki, kas saņēma vairāk nekā 400,- Ls mēnesī [10]. Ir ļoti liels jautājums vai 400,- Ls ir liela nauda? Valsts budžets tik daudz nezaudētu, ja atbrīvotu vecuma pensijas no iedzīvotāju ienākuma nodokļa, jo visu mūžu mēs nepaliksim jauni.

Ieviešot iedzīvotāju ienākuma nodokli, ar ko aplika iedzīvotāju ienākumus, reizē arī ieviesa tajā laikā peļņas nodokli, tagad uzņēmuma ienākuma nodokli, kopā veidojot kopēju ienākuma nodokli, tajā laikā abiem nodokļiem bija vienādas likmes, bet 2002. gadā izmainīja uzņēmuma ienākuma nodokli un likmi samazināja uz 22%, 2003. gadā 19% un no 2004. gada 15%. Diemžēl Latvijā ir uzņēmumi, kā, piemēram, individuālais uzņēmums, individuālais komersants, kuri bieži maksā iedzīvotāju ienākuma nodokli, un līdz ar to viens uzņēmējs ir nolikts labākā situācijā par otru uzņēmēju, tāpat arī iedzīvotāji, kas savus ienākumus veido no uzņēmumu dividendēm. Tādēļ šeit ir apsverams ierosinājums ieviest papildu nodokli no dividendēm, ko Latvijā pašlaik neapliek, bet pasaulē tāda prakse ir, lai būtu vienlīdzība vai ienākumus maksā kā iedzīvotājs, vai ienākumus maksā kā uzņēmums.

2. tabula

Strādājošo skaita sadalījums pēc darba samaksas pa darbības veidiem (darba samaksas grupa – Sabiedriskais sektors, Privātais sektors, %) [10]
Distribution of Employees in Public and Private Sectors by Average Monthly Gross Wages and Salaries, % [10]

	2000		2001		2002	
	Sabiedriskais sektors	Privātais sektors	Sabiedriskais sektors	Privātais sektors	Sabiedriskais sektors	Privātais sektors
PAVISAM	100	100	100	100	100	100
< 50.00 (2000)	0,1	1,2	-	-	-	-
50.00 - 60.00 (2000)	9,8	31,9	-	-	-	-
< 60.00 (2001, 2002)	-	-	0,2	1,6	0,1	1
60.01 - 80.00	12,1	12,9	16,2	41	14,3	40,7
80.01 - 100.00	11,9	9,4	10,9	10	9,6	10
100.01 - 150.00	25,7	15,9	27,2	16,1	24,4	15,2
150.01 - 200.00	18,5	9,7	19,3	10,1	19,1	9,9
200.01 - 300.00	15	10,5	17,8	10,9	21,2	11,9
300.01 - 400.00	3,8	3,9	4,6	4,7	6,4	4,9
400.01 - 600.00	2,2	2,9	2,7	3,5	3,4	3,9
600.01 - 1000.00	0,7	1,2	0,9	1,5	1,2	1,8
> 1000.01	0,2	0,5	0,2	0,6	0,3	0,7

Piezīme: Pēc izlases veida apsekojuma datiem.

Bez darbiniekiem, kuri pieņemti darbā uz nepilnu darba dienu vai nepilnu darba nedēļu, un bez mācekļiem.

SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

Lai tālāk attīstītu un uzlabotu Latvijas Republikas tautas saimniecību, nepieciešams izveidot ilglaicīgu, stabilu nodokļu politiku, kurā dota tautsaimniecības attīstības koncepcija, ietverts kompromiss starp nodokļu politikas fiskālajiem, tautsaimniecības un sociālā taisnīguma mērķiem.

No visiem nodokļiem 2002. gadā trešā vietā bija iedzīvotāju ienākuma nodoklis, kas nodrošināja 20,0% no visiem nodokļu ienākumiem. To pārspēja tikai sociālās apdrošināšanas iemaksas un pievienotās vērtības nodoklis.

Iedzīvotāju ienākumi pašreiz tiek aplikti ar proporcionālo nodokļa likmi un ir 25% no visiem ar nodokli apliekamajiem iedzīvotāju ienākumiem. Lai novērstu šādu netaisnību, ierosinām pāriet uz progresīvām ienākuma nodokļa likmēm. Kā nodokļa minimālā robeža nosakāmi ienākumi, kas līdzinās Ls 100 mēnesī jeb Ls 1200 gadā, un tā likme – 10%, jo iztikas minimums 2003. gada beigās jau ir 95,- Ls.. Maksimālais nodokļu apmērs būtu nosakāms 50% apmērā no ienākuma apliekamā ar nodokli, un tas varētu būt gada ienākumiem 18400 latu apmērā (sociālās apdrošināšanas iemaksu maksimālā apmērā, jo virs šīs summas sociālās apdrošināšanas nodoklis nav jāmaksā). Ja gada ienākums pārsniedz šo summu, tad nodokļa apmērs summai virs 18400 nosakāms 50% apmērā. Pašreizējo nodokļa likmi 25% maksātu no gada ienākumiem 1200 latu apjomā, bet personas ar lieliem ienākumiem augstāku likmi. Līdz ar to nodokļu slogs pārbīdītos uz personām, kas spēj maksāt vairāk. Kā arī viens no argumentiem progresīvās nodokļu likmes ieviešanai būtu, ka visās attīstītās valstīs ir progresīvā likme iedzīvotāju ienākuma nodoklī, bet Latvijā nav, vai Latvija negrib būt attīstīta valsts.

3. tabula

Iespējamās nodokļu likmes, ieviešot progresīvo nodokli Latvijā Possible Tax Rates, if Latvia Sets up Progressive Tax System

līdz 100,- Ls	10%
100-18400	25%
no 18400,- Ls	50%

Maināms arī ar nodokli neapliekamais gada minimums, pielīdzinot Valsts statistikas pārvaldes aprēķinātajai viena iedzīvotāja gada iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtībai. Tā kā tas uzrāda kāpjošu tendenci, bet likumam jādarbojas bez labojumiem vairākus gadus, tad neapliekamā minimuma summa nosakāma Ls 100 mēnesī vai Ls 1200 gadā (iztikas minimuma apmērā).

Iesakām arī iedzīvotāju ienākuma nodokli no valsts nodokļa pārvērst par jauktu valsts un pašvaldību nodokli, no kura – 28,4% saņemtu valsts, bet 71,6% attiecīgā pašvaldība, tas neko nemainītu budžeta ienākumos, jo jau pašlaik likums nosaka šādu proporciju, bet tas celtu pašvaldību ieinteresētību ienākumu kāpināšanā un dotu pašvaldībām iespēju pildīt arvien pieaugošās iedzīvotāju prasības.

LITERATŪRA

1. LR likums "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" 1993. gada 11. maijs, ar grozījumiem.
2. MK noteikumi – Noteikumi par ienākumiem, par kuriem jāmaksā algas nodoklis, 31.03.1998.
3. *Latvijas Statistikas gadagrāmata*, 1996. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 1996.
4. *Latvijas Statistikas gadagrāmata*, 2000. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2000.
5. *Latvijas Statistikas gadagrāmata*, 2001. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2001.
6. *Latvijas Statistikas gadagrāmata*, 2002. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2002.
7. L.Kavale. *Nodokļu politika*. 1998.
8. Tautsaimniecības attīstības problēmas #3. Latvijas zinātnes padomes Ekonomikas un juridiskās zinātnes ekspertu komisija. Rīga, 2003.

9. Woldwide Sumaries, Individual Taxes 2002-2003. PricewaterhauseCooper, 2002.
10. <http://data.csb.lv>.
11. <http://www.csb.lv>.
12. <http://www.vkase.gov.lv>.

Taxation of Inhabitant Incomes

Summary

The paper includes research results of the impact of GDP and the taxes, among them the income tax, on fiscal, economic and social development of the economy.

In the year 2002 84.5% of the consolidated state budget made taxes, of which the income tax provided 20.0%. Therefore, it is of great importance to develop a long-term tax policy, providing both the development of economy and the covering of population social needs. The paper analyses the positive and negative sides of income tax and contains recommendations of improvement of the existing situation.

Būvniecības nozares attīstības tendences Latvijā

Construction Development Trends in Latvia

Deniss Titarenko
Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: deniss_t@mits.lv

Raksta mērķis ir novērtēt būvniecības nozares attīstības pamattendences Latvijā pēdējos gados un analīzes rezultātā noteikt būtiskākos būvniecības aktivitāti veicinošos un ierobežojošos faktorus. Atbilstoši izvirzītam mērķim rakstā ir dots galveno Latvijas būvniecības nozari raksturojošo rādītāju salīdzinājums dinamiskā ar pārējām Baltijas valstīm – Igauniju un Lietuvu, kā arī ES vidējiem rādītājiem. Īpaša uzmanība ir pievērsta dzīvojamā fonda stāvokļa analīzei Baltijas valstīs. Apskatīta hipotekārās kredītēšanas tirgus attīstība un iedzīvotāju iespējas kredītresursu piesaistīšanā mājokļa iegādei un būvniecībai. Tiek vērtēta valsts loma mājokļu situācijas uzlabošanā un būvniecības nozares kopējās attīstības veicināšanā.

Atslēgvārdi: būvniecība, investīcijas, dzīvojamā fonda pamatrādītāji, hipotekārā kredītēšana, Mājokļu attīstības kredītēšanas programma, Būvniecības nacionālā programma

BŪVNICĪBAS ATTĪSTĪBA LATVIJĀ EKONOMIKAS IZAUGSMES KONTEKSTĀ

Būvniecības produkcijas apjoms un tirgus struktūra ir atkarīga no tautsaimniecības attīstības. Ja ekonomiskā situācija valstī pasliktinās, nekavējoties samazinās mājokļu būvniecība, tai seko komerciālo, ražošanas un infrastruktūras objektu būvniecības samazinājums. Savukārt, ekonomiskajai situācijai uzlabojoties, būvniecības aktivitāte sākumā ir jūtama komerciālos uzņēmumos un ražošanas uzņēmumos, kā arī valsts un pašvaldību finansētās infrastruktūras objektos, bet, palielinoties iedzīvotāju ienākumiem, sāk paplašināties arī mājokļu būvniecība. Šāda attīstības secība ir konstatēta Eiropas Savienības valstīs un citur pasaulē.

Eiropas Komisijas ziņojumā par “Būvniecības nozares konkurētspēju” būvniecības nozare kopumā raksturota kā Eiropas Savienības tautsaimniecības būtiska sastāvdaļa stabila nozare, kas veido 11% no Eiropas Savienības kopprodukta un ir noteicošā investīcijās, piesaistot 58% no kopējā pamatkapitāla veidošanas izmaksām, nodarbinot būvniecībā 8% no darbaspējīgo iedzīvotāju skaita un līdz 16% strādājošo ar būvniecības procesu saistītās citās nozarēs. [3, 3]

Pēdējos gados Latvija ir kļuvusi par vienu no valstīm ar visstraujākajiem attīstības tempiem Eiropā. Stabili pieaug aktivitāte vairākās tautsaimniecības nozarēs.

Kā liecina statistikas dati, kopš 1995. gada būvniecība ir viena no dinamiskākām nozarēm Latvijas tautsaimniecībā. No 1996. gada līdz 2001. gadam nozares ražošanas apjoms vidēji gadā pieauga par 8,8%. 2002. gadā tas par 10,8% pārsniedza iepriekšējā gada līmeni, kas ir viens no augstākajiem rādītājiem Latvijas ekonomikā. [9, 85]

Pārējās Baltijas valstīs būvniecības nozares attīstības tempi arī ir augsti. Tā Lietuvā 2002.gadā būvniecības apjomu pieaugums salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu sastādīja 13,1% [12], savukārt Igaunijā – pat 22%. [13] Iepriekšminētie dati, kā arī nozares būtiskā loma visas valsts ekonomikas attīstībā, ļauj uzskatīt būvniecību par vienu no vadošajām nozarēm kā Latvijas, tā arī visa Baltijas valstu reģiona tautsaimniecībā (skat. 1. tabulu).

1. tabula

**Galvenie būvniecības nozari raksturojošie rādītāji
Baltijas valstīs 2002.gadā¹**

Key Indicators of Construction in the Baltic States, 2002

	Latvija	Igaunija	Lietuva
Būvniecības daļā iekšzemes kopproduktā, %	6,1	6,4	6,5
Būvniecības produkcija % pret iepriekšējo gadu (salīdzināmās cenās)	110,8	113,1	122,0
Uzbūvētās dzīvojamās ēkas, tūkst. m ² kopējās platības	187,6	112,7	450,3
Uzbūvēto dzīvokļu skaits	794	1135	4562

Kā redzams no 1. tabulas datiem, būvniecības nozares daļa iekšzemes kopproduktā 2002. gadā Baltijas valstīs bija 6-6,5% robežās. Jāatzīmē, ka tas tomēr vēl arvien ir zems līmenis, jo ES dalībvalstīs šīs nozares daļa IKP ir gandrīz divas reizes lielāka.

Latvijā stabili palielinās jaunās būvniecības apjomi: 2002.gadā (rēķinot salīdzināmās cenās) pieaugums par 33,5%. Savukārt par 1% samazinājies remonta un rekonstrukcijas darbu apjoms. [9, 85]

2002. gadā, salīdzinot ar 2001.gadu, maģistrālo cauruļvadu, komunikācijas un spēka līniju jaunās būvniecības un remontdarbu apjoms audzis (rēķinot salīdzināmās cenās) 1,5 reizes, tirdzniecības ēku – 1,4 reizes, dzīvojamo ēku – 1,3 reizes. [6, 2] Arvien biežāk ekspluatācijā tiek nodoti svarīgi tautsaimniecības objekti: uzņēmumu ražošanas un administratīvās ēkas, biznesa un tirdzniecības centri, atpūtas kompleksi, svarīgi inženierbūvju objekti (komunikācijas, ostas, ūdensapgādes un kanalizācijas tīkli).

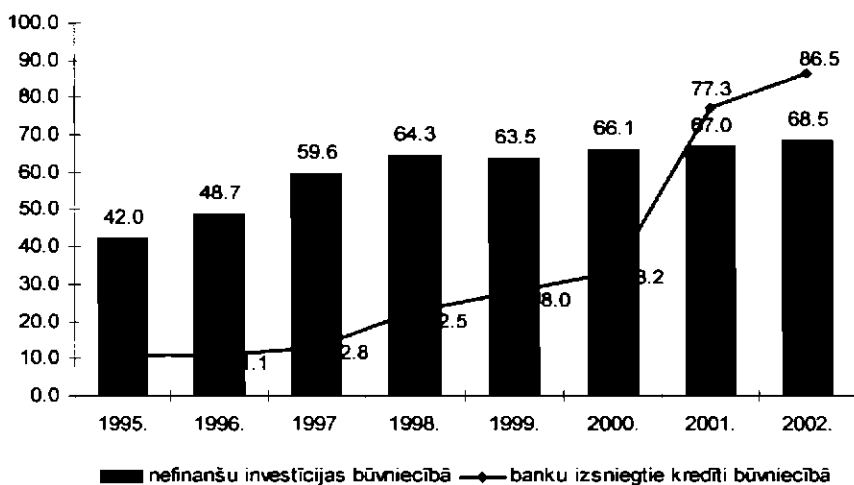
Pēdējos gados pastāvīgi pieaug Latvijas būvniecības firmu aktivitāte ārzemēs. Ārpus Latvijas veikto būvdarbu apjoma samazinājums 2002. gadā (4,1 milj. latu salīdzinājumā ar 8,5 milj. latu 2001.gadā) ir saistīts ar darbības sašaurināšanos NVS valstīs, taču gandrīz 2 reizes pieaudzis Eiropas Savienības valstīs paveiktais. [9, 85] It īpaši tas ir svarīgi, ņemot vērā Latvijas integrācijas procesu ES. Pēc speciālistu uzskatiem Latvijas būvniekiem ir labas perspektīvas ES tirgū, ņemot vērā augstu darbu kvalitāti un salīdzinoši zemu cenu līmeni.

ES valstīs ir augsti attīstīta būvuzņēmumu *specializācija*. Latvijā tā ir pilnveidošanās stadijā un pēc speciālistu prognozēm turpmākajos 3-5 gados

pastiprināsies. Procesa rezultātā specializētie uzņēmumi, īpaši mazie un daļēji vidējie uzņēmumi, spēs veiksmīgāk piedāvāt savus darbus un pakalpojumus konkurētspējīgā tirgū.

Arī pārējās Baltijas valstīs ir vērojama līdzīga situācija – notiek ārvalstīs veikto būvdarbu pārorientācija uz ES valstu tirgu. Turklāt, pēc speciālistu uzskatiem, tieši Lietuvas un Igaunijas pārstāvji ir galvenie Latvijas būvnieku konkurenti ārējā tirgū.

Būvniecības attīstību Latvijā neapšaubāmi veicina investīciju pieplūde dotajā nozarē, palielinās būvniecības uzņēmumu iespējas kredītresursu piesaistīšanā. Par to liecina 1. attēla dati.

1. att. Nefinanšu investīciju un banku izsniegto kredītu dinamika būvniecības nozarē Latvijā 1995.-2002. (perioda beigās, milj. latu)²
Nonfinancial Investment and Bank Loans Granted in Construction Industry, 1995 – 2002 (end of period, mln lats)

Pēdējos gados Latvijā pastāvīgi aug vietējo komercbanku kredītresursu bāze, pakāpeniski krīt kredītu procentu likmju līmenis. Tautsaimniecības straujā izaugsme nosaka kreditēšanas apjomu kāpumu visās svarīgākajās valsts tautsaimniecības nozarēs. Rezultātā Latvijas komercbanku izsniegto kredītu apjoms būvniecībā pēdējo divu gadu laikā ir palielinājies vairāk nekā 2,5 reizes, kas arī nepārprotami liecina par ievērojamu aktivitātes pieaugumu būvniecības nozarē.

Pakāpeniski pieaug arī investīcijās vietējo būvniecības uzņēmumu pamatlīdzekļos un ilgtermiņa nemateriālajos ieguldījumos, kas arī sekmē Latvijas būvnieku potenciāla kāpumu un darbības apjomu paplašināšanos. Jāatzīmē, ka arī starp Valsts investīciju programmā noteiktiem prioritāriem attīstības virzieniem ir enerģētikas, satiksmes un vides aizsardzības infrastruktūras sakārtošana, kas nodrošina papildu investīciju plūsmas būvniecības nozarē.

Pieauguma tendence vērojama arī ārvalstu investīciju apjomiem Latvijā reģistrēto būvfirmu pamatkapitālā (laika periodā no 1999. līdz 2002. gadam pieaugums 2 reizes). Lielākie investori ir ASV, Vācijas, Igaunijas, Dānijas, Somijas

un Lietuvas pārstāvji. [5, 16] Būvniecība saņem daļu līdzekļu no starptautiskām sadarbības programmām, it īpaši tām, kas saistītas ar lielu infrastruktūras objektu (vides aizsardzības būvju, citu infrastruktūras objektu) būvniecību (PHARE, Baltijas jūras Pārrobežu sadarbības programma, citas PHARE programmas, atsevišķu Rietumeiropas valstu finansēti projekti Latvijā), ko finansē ES un Latvijas valdība un pašvaldības.

Latvijas uzņēmēju aptaujas rezultāti rāda, ka būtiskākie būvniecības aktivitāti ierobežojošie faktori 2002. gadā bija augstā konkurence nozarē, nepietiekams pieprasījums, kā arī kvalificēta darbaspēka trūkums. Līdzīga situācija ir arī Igaunijā un Lietuvā.

Joprojām būvniecības attīstība kā Latvijā, tā arī pārējās Baltijas valstīs ir strauja, it īpaši to veicina ekonomiskās aktivitātes, un līdz ar to arī būvniecības darbu koncentrācija notiek lielākoties lielpilsētās un to apkārtējos reģionos. Tā Latvijā 2002. gadā aptuveni 2/3 no kopēja būvdarbu apjoma koncentrējās trīs pilsētās: Rīgā (55,7%), Ventspilī (6,9%) un Liepājā (5,0%). [8, 86] Savukārt citos reģionos, it īpaši Latgalē, būvniecības darbu apjomi ir niecīgi.

Līdzīgi arī Lietuvā un Igaunijā 70-75% no būvdarbu kopapjoma koncentrējās Viļņā, Kauņā, Klaipēdā, Tallinā. Tas savukārt arī nosaka ievērojamo konkurences pieaugumu attiecīgajos rajonos.

MĀJOKĻU SITUĀCIJAS RAKSTUROJUMS

Viens no svarīgākajiem būvniecības galaproduktiem ir mājoklis, kas ir viena no cilvēka pamatvajadzībām un reizē arī viens no tautas labklājības rādītājiem.

Tā kā mājokļu kvalitāti kopumā nosaka vispārējais dzīves līmenis valstī, tad valsts dalība mājokļu attīstībā no makroekonomiskā viedokļa ir jāvērtē kā būtisks ieguldījums tautas attīstībā.

Neskatoties uz to, ka svarīgāko pēdējos gados ekspluatācijā pieņemto objektu vidū nav dzīvojamo ēku, tomēr arī dotajā būvniecības sektorā pēdējā laikā ir iezīmējušās pozitīvās tendences, pieaugusi aktivitāte ģimenes māju būvniecībā.

Pēc speciālistu novērtējuma vēl dažus gadus atpakaļ dzīvojamo ēku celtniecības apjomu attiecība pret pārējo būvniecības darbu apjomu sastādīja aptuveni 20 pret 80, taču pēdējā laikā ir vērojama pakāpeniska proporcijas izlīdzināšanas tendence. 2002. gadā jauno pasūtījumu apjoms dzīvojamo ēku būvniecībā sastādīja 17,8 milj. latu, savukārt tikai 2003. gada pirmā pusgada laikā jauno pasūtījumu apjoms jau sasniedza 23,7 milj. latu. [6, 4]

Pieaug arī dzīvojamo ēku celtniecībai izsniegto būvatļauju skaits. 2002. gadā pašvaldību būvvaldes izsniegušas gandrīz pusotru reizi vairāk atļauju viena dzīvokļa māju būvniecības uzsākšanai nekā iepriekšējā gadā, turklāt 66% no tām izsniegtas jaunu māju būvniecībai. Pieaug būvējamo ģimenes māju labiekārtojums un platība, vidēji pārsniedzot 202 m². Tas ļauj cerēt uz pozitīvām pārmaiņām mājokļu celtniecības sfērā tuvākajā nākotnē. Kopumā jāatzīmē, ka vairāk tiek celtas jaunas individuālās mājas: to kopējā platība 5 reizes pārsniedz daudzdzīvokļu māju kopējo platību. [9, 86]

Tomēr jāatzīmē, ka pašlaik iedzīvotāju nodrošinājums ar dzīvojamo platību Latvijā kā kvantitatīvā, tā kvalitatīvā nozīmē ievērojami atpaliek no ES standartiem. Kā rāda 1. tabulas dati laikā uzbūvēto dzīvokļu skaits Latvijā laika

periodā līdz 2002.gadam pastāvīgi samazinās. 1990. gadā uz 1000 iedzīvotājiem Latvijā tika uzbūvēti 5 dzīvokļi, bet 2002. gadā tikai 0,3 dzīvokļi. Tas ir viens no zemākajiem rādītājiem Eiropā. 2002.gadā dotais rādītājs Lietuvā bija 1,3, Igaunijā 0,8³. Dzīvojamā fonda pamatrādītāji Latvijā pēdējos gados ir atspoguļoti 2.tabulā.

2. tabula

**Dzīvojamā fonda pamatrādītāji Latvijā
(gada beigās, milj. m² kopējās platības) [9, 87]
Key Indicators of Stock of Dwellings in Latvia
(end of period, total floor space; mln m²)**

	1990			1995			2002		
	pilsētu	lauku	pavisam	pilsētu	lauku	pavisam	pilsētu	lauku	pavisam
Dzīvojamais fonds	33,8	19,1	52,9	34,1	18,6	52,7	34,8	18,7	53,5
Vidēji uz vienu iedzīvotāju, m ²	18,4	23,3	19,9	20,1	24,0	21,3	22,0	24,9	22,9

Kā redzams no 2. tabulas datiem mājokļu platība uz vienu iedzīvotāju pēdējos gados pieaug ļoti lēni gan pilsētās, gan arī laukos. Turklāt jāpievērš uzmanība dzīvojamā fonda kvalitatīviem rādītājiem lielai daļai no mājokļiem ir nepieciešams veikt kapitālo remontu un papildu siltināšanu. Aptuveni 1/3 no dzīvojamā fonda Latvijā ir ēkas, kas ir būvētas pirms Otrā pasaules kara. Rūpnieciski būvēto daudzdzīvokļu dzīvojamā māju norobežojošo konstrukciju siltumizolācijas spēja ir zema, siltuma patēriņš – pārmērīgs, līdz ar to mājokļu ekspluatācija ir neekonomiska. Turklāt aprēķinos ir iekļautas mājas, kas atrodas avārijas vai galēji nolietotā stāvoklī, kas vēl pasliktina kopējo ainu.

Mājokļu labiekārtības pakāpe valstī ir nelīdzsvarota, ja lielpilsētās tā ir laba, tad mazpilsētās un laukos mājokļu labiekārtojums ir salīdzinoši zemākā līmenī, tas kopumā nesasniedz Eiropas attīstīto valstu līmeni.

Pašlaik Latvijā vidēji uz vienu iedzīvotāju ir 23 m² dzīvojamās platības. Salīdzinot ar Eiropas Savienības valstīm, mājokļa vidējā kopējā platība Latvijā ir par apmēram 30-50 m² mazāka. Minētajās valstīs dzīvojamajā fondā pārsvarā ir 4-5 istabu mājokļi, Latvijā – 1-2 istabu dzīvokļi, arī dzīvojamā fonda labiekārtojuma līmenis atpaliek. [8, 80]

Pievēršot uzmanību dzīvojamā fonda rādītājiem pārējās Baltijas valstīs (skat. 3. tabulu), var secināt, ka situācija tajās krasi neatšķiras no Latvijas un ir līdzīga mājokļu kvalitātes un problēmu jomā, tomēr jāatzīmē, ka dzīvojamo ēku celtniecības apjomi Lietuvā un Igaunijā pēdējos gados ir lielāki (skat. arī 1.tabulu). Tā Lietuvā dzīvojamā fonda kopējā platība laika periodā no 1995. līdz 2002.gadam ir palielinājusies par 7,1%, Igaunijā dotais rādītājs par attiecīgo periodu sastādīja 8,8%, bet Latvijā – tikai 1,5%⁴. Rezultātā 2002. gadā Latvija ieņem pēdējo vietu starp Baltijas valstīm pēc dzīvojamā fonda rādītājiem.

Kopumā dzīvojamo ēku celtniecības sektora attīstību Baltijas valstīs var vērtēt kā neapmierinošu. Tomēr, ņemot vērā pēdējos gados iezīmējušās pozitīvas tendences, var cerēt uz situācijas uzlabošanos tuvākajā laikā. Svarīgi ir pareizi identificēt mājokļu būvniecību kavējošos faktoros un izstrādāt politiku dotā būvniecības sektora attīstības veicināšanai.

3. tabula

Dzīvojamā fonda platība Baltijas valstīs 1995. un 2002. gadā (vidēji uz vienu iedzīvotāju, m²)⁵
Stock of Dwellings in the Baltic States in 1995 and 2002 (average floor area per inhabitant, m²)

	1995	2002
Latvija	21,3	22,9
Lietuva	20,5	23,0
Igaunija	22,8	26,4

Pašreizējā brīdī viens no aktuālākajiem jautājumiem mājokļu finansēšanas attīstībā Latvijā ir LR Ministru kabineta pieņemta Mājokļu attīstības kreditēšanas programma. Programmas mērķis ir apmierināt sabiedrības vajadzības pēc kvalitatīviem mājokļiem, aktivizēt būvniecības nozari un veicināt mājokļu tirgus elastību.

Mājokļu attīstības kreditēšanas programmas izstrādāšanas procesā tika konstatēts, ka mājokļu būvniecību Latvijā kavē sekojoši apstākļi. Pirmkārt, mājokļu institucionālās sistēmas nesakārtotība – mājokļu izīrēšana nav noteikta kā uzņēmējdarbības veids, pašvaldību noteiktā īres maksa ir nepietiekoša mājokļu uzturēšanai un apsaimniekošanai. Otrkārt, mājokļu celtniecības finansēšanas problēmas: mājokļu attīstībai nelabvēlīga nodokļu politika, neattīstīta mājokļu kreditēšanas sistēma.

Programmā paredzētie pasākumi ir vērsti uz to, lai padarītu aizdevumus mājokļu renovācijai un būvniecībai pieejamus pēc iespējas lielākai iedzīvotāju daļai. Pēc speciālistu novērtējuma, programmas realizācijas 20 gadu ciklā kopējais būvniecības nozarē ieguldītais finansējums sastādītu aptuveni 200 milj. latu. [7, 16]

Pēc Latvijas Republikas atjaunošanas, kad tika pasludināta pāreja uz tirgus ekonomiku, viens no reformas pasākumiem mājokļa jomā bija valsts atteikšanās finansēt mājokļa būvniecību no valsts budžeta līdzekļiem un subsidēt to uzturēšanu. Pašlaik par valsts un pašvaldību līdzekļiem Latvijā galvenokārt tiek finansēts tikai sociālais dzīvojamais fonds, kura īpatsvars kopējā valsts dzīvojamā fondā ir niecīgs (skat. 4. tabulu).

4. tabula

Nefinanšu investīcijas dzīvokļu būvniecībā Latvijā 1995.-2002. gadā
(2002.gada salīdzināmajās cenās; milj. latu) [4, 26]
Nonfinancial Investment in Dwelling Construction in Latvia, 1995 – 2002
(at constant prices of 2002; mln lats)

	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.
Nefinanšu investīcijas dzīvokļu būvniecībā	38,6	40,4	41,6	42,4	38,3	35,6	36,0	34,1
tajā skaitā:								
– valsts un pašvaldību uzņēmumu un organizāciju	0,4	1,0	0,0	0,5	0,1			
– statūtsabiedrību un sabiedrisko organizāciju	5,2	0,6	0,2	0,0	0,0	1,0	0,2	0,2
– iedzīvotāju	33	38,8	41,4	41,9	38,2	34,6	35,8	33,9

Tātad pēdējos gados mājokļu būvniecību valsts praktiski vairs nefinansē. Tā galvenokārt tiek finansēta no iedzīvotāju pašu līdzekļiem un aizdevumiem no kredītiestādēm. Šādos apstākļos ļoti liela loma ir hipotekārās kredītēšanas sistēmas attīstībai valstī.

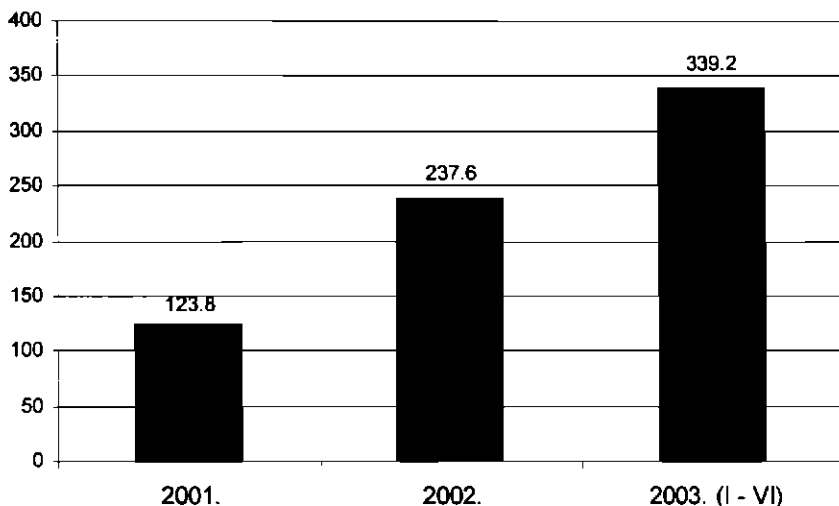
HIPOTEKĀRAS KREDITĒŠANAS ATTĪSTĪBA LATVIJĀ

Viens no svarīgākajiem hipotekārās kredītēšanas ierobežojumiem Latvijā neapšaubāmi ir iedzīvotāju zema maksātspēja, tomēr svarīga nozīme ir arī valsts politikai, kas stimulētu ņemt hipotekāros aizdevumus.

Kopumā jāatzīmē, ka hipotekārās kredītēšanas tirgus Latvijā pēdējo gadu laikā ir strauji attīstījies, un hipotekāro kredītu piedāvāšanai pievērsušās gandrīz visas Latvijas komercbankas. Regulāri parādās jauni piedāvājumi privātpersonu kredītēšanā, tiek rīkotas dažādas akcijas ar atlaidēm, lai piesaistītu jaunus klientus. Arī procentu likmju samazināšanās, ko veicināja gan banku konkurences palielināšanās šajā tirgus segmentā, gan naudas tirgus procentu likmju kritums pasaulē, pozitīvi iespaido hipotekārās kredītēšanas tirgus izaugsmi. Līdzīgas tendences ir raksturīgas arī Igaunijas un Lietuvas banku sektoram. Banku aktīvā darbība šajā jomā pozitīvi ietekmējusi nekustamā īpašuma tirgu. Hipotekārās kredītēšanas bums izraisījis arī dzīvokļu cenu kāpumu Rīgā. Pēc ekspertu uzskatiem tieši dzīvokļu cenu izmaiņu aspekts varētu būt viens no bremsējošajiem faktoriem tālākajai hipotekārās kredītēšanas tirgus attīstībai. Kamēr nekustamā īpašuma cenas pieaug, tikmēr nav pamata uztraukumam, tomēr nav izslēgts, ka situācija nākotnē var mainīties. Lai arī nekustamais īpašums ir drošs nodrošinājums, ekonomiskās situācijas pasliktināšanās varētu sekmēt nekustamā īpašuma cenu samazināšanos, kas savukārt negatīvi ietekmētu bankas ķīlu vērtību un banku kredītportfeļa kvalitāti. Taču pagaidām šādas problēmas bankām nedraud, tādēļ var prognozēt hipotekāro kredītu apjomu palielināšanos.

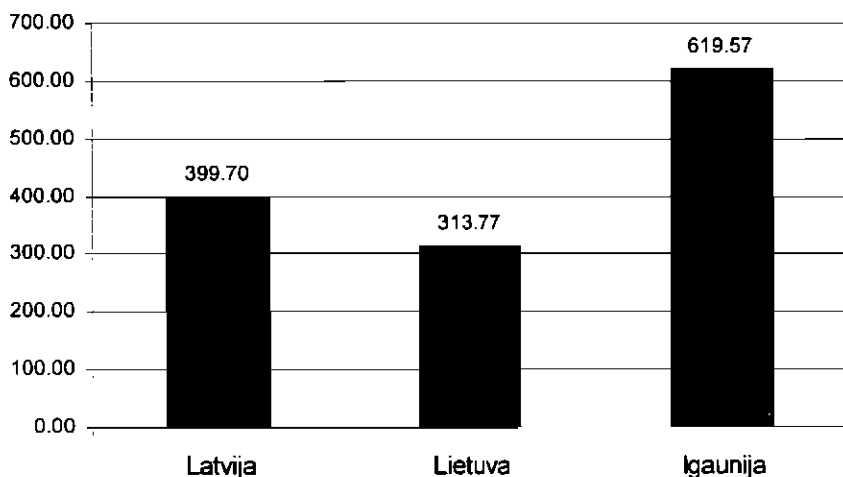
2002.gadā Latvijas komercbanku izsniegto hipotekāro kredītu apjoms palielinājās par 72,8%, savukārt privātpersonām izsniegto kredītu mājokļa iegādei apjoma pieaugums sasniedza 91,9% [1, 12] (skat. 2. attēlu). Tas, protams, liecina par to, ka uzlabojas kredītresursu pieejamība iedzīvotājiem, kas savukārt stimulē jaunu mājokļu būvniecību valstī. Pieprasījuma pieaugums mājokļu celtniecības segmentā neapšaubāmi veicina visas būvniecības nozares attīstību.

Tomēr, neraugoties uz straujiem pieauguma tempiem, jāatzīmē, ka mājokļu kredītu īpatsvars vietējo banku kredītportfelī ir samērā neliels: 2003.gada jūnija beigās dotais rādītājs bija tikai 13,9%. Salīdzinājumam var minēt Skandināvijas valstis, kur privātpersonām izsniegto mājokļu kredītu īpatsvars ir ap 30% no kopējā izsniegto kredītu apjoma. Mājokļu kredītu apjoms uz vienu iedzīvotāju 2002.gada beigās Latvijā bija aptuveni 100 latu, kas ir daudz mazāk nekā, piemēram, Somijā (3200 latu) vai Dānijā (6000 latu). Tomēr pēc dažu speciālistu prognozēm tuvāko 3-5 gadu laikā hipotekārās kredītēšanas tirgus apjoms Latvijā varētu sasniegt 1-2,4 mljrd. latu. [2, 24]

2. att. Privātpersonām izsniegto mājokļu kredītu dinamika 2001.-2003. gadā (perioda beigās, milj. latu) [1, 13]
Bank Loans Granted for Private Persons for Dwelling Purchase, 2001-2003 (end of period, mln lats)

Pievēršot uzmanību hipotekārās kredītēšanas tirgus attīstībai pārējās Baltijas valstīs, jāatzīmē, ka Igaunijā vietējo komercbanku izsniegto mājokļu kredītu īpatsvars kopējā kredītportfelī 2003. gada februāra beigās bija aptuveni 19%, kas ir gandrīz divas reizes vairāk nekā Latvijā un Lietuvā (skat. 3. attēlu).

3.att. Privātpersonām izsniegto mājokļu kredītu apjomi Baltijā 2003.gada februārī (perioda beigās, milj. euro) [1, 13]
Bank Loans Granted for Private Persons for Dwelling Purchase in the Baltic States, February 2003 (end of period, mln euro)

Minētie dati vēlreiz apliecina, ka Igaunijas banku sektors arī hipotekārās kredītēšanas jomā ievērojami apsteidz savus konkurentus no pārējām Baltijas valstīm, jo Lietuvā, līdzīgi kā Latvijā, mājokļu kredīti veido aptuveni 11% no vietējo banku kredītportfeļa. [1, 12]

VALSTS POLITIKA BŪVniecības JOMĀ

Runājot par valsts atbalstu dzīvojamā fonda sfērā Baltijas valstīs, jāatzīmē, ka, piemēram, Igaunijā un Lietuvā pastāv valsts subsīdijas mājokļiem. Igaunijā ir izveidots mājokļu kredītēšanas fonds – *Igaunijas Mājoklis*, kurš piedāvā aizdevumus mājokļu būvniecībai vai atjaunošanai un finansē atbalsta programmas. Galvenās mērķgrupas ir dzīvokļu īrnieki un īpašnieki, kā arī apsaimniekošanas sabiedrības. Fonda līdzekļus veido valsts budžeta līdzekļi, privatizācijas rezultātā iegūtais kapitāls, starptautisko banku aizdevumi, kā arī cita veida līdzekļi. Lietuvā ir izveidoti mājokļu aizdevumu apdrošināšanas sabiedrība, mājokļu iegādes un būvniecības atbalsta fonds. Lietuvā hipotekārajiem kredītiem ir salīdzinoši zemas procentlikmes, pateicoties kredītu apdrošināšanai. Bankas, ja kredīts tiek apdrošināts, klientam piedāvā izdevīgākus nosacījumus, jo tā neatmaksāšanas gadījumā visus zaudējumus segs apdrošinātājs.

Latvijā darbojas valsts aģentūra “Mājokļu aģentūra”, kas ir Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijas pārraudzībā esoša valsts iestāde. Tās galvenais mērķis ir veikt pasākumus, kas vērsti uz vienotās valsts politikas īstenošanu mājokļu jomā.

Kopš 2001.gada decembra Latvijā tiek realizēts Mājokļu attīstības kredītēšanas programmas pilotprojekts (pirmais etaps). Projekta sākotnējais finansējums valdības garantētas ārvalstu kredītlīnijas veidā ir 25 miljoni latu, un kredītlīnijas atmaksas termiņš ir 20 gadi. Programmas realizācija ir uzticēta Latvijas Hipotēku un zemes bankai, iesaistot projektā arī citas bankas. Programmas ietvaros tiks izsniegti aizdevumi uz atvieglotiem nosacījumiem daudzdzīvokļu māju remontam, dzīvokļu iegādei un remontam, sociālo dzīvokļu un māju iekārtošanai un remontam. 3 gadu laikā plānots izsniegt aizdevumus 120 daudzdzīvokļu māju rekonstrukcijai un atjaunošanai, 3650 dzīvokļu remontam, 1100 dzīvokļu iegādei un remontam, 480 privātmāju pabeigšanai, aptverot visus valsts rajonus. [7, 16] Mājokļu attīstības kredītēšanas programmas realizācija veicina mājokļu tirgus, hipotekārās kredītsistēmas un finanšu tirgus instrumentu attīstību, kas pozitīvi ietekmē aktivitāti būvniecības nozarē.

Pilotprogrammas realizācijas pašreizējo rezultātu analīze ļāva identificēt sekojošus šķēršļus tās sekmīgai īstenošanai:

Ar mājokļiem saistītās normatīvo aktu sistēmas nesakārtotība, spēkā esošie likumi neveicina māju apsaimniekošanas sabiedrību veidošanos, nav izstrādāti efektīvi instrumenti nemaksātāju problēmu risināšanai.

Tirgū nedarbojas tādi svarīgi finanšu instrumenti kā galvojumi mājokļu kredītiem, kas mazinātu aizdevēja risku.

Ir vērojama zema dzīvokļu īpašnieku ieinteresētība kopīpašumā esošās mājas daļas sakārtošanā. Trūkst ticamas, iedzīvotājiem brīvi pieejamas informācijas par jautājumiem, kas saistīti ar māju kopīpašuma

apsaimniekošanu, dažādu ar mājas rekonstrukciju saistīto pasākumu ekonomisko efektu un optimālo īstenošanas secību.

Joprojām aktuāls ir iedzīvotāju maksātspējas jautājums. Trūkst valsts un pašvaldību atbalsta instrumentu, kas palielinātu mazturīgo iedzīvotāju grupu iespēju, saņemot aizdevumu, uzlabot mājokļa situāciju.

2002. gadā LR Ministru kabinets akceptēja Būvniecības nacionālo programmu, kā arī Pasākumu plānu 2002.-2012. gadam programmas īstenošanai. Būvniecības nacionālās programmas īstenošanas galvenais mērķis ir nodrošināt konkurētspējīgas būvniecības attīstību. Programma paredz dažādu veicināšanas pasākumu realizāciju tiesiskajā, kvalitātes paaugstināšanas, izglītības un zinātnes jomā (it īpaši tas ir svarīgi, ņemot vērā skaidri izteikto kvalificēta darbspēka trūkumu un zemu zinātnisko potenciālu Latvijas būvniecības nozarē).

Būvniecības nacionālā programma ir izstrādāta, ņemot vērā Latvijas ilgtermiņa attīstības stratēģijā noteiktās prioritātes. Attīstīto pasaules valstu pieredze rāda, ka būvniecības apjoma pieaugums dzīvojamo, publisko ēku būvniecībā un būvizstrādājumu ražošanā rada pieprasījuma palielināšanos un darbavietu pieaugumu arī citās ar būvniecību saistītajās tautsaimniecības nozarēs. Tādējādi ir ļoti būtiski ar valsts atbalsta palīdzību izmantot dotās iespējas ekonomikas attīstības stimulēšanai.

Būvniecības nacionālajā programmā ietvertu pasākumu realizācijas pozitīvo efektu būvniecības nozares attīstībā var apskatīt trīs pamata aspektos.

Programmas realizācija, pirmkārt, var dot t.s. **tiešo** (iekšējo) efektu, kas izpaužas būvniecības nozares likumdošanas un institucionālās bāzes sakārtošanā, vietējo būvnieku konkurētspējas paaugstināšanā kā iekšējā, tā arī ārējā tirgū, kas pozitīvi ietekmēs valsts ārējo bilanci, kapitālieguldījumu pieauguma un moderno tehnoloģiju ieviešanas veicināšanā būvniecībā, nozarē rādītās pievienotās vērtības kāpumā, kā arī nozarē strādājošo ienākumu pieaugumā utt.

Otrkārt, programmas realizācija var dot **netiešo** (ārējo) efektu. Būvdarbu kvalitātes paaugstināšana dos iespēju uzlabot ražošanas apstākļus citās tautsaimniecības nozarēs, kas savukārt pozitīvi ietekmēs vietējo ražotāju preču kvalitāti. Celsies ekonomiskā aktivitāte ar būvniecību un būvizstrādājumu ražošanu saistītajās nozarēs, savukārt multiplikatīvā efekta rezultātā paaugstināsies nodarbinātība visā tautsaimniecībā. Samazināsies ēku un inženiertehnisko būvju uzturēšanas un remontu izmaksas, pieaug investīcijas utt.

Treškārt, jāpievērš uzmanība **sociālajam** efektam. Pasākumi būvniecības nozares attīstības veicināšanai perspektīvā var sekmēt veselīga dzīves un darba vides veidošanos sabiedrībā, vides aizsardzības situācijas uzlabošanu. Palielināsies darba algas, sociālā nodrošinātība, radīsies jaunas iespējas strādāt daudzveidīgu, interesēm atbilstošu darbu.

SECINĀJUMI

Apkopojot iepriekšteikto, jāatzīmē, ka jebkuras tautsaimniecības nozares, tajā skaitā arī būvniecības izaugsme un finansējums ir atkarīgi no visas valsts ekonomiskās attīstības tempiem un tautsaimniecības tehniskā nodrošinājuma līmeņa. Būvniecības produkts ēkas un būves ir būtisks jebkuras tautsaimniecības nozares elements. Rezultātā būvniecības produkcijas apjumu

pieaugums un tās kvalitātes līmeņa celšanās neapšaubāmi ietekmēs visas valsts tautsaimniecības konkurētspēju. Pozitīvas konjunktūras veidošanās Latvijā valsts ekonomikā pēdējos gados dod pamatu cerēt, ka arī turpmāk palielināsies visu tautsaimniecības nozaru pasūtījumi būvniecībai. Tirgus pieprasījuma pieaugums un valsts atbalsta programmu veiksmīga realizācija ir pamats būvniecības nozares tālākai attīstībai nākotnē.

Kopumā, izvērtējot būvniecības nozares attīstību Latvijā pēdējos gados, var izcelt virkni tās attīstību veicinošo, kā arī kavējošo faktoru. Pie veicinošajiem faktoriem jāmin:

- stabila makroekonomiskā vide valstī;
- investīciju pieplūde būvniecības nozarē;
- ilgtermiņa kreditēšanas sistēmas, tajā skaitā hipotekārās kreditēšanas attīstība valstī;
- būvniecības normatīvās bāzes pilnveidošanās, tās harmonizācija ar ES likumdošanu.

Savukārt galvenie būvniecības nozares attīstību kavējošie faktori ir šādi:

- nepietiekams pieprasījums;
- nevienmērīgs investīciju un būvniecības aktivitātes teritoriālais sadalījums valstī;
- iedzīvotāju zemā maksātspēja;
- kvalificēto speciālistu trūkums būvniecībā;
- zinātniskā potenciāla zemi attīstības tempi būvniecībā;
- nepilnības likumdošanā;
- nepietiekams valsts atbalsts, it īpaši mājokļu būvniecības sfērā.

Ņemot vērā minētos faktorus un Latvijas virzību uz integrāciju ES, valdībai ir jāturpina būvniecības normatīvās un administratīvās bāzes pilnveidošana, jāsekmē būvzinātnes attīstība un jaunu speciālistu sagatavošana, progresīvo tehnoloģiju ieviešana būvniecībā. Ņemot vērā nelabvēlīgo situāciju mājokļu jomā ir jāpilnveido jau esošie un jāizstrādā jaunie valsts atbalsta instrumenti.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

1. tabula ir sastādīta, izmantojot Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes, Lietuvas Republikas Statistikas departamenta un Igaunijas Statistikas biroja datus.
1. attēls ir sagatavots, izmantojot Latvijas Komerčbanku asociācijas un Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes datus.
- Rādītāji ir aprēķināti, izmantojot Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes, Lietuvas Republikas Statistikas departamenta un Igaunijas Statistikas biroja datus.
- Rādītāji ir aprēķināti, izmantojot Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes, Lietuvas Republikas Statistikas departamenta un Igaunijas Statistikas biroja datus.
3. tabula ir sastādīta, izmantojot Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes, Lietuvas Republikas Statistikas departamenta un Igaunijas Statistikas biroja datus.

LITERATŪRA

1. *Banku apskats*. R.: Aģentūra LETA, 2003, Nr. 4 (92). 57 lpp.
2. *Banku apskats*. R.: Aģentūra LETA, 2003, Nr. 5 (93) 59 lpp.

3. *Būvniecības nacionālā programma*. Latvijas Republikas Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija. 2002. 55 lpp.
4. *Būvniecība Latvijā 2002*. Statistiskais biļetens. R.: Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvalde, 2003. 46 lpp.
5. *Investīcijas Latvijā*. R.: Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvalde, 2003, Nr. 2 (30), 65 lpp.
6. *Latvijas būvniecības galvenie rādītāji*. R.: Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvalde, 2003, Nr. 2 (2). 11 lpp.
7. *Mājokļu attīstības kreditēšanas programma*. Latvijas Republikas Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija. 2002. 37 lpp.
8. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*. Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. 2002.gada decembris. 148 lpp.
9. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*. Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. 2003.gada jūnijs. 148 lpp.
10. *Statistical Yearbook of Estonia 2003*. Tallinn: Statistical Office of Estonia. 2003. 464 p.
11. *Statistical Yearbook of Lithuania 2002*. Vilnius: Department of Statistics to the Government of the Republic of Lithuania. 2002. 684 p.
12. 13 percent more construction work done in 2002. Press release of Department of Statistics to the Government of the Republic of Lithuania. 18.02.2003. <http://www.std.lt/web/main.php?parent=663&module=733&id=188>.
13. Construction production increased by one fourth last year. Press release of Statistical Office of Estonia. 04.03.2003. <http://www.stat.ee/index.aw/section=71790>.

Construction Development Trends in Latvia

Summary

The aim of the paper is to assess development trends of construction industry in Latvia in recent period and define main construction development activity and its contributive and restrictive factors. The paper contains information about key construction indicators in Latvia in comparison with two other Baltic States – Estonia and Lithuania, and EU averages. Evaluation of the current situation in stock of dwellings is done. The paper also provides analysis of mortgage lending market and private person potentials in loaning funds for dwelling purchase and construction in the Baltic States. Finally the role of government activities in national dwelling fund improvement and promotion of construction development in Latvia is assessed.

Iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes strukturālās pārmaiņas Latvijā

Population Economic Activities Structural Changes in Latvia

Einārs Ulnicāns

Rēzeknes Augstskola, lektors

Latvijas Universitāte, doktorants un lektors

Maskavas ielā 9/2 – 23, Rēzekne, Latvija, LV-4604

E – pasts: ulnicans@navigator.lv

Rakstā analizētas Latvijas iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes līmeņu absolūtās un relatīvās pārmaiņas trijās iedzīvotāju vecuma grupās : 15-24, 15-64 un 15-74 gadu vecuma intervālos. Aprakstīti ekonomisko aktivitāšu strukturālo pārmaiņu iemesli. Aprēķināti nozīmīgākie individuālie un kopējie strukturālo pārmaiņu rādītāji, isi aprakstot formulu nianšes. Uz aprēķināto rādītāju pamata izdarīti analītiski vai hipotētiski secinājumi par Latvijas darbaspēka skaita un vecumsastāva situāciju un to dinamiskās attīstības tendencēm.

Atslēgvārdi: ekonomiskās aktivitātes, īpatsvars, īpatsvara absolūtais pieaugums, īpatsvara augšanas temps, relatīvo strukturālo noviržu kvadrātiskais koeficients

IEVADS

Ekonomiskās aktivitātes faktiski ir svarīgākais iedzīvotāju iztikas līdzekļu avots, jo šajā gadījumā cilvēks vistiešākā veidā iztiku sev nodrošina pats, nevis saņem tai nepieciešamos līdzekļus atbalsta veidā no citiem. Turklāt šos līdzekļus citu atbalstam pamatā nodrošina tieši ekonomiski aktīvie iedzīvotāji – maksājot nodokļus no ekonomisko aktivitāšu rezultātā radītiem ienākumiem, tieši dotējot ekonomiski neaktīvos vai arī ar savu darbību radot ienākumus uzņēmumiem, kuri sniedz materiālu atbalstu ekonomiski neaktīvajiem. Līdz ar to svarīgi ir izanalizēt ekonomiskās aktivitātes līmeni un tā pārmaiņas tajās Latvijas iedzīvotāju vecuma grupās, kurās ekonomiskās aktivitātes fiziski var būt nozīmīgs iztikas līdzekļu avots. Pamatā tās ir 3 viena otrā ietilpstošas vecuma grupas: 15-24 gadus veci (g.v.) iedzīvotāji – jauni cilvēki pārsvarā arī ar jaunām zināšanām un domāšanu, kuri vēl tikai uzsāk ekonomiskās aktivitātes vai gatavojas tām; 15-64 g.v. iedzīvotāji kā ekonomiski aktīvo iedzīvotāju pamatkodols atbilstoši Latvijas darba likumdošanā noteiktajām darbības vecuma robežām un 15-74 g.v. iedzīvotāji kā grupa ar faktiski maksimālajām darbības vecuma robežām.

Raksta mērķis ir izanalizēt Latvijas iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes īpatsvara pārmaiņas visās 3 minētajās vecuma grupās laika posmā no 1996. gada līdz 2002. gadam.

Lai īstenotu šo mērķi, ir izpildīti šādi uzdevumi:

- 1) definēti iespējamie ekonomisko aktivitāšu strukturālo pārmaiņu cēloņi;

- 2) aprēķināti individuālie ekonomisko aktivitāšu īpatsvara izmaiņu rādītāji iedzīvotāju vidū, raksturojot zīmīgākās pārmaiņu tendences un to iespējamās cēloņus;
- 3) aprēķināti ekonomisko aktivitāšu īpatsvara izmaiņu kopsavilkuma rādītāji, raksturojot pārmaiņu tendenci un tās iespējamās cēloņus.

Darbam ir teorētisks raksturs. Tā rakstīšanā izmantoti LR Centrālās Statistikas pārvaldes (CSP) aprēķinātie Latvijas iedzīvotājus raksturojošie pamatrādītāji un Darbaspēka apsekojuma rezultātā iegūtie iedzīvotāju ekonomisko aktivitāti raksturojošie dati.

EKONOMISKO AKTIVITĀŠU STRUKTURĀLO PĀRMAIŅU CĒLOŅI

Cilvēku attieksme pret sociāli ekonomisko dzīvi individuālo vajadzību apmierināšanas līmenī var izpausties divējādi:

- 1) kā aktīva piedalīšanās šajā dzīvē jeb ekonomiskā aktivitāte;
- 2) kā pasīva piedalīšanās vai nepiedalīšanās jeb ekonomiskā neaktivitāte.

Pirmajā gadījumā cilvēks aktīvi piedāvā sevi darbaspēka tirgū. Ja šim piedāvājumam ir arī pieprasījums, tad cilvēks ir nodarbināts. Ja pieprasījuma nav, tad cilvēks ir aktīvs darba meklētājs.

Otrajā gadījumā eksistenciālo vajadzību apmierināšana ir iespējama bez iesaistīšanās darbaspēka tirgū. Vai arī kaut kādu iemeslu dēļ nav iespējama iesaistīšanās darbaspēka tirgū.

Ja valsts ir orientēta uz tirgus ekonomiku, tad laika gaitā tajā iespējamās dažādas darbaspēka un tā ekonomisko aktivitāšu attīstības tendences. Tajā skaitā arī strukturālas pārmaiņas. Šīs pārmaiņas var ierosināt:

- 1) iekšēji ekonomiski faktori. Piemēram, resursu vai norēķinu krīze vai – pilnīgi pretēji – uzplaukums kādā ekonomiskās darbības nozarē. Latvijas darbaspēka attīstību ļoti ietekmē tādi procesi lauksaimniecības produkcijas pārstrādes tirgū.
- 2) ārēji ekonomiski faktori. Piemēram, krīze kādā noteiktā preču vai pakalpojumu tirgū visā pasaulē, vai arī krīze kādā valstī, kuras tirgus ir nozīmīgs analizējamajai valstij. Latvijai ļoti nozīmīgs joprojām ir Krievijas tirgus, un jebkādi būtiski ekonomiski vai politiski satricinājumi šajā valstī atstāj būtisku iespaidu uz Latvijas ekonomiku. Tajā skaitā arī iedzīvotāju ekonomiskajām aktivitātēm. Piemērs ir nesenā Krievijas ekonomiskā krīze.
- 3) iekšpolitiski faktori. Piemēram, izmaiņas valsts darba, nodokļu, sociālās nodrošināšanas vai uzņēmējdarbības likumdošanā. Svarīgākie Latvijas Republikas valdības lēmumi, kuri ietekmē darbaspēka tirgu un ekonomisko aktivitāti, saistīti ar pensiju reformu un atbalstu lauksaimnieciskajai ražošanai.
- 4) ārpolitiski faktori. Piemēram, citu valstu reāli vai eventuāli lēmumi attiecībā uz Latviju, kuru pamatā ir starpvalstu attiecības. Pie otrajiem var pieskaitīt Krievijas draudus īstenot ekonomiskās sankcijas pret Latviju. Tā kā šie draudi principā nav bijuši reāli, tad lielu ietekmi uz darbaspēka tirgu šeit tie nav atstājuši. Pretējā gadījumā, līdzīgi Krievijas ekonomiskajai

krīzei, tie būtiski ietekmētu daudzas iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes, kuras nodrošina plašais Krievijas tirgus.

- 5) iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes vai neaktivitātes motivācijas izmaiņas. Piemēram, ekonomiskās neaktivitātes jaunu cilvēku vidū nereti ir saistītas ar studijām dažāda līmeņa mācību iestādēs. Pilnvērtīga izglītošanās un aktīva iesaistīšanās darbaspēka tirgū reti kad ir savienojamas lietas. Un Latvijā aizvien vairāk jauniešu to apzinās, kā arī aizvien vairāk apzinās labas izglītības nozīmi savas konkurētspējas nodrošināšanā darbaspēka tirgū. Rezultātā valstī joprojām palielinās studentu skaits un īpatsvars iedzīvotāju vidū (sasniedzot pasaules līmeni) – īpaši augstākajās mācību iestādēs un īpaši pilna laika studijās. Ekonomiskās aktivitātes līmenis jaunu cilvēku vidū līdz ar to pazeminās.
- 6) iedzīvotāju vecuma, dzimuma, etniskās u.c. struktūras pārmaiņas. Ekonomiskās neaktivitātes nereti saistītas ar to, ka nav nepieciešamības pēc tām sakarā ar iespēju saņemt no valsts pensiju. Lielākā daļa Latvijas pensionāru ir vecuma pensionāri un viņu īpatsvars iedzīvotāju vidū nepārtraukti palielinās sakarā ar dzimstības līmeņa strauju samazināšanos pēdējo 12 gadu laikā un paredzamā vidējā mūža ilguma pakāpenisku palielināšanos. Tas samazina ekonomiskās aktivitātes līmeni pat neskatoties uz pensionēšanās vecuma pakāpenisku palielināšanu pēdējo 6 gadu laikā.

STRUKTURĀLO PĀRMAIŅU INDIVIDUĀLIE RĀDĪTĀJI

Strukturālās pārmaiņas ir statistiskās kopas sadalījuma rindas vai tikai atsevišķu tās variantu īpatsvaru absolūtās un relatīvās pārmaiņas laika gaitā. Otrajā gadījumā runa ir par individuālajām strukturālajām pārmaiņām. Izšķir divus galvenos individuālos strukturālo pārmaiņu rādītājus:

$$1) \text{ Īpatsvara absolūtais pieaugums } \Delta_d = d_i - d_{i-1}, \quad [6; 415] \quad (1)$$

kuru izsaka procentpunktos (ja īpatsvars izteikts procentos)

$$2) \text{ Īpatsvara augšanas temps } T_d = (d_i : d_{i-1}) * 100, \quad [6; 417] \quad (2)$$

kuru izsaka procentos.

d_i, d_{i-1} – sadalījuma rindas varianta īpatsvars pārskata periodā un bāzes periodā

Iedzīvotāju sadalījuma rinda atbilstoši ekonomiskajām aktivitātēm pamatā sastāv tikai no 2 variantiem – ekonomiski aktīvie un ekonomiski neaktīvie iedzīvotāji. Toties šīs struktūras pārmaiņas var analizēt dažādos vecuma grupējumos (1.tabula). Darbaspēka analizē aktuālas ir 3 vecuma intervālu grupas. 15-24 g.v. iedzīvotāji ir iedzīvotāji, kuri tikai uzsāk ekonomiskās aktivitātes vai vēl tikai gatavojas tām – jauni cilvēki, no kuriem daudzi ir arī ar jaunu izglītību un iemaņām. 15-64 g.v. iedzīvotāji ir iedzīvotāju grupa, kura veido darbaspēka pamatu atbilstoši darba likumdošanai, resp., grupa, sākot ar vecumu, kad var uzsākt darbu un beidzot ar vecumu, kad var pensionēties (+3 gadi). 15-74 g.v. iedzīvotāji ir Centrālās Statistikas pārvaldes ikgadējā Darbaspēka apsekojuma pašreizējās statistikas kopas vecuma intervāls – pieņemtās ekonomisko aktivitāšu fizisko iespēju vecuma robežas.

1. tabula

**Latvijas iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes līmenis un tā pārmaiņas
[1; 2 un aprēķini pēc tā]
Population economic activity level and its changes in Latvia
[Calculation from 1;2]**

Rādītāji	Vecuma grupas	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.
Ekonomiskās aktivitātes līmenis, procentos	15-24	52,2	47,9	44,9	42,5	37,7	37,0
	15-64	71,7	70,4	69,8	68,6	67,2	67,9
	15-74	64,5	63,2	62,4	61,6	60,1	60,7
Īpatsvaru absolūtie pieaugumi, procentpunkti	15-24	-	-4,3	-3,0	-2,4	-4,8	-0,7
	15-64	-	-1,3	-0,6	-1,2	-1,4	0,7
	15-74	-	-1,3	-0,8	-0,8	-1,5	0,6
Īpatsvaru augšanas tempi, procentos	15-24	-	91,8	93,7	94,7	88,7	98,1
	15-64	-	98,2	99,1	98,3	98,0	101,0
	15-74	-	98,0	98,7	98,7	97,6	101,0

15-24 g.v. iedzīvotāju vidū ekonomiskās aktivitātes līmenim ir raksturīgs dilstošs trends. Salīdzinot ar pārējiem 2 grupējumiem, šajā grupā novērojams visstraujākais īpatsvara gada vidējais samazinājums – 3 procentpunkti. To var skaidrot vismaz ar diviem faktoriem. Pirmkārt – augstākās izglītības prestiža strauja celšanās. Augstskolu skaits Latvijā 20.gs.

90.gadu laikā ir palielinājies vairāk nekā 3 reizes, studentu kopskaits – vairāk nekā 2 reizes, uzņemto studentu skaits – gandrīz 4 reizes [4; 95]. Sevišķi straujš kāpums pēdējiem 2 rādītājiem vērojams 1999. un 2000. gadā un tas, kā redzams tabulā, ļoti ietekmējis ekonomiskās aktivitātes līmeņa pārmaiņas gados jaunu cilvēku vidū. Studējot daudzi vēl neuzsāk ekonomiskās aktivitātes, pārtrauc tās, vai arī tādās nav iespējamās – intensīva mācību procesa, studenta pašiniciatīvas, citu stabilu iztikas līdzekļu avotu neiespējamības dēļ u.tml. Ņemot vērā, ka ekonomiski attīstītajās valstīs augstākajai izglītībai tradicionāli ir augsts prestižs un pieprasījums, un Latvija pilnīgi noteikti pretendē uz tādās valsts statusu, ekonomiskās aktivitātes līmenis 15-24 g.v. iedzīvotāju vidū tuvākajā nākotnē vēl samazināsies un stabilizēsies.

Otrais ekonomisko aktivitāšu īpatsvara samazināšanās iemesls 15-24 g.v. iedzīvotāju vidū ir tas, ka pēdējos gados darbības vecumu sasniegušas personas, kuras dzimušas 1983.-1987. gadā – visaugstākā dzimušo skaita laikā, kad Latvijā gada laikā dzimušo skaits sasniedza 40 tūkstošus [3; 77]. Pašlaik šī paaudze būtiski papildinājusi darbības iedzīvotāju rindas, bet tajā pašā laikā pamatā vēl mācās vispārīgglītojošajās skolās un augstskolu pirmajosursos. Ekonomisko aktivitāšu līmenis 15-19 g.v. iedzīvotāju vidū ir īpaši zems. Piemēram, ekonomisko aktivitāšu būtiskākās sastāvdaļas nodarbinātības līmenis šajā vecuma grupā nepārsniedz 10%, kamēr 20-24 g.v. iedzīvotāju vidū nodarbinātības līmenis ir jau vismaz 50% [5; 42].

Analizējot ekonomisko aktivitāti plašākā vecuma intervālā – 15-64 g.v., var novērot, ka tās līmenim arī šeit ir dilstošs trends, taču 1) tas ir mazāk straujš nekā 15-24 g.v. intervālā; gada vidējais ekonomiskās aktivitātes īpatsvara samazinājums ir 0,8 procentpunkti; 2) sākot ar 2001. gadu, ekonomiskās

aktivitātes īpatsvaram šo iedzīvotāju vidū vērojama palielināšanās tendence. Šādām tendencēm var būt vairāki izskaidrojumi gan demogrāfisks, gan iekšpolitisks, gan ekonomisks. Apskatīšu pirmos divus. Faktiski ir runa par vienu dabisku un vienu mākslīgi veidotu šādas attīstības tendences skaidrojumu.

Dabiskais iemesls saistīts ar jau minēto iedzīvotāju skaita palielināšanos vecumā no 15 līdz 19 gadiem. Lai arī iedzīvotāju kopskaits Latvijā nepārtraukti samazinās (2. tabula, 1. rinda), iedzīvotāju skaits vecumā no 15 gadiem, sākot no 1999. gada, ir atsācis palielināties. Turklāt iedzīvotāju skaits šajā vecuma grupā konsekventi palielinās joprojām, kaut arī 1996. gada līmenis vēl nav sasniegts (2. tabula, 8. rinda). Iedzīvotāju kopskaitam vērojama vienmērīgi palēnināta absolūtās samazināšanās tendence (2. tabula, 2. rinda), kas atbilst trendam, kuru var raksturot kā 2. kārtas parabolu (1. att.). Savukārt iedzīvotāju skaitam vecumā no 15 gadiem novērojama attīstības tendence ar mainīgiem absolūtā paātrinājuma tempiem (2. tabula, 9. rinda), kas vairāk atbilst 3. kārtas parabolas trenda pazīmēm (1. att.). Šādas atšķirīgas skaitliskās attīstības tendences, no vienas puses, saistītas ar vidējā mūža ilguma palielināšanos un līdz ar to – gados veco cilvēku skaita palielināšanos. Ja 1996. gadā vidējais paredzamais mūža ilgums 15 gadu vecumā bija 55,8 gadi un 65 gadu vecumā – 14,6 gadi, tad 2002. gadā šie rādītāji ir jau attiecīgi 57,2 un 15,2 [3; 119]. No otras puses, mirstības līmenis un tās varbūtība 1983.-1987.g. dzimušo vidū ir nesalīdzināmi zemāka, nekā pensijas vecuma grupās. Rezultātā ne tikai palielinās iedzīvotāju skaits vecumā no 15 gadiem, bet arī ar katru gadu būtiski samazinās demogrāfiskās slodzes līmenis. Turklāt samazinās abas demogrāfiskās slodzes sastāvdaļas gan iedzīvotāji līdz darbības vecumam (A), gan iedzīvotāji virs darbības vecuma (B) uz 1000 iedzīvotājiem darbības vecumā (C). Ja 2002. gada sākumā uz 1000 C grupas pārstāvjiem bija 646 A un B grupu pārstāvji, tad 2003. gada sākumā – vairs tikai 603 [3; 30].

Tātad vienlaikus samazinās darbospējīgo iedzīvotāju demogrāfiskā slodze un tā faktora īpatsvars, kurš visbiežāk nodrošina šīs slodzes izturēšanu – ekonomisko aktivitāšu īpatsvars darbības vecuma iedzīvotāju vidū. Un rezultātā iznāk, ka abus šos samazinājumus lielā mērā ietekmē iedzīvotāju skaita palielināšanās un ekonomisko aktivitāšu līmeņa samazināšanās vecuma grupās, kuras ļoti ietekmē visu darbības vecuma iedzīvotāju struktūru – 15-19 g.v. un 20-24 g.v. vidū. Ja darbospējīgo iedzīvotāju kopumu būtiski palielina 15-19 g. v. personas ar zemu ekonomisko aktivitāti, tad var izvirzīt hipotēzi par to, ka valstī vairākus gadus ir un vēl būs lielāks t.s. slēptās demogrāfiskās slodzes līmenis. Tas nozīmē, ka faktiski vecākiem saviem bērniem jāpalīdz biežāk, nekā to varētu secināt pēc statistikas datiem. Jo ekonomiskajām aktivitātēm alternatīviem iztikas līdzekļiem parasti ir pagaidu raksturs (pabalstiem, stipendijām, apgādībai u.c.), vai arī tie ir maz izplatīti (dividendes, ietaupījumi u.tml), turklāt šajos gadījumos reti kad ir runa par lieliem ienākumiem un kvalitatīvu eksistenci.

Latvijas iedzīvotāju skaitliskās pārmaiņas 1996.-2002. gadā
 [1; 1, 2; 34, 2; 39, 3; 26, 3; 28, 3; 32 un aprēķini pēc tiem]
Numerical changes of Latvian population in 1996. – 2002
 [Data from 1.,2.,3. Calculations based on these data]

Saīsinājumi:

 Δ_k – ķēdes absolūtais pieaugums

 T_k – ķēdes augšanas temps

 $T_{d(k)}$ – īpatsvara augšanas temps

Rādītāji	Rindas nr.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.
Iedzīvotāju kopskaits, vidēji gadā, tūkst. cilvē.	01	2457,2	2432,9	2410,0	2390,5	2373,0	2355,0	2338,6
Δ_k	02	-	-24,3	-22,9	-19,5	-17,5	-18,0	-16,4
Iedzīvotāju skaits darbības vecumā, vidēji gadā, tūkst. cilvē.	03	1407,7	1396,8	1398,2	1403,5	1413,6	1425,1	1453,2
Δ_k	04	-	-10,9	1,4	5,3	10,1	11,5	28,1
T_k , procentos	05	-	99,2	100,1	100,4	100,7	100,8	102,0
Darbības vecuma iedzīvotāju īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā, procentos	06	57,3	57,4	58,0	58,7	59,6	60,5	62,1
$T_{d(k)}$, procentos	07	-	100,2	101,0	101,2	101,5	101,5	102,6
Iedzīvotāju skaits vecumā no 15 gadiem, vidēji gadā, tūkst. cilvē.	08	1963,6	1955,9	1951,1	1951,2	1953,6	1954,5	1958,8
T_k , procentos	09	-	99,6	99,8	100,0	100,1	100,0	100,2

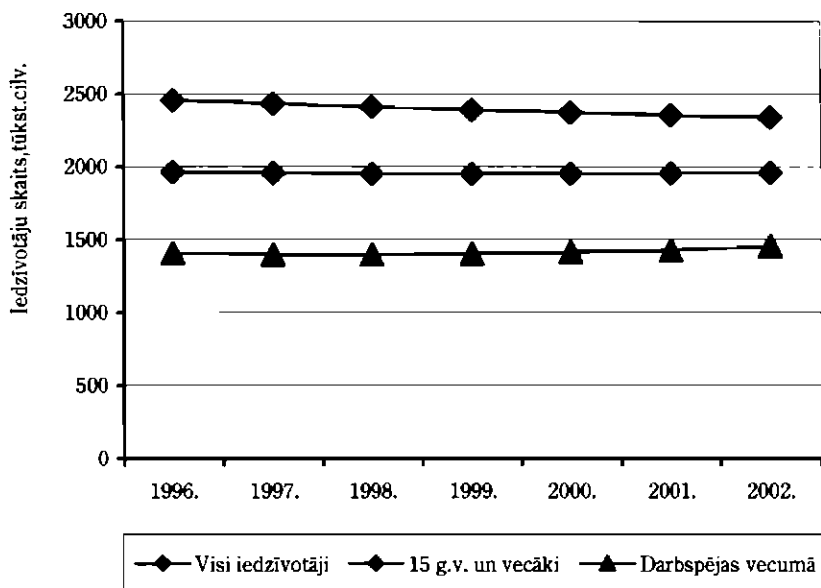
Ekonomisko aktivitāšu līmeņa palielināšanās 15-64 g.v. iedzīvotāju vidū mākslīgais iemesls ir Latvijas Republikas valdības kopš 20. gs. 90.gadu vidus īstenotā pensiju reforma. Šīs reformas rezultātā ir paaugstināts iedzīvotāju pensionēšanās vecums – īpaši sievietēm. Līdz ar to pēdējo gadu laikā Latvijā ir mainījušās darbības vecuma robežas. Ja 1997. gada 1. janvārī darbības vecums vīriešiem bija no 15 līdz 59 gadiem un sievietēm tas bija 15-55 gadu robežās, tad 2001. gada sākumā oficiālais darbības vecums bija jau attiecīgi 15-60 un 15-57 gadi un 2003. gada sākumā – attiecīgi 15-61 un 15-58 gadi. Rezultātā pēdējā laikā būtiski palielinājies kā darbības vecuma iedzīvotāju skaits (2. tabula, 3. rinda), tā viņu īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā (2. tabula, 6. rinda). Tā kā daļa iedzīvotāju pensiju reformas rezultātā vairs nevar aiziet pensijā tādā

vecumā kā agrāk, tad viņiem ekonomiskās aktivitātes vēl jāturpina, lai nodrošinātu iztiku. Ja pensiju reforma Latvijā nebūtu notikusi (tātad darbspējas vecuma robežas saglabātos 1996.g. līmenī) un iedzīvotāju vecumsastāva pārmaiņas būtu tās pašas, tad, piemēram, 2001. gadā vidēji būtu 1384,7 tūkst. iedzīvotāju darbspējas vecumā (nevis 1425,1 tūkst.) jeb 58,8% no iedzīvotāju kopskaita (nevis 60,5%). 2002. gadā tad vidēji būtu 1388,1 tūkst. iedzīvotāju darbspējas vecumā (1453,2 tūkst. vietā), kas veidotu 59,4% no iedzīvotāju kopskaita (nevis 62,1%). Darbspējas vecuma iedzīvotāju augšanas temps šajā laika posmā būtu 100,2% (nevis 102,0%) – tikpat liels, cik iedzīvotāju augšanas temps vecumā no 15 gadiem. Darbspējas vecuma iedzīvotāju īpatsvara augšanas temps būtu 101,0% (nevis 102,6%). Darbspējas vecuma iedzīvotāju skaita attīstībai arī ir paraboliskā trenda raksturs (1. att.), tikai pensiju reformas rezultātā ir palielinājies parabolas izliekums. Attiecīgi skaitliskajām pārmaiņām ir mainīga paātrinājuma īpašības (2. tabula, 4. un 5. rinda), bet pensiju reformas rezultātā ir mainījies šī paātrinājuma raksturs – ja reforma nenotiktu, darbspējas vecuma iedzīvotāju skaita pārmaiņām, visticamāk, būtu vienmērīga paātrinājuma raksturs. Mainīga paātrinājuma tendence ir arī darbspējas vecuma iedzīvotāju īpatsvaram iedzīvotāju kopskaitā (2. tabula, 7. rinda). Ar pensiju reformu tieši saistīta arī demogrāfiskās slodzes līmeņa samazināšanās. Ņemot vērā Latvijas iedzīvotāju novecošanos galvenokārt zemās dzimstības rezultātā katra vecuma grupa, kura kādā laika momentā tiek pieskaitīta darbspējas vecumam un tiek atskaitīta no virs darbspējas vecuma, ir saistīta ar būtisku ietekmi uz iedzīvotāju struktūru kā absolūtā, tā relatīvā izteiksmē. Vēl viens secinājums – darbspējas vecums un tā pārstāvju skaits ir palielināts ne tikai, lai nodrošinātu līdzekļus pensiju izmaksai lielajam pensionāru skaitam, bet arī lai nodrošinātu līdzekļus lielā skolu skaita uzturēšanai. Resp., noteiktai iedzīvotāju daļai jābūt ekonomiski aktīvai ilgāku savas dzīves posmu, lai nodrošinātu lielā 15-19 g.v. iedzīvotāju skaita izglītošanu un kvalitatīvu izglītību. Šāds secinājums, protams, balstīts pamatā uz demogrāfiskās slodzes pārstrukturēšanās analīzi. Arī šeit var hipotētiski spriest par noteiktu t.s. slēptās demogrāfiskās slodzes līmeni.

Ja 1. tabulā salīdzina ekonomiskās aktivitātes īpatsvara pārmaiņu tendences 15-64 g.v. un 15-74 g.v. iedzīvotāju vidū, var konstatēt, ka absolūtie un relatīvie īpatsvaru pieaugumi atšķiras minimāli. Un secināt, ka ekonomiskās aktivitātes 65-74 gadu vecumā Latvijā nav vērtējamas kā būtisks iztikas līdzekļu avots.

KOPĒJO STRUKTURĀLO PĀRMAIŅU RĀDĪTĀJI

Ar tādu rādītāju palīdzību var izdarīt secinājumus par strukturālajām pārmaiņām pārskata periodā, salīdzinājumā ar bāzi, visā sadalījuma rindā jeb visos sagrupētajos intervālos kopā. Izšķir šādus kopējo strukturālo pārmaiņu rādītājus:

1. att. Latvijas iedzīvotāju skaitliskās attīstības tendences
Numerical development tendencies of Latvian population

1) Absolūto strukturālo noviržu lineārais koeficients:

$$\bar{\Delta}_{d_i-d_{i-1}} = \frac{\sum |d_i - d_{i-1}|}{k} \quad [6; 423] \quad (3)$$

kur d_i, d_{i-1} – sadalījuma rindas varianta īpatsvars pārskata periodā un bāzes periodā
 k – sadalījuma rindas variantu skaits

2) Absolūto strukturālo noviržu kvadrātiskais koeficients:

$$\sigma_{d_i-d_{i-1}} = \sqrt{(\sum (d_i - d_{i-1})^2) : k} \quad [6; 423] \quad (4)$$

3) Relatīvo strukturālo noviržu kvadrātiskais koeficients:

$$\sigma_{d_i:d_{i-1}} = \sqrt{(\sum (d_i - d_{i-1})^2 : d_{i-1}) * 100} \quad [6; 423] \quad (5)$$

4) Absolūto strukturālo noviržu lineārais koeficients n laika periodiem:

$$\bar{\Delta}_{d_n-d_1}^{(n)} = \frac{\sum |d_n - d_1|}{k * (n - 1)}, \quad [6; 426] \quad (6)$$

kur d_0, d_1 – sadalījuma rindas varianta īpatsvars pārskata periodā un bāzes periodā vairāku laika posmu dinamikā
 n – laika periodu jeb dinamikas rindas līmeņu skaits

Pirmos trīs koeficientus parasti rēķina diviem secīgiem laika posmiem vai momentiem, savukārt ceturto koeficientu var aprēķināt arī ilgākam laika posmam. Piemēram, visai struktūru dinamikas rindai vai jebkuram tās posmam, kurš ilgāks par 2 laika norādēm (piemēram, gadiem).

Šeit analizētajām sadalījuma rindām ir tikai divi variējošās pazīmes varianti un tik īsai sadalījuma rindai praktiska nozīme ir tikai relatīvo strukturālo noviržu kvadrātiskajam koeficientam. Pārējo koeficientu rādītāji tad faktiski dublē individuālos strukturālo pārmaiņu rādītājus. Tātad, lai varētu praktiski izmantot visus četrus kopējo strukturālo pārmaiņu koeficientus, sadalījuma rindai jābūt vismaz ar 3 variējošās pazīmes variantiem jeb intervāliem.

Visi relatīvo strukturālo noviržu koeficientu aprēķināšanai nepieciešamie starprezultāti atspoguļoti 3. un 4. tabulā.

Relatīvo strukturālo noviržu kvadrātisko koeficientu aprēķini 15-24 g.v. iedzīvotāju grupai (pēc 3. tabulas datiem):

$$\sigma'_{d_1:d_0} = \sqrt{0,7410 * 100} = 8,61\%$$

$$\sigma''_{d_2:d_1} = \sqrt{0,3606 * 100} = 6,00\%$$

$$\sigma'''_{d_3:d_1} = \sqrt{0,2328 * 100} = 4,82\%$$

$$\sigma''''_{d_4:d_1} = \sqrt{0,9428 * 100} = 9,71\%$$

$$\sigma''''''_{d_4:d_1} = \sqrt{0,0209 * 100} = 1,45\%$$

15-24 g.v. grupā ekonomiskās aktivitātes pārstrukturēšanās pakāpe kopumā vērtējama kā mērena. Taču tā ir visai neviendabīga. Redzams, ka visstraujākā gados jauno cilvēku ekonomiskās aktivitātes pārstrukturēšanās notikusi 2000. gadā, salīdzinājumā ar 1999. gadu un 1997. gadā, salīdzinājumā ar 1996. gadu. Abos gadījumos ir runa par ekonomiskās aktivitātes līmeņa samazināšanos. Un abos gadījumos to var saistīt ar jauniem kvantitatīviem lēcieniem: a) 15-19 g.v. iedzīvotāju skaitā; b) izglītības sistēmā, sevišķi jau augstskolās (gan attiecībā uz pilna laika studentu skaitu, gan attiecībā uz skolu skaitu). Vēl vērā ņemams ir ekonomiskās situācijas faktors, kurš var ietekmēt darba vietu skaitu un līdz ar to ekonomisko aktivitāšu līmeni. Piemēram, 1999.-2000.g. posms ir saistīts ar Krievijas ekonomisko krīzi.

3. tabula

15-24 g.v. un 15-64 g.v. iedzīvotāju sadalījums pēc ekonomiskās aktivitātes un aprēķini relatīvo strukturālo noviržu koeficientu izskaitļošanai [1; 2 un aprēķini pēc tiem]

Division of 15-24 and 15-64 aged population by it's economic activity and calculations for computing the coefficients of relative structural deviation [Calculations from 1;2]

Rādītāji		Attiecīgās vecuma grupas iedzīvotāju sadalījums pēc ekonomiskās aktivitātes, procentos					
		15-24 g.v.			15-64 g.v.		
		Ekonomiski aktīvi	Ekonomiski neaktīvi	Kopā	Ekonomiski aktīvi	Ekonomiski neaktīvi	Kopā
Īpat-sva-ri	1996. ; d ₀	52,2	47,8	100,0	71,7	28,3	100,0
	1997. ; d ₁	47,9	52,1	100,0	70,4	29,6	100,0
	1998. ; d ₂	44,9	55,1	100,0	69,8	30,2	100,0
	1999. ; d ₃	42,5	57,5	100,0	68,6	31,4	100,0
	2000. ; d ₄	37,3	62,3	100,0	67,2	32,8	100,0
	2001. ; d ₅	37,0	63,0	100,0	67,9	32,1	100,0
	(d ₁ -d ₀) ² /d ₀	0,3542	0,3868	0,7410	0,0236	0,0597	0,0833
	(d ₂ -d ₁) ² /d ₁	0,1879	0,1727	0,3606	0,0051	0,0122	0,0173
	(d ₃ -d ₂) ² /d ₂	0,1283	0,1045	0,2328	0,0206	0,0477	0,0683
	(d ₄ -d ₃) ² /d ₃	0,5421	0,4007	0,9428	0,0286	0,0624	0,0910
	(d ₅ -d ₄) ² /d ₄	0,0130	0,0079	0,0209	0,0073	0,0149	0,0222

Relatīvo strukturālo noviržu kvadrātisko koeficientu aprēķini 15-64 g.v. grupai:

$$\sigma'_{d_1;d_0} = \sqrt{0,0833 * 100} = 2,89\%$$

$$\sigma''_{d_2;d_1} = \sqrt{0,0173 * 100} = 1,32\%$$

$$\sigma'''_{d_3;d_2} = \sqrt{0,0683 * 100} = 2,61\%$$

$$\sigma''''_{d_4;d_3} = \sqrt{0,0910 * 100} = 3,02\%$$

$$\sigma''''''_{d_5;d_4} = \sqrt{0,0222 * 100} = 1,49\%$$

15-64 g.v. intervālā ekonomiskās aktivitātes līmeņu pārstrukturēšanās tempi ir lēni. Būtībā tas liecina par ekonomiskās situācijas normalizēšanos un iedzīvotāju iztikas līdzekļu avotu struktūras stabilitāti, jo ekonomiskās aktivitātes ir svarīgākais iztikas līdzekļu avots. Arī šeit gandrīz visos gadījumos runa ir par ekonomiskās aktivitātes līmeņu samazināšanos. Strukturālo pārmaiņu galvenie iemesli meklējami ekonomiskās situācijas pārmaiņās (bet koeficienti liecina, ka to izraisītās sekas darbaspēka struktūrā nav vērtējamas kā dramatiskas), valsts pensiju sistēmas reformā un iedzīvotāju novecošanās procesā (jo svarīgs iztikas līdzekļu avots Latvijas iedzīvotāju vidū ir arī pensijas). Bet arī šajā gadījumā svarīgs faktors ir pilna laika studentu skaita pastāvīgs pieaugums.

4. tabula

15-74 g.v. iedzīvotāju sadalījums pēc ekonomiskās aktivitātes un aprēķini relatīvo strukturālo noviržu koeficientu izskaitļošanai [1; 2 un aprēķini pēc tiem]

Division of 15-74 aged population by it's economic activity and calculations for computing the coefficients of relative structural deviation [Calculations from 1;2]

Rādītāji		15-74 g. v. iedzīvotāju sadalījums pēc ekonomiskās aktivitātes, procentos		
		Ekonomiski aktīvi	Ekonomiski neaktīvi	Kopā
Īpatsvari	1996. ; d ₀	64,5	35,5	100,0
	1997. ; d ₁	63,2	36,8	100,0
	1998. ; d ₂	62,4	37,6	100,0
	1999. ; d ₃	61,6	38,4	100,0
	2000. ; d ₄	60,1	39,9	100,0
	2001. ; d ₅	60,7	39,3	100,0
	(d ₁ -d ₀) ² /d ₀	0,0262	0,0476	0,0738
	(d ₂ -d ₁) ² /d ₁	0,0101	0,0174	0,0275
	(d ₃ -d ₂) ² /d ₂	0,0103	0,0170	0,0273
	(d ₄ -d ₃) ² /d ₃	0,0365	0,0586	0,0951
(d ₅ -d ₄) ² /d ₄	0,0060	0,0090	0,0150	

Relatīvo strukturālo noviržu kvadrātisko koeficientu aprēķini 15-74 g.v. grupai:

$$\sigma'_{d_1:d_0} = \sqrt{0,0738 * 100} = 2,72\%$$

$$\sigma''_{d_2:d_1} = \sqrt{0,0275 * 100} = 1,66\%$$

$$\sigma'''_{d_3:d_2} = \sqrt{0,0273 * 100} = 1,65\%$$

$$\sigma''''_{d_4:d_3} = \sqrt{0,0951 * 100} = 3,08\%$$

$$\sigma''''''_{d_5:d_4} = \sqrt{0,0150 * 100} = 1,22\%$$

Šajā vecuma intervālā ekonomisko aktivitāšu līmeņu pārstrukturēšanās pakāpe ir vēl zemāka. Tāpat kā individuālie strukturālo pārmaiņu rādītāji, arī kopējo strukturālo pārmaiņu rādītāji – ja tos salīdzina ar analogiem aprēķiniem 15-64 g.v. iedzīvotāju grupā, liecina par to, ka pensijas vecuma iedzīvotājiem ekonomiskās aktivitātes nav vērtējamas kā būtisks iztikas līdzekļu avots. Visi secinājumi, protams, balstās uz kopējiem ekonomiski aktīvo iedzīvotāju īpatsvaru rādītājiem dažādās vecuma grupās. Tos varētu dažādot un niansēt, analizējot ekonomiskās aktivitātes strukturālās pārmaiņas arī dažādās teritorijās, ekonomiskās darbības nozarēs, starp dzimumiem – jebkurā vecuma intervālā.

NOBEIGUMS

Izpildot darba uzdevumus, var izdarīt šādus secinājumus:

- 1) Ekonomisko aktivitāšu īpatsvara strukturālās pārmaiņas var ierosināt iekšēji ekonomiski faktori, ārēji ekonomiski faktori, iekšpolitiski faktori, ārpolitiski faktori, iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes vai neaktivitātes motivācijas izmaiņas, iedzīvotāju vecuma, dzimuma, etniskās u.c. struktūras pārmaiņas.
- 2) Ekonomiskās aktivitātes īpatsvaram 15-24 g.v. laika posmā no 1996. gada līdz 2001. gadam raksturīgs dilstošs trends ar gada vidējo samazinājumu 3 procentpunkti. Šādu tendenci var saistīt ar augstākās izglītības prestiža celšanos un iedzīvotāju skaita palielināšanos 15-19 g.v. grupā. Pirmajā gadījumā tas nozīmē ekonomisko aktivitāšu uzsākšanas atlikšanu vai pārtraukšanu sakarā ar studijām, otrajā – tradicionāli īpaši zemu ekonomisko aktivitāti 15-19 g.v. iedzīvotāju vidū, kas atstāj ietekmi uz ekonomiskās aktivitātes īpatsvaru visā 15-24 g.v. grupā.
- 3) 15-64 g.v. iedzīvotāju grupas ekonomiskās aktivitātes īpatsvaram tajā pašā laika posmā arī raksturīgs dilstošs trends, taču ar gada vidējo samazinājumu tikai 0,8 procentpunkti. Šo tendenci arī var skaidrot ar 15-19 g.v. iedzīvotāju īpatsvara palielināšanos šajā vecuma grupā un līdz ar to ietekmi uz ekonomiskās aktivitātes īpatsvaru sakarā ar ļoti zemu ekonomisko aktivitāti 15-19 g.v. iedzīvotāju vidū. Savukārt īpatsvara nelielo vidēja samazinājuma tempu var saistīt ar pensiju reformu Latvijas Republikā, kurās rezultātā minētajā laika posmā ir paaugstinājies kā iedzīvotāju pensijas vecums, tā darbspējas vecuma maksimālā robeža (61 gads – vīriešiem un 58 gadi – sievietēm). Tādējādi iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes līmenis tiek uzturēts ar LR valdības lēmumu palīdzību.
- 4) Ekonomiskās aktivitātes 65-74 gadu vecumā Latvijā nav vērtējamas kā būtisks iztikas līdzekļu avots, jo ekonomiskās aktivitātes īpatsvaru pārmaiņu tendences 15-64 g.v. grupā un 15-74 g.v. grupā atšķiras minimāli.
- 5) Aprēķinot ekonomiskās aktivitātes īpatsvara pārmaiņu kopsavilkuma rādītājus, var secināt, ka 15-24 g.v. grupā ekonomiskās aktivitātes līmeņa pārstrukturēšanās laika posmā no 1996. gada līdz 2001. gadam vērtējama kā mērena, bet neviendabīga (relatīvo strukturālo noviržu kvadrātiskie koeficienti svārstās robežās no 2% līdz 10%); 15-64 g.v. un 15-74 g.v. grupās – kā lēna (koeficientu svārstības: no 1% līdz 3%). Pirmajā gadījumā tas liecina par kvantitatīviem lēcieniem 15-19 g.v. iedzīvotāju vidū un izglītības sistēmā, savukārt otrajā gadījumā – faktiski par ekonomisko aktivitāšu kā galvenā iztikas līdzekļu avota stabilizēšanos un līdz ar to – ekonomiskās situācijas stabilizēšanos.

LITERATŪRA

1. *Darbaspēka apsekojuma galvenie rādītāji 1996.-2001. gadā*. R.: LR CSP, 2003. 8 lpp.
2. *Latvijas Demogrāfijas gadagrāmata 2002*. R.: LR CSP, 2002. 208 lpp.

3. *Latvijas Demogrāfijas gadagrāmata 2003*. R.: LR CSP, 2003. 210 lpp.
4. *Latvijas Statistikas gadagrāmata 2002*. R.: LR CSP, 2002. 269 lpp.
5. *Sociālie procesi Latvijā*. R.: LR CSP, 2003. 152 lpp.
6. *Теория статистики: учебник/Под ред. Р.Шмоловой*. М.: Финансы и Статистика, 1998. 576 с.

Population Economic Activities Structural Changes in Latvia

Summary

This report deals with the tendencies of the population economic activities densities (structural) changes in Latvia between 1996 and 2002 in the following three typical age groups: 15-24 years, 15-64 years and 15-74 years. In 15-24 years group the structural changes of economic activities are medium – typical level of structure changes fluctuates between 6% and 10%-quadratic rate of relative structural deviation. But in 15-64 and 15-74 years age groups these structural changes can be described as attenuate – quadratic rates of relative structural deviation hesitate in ambit from 1% to 3%. On Latvia scale totally, it's population economic activities are gradually decreasing in the course of time in all three age-groups – notably in 15-24 years group – from 52% in 1996 to 37% in 2001. It can be explained by fundamental academicals number increase in the last 10 years, as well as by economical inactivity of students. Another cause – the population has swelled in 15-19 years age groups (because in 1983-87 there was a peak of birth number in Latvia), but in that age population are typically economically inactive too. One more circumstance, which influences the densities changes of economic activities – agedness of Latvia's population together with increase of retirement age. In consequence the growth can be observed in Latvia in both fields – number of population at the age from 15 and number of population at the given age.

Rezultatīvo rādītāju izmantošana pašvaldību reformu un teritoriju attīstības izvērtēšanā

Use of Resultative Indicators in Evaluation of Local Government Reforms and Development of Territories

Inga Vilka

Latvijas Universitātes lektore
Pašvaldību konsultāciju centra direktore
M.Pils iela 1, Rīga, LV-1050
E-pasts: inga@lps.lv

Viens no modernās publiskās pārvaldes pamatprincipiem ir orientēšanās uz pārvaldes rezultātiem. To panāk, izmantojot rezultatīvos rādītājus. Arī Latvijā tiek veikta "uz rezultātu", nevis "uz procesu" (uz funkciju veikšanu) orientētas darba kultūras attīstīšana. Lai palielinātu publiskās pārvaldes sistēmas efektivitāti, tiek ieviesta darbības plānošana, vadīšana un novērtēšana pēc plānotiem darbības rezultātiem, kas atbilst iestādes misijai un valsts politikas uzdevumiem. Rakstā doti rezultatīvo rādītāju teorētiskie aspekti un ieteikti rezultatīvie rādītāji pašvaldību reformas un īpaši atbalstāmo teritoriju programmas īstenošanas izvērtēšanai. Darbs veikts, balstoties uz monogrāfisko metodi, uz ārzemju materiālu un Latvijas normatīvo aktu analīzi un uz personīgās pieredzes izmantošanu.

Atslēgvārdi: rezultatīvie rādītāji, resursu, izpildes, rezultātu ietekmes rādītāji, pašvaldību reformas, īpaši atbalstāmās teritorijas

Viens no moderno publiskās pārvaldes koncepciju pamatprincipiem, ieskaitot jauno publisko pārvaldi un valdības jaunizveidi, ir orientēšanās uz pārvaldes rezultātiem.

Lai varētu raksturot kādas organizācijas, institūcijas, struktūrvienības, programmas darbību, to analizēt vai izvērtēt, ir nepieciešami dažādi rādītāji. Ja vērtē tradicionālo birokrātisko publisko pārvaldi, tad jāsecina, ka tā ir orientēta uz sākotnējiem jeb resursu rādītājiem (*input*), nevis uz rādītājiem, kas raksturo ieguvumus – darbības izpildi (*output*), rezultātu (*outcome*) un tā ietekmi (*impact*) uz dažādiem procesiem. Citiem vārdiem sakot, netiek izmantoti ieguvumu raksturojoši rādītāji – rezultatīvie rādītāji. Šāda sistēma nestimulē publiskās pārvaldes darbības pilnveidošanu.

Tā, piemēram, tradicionālā publiskā pārvalde finansē skolas atkarībā no uzņemto skolēnu skaita, nevis no tā, kāds ir skolēnu zināšanu līmenis, sociālās palīdzības dienestus – atkarībā no nabadzīgo iedzīvotāju skaita, nevis no tā, cik no viņiem ir dabūjuši pastāvīgu darbu, policijas departamentus atkarībā no policistu skaita, nevis no tā, kā samazinājies noziedzības līmenis un cik droši jūtas sabiedrība. Bet, nosakot finansējumu pēc situācijas sākuma rādītājiem, organizācija nav motivēta uzlabot savas darbības kvalitāti. Ja finansējums būtu

saistīts ar rezultatīvajiem rādītājiem, tas varētu ieinteresēt organizāciju savas darbības kvalitātes uzlabošanā. Taču rezultatīvo rādītāju, it sevišķi rezultātu un ietekmes rādītāju, noteikšana un objektīva izmērīšana ir komplicēta un visās nozarēs un darbības sfērās tā nav vienlīdz iespējama. Nesalīdzināmi vienkāršāka ir resursu rādītāju noteikšana (Osborne, Gaebler 1992).

Rezultatīvo rādītāju noteikšanas, izvērtēšanas un izmantošanas nepieciešamību pamato šādi apgalvojumi:

1. Ja jūs nevarat izmērīt organizācijas darbības rezultātus, jūs nevarat atšķirt panākumus no neveiksmēm un kļūdām.
2. Ja jūs neredzat panākumus, jūs nevarat atlīdzināt par tiem.
3. Ja jūs nevarat atlīdzināt par panākumiem, jūs, iespējams, veicināt kļūdas.
4. Ja jūs neredzat panākumus, jūs nevarat mācīties no tiem.
5. Ja jūs nevarat atklāt kļūdas, jūs nevarat tās izlabot.
6. Ja jūs varat parādīt pozitīvus rezultātus, jūs varat saņemt sabiedrības atbalstu (Osborne, Gaebler 1992).

Mari Kopezinskis un Mihaels Lombardo uzsver, ka pašvaldību darbības salīdzinošus datus var lietot piecos gadījumos.

1. Lai noskaidrotu, kas ir labi izpildīts un noteiktu sfēras, kurās darbs jāuzlabo.
2. Lai veicinātu augsta līmeņa darbību.
3. Lai salīdzinātu savas pašvaldības darbību ar citu pašvaldību darbību.
4. Lai informētu vietējos iedzīvotājus un uzņēmēju grupas par pašvaldības darbību.
5. Lai sekmētu pašvaldību sadarbību (Kopezynski, Lombardo 1999).

Roberts Kravčuks un Ronalds Šaeks min dažādus darbības izpildes mērīšanas mērķus: plānošana, novērtēšana, apmācība, pilnveidošana, lēmumu pieņemšana, resursu sadale, kontrole, pārskati (Kravchuk, Schaek 1996).

Roberts D. Behus izdala astoņus pašvaldību darbības izvērtēšanas mērķus, kas būtu raksturojami skaitliski (1. tabula).

Roberts D. Behus (2003) uzsver, ka astotais mērķis ir pats galvenais, kuram pakļaujas pārējie mērķi. Tie ir līdzekļi pārvaldes uzlabošanai.

Behus mērķu sarakstā neieslēdz virkni citu mērķu, jo uzskata, ka tie ir pakārtoti vienam vai vairākiem mērķiem no piedāvātā astoņu pamatmērķu kompleksa. Starp uzskaitījumā neieslēgtiem mērķiem ir tādi, kā plānošana, lēmumu pieņemšana, programmu modificēšana, labas darbības iepazīšana, darbības salīdzināšana, iedzīvotāju informēšana, kontraktēšana, atskaitīšanās veicināšana u.c. Tā, piemēram, plānošana, lēmumu pieņemšana, programmu modificēšana ir saistīta ar diviem no astoņiem Behua ieteiktajiem mērķiem – budžeta sastādīšanu un pārvaldes uzlabošanu.

Apkopojot iepriekšminēto, var secināt, ka rezultatīvos rādītājus lietderīgi izmantot:

- pārvaldes procesa pilnveidošanai;
- vadības lēmumu pieņemšanai;
- dažādu organizāciju un funkciju salīdzināšanai (benchmarking);
- programmu pamatošanai un to īstenošanas kontrolei un uzraudzībai (monitoring);

kā pamatu budžeta līdzekļu piešķiršanai, uz rezultātu orientēta budžeta veidošanai;
 citu programmu rezultatīvo rādītāju noteikšanai;
 politiku, nodokļu maksātāju, pakalpojumu saņēmēju un sabiedrības informēšanai;
 iekšējam auditam;
 kvalitātes vadības sistēmas izvērtēšanai;
 pārvaldes ligumiem;
 personāla vērtēšanai un karjeras veicināšanai;
 darba samaksai pēc nopelniem;
 stratēģiskajai plānošanai u.c.

1. tabula

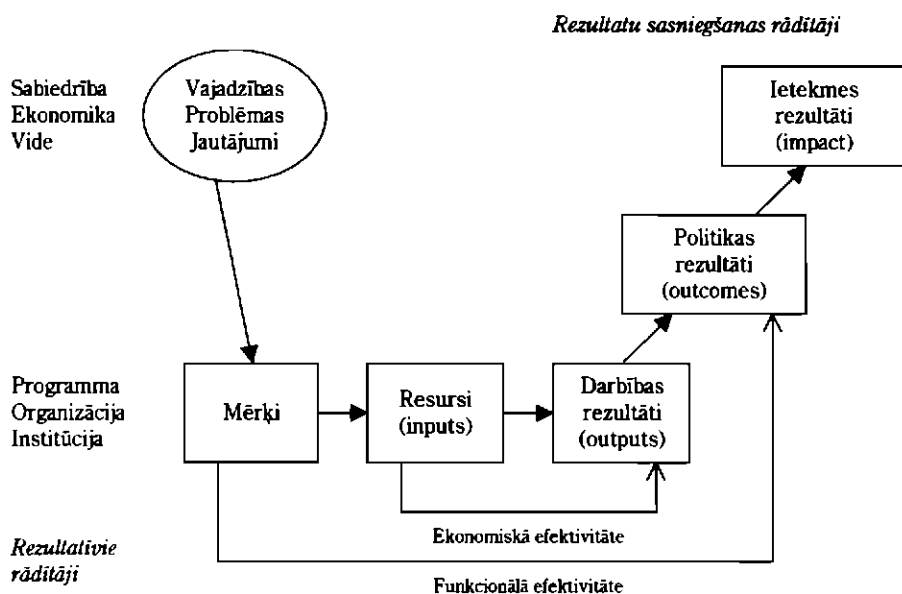
Publiskās pārvaldes vadītāju darbības vērtēšanas astoņi mērķi
Eight objectives of evaluation of public administration leaders

Mērķis	Publiskās pārvaldes jautājums
1. Novērtēt	Cik labi mana publiskā aģentūra darbojas?
2. Kontrolēt	Kā panākt, lai mani padotie darbus veiktu pareizi?
3. Sastādīt budžetu	Kādām programmām un projektiem manai aģentūrai vajadzētu izlietot publiskos līdzekļus?
4. Motivēt	Kā es varu motivēt ierindas darbiniekus, vidējā līmeņa vadītājus, nevalstiskās organizācijas, peļņas uzņēmumus un pilsoņus veikt darbus, kas nepieciešami vispārējo mērķu sasniegšanai?
5. Veicināt	Kā es varu pārliecināt politiķus, ierēdņus, žurnālistus un pilsoņus, ka mana aģentūra dara labu darbu?
6. Atzīmēt	Kāds veikums ir vērtīgs, lai organizēti atzīmētu sasniegumus?
7. Mācīties	Ko zinām, ko nezinām, kur to uzzināt?
8. Uzlabot	Kas ir tas, kas uzlabo darbību? (Behu 2003: 588)

Rezultatīvo rādītāju izmantošana ir cieši saistīta ar institūcijas vispārējās misijas, darbības mērķu un uzdevumu noteikšanu. Institūcijas darbībai vajadzētu būt vērstai uz tās misijas pildīšanu, mērķu sasniegšanu un uzdevumu izpildi, nevis galveno vērību pievērst instrukciju izpildei. Tam nepieciešams, īsi un skaidri definēt katras institūcijas misiju, kas būtu izprotama kā tās darbiniekiem, tā klientiem. Bieži sastopama kļūda, ka publiskām institūcijām izprotamas misijas vietā ir noteikti vairāki desmiti reizēm savstarpēji pretrunīgi pienākumi. Jāatzīst, ka nereti arī publiskās pārvaldes institūcijai darbības mērķi nav pilnībā skaidri vai pat tie noteikti nepareizi. Rezultatīvo rādītāju un to etalonlielumu noteikšana palīdz precizēt organizācijas darbības mērķus.

Publiskās pārvaldes rezultatīvo rādītāju noteikšana nav vienkāršs, bet ir sarežģīts un ilgstošs process. Dažkārt rezultatīvo rādītāju kopums ir pārāk šaurs, neaptverot visus organizācijas mērķus un uzdevumus. Citkārt, tieši otrādi, tas ir pārāk plašs un darbiniekiem ir grūti saprast, uz kuriem rādītājiem koncentrēties (Osborne, Gaebler 1992). Visi rezultatīvie rādītāji nav vienādā mērā izmantojami un līdzvērtīgi. Mazāk noderīgos rādītājus, kā arī tos, kuru iegūšana izmaksā pārāk dārgi, ir lietderīgi izslēgt no aprēķināmo un vērtējamo rādītāju kompleksa un tos aizvietot ar citiem rādītājiem.

1. attēlā atspoguļota saistība starp politikas noteikšanas un īstenošanas procesu, rezultātiem un rezultatīvajiem rādītājiem.

1. att. Saistība starp politikas noteikšanas un īstenošanas procesu, rezultātiem un rezultatīvajiem rādītājiem
Connection between policy planning and implementation process and results and indicators

Šo shēmu (modeli) var izmantot dažādos publiskās pārvaldes līmeņos, ieskaitot valdību, ministrijas, aģentūras, teritoriālās valsts pārvaldes iestādes, reģionālās un vietējās pašvaldības, valsts un pašvaldību uzņēmējiesabiedrības, kā arī dažādu līmeņu programmu, apakšprogrammu, rīcības virzienu, uzdevumu, pasākumu, struktūrvienību un pat darbinieku darbības plānošanai un novērtēšanai.

Modeļa elementu loģiskā secība un mijiedarbība ir šāda.

Analizējot sociāli ekonomiskās problēmas, tiek formulētas sociāli ekonomiskās vajadzības un noteiktas to prioritātes. Tālāk nosaka programmas vai organizācijas, kas īsteno šo vajadzību apmierināšanu. Vadoties no misijas un sociāli ekonomiskajām vajadzībām, nosaka programmas un organizācijas konkrētos mērķus – vēlamu stāvokli, ko valdība vēlas sasniegt, pilnveidojot noteiktu politikas jomu.

Izvirzītie mērķi kalpo par bāzi nepieciešamo resursu (*inputs*) – cilvēku, finansu, materiāli-tehnisko, dabas un informācijas resursu vajadzību noteikšanai un to meklēšanai. Izmantojot resursus, mērķtiecīgas darbības rezultātā iegūst produktus, sniedz pakalpojumus, pieņem lēmumus. To daudzumu izmēra ar izpildes (*outputs*) rādītājiem. Piemēram, ar pakalpojumu saņēmēju skaitu.

Izpildes rādītāji, mijiedarbojoties ar ārējo vidi – klientiem, lietotājiem, veido rezultātu (*outcomes*) rādītājus. Rezultātu rādītāji parāda klientu – citu organizāciju un atsevišķu personu ieguvumus kā darbības izpildes sekas. Rezultātu rādītāji raksturo mērķu sasniegšanas pakāpi, kvalitāti programmas īstenošanas vai

organizācijas darbības rezultātus. Polits (Pollitt) un Bukerts (Bouckaerts) (2000) šos rezultātus sauc par starprezultātiem (*intermediate outcome*), Osborns (Osborne) un Gebrels (Gaebler) (1992) – par programmas rezultātiem, Latvijas Politikas plānošanas pamatnostādnes – par politikas rezultātiem.

Rezultātu rādītāji var raksturot ne tikai programmas rezultātus, bet zināmā mērā arī organizācijas politikas rezultātus. Bet politikas rezultātus vēl labāk atspoguļo ietekmes (*impact*) rādītāji. Tie parāda misijas īstenošanas pakāpi, kā programma vai organizācija ietekmē sabiedrību plašākā izpratnē, vai kādu citu programmu. Ietekmi var uzskatīt kā augstākas pakāpes rezultātu, ko rada zemākas pakāpes rezultāts.

Ekonomiskā efektivitāte (*efficiency*) parāda attiecības starp izmantotajiem resursiem un izpildes rādītājiem. To mēra kā resursu patēriņu (izmaksas, cilvēkdienas utt.) uz vienu izpildes rādītāja vienību.

Savukārt funkcionālā (kvalitatīvā) efektivitāte (*effectiveness*) parāda, kā programma vai organizācijas darbība ir sasniegusi vēlamā rezultāta un ietekmes kvalitāti, kā darbība atbilst programmas vai organizācijas izvirzītajiem mērķiem un misijai.

Visus rezultatīvos rādītājus nav iespējams iegūt vienlīdz viegli.

Nenoliedzami, ka vienkāršāk noteikt ir izpildes rādītājus nekā rezultātu un ietekmes rādītājus. Ja parasti izpildes rādītāji ir īstermiņa, tad rezultātu rādītāji un, jo sevišķi, ietekmes rādītāji visbiežāk ir ilgtermiņa rādītāji. Tie var realizēties zināmā laika periodā pēc darbības izpildes. Rezultātu un ietekmes rādītāju izmērīšanu un attiecināšanu uz konkrētas institūcijas vai programmas darbību sarežģī arī tas, ka šos rādītājus ietekmē arī citu institūciju darbība, citi procesi.

Par sasniegto rezultatīvo rādītāju salīdzināšanas bāzi (*benchmark*) kalpo:

- plāna (projekta, programmas) rādītāji;
- iepriekšējo periodu rādītāji;
- citu institūciju rādītāji;
- citu valstu analogisko institūciju rādītāji;
- privātā sektora rādītāji;
- normatīvi.

Jāatzīmē, ka parasti vieglāk izmērīt darbības rezultātus ir zemākos pārvaldes līmeņos un amatos nekā augstākos. Piemēram, medmāsu darbību ir vieglāk izmērīt nekā ārstu. Jaunās publiskās pārvaldes valstīs ir publicēts daudz informācijas par skolotāju, policistu, sociālo darbinieku, sociālās apdrošināšanas aģentūru speciālistu darbības izvērtēšanu, bet ļoti maz informācijas par politiķu un augstāko ierēdņu darbības novērtēšanu.

Īstenojot darbības novērtēšanu, izmantojot rezultatīvos rādītājus, ieteicams:

- veikt kā kvantitatīvo, tā kvalitatīvo novērtēšanu, neaprobežoties tikai ar izpildes rādītāju lietošanu, bet pēc iespējas plašāk izmantot rezultātu un ietekmes rādītājus;
- regulāri (vēlams ik gadus) veikt rezultatīvo rādītāju izmantošanas analīzi un pilnveidot to sastāvu, iesaistot šajā procesā dažādu līmeņu pārvaldes darbiniekus, kā arī klientus un ekspertus;
- izvēlēties optimālu rezultatīvo rādītāju skaitu, neaizraujoties ar pārāk daudz, tajā skaitā maznozīmīgu un mākslīgi izdomātu rādītāju, lietošanu;

rezultatīvos rādītājus izmantot maksimāli plaši, tajā skaitā kompleksi saistot dažādas programmas, apakšprogrammas, uz rezultātu orientēta budžeta veidošanai, stratēģiskajai plānošanai utt.

Pašlaik Latvijas valsts pārvaldes darbības plānošana lielā mērā balstās uz ieguldījumu (resursu) plānošanu, daudz uzmanības nepievēršot sākotnējo ieguldījumu sasaistīšanai ar valsts politikas vai programmu vēlamajiem rezultātiem. Šāda pieeja ir vienkārša, taču tā nedod iespēju novērtēt darbības efektivitāti. Lai izveidotu ciešu saikni starp ieguldījumiem un rezultātiem, kā saistošo posmu lietojot citus politikas vai programmas izpildes rādītājus (darbības rezultātus), ir nepieciešama uz rezultātu orientēta darbības plānošanas sistēma.

Lai noteiktu sagaidāmos rezultātus, ir nepieciešams formulēt sasniedzamos stratēģiskos mērķus, kas norāda uz rezultātiem. Jānodrošina darbības plānošanas sistēmas un rezultatīvo rādītāju cieša saikne ar stratēģiskās plānošanas procesu.

Tā, piemēram, izveidojot valsts aģentūru, starp attiecīgo ministru un valsts aģentūras direktoru noslēgtais pārvaldes līgums paredz valsts aģentūras darbības un kvalitatīvos un kvantitatīvos rādītājus, to skaitā publisko pakalpojumu sniegšanas un klientu apkalpošanas rādītājus, valsts aģentūras darbības rezultātu novērtēšanas kārtību un kritērijus, kā arī atskaitīšanās kārtību par sasniegtajiem rezultātiem (Publisko aģentūru likums, 13.pants, 2001). Jāparedz kvalitatīvie un kvantitatīvie rādītāji, kas satur iestādes vadības sagatavoto aģentūras vidēja termiņa darbības un attīstības stratēģiju un darbības plānu, kā arī kārtējās darbības plānu.

Pirmie mēģinājumi noteikt un izmantot publiskās pārvaldes rezultatīvos rādītājus Latvijā saistīti ar valsts budžeta izstrādāšanu un tā izpildes kontroli. Saskaņā ar likuma "Par valsts budžetu 1998.gadam" 12.pantu 1998.gada 19.maijā Ministru kabinets izdeva noteikumus Nr.190 "Noteikumi par resoru programmu un apakšprogrammu rezultatīvajiem rādītājiem". Līdzīgi noteikumi tika izdoti arī turpmākajos gados. Šie noteikumi nosaka ministriju un citu centrālo valsts iestāžu programmu (apakšprogrammu) rezultatīvos rādītājus, kas paredz veicamā darba (pasākumu) apjomu un raksturo valsts budžeta līdzekļu izlietojuma efektivitāti un mērķtiecīgumu.

Tomēr vairums izmantoto t.s. institūciju rezultatīvo rādītāju neatbilst politikas rezultātu sasniegšanas rādītājiem, bet gan pārsvarā raksturo ieguldīto resursu apjomu (štata vietas, institūciju skaits). Skaidri definētu budžeta programmu mērķu trūkums ir radījis situāciju, ka rezultatīvo rādītāju sistēma pamatā ir veidojusies kā ieguldījumu rādītāju sistēma, jo daudzos gadījumos ieguldījumi ir bijuši vienīgie iespējamie skaidri definējamie lielumi. Tikai atsevišķos gadījumos tiek norādīti arī darbības rezultātu sasniegšanas rādītāji (kā, piemēram, normatīvo aktu projektu sagatavošanas skaits).

Apsveicami, ka "Valsts pārvaldes reformas stratēģijā no 2001. līdz 2006. gadam", kas apstiprināta Ministru kabinetā 2001. gada 10. jūlijā, kā viens no uzdevumiem izvirzīts "uz rezultātu", nevis "uz procesu" (uz funkciju veikšanu) orientētas darba kultūras attīstīšana.

Stratēģijā pareizi uzsvērts: "Mēģinājumi ieviest budžeta programmas nav īstenoti pilnībā, piešķirami valsts budžeta līdzekļi atbilst iestādes ar noteiktu štatu vienību uzturēšanai. Plānotie darbības rezultatīvie rādītāji tiek definēti formāli bez to sasaistīšanas ar rezultātu izmaksu izvērtējumu un neveicina ekonomiski pamatotu vadīšanu. Tas rada grūtības iestāžu darbības lietderības

novērtēšanā. Lai palielinātu valsts pārvaldes sistēmas efektivitāti, jāievieš darbības plānošana, vadīšana un novērtēšana pēc plānotiem darbības rezultātiem, kas atbilst iestādes misijai un valsts politikas uzdevumiem” (Stratēģija, 2001:12). Turpat minēts, ka nākotnes valsts pārvaldē izdevumu plānošana un kontrole notiks atbilstoši plānotajiem rezultatīvajiem rādītājiem, kas veicinās resursu izlietošanas optimizāciju un samazinās darbības izmaksas. Rezultatīvie rādītāji tiks plānoti saskaņā ar politikas mērķiem un valdības apstiprinātām programmām. Ieviestā atskaitīšanās par darba rezultātu sasniegšanu sekmēs politiskās vadības un sabiedrības kontroli pār valsts pārvaldes darbu un lietderīgu resursu izlietošanu (Stratēģija, 2001).

Ar mērķi sakārtot politikas plānošanas procesu Latvijā, uzlabojot politikas plānošanu, nostiprinot politikas plānošanas sasaisti ar budžeta procesu, kā arī veidojot efektīvāku politikas izvērtēšanas un atskaitīšanās sistēmu, 2001. gada 9. oktobrī Ministru kabinets akceptēja Politikas plānošanas pamatnostādnes. Lai arī dokuments galvenokārt nosaka politikas plānošanas dokumentu hierarhiju un struktūru, tas skar arī politikas novērtēšanas jautājumus. Attiecībā uz novērtēšanu pamatnostādnes paredz pakāpeniski ieviest uz rezultātu orientētu vadības sistēmu valsts pārvaldes institūciju darbībā. Detalizētāki norādījumi par rezultātu izmantošanu un novērtēšanu ir Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmas pamatnostādnēs, ko Ministru kabinets ar rīkojumu Nr.162 apstiprināja 2003. gada 13. martā.

Izmantojot iepriekš paustās atziņas un minēto materiālu analīzi, autore šajā rakstā piedāvā rezultatīvo rādītāju sistēmu divu valsti aktuālu procesu pašvaldību reformas un īpaši atbalstāmo teritoriju programmas – novērtēšanai.

KĀ NOVĒRTĒT PAŠVALDĪBU REFORMAS

Pašvaldību reformu programmu īsteno atbilstoši Pašvaldību reformu koncepcijai, apstiprinātai Ministru kabinetā 1993. gada 28. septembrī, Eiropas Vietējo pašvaldību hartai, pieņemtai Saeimā 1996. gada 22. februārī, Latvijas Republikas likumiem un citiem normatīviem aktiem.

Pašvaldību reformu programmas misija ir izveidot demokrātiskas vietējās un reģionālās pašvaldības, kas spētu sniegt efektīvus pakalpojumus iedzīvotājiem, veicinot to dzīves līmeņa paaugstināšanu.

Pašvaldību reformu mērķis ir sakārtot vietējās publiskās pārvaldes sistēmu ar nolūku tuvināt pārvaldi iedzīvotājiem.

Pašvaldību reformu galvenie uzdevumi ir demokratizēt un decentralizēt valsts varu, celt pašvaldību atbildību par to pārziņā nodoto funkciju izpildi, uzlabot iedzīvotājiem sniedzamo pakalpojumu kvalitāti un maksimāli iesaistīt iedzīvotājus pašvaldību darbā.

Pašvaldību reformu programmas galvenie virzieni ir:

- sagatavot priekšlikumus par Satversmes papildināšanu ar nodaļu, kurā būtu ietverti galvenie pašvaldību pamatprincipi;
- sakārtot pašvaldību īpašumtiesības;
- nodrošināt patstāvīgu, reāliem apstākļiem atbilstošu, efektīvu funkcionējošu pašvaldību budžetu veidošanu;
- īstenot administratīvi teritoriālā iedalījuma reformu;
- īstenot pašvaldību juridisku reformu;

veikt optimālu funkciju sadali starp centrālo valdību un pašvaldībām, kā arī starp dažāda līmeņa pašvaldībām;
 izveidot centrālās valdības un pašvaldību sarunu sistēmu;
 izveidot pašvaldību deputātu un darbinieku apmācības sistēmu.

Resursu rādītāji pašvaldību reformu programmas īstenošanai ir:

finansējums no valsts budžeta;
 starptautisko organizāciju finansējums;
 pašvaldību budžeta līdzekļi;
 Latvijas un ārzemju speciālistu skaits, kas iesaistīti pašvaldību reformu īstenošanā.

Izpildes rādītāji pašvaldību reformu programmas izvērtēšanai ir:

pašvaldību skaita samazināšanās (cik reizes) administratīvi teritoriālās reformas rezultātā;
 novadu, kas izveidoti pēc pašvaldību iniciatīvas, tām brīvprātīgi apvienojoties, skaits un īpatsvars;
 novadu, kas izveidoti pēc atbildīgās ministrijas projektiem, skaits un īpatsvars;
 pašvaldību budžeta apjoma palielināšanās;
 pašvaldību, kas apstiprinājušas teritorijas plānojumus, skaits un īpatsvars;
 pašvaldību, kas ieviesušas kvalitātes sistēmas vai standartus, skaits un īpatsvars;
 pašvaldību, kas izveidojušas "vienas pieturas aģentūras", skaits un īpatsvars;
 pašvaldību, kas izstrādājušas pilsētu (vietu) mārketinga koncepciju, skaits un īpatsvars;
 iedzīvotāju un organizāciju, kas piedalījušies pašvaldībai aktuālu jautājumu (administratīvi teritoriālās reformas, pašvaldības budžeta, teritorijas plānojuma u.c.) apspriešanā, skaits;
 kvalifikācijas kursus apmācīto pašvaldības deputātu un darbinieku skaits.

Programmas rezultātu rādītāji ir:

iedzīvotājiem sniedzamo pakalpojumu loka paplašināšana un kvalitātes uzlabošana;
 pakalpojuma saņemšanai patērētais laiks, ieskaitot laiku ceļā;
 klientu sūdzību skaita samazināšanās;
 klientu apmierinātības līmeņa palielināšanās;
 iedzīvotāju aktivitātes palielināšanās pašvaldības lēmumu pieņemšanā;
 uzņēmējdarbības vides uzlabošanās pašvaldības teritorijā;
 pašvaldību, kam nepieciešama valsts palīdzība finanšu stabilizācijai, skaita un īpatsvara samazināšanās;
 pašvaldību deputātu un darbinieku apmierinātības līmenis ar apmācībām kursu sistēmā;
 pašvaldības vadītāju apmierinātības līmenis ar deputātu un darbinieku kvalifikāciju;
 pašvaldības darbinieku, kas aizgājuši no darba gada laikā pēc kursu pabeigšanas, skaits un īpatsvars.

Programmas ietekmes rādītāji ir:

- tautsaimniecības attīstības tempu pieaugums;
- iedzīvotāju dzīves kvalitātes uzlabošanās.

KĀ ATTAISNOJAS ĪPAŠAIS ATBALSTS

Īpaši atbalstāmo teritoriju attīstības programma ir izstrādāta un tiek pildīta reģionālās attīstības politikas īstenošanas ietvaros, līdz ar to programmas misija izriet no reģionālās politikas mērķiem.

Īpaši atbalstāmo teritoriju programmas misija ir radīt priekšnoteikumus labvēlīgu un līdzvērtīgu vides, dzīves un darba apstākļus visos Latvijas reģionos, sekmējot iedzīvotāju dzīves līmeņa celšanos sociāli ekonomiskā ziņā vairāk atpalikušajos reģionos.

Programmas mērķi ir šādi:

- paātrināt sociāli ekonomiskajā ziņā vairāk atpalikušo teritoriju attīstību; veicināt saimniecisko darbību atpalikušajās teritorijās.

Īpaši atbalstāmo teritoriju programmas uzdevumi ir šādi:

- identificēt teritorijas, kam nepieciešams īpašs atbalsts;
- sniegt finansiālu atbalstu uzņēmējdarbības attīstības projektiem teritorijās ar īpaši atbalstāmās teritorijas statusu;
- sniegt finansiālu atbalstu pašvaldību un reģionu infrastruktūras attīstības projektiem;
- sekmēt projektu un investīciju piesaistes kapacitātes pieaugumu.

Īpaši atbalstāmo teritoriju programmas koordinēšanā, īstenošanā un pilnveidošanā ir iesaistītas dažādas institūcijas: Nacionālā reģionālās attīstības padome, Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija, VBOSIA "Reģionu attīstība", Reģionālā fonda konsultatīvā komisija, pašvaldības, īpaši atbalstāmo reģionu attīstības padomes.

Īpaši atbalstāmo teritoriju attīstības programmas īstenošanas ekonomiskais instruments ir Reģionālais fonds, bet tā pārvaldīšanai ir izveidota VBOSIA "Reģionu attīstība" Attiecīgi gan Reģionālā fonda, gan VBOSIA "Reģionu attīstība" misija, mērķi un uzdevumi ir hierarhiski saistīti ar programmas mērķiem un uzdevumiem, un arī liela daļa rezultatīvo rādītāju ir kopīgi.

Īpaši atbalstāmo teritoriju attīstības programmas resursu rādītāji ir šādi:

- reģionālā fonda apjoms (līdzekļu summa);
- reģionālā fonda darbības nodrošināšanas finansējuma īpatsvars Reģionālā fonda apjomā;
- VBOSIA "Reģionu attīstība" darbinieku skaits;
- programmas īstenošanā iesaistīto institūciju programmas darbībai izlietoto cilvēkdienu skaits.

Programmas izpildes rādītāji ir šādi:

- Reģionālajā fondā izskatīto projektu skaits;
- Reģionālā fonda finansēto projektu skaits;
- viena Reģionālā fonda finansēta projekta vidējās izmaksas;
- pašvaldību skaits, kurās atbalstīts kāds projekts;
- pašvaldību īpatsvars, kurās kāds projekts saņēmis finansējumu no Reģionālā fonda, visu īpaši atbalstāmo pašvaldību kopskaitā;
- pašvaldību un uzņēmēju informētības līmenis par statusa iespējām un projektu iesniegšanas procesu;
- projektu pieteikumu kvalitāte;
- nepieņemamu projekta pieteikumu īpatsvars starp visiem iesniegtajiem projektiem.

Programmas rezultātu rādītāji ir šādi:

- piesaistītie līdzekļi (uzņēmēju un pašvaldību) (Ls);
- jaunradītās un saglabātās darba vietas;
- uzņēmēju nomaksātie nodokļi Reģionālā fonda akceptētajos projektos;
- īpaši atbalstāmo teritoriju uzņēmēju vērtējums par programmu;
- īpaši atbalstāmo pašvaldību vērtējums par programmu;
- īpaši atbalstāmo reģionu pašvaldību īpatsvars, kam izstrādāts attīstības plāns, pret visu īpaši atbalstāmo reģionu pašvaldību skaitu;
- pašvaldību, kam piedāvāts pretendēt uz īpaši atbalstāmā reģiona statusu, bet kas nepiesakās, īpatsvars pretendentu kopskaitā;
- dažādu citu piesaistīto projektu skaits pašvaldībās ar īpaši atbalstāmā reģiona statusu.

Īpaši atbalstāmo reģionu attīstības programmas ietekmes rādītāji ir šādi:

- iekšzemes kopprodukta pieaugums uz vienu iedzīvotāju;
- iedzīvotāju ienākuma nodokļa pieaugums uz vienu iedzīvotāju;
- nefinanšu investīciju pieaugums uz vienu iedzīvotāju;
- ekonomiski aktīvo uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību skaita pieaugums uz 1000 iedzīvotājiem;
- teritorijas attīstības indeksa palielināšanās īpaši atbalstāmajos reģionos;
- reģionālo atšķirību samazināšanās valstī;
- īpaši atbalstāmā reģiona statusa aprīte (pašvaldību, kam statuss netiek piedāvāts no jauna, īpatsvars no visu īpaši atbalstāmo pašvaldību skaita).

SECINĀJUMI

Situācijas analīze liecina, ka Latvijā, izmantojot ārzemju pieredzi, ir uzsākta rezultatīvo rādītāju izmantošana publiskajā pārvaldē. To būtu nepieciešams ieviest arvien vairāk un plašāk, aptverot kā valsts pārvaldes, tā pašvaldību līmeni. Pozitīvi bez tradicionālajiem resursu un izpildes rādītājiem pamazām tiek mēģināts izmantot arī rezultātu un ietekmes rādītājus. Jārēķinās ar grūtībām un reizēm ar augstām izmaksām rezultātu un ietekmes rādītāju izmērīšanā, tāpēc jāapsver katra rādītāja lietderība. Dažādu programmu, organizāciju rezultatīvo rādītāju sistēmu var veidot soli pa solim, pakāpeniski paplašinot rādītāju klāstu.

LITERATŪRA

1. Publisko agentūru likums /Pieņemts 2001.g. 22.martā, *Latvijas Vēstnesis*, 2001. g. 11.aprīlis.
2. Ministru kabineta noteikumi Nr.190 "Noteikumi par resoru programmu un apakšprogrammu rezultatīvajiem rādītājiem", izdoti 1998.g. 19.maijā.
3. Instrukcija par vidēja termiņa valsts budžeta projekta izstrādāšanu, 2001.-2003. finanšu gadam. /Apstiprinājusi Finanšu ministrija 2000.g. 20.jūl. Nr.2-1-07/1610. Rīga, 2000.
4. Politikas plānošanas pamatnostādnes. MK, 2001.gada 2.oktobrī.
5. Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmas pamatnostādnes. MK, rīkojums Nr.162, 2003.gada 13.martā.
6. Valsts pārvaldes reformas stratēģija no 2001. līdz 2006. gadam /Apstiprināta Ministru kabinetā 2001.g. 7.jūl. Rīga, 2001.

7. Īpaši atbalstāmo reģionu attīstības programmas izvērtējums (1998.-2000.g.gads)/ VSIA " Reģionu attīstība". Rīga, 2001.
8. *Rezultatīvo rādītāju ieviešana valsts pārvaldē*. Rīga: LU, 2001.
9. Allen R., Tomassi D. *Managing Public Expenditure*. Paris: SIGMA, 2001.
10. Behu, Robert D. Why Measure Performance Different Purposes Require Different Measures, *Public Administration Review*, 2003, September/October, Vol. 63, No 5, pp. 586-606.
11. Caiden N. Public Service Professionalism in Performance Measurement and Evaluation/ In: *Public Service in Transition: Enhancing its Role, Professionalism, Ethical Values and Standards*, 1999.
12. Kopezynski, Mary and Michael Lombardo. Comparative Performance Measurement: Insights and Lessons Learned from a Consortium Effort, *Public Administration Review*, 1999, No59(2), pp.124-134.
13. Kravchuck, Roberts and Ronald W. Schack. Designing Effective Performance Measurement System under the Government Performance and Results Act of 1993, *Public Administration Review*, 1996, 56(4), pp.348-354.
14. Measuring and Managing Results: Lessons for Development Cooperation, *Sida Evaluations Newsletter*, 1997, No.6.
15. Osborne David and Ted Gaebler. *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector*. New-York: Addison – Wesley Publishing Co, 1992.
16. Pollitt, Christopher and Gert Bouckaert. *Public Management Reform: A Comparative Analysis*. New York: Oxford University Press, 2000.
17. The Commonwealth Budget. – [http://www.dofa.gov.au/budget_group /Band RF wk / Oand OF wk /Specifying Oand O /SO and O](http://www.dofa.gov.au/budget_group/Band RF wk /Oand OF wk /Specifying Oand O /SO and O).
18. Vanags Edvīns u.c. Rezultatīvo rādītāju ieviešana publiskajā pārvaldē. Grām: *Ekonomikas un vadības zinību attīstības problēmas, IV*: LU zinātniskie raksti, 647. sēj. Rīga: LU, 2001, 803.-811.lpp.
19. Vanags Ilmārs. Centrālās statistikas pārvaldes darbības rezultatīvie rādītāji Grām: *Statistikas un pārvaldes problēmas, 2002*: LSI zinātniskie raksti. Rīga: LSI, 2002, 6.-10.lpp.
20. Vanags Ilmārs. Efektivitātes kategorijas un rādītāji valsts statistikas sistēmā. Grām: *Ekonomikas un vadības zinību attīstības problēmas, III*: LU zinātniskie raksti. Rīga: LU, 2001.

Use of Resultative Indicators in Evaluation of Local Government Reforms and Development of Territories

Summary

One of the main principles of modern public administration is orientation to results. It is achieved by using resultative indicators. Orientation to results not to the process (implementation of functions) slowly is developed in Latvia, too. To increase the efficiency and effectiveness of public administration system, the planning, managing, evaluation by predicted results, that fit to the mission of institution and tasks of state policy, is introduced. The article shows theoretical base of resultative indicators and suggests resultative indicators, that can be used for evaluation of local government reforms and the program of specially assisted territories.

Cēloņsakarības loma noziedzīgos nodarījumos pret personas veselību un dzīvību

A Role of Preconditions in Criminal Offence to Person's Health and Life

Evija Vīnkalna

LU Juridiskās fakultātes

Krimināltiesisko zinātņu katedras lektore

LU doktorante

Cēloņsakarības loma pareizā noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijā ir nenoliedzama. Viena no problemātiskām tiesu praksē ir izrādījusies noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija pēc Krimināllikuma (turpmāk tekstā – KL) 125.panta 3. daļas¹, kur ar nodarījumu apdraudētais objekts ir personas dzīvība un veselība. Šā panta ietvaros ir nepieciešama pat trīs veidu cēloņsakarības konstatācija. Nereti tieši cēloņsakarības precīza noteikšana ir pamats tam, lai KL 125.panta 3. daļa precīzi tiktu norobežota no tīšas slepkavības un nonāvēšanas aiz neuzmanības.

Atslēgvārdi: cēloņsakarība, cēlonis, krimināltiesības, dzīvība, kvalifikācija, noziedzīgs nodarījums, sekas, veselība

1. IEVADS

Juridisko pamatu personas saukšanai pie kriminālatbildības rada konkrēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanas fakts.

Viens no nosacījumiem, lai personu sauktu pie kriminālatbildības ir sekojošs – izdarītais nodarījums ir paredzēts Krimināllikumā un tam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes².

Noziedzīga nodarījuma sastāvu veido KL Vispārīgās un Sevišķās daļas normās noteikto objektīvo un subjektīvo pazīmju kopums, kas ir nepieciešams un pietiekams, lai raksturotu noteikta veida noziedzīgu nodarījumu.

Tikai tāds personas nodarījums, kas atbilst noziedzīga nodarījuma sastāvam, iegūst juridiska fakta nozīmi un kļūst par kriminālatbildības pamatu, kad personai valsts vārdā tiek uzlikts pienākums izciest sodu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, saistot to ar viņas personiskās brīvības, atsevišķu tiesību vai mantiska rakstura ierobežojumiem.

Ja personas nodarījumā trūkst kaut vienas no KL paredzētajām pazīmēm, tās nodarījumā nav noziedzīga nodarījuma sastāva³.

Ņemot vērā noziedzīga nodarījuma izdarīšanas konkrētos apstākļus un nodarījumu izdarījušai personai piemētošās īpašības, noziedzīga nodarījuma sastāva jēdzienā ietvertās kopīgās pazīmes iespējams iedalīt divās grupās: objektīvajās un subjektīvajās pazīmēs.

Ja nodarījuma subjektīvās pazīmes raksturo personu, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, tad objektīvo pazīmju kopumā ietilpst ar KL aizsargātās intereses un pazīmes, kas raksturo personas nodarījuma ārējās izpausmes procesu, kaitējumu, kas radīts ar prettiesisko darbību vai bezdarbību ar likumu aizsargātām interesēm⁴.

Tādos gadījumos, kad noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvajā pusē ietvertas arī kaitīgās sekas (materiālos sastāvos), noziedzīgo nodarījumu kvalifikācija pēc objektīvās puses nav iespējama bez cēloņsakarības (objektīvās saiknes starp nodarījumu un kaitīgajām sekām) konstatēšanas, lai pierādītu, ka kaitīgās sekas ir iestājušās tieši vainīgās personas darbības vai bezdarbības rezultātā.⁵

Saistībā ar cēloņsakarību krimināltiesību teorijā tiek izvirzīts viedoklis, ka cēloņsakarība nav patstāvīga objektīvās puses pazīme, un līdz ar to līdzās darbībai (bezdarbībai) un kaitīgajām sekām atsevišķi nosaukt nav nepieciešams⁶. Tomēr šādam viedoklim nevar pievienoties, tā kā cēloņsakarībai kā objektīvās puses pazīmei ir būtiska loma, un bez tās konstatācijas nav iespējama arī noziedzīga nodarījuma sastāva konstatācija pēc kāda no KL pantiem.

Līdz ar to noziedzīgu nodarījumu materiālos sastāvos cēloņsakarība ir svarīga noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīme, tā kā tā ir arī viena no nepieciešamajiem kriminālatbildības priekšnosacījumiem⁷, no kura precīzas noteikšanas ir atkarīga noziedzīga nodarījuma kvalifikācija.

Cēloņsakarības izpratne krimināltiesībās nav viennozīmīga, arī tās noteikšana dažkārt var izrādīties problemātiska.

2. CĒLOŅSAKARĪBAS BŪTĪBA

Cēloņsakarības izziņāšanas, tās būtības noskaidrošanas vēsture ir ilga⁸ un vēsturiski cēloņsakarības izpratne krimināltiesībās dažādos laikos un dažādās valstīs ir bijusi atšķirīga⁹.

20. gadsimta 50.-60. gados, mēģinot rast precīzu un vienveidīgu cēloņsakarības izpratni krimināltiesībās, tika izstrādāta *conditio sine qua non* teorija (nepieciešamā cēloņa teorija), kuru pamatoja profesors A. Piontkovskis (*Пшонтковский А. А.*)¹⁰. Saistībā ar šo teoriju, krimināltiesiskā nozīmē darbība vai bezdarbība izraisa sekas *ar nepieciešamību*¹¹.

Lai gan juridiskajā literatūrā saistībā ar cēloņsakarības precīzu izpratni nepieciešamā cēloņa teorija tiek arī kritizēta, norādot uz tās nepilnībām¹², tomēr nav noliedzams, ka minētā teorija vispilnīgāk parāda saikni starp darbību (bezdarbību) kā cēloni un iestājušos kaitīgo rezultātu (sekām) un vistiešāk atbilst filozofijā pieņemtajai cēloņa un seku izpratnei, kur norādīts, ka cēloņsakarība var izpausties dažādās matērijas kustību formās, taču vienmēr un visur izvirza tādu atkarību, kad viena parādība (cēlonis) neizbēgami rada citu parādību (sekas).¹³

Arī Latvijas krimināltiesībās tiek atzīts, ka cēloņsakarība izpaužas tādā veidā, kad viena parādība (cēlonis) noteiktos apstākļos likumsakarīgi un nepieciešami rada citu parādību (sekas)¹⁴.

Definējot cēloņsakarību krimināltiesībās, ir norādīts, ka tā ir tāda objektīvā saikne starp prettiesisko darbību vai bezdarbību un to radītajām laika ziņā sekojošām kaitīgajām sekām, kurā darbība vai bezdarbība sagatavo un nosaka seku iestāšanās reālu iespēju un kurā darbība vai bezdarbība ir galvenais

noteicošais faktors, kas neizbēgami radījis kaitīgās sekas¹⁵. Domājams, ka arī pašā cēloņsakarības definējumā ir svarīgi iekļaut norādījumu – “nepieciešami radījis kaitīgās sekas”.

3. CĒLOŅSAKARĪBAS LOMA NOZIEDZĪGU NODARĪJUMU KVALIFIKĀCIJA PĒC KL125.P. 3.D.

KL vieni no smagākajiem ir nodarījumi pret personas veselību un dzīvību. Personas veselība un dzīvība kā noziedzīgā nodarījuma sastāva objekts tiek apdraudēts arī pēc KL 125.panta 3. daļas.

KL 125. panta 3. daļā paredzēta kriminālatbildība par tiša smaga miesas bojājuma nodarīšanu, kas vainīgā neuzmanības dēļ bijis par iemeslu cietušā nāvei.

Iepazīstoties ar tiesu praksi, jāsecina, ka ne vienmēr šī krimināltiesiskā norma tiek pareizi iztulkota un piemērota. KL 125. panta 3. daļā paredzēts tiša smaga miesas bojājuma sevišķi kvalificēts sastāvs, kuru par tādu padara sekas – cietušā nāve¹⁶.

Nereti tiša smaga miesas bojājuma nodarīšana, kas vainīgā neuzmanības dēļ izraisījusi cietušā nāvi, norobežošana no slepkavības ar netiešu nodomu un nonāvēšanas aiz neuzmanības var izrādīties problemātiska.

Liela loma noziedzīga nodarījuma kvalifikācijā pēc KL 125.panta 3. daļas ir cēloņsakarības precīzai noteikšanai.

Pirmkārt, KL 125. panta 3.daļā paredzētais nozieguma sastāvs neapšaubāmi saistās ar fiziskās vardarbības vērsanu pret cietušo.

Tādēļ, risinot jautājumu par cēloņsakarības noteikšanu šāda veida nodarījumos, lietderīgi ir noskaidrot jēdziena “fiziskā vardarbība” būtību.

Juridiskajā literatūrā par *fizisko vardarbību* uzskata tišu, nelikumīgu fiziskā kaitējuma nodarīšanu citam cilvēkam pret vai neatkarīgi no viņa gribas, enerģētiski iedarbojoties uz cietušā orgāniem, audiem vai cietušā organisma fizioloģiskajām funkcijām, ar ko var tikt radīts *fizisks kaitējums* (nāve, smags miesas bojājums, viegls miesas bojājums, u.c.)¹⁷.

Cēloņsakarības nepieciešamajām pazīmēm nodarījumos pēc KL 125.panta 3.daļas ir jābūt sekojošām:

- 1) ir konstatēta vardarbīga darbība (bezdarbība), kas ir cēlonis un izraisa laika ziņā sekojošas kaitīgas fiziskas sekas,
- 2) vardarbīgā darbība (bezdarbība) ir nepieciešamais fizisko seku iestāšanās priekšnosacījums tāds nosacījums, bez kura sekas konkrētajos apstākļos nebūtu iestājušās,
- 3) vardarbīgā darbība (bezdarbība) pēc sava rakstura rada tiešu (nepastarpinātu) konkrēto seku nodarīšanu vai pastarpinātu posmu rašanos. Tādējādi nepieciešamā cēloņsakarība var būt kā nepastarpināta (tieša), tā arī pastarpināta pēc principa “cēloņa cēlonis ir rezultāta cēlonis”,
- 4) kaitīgās fiziskās sekas ir īstenās, tiešās fiziskās vardarbības sekas, bet ne blakus cēloņu sekas, kas nav saistītas ar darbību (bezdarbību un nejauši iejaucas likumīgajā cēloņa – seku procesā.¹⁸

Otrkārt, KL 125. panta 3. daļā ir ietvertas divu veidu sekas – smagi miesas bojājumi un kā tā rezultāts – cietušā nāve, kas ir cieši savstarpēji saistītas.

Lai noziedzīgu nodarījumu kvalificētu pēc KL 125.panta. 3.daļas, ir jākonstatē vairākas cēloņsakarības. Pirmkārt, ir jākonstatē saistība starp vainīgā rīcību (cēloni) un smagu miesas bojājumu nodarīšanu (sekām). Otrkārt, ir jākonstatē cēloņsakarība starp smaga miesas bojājuma nodarīšanu un cietušā nāvi¹⁹. Treškārt, ir jākonstatē cēloņsakarību starp tiši nodarīto smago miesas bojājumu un cietušā nāvi, jo pirmās kaitīgās sekas ir cēlonis otrajām kaitīgajām sekām²⁰, un pirmās, būdamas nepastarpināts cēlonis, izsaukušas vēl smagākas sekas – cietušā nāvi²¹.

Pie tam cietušā nāve var iestāties tikai tāda miesas bojājuma rezultātā, kas ir bīstams dzīvībai²².

Par dzīvībai bīstamiem tiek atzīti miesas bojājumi, kas nodarījuma brīdī vai turpmākajās stundās pēc sava rakstura apdraud cilvēka dzīvību, tas ir, šādu miesas bojājumu rezultātā tūlīt vai pēc kāda laika var iestāties cilvēka nāve²³.

Līdz ar to viegla vai vidēja smaguma miesas bojājuma nodarīšana nevar būt bīstama dzīvībai, tā nevar izraisīt cietušā nāvi.²⁴

Cēloņsakarības noteikšanas problemātika ir saskatāma tiesu praksē. Pēc KL 125.panta 3. daļas izskatītās krimināllietas dažkārt izraisa šaubas par pareizu noziedzīgā nodarījuma kvalifikāciju.

Šajā saistībā ir vērts pievērst uzmanību sekojošam tiesu prakses piemēram.²⁵

Ludzas rajona tiesa izskatīja krimināllietu, kur pie atbildības pēc KL 125.panta 3. daļas tika saukts M.L., kurš strīda laikā cietušajam iesita divas reizes ar dūri pa seju un divas reizes ar dūri pa krūtīm, kā arī divas reizes pa galvu ar malkas pagali, nodarot cietušajam smagus, dzīvībai bīstamus miesas bojājumus. Pirmās instances tiesa nodarījumu pārkvalificēja uz KL 125.panta 1. daļu (tiša smaga miesas bojājuma nodarīšana), uzskatot, ka M. L. celtā apsūdzība par to, ka tieši viņa nodarīto sitienu rezultātā ir iestājusies cietušā nāve, nav apstiprinājusies, atsaucoties uz tiesmedicīnas ekspertīzes atzinumu. Tajā tika norādīts, ka nevar izslēgt iespēju, ka, sniedzot savlaicīgu medicīnisko palīdzību, cietušā dzīvība varēja būt glābta.

Savukārt Latgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija apmierināja prokurora apelācijas protestu un pirmās instances tiesas spriedumu atcēla, atzīstot M.L. par vainīgu KL 125.panta 3.daļā paredzētā nozieguma izdarīšanā. Tiesa pamatoti norādīja, ka cietušā nāve iestājas no akūtas sirds plaušu mazspējas, kas attīstījās M.L. nodarītā galvaskausa smadzeņu traumas rezultātā, un starp nodarītajiem smagajiem miesas bojājumiem un nāves iestāšanos ir tieša cēloniska saistība. Un tas apstāklis, ka cietušajam netika sniegta palīdzība, nav pamats cēloņsakarības nepieciešamajai konstatācijai starp nodarījumu un sekām.

To, cik svarīgi ir konstatēt neapstrīdamu un pārlicinošu cēlonisko sakaru starp tiša smaga miesas bojājuma nodarīšanu un cietušā nāvi, pierāda nākošais tiesu prakses piemērs²⁶.

J.A. strīda laikā ar nazi iedūra cietušajam zem zoda, nodarot durti griezta brūci zemādā ar mēles saknes aklu ievainojumu un asinsvadu un nervu zaru bojājumu, kā rezultātā izveidojās masīvs infiltrējošs asinsizplūdums zemzoda mīkstajos audos un visā mēlē ar sekojošu mēles, žāvas loku, rīkles un balsenes tūsku, kas izsauca bīstamu afliksijas stāvokli. Cietušais tajā pašā dienā slimnīcā mira.

Ekspertīzē tika apstiprināts, ka cietušā nāves cēlonis bija kakla durti griezta bojājuma sekas, taču arī atzīts, ka ķirurgs, veicot brūces apdari, nerīkojās taktiski

pareizi, slimniekam nebija nodrošināta nepārtraukta novērošana intensīvās terapijas nodaļā, reanimācijas pasākumi tika uzsākti ar novēlošanos; pie tam tika secināts, ka pielietojot pareizu ķirurģisko ārstēšanu, ar vislielāko varbūtību reālos draudus cietušā dzīvībai varēja novērst. Ņemot vērā ekspertu atzinumu, J.A. nodarījums tika kvalificēts pēc KL 125.panta 1.daļas (tīša smaga miesas bojājuma nodarīšana).

Šajā gadījumā, domājams, netika pievērsta nepieciešamā uzmanība faktam, ka starp nodarītajiem miesas bojājumiem un nāves sekām pastāv tieša cēloņsakarība, kaut arī šādos gadījumos tieši šim apstāklim ir noteicošā loma noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijā pēc KL 125.panta 3.daļas.

Savukārt šaubas par to, vai ir konstatējama cēloņsakarība KL 125.panta 3. daļas sastāva ietvaros, var izraisīt sekojošs tiesu prakses piemērs,²⁷ kur iespējamas arī šaubas par to, vai pastāv cēloņsakarība starp nodarītajiem smagajiem miesas bojājumiem un cietušā nāvi. Līdz ar to arī pārdomas par noziedzīgā nodarījuma kvalifikācijas pamatotību pēc KL 125.panta 3. daļas.

Ē.S. strīda laikā reibuma stāvokli vairākas reizes iesita ar malkas pagali un slotas kātu gultā guļošajam cietušajam. Kad cietušais piecēlās un gāja uz mājas priekštelpu, Ē.S. viņam sekoja un turpināja sist ar salūzušās slotas kāta daļu. Cietušais nokrita uz priekštelpas betona grīdas, un viņa roka tika iespiesta starp durvju malu un grīdu. Ē.S. cietušajam nesniedza palīdzību, bet aizgāja no mājas, atstājot 70 gadus veco cietušo neapgērbtu guļam ziemā nekurinātās mājas priekštelpā uz aukstas betona grīdas. Nespējot piecelties, cietušais mira.

Tika konstatēts, ka Ē.S. izdarīto ne mazāk kā 10 sitienu rezultātā cietušajam tika nodarīti smagi miesas bojājumi, kas izsauca dzīvībai bīstamu stāvokli – šoku. Šoks un starp durvju apakšējo malu un betona grīdu saspiestā labā roka izraisīja cietušā piespiedu stāvokli, kura laikā, vispārējas pazeminātas temperatūras iedarbības rezultātā iestājusies nāve, kuras cēlonis ir nosalšana notikuma vietā.

Tiesa atzina, ka Ē.S. ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā pēc KL 125.panta 3.daļas.

Tomēr, vai minētajā gadījumā smago miesas bojājumu atrašanās cēloniskā sakarā ar nāves sekām, ir tik nepārprotama?

Iepriekšminētajos gadījumos objektīvās cēloņsakarības noteikšana ir izrādījusies problemātiska. Ilustrācijai norādišu arī piemērus no tiesu prakses, kad cēloņsakarības pastāvēšana vai nepastāvēšana KL 125. panta 3. daļas sakarā ir neapstrīdama un acīmredzama.

Tiesu praksē ir gadījumi, kad cēloņsakarība starp tīši nodarītajiem miesas bojājumiem un nāves sekām ir nepārprotama, un kvalifikācija pēc KL 125.panta 3. daļas ir neapšaubāma.

Piemēram, izskatot krimināllietu Jūrmalas tiesā, tika konstatēts, ka A.P. strīda laikā, pārbaudot cietušā apgalvojumu, ka nejūt sāpes, iedūra viņam ar nazi kājā un tādējādi savainoja viņa ciskas artēriju, kas izsauca ārēju asiņošanu un iekšējo orgānu mazasinību. Pēc nodarījuma A.P. cietušā kāju pārsēja ar gludekļa vadu un izsauca medicīnisko palīdzību, bet pats no notikuma vietas aizgāja. No nodarītajiem miesas bojājumiem, kas izraisīja asiņošanu, cietušais mira²⁸.

Tāpat tiesu praksē ir ne mazums piemēru, kur acīmredzami nepārprotama konstatējama cēloņsakarības neesamība starp nodarītajiem smagajiem miesas bojājumiem un nāves sekām. Šādos gadījumos cietušā nāvi ir izraisījis cits apstāklis.

Kurzemes apgabaltiesa konstatēja, ka G.V. sadzīviska strīda laikā ne mazāk kā divas reizes ar krēslu iesita cietušajai pa galvu, nodarot smagus miesas bojājumus, kas izsauca dzīvībai bīstamu stāvokli – masīvu akūtu asinsizplūdumu un iekšējo orgānu mazasinību. Nāve cietušajai iestājās aptuveni pēc vienas stundas. Tomēr tika atzīts, ka smagais miesas bojājums neatradās tiešajā cēloniskajā sakarā ar nāves iestāšanos, par cik tika ņemts vērā eksperta atzinumā norādītais, ka cietušās nāves iemesls bija akūta saindēšanās ar etilspirtu, par ko liecināja augstas koncentrācijas etilspirts asinīs²⁹.

Veicot nelielo ieskatu tiesu prakses piemēros, saistībā ar cēloņsakarības lomu un tās noteikšanas problemātiku, jāatzīst, ka vislielākā uzmanība jāvelti jautājumam par tiešā cēloniskā sakara pastāvēšanu starp nodarītajiem miesas bojājumiem un nāves sekām, precīzi konstatējot, ka tieši miesas bojājumi nepieciešami izraisīja nāves sekas, un tās nav izraisījuši citi faktori.

KOPSAVLKUMS

Noziedzīga nodarījuma pareiza kvalifikācija ir likumības nepieciešams priekšnosacījums un tikai tāds personas nodarījums, kas atbilst noziedzīga nodarījuma sastāvam, iegūst juridiska fakta nozīmi un kļūst par kriminālatbildības pamatu.

Noziedzīgu nodarījumu materiālu sastāvos cēloņsakarība ir svarīga noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīme, tā kā tā ir viena no nepieciešamajiem kriminālatbildības priekšnosacījumiem, no kuras precīzas noteikšanas ir atkarīga noziedzīga nodarījuma kvalifikācija.

Cēloņsakarība ir noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās puses nepieciešamā pamatpazīme, tai ir būtiska loma, bez kuras konstatācijas nav iespējama arī noziedzīga nodarījuma sastāva konstatācija pēc kāda no KL pantiem. Tādējādi nav pamata apgalvot, ka cēloņsakarībai nav patstāvīgas pazīmes vieta noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvajā pusē.

Cēloņsakarības izpratne krimināltiesībās nav viennozīmīga, arī tās noteikšana noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijā dažkārt var izrādīties problemātiska.

Definējot cēloņsakarību krimināltiesībās, ir norādīts, ka tā ir tāda objektīvā saikne starp prettiesisko darbību vai bezdarbību un to radītajām laika ziņā sekojošām kaitīgajām sekām, kurā darbība vai bezdarbība sagatavo un nosaka seku iestāšanās reālu iespēju un kurā darbība vai bezdarbība ir galvenais noteicošais faktors, kas neizbēgami radījis kaitīgās sekas. Domājams, ka definējot cēloņsakarību, ir svarīgi iekļaut norādi – “nepieciešami radījis kaitīgās sekas”

KL vieni no smagākajiem ir nodarījumi pret personas veselību un dzīvību. Personas veselība un dzīvība kā noziedzīgā nodarījuma sastāva objekts tiek apdraudēts arī pēc KL 125.panta 3. daļas, kur paredzēta kriminālatbildība par tiša smaga miesas bojājuma nodarīšanu, kas vainīgā neuzmanības dēļ bijis par iemeslu cietušā nāvei.

Nereti tiša smaga miesas bojājuma nodarīšana, kas vainīgā neuzmanības dēļ izraisījusi cietušā nāvi, norobežošana no slepkavības ar netiešu nodomu un nonāvēšanas aiz neuzmanības var izrādīties problemātiska.

Iepazīstoties ar tiesu praksi, jāsecina, ka ne vienmēr šī krimināltiesiskā norma tiek pareizi iztulkota un piemērota. KL 125. panta 3. daļā paredzēts tiša

smaga miesas bojājuma sevišķi kvalificēts sastāvs, kuru par tādu padara sekas – cietušā nāve.

Liela loma noziedzīga nodarījuma kvalifikācijā pēc KL 125.panta 3. daļas ir cēloņsakarībai.

KL 125. panta 3.daļā paredzētais nozieguma sastāvs neapšaubāmi saistās ar fiziskās vardarbības vēšanu pret cietušo.

Fiziskā vardarbība ir tīša, nelikumīga fiziskā kaitējuma nodarīšana citam cilvēkam pret vai neatkarīgi no viņa gribas, enerģētiski iedarbojoties uz cietušā orgāniem, audiem vai cietušā organisma fizioloģiskajām funkcijām, ar ko var tikt radīts *fizisks kaitējums* (nāve, smags miesas bojājums, viegls miesas bojājums, u.c.).

Veicot kvalifikāciju pēc KL 125.pantā 3. daļas, ir nepieciešams konstatēt, ka ir nodarīti smagi miesas bojājumi, kas bīstami dzīvībai.

Par dzīvībai bīstamiem tiek atzīti miesas bojājumi, kas nodarījuma brīdī vai turpmākajās stundās pēc sava rakstura apdraud cilvēka dzīvību, tas ir, šādu miesas bojājumu rezultātā tūlīt vai pēc kāda laika var iestāties cilvēka nāve.

Veicot noziedzīgu nodarījumu kvalifikāciju pēc KL 125.panta 3. daļas, vislielākā uzmanība jāvelti jautājumam par tiešā cēloniskā sakara pastāvēšanu starp nodarītajiem miesas bojājumiem un nāves sekām, precīzi konstatējot, ka tieši miesas bojājumi izraisīja nāves sekas, un citi faktori nav bijuši par iemeslu cietušā nāvei.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

Krimināllikums. Rīga: Tiesu namu agentūra, 2002.

Kraštinš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināllikuma zinātniski-praktiskais komentārs. 3. Sevišķā daļa*. Rīga: firma "AFS", 2003, 12.lpp.

Kraštinš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināllikuma zinātniski-praktiskais komentārs. 3. Sevišķā daļa*. Rīga: firma "AFS", 2003, 14.lpp.

Kraštinš U. *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga: TNA, 2000, 9.lpp.

Liholaja V. *Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijas teorētiskie pamati un prakse*. Rīga: firma "AFS", 2001, 20.lpp.

⁶ Ярмыш Н.Н. *Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве*. Харьков: Право, 2003, с. 462.

Малинин В. Б. *Причинная связь в уголовном праве*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с. 229.

⁸ Малинин В. Б. *Причинная связь в уголовном праве*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с. 3.

⁹ Прохоров Л.А., Прохорова М.А. *Уголовное право: учебник*. Москва: Юрист, с. 66.

¹⁰ Пионтковский А.А. *Проблема причинной связи в праве*. Москва, 1949. с. 135,

Пионтковский А.А. *Учение о преступлении*. Москва, 1961, с. 212-240,

Шарапов Р.Д. *Физическое насилие в уголовном праве*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, с. 138.

¹¹ Прохоров Л.А., Прохорова М. А. *Уголовное право: учебник*. Москва: Юрист, с. 66.

¹² Церетели Т.В. *Причинная связь в уголовном праве*. Москва: Госуд. изд. юридический литературы, 1963, с.129-151, Российское уголовное право. Общая часть. Учебник/ Под ред. В. Н. Кудрявцева и А. В. Наумова. Москва: 1997, с. 111.

¹³ Tauriņš G., *Vēstures filozofija*. Rīga: Latvijas Republikas nacionālā Aizsardzības akadēmija, 1996, 113.lpp.

¹⁴ Kraštinš U. *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga: TNA, 2000, 67.lpp.

- ¹⁵ Krastiņš U. *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga: TNA, 2000, 70.lpp.; skat. arī: Cēloņsakarība, cēlonība, kauzalitāte. Grām.: Krastiņš. U. *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: Nordik, 1998, 43.lpp.
- ¹⁶ Liholaja V. Pretrunīgā tiesu prakse KL 119. panta un KL 125. panta 3. daļas piemērošanā, *Likums un Tiesības*, 2001, nr.2, 52.lpp.
- ¹⁷ Шарапов Р. Д. *Физическое насилие в уголовном праве*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, с. 291.
- ¹⁸ Шарапов Р. Д. *Физическое насилие в уголовном праве*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, с. 141.
- ¹⁹ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināllikuma zinātniski-praktiskais komentārs. 2. Sevišķā daļa*. Rīga: firma "AFS", 2003, 223.lpp.
- ²⁰ *Уголовное право России: учебник для вузов. Особенная часть*. Москва: Изд. гр. НОРМА-ИНФРА, М, 1999, с. 77.
- ²¹ *Уголовное право России. Особенная часть*. / Под ред. Рапога А. И. Москва: Институт международного права и экономики, 1996, с. 42.
- ²² Rudzītis K. Par saprotamu tiesību normu jēgu, *Latvijas Vēstnesis*. 2000, 30.marts, nr. 13 (166).
- ²³ Liholaja V. Pretrunīgā tiesu prakse KL 119. panta un KL 125. panta 3. daļas piemērošanā, *Likums un Tiesības*, 2001, nr.2, 52.lpp.
- ²⁴ Mežulis D. *Personas krimināltiesiskā aizsardzība*. Rīga: "Zvaigzne ABC", 2001, 179.lpp.
- ²⁵ Krimināllieta Nr. KA 03-64/02. Latgales apgabaltiesa. 2002.
- ²⁶ Krimināllieta Nr. K24-44/02-2. Ogres rajona tiesa. 2002.
- ²⁷ Krimināllieta Nr. K24-97/02. Ogres rajona tiesa. 2002.
- ²⁸ Krimināllieta Nr.K17-043/02. Jūrmalas tiesa. 2002.
- ²⁹ Krimināllieta Nr. K02-71/02. Kurzemes apgabaltiesa. 2002.

A Role of Preconditions in Criminal Offence to Person's Health and Life

Summary

Right qualification of criminal offence is necessary precondition of legality.

Causing is important feature of substance of material criminal offences because it is one of the necessary preconditions of criminal liability.

There is no base for declaring that causing isn't self-dependant feature of objective side of criminal offence.

Understanding of causing in criminal law is not equipollent. It could be important to include indication about "necessity of causing of harmful consequences" while defining causing itself.

By studying legal praxis the following conclusion could be made: causing is important feature while qualifying criminal offences under Part 3 Article 125 of Criminal Law; existing of direct cause between bodily harm and death is the main problem in qualification of these offences.

Latvijas ekonomiskā un sociālā attīstība integrācijas procesā Eiropas Savienībā

Latvian Economical and Social Development in Integration Process to EU

Inese Vītola

Latvijas Universitāte
Ekonomikas un vadības fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
Tālr.: +371 7335193
E-pasts: inesevit@inbox.lv

Latvijā daudz tiek runāts par integrāciju, kas ir plašs un darbietilpīgs process. Integrācija patlaban notiek visā pasaulē, šis process notiek kā politiskajos, tā ekonomiskajos centros. Viens no pasaules integrācijas procesiem, kas joprojām turpina savu darbību, ir Eiropas Savienība (ES) [4, 3]. Tā balstās uz ciešu reģionālu sadarbību, kas notiek pēc iespējas vairākos līmeņos un nozarēs.

Pēc neatkarības atgūšanas desmit gadu laikā Latvijā ir izveidota funkcionējoša tirgus ekonomika. Pāreja no plānveida saimniekošanas uz tirgus ekonomiku nav bijusi viegla, īpaši deviņdesmito gadu sākumā. Pašreizējā ekonomiskās attīstības gaita liecina, ka valdība ir spējusi mācīties no savām kļūdām un vairums uzņēmumu ir pielāgojušies jaunajiem tirgus ekonomikas apstākļiem. Ekonomisko attīstību pozitīvi sekmē Latvijas integrācija ES. Bet, lai sasniegtu rietumvalstu ražošanas un dzīves standartus, Latvijai vēl ilgi un daudz jāstrādā. Latvijas iekšzemes kopprodukts (IKP) uz vienu iedzīvotāju 2002. gadā bija tikai 35% no Eiropas Savienības valstu vidējā.

Atslēgvārdi: ekonomiskā, sociālā attīstība; integrācijas process ES

IEVADS

Sabrūkot PSRS tirgum un uzsākot reformas, 90. gadu sākumā Latvijā strauji samazinājās ražošanas un dzīves līmenis. Ņemot vērā to, ka Latvijas ekonomikas struktūrā, salīdzinot ar Igauniju un Lietuvu, bija ļoti liels militārā kompleksa un smagās rūpniecības īpatsvars, objektīvu iemeslu dēļ šos uzņēmumus bija grūti pārorientēt uz darbību tirgus ekonomikas apstākļos nekā, piemēram, vieglo rūpniecību, kas dominēja Igaunijā. Latvijā tika pielautas vairākas kļūdas, ekonomiskā politika nebija konsekventa, it īpaši rūpniecības uzņēmumu privatizācija, kas aizkavējās par pāris gadiem. Tādējādi daudzi uzņēmumi tika izsaimniekoti. Negatīvi ekonomikas attīstību ietekmēja banku krīze.

90. gadu vidū ekonomiskās reformas tika paātrinātas un kļuva konsekventākas. Ieviešot ES tiesību un pienākumu kopuma prasības, būtiski ir uzlabojusies uzņēmējdarbības vide. Latvija pēdējos gados ir kļuvusi par vienu no valstīm ar visstraujākajiem attīstības tempiem Eiropā. Valstī veiktās reformas un integrācija ES pozitīvi ietekmē ekonomisko attīstību. Latvija ir kļuvusi par vienu

no valstīm ar visstraujākajiem attīstības tempiem Eiropā. Laika periodā no 1996. gada līdz 2002. gadam IKP Latvijā ir palielinājies par 48,1% jeb vidēji gadā par 5,8% (tas ir aptuveni divas reizes straujāk nekā ES un pusotras reizes straujāk nekā vidēji ES kandidātvalstīs).

Tomēr Latvijas ekonomika pasaules kontekstā šobrīd vēl ir vāja, galvenokārt tā balstās uz lēta darbaspēka un pieejamo dabas resursu priekšrocību izmantošanu, produkcijas ar mazu pievienoto vērtību ražošanu [3, 2]. Ir skaidrs, ka šāda ekonomika nespēs ilgstoši nodrošināt nozīmīgus attīstības tempus un augstāku labklājības līmeņa sasniegšanu nākotnē.

1. INTEGRĀCIJA EIROPAS SAVIENĪBĀ

Latvijas Republika izteica savu vēlēšanos iestāties Eiropas Savienībā 1995. gada 27. oktobrī, kad Latvijas valdība iesniedza tajā laikā ES prezidējošai valstij – Spānijai – pieteikumu dalībai ES. 1995. gada 14. oktobrī tika parakstīta deklarācija par Latvijas iestāšanos ES. 1999. gada decembrī ES Padome Helsinkos jau pieņēma lēmumu par Latvijas uzaicināšanu uz iestāšanās sarunām [9] un 2000. gada 15. februārī sarunas par Latvijas iestāšanos ES tika oficiāli atklātas starpvaldību konferencē, bet jau 2003. gada 20. septembrī Latvijā notika tautas nobalsošana par Latvijas dalību Eiropas Savienībā, kur 66.97 % balsotāji nobalsoja par Latvijas dalību ES.

Latvijas Republikas Ministru kabinets pēc neatkarības atgūšanas dara visu iespējamo, lai Latvija 2005. gadā tiktu uzņemta Eiropas Savienībā un pēc tam arī NATO (North Atlantic Treaty Organisation). Ceļš uz Eiropas Savienību tiek uzskatīts par valsts prioritāti. Prese, radio un TV galvenokārt pauž viedokli par iestāšanos Eiropas Savienībā [4]. Ja arī izskan pretējs viedoklis, tad vispārējā eirooptimisma kontekstā tas ir nemanāms.

Latvijas uzsāktais integrācijas process Eiropas Savienībā ir pamatsastāvdaļa politiskām, ekonomiskām un sociālām pārmaiņām valstī. Eiropas Savienība savā attīstības procesā ir radījusi savu institucionālu struktūru, sociālo un strukturpolitiku, tā aizvien vairāk kļūst par pamatu starpreģionālām industriālām attiecībām un uz rezultātiem orientētam sociālam dialogam vāji attīstīta sociālā sfēra ar laiku var kļūt par nopietnu bremzējošu faktoru ilgspējīgai ekonomiskai izaugsmei.

Sociālās izmaiņas Latvijā pēdējos gados notika uz radikālu ekonomisko reformu fona. Valstī tika izveidota tirgus orientēta juridiskā un institucionālā sistēma. Tās mērķis bija sasniegt makroekonomisko stabilitāti Latvijā un radīt pamatnosacījumus sociālai attīstībai.

Latvijas integrācijas procesā ir būtiski nodrošināt stabilu un ilgstošu ekonomisko izaugsmi, panākt sabalansētu ekonomisko un sociālo attīstību, veicināt strukturālās un reģionālās reformas, kā arī atrisināt citas sociālās nevienlīdzības problēmas, kā rezultātā uzlabosies iedzīvotāju dzīves līmenis, drošība, kā arī demokrātija valstī.

ES konverģences kritēriju izpilde un sekmīga ekonomiskā politika palīdzēs Latvijai ātrāk iesaistīties Eiropas Savienībā kā pilnīgai tās loceklei. Saskaņā ar Latvijas Republikas izstrādātajiem programmas dokumentiem un ES pamatnoteikumiem var definēt sociāli ekonomiskās politikas ilgtermiņa

patatmērķi kā vienādu iespēju, sociāli harmonizētas, dinamiskas un brīvas sabiedrības veidošanu.

Integrējoties Eiropas Savienībā, ir svarīgi atcerēties, ka Eiropas Savienība vispirms ir ekonomiska vienība, līdz ar to jebkuru integrācijas procesu vispirms nosaka ekonomiskie faktori, un tikai pēc ekonomisko problēmu atrisināšanas un rezultāta saskaņošanas var pievērsties politiskajiem aspektiem. Vispārēji traktējot, nav tādu politisko aspektu, kas spētu kardināli mainīt integrācijas procesu kopumā.

Eiropas Savienības Eiropas Komisijas ziņojumos par Latvijas progresu ceļā uz integrāciju ES paveiktais tiek vērtēts atzinīgi. Sasniegtie rezultāti ir labi, tomēr jāapzinās, ka tās politekonomiskā izaugsme nav tik strauja, kā to pieprasa ES [4, 2]. Latvija ir guvusi atzīstamus panākumus tirgus ekonomikas izveidē, bet ir jāsaprot, ka ar attiecīgu institūciju izveidi vien nepietiek, ir jāpanāk to efektīva darbība.

Ja Latvija iestāsies Eiropas Savienībā līdz 2005. gadam, tai rastos nopietnas problēmas, saskaroties ar ES ekonomiskajiem spēkiem un pastāvošo konkurences spiedienu, tajā skaitā arī kvalificētā darbaspēka tirgū. Eiropas Savienības ekonomiskā politika balstās uz kvalitātes un produktivitātes celšanu. Tas nozīmētu strauju mazo un vidējo uzņēmumu bankrotēšanu, tādējādi zaudējot savu ekonomisko neatkarību, kas negatīvi var ietekmēt politisko dzīvi, proti, spēcīgu korporāciju veidošanās, kas būtu ekonomiski spējīgas ietekmēt valsts uzraudzības institūcijas, politisko stabilitāti un lēmumus Latvijas teritorijā [4, 4].

Valsts nacionālās intereses izriet no tādām Latvijas sabiedrībai svarīgām pamatvērtībām kā valsts neatkarības neatgriezeniskums, kultūras identitātes nodrošināšana, latviešu valodas saglabāšana, valsts, sabiedrības un individu drošība un labklājības pieaugums. ES dalībvalsts kritēriju izpilde un iestāšanās Eiropas Savienībā ir Latvijas nacionālo interešu centrā.

I. tabula

**IKP uz vienu iedzīvotāju
(ES-15 = 100, pēc paritātes standartiem) [10]
GDP per capita**

Valstis	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Bulgārija	28	28	28	26	25	25
Čehija	62	60	59	57	59	59
Igaunija	38	40	39	40	40	40
Latvija	27	28	29	31	34	35
Lietuva	36	37	35	36	38	40
Polija	38	38	39	41	41	41
Rumānija	27	25	24	23	24	24
Slovākija	49	50	50	46	47	48
Slovēnija	66	67	69	71	72	73
Ungārija	47	48	49	50	53	55

2. EKONOMISKĀ POLITIKA UN MAKROEKONOMISKĀ ATTĪSTĪBA

Ekonomisko attīstību pozitīvi sekmē Latvijas integrācija Eiropas Savienībā. 1995. gada 12. jūlijā parakstītais *Līgums par asociācijas izveidošanu starp Latvijas Republiku, no vienas puses, un Eiropas Kopienām un to dalībvalstīm, no otras puses*, (Eiropas līgums) ir paplašinājis Latvijas ekonomisko sadarbību ar ES. Ieviešot ES tiesību un pienākumu kopuma prasības, būtiski ir uzlabojusies uzņēmējdarbības vide, kas sekmē investīcijas un ekonomisko attīstību.

Latvijas veiksmīga ekonomikas attīstība būs atkarīga no diviem pamatfaktoriem:

no tautsaimniecības iekšējās izaugsmes kapacitātes (valdības spējas nodrošināt pāreju no darbietilpīgas ekonomikas uz zināšanu ietilpīgu ekonomiku),

no ārējiem apstākļiem (globālas attīstības).

Iekļaujoties vienotajā ES tirgū, Latvija varēs izmantot tās priekšrocības, ko dod plašs un stabils tirgus, brīva preču un pakalpojumu, darbaspēka un kapitāla kustība. Līdzdalība ES nodrošinās Latvijai:

visizdevīgākos nosacījumus ES tirgū. Tarifu un ne tarifu barjeru atcelšana samazinās reālas ārējās tirdzniecības izmaksas un atvieglos tirdzniecību ar ES;

radīs iespējas pašiem piedalīties "spēles noteikumu" veidošanā un sniegs lielāku drošību Latvijas tirgum pret pasaules mēroga ekonomiskajiem riskiem, kurus nevar novērst neliela valsts vienatnē;

samazinās finanšu tirgus risku, radot Latvijas uzņēmējiem iespēju saņemt lētākus kredītus;

palielinās konkurētspēju attiecībā ar trešajām valstīm, jo Latvija starptautiskajos ekonomiskajos sakaros piedalīsies ES kopējās ārējās tirdzniecības politikas ietvaros, tas var uzlabot attiecības ar Krieviju [1, 108].

Tas viss dos pozitīvu impulsu turpmākai izaugsmei. Iestājoties ES, pieaugs konkurence Latvijas iekšējā tirgū. Bet, ņemot vērā globalizācijas tendences, konkurences spiediens ātrāk vai vēlāk pieaugs neatkarīgi no tā, vai Latvija būs ES dalībvalsts, vai nebūs. Tomēr dalība ES Latvijai dod vairāk iespēju:

- 1) tautsaimniecības rekonstrukcijai un modernizācijai,
- 2) zināšanu un tehnoloģiju attīstībai,
- 3) uzņēmējdarbības vides uzlabošanai.

ES fondu atbalsts atvieglos tautsaimniecības strukturālas izmaiņas, palīdzēs mazināt sociālas un ekonomiskas disproporcijas. Aplēses rāda, ka Latvijas ikgadējie maksājumi ES budžetā nepārsniegs 1% no IKP. Bet no ES struktūrfondiem saņemtie līdzekļi var būt pat līdz 4% no IKP, turklāt jāpieskaita līdzekļi, kas saistīti ar ES politikas realizāciju lauksaimniecībā un citas nozares. Ir aprēķināts, ka pirmajos gados pēc iestāšanās papildu finansiālie līdzekļi, kurus Latvija varēs izmantot, būs 170 milj. latu vidēji ik gadu.

Kopumā Latvijas iekļaušanās Eiropas Savienībā uzlabos makroekonomisko vidi, kas radīs pamatu izaugsmes tempu kāpumam - ik gadu vismaz 2-3% apjoma un attiecīgi palielinās nodarbinātību.

Latvijai paliekot ārpus ES;

- 1) pastiprināsies makroekonomiskas vides nenoteiktība, strauji pasliktināsies ārējie apstākļi;
- 2) samazināsies investīcijas un izaugsmes tempi;
- 3) nebūs iespējas izmantot ES finansiālos līdzekļus, lai uzlabotu infrastruktūru, nostiprinātu un modernizētu lauksaimniecību utt.;
- 4) būs daudz grūtāk uzturēt un paplašināt tirdzniecību ar galveno pašreizējo Latvijas tirdzniecības partneri – ES;
- 5) pastiprināsies Krievijas politiskais spiediens. Var vājināties iniciatīva veikt reformas, kas var izraisīt sociālo neapmierinātību.

Latvijas iestāšanās ES ietekmē ne tikai ārējās ekonomiskās vides apstākļu maiņu, t.i., Latvija kļūst vienota tirgus dalībiece, bet spēcīgi iespaido arī iekšējās struktūrpolitikas veidošanas un realizācijas apstākļus (makroekonomisko vidi) [1, 109]. Tāpēc ekonomiskai politikai pat esot efektīvai, tas realizāciju bez iekļaušanās ES var kavēt vairākas problēmas, kas, pirmām kārtām, saistītas ar līdzekļu trūkumu, šauru iekšējo tirgu, ārvalstu investoru zināmu neuzticību. Tāpēc vēlāka Latvijas iestāšanās ES palēninās izaugsmi, jo līdzekļu trūkuma dēļ mazināsies iespējas gan realizēt konsekventu struktūrpolitiku, gan paplašināt ārējo tirdzniecību, kā rietumu, tā austrumu virzienā.

Valstī veiktās reformas un integrācija ES pozitīvi ietekmē ekonomisko attīstību. Laika perioda no 1996. gada līdz 2002. gadam IKP Latvijā ir palielinājies vidēji gadā par 5,8% (tas ir aptuveni divas reizes straujāk nekā ES un pusotras reizes straujāk nekā vidēji ES kandidātvalstīs). Pamazām uzlabojas arī iedzīvotāju dzīves apstākļi. Tomēr daudz veicams, lai sasniegtu rietumvalstu labklājības līmeni. IKP uz vienu iedzīvotāju 2002. gadā Latvijā bija tikai 35% no ES vidējā (1995. gadā – 25%).

Vairākus gadus Latvijā tiek samazināts nodokļu slogs, kas sastāda aptuveni 30% pret IKP. Ar 2002. gadu ir uzsākta pakāpeniska uzņēmumu ienākuma nodokļa likmes samazināšana no 25% līdz 15%. Sākot ar 2003. gadu, kopējā sociālās apdrošināšanas iemaksu likme ir samazināta no 35,09% līdz 33,09 procentiem.

Lai nodrošinātu uz zināšanām balstītu nozaru attīstību, valdība sniedz atbalstu augsto tehnoloģiju uzņēmumiem, inovācijām, veicina uzņēmumu klasteru veidošanos. Likumdošanā ir noteiktas uzņēmumu ienākuma nodokļa atlaides lieliem (atbalstāmiem) projektiem; uzņēmumiem, kas ražo augstas tehnoloģijas produktus un programmproduktus; uzņēmumiem, kas darbojas speciālajās ekonomiskajās zonās; mazajiem uzņēmumiem u.c.

Latvijas ilgtermiņa stratēģijas mērķis ir nodrošināt pāreju no darbietilpīgas ekonomikas uz zināšanu ietilpīgu ekonomiku un tādā veidā 20-30 gadu laikā sasniegt ES valstu vidējo IKP līmeni uz vienu iedzīvotāju.

Neraugoties uz to, ka pasaules ekonomikas attīstība ir būtiski palēninājusies, Latvijā turpinās diezgan strauja ekonomiskā izaugsme. IKP 2001. gadā pieauga par 7,9%, 2002. gadā – par 6,1%, bet 2003. gada 1. pusgadā – par 7,5%.

Izaugsmes pamatā ir augsts iekšzemes pieprasījums un spēja pielāgoties mainīgajiem ārējiem apstākļiem.

Augstais iekšzemes pieprasījums veicina pakalpojumu attīstību, jo īpaši tirdzniecību. Ārējā pieprasījuma vājināšanās dēļ 2002. gada sākumā saruka Latvijas eksports uz ES. Tomēr, sākot ar 2002. gada 2. ceturksni, Latvijas eksports gan uz ES, gan arī citos virzienos atkal pieaug. Tas liecina, ka vairākas rūpniecības nozares ir spējīgas konkurēt ārējos tirgos pat ne pārāk labvēlīgos konjunktūras apstākļos. 2003. gada 1. pusgadā visbūtiskāk IKP pieaugumu veicināja tirdzniecība (par 13,3%), apstrādes rūpniecība (par 9,3%), transports un sakari (par 6,8%) un būvniecība (par 13,4%) [3, 2].

Ekonomiskais pieaugums Latvijā ir sasniegts stabilā makroekonomiskā vidē. Inflācija jau vairākus gadus ir 2-3% robežās. Lata kurss pret valūtas grozu SDR kopš 1994. gada ir nemainīgs. Budžeta deficīts nepārsniedz 3% no IKP. Lai arī tekošā konta deficīts ir salīdzinoši augstā līmenī, tas šobrīd nav uzskatāms par kritisku. Tekošā konta deficīts pārsvarā tiek segts ar ārvalstu tiešajām investīcijām un ilgtermiņa aizņēmumiem. Latvijas Bankas tīras ārējās rezerves pilnībā sedz naudas bāzi.

2. tabula

IKP dinamika nozaru griezumā
(pieaugums pret iepriekšējā gada attiecīgo periodu, %) [3,1]
GDP Dynamics by Sectors

	2002			2003		2000	2001	2002
	II	III	IV	I	II			
IKP	4,9	7,4	8,3	8,8	6,2	6,8	7,9	6,1
Lauksaimniecība	1,8	6,0	4,9	6,2	1,0	11,3	6,3	3,1
Rūpniecība	7,4	7,9	9,8	9,5	7,3	4,4	9,6	6,7
Būvniecība	7,0	8,4	20,1	17,5	10,3	8,2	6,1	10,8
Tirdzniecība	8,9	15,7	14,3	16,9	9,8	9,2	10,8	11,9
Transports un sakari	2,0	2,0	4,0	6,8	6,9	7,0	9,5	2,4
Sabiedriskie pakalpojumi	1,8	2,4	3,4	2,6	2,7	0,2	1,6	2,3
Pārējie pakalpojumi	4,5	7,5	5,4	4,2	3,3	10,8	9,9	5,3

Pēdējos gados ir būtiski samazinājies darba meklētāju īpatsvars vecuma grupā 15-64 gadi (no 20,5% 1996. gadā līdz 12,1% 2002. gadā). Ekonomiskās izaugsmes potenci vislabāk raksturo investīciju pieaugums. Laika periodā no 1996. gada līdz 2002. gadam kopējā pamatkapitāla veidošana vidēji katru gadu pieauga par aptuveni 17,9%. Investīcijas sekmē vairāki faktori:

- stabilā makroekonomiskā vide,
- ārvalstu investīciju ieplūdums,
- kreditu procentu likmju pazemināšanās,
- pozitīvo nākotnes paredzējumu veidošanās u.c.

Deviņdesmitajos gados Latvijā strauji palielinājās ārvalstu investīcijas, kas veicināja uzņēmumu modernizāciju un attīstību. Uzlabojās darba apstākļi, tika nodrošināts augsts vadības profesionālais līmenis.

Pateicoties ārvalstu investīcijām, nozīmīgas kļuva transporta noliktavu saimniecības un sakaru nozares:

- investīciju – 30%,
- finansiālās starpniecības – 24%,
- rūpniecības – 20%,
- tirdzniecības – 16% nozares.

Investīcijas veicinājušas Latvijā ražoto preču un pakalpojumu konkurētspēju un paplašinājušas strādājošo profesionālās izaugsmes iespējas, kā arī uzlabojušas strādājošo kvalifikāciju.

Būtiski ir uzlabojusies Latvijā ražoto preču kvalitāte un noformējums, pieaudzis Latvijas ražojumu eksports uz Eiropas Savienības valstīm. Vairākums eksporta nozaru sāk pārorientēties no izejmateriālu eksporta uz augstākās pievienotās vērtības preču eksportu. Augstākus augšanas tempus 2002. gadā lielā mērā noteica eksporta pieauguma atsākšanās uz Vāciju, kas ir galvenā Latvijas tirdzniecības partnere. Salīdzinot 2001. gada pirmo pusī ar 2002. gada atbilstošo periodu, eksportā uz šo valsti bija novērojams samazinājums par 6,0%, tad deviņos mēnešos jau bija sasniegts pieaugums par 1,6% pret pērnā gada attiecīgo periodu. Cits faktors, kurš labvēlīgi ietekmēja eksporta attīstību, bija koksnes pieaugums uz Eiropas Savienības valstīm. Turpina pieaugt eksports uz NVS valstīm – par 9,7%. Ievērojami pieauga arī eksports uz Lietuvu – par 15,4%. Preču imports palielinājās par 12,6%. Galvenais faktors, kas nosaka augsto importa pieaugumu, joprojām paliek stabils iekšējais pieprasījums pēc investīciju precēm – mašīnām, mehānismiem un elektriskajām iekārtām. Importa pārsvars pār eksportu, salīdzinājumā ar pagājušo gadu, palielinājās par 3,9%.

Centrālās statistikas pārvaldes dati liecina, ka 2002. gada janvāri-novembrī Latvijas ārējās tirdzniecības apjoms faktiskajās cenās salīdzinājumā ar pagājušā gada atbilstošo periodu palielinājās. Eksporta kopapjoms pieauga par 11,5%, un šā gada janvāri - novembrī tā vērtība bija 1298,8 milj. latu. Savukārt importa kopapjoms palielinājās par 12,8%, sasniedzot 2268,9 milj. latu vērtību. Palielinājusies arī starpība starp eksporta un importa kopvērtību [7]. Ja 2001. gada janvāri-novembrī imports pārsniedza eksportu par 72,6%, tad 2002. gada janvāri-novembrī šī starpība bija 74,7%. 2002. gada novembrī preču eksporta vērtība bija 127,7 milj. latu – par 4,5% mazāka nekā iepriekšējā mēneša apjoms un par 19,1% lielāka nekā 2001. gada novembrī. Preču importa vērtība 2002. gada novembrī sasniedza 226,6 milj. latu – par 11,4% mazāk nekā iepriekšējā mēnesī un par 10,0% vairāk, salīdzinot ar 2001. gada novembri.

3. SOCIĀLĀ ATTĪSTĪBA

Iedzīvotāju dzīves līmeņa ziņā, pēc ANO Attīstības programmas (UNDP) izstrādātā tautas attīstības indeksa vērtības, Latvija 1997. gadā – 92. vietā [5], 2000. gadā – 63. vietā, bet 2002. gadā ierindota 53. vietā pasaulē [7].

IKP uz vienu iedzīvotāju, rēķināts pirktspējas paritātes vienībās, pēc Eurostat datiem, 2002. gadā bija 35% no ES vidēja, joprojām vērojama sabiedrības noslāņošanās, ienākumu nevienlīdzības palielināšanās, kā rezultātā palielinās nabadzība, pasliktinās veselība, saīsinās mūža ilgums.

Demogrāfiskie rādītāji Latvijā ir vieni no viszemākajiem Eiropā. Pēdējā desmitgadē iedzīvotāju dabiskais pieaugums ir negatīvs. 2003. gada sākumā valstī bija 2331,5 tūkst. iedzīvotāju, jeb par 334 tūkst. mazāk nekā 1989. gada sākumā.

2002. gadā strādājošo mēneša vidējā neto darba samaksa pieauga par 8%. Ņemot vērā inflāciju, strādājošo reālie ienākumi palielinājušies šajā laikā par 6%. Sabiedriskajā sektorā strādājošiem algas ir augstākas nekā privātajā sektorā – vidēji gandrīz par 1/4 daļu. Minimālās darba samaksas apmēri Latvijā 2002. gadā bija 60 latu, kas ir 35% no vidējās algas. Ar 2003. gada 1. janvāri valstī ir paaugstināta minimālā darba alga līdz 70 latiem. Tas pozitīvi ietekmēja arī vidējās algas apjomu. 2003. gada 2. ceturksnī vidējā neto alga par 11,2% pārsniedza iepriekšējā gada līmeni.

2002. gadā, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, sociālās nodrošināšanas iestāžu uzskaitē esošo vecuma pensionāru vidējais izmaksāto mēneša pensiju apmērs pieaudzis par 6,8%. Šajā periodā būtiski ir palielinājies no jauna piešķirto pensiju apmērs, kas par 1/5 daļu pārsniedz iepriekšējā gada līmeni.

Nodarbinātības līmenis 2002. gadā sasniedza 60,5% no darbaspējīgā vecumā esošajiem iedzīvotājiem (2001. gadā 58,8%). Darba meklētāju īpatsvars ekonomiski aktīvajos iedzīvotājos gada laikā samazinājies no 13,3% līdz 12,1% [7]. Pēc Nodarbinātības valsts dienesta datiem, 2002. gada beigās valstī bija reģistrēti 89,7 tūkst. bezdarbnieku jeb 8,5% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem. Gada laikā bezdarbnieku skaits samazinājās par 2,1%. Visaugstākais bezdarba līmenis ir Latgalē, kur vairākos rajonos tā līmenis pārsniedz 20% (Rēzeknes, Balvu un Ludzas). Viszemākais bezdarba līmenis ir Rīgā, Rīgas, Saldus un Ogres rajonā [3].

KOPSAVILKUMS

Pēc neatkarības atgūšanas desmit gadu laikā Latvijā ir izveidota funkcionējoša tirgus ekonomika. Pāreja no plānveida saimniekošanas uz tirgus ekonomiku nav ritējusi viegli, īpaši deviņdesmito gadu sākumā. Pašreizējā ekonomiskās attīstības gaita liecina, ka valdība ir spējusi mācīties no savām kļūdām un vairums uzņēmēju ir pielāgojušies jaunajiem tirgus ekonomikas apstākļiem. Ekonomisko attīstību pozitīvi sekmē Latvijas integrācija ES. Ar likumu ir garantēta ārvalstu investīciju aizsardzība, ārzemnieki var brīvi repatriēt peļņu un kapitālu, ārvalstu un vietējiem uzņēmējiem tiek nodrošināti vienādi uzņēmējdarbības nosacījumi.

Lai radītu nosacījumus stabilai ekonomiskai izaugsmei, Latvijā tiek nodrošināta lata stabilitāte un zema inflācija, valsts kopbudžeta fiskālajam deficītam nepārsniedzot 3% no IKP. Vidējā termiņa mērķis — bezdeficīta budžets. Veicinot eksportu un nodrošinot izaugsmi, pakāpeniski tiks samazināts tekošā konta deficīts. Viens no fiskālās politikas mērķiem Latvijā ir nodrošināt skaidru, saprotamu un prognozējamu nodokļu politiku un panākt tās atbilstību starptautiskām saistībām, tajā skaitā Eiropas Savienības normatīvajiem aktiem, vienlaikus ievērojot Latvijas nacionālās intereses.

Jau vairākus gadus Latvijā tiek samazināts nodokļu slogs. Lai veicinātu investīcijas, ar 2002. gadu ir uzsākta pakāpeniska uzņēmumu ienākuma nodokļa likmes samazināšana no 25% līdz 15% (2002. gada – līdz 22%; 2003. gada – līdz 19%; 2004. gada – līdz 15%) [1, 10].

Likumdošanā ir noteiktas uzņēmumu ienākuma nodokļa atlaides lieliem (atbalstāmiem) projektiem; uzņēmumiem, kas ražo augstas tehnoloģijas produktus un programmproduktus; uzņēmumiem, kas darbojas specialajās ekonomiskajās zonās; mazajiem uzņēmumiem u.c.

Sākot ar 2003. gada 1. janvāri, kopējā sociālās apdrošināšanas iemaksu līkme ir samazināta no 35,09% līdz 33,09 procentiem.

LITERATŪRA

1. *Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*. LR EM, 2003.g. jūnijs, Rīga, 148.lpp.
2. *Latvija skaitļos 2002*. Rīga: CSP, 2002. (Latvia in Figures, 2002, Central Statistic Board, Riga, 2000).
3. *Latvijas tautsaimniecība: makroekonomiskais apskats*, Nr.4, 2003, Rīga: LR EM, 2003 (*Latvia's Economy: Macroeconomic Review*, No 4, 2003, Riga: LR EM, 2003).
4. *Latvijas integrācija Eiropas Savienībā: makroekonomiskais aspekts*, 2003. Rīga: LR EM, 2003.
5. *LZP ekonomikas un juridiskās zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2001. gadā*. Rīga, 2002. 185 lpp.
6. *Latvijas integrācija Eiropas Savienībā – par un pret*. Rīga: BO SIA "LZA EI", 2002, 126 lpp.
7. *Nabadzība un darba tirgus Latvijā*. Rīga, 1998.
8. *Latvija Eiropas Savienībā. Kāpēc?* Rīga: Apgāds Izglītība, 1999.
9. *Latvijas Statistikas ikmēneša biļeteni*. Rīga: LR CSP, 2001-2003.
10. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību*. Rīga: UNDP, 1999.
11. Agenda 2000, Eiropas Komisijas atzinums par Latvijas pieteikumu iestāties Eiropas Savienībā.
12. Eurostat, Theme: General Statistics, GDP per capita in Purchasing Power Standards, April 15, 2003.
13. <http://www.europa.eu.int/comm/dgl6>.
14. <http://www.ilo.org>.
15. <http://ejb.gov.lv/publ/attvest.htm>.
16. <http://em.gov.lv/publ/attvest.htm>.
17. <http://csb.gov.lv/publ/attvest.htm>.

Latvian Economical and Social Development in Integration Process to EU

Summary

A functional market economy has been developed in Latvia 10 years after regaining the independence. The transition process from planned to market economy has had its difficulties, especially in early nineties. The present course of economical development shows that government has learned from previous management failures and the majority of employers have adapted their business to market economy. Economical development is positively influenced by Latvia's integration in EU. Nevertheless a lot has to be done for Latvia to reach the Western countries standards of life and industrial production.

Eiropas Savienības struktūrfondu vienotā programmdokumenta ietekme uz reģionu attīstību Latvijā

The Impact of the Single Programming Document of the Structural Funds of EU on Regional Development in Latvia

Ligita Začesta
Latvijas Universitāte
Publiskās pārvaldes katedra
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: ligita@lps.lv

Eiropas struktūrfondu apgušana būtiski ietekmēs attīstības procesus Latvijā. Tā kā visa Latvija ir noteikta kā viens Eiropas statistikas reģions, uz kuru attiecas ES reģionālās politikas 1.mērķa nosacījumi, tad attīstības procesu plānošanas, vadības, finansēšanas un kontroles sistēmas tiks organizētas nacionālajā mērogā. Darbā parādīts, ka šis apstāklis var veicināt Latvijas reģionu attīstības problēmu risinājumu atlikšanu uz vēlāku laika periodu.

Atslēgvārdi: Eiropas Savienība, reģionālā attīstība, struktūrfondi, reģioni, pašvaldības

IEVADS

Kopenhāgenas samita laikā 2002. gada 12. un 13. decembrī tika panākta vienošanās par to, kādi finanšu līdzekļi tiks piešķirti jaunajām dalībvalstīm. Laika periodā 2004.-2006.gads jaunajām dalībvalstīm kopumā būs pieejami 23 miljardi eiro (1999.gada cenās) strukturālo instrumentu veidā, no kuriem aptuveni 2/3 būs struktūrfondu līdzekļi un 1/3 Kohēzijas fonda līdzekļi.

ES struktūrfondi ir viens no galvenajiem ES Reģionālās politikas īstenošanas instrumentiem. ES Reģionālā politika ir viena no ES kopējām politikām starpnacionālā līmenī, kuras mērķis ir panākt dažādu Eiropas reģionu sociāli-ekonomiskās attīstības līmeņu izlīdzināšanu un veicināt reģionu konkurētspēju Eiropas un globālā mērogā. Kļūstot par ES dalībvalsti, Latvija pretendēs saņemt ES struktūrfondu līdzekļus finansējumu sociālekonomisko apstākļu izlīdzināšanai valstī.

Visa Latvijas teritorija ES struktūrfondu mērķu dalījumā tiks pielīdzināta Mērķa 1 reģionam, t.i., ES struktūrfondu kontekstā šim mērķim atbilst NUTS II līmeņa reģioni, kuru IKP uz vienu iedzīvotāju ir zemāks par 75% no vidējā ES dalībvalstu līmeņa.

Paredzams, ka Latvija saņems finansējumu no visiem 4 ES struktūrfondiem un laika posmā **no 2004.-2006. gadam Latvijai būs pieejami 554.2 miljoni eiro lieli struktūrfondu līdzekļi.**

Finansējuma saņemšanai 2004.-2006. gadā bija nepieciešams sagatavot Attīstības Plānu, kurā ir ietverta Latvijas valdības stratēģija un prioritātes, kurām novirzāmi struktūrfondu līdzekļi. Attīstības plāns, savukārt, ir pamats Vienotajam programmdokumentam, uz kā balstoties, tiks piešķirts ES finansējums un, kuru vienpusēji apstiprinās Eiropas Komisija.

Ministru kabinets Attīstības plānu akceptēja 18.martā un 2003.gada 19.martā tas tika iesniegts Eiropas komisijā, un EK jau ir sniegusi vērtējumu par Latvijas Attīstības plānu.

Šī darba mērķis ir izvērtēt, vai Latvijai pieejamie struktūrfondu līdzekļi saskaņā ar Vienotā programmdokumenta projektu iespaidos reģionu attīstību un vai reģioniem būs iespējams piedalīties lēmumu pieņemšanā par šī finansējuma izlietošanu.

Darbā izvirzītā mērķa sasniegšanai tiek izmantota salīdzinošā analīze – izvērtētas sociāli ekonomiskās atšķirības starp Latvijas reģioniem, to atspoguļojums Vienotā programmdokumenta projektā, raksturota paredzētās plānošanas un vadības ietekme uz centralizācijas/decentralizācijas procesiem un reģionālās attīstības prioritātēm. Balstoties uz šo analīzi, izdarīti secinājumi un ieteikumi.

REGIONĀLO ATŠKIRĪBU RAKSTUROJUMS

Latvijā pastāv būtiskas reģionālās atšķirības. To raksturo reģionālā statistika, kas balstās uz ES dalībvalstu Statistisko teritoriālo vienību klasifikatorā NUTS ietvertajiem pamatprincipiem. Šī hierarhiskā piecu līmeņu klasifikācija ir veidota, lai nodrošinātu teritoriālo vienību vienotu iedalījumu ES reģionālās statistikas mērķiem.

Pamatojoties uz Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas un Centrālās statistikas pārvaldes 1999.gada 30.martā parakstīto protokolu Latvijā, var secināt:

NUTS 1 līmenis ir vienāds ar NUTS 2 līmeni un atbilst visai valsts teritorijai,

NUTS 3 līmeni sastāda 5 reģioni,

NUTS 4 līmeni 26 administratīvie rajoni un 7 republikas pilsētas (33 vienības),

NUTS 5 līmeni veido 459 pagasti, 16 novadi, 60 rajonu pilsētas un 7 republikas pilsētas (542 vienības).

Viens no būtiskākajiem reģionālo atšķirību rādītājiem ir iekšzemes kopprodukts (IKP) uz vienu iedzīvotāju. Tā dinamika ir atspoguļota 1. tabulā.

No 1. tabulas var izdarīt vairākus būtiskus secinājumus:

Tikai vienā – Rīgas reģionā ir novērojams pastāvīgs IKP uz vienu iedzīvotāju uzlabojums;

Šī parametra pieauguma tempi visā pārējā Latvijas teritorijā atpaliek, bet Latgales reģionā piecu gadu laikā IKP uz vienu iedzīvotāju absolūtās cenās pat ir samazinājies.

1. tabula

**IKP uz vienu iedzīvotāju reģionālo atšķirību dinamika
GDP per capita – dynamics of regional differences**

Reģions	IKP uz 1 iedz, Ls/iedz (2000.g.cenās)				
	1996	1997	1998	1999	2000
Rīgas	1938,18	2136,38	2428,51	2597,75	2799,01
Vidzemes	876,94	929,98	946,92	970,63	1023,74
Kurzemes	1588,72	1814,79	1640,90	1609,85	1821,43
Zemgales	932,03	946,26	952,96	993,51	1031,62
Latgales	911,73	963,37	881,35	802,00	839,91

Avots: LR CSP, 2003

Vēl spilgtāku ainu parāda reģionu ieguldījuma salīdzinājums Latvijas kopproduktā:

2. tabula

**Reģionālo IKP relatīvā ieguldījuma dinamika
Relative investment dynamics of regional GDP**

Reģions	IKP, % pret kopējo IKP valstī				
	1996	1997	1998	1999	2000
Rīgas	55,61	56,16	60,50	62,31	62,28
Vidzemes	9,28	9,02	8,70	8,63	8,49
Kurzemes	15,14	15,84	13,58	12,84	13,52
Zemgales	9,53	8,86	8,46	8,53	8,26
Latgales	10,45	10,11	8,77	7,68	7,46
Kopā	100	100	100	100	100

Avots: LR CSP, 2003

Redzams, ka visu pārējo reģionu ieguldījums samazinās, kamēr Rīgas reģionam pastāvīgi aug. Salīdzinot attiecīgos skaitļus ar ES vidējo, var konstatēt ka Latvija tuvojas ES vidējiem rādītājiem tikai uz viena reģiona attīstības rēķina.

Tikpat atšķirīgi noris infrastruktūras uzturēšana un attīstība. Piemēram, autoceļu jomā var identificēt divus galvenos problēmu blokus, (1) autoceļu un tiltu straujo nolietošanos un neatbilstību satiksmes drošības prasībām, (2) ceļu ierobežotās caurlaides spējas intensīvākajos satiksmes posmos.

Nepietiekamais finansējums kopš deviņdesmito gadu sākuma ir iemesls tam, ka ceļi ir nolietojušies un ievērojams tiltu skaits ir kritiskā stāvoklī. Tas radījis situāciju, ka ir izveidojies periodiskās uzturēšanas un rekonstrukcijas darbu deficīts (327 milj. latu), ko nav iespējams likvidēt ar pašreiz pieejamo finansējuma apjomu. Vairums tiltu ir 40 gadus veci un to kalpošanas laiks tuvojas beigām. Papildus tam, palielinoties atļautajam automašīnu svaram, tiltu slodze ir palielinājusies par 33%, kā rezultātā daudzi tilti nenodrošina kravnesības rezervi vai atsevišķos gadījumos tā pat tiek pārsniegta.

3. tabula

**Brūkošie valsts galveno un pirmās šķiras autoceļu posmi
un tilti kritiskā stāvoklī 2002. gadā**
**Decaying phases of the main state and 1st category motorways
and bridges in critical condition in 2002**

Reģions	Valsts galveno autoceļu brūkošie posmi km	% no visiem valsts autoceļiem	I šķiras autoceļu brūkošie posmi km	% no visiem valsts autoceļiem
Centrālais (Vidzemes, Zemgales)	188	0,9	676	3,3
Kurzemes	67	0,3	213	1,0
Latgales	123	0,6	189	0,9
Kopā	378	1,9	1078	5,3
Reģions	Valsts galveno autoceļu tilti kritiskā stāvoklī	% no kopējā valsts galveno autoceļu tiltu skaita	I šķiras autoceļu tilti kritiskā stāvoklī	% no kopējā I šķiras autoceļu tiltu skaita
Kopā	50	30	65	20

Avots: Autoceļu direkcija un Centrālā statistikas pārvalde

Šis piemērs ilustrē kopējo bēdīgo situāciju ar visa veida komunikācijām, kura neveicina reģionu attīstību. Rezultāts ir būtiskas sociālās atšķirības. Piemēram, atšķirīgs ir bezdarba līmenis dažādos Latvijas reģionos. 2001.gadā bezdarba līmenis valstī bija 13,6%, Rīgas, Vidzemes un Zemgales reģionos bezdarba līmenis bija 11% līdz 13% robežās. Lielāks bezdarba līmenis bija Kurzēmē – 16,1%, un Latgalē – 20,6%. Pēdējo gadu tendences liecina, ka bezdarba līmenis samazinās Rīgas un Zemgales reģionos, bet paliek nemainīgi augsts Latgalē. Kopumā bezdarba līmenis ir augstāks pilsētās (2001.gadā 14,8%) nekā laukos (2001.gadā 10,6%).

Līdz šim reģionu attīstībā galvenais uzsvars tika likts uz valsts atbildību, centralizējot kā pienākumus, tā resursus. Iepriekš minētie piemēri ilustrē šādas centralizētas pieejas fiasko.

VIENTĀ PROGRAMMDOKUMENTA PROJEKTS

Vienotā programmdokumenta (VPD) stratēģija izstrādāta, veicot plašu starpministriju koordinācijas darbu un nodrošinot konsultācijas ar sociālajiem partneriem, tajā skaitā Latvijas Pašvaldību savienību un 5 plānošanas reģionu pārstāvjiem. (Ministru kabinets, 2003) Stratēģijas mērķis ir „dot ieguldījumu īstermiņa un vidēja termiņa konkurētspējas problēmu risināšanā un veicināt ilgtermiņa attīstības mērķu sasniegšanai nepieciešamo nosacījumu veidošanos”

Tāpat stratēģijā atspoguļoti dažādi Eiropas Savienības dokumenti informācijas sabiedrības, nodarbinātības, teritoriālās izlīdzināšanas un vienlīdzīgu iespēju jomās. VPD stratēģija ir veidota saskaņā ar Latvijas ilgtermiņa ekonomiskajā stratēģijā paustajām nostādnēm. Ekonomiskā stratēģija, savukārt, analizē

iespējamos scenārijus, ņemot vērā globalizācijas procesu un Latvijas salīdzinošās konkurētspējas priekšrocības. Ilgtermiņa ekonomiskās stratēģijas galvenās prioritātes ir šādas:

- ekonomikas funkcionēšanai labvēlīgu nosacījumu veidošana;
- efektīvas un konkurētspējīgas nozaru struktūras izveidošanas stimulēšana;
- sociāli ekonomisko disproporciju un risku mazināšana.

Papildus ilgtermiņa ekonomiskajai stratēģijai, programmdokumentā iekļautas arī valdības deklarācijas nostādnes, tādas kā:

- informācijas sabiedrības veidošana un virzība uz zināšanu ekonomiku;
- sabiedrības veselības stāvokļa uzlabošana;
- vienmērīga Latvijas teritorijas attīstība.

Pēc būtības valsts ilgtermiņa attīstības prioritātes sakrīt ar Eiropas savienības attīstības prioritātēm, proti, informācijas sabiedrība, ilgtspējīga attīstība, nodarbinātība, vienlīdzīgas iespējas un teritoriālā kohēzija.

Uz reģionālo attīstību īpaši attiecas VPD prioritāte – 1.1. "Līdzsvarotas attīstības veicināšana".

Mērķis ir paaugstināt dzīves kvalitāti, uzlabot reģionu pievilcību un līdzsvarotu visas valsts teritorijas attīstību. Tas tiks sasniegts, veidojot sadarbību ar vietējiem partneriem, attīstot infrastruktūru (vides, veselības un izglītības), kas nodrošina dzīves kvalitāti un pieejamību (transporta, informācijas un komunikāciju tehnoloģijas) visā Latvijas teritorijā.

Prioritātes pasākumi ir šādi:

Kapacitātes celšana reģionālās attīstības plānošanā (šim pasākumam atvēlēti 2% no visa prioritātes finansējuma).

Vides un infrastruktūras kvalitātes uzlabošana (29%).

Pieejamības un transporta sistēmas attīstība (44%).

Informācijas un komunikāciju tehnoloģijas attīstība (10%).

Veselības aprūpes un izglītības infrastruktūras attīstība (15%).

IETEKME UZ CENTRALIZĀCIJAS/ DECENTRALIZĀCIJAS PROCESIEM

Reģionālā attīstība ir viena no tām jomām, ko dalība ES ietekmē visvairāk. Kaut arī ES budžets veidojas vidēji ap 1,1% no dalībvalstu kopprodukta, bet reģionālās attīstības daļa nepārsniedz trešdaļu no šī budžeta, valstīs ar IKP, kas ievērojami mazāks par ES vidējo, ES reģionālās politikas ietekme ir ļoti liela.

Latvija, tāpat kā citas šādas valstis, centīsies pēc iespējas pilnīgākā apmērā saņemt ES reģionālās attīstības līdzekļus. Rezultātā valsts iekšienē izveidosies konkurence starp dažādām interešu grupām, kas vēlētos izmantot ES Strukturālo fondu naudu savās interesēs. Tas nozīmē, ka savstarpēji konkurēs teritoriālās varas veidi, nozares, publiskais un privātais sektors. Pie tam katra no minētajām grupām centīsies nodibināt tiešus kontaktus ar Eiropas Komisiju kā galveno ES budžeta izpildītāju un tā izpildes lietderības kontrolētāju.

Savukārt Eiropas Komisija, ar nolūku vienkāršot savu attīstības veicināšanas misiju, cenšas pielietot koncentrācijas principu dažādās tā izpausmes formās:

Lai atvieglotu darbu, tā vēlas sadarboties ar vienu konkrētu valsts institūciju, kuras kapacitāti tā cenšas nostiprināt. Tas ir veicinājis pārmērīgu Finanšu ministrijas lomas pieaugumu Latvijā.

Lai atvieglotu fondu pārraudzību, tā prioritāri atbalsta liela mēroga pasākumus, kuru izpildi vieglāk kontrolēt un novērtēt. Tas veicina mazo pasākumu nepamatotu izslēgšanu no finansējuma plāniem un kavē sīkāku administratīvi-teritoriālo vienību iesaistīšanos ES fondu programmēšanas un vadības procesos, līdz ar to bremzējot decentralizācijas procesus valsts iekšienē.

IETEKME UZ REĢIONĀLĀS ATTĪSTĪBAS PRIORITĀTĒM

Dažādas administratīvās teritorijas savos attīstības centienos nonāk kā sadarbības, tā konkurences attiecībās.

Katras pašvaldības noteiktās attīstības prioritātes atspoguļojas šīs pašvaldības attīstības plānā un no šī plāna izrietošajā teritorijas plānojumā. Lai starp plāniem neizveidotos pretrunas, Reģionālās attīstības likums (Saeima, 2002) nosaka plānu savstarpējo hierarhiju un to saskaņošanas kārtību.

Saskaņā ar likumu situācijā, kad veidojas pretruna starp lielāka un mazāka mēroga attīstības plāniem, spēkā ir lielāka mēroga plāns. Lai šādas pretrunas novērstu, plānošanas reģioni sniedz atzinumus par nacionāla mēroga plāniem, kā arī ierosina šajos plānos izmaiņas. Savukārt, nacionāla mēroga plānotāji var ierosināt izmaiņas reģionāla mēroga plānos. Nacionālā Reģionālās attīstības padome ir izveidota tā, lai plānošanas reģionu politiķiem būtu piemērots forums, kurā aizstāvēt reģionu specifiskās intereses.

Tradicionāli ir izveidojusies situācija, ka reģionālā attīstība nekad nav bijusi prioritāte nacionālā mērogā. To noteica valsts budžeta sociālā orientācija, sistemātiska publisko attīstības līdzekļu plānošana nesamērīgi mazā apjomā. Iesaistīšanās ES reģionālās attīstības shēmās šajā nozīmē situāciju uzlabos tikai daļēji, mobilizējot visus nacionālos attīstības resursus tikai liela mēroga pasākumu līdzfinansēšanai.

Tādējādi līdzsvars starp liela mēroga, vidēja mēroga un maza mēroga pasākumiem netiks sasniegts.

Piemēram, teritoriālā kohēzija tika piedāvāta Eiropas Komisijai tikai par vienu no piecām prioritātēm, sabalansējot plānošanas reģionu un nacionālās prioritātes. Diemžēl Eiropas Komisija 2003. gada augustā ierosināja koncentrēt visu teritoriālās kohēzijas potenciālu dažos attīstības centros (lielākajās pilsētās) un tos savienošās maģistrālēs. Tādējādi reģionālās un vietējās intereses tiktu izslēgtas no šīs prioritātes pasākumiem.

Šāda Eiropas Komisijas pozīcija vēl vairāk saasināja savstarpējās pretrunas Latvijā, pretstatot lielo pilsētu intereses lauku un mazpilsētu attīstības interesēm.

ES ATBALSTĪTO PASĀKUMU MĒROGS

Eiropas Strukturālo fondu regulā (Council, 1260/1999) nav īpaši norādīts, ka fondu ieguldījumos būti jāievēro koncentrācijas princips. Preambulā tiek minēts, ka pašu fondu labākam pielietojumam nepieciešama to koncentrācija trīs prioritātēm, no kurām 1. mērķis – veicināt atpalikušo reģionu attīstību un strukturālo pārkārtošanos. Tieši šis mērķis vēl ilgāku laiku būs Latvijai aktuālākais.

Tajā pašā laikā Eiropas Komisijas reālajā darbībā koncentrācijas princips ir viena no galvenajām reģionālās attīstības vadlīnijām. Tā, ziņojumā par ekonomisko un sociālo kohēziju (European Commission, 2001), norādīts, ka kohēzijas politikas pamatprincips ir “efektīva ierobežotu pieejamo līdzekļu koncentrācija paplašinātajā Savienībā” Tas tiek balstīts uz pieņēmumu, ka, lai sasniegtu vajadzīgo kritisko ļaužu vairākumu, resursiem ir jābūt koncentrētiem uz ierobežotu Kopienas interešu problēmu skaitu un sfērām.

Komentējot Latvijas sagatavoto Vienota programmdokumenta projektu Eiropas komisijas 24.jūlija komentāros (Barnier, 2003) teikts:

„...finansējums tiek piešķirts infrastruktūras uzlabošanai, galvenokārt koncentrējoties uz projektu atbalstīšanu lielākajos attīstības centros Latvijā. Šīm teritorijām jābūt identificētām programmā. Šajā sfērā galvenais ir nodrošināt maksimālu sinerģiju un minimizēt iespējamo struktūrfondu un kohēzijas fondu intervences pārklāšanos”

No vienas puses, Eiropas Komisija, veidojot Kohēzijas fonda programmu, stingri ieteica liela, mēroga vides pasākumus un trans-Eiropas tīklu attīstību. No otras puses, Strukturālos pasākumus iesaka veikt tikai dažās pilsētās, vai ceļos, kuri savieno šīs pilsētas. Tādējādi koncentrācijas principa praktiskais pielietojums radītu visu infrastruktūras attīstības līdzekļu novirzīšanu tikai dažiem „lieliem” pasākumiem. Tas tiek pamatots arī ar pirmā ES Struktūrfondu pielietojuma cikla saīsināto periodu – no 2004. gada vidus līdz 2006. gada beigām ir tikai 2,5 gadi.

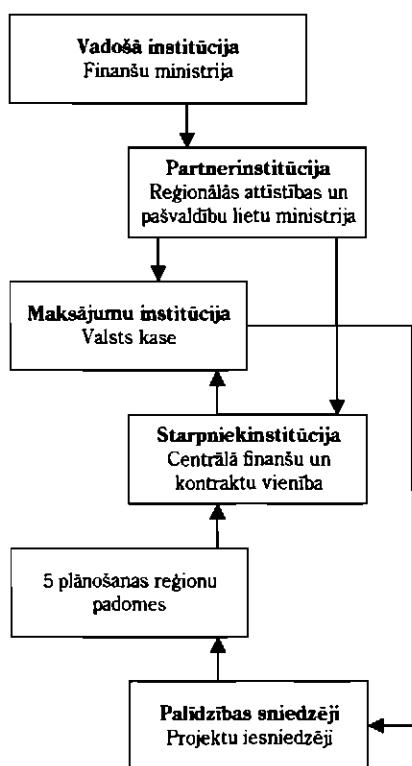
Eiropas Komisijai šādu sistēmu būs viegli pārraudzīt. Kādas būs sekas Latvijā, ja šādu nostāju neizdosies mainīt?

Ierobežotu attīstības resursu apstākļos tiks izjaukts līdzsvars starp maziem, vidējiem un lieliem pasākumiem. Visi attīstības resursi tiks novirzīti ES projektu līdzfinansēšanai, bet šiem projektiem būs izteikti vienpusējs raksturs. Līdzsvara izjaukšana vidējā termiņā vai pat ilgtermiņā var novest vienīgi pie tālākas atšķirību palielināšanas starp NUTS 3 teritorijām un starp vietējo pašvaldību teritorijām. Tas izsauktu iekšējās migrācijas paātrināšanos un sociālo spriedzi, kriminogēnas situācijas pieaugumu Rīgā un citos „attīstības centros”

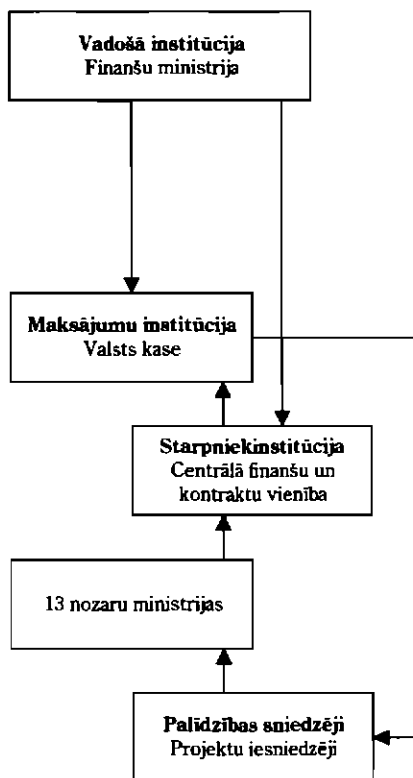
Protams, ka Eiropas Komisijai nav šādu mērķu. Tā pieņem, ka Latvijā iekšējos resursus sadalīs gan nacionālo reģionālās attīstības programmu realizēšanai, gan ES programmu līdzfinansēšanai, racionāli sadalot nacionālos un pašvaldību resursus. Diemžēl, netiek ņemta vērā saspringtā situācija publisko resursu jomā. Koncentrācijas princips, kam vajadzētu radīt efektīvāku resursu izlietošanu šādi var izraisīt diametrāli pretēju rezultātu.

Tendence izmainīt prioritātes netieši ietekmē arī institucionālo sistēmu. Latvijas valdība ir sagatavojusi izmaiņas, kas nostiprina sektorālo pieeju un

mazina plānošanas reģionu lomu. Atšķirību starp Attīstības plānā sākotnēji piedāvāto un Ministru kabinetā apstiprināto modeli ir attēlota 1. attēlā. Redzams, ka plānošanas reģioniem vairs nav nekādas lomas praktiskajā projektu izvēles un vērtēšanas procesā.

Vadības shēma 2002.gada novembrī.

Vadības shēma 2003.gada augustā.

1. att. Atšķirības ES Reģionālās attīstības fonda finansējuma vadības modeļos Eiropas Komisijas sarunu sākuma un beigu posmos.

Differences between RDF management models at the beginning and middle of negotiations with the European Commission

Atbilstoši jaunajai shēmai plānošanas reģions par dažām prioritātēm varēs iesniegt projektus, kā arī būs nodrošināta plānošanas reģionu pārstāvniecība uzraudzības un vadības komitejās.

Tāda shēma ļaus valdībai vieglāk kontrolēt un uzraudzīt projektu īstenošanu ES Strukturālo fondu izmantošanas sākumposmā, taču vienlaikus bremzēs teritoriālo atšķirību līdzsvarošanu un reģionu īpatnējo priekšrocību attīstīšanu.

SECINĀJUMI

1. Līdzšinējās centralizētās vadības apstākļos Latvijas reģionu nelabvēlīgās atšķirības arvien palielinās.
2. Eiropas Komisijas viedoklis par Strukturālo Fondu izmantošanu balstās uz pieņēmuma, ka ES politika tiek papildināta ar nacionāliem mazāka mēroga pasākumiem.
3. ES Strukturālo fondu ieviešanas sākumposmā (2004.-2006.gads) visi valdības pūliņi tiek veltīti pārvaldes spēju un finanšu resursu centralizācijai un koncentrācijai, kas potenciāli palielinās teritoriālās atšķirības.
4. Plānošanas reģionu izslēgšana no ES Strukturālo fondu vadības procesa apgrūtinās veiktspējas attīstību arī nākamajā programmēšanas periodā pēc 2006.gada.
5. Lai izvairītos no teritoriālo disproporciju palielināšanās, kas apdraudēs Latvijas izaugsmes tempus jau tuvākajos gados, nepieciešams atgriezties pie publiskās pārvaldes decentralizācijas un dekoncentrācijas politikas.

LITERATŪRA

1. Barnier Michael. *Comments to draft Single Programming Document of Latvia*, 24-07-2003, (nepublicēts).
2. European Commission. *Unity, solidarity, diversity for Europe, its people and its territory. Second report on Economic and Social Cohesion*, Luxembourg Office for Official Publications of the European Communities, 2001.
3. European Union, *Treaty Establishing European Community*, 1992.
4. LRCSP (Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde), *Latvijas reģioni skaitļos 2000*. Rīga, 2001.
5. LRCSP, *Latvijas reģioni skaitļos 2001*. Rīga, 2002.
6. LRCSP, *Latvijas reģioni skaitļos 2002*. Rīga, 2003.
7. Ministru kabinets. *Attīstības plāns (Vienotā Programmdokumenta projekts)*, 2003.
8. Ministru kabinets. *Nacionālais attīstības plāns*, 2002.
9. Ministru kabinets. *Noteikumi Nr. 286 "Pagaidu kārtība, kādā tiek koordinēta Latvijas nacionālo pozīciju ES jautājumos izstrāde, apstiprināšana un pārstāvība"*, 2003.
10. Ministru kabinets. *Rikojums "Par kompetenču sadalījumu starp ministrijām un valsts iestādēm Eiropas Savienības jautājumos"*, 2003.
11. *Regulation (Ec) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS)*.
12. Saeima. *Par pašvaldību budžetiem*, 1995.
13. Saeima. *Reģionālās attīstības likums*, 2002.
14. *Reģionu attīstība Latvijā*. Rīga: VSIA "Reģionu attīstība. 2003.
15. www.fm.gov.lv
16. *Council Regulation (EC) No 322/97 of 17 February 1997 on Community Statistics, Official Journal L 052, 22/02/1997 P. 0001 - 0007*
17. *Council Regulation (EC) No 1260/1999 of 21 June 1999, laying down general provisions on the Structural Funds*.

The Impact of the Single Programming Document of the Structural Funds of EU on Regional Development in Latvia

Summary

The article deals with the principles and mechanism for acquiring EU structural funds for regional development in Latvia. Problem arises, because priority during the next years will be development of all territory of Latvia. It means postponing of equalization of territorial differences between internal regions to next periods. Paper describes the main differences between the regions, as well as other reasons. It analyzes the impact of EU regional policy on centralization processes in Latvia. It also shows that territorial differences will increase due to centralization of administration and financial concentration in the initial faze of implementation of EU structural funds 2004-2006.

Starptautisko Grāmatvedības Standartu ietekme uz Latvijas grāmatvedības sistēmas attīstību

International Accounting Standards Influence to the Normative Regulation of the Latvian Accounting System

Vita Zariņa

VAS "Diplomātiskā servisa aģentūra"

Elizabetes iela 57, Rīga, LV-1050

E-pasts: vita@dsa.lv

Neskatoties uz to, ka Latvijā grāmatvedības uzskaitē tika reformēta, ņemot par pamatu Dānijas likumdošanu un uzskaites praksi, tomēr ir jautājumi, kas rada uzņēmējiem problēmas. Pašreiz Latvijai ir aktuāla grāmatvedības un audita procedūru harmonizācija ar Eiropas Savienībā pieņemtajām normām. Tas ir nepieciešams, lai Latvijas uzņēmēji un uzņēmēj sabiedrības kā līdzvērtīgi partneri spētu iekļauties globālajos pasaules tirgos un lai spētu tur izturēt konkurenci. Konkurētspēju ietekmē kā grāmatvedības un audita likumdošana, tā arī procedūras, kas saistītas ar uzņēmējdarbības likumdošanas specifiku, valsti akceptēto nodokļu politiku, peļņas un zaudējumu aprēķināšanas metodiku un prasībām, kādas izvirza Latvijas integrācijas procesi Eiropas Savienībā.

Atslēgvārdi: audits, grāmatvedība, finanšu pārskati, likumdošana, uzskaitē

IEVADS

Pagājušā gadsimta beigās PSRS aptvēra smaga politiskā un saimnieciskā krīze, kas izsauca tās sabrukumu. Latvija atradās lielu pārmaiņu priekšā. 1990.gada 4.maijā Latvijas Republikas Augstākajā Padomē tika pieņemta deklarācija "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu"

Latvijai kļūstot neatkarīgai, bija jāveido sava jauna likumdošanas sistēma. Sākās pārejas posms no centralizētās plānveida saimniecības sistēmas uz tirgus ekonomiku. Tas nozīmēja pārejas perioda sākumu, kas raksturīgs ar iepriekšējo varas institūciju un tiesiskās kārtības revidēšanu. Radās politiskā situācija, kad mācās veidot jaunu likumdošanas normatīvo bāzi arī grāmatvedības un audita jomās.

GRĀMATVEDĪBAS SISTĒMAS ATTĪSTĪBA

Deviņdesmito gadu sākumā vienlaicīgi ar jaunu uzņēmējdarbības, nodokļu un citu likumdošanas aktu izstrādi tika veikta arī grāmatvedības sistēmas reforma. Latvija bija izvēles priekšā: kādu grāmatvedības sistēmu ņemt par pamatu. Vai nu izvēlēties kādu no ES valstu modeļiem un to piemērot Latvijas apstākļiem, vai arī

reformēt Latvijā pastāvošo grāmatvedības sistēmu atbilstoši tirgus ekonomikas prasībām. Tika nolemts par pamatu ņemt Dānijas grāmatvedības likumdošanu. Motivēts tas tika sekojoši:

Dānijā grāmatvedības sistēma tuvināti visvairāk atbilda starptautiskajiem grāmatvedības standartiem;

Dānija tāpat kā Latvija ir relatīvi maza valsts, un šajā valstī vienotajai uzskaites sistēmai ir cieša sasaiste ar muitas sistēmu.

Pirmos likumdošanas aktus, kas skāra grāmatvedības uzskaites reformu, Latvijas Republikas Augstākā Padome pieņēma 1992.gada 14.oktobrī:

Latvijas Republikas likumu "Par grāmatvedību";

Latvijas Republikas likumu "Par uzņēmumu gada pārskatiem"

Pamatojoties uz pieņemtajiem likumiem Latvijas Republikas finansu ministrs 1993. gada 13. maijā ar 63.pavēli apstiprināja "Uzņēmumu, uzņēmēj sabiedrību un organizāciju vienoto grāmatvedības kontu plānu".

Neskatoties uz to, ka Latvija savu grāmatvedības uzskaiti reformēja, ņemot par pamatu Dānijas likumdošanu un uzskaites praksi, tomēr jāsaka, ka ir jautājumi, kas rada uzņēmējiem problēmas. Tas attiecas galvenokārt uz Latvijas grāmatvedības normu saskaņošanu ar starptautiskajiem grāmatvedības un revīzijas standartiem. Šobrīd ar to visvairāk saskaras tie uzņēmumi un uzņēmēj sabiedrības, kuri sadarbojas ar ārvalstu partneriem. Viņiem nākas vienlaikus nodrošināt grāmatvedības uzskaiti atbilstoši Latvijas grāmatvedības normu prasībām (likumam *Par grāmatvedību* un likumam *Par uzņēmuma gada pārskatiem*), kā arī atbilstoši prasībām *Starptautisko grāmatvedības standartu* (SGS) vai *Starptautisko finansu pārskatu standartu* (SFPS), kā starptautiskos grāmatvedības standartus ierosinājusi pārsaukt *Starptautiskā grāmatvedības standartu komiteja* (SGSK). Ievērojot tajos noteiktās uzskaiti reglamentējošās prasības, Latvijā reģistrētajiem kopuzņēmumiem nereti nākas pat vienlaikus peļņas un zaudējumu aprēķinu veikt pēc dažādām metodikām.

Stratēģiski Latvijas likumdošana tiek harmonizēta ar ES *Grāmatvedības direktīvām*, SGS un ASV grāmatvedības standartu (GAAP) prasībām.

Lai nākotnē ES *Grāmatvedības direktīvas* nebūtu par šķērslī SGS piemērošanai, ir nepieciešams arī turpmāk strādāt pie Latvijas grāmatvedības normatīvo aktu pilnveidošanas, lai tie adekvāti kalpotu par pamatu finanšu pārskatu sagatavošanā visām paplašinātās ES valstu uzņēmēj sabiedrībām.

Veidojot jauno SGS izstrādes kārtību, jāatrisina jautājums, ciktāl nacionālo valstu grāmatvedības noteikumiem jābūt ietvertiem normatīvajos aktos un ciktāl regulētiem ar SGS. Pasaulē izplatītākā prakse ir tāda, ka nacionālo valstu normatīvajos aktos tiek noteikti svarīgākie grāmatvedības principi, bet SGS sniedz papildu skaidrojošo informāciju.

Pašlaik Latvijas grāmatvedības standartus izstrādā *Latvijas Zvērinātu revidentu asociācija* un *Latvijas Finanšu grāmatvedības standartizācijas tehniskā komiteja* saskaņā ar 1998.gada 14.oktobrī LR Saeimā pieņemto "Standartizācijas likumu". Likums nosaka, ka standarti ir brīvprātīgi, bet LR Ministru kabinets var noteikt tos standartus, kuri ir obligāti ievērojami. Pašreiz Latvijā ir izstrādāti četri brīvprātīgi piemērojami Latvijas finanšu grāmatvedības standarti (LFGS):

Finanšu pārskatu sagatavošana,

– Krājumi,

Naudas plūsmas pārskati,
Pārskata perioda peļņa vai zaudējumi, fundamentālas kļūdas un
grāmatvedības politikas maiņa.

Kā atsevišķs grāmatvedības standartizācijas jautājums būtu jāskata nacionālo valstu grāmatvedības standartu izstrāde *finanšu un kapitāla tirgus* dalībniekiem.

ES likumdošana patlaban nosaka, ka visiem uzņēmumiem, kuru akcijas kotēties fondu biržā, uzņēmumu konsolidētie pārskati, sākot ar 2005. gadu, būs jāsapatavo saskaņā ar Starptautiskiem finanšu pārskatu standartiem (SFPS). Šī prasība attiecas uz visiem uzņēmumiem, kuri ir reģistrēti kādā no dalībvalstīm un kuru akcijas tiek tirgotas kādā no dalībvalstu regulētajiem vērtspapīru tirgiem, kā tas noteikts Eiropas direktīvas 93/22/EEC 1.panta 13.paragrāfā, vai arī, kuru akcijas tiek piedāvātas biržās saskaņā ar Eiropas direktīvas 89/29B/EEC prasību [10].

Latvijā tas attieksies galvenokārt uz uzņēmumiem, kuru mātes uzņēmumu akcijas kotēties kādā Eiropas valstu fondu biržā. Šiem Latvijā reģistrētiem meitas uzņēmumiem turpmāk konsolidētie pārskati saviem mātes uzņēmumiem būs jāsapatavo saskaņā ar SFPA [10].

Perspektīvā ES dalībvalstīm tiks rekomendēts attiecināt SGS pielietojumu arī uz pārējo uzņēmējdarbību finanšu pārskatiem un konsolidētajiem gada pārskatiem. Pašreiz ES dalībvalstu lielajiem uzņēmumiem ir atļauts sagatavot konsolidētos finanšu pārskatus saskaņā ar SGS prasībām, ASV vispārārstātie grāmatvedības principi (GAAP), vai arī saskaņā ar nacionālo valstu likumdošanā akceptētajām normām, kas balstītas uz ES grāmatvedības 4. un 7. direktīvu. Šāda izveidojušamies kārtība ir par pamatu tam, ka ir daudz atšķirību finanšu pārskatu sagatavošanas noteikumos un to interpretācijās. Tāpēc šie pārskati nav pietiekami tajos ietvertu rādītāju savstarpējai salīdzināšanai starp uzņēmumiem [11].

Latvijā jau šobrīd ir uzņēmumi, kuri gatavo gada pārskatus pēc SGS. Parasti tas ir saistīts ar ārvalstu investoru prasībām. Protams, uzņēmējiem nesagādā grūtības sagatavot grāmatvedības pārskatus pēc SGS un Latvijas likumdošanas prasībām, bet šāda divu veidu pārskatu sastādīšanas nepieciešamība sabiedrībā veido viedokli par to, ka tas tiek darīts, lai uzņēmumi slēptu savu peļņu vai izvairītos no nodokļu nomaksas. Jāsaka gan, ka pēdējos gados SGS un Latvijas grāmatvedības likumdošanas atšķirības kļūst arvien mazākas, jo turpinās nēpārtraukts darbs to unificēšanā [12].

PROBLĒMJAUTĀJUMU ANALĪZE FINANŠU GRĀMATVEDĪBĀ

Likums "Par grāmatvedību" un likums "Par uzņēmumu gada pārskatiem" prasa peļņas vai zaudējumu pārskatu formu sagatavot vai nu pēc apgrozījuma metodes, vai pēc periodu izmaksu metodes, kuras ir stingri noteiktas. Problēma ir tajā apstākli, ka netiek ņemts vērā tas, ka katrai nozarei ir sava specifika, proti, ieņēmumu un izdevumu posteņi katrai nozarei var būt citādāki, arī veids, kā tos atspoguļot peļņas-zaudējumu aprēķinā, var atšķirties. Tas pats attiecas uz pamatlīdzekļiem, kur pamatlīdzekļu sastāvs katrai nozarei ir atšķirīgs. Ja uzņēmums sagatavo finanšu pārskatu tikai pēc Latvijas likumdošanas prasībām,

tad to nav iespējams salīdzināt ar citu valstu uzņēmumiem, bet ārvalstu uzņēmējiem tas rada problēmas finanšu pārskatu analizē [12].

Peļņas vai zaudējumu aprēķinu shēmas izvēle ir svarīga, bet būtiskāka ir izmaksu uzskaites metodikas izvēle un pašizmaksas rēķināšanas kārtība. Tieši tas, kā tiek klasificētas izmaksas, no tā, kādas izmaksas tiek iekļautas pašizmaksā, kas pārdošanas izmaksās, kas administrācijas vai pārējās saimnieciskās darbības izmaksās, ir atkarīgi saimnieciski finansiālās darbības rezultāti. Tā ir nopietna problēma visu valstu uzņēmējiem, speciālistiem un valsts iestāžu darbiniekiem. Vispārīnātu skaidrojumu un vienotas metodikas līdz šim nav. Nav vienotas metodikas arī tirdzniecības uzņēmumiem, kuros tāpat pastāv dažādi pašizmaksas aprēķināšanas veidi. Praksē pastāv neskaidrības arī attiecībā uz krājumiem, kā uz tiem attiecināt pieskaitāmās izmaksas, vai tos novērtēt iegādes vērtībā, vai kopā ar pieskaitāmām izmaksām.

Lieliem, vidējiem un maziem uzņēmumiem pilnās pašizmaksas kalkulācijas metodika būtiski atšķiras. Mazo uzņēmumu vadība parasti aizbildinās ar to, ka pilnās pašizmaksas kalkulācija nevajadzīgi sadārdzina administrēšanas procesu, ka tā ir pietiekami sarežģīta kas papildus prasa speciālas zināšanas. No vienas puses, var saprast mazo un vidējo uzņēmumu vadītāju motivāciju: viņi labāk izvēlas vienkāršotu gatavās produkcijas un nepabeigto izstrādājumu uzskaites shēmu, lai nesadārdzinātu vadības izmaksas. Savukārt šāda pieeja traucē gada pārskata lietotājiem saņemt pietiekamu priekšstatu par to, kā uzņēmumā novērtēti krājumi, kāds ir uzņēmuma finanšu rezultāts, un vai tas ir salīdzināms ar citiem šīs nozares uzņēmumu rādītājiem.

Uzņēmuma gada pārskats paredzēts publiskai lietošanai, lai tā interesenti gūtu priekšstatu par uzņēmuma darbību un tā finansiālo stabilitāti. To garantē likums "Par uzņēmuma gada pārskatiem". Uzņēmuma aktīvu iekļāpums, garantiju izsniegšana un esošie dažāda veida apgrūtinājumi u.tml. ir būtiski, kuru esamība noteikti jāatklāj finanšu pārskata pielikumos. Bez šādas informācijas finanšu pārskats nav pilnīgs, jo potenciālais sadarbības partneris, uzņēmuma pircējs un citi lietotāji var tikt maldināti, gūstot nepareizu priekšstatu par uzņēmuma patieso finansiālo stāvokli. Šādos gadījumos nereti tikai vadītājam un juristam ir zināma patiesā informācija par analizējamā uzņēmuma saistībām un sagaidāmiem prasījumiem nākotnē par kādu agrāk slēgtu darījumu vai apņemšanos. Diemžēl šādi gadījumi nav retums. Izskaidrojums tam varētu būt saistīts vai nu ar apzinātu nevēlēšanos šādu informāciju uzrādīt finansu pārskatā, vai arī ar nezināšanu un aizmāršību.

Gada pārskata pielikumā ne vienmēr tiek sniegta izsmeloša informācija par finansu pārskata sagatavošanā izvēlētajām un lietotajām grāmatvedības politikām attiecībā uz nozīmīgiem darījumiem un notikumiem. Gada pārskatā nepietiekami tiek sniegta informācija par metodēm, kuras lietotas dažādu bilances posteņu novērtēšanā, par ilgtermiņa ieguldījumu nolietojuma aprēķina metodēm, veicot atsevišķu aktīvu vērtības samazināšanu vai to vērtības norakstīšanu.

Finanšu pārskatu sagatavošanā problēmas rada nepabeigtās ražošanas izmaksu apjoma un vērtības noteikšana, it īpaši būvniecībā. Piemēram, šīs nozares uzņēmumi reti kad dod izsmelošu skaidrojumu nepabeigtās ražošanas izmaksu aprēķinos izmantotajai metodikai. Finanšu pārskatu patiesuma nodrošināšanā svarīgi izvērtēt arī krājumus, jo tie ilgstošas glabāšanas rezultātā

var kļūt nelikvidi, vai arī kuriem savas augstās uzskaites cenas dēļ ir jāatzīst lietošanas vērtības samazinājums.

Kopš 1995. gada Latvijas Republikas likumā "Par grāmatvedību" ir norma, kas prasa, sagatavojot gada pārskatu, atzīt visas aktīvu vērtības samazināošās summas. Latvijas uzņēmumi reāli šai prasībai sāka pievērst uzmanību tikai, sākot ar 2000. gada pārskatu. Uzņēmumos līdz 2000. gadam tika rēķināts pamatlīdzekļu nolietojums, bet uzņēmuma aktīvu (tādu kā krājumi, debitoru parādi, finanšu ieguldījumi) vērtības samazināšanas nozīme netika pienācīgi izprasta un novērtēta.

Pēdējo desmit gadu laikā gadu no gada ir attīstīties likumdošanas process grāmatvedības, nodokļu, uzņēmējdarbības u.c. jomās. Šis fakts ir atstājis ietekmi uz to, ka pēdējo gadu uzņēmumu finanšu pārskatos peļņas vai zaudējumu aprēķini nav savstarpēji salīdzināmi. Katru reizi, kad normatīvajos aktos notiek aprēķinu metodikas izmaiņas, piemēram, par ārkārtas ieņēmumiem un izdevumiem, uzņēmumi ir spiesti meklēt kopsakarības starp pārdošanas izmaksām un produkcijas, darbu un pakalpojumu pašizmaksu. Jaunā kārtība vienmēr prasa izsmelto skaidrojumu likumdošanas grozījumu pielietošanā. Taču atbildīgie speciālisti nereti katrs citādi izprot un skaidro normatīvo dokumentu prasības un pielietošanas kārtību, tāpēc rodas situācijas, kad tiek dots dažāds vienas un tās pašas normas traktējums. Šī iemesla dēļ finanšu pārskata pielikumos uzņēmumu grāmatveži atturas paskaidrot aprēķinu metodikas maiņu, kā to pieprasa Latvijas Republikas likums "Par uzņēmumu gada pārskatiem"

Bez tam ne vienmēr finanšu pārskatos pienācīgi tiek fiksēti notikumi pēc finanšu gada beigām, t.i., līdz gada pārskata apstiprināšanas dienai pilnsapulcē. Bieži vien uzņēmuma vadība nenorāda informāciju, ka gada pārskata sagatavošanas laikā dalībnieku kopsapulce ir pieņēmusi lēmumu uzņēmumu likvidēt. Līdz ar to tiek noklusēts vai netiek izprasts iepriekš akceptētais uzņēmuma darbības turpināšanas princips [11.].

Latvijas finanšu pārskatos nepietiekoši tiek atklāta informācija par saistītām pusēm un saistīto pušu darījumiem [5.]. Likums "Par uzņēmuma gada pārskatiem" neparedz pilnīgu informācijas atklāšanu par darījumiem ar saistītām pusēm. Arī saistītās puses nav definētas. Pašreizējā likuma "Par uzņēmuma gada pārskatiem" redakcijā ir definēti *radniecīgie uzņēmumi*, *asociētais uzņēmums*, *koncerna mātes uzņēmums* un *koncerna meitas uzņēmums*. Šeit ir jāuzsver nepilnības likumos. Šobrīd uzņēmumi skaidro darījumu apjomu starp tā *meitas uzņēmumiem* un *asociētiem uzņēmumiem*. Taču saistītās puses SGS izpratnē ir plašāks jēdziens.

Šobrīd likumā "Par uzņēmuma gada pārskatiem" ir prasība atklāt informāciju par iepriekš nosauktajiem saistītajiem uzņēmumiem un saistītām personām. Saistīto uzņēmumu, personu attiecības var būtiski ietekmēt katra uzņēmuma bilanci, peļņas vai zaudējumu aprēķinu, kā arī naudas plūsmu tajā. Tāpēc paplašināta informācija par saistīto pušu darījumiem gada pārskata pielikumā var sniegt pārskata lietotājiem papildu ziņas par interesējošā uzņēmumu finansiālo stāvokli, peļņas un zaudējumu aprēķinu un naudas plūsmu, kas varētu dot pamatu izšķiroša lēmuma pieņemšanai par biznesa kontaktu dibināšanu.

AUDITA SISTĒMAS ATTĪSTĪBA

Grāmatvedības sistēmas attīstībā Latvijā nozīmīga vieta ierādāma arī audita sistēmas izveidei.

Līdz ar Latvijas ekonomikas atvērību, sākoties 20. gadsimta deviņdesmitajiem gadiem, pieauga vietējo un ārvalstu investoru prasības pēc uzņēmumu darbības rādītāju sniegtās informācijas pareizības un ticamības līmeņa nodrošināšanas. Tāpēc 1990.gada 19.decembrī Latvijas Republikas Ministru Padome pieņēma lēmumu Nr.230 "Par auditorkontroles organizēšanu republikā"

Lai organizētu un nodrošinātu neatkarīgu auditorkontroli laikā, kad tika reorganizēta valsts pārvalde, īstenotas radikālas reformas uzņēmējdarbības, nodokļu, grāmatvedības un citās jomās, lēmums paredzēja, ka:

auditorkontrole valstī tiek veidota saskaņā ar 1990.gada 26.septembra Latvijas Republikas likumu "Par uzņēmējdarbību";

kopuzņēmumu, kā arī ārvalstu juridisko un fizisko personu finansiālās un saimnieciskās darbības kontroles nodrošināšanai tiek veidota Finanšu ministrijas pakļautībā esoša valsts auditorkontroles firma.

Pamatojoties uz Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1990. gada 5.decembra lēmumu "Par Latvijas Republikas likumu "Par akciju sabiedrībām" spēkā stāšanās kārtību" un LR Finanšu ministrijas 1991. gada 28. marta kolēģijas sēdes lēmumu, tika akceptēti divi normatīvie dokumenti:

1. "Nolikums par auditorkontroles darbības padomi", kurš tika apstiprināts ar Latvijas Republikas Finanšu ministrijas 1991. gada marta kolēģijas sēdes lēmumu;
2. "Instrukcija par auditorkontroles darbību Latvijā Republikā", kuru 1991. gada aprīlī apstiprināja Latvijas Republikas Finanšu ministrs.

Auditorkontroles galvenais uzdevums bija nodrošināt uzņēmējdarbības subjektu un citu pasūtītāju revīzijas un pārbaudes, lai apstiprinātu to maksātspēju, uzskaites un pārskatu datu atbilstību īstenībai, kā arī lai sniegtu konsultācijas finanšu un grāmatvedības jautājumos.

Savukārt, lai varētu pilnībā apmierināt minētās prasības attiecībā uz uzskaites datu ticamību, obligātā pārskatu pārbaūžu nepieciešamība tika noteikta citos likumos, kas reglamentēja atsevišķas uzņēmējdarbības formas.

1992. gadā, stājoties spēkā Latvijas Republikas likumiem "Par grāmatvedību" un "Par uzņēmumu gada pārskatiem", radās nepieciešamība radīt profesiju – zvērinātais revidents.

1992. gada 15. decembrī LR Augstākā Padome pieņēma LR likumu "Par zvērinātiem revidentiem", kurš ir piedzīvojis trīs redakcijas. Pirmajam likumam nebija lemts ilgs mūžs un reformu procesā tas drīz tika nomainīts. Nākošo likumu "Par zvērinātiem revidentiem" LR Saeima pieņēma 1996. gada 6. novembrī. Taču šobrīd zvērināto revidentu profesionālās darbības tiesiskos pamatus, kura izpaužas kā revīzijas pakalpojumu sniegšana, reglamentē 2001. gada 3. maija LR likums "Par zvērinātiem revidentiem"

Pirmais likums izrādījās neefektīvs, jo tajā pieļautās neprecizitātes pavēra iespējas *Grāmatvedības metodiskai padomei* pēc saviem ieskatiem skaidrot šī likuma normas. Tas zināmā mērā veicināja nekontrolētas uzņēmējdarbības

attīstību. Bija laiks, kad pat ministrijās tika reformēts vai likvidēts centrālais revīzijas dienests, un esošie kontroles speciālisti tika atstādināti no revīzijām un pārbaudēm. Šādas situācijas izveidošanās tirgus ekonomikas izveides sākuma periodā Latvijā iezīmējās ar visatļautību, kad likumdošanas nesakārtotību un nereti arī noliedzīgo attieksmi pret uzskaiti un kontroli izmantoja negodīgi darbinieki [1, 114], [2].

Likums "Par uzņēmumu gada pārskatiem" reglamentē to, kāpēc un kādiem uzņēmumiem ir nepieciešama zvērināta revidenta pārbaude. Sagatavoto gada pārskatu pārbaude ir jāveic, ja ir pārsniegti divi no likuma 54. pantā minētajiem kritērijiem:

- bilances kopsumma – Ls 100 000,
- neto apgrozījums – Ls 200 000,
- pārskata gada vidējais darbinieku skaits – 25.

Nosauktais likums ir saskaņots ar Eiropas Padomes 1978. gada 25. jūlija 4. direktīvu par atsevišķu veidu uzņēmumu gada pārskatiem.

Latvijas Republikas likumā "Par grāmatvedību" ir teikts, ka, uzsākot vai izbeidzot darbību, kā arī katra finanšu gada pārskata beigās, uzņēmumam jā sastāda *gada pārskats*, kurā ietverta: *balance; peļņas vai zaudējumu aprēķins; pašu kapitāla izmaiņu pārskats; naudas līdzekļu plūsmas pārskats; pielikumi pie gada pārskata un vadības ziņojums* par uzņēmuma attīstību pārskata gadā.

Gada pārskata pirmās četras sastāvdaļas satur skaitlisku informāciju, tādēļ kopumā tās mēdz saukt par *finanšu pārskatu*. Savukārt *vadības ziņojumā* parasti tiek ietverta informācija par uzņēmuma attīstības gaitu pārskata periodā. Tāpēc mēdz teikt, ka *gada pārskats* sastāv no *finanšu pārskata* un *vadības ziņojuma*.

Grāmatvedības principi nosaka, ka gada pārskatam ir jāsniedz paties un skaidrs priekšstats par uzņēmuma līdzekļiem, saistībām, tā finanšu stāvokli, peļņu vai zaudējumiem un naudas plūsmu. Tādēļ var atzīmēt, ka LR likums "Par uzņēmumu gada pārskatiem" pilnībā ir saskaņots ar 4. direktīvas prasībām par patiesu un skaidru priekšstata sniegšanu.

PROFESIONĀLO ASOCIĀCIJU DARBĪBA LATVIJĀ

Grāmatvedības un audita sistēmas attīstībā Latvijā lielu ieguldījumu ir devuši Grāmatvedības asociācijas un Zvērināto revidentu asociācijas biedri.

Latvijas Republikas Grāmatvežu asociācija (LR GA) ir dibināta 1994. gadā. Tā ir neatkarīga, sabiedriska, profesionāla organizācija, kurā ir apvienojušies grāmatvedības, audita un finanšu speciālisti, kā arī profesionālo un akadēmisko izglītības iestāžu mācībspēki un zinātnieki. Šobrīd LR GA apvieno 300 dalībniekus. Grāmatvežu asociācijas galvenie uzdevumi ir:

- paaugstināt asociācijas biedru zināšanas un kvalifikācijas līmeni;
- popularizēt Latvijas un ārzemju pieredzi grāmatvedībā;
- nodrošināt grāmatvežu atestāciju un profesionāla grāmatveža sertifikāta piešķiršanu;
- organizēt grāmatvežu kvalifikācijas kursus un seminārus;
- rūpēties par *Profesionālo grāmatvežu Ētikas kodeksa* normu ievērošanu un grāmatveža profesijas prestiža stiprināšanu.

Kopš 2000. gada *Latvijas Republikas Grāmatvežu asociācija* ir uzņemta kā biedrs *Starptautiskā grāmatvežu zinātnes un izglītības darbinieku asociācijā* (IAAER) un *Eiropas grāmatvežu asociācijā* (EAA).

Latvijas Zvērināto revidentu asociācija (LZRA) ir dibināta 1994.gadā. Tās dibinātāji ir zvērinātie revidenti. Tā ir sabiedriska organizācija, kas profesionālajā darbībā apvieno visus Latvijas zvērinātos revidentus. LZRA ir noteikti sekojoši valstiski svarīgi pienākumi un uzdevumi:

Latvijas grāmatvedības un revīzijas standartu izstrādāšana, saskaņojot tos ar Starptautiskajiem revīzijas standartiem (SRS) un Starptautiskajiem grāmatvedības standartiem (SGS);

zvērinātu revidentu pretendentu eksāmenu rīkošana un sertifikāta izsniegšana;

zvērinātu revidentu reģistrēšana un to darbības pārraudzība [3].

Savā darbības laikā LZRA ir izvērsusi sekmīgu sadarbību ar dažādām institūcijām un organizācijām Latvijā un citu valstu revidentu biedrībām un asociācijām. To skaitā var minēt tādas organizācijas kā *ASV Starptautiskās attīstības aģentūra*, *Skandināvijas valstu grāmatvedības un konsultāciju konsultatīvā padome*, *Norvēģijas revidentu asociācija*, *Pasaules Bankas* pārstāvji, *Starptautisko grāmatvežu federācija*, Latvijas Republikā strādājošie starptautiski atzītie revidentu konsultantu uzņēmumi [3], [4].

NOSLĒGUMS

Šobrīd Latvijai ir aktuāla grāmatvedības un audita procedūru harmonizācija ar Eiropas Savienībā pieņemtajām normām. Tas nepieciešams, lai Latvijas uzņēmēji un uzņēmējsabiedrības kā līdzvērtīgi partneri spētu iekļauties globālajos pasaules tirgos un, lai spētu tur izturēt konkurenci. Neapšaubāmi, ka konkurētspēju ietekmē kā grāmatvedības un audita likumdošana, tā arī procedūras, kas saistītas ar uzņēmējdarbības likumdošanas specifiku, valstī akceptēto nodokļu politiku, peļņas un zaudējumu aprēķināšanas metodiku un prasībām, kādas izvirza Latvijas integrācijas procesi Eiropas Savienībā.

LITERATŪRA

1. Mirks A. Revīzijas un audita organizācija lauksaimniecībā// *Grāmatvedība un audits: konferences tēzes 1997.gada 15.-16. maijs*. Rīga: Latvijas Universitāte, Ekonomikas fakultāte, Grāmatvedības un ekonomiskās analīzes katedra, 1997, 114.-117. lpp.
2. Žečickis V. *Revīzija un kontroles pamati*. Rīga: Apgāds "Zvaigzne ABC", 1996. 123 lpp.
3. Latvijas Zvērinātu revidentu asociācijas darbības paplašināšanās, *Grāmatvedība un Revīzija*, Nr.5, 2001, 32. lpp.
4. Vilcāne S. Pienākumi, kas mobilizē darbam, *Grāmatvedība un Revīzija*, Nr.1, 2002, 40.-42.lpp.
5. Starptautiskie grāmatvedības standarti 2000, Zvērinātu revidentu asociācija, 2000. 1025 lpp.
6. Andrejeva V. Latvijas grāmatvedības likumu pilnveidošana, ievērojot Latvijas virzību uz iestāšanos ES, *Latvijas Ekonomists*, Nr. 7/8, 2002, 13.-16.lpp.
7. Lasis J., Kālis I., Vilcāne S. Padomāsim par Latvijas grāmatvedību, *Grāmatvedība un Revīzija*, Nr.3, 2002, 26.-32.lpp.

8. Starptautisko grāmatvedības standartu piemērošana Latvijā, *Grāmatvedība un Revīzija*, Nr.2, 2002, 3.-8.lpp.
9. Starptautiskie revīzijas standarti, 1998 / Starptautiskā Revidentu federācija. Rīga: Latvijas Zvērināto revidentu asociācijas Izglītības centrs; 1998, 470 lpp.
10. Tetere I. Kā Latviju ietekmēs pāreja uz SFPS, *Bilance*, Nr.21(81), 2003, 8.-10.lpp.
11. Plānotie grozījumi Latvijas grāmatvedības likumdošanā atbilstoši Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvu prasībām, *Grāmatvedība un Revīzija*, Nr. 2, 2003, 2.-13.lpp.
12. Starptautisko grāmatvedības standartu piemērošana Latvijā, *Grāmatvedība un Revīzija*, Nr. 2, 2002, 2.-8.lpp.
13. Eldon S.Hendriksen, Michel F.van Breda. *Accounting Theory*. The fifth edition, Boston, 2000.
14. FASB Discussion Memorandum. An Analysis of Issues Related to Effect of Rate Regulation on Accounting, FASB, December 1999.

International Accounting Standards Influence to the Normative Regulation of the Latvian Accounting System

Summary

In the beginning of 90-s with reformation legislation system of business, taxes and others, accounting system was reformed too and Latvia had to choose, what kind of accounting system can we take as a basic. When estimating accounting and audit systems Denmark's accounting system was approved good enough in Latvia. Nowadays it is very important for Latvia to harmonise accounting and auditing procedures with EU rules. It is necessary for Latvia businessmen and entrepreneurs as equivalent partners to get into the worlds' global markets and to handle the competition.

- Sergejs Babuskins. Mazo un vidējo uzņēmumu finanšu rādītāju caurskatāmība un pieeja kapitālam Latvijā
- Brigita Baltača. Finanšu kooperatīvu pievienotā vērtība
- Ingmara Bergmane. Nekustamais īpašums kā laulāto kopīga manta
- Aivars Bergmanis. Cilvēku tirdzniecība tiesiskais regulējums
- Kristīne Bērziņa. Application of Analytical Macro-segmentation for the Analyses of Foreign Tourists Coming to the Destination Latvia
- Agris Bitāns. Privātuma tiesiskā aizsardzība
- Larisa Bule. Latvian System of Pensions Provision and Its Development Perspectives after Joining the EU
- Jānis Caune. Konkurētspējīgās priekšrocības loma uzņēmuma vadīšanā Latvijā aptaujas rezultāti
- Andrejs Cekuls. Uzņēmējdarbības informācijas spiegošanas ētiskais aspekts
- Sandra Eglīte. Monetārās politikas nozīme valsts ekonomikā un tās attīstība Latvijā
- Eli Fel. Profiles of Demand and Interests in the (UMTS-) Wireless Telecommunications Market
- Ritvars Grīviņš. Kapitāls kā resurss, tā atdeves palielināšanas problēmas
- Diāna Hamkova. Neslavas celšanas krimināltiesiskie aspekti
- Aina Joppe. ES likumdošanas ietekme uz Latvijas nodokļu sistēmu
- Inese Kalnmeiera. Nabadzības pētišanā. Lielbritānijas un Īrijas pieredze
- Aigars Kivliņš. Vides aizsardzības prasībām piemērotas eļļas (bioeļļas) solis ceļā uz Latvijas ekonomikas ilgtspējīgu attīstību
- Mārtiņš Knīte. "Izpētes un attīstības" (R&D)
- Gundars Bērziņš. struktūras ieviešanas izvērtējums akciju sabiedrībā "Latvenergo"
- Inta Kotāne. Valsts finansiālais atbalsts lauksaimniecības nozares attīstības veicināšanai
- Jurģis Kreilis. Pieprasījuma prognozēšanas kritēriju un apgādes metodes izvēle preses tirdzniecības loģistikā Latvijā
- Ieva Kudapa. Ar profesionālo ētiku saistītās problēmas personālvadības kontekstā
- Inna Lando. Personāla mācību intensifikācija
- Diāna Lubimova. Management of Transfer Pricing in the International Transactions
- Aija Melngailė. Food Marketing Management at School
- Līga Menģele. Valsts meža zemes atsavināšanas tiesiskās problēmas
- Juris Nazarenko. Mārketinga aktivitāšu efektivitātes mērīšana un analīze lietojot neirona tīklus
- Iveta Pavlina. Dzimstības un ģimeņu veidošanās tendences Latvijā un Eiropā pirms Eiropas Savienības paplašināšanās
- Vita Pilsūma. Centrālo banku iesaistīšanās finanšu sektora stabilitātes sekmēšanā
- Māris Pūķis. Publisko pakalpojumu unifikācijas ideja kā varas un finanšu centralizāciju veicinošs factors
- Aldis Pundurs. Neprocesuālie jeb brīvie pierādījumi kriminālprocesā
- Anitā Puzule. Nodokļu administrēšanas procesa pilnveidošana Latvijā
- Галина Роя. Обоснование методов определения пороговых значений экономической безопасности на примере гражданской авиации
- Kristīne Rozīte. Peļņas un zaudējuma šķēršņa pielietojuma iespējas un problēmas uzņēmējdarbības analīzē
- Anna Saltikova. Donora piekrišana transplantāta izņemšanai ex-mortuo: "informētā" vai "prezumētā" piekrišana
- Ieva Sloka. Darba samaksas atšķirību novērtējums Latvijā
- Maksims Smagins. Grāmatvedības uzskaites starptautiskais regulējums, SFPS un GAAP pielietojums nacionālās uzskaites sistēmās
- Irina Solovjova. Komercbanku stabilitātes teorētiskie aspekti un tās novērtēšanas metodes
- Ilze Sproģe. Iedzīvotāju ienākumu aplikšana ar nodokli
- Daniss Titarenko. Būvniecības nozares attīstības tendences Latvijā
- Eiņārs Ulnicāns. Iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes strukturālās pārmaiņas Latvijā
- Inga Vilka. Rezultatīvo rādītāju izmantošana pašvaldību reformu un teritoriju attīstības izvērtēšanā
- Ēviņa Vinkalna. Cēloņsakarības loma noziedzīgos nodarījumos pret personas veselību un dzīvību
- Inese Vītola. Latvijas ekonomiskā un sociālā attīstība integrācijas procesā Eiropas Savienībā
- Līgita Začesta. Eiropas Savienības struktūrfondu vienotā programmdokumenta ietekme uz reģionu attīstību Latvijā
- Vita Zariņa. Starptautisko Grāmatvedības Standartu ietekme uz Latvijas grāmatvedības sistēmas attīstību